De Aristarch van 't Y
De ‘grammatica’ uit Balthazar Huydecopers *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730)

R.J.G. de Bonth

bron

R.J.G. de Bonth *De Aristarch van 't Y, De ‘grammatica’ uit Balthazar Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde (1730)*. Shaker Publishing B.V., Maastricht 1998

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bont010aris01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

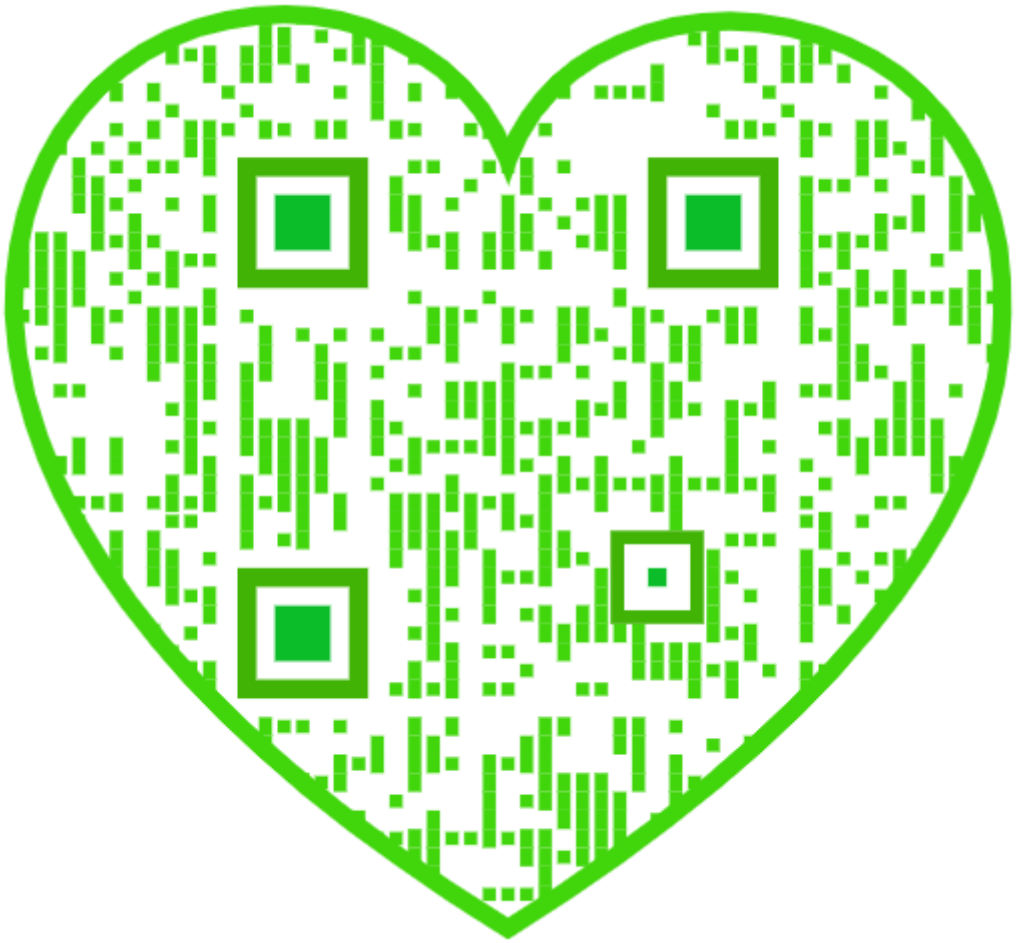

Woord vooraf

In de opdracht die Balthazar Huydecoper heeft laten voorafgaan aan de eigenlijke tekst van de *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730), vergelijkt hij de voltooiing van zijn studie met de behouden thuiskomst van een schip na een lange zeereis vol gevaren. Vervolgens denkt hij met blijdschap terug aan de hulp die zijn vrienden hem hebben geboden, doordat ze hem de weg naar de veilige haven wezen:

> Wel nu dan, staat my toe, dat ik mijn vreugdeklanken
> Uitstorte in uwen schoot; en, met een blijden toon
> Na zo veel sukkelings, uw heuscheid moog' bedanken,
> Van wederzijde mij zo gunstig aangeboôn.

Nu ik, meer dan 250 jaar na het verschijnen van de *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, mijn onderzoek naar de ‘spraakkunst van Huydecoper’ heb afgerond, wil ik graag enkele ‘vriendelijke wegwijzers' bedanken die mij behulpzaam zijn geweest gedurende mijn verblijf op de ‘ongestuime baaren’ van de wetenschappelijke zee.

Met veel dankbaarheid en genoegen kijk ik terug op de wijze waarop mijn promotor, prof.dr. G.R.W. Dibbets, mij bij de totstandkoming van dit proefschrift heeft begeleid. Van zijn kritische kanttekeningen en stilistische opmerkingen heb ik dankbaar gebruikgemaakt. Met het volste recht durf ik hem dan ook te bestempelen als ‘Aristarch van de Waal’.

Veel leden van het Werkverband Geschiedenis van de Taalwetenschap, het Peeter Heynsgenootschap en het Matthias de Vriesgenootschap ben ik erkentelijk voor de belangstelling die zij in de afgelopen jaren voor mij en ‘mijn’ Huydecoper hebben betoond, en voor de waardevolle bijdragen die ik op enigerlei wijze van hen heb mogen ontvangen. Zonder iemand tekort te willen doen wil ik in dit verband dr. J. Noordegraaf, dr. P. Loonen, dr. E. Ruijsendaal, dr. F. Vonk en drs. F. Wilhelm noemen. Met drs. B. Salemans heb ik lange gesprekken gevoerd over de neerlandistiek; zijn enthousiasme voor het vak vond en vind ik nog steeds zeer inspirerend.

Aan het Instituut Nederlands van de Katholieke Universiteit Nijmegen heb ik altijd met veel plezier gewerkt. Tot deze prettige werksfeer hebben de ontspannende koffie- en lunchpauzes met Christien Dohmen, Edith Schouten, Anneke Nunn, Mieke de Jong en hun voorgangers beslist een belangrijke bijdrage geleverd. Van dit groepje maakte ook dr. P. Wackers deel uit; hij stond altijd klaar om mij te helpen bij het oplossen van uiteenlopende LaTeX-nische problemen.

Ik bedank hier ook mijn collega drs. A.C. Breedveld van het Emmauscollege in Rotterdam. Doordat hij kundig en snel een Engelse vertaling heeft vervaardigd van de samenvatting van mijn proefschrift, heeft hij mij zeer aan zich verplicht.

Mijn ouders wil ik graag danken voor de steun die zij mij hebben gegeven bij de door mij gemaakte keuzes; met bewondering én verwondering hebben zij de gang van zaken rond de totstandkoming van deze dissertatie gevolgd.

De grootste dankbaarheid ben ik verschuldigd aan mijn vrouw Ingrid Weekhout. Dat zij haar proefschrift op dezelfde middag aan dezelfde universiteit binnen dezelfde faculteit verdedigt als ik het mijne, bewijst voor mij dat het schrijven en het verdedigen van een proefschrift niet noodzakelijk een vereenzamende aangelegenheid is.

Rotterdam, mei 1998

Inleiding

1.1 Opbouw van deze studie

Voor de achttiende-eeuwse beoefenaars van de Nederlandse taalkunde is Balthazar Huydecopers *Proeve van taal- en dichtkunde; in vrijmoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde Herscheppingen van Ovidius* (1730) van zeer grote betekenis geweest. In het bijzonder door dit druk bestudeerde, diep bewonderde en veelvuldig geciteerde boek verwierf Huydecoper de macht van ‘een wetgever op taalgebied’ (De Vooys 1970: 136). Met name ook de Nijmeegse hoogleraar Michels (1957: 241) heeft gewezen op het gezag dat Huydecoper in de achttiende eeuw als taalkundige genoot. Om deze reden heeft hij hem getypeerd als ‘de vorst der taalverbeteraars’.

In het algemeen is men vol lof over het zojuist genoemde geschrift van Huydecoper, al blijft vaak onduidelijk waarom dit het geval is; een scherp omlijnd beeld van de opvattingen over taal die Huydecoper in de *Proeve* heeft neergelegd, komt uit de tot op heden verschenen literatuur niet naar voren. In tal van overzichtswerken ziet men Huydecoper vooral als hèt voorbeeld van een taalkundige die de taal heeft willen reglementeren door het opstellen van regels, bijvoorbeeld over het gebruik van *hun* en *hen*, van *als* en *dan*[1] en van *waarmee* en *met wie*.[2] Bij velen staat Huydecoper daarom nog altijd bekend als ‘de taaldespoot uit de pruiketijd’, zoals R.A. Kollewijn hem in 1906 typeerde. Met mijn studie hoop ik duidelijk te maken dat Kollewijns karakterisering enige nuancering behoeft.

Nadat ik in de volgende paragraaf (1.2) een overzicht heb gegeven van de literatuur die er tot nu toe over het taalkundige aspect van de *Proeve* is verschenen, zal ik kort ingaan op de doelstelling van mijn studie en op de afbakening van het onderzoek (1.3). Deze derde paragraaf wordt gevolgd door een waarderingsgeschiedenis van de *Proeve* (1.4). Centraal in de twee daaropvolgende paragrafen staan de waardering die taalkundigen aan het begin van de achttiende voor de moedertaal hadden (1.5) en taalreglementering van het Nederlands in de zojuist genoemde periode (1.6). Het eerste hoofdstuk besluit ik met een overzicht van de belangrijkste taalkundige werken die zijn verschenen in de periode tussen 1650 en 1730 (1.7).

Hoofdstuk 2 bevat een korte biografische schets van Balthazar Huydecoper (2.1); ik heb er slechts mee beoogd de achttiende-eeuwse taalgeleerde voor te stellen. In dit hoofdstuk is ook ingegaan op de catalogus van Huydecopers in 1779 geveilde bibliotheek; daarbij heb ik onder meer aandacht geschonken aan de kostbare collectie Middelnederlandse manuscripten die Huydecoper had weten te verwerven (2.2).

Het derde hoofdstuk is grotendeels gewijd aan de *Proeve* als boek. Na een korte inleiding (3.1) volgt een algemene paragraaf over Nederlandse vertalingen van Ovidius' *Metamorphosen* (3.2), waarna in een volgende paragraaf Vondels vertaling van deze tekst zal worden besproken (3.3). De *Proeve* was namelijk gepubliceerd naar aanleiding van de door Huydecoper bezorgde derde druk van Vondels vertaling van de *Metamorphosen*. Daarnaast zal ik na enkele inleidende woorden (3.4) aandacht

1 Zie bijvoorbeeld De Vries, Willemyns & Burger 1993: 88, 93.
2 Zie Van der Horst & Marschall 1992: 75.

schenken aan de opdracht (3.5) en de voorrede van het boek (3.6). Bij de beschrijving van de totstandkoming van de *Proeve* (3.7-3.8)

speelt een in het Huydecoperarchief overgeleverd stuk met voorwaarden die Huydecoper aan de drukker van de *Proeve* had gesteld, een voorname rol (3.8). In dit verband sta ik uitvoerig stil bij de titelprent en bij de vervaardiger van deze gravure.

In het vierde hoofdstuk zal ik een beeld geven van taalkundige ideeën die Huydecoper vóór de verschijning van de *Proeve* in zijn geschriften onder woorden heeft gebracht (4.1). Vervolgens wordt aan de hand van citaten uit de *Proeve* niet alleen licht geworpen op de door Huydecoper gehanteerde werkwijze (4.2), maar ook op de normen die hij hanteerde bij het opstellen van regels voor het schrijven van correct Nederlands (4.3).

De drie daaropvolgende hoofdstukken bestaan uit een analyse van de taalkundige ideeën die Huydecoper verspreid in de *Proeve* heeft geponeerd. Na enkele algemene opmerkingen over het begrip grammatica in hoofdstuk 5, zal ik in hoofdstuk 6 Huydecopers spellingopvattingen bespreken. Zijn uitspraken op het terrein van de woordsoortenleer behandel ik in hoofdstuk 7, terwijl die over de zinsleer aan de orde komen in hoofdstuk 8.

De voornaamste conclusies van mijn onderzoek en suggesties voor verder onderzoek zijn te vinden in het negende hoofdstuk.

1.2 Stand van onderzoek

In de achttiende eeuw worden de (taal)wetenschappelijke geschriften van Balthazar Huydecoper druk bestudeerd, met name door de leden van de talrijke letterkundige genootschappen die er in de tweede helft van deze eeuw ontstaan.[3] Aan het begin van de negentiende eeuw bestaat er nog steeds grote bewondering voor deze werken van Balthazar Huydecoper. Zo wordt in 1829 aan de Faculteit der Theoretische Wijsbegeerte en Letteren van de Leidse universiteit een prijs uitgeloofd voor de verhandeling waarin het best Huydecopers verdiensten voor de Nederlandse taal en letteren zouden worden uitgemeten (‘Balthazaris Huydecoperi in linguam literasque Belgicas merita explicentur’). De winnende inzending is afkomstig van een uit Dordrecht geboortige student in de theologie: de later zo bekende Gilles Dionysius Jacobus Schotel (1807-1892), die daarvoor op 8 februari 1830 wordt onderscheiden. In datzelfde jaar wordt Schotels antwoord op de prijsvraag uitgegeven door de Leidse drukkers S. en J. Luchtmans onder de titel *Commentatio de Balthazaris Huydecoperi in linguam literasque Belgicas meritis*, precies een eeuw na het verschijnen van de eerste druk van Huydecopers *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (voortaan aangeduid als: *Proeve*).[4]

Schotel geeft in de inleiding van zijn bekroonde opstel te kennen dat het uit twee delen is opgebouwd. In het eerste deel gaat hij in op de betekenis die Huydecoper heeft gehad voor de Nederlandse taal, in het tweede deel besteedt Schotel aandacht aan Huydecopers verdiensten op het gebied van de letteren. Elk deel valt in twee hoofdstukken uiteen. De bijdrage die Huydecoper heeft geleverd aan de studie van het Nederlands uit de achttiende eeuw, behandelt Schotel in het eerste hoofdstuk van het eerste deel (pp. 6-28), terwijl de waarde van Huydecopers geschriften voor de kennis van het Middelnederlands centraal staat in het tweede hoofdstuk ervan (pp.

3 Over de activiteiten van dergelijke letterkundige genootschappen, zie Singeling 1991: passim.
4 Vgl. Van Dijck 1958: 94-95.

28-42). De wijze waarop Huydecoper de vaderlandse geschied- en oudheidkunde heeft beïnvloed, stelt Schotel aan de orde in het eerste

hoofdstuk van deel twee (pp. 43-55), waarna hij in hoofdstuk twee uiteenzet welke invloed Huydecoper heeft gehad op de dichtkunst (pp. 55-71).

Voor elk van deze vier hoofdstukken vermeldt Schotel welke geschriften van Huydecoper hij in zijn studie heeft betrokken. Voor het schrijven van het tweede en het derde hoofdstuk blijkt hij zich hoofdzakelijk te hebben gebaseerd op gegevens die hij had ontleend aan de door Huydecoper bezorgde editie van de rijmkroniek van Melis Stoke, die in 1772 in drie delen het licht zag. Als voornaamste bron voor hoofdstuk één van het eerste deel ('De meritis Balthazaris Huydecoperi in sui saeculi linguam') noemt hij Huydecopers *Proeve*. Het laatste hoofdstuk van Schotels opstel, dat over de dichtkunst handelt, gaat voor een deel eveneens op dat boek terug.[5]

Aan het begin van onze eeuw verscheen in het tijdschrift *Taal en Letteren* onder de titel 'Een taaldespoot uit de pruiketijd' een artikel van R.A. Kollewijn over de taalbeschouwing van Balthazar Huydecoper. Kollewijn geeft daarin aan de hand van voorbeelden uit Huydecopers *Proeve* een indruk van diens opvattingen over spelling, naamvalsleer, woordgeslacht, verbuiging, vervoeging en woordkeus.[6] De kracht van Huydecoper ligt volgens hem in het aantonen van '*hoe het gebruik is* en *was*', zijn zwakte in het voorschrijven van '*hoe het wezen moet*' (Kollewijn 1906: 3).[7]

Waarom Kollewijn aandacht vraagt voor Huydecoper als taalkundige, wordt uit de inleidende alinea's van het gemelde artikel duidelijk. Hij blijkt niet zozeer geïnteresseerd te zijn in Huydecopers taalbeschouwing op zichzelf, als wel in 'de strijd van de geleerde, konservatieve regelaar tegen de natuurlike ontwikkeling van de taal', een strijd die aan het begin van deze eeuw nog niet gestreden was (1906: 1). Voor Huydecoper was taalverandering hetzelfde als taalverbastering (zie 4.3.4). Daarom probeerde hij door middel van regels en voorschriften daaraan een halt toe te roepen en de oude, in zijn ogen zuivere situatie te herstellen. In dit streven is hij niet geslaagd. Hieruit dienen we volgens Kollewijn (1906: 28-29) de les te trekken dat het niet mogelijk is de taal naar onze hand te zetten: 'Het verachte spreektaalgebruik bleek een kracht waartegen de logika van een taaldespoot niet optornen kon'.[8]

Het grote verschil tussen de taalbeschouwing van Huydecoper en die van Kollewijn is gelegen in het inzicht over het veranderen van taal: voor Huydecoper stond taalverandering gelijk aan taalverbastering, voor Kollewijn - en voor andere taalkundigen uit de kring van *Taal en Letteren* - betekende taalverandering

5 Van de aard en inhoud ervan geeft Schotel op pagina 10 en 11 de volgende omschrijving: 'Praeter praefationem, praeclaras annotationes continet in interpretationem Metamorphosium **Publii Ovidii Nasonis** a **Vondelio** confectam, et non solum in universam orationem, sed etiam in singula verba, eorumque etymologiam, usum, significationem' ('Naast een voorwoord bevat het boek voortreffelijke aantekeningen op de door Vondel vervaardigde vertaling van Publius Ovidius Naso's *Metamorphosen*; deze aantekeningen hebben niet alleen betrekking op taal in het algemeen, maar ook op afzonderlijke woorden, hun oorsprong, gebruik en betekenis').

6 Van Schaik (1962: 2) is van mening dat Kollewijn door dit stuk er in belangrijke mate toe heeft bijgedragen dat er een zekere aversie tegen Huydecoper is ontstaan.

7 Stutterheim (1971: 159-160) schrijft dat Huydecoper 'niet normatief [was] ten opzichte van de taal, maar ten opzichte van het taalgebruik, dat hij met de taal in overeenstemming wilde brengen. Hij ging uit van een beschrijving van het Nederlands. Als deze afweek van hetgeen de taaluitingen te zien gaven, lag dat niet aan hem, maar aan die taaluitingen'.

8 Kollewijn (1906: 29) besluit zijn artikel met de woorden: 'Hier en daar staat nog een muurtje overeind van zijn [t.w. Huydecopers] grammaire raisonnée. Voor hoe lang?'.

taalontwikkeling (vgl. Kollewijn 1906: 4; Noordegraaf 1985: 443). De aanhangers van het tijdschrift *Taal en Letteren* stelden de levende taal voorop. Zij huldigden het standpunt dat taal klank is. Dit kwam voort

uit hun streven, het taalonderwijs te vernieuwen en het te bevrijden van de ketenen van de 'renaissancegrammatica', waarin enkel aandacht was voor schrijftaal (Noordegraaf 1985: 449).

De Nijmeegse hoogleraar Van Ginneken verzette zich in *De oorzaken der taalveranderingen* (1930) tegen de opvatting die door Kollewijn en andere aanhangers van *Taal en Letteren* werd verkondigd. Volgens hem had 'het strenge, maar bij rijper bezinning nog niet zoo dwaze, beheer der grammaire raissonnée van de taaldespoten uit den pruikentijd' niet alleen invloed uitgeoefend op het taalgebruik - *la parole* - maar indirect ook op de taalontwikkeling - *la langue* - (Van Ginneken 1930: 7). De taalkundigen uit de kring van *Taal en Letteren* waren echter van mening dat deze onnatuurlijke invloed zich alleen uitstrekte over de cultuurtaal. Op de volkstaal zouden de regels en voorschriften van de grammaire raisonnée geen grip hebben, zodat in hun ogen alleen in die taal sprake was van een natuurlijke taalontwikkeling. Deze opvatting ging Van Ginneken (1930: 8) duidelijk te ver:

> Buitenrust Hettema en ook Kollewijn ten onzent zijn als apostelen der onbeschaafdheid in hun eigen taalgebruik de dupe geworden van dezen waan, en zij gingen zoover, dat zij er die vroegere menschen een grief van maakten en ze bleven uitschelden, en in zekeren zin als boosdoeners voor hun rechtbank daagden; net of ze zich vergrepen hadden aan ik weet niet wat voor heilige beginselen; met de mooie woorden 'geef ons natuur en waarheid weer', maakten zij en hun school zich zelf tot maatstaf van allen, en verwarden zij de napratende epigonen met de groote - op hunne wijze toch óók scheppende - voorgangers van voorheen.[9]

In 1962 publiceerde C.J.J. van Schaik een studie over het leven van Balthazar Huydecoper, waarvan het zesde hoofdstuk in zijn geheel gewijd was aan diens *Proeve*. Van Schaik achtte het van groot belang de niet systematisch geordende taalkundige regels die Huydecoper in het genoemde werk had geformuleerd,[10] te verwerken tot een 'Spraakkunst van Huydecoper'. Maar omdat dit naar zijn mening het best kon gebeuren in een afzonderlijke studie, heeft hij zich beperkt tot het maken van enkele algemene opmerkingen (Van Schaik 1962: 47, 154-155). Geerars (1964-1965: 159) heeft - in een bespreking van Van Schaiks biografie - te kennen gegeven graag meer te vernemen over de 'taalprinciepen' van Huydecoper, terwijl Zwaan (1964: 46) in zijn recensie van dat boek de hoop heeft uitgesproken dat het de aanzet mocht geven tot een grondige beschouwing van met name Huydecopers taalkundige opvattingen.

Huydecopers *Proeve* wordt beschouwd als een van de voornaamste Nederlandse taalkundige werken uit de achttiende eeuw. Het boek heeft grote invloed gehad op de achttiende-eeuwse descriptie van het Nederlands, en als taalnorm. Toch verschijnen er pas vanaf de jaren negentig van deze eeuw met enige regelmaat artikelen waarin taalkundige kwesties die Huydecoper in zijn *Proeve* heeft behandeld, centraal staan. Zo hebben Dibbets & Klein (1990) enkele uitspraken van Huydecoper over samentrekking in het taalgebruik van Vondel geïnventariseerd en geanalyseerd.

9 Vgl. Noordegraaf 1985: 447-448.

10 Vgl. Daan 1992: 153: 'He [Huydecoper] did not draw up a systematically ordered linguistic description'. Een uitgebreid register moest systeem brengen in 'een werk dat onvermijdelijk uitdijde tot een magazijn, een stapelplaats vol kritisch materiaal' (Van Dijck 1958: 99).

Hierna hebben zij op grond van moderne taalkundige noties een verklaring voor Huydecopers observaties gegeven.[11] Het standpunt dat Dibbets & Klein hebben ingenomen ten aanzien van de door Huydecoper geboden informatie over samentrekking, wordt in twijfel getrokken door Van Dalen. Zij is van mening dat diens

11 Vgl. de reactie van Kerstens (1991) op dit artikel en het weerwoord van Dibbets & Klein (1991).

uitspraken niet - zoals Dibbets & Klein volgens haar beweren - descriptief maar prescriptief zijn, waardoor de oordelen van Huydecoper ongeschikt zijn als uitgangspunt voor onderzoek naar taalsystematiek (Van Dalen 1992: 145). Komen (1991) heeft uitgebreid onderzoek verricht naar de zogenaamde ablativus absolutus, waaraan Huydecoper voor het eerst in de *Proeve* maar vooral in de 'Brief [...] wegens de ablativus absolutus' aandacht heeft geschonken.[12] In deze brief neemt Huydecoper stelling tegen de opvatting van Ten Kate dat in het Nederlands absolute participiumconstructies in de eerste naamval dienen te worden gesteld en bepleit hij in dergelijke constructies een zesde naamval of ablativus. Aan Huydecopers opvattingen over het geslacht van zelfstandige naamwoorden, heeft Dibbets in een artikel over het genus in de achttiende eeuw een paragraaf gewijd. Huydecoper blijkt zich kritisch te richten op het taalgebruik van gezaghebbende auteurs als Hooft en Vondel en op de taal van de Ouden (Dibbets 1996: 80-87).[13]

1.3 Doelstelling en afbakening van het onderzoek

Het object van het onderzoek waarvan hier verslag wordt gedaan, is de *Proeve van Taal- en Dichtkunde; in Vrijmoedige Aanmerkingen op Vondels Vertaalde Herscheppingen van Ovidius* van Balthazar Huydecoper. Dit boek bevat niet alleen relevante gegevens voor onderzoekers die belang stellen in de historiografie van de taalkunde, maar ook voor wetenschappers met interesse voor de geschiedenis van de dichtkunde. Aan de poëticale opvattingen die Huydecoper in zijn *Proeve* - en in andere geschriften - heeft verkondigd, wordt in deze studie voorbijgegaan.[14] Het voornaamste doel van dit onderzoek is het verwerven van inzicht in de waarde van de *Proeve* als 'spraakkunst'; dit gebeurt in de hoofdstukken 5 tot en met 7 van deze studie. Aan de hand van een systematische presentatie en beschrijving van de taalkundige gegevens uit het boek, en de plaatsing ervan tegen de achtergrond van de taalkundige ideeën in het begin van de achttiende eeuw in de Republiek. Gegevens uit andere teksten van Huydecoper zullen in de beschouwing worden betrokken voor zover ze aansluiten bij de aldus tot stand gebrachte spraakkunst. Huydecopers taalbeschouwing is niet systematisch getoetst aan moderne taalkundige inzichten.

In 1994 heeft de Nijmeegse hoogleraar Engelse taalkunde Aarts tijdens zijn afscheidscollege met als titel *Bewakers van de taal* aandacht gevraagd voor de rol die puristen en prescriptivisten hebben gespeeld in de geschiedenis van de Engelse taal (Aarts 1994: 1). Hij werpt enkele interessante vragen op waar wetenschappers die zich met dit onderwerp bezighouden, een antwoord op zullen moeten formuleren (Aarts 1994: 3-4). Als we deze vragen toespitsen op het onderzoek naar de taalkundige ideeën die Huydecoper heeft geponeerd in de *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, levert dat de volgende reeks vragen op:

12 Het artikel waaraan hier wordt gerefereerd, heeft ten grondslag gelegen aan het vierde hoofdstuk van Komens proefschrift over absolute constructies (zie Komen 1994: 110-164).
13 Welke auteurs Huydecoper tot de Ouden heeft gerekend, wordt uitgebreid besproken in 4.3.4.
14 Over Huydecopers verstheorie, raadplege men Kossmann 1922: 130-141 en Schenkeveld-van der Dussen 1969; voor Huydecopers (Frans- classicistische) toneeltheorie, zie Van Schaik 1964, Schenkeveld- van der Dussen 1982, Konst 1993 en de in die werken opgegeven secundaire literatuur.

- Waarom meende Huydecoper kritiek te moeten leveren op wat Vondel en andere auteurs zeggen en schrijven?[15]

15 Vgl. Peeters [1990c]: 177, die zich afvraagt waarom in het begin van de achttiende eeuw juist onder anderen Huydecoper, Langendijk en Poot eigen en andermans geschriften verbeterden. Was dit wellicht toe te schrijven aan de invloed van het Frans-classicisme (vgl. De Vooys 1947c: 14)?

- Wat dacht Huydecoper met zijn kritiek te kunnen bereiken?
- Waaraan ontleende Huydecoper zijn gezag?
- Waarom was de *Proeve* zo populair?

Wat de laatste vraag betreft: tal van auteurs hebben de taal- en dichtkundige adviezen die Huydecoper hun in de *Proeve* aan de hand heeft gedaan, ter harte genomen. Sommigen van hen stellen hem daarvan in brieven op de hoogte.[16] Dat dichters en taalkundigen waarde hechtten aan de mening van Huydecoper, blijkt daaruit dat zij hem manuscripten en gedrukte teksten ter beoordeling toezonden of hem om raad vroegen.[17]

1.4 Waarderingsgeschiedenis van de *Proeve*

Huydecopers volumineuze *Proeve* viel direct een gunstige ontvangst ten deel. Aan de hand van citaten uit bronnen van uiteenlopende aard zal in deze paragraaf eerst worden getoond om welke redenen men direct al in het jaar van verschijnen vol lof was over deze studie. Vervolgens zullen enige voorbeelden worden gegeven van de waardering voor de *Proeve* later in de achttiende eeuw. Tot slot zal het beeld worden besproken dat in literatuurgeschiedenissen en biografische woordenboeken wordt geschetst van Huydecoper als taalkundige.

Op 6 januari 1730 schrijft Pieter de la Ruë (1695-1770) aan Barend Homoet dat hij de *Proeve* van Huydecoper onlangs heeft gekocht en de studie met veel genoegen heeft gelezen. Hij vindt het namelijk een erudiet en met verstand, inzicht geschreven boek:

> Het schynt my toe een zeer belezen en net beoordeeld werkstuk <een zeer geleerd en zorgvuldig overwogen geschrift>; waar uit veel nut voor alle liefhebberen der Nederduitsche poëzye te haalen is, weshalven ik niet twyffele, of 't zal reeds de goedkeuring uwer Ed^{e}. weggedraagen hebben.[18]

In juni van datzelfde jaar verschijnt in het geleerdenperiodiek *Maendelyke Uittreksels, of Boekzael der geleerde Werelt* anoniem een ruim twintig pagina's tellend resumé van de *Proeve*.[19] De vervaardiger ervan erkent dat hij zich bij lezing van Huydecopers taal- en dichtkundige aantekeningen voortdurend heeft verbaasd ‘over de schranderheit, het goede oordeel, de grote Taelgeleertheit en naerstigheit van den Schryver’ (p. 666). In de ogen van de recensent vormen zulke aantekeningen het enige middel om zowel de taal- als de dichtkunde tot volmaaktheid te brengen. Daarom spreekt hij de wens uit ‘dat zyne [Huydecopers] Aenmerkingen ook van

16 Zie bijvoorbeeld de brieven van Pieter Boddaert, 2 augustus 1737 en 28 februari 1738; Silvester Aemilius ten Brink, 18 februari 1751 (RAU, inv. 67, inv.nr. 193).
17 Zie brieven van Kornelis Elzevier, 2 november 1737; Adriaan Kluit, 29 oktober 1755; Matthëus van Leeuwarden, 28 februari 1735; Jacob Elias, 2 april 1731, 17 oktober 1731, 5 september 1733; Willem Otto Reitz, 18 juni 1732 (RAU, inv.67, inv.nr. 193-195)).
18 Brievenboek P. de la Ruë (ZBM, inv.nr. 6640), p. 21. Met dank aan dr. S.D. Post, die mij op deze brief attendeerde.
19 *Maendelyke Uittreksels, of Boekzael der geleerde Werelt*. Juny 1730. III. Hooftstuk. pp. 662-683.

anderen gevolgt worden, die te samen onze Tael tot den hoogsten trap van zuiverheit en volmaektheit brengen, en haren roem zo verre uitbreiden, en haer zo algemeen in Christenryk maken, als de Fransche' (p. 683).

In 1730 komt de derde druk uit van Pieter Langendijks (1683-1756) *Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetemaal*, een blijspel waarvan de eerste druk vijftien jaar eerder het licht had gezien. Deze heruitgave is opgedragen aan Balthazar Huydecoper,[20]

20 Andere werken die een opdracht bevatten aan Huydecoper, zijn onder meer: *Alle de gedichten van Jan Vos* (1726); Philip Zweerts, *Semiramis, of de doot van Ninus* (1729); A.L.F. & A.P.S., *Proeve van Dichtoeffening* (1731; zie Van Strien 1991); Johanna Corleva, *De Schat der Nederduitsche Wortel-woorden* (1741); het eerste deel van de *Tael- en dicht-kundige bydragen* (1760).

op dat moment regent van het Amsterdamse burgerweeshuis en van de stadsschouwburg. Langendijk prijst in de dertig regels die de opdracht telt, Huydecopers 'vernuft en onvermoeijden vlyt' en maakt vervolgens toespelingen op enkele van diens werken, waarvan de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* (1726) en de *Proeve* hem, getuige de onderstaande versregels, goed zijn bevallen:

> Hoe heeft my uw Horatius vermaakt <genoegen verschaft>!
> En de arbeid op Ovidius gesmaakt![21]

Gulielmus Otho Reizius of Willem Otto Reitz (1702-1768) spreekt in zijn uit 1730 stammende *Belga Graecissans*[22] eveneens in lovende bewoordingen over de (taalkundige) aantekeningen ('Observationes') van Huydecoper. Met uitzondering van Ten Kate acht Reizius niemand in staat om Huydecoper in de komende jaren naar de kroon te steken. Hij roemt de *Proeve* vanwege de belezenheid, het helder inzicht en het scherp oordeel die uit de aantekeningen spreken:

> tantum enim in id congestum est omnifariae eruditionis, tanto in eo adparet ingenii perspicacitas atque judicii acies, tantam prae se fert modestiam ac pietatem, ut nihil pote sit supra (pp. 297-298)
> <want uit dit werk spreekt zoveel alzijdige belezenheid, in dit werk komt zoveel helder inzicht en scherp oordeel naar voren, in dit werk spreekt zoveel bescheidenheid en vaderlandsliefde, dat niets het zou kunnen overtreffen>

De dichter Hendrik Schim (1695-1742) bedankt Huydecoper in een brief van 16 november 1730 voor het lovend oordeel dat zijn werk heeft gekregen in de *Proeve*,

> een Werk, waer van ik zonder vleiery zegge dat niet alleen ene grote geleertheit en naerstigheit <ijver>, maer byzonder een fyn geslepen oordeel <inzicht> doorstraelt, en wegens zyne nuttigheit dubbel waerdig dat het in den Tempel der Poezij in taferelen <schilderijen> wort opgehangen.[23]

Nemen we de bovenstaande oordelen uit het verschijningsjaar van de *Proeve* in ogenschouw, dan zien we dat er vier redenen genoemd worden waarom de genoemde auteurs zich over het boek in lovende bewoordingen uitlaten: de auteur heeft er op tal van plaatsen in deze studie blijk van gegeven dat hij erudiet is ('zeer belezen', 'omnifariae eruditionis'), geleerd is ('de schranderheit', 'vernuft', 'ingenii perspicacitas', 'ene grote geleertheit', 'de grote Taelgeleertheit'), een grote werklust heeft ('de grote naerstigheit', 'onvermoeijden vlyt', 'ene grote naerstigheit') en een scherp inzicht bezit ('net beoordeeld', 'het goede oordeel', 'judicii acies', 'een fyn geslepen oordeel').

De eerste editie van de *Proeve* is gedurende de gehele verdere achttiende eeuw druk bestudeerd. Enkele uitlatingen die bij min of meer toevallig onderzochte auteurs

21 Geciteerd naar Ornée z.j.: 44.
22 Letterlijk betekent deze titel 'de Grieks sprekende Nederlander' (Komen 1994: 119).
23 Geciteerd naar Ett 1956: 22-23.

werden aangetroffen, dienen hier ter illustratie van de heersende waardering van de *Proeve* in de achttiende eeuw.

Sybrand Feitama (1694-1758) duidt het boek in de voorrede op zijn vertaling van Fénelons *Telemachus* (1733) aan als een ‘nuttelyk Werk’,[24] terwijl Pieter Boddaert (1694-1760) in het derde deel van zijn *Stichtelyke gedichten* (1738: *6^{v}-*7^{r}) spreekt over de ‘voortreffelyke Proeve van Taal- en Dichtkunde (een werk, waarmede die edele Schryver ene

24 Geciteerd naar Schoneveld 1992b: 108.

altoosdurende verplichting op alle liefhebbers dier wetenschappen gelegd heeft)'. Frans Burman (1694-1764) blijkt op enkele plaatsen in *Eenige nieuwe aenmerkingen, de Nederduitsche tael en verscheidene oudheden aengaende* (1761: 123) van mening te verschillen met Huydecoper, 'voor wiens geleerdheid en taelkunde ik zeer groote achting heb'. Onder het pseudoniem 'Le Philosophe sans fard' laat Rijklof Michaël van Goens (1748-1810) in het eerste deel van de *Nieuwe bydragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde* (1763: 462) weten dat het niveau van de huidige generatie taalkundigen hem tot somberheid stemt, want 'Van de Taelkunde zijn er veele beoefenaers, maer noch niemand die ten Kate of Huydecoper op zy' komt'. Omstreeks 1774 schrijft Herman Tollius (1742-1822) in de zeventiende paragraaf van de voorrede tot een nooit gepubliceerde *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitsche Letterkunst* dat men naast het meesterwerk van Ten Kate - de *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) - 'geen nutter noch oordeelkundiger arbeid' over het Nederlands heeft dan Huydecopers *Proeve* (p. 21).[25]

Aangezien Huydecoper bekend staat als een van de voornaamste Nederlandse treurspeldichters uit de achttiende eeuw, komen we zijn naam in nagenoeg elke literatuurgeschiedenis tegen. Over het geheel genomen wordt in deze overzichtswerken niet alleen aandacht geschonken aan zijn letterkundig oeuvre maar worden er ook enige woorden gewijd aan zijn taalkundig werk. In het onderstaande heb ik weergegeven welk beeld in een aantal literatuurgeschiedenissen wordt gegeven van Huydecoper als taalkundige. Ook uitlatingen uit andere bronnen waarin wordt gesproken over Huydecoper als taalkundige, zoals biografische woordenboeken,[26] zijn in dit chronologisch overzicht verwerkt.

In zijn twee delen tellende *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale* (1812-1832) toont A. Ypeij (1760-1837) grote bewondering voor de taalkundigen Lambert ten Kate en Balthazar Huydecoper. Hij noemt hen de eersten die de Nederlandse taal 'uit een regt wijsgeerig oogpunt' hebben beschouwd en

> met een onbeneveld oog haren aard allernaauwkeurigst hebben gadegeslagen, scherpzinniglijk haren oorsprong hebben nagespoord, hare edele kracht zeer duidelijk hebben aangewezen, hare hoedanigheid uit de verwantschap verklaard, welke zij heeft met veröuderde en nog in bloei zijnde duitsche dialekten, hare regelen ordelijk uit elkänderen gezet, en haar overheerlijk schoon ten toone gespreid
> (I: 540)

Verderop blijkt dat Ypeij Huydecoper nog iets hoger aanslaat dan Ten Kate:

> Hoe scherp van oog ook Ten Kate ware, behoefde Huijdecoper voor hem daarïn niet alleen niet ondertedoen, maar overtrof hij hem, allermeest zoo in kieschheid <zorgvuldigheid> van oordeel, als in fijnen smaak.
> (I, 541-542)

25 Zie over dit handschrift, De Bonth 1996b.
26 Vgl. Van Schaik 1962: 2.

N.G. van Kampen (1776-1839) noemt Huydecoper in het uit 1822 daterende tweede deel van zijn *Beknopte geschiedenis der Letteren en Wetenschappen* (3 delen; 1821-1826) na Ten Kate de ‘grootste kenner en beoefenaar der *Nederlandsche* tale’ (p. 196). Hij beschouwt de *Proeve* als Huydecopers meesterwerk. Over de aard en de inhoud van dat boek deelt hij het volgende mede:

> Het bevat doorloopende aanteekeningen op de Vertaling door VONDEL der HERSCHEPPINGEN VAN OVIDIUS, doch niet alleen op den stijl van VONDEL, maar ook op de daarin voorkomende woorden, derzelver gepastheid <geschiktheid>, gebruik bij oude Schrijvers, enz. Men ziet duidelijk, dat HUYDECOPER die Vertaling slechts als een legger gebruikt heeft, om daarbij de uitmuntende opmerkingen, uit den schat zijner taalgeleerdheid geput, te pas te brengen.
> (pp. 199-200)

Het derde deel van P.G. Witsen Geysbeeks (1774-1833) *Biographisch Anthologisch en Critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* verscheen eveneens in 1822. Deze biograaf bestempelt Huydecoper als ‘een zeer bekwaam dichter en uitmuntend oordeelkundige’. Vol lof is hij over diens *Proeve*

> een werk, onschatbaar voor elk die eenigen prijs stelt op deze beide wetenschappen of ze met vrucht beöefenen wil. Wij bewonderen op bijna elke bladzijde 's mans gezond oordeel, scherpzinnig vernuft en fijnen smaak, zoo wel als zijne zuivere taalkennis en grondige geleerdheid; in een woord, dit werk is een rijke *Thesaurus Criticorum Poëtarumque*.[27]
> (p. 432)

M. Siegenbeek (1774-1854) noemt in zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1826) de *Proeve* als één van de werken waarin Balthazar Huydecoper ‘den schat zijner taalgeleerdheid en oordeelkunde’ openlijk heeft laten zien. Eerst vermeldt Siegenbeek enkele taalkundige onderwerpen die Huydecoper in de *Proeve* aan de orde heeft gesteld, daarna geeft hij aan om welke reden hij waardering heeft voor de schrijver:

> Deze proeve bevat (om thans van eene menigte van fraaije opmerkingen, de dichtkunst betreffende, te zwijgen) eene reeks van taalkundige aanmerkingen, rakende de ware beteekenis van vele woorden, derzelver gepastheid, regte spelling, afleiding en wat dies meer zij, of ook tot opheldering van merkwaardige eigenschappen onzer taal dienende, bij welker voordragt de Schrijver, nevens schrander oordeel en wijsgeerig inzigt in de ware gronden der taal, eene zeer ongemeene belezenheid ten toon spreidt in de werken onzer vroegere en latere Schrijveren, uit welke gedurig voorbeelden ter bevestiging worden bijgebragt.
> (p. 325)

J. de 's Gravenweert (1790-1870) maakt in zijn *Essai sur l'histoire de la littérature néerlandaise* (1830) eveneens gewag van de eruditie die spreekt uit het ‘*Essai sur la traduction des Métamorphoses par Vondel*’, zoals hij de *Proeve* in het Frans aanduidt. Over deze studie van Huydecoper, ‘le premier des bons grammairiens et étymologistes hollandais’ (p. 124), merkt hij op:

> Il n'avait évidemment choisi cette imitation, que pour servir de véhicule à des idées et de texte à ses remarques élégantes, grammaticales et judicieuses sur la lange et la poésie néerlandaise.
> (p. 135)

Net als Van Kampen beweert De 's Gravenweert dat Huydecoper Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* heeft gebruikt als een kapstok om er zijn taal- en dichtkundige opmerkingen aan op te hangen. L.G. Visscher (1797-1859) daarentegen noemt de *Proeve* in zijn *Leiddraad tot de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1857) een ‘Commentarius’ op Vondels vertaalde *Herscheppingen*. Hij schrijft dat

27 Deze aanhaling is - zonder vermelding van bron - overgenomen in het achtste deel van Van der Aa's *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (1867).

Huydecopers studie lijkt op ‘een bombardement der wetenschap tegen de poëzij en taalkennis van Vondel’. Zijn oordeel over de *Proeve* is niet gunstig:

> Ongetwijfeld, dit werk is vol geleerdheid, maar, met allen eerbied voor Vondels vertaalde *Herschepping* gezegd, toch altijd een saus der kool niet waardig, voor liefhebbers te wetenschappelijk, en voor mannen van wetenschap niet streng wetenschappelijk en stelselmatig genoeg.
> (p. 104)

In zijn inaugurale rede uit 1882 - met als titel *Bijdrage tot een pragmatische geschiedenis der vaderlandsche-taalstudie in Nederland* - noemt W.L. van Helten (1849-1917) Huydecoper in één adem met Ten Kate. Door hun taalkundige geschriften hebben zij volgens hem de grondslagen gelegd voor een wetenschappelijke beoefening van de studie van de moedertaal:

> Zij waren het, die met geniale scherpzinnigheid zich het eerst een inzicht verwierven in de eischen, welke de Nederlandsche-taalvorsching aan haar dienaren stelt; die het eerst onder ons begrepen,

> dat een degelijke kennis der jongere taal alleen op een historische basis kan steunen. Zij waren het, die, elk in zijn bijzondere richting, op een benijdenswaardige wijze met de toenmaals toegankelijke hulpbronnen woekerden, en daarbij tot uitkomsten geraakten, welke de hoogst mogelijke bewondering opwekken, en niet alleen in verband met hun eigen dagen, maar ook ten deele met het oog op lateren tijd de grootste waardeering verdienen
> (pp. 21-22)

Met het volste recht mag Huydecoper naar de mening van Van Helten de schepper worden genoemd van de 'meer bijzonder nationale wetenschappelijke taalstudie' (ibidem: 23).[28]

Over de literaire kwaliteiten van Huydecoper is J. ten Brink (1834-1901) in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (Amsterdam, 1897) niet onder de indruk:

> De eigenlijke verdienste van Huydecoper is, dat hij de grondlegger werd voor de nieuwere Nederlandsche taalstudie,
> (p. 528)

door zijn *Proeve* maar vooral door zijn uit 1772 daterende uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke.

Dat Huydecoper een 'grondige taalkennis' bezat van het Nederlands, heeft hij, aldus J. te Winkel (1847-1927) in het vijfde deel van de tweede druk van de *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* (7 delen; Haarlem 1922-1927), aangetoond in de aantekeningen die hij in de *Proeve* heeft geplaatst bij de hoog geprezen maar daarom nog niet feilloze Vondel en

> die zoowel de grammatische juistheid der taalvormen als het woordgebruik in de poëzie en de dichterlijke wijze van uitdrukking betreffen en die, ofschoon van onbekrompener en veelzijdiger taalbeschouwing getuigende dan de spraakkunsten zijner tijdgenooten, toch aan de veldwinnende neiging om de poëzie allereerst naar de eischen van het conventioneel-juiste taalgebruik te beoordeelen voedsel hebben gegeven en alzoo de onzalige taalvitterij in de hand hebben gewerkt.
> (V: 204-205)

In het vijfde deel van het *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek* (1921) noemt J.W. Muller (1858-1945) Huydecopers *Proeve*

> een langen tijd hoog geprezen commentaar in achttiendeeuwschen trant, getuigende van groote belezenheid in de Nederlandsche letterkunde, ook

28 Vgl. Ett (1949: 27), die stelt dat Huydecoper met recht 'als een der grondleggers van de moderne filologie' kan worden beschouwd en Van Sterkenburg (1992: 11), die Huydecoper en Ten Kate noemt als degenen die in ons land de historische taalstudie hebben geschapen. Van Huydecopers *Proeve* wordt verder gewag gemaakt in twee overzichtswerken waarin de geschiedenis van de Germaanse filologie wordt beschreven: Von Raumer (1870: 193-194) en Paul (1891: 56).

> der middeleeuwen (de ‘Ouden’) en der 16de eeuw, waarin hij de taal, zooals zij door Vondel en Hooft geschreven was, aan latere schrijvers als gezaghebbend voorbeeld voor oogen stelde, doch anderzijds ook op Vondel zelf wel critiek oefende van het standpunt der logisch redeneerde spraakkunst.
> (kol. 252)

Op grond van diens *Proeve* karakteriseert J.L. Walch (1879-1946) Huydecoper in zijn *Nieuw Handboek der Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* (tweede druk; 's-Gravenhage, 1947) als ‘een nabloeier uit de broeikas’ van Nil Volentibus Arduum, want zoals dit Amsterdamse kunstgenootschap commentaar had gehad op tal van vertaalde toneelstukken, plaatste Huydecoper kritische kanttekeningen bij het werk van Vondel (p. 430).

G.P.M. Knuvelder (1902-1982) typeert Huydecoper in het tweede deel van zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (vijfde, geheel herziene druk; 's-Hertogenbosch, 1971) als een gematigde aanhanger van de toenmalige grammaire raisonnée:

> De kritiek [in de *Proeve*, RdB] gold vooral Vondels taalgebruik, dat gemeten werd naar de maatstaf van de, ofschoon door Huyd[e]coper zeer ruim en vrijzinnig gehanteerde, grammaire raisonnée uit die dagen.
> (p. 518)

1.5 Waardering van de moedertaal

De taalkundige geschriften over het Nederlands uit het begin van de achttiende eeuw zijn zonder uitzondering geschreven door auteurs die hun moedertaal een warm hart toedragen. Deze positieve taalattitude blijkt onder meer uit de eigenschappen die aan de eigen taal worden toegedicht om haar te verheerlijken.[29] Zo zou het Nederlands in het bezit zijn van een bijzonder rijke woordenschat. Francius (1699: 27) bijvoorbeeld stelt dat we ‘woorden in overvloed hebben, om onze meening, klaar, krachtig, en cierlijk te kunnen uiten’, terwijl Huydecoper in de voorrede tot zijn uit het Frans vertaalde toneelstuk *Edipus* (1720: p. A5^{v}) beweert dat onze taal meer woorden kent dan het Frans. Naast de woordenrijkdom noemt Ten Kate nog enkele andere kenmerken waarin het Nederlands beslist niet onder hoeft te doen voor het Latijn en zelfs niet voor het Grieks. Het Nederlands is namelijk:

> *ten uiterste Rijk en Kragtig van Woorden, Edel in 't Onderscheiden, beminnende Klaerheid van Schikking, Vloeijendheid en Zuiverheid van Klanken, zonder vrugtelooze By-geluiden, bequaem tot allerhande Stijl, zo Deftig en Hoogdravend, als Nederig en Gemeenzaem*; behoevende in dit alles niet te zwigten nogte voor 't vermaerde Grieksch, nogte veel min voor 't Latijn; en bezittende daerenboven niet alleen *die gemakkelijkheid van Woord-koppeling*,[30] die aen de Grieksche Tael haren groten luister toebragt, maer ook [...] die gewigtige en nooit genoeg te prijzene eigenschap, dat ze *altoos het Waerdigste en Zakelijke deel van een Woord ons allernadrukkelijkst doet uitspreken*
> (1723, I: 11)

Zowel de rijkdom van de woordenschat als het vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen zijn eigenschappen die in de achttiende eeuw voortdurend genoemd worden om aan te tonen dat het Nederlands zich kan meten met talen als het Grieks en het Latijn;[31] beide kenmerken treffen we in de zestiende eeuw onder andere al aan bij Stevin, Becanus en in de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst*.[32] Desalniettemin kiezen sommige schrijvers ervoor woorden te ontlenen

29 Vgl. Van der Wal 1995: 36. Hermkens (1973: 19) noemt de eerbiedsbetuiging voor de moedertaal in die tijd haast een cliché

30 Vgl. Ten Kate (1723, I: 344) waar hij beweert dat het Nederlands het Latijn overtreft, ‘door 't behulp onzer Koppeling’

31 Vgl. De Man 1992: 108.

32 Van der Wal (1995: 36) noemt vijf eigenschappen van het Nederlands die zij in enkele zestiende-eeuwse geschriften heeft aangetroffen: de hoge ouderdom van het Nederlands; de aanwezigheid van een groot aantal éénlettergrepige woorden; het bijzonder vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen; de geschiktheid als taal van de wetenschap; het vermogen om te overtuigen en te ontroeren. Vgl. Dibbets 1985: 511-525.

aan - met name - het Latijn en het Frans. Taalzuiveraars was dat een doorn in het oog en zij verzetten zich in het algemeen tegen het opnemen van Latijnse en Franse woorden die niet volledig ingeburgerd waren of overgenomen waren zonder dat daartoe enige aanleiding bestond (Noordegraaf 1987: 122). Carolus Tuinman bijvoorbeeld heeft in de voorrede tot zijn *Fakkel der Nederduitsche taale* geen goed woord over voor Nederlanders die 'noodeloos' woorden hebben ontleend aan het Frans of aan talen uit buurlanden. Daardoor hebben die 'ontaarde en wansmaakige landgenooten' naar zijn mening

> het zuiver Nederduitsch belachelyk opgepronkt als eenen bedelaarsmantel, met allerlei misvormde lappen en vodden; zo dat die kakelbonte kraayen schandelyk paddebloot zouden staan, indien men

> hen deze pronkvederen ontpluimde.[33]
> (1722: **3^{r,v})

Omdat de Nederlandse taal de mogelijkheid biedt door middel van afleiding en samenstelling tal van nieuwe woorden te vormen en zo geen beroep hoeft te doen op vreemde talen, is het Nederlands in vergelijking met andere Europese talen zo zuiver gebleven (Noordegraaf 1987: 122-123; vgl. Hermkens 1973: 19). Dat is de reden waarom Francius (1699: 27) zich geringschattend uitlaat over het Italiaans, Spaans, Frans en het Engels:

> Alle gemeene taalen <volkstalen> zijn afkomstig van de geleerde, en moeten die haare voornaamste cierlijkheit dank weeten; wy bestaan op ons zelven, en hebben geene hulptroepen van node: Italiaans, Spaans, is gebroken Latijn; Engels, een mengelmoes van alle taalen; Frans, half Grieks half Latijn; 't welk zo men dier taale ontnam, zy zoude niet anders staan kyken, als de rave van AEsopus deed, toen 't ander gevogelte om zijn veêren quam. De Hoog- en Neêrduitsche hebben haaren Landaart beter behouden, en hoeven geenen Grieken noch Latynen te danken. Zy komen in veelen zeer overeen, maar verschillen ook echter in veelen; en iedere haarer heeft haare byzondere schoonheidt.[34]

1.6 Taalreglementering

Al in de Oudheid streefde men ernaar het bestaande taalgebruik te verbeteren en aan regels te binden. Over de vraag hoe men dit diende te verwezenlijken, bestonden globaal genomen twee verschillende opvattingen. De *analogisten*, de Alexandrijnen uit de school van Aristarchus, zochten de normen in de *analogia* of regelmaat. Zij meenden dat deze regelmaat in een ver verleden, de *aurea aetas* - 'het gouden tijdperk' -, was ontstaan. In de loop der tijden was de taal echter verbasterd. Nu probeerden zij de regelmaat die oorspronkelijk eigen was aan de taal, te herstellen. De *anomalisten*, de Stoïci, de volgelingen van Crates, ontkenden het bestaan van een natuurlijke analogie. Volgens hen werd taal gekenmerkt door anomalieën. Hun normen zochten zij in het gebruik (de *usus*), in het bijzonder het taalgebruik van gezaghebbende auteurs; de door hen gehanteerde criteria waren de *consuetudo* en de *auctoritas* (De Buck 1952: 25-26), waarover aanstonds meer.

33 Peeters ([1990c]: 177) wijst erop dat het beeld van de bedelaarsmantel al voorkomt bij Coornhert en later ook bij Bredero en Simon van Leeuwen; naar aanleiding hiervan merkt hij op dat de intertekstualiteit van de taalkundige geschriften tussen 1550-1750 soms opvallend groot is. Deze beeldspraak treffen we ook in de *Twespraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584: A5^{r}) aan.

34 Vgl. Tuinman 1722: 4*3^{v}-4*4^{r}: 'De [...] *Fransche* taal is geboren uit de vermenging van de spraak der Duitsche Franken, met het Latyn, dat doen in die gewesten gesproken wierd, wanneer zy die innamen, en naar hen Vrankryk noemden. [...]. Het hedensdaagsch *Engelsch* is ontstaan uit een diergelyke spraakvermenging der overwonnen volkeren, gelyk 't ook is met het Italiaansch, Spaansch, Portugees, enz.'. Deze opvatting komen we onder andere ook tegen in de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584: A2^{v}).

Aanvankelijk bestond er ook in de Nederlanden een voortdurende botsing tussen de analogie en de usus: de strenge regelmaat die men in de taal wilde voorschrijven door middel van willekeurig vastgestelde regels was namelijk te zeer in strijd met het nog ongedisciplineerde gebruik. Doordat er in de zeventiende eeuw grote bewondering bestond voor het systematische taalgebruik van vooral schrijvers als Hooft en Vondel kon men de *consuetudo* en met name de *auctoritas* als norm gaan hanteren. Schoot het achtbare gebruik te kort, dan kon men alsnog een beroep doen op de analogie. Het gevolg van dit alles was dat er een ten dele kunstmatige spraakkunst tot stand werd gebracht, die gebaseerd was op een in menig opzicht kunstmatige literaire taal (De Buck 1952: 26).[35]

35 Van Heule bijvoorbeeld ging in zijn streven naar morfologische differentiatie zo ver dat hij *hebbeën* als vorm van de aanvoegende wijs tegenover *hebbet* als vorm van de aantonende wijs voorstelde; daarnaast stelde hij *hebbeën* als vorm van de aanvoegende wijs tegenover *hebben* als vorm van de aantonende wijs voor (Dibbets 1989: 42).

Het hoofddoel van de achttiende-eeuwse taalkunde was het bevorderen van de opbouw, de reglementering van de moedertaal (Knol 1977: 70, 73). De taalkundigen waren het erover eens dat het noodzakelijk was het Nederlands te beschaven.[36] Zij stoorden zich namelijk mateloos aan de onachtzaamheid waarmee de Nederlanders zich doorgaans bedienden van hun moedertaal, een taal die volgens Carolus Tuinman 'voor geene, of immers voor weinige andere behoeft te wyken' (1722: **3^{r}), een uitspraak die hij zonder enige twijfel heeft ontleend aan Francius' voorrede tot *Gregorius Nazianzenus Van de mededeelzaemheidt* (1699).

Vooral aan het begin van de achttiende eeuw hebben taalkundigen zich gebogen over de vraag welke criteria men diende te hanteren bij het verbeteren en reglementeren van de moedertaal. Men is er niet in geslaagd tot volledige overeenstemming te komen. De taalkundige geschriften uit deze periode laten zien dat er vier verschillende criteria gehanteerd werden om de moedertaal te beschaven.[37] Deze normen vinden hun oorsprong bij Quintilianus, die in zijn *Institutio Oratoria* schreef dat men zowel bij het spreken als bij het schrijven rekening moest houden met *ratio, vetustas, auctoritas, consuetudo*.[38]

Onder *ratio* verstond Quintilianus 'systematiek', die zowel op analogie als op etymologie kan zijn gebaseerd. De meer gebruikelijke vertaling 'reden' is volgens Harris & Taylor (1989: 70) niet geheel in overeenstemming met de betekenis die Quintilianus bij het woord *ratio* in gedachten had. Taal is ook gebaseerd op *vetustas* ('ouderdom'), omdat een lang gevestigd gebruik over het algemeen beschouwd kan worden als een vorm van correct taalgebruik. Overigens mag dit niet leiden tot een krampachtig vasthouden aan archaïsche vormen. Voor een groot deel van een taalgemeenschap zou de taal dan onbegrijpelijk worden. Quintilianus is weliswaar van mening dat men respect moet tonen voor de taal van geachte schrijvers uit het verleden (*auctoritas*), maar zegt dat we hun taalgebruik niet op elk punt tot voorbeeld mogen stellen, zeker wanneer dat gebruik in strijd is met het taalgebruik van later datum. Als laatste factor die van betekenis is voor het correct spreken en schrijven van een taal, noemt Quintilianus *consuetudo*, het gebruik waarover tussen ontwikkelde mensen overeenstemming bestaat (Harris & Taylor 1989: 71-72).

De beschaving van een taal is volgens de achttiende-eeuwse taalkundige Ten Kate een langdurig proces, dat verschillende stadia kent. Om te beginnen is het noodzakelijk dat men taalregels ontdekt uit het taalgebruik. Het zelf bedenken van regels door

36 In welke mate hun taalbeschouwende werken hebben bijgedragen aan het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal is een vraag die de laatste jaren vaak wordt gesteld. De meningen hierover lopen sterk uiteen. Van der Wal (1992: 221) meent dat de grammatica's met hun regels en voorschriften voor goed taalgebruik een grote invloed hebben uitgeoefend op mensen die een correct en zuiver Nederlands wilden schrijven (vgl. Van der Wal 1992a: 127). Door de achttiende-eeuwse taalreglementeerders ontstond er op het niveau van de geschreven taal een zekere mate van uniformiteit. Hun regels hadden zelfs zoveel effect dat er een gekunstelde schrijftaal ontstond (Van der Wal 1992: 251; vgl. De Vooys 1947c: 11).

37 De door Knol gemaakte indeling in *achtbaar gebruik, taalverleden* en *spreektaal* is naar mijn mening onvolledig. Bovendien wordt *spreektaal* door geen enkele achttiende-eeuwse taalkundige consequent als uitgangspunt genomen voor taalreglementering.

38 Vgl. 'Est etiam sua loquentibus observatio, sua scribentibus. Sermo constat ratione vel vetustate, auctoritate, consuetudine' (Quintilianus, *Institutio Oratoria*, Liber I,vi,1).

taalkundigen keurt hij ten zeerste af.[39] Vervolgens dient men de eigenlijke betekenis van woorden te

39 In de *Aenleiding* herhaalt hij deze uitspraak enkele malen, in verschillende bewoordingen (zie De Bonth & Dibbets 1995: 127, noot 87).

achterhalen en het systeem dat ten grondslag ligt aan het voorkomen van verschillende verbuigings- en vervoegingsvormen te doorgronden. Daarna - en hiermee betreedt men de hoogste trap van beschaving - moet men op zoek gaan naar een verklaring van het gebruik. Ten Kate heeft de indruk dat het geruime tijd zal duren voordat dit alles bereikt zal zijn:

> En, terwijle dit dus nog open staet, zo agt ik het niet onveilig, dat men het gebouw veste op het meest doorgaende en eenstemmigste Gebruik. zo in de beschaeftste Spreektael, als in de schriften der agtbaerste en geleerdste Nederduitsche Schrijvers; daer dit Gebruik verschilt of twijffelachtig is, zou ik mij keeren tot de Vergelijking; wanneer mij deze niet genoeg waer, zoude ik de Oudheid ondervragen, als den eersten grondvest vervattende <omdat die het fundament [van een taal] omvat>; bij aldien deze zweeg, of al te vreemd zig schikken zou; zo is de Rede (of 't overleg van duidelijkheid en nuttigheid) de Wet; en zo lang ook deze duister spreekt houde en laet ik de keuze vrijwillig: tot een wezendlijke verandering te maken, zo zulks al doenlijk was, gelijk het niet wel is, zoude ten naeuste genomen <op de keper beschouwd> niemand bevoegt zijn dan de Hoge Overheid, vermits bestierders van de zaken die tot het gemeen behooren. (1723, I: 14)

Ten Kate noemt in het bovenstaande citaat vier criteria om de moedertaal op te bouwen - niet voor niets spreekt Ten Kate van ‘het gebouw’ -: het Gebruik, de Vergelijking, de Oudheid en de Rede.[40]

Het achtbare taalgebruik van Hooft en Vondel was in de achttiende eeuw normgevend voor tal van taalkundigen, onder wie Joannes Vollenhove, David van Hoogstraten en Arnold Moonen.[41] De werken van Vondel en Hooft werden met verschillende kwalificaties ten voorbeeld gesteld aan auteurs die streefden naar een grammaticaal correct en zuiver gebruik van de moedertaal. Daarbij kon men ook wijzen op de Latijnse grammaticale traditie, waarin het taalgebruik van grote auteurs normatief was.

Bij het opstellen van taalregels beriepen taalkundigen aan het begin van de achttiende eeuw zich bij tijd en wijle op de *consuetudo* of het ‘taalgebruik van ontwikkelde mensen’. Vaak bevestigen voorbeelden uit dit taalgebruik de regels die zijn gevonden na bestudering van de taal van achtbare schrijvers (*auctoritas*).

Hierboven hebben we gezien dat volgens Quintilianus de *ratio* of ‘systematiek’ zowel op analogie als op etymologie kan zijn gebaseerd. In deze paragraaf zal uitsluitend worden ingegaan op de ratio die terug te voeren is op analogie.

In het eerste kwart van de achttiende eeuw waren er twee taalkundigen die ervan uitgingen dat het Nederlands een tijdperk had gekend van strenge regelmaat: Verwer en Ten Kate. Verwer vond dat men in taalkundige kwesties niet blindelings moest vertrouwen op het gezag van grote zeventiende-eeuwse dichters. Voor het schrijven

40 Vgl. echter Ten Kate 1723, I: 377: ‘de Oudheid, [...] de Vergelijking, en [...] de Agtbaerste Voorbeelden (die, te samen zijnde, veel in een Tael moeten gelden)’. Hier ontbreekt de rede als norm.

41 Over de waardering van Vondel en Hooft, zie Kossmann 1915; Van Dijck 1958; Altena 1986; De Man 1992: 114, noot 25.

van zijn grammatica ging hij uit van de analogie, die niet, zoals Moonen had gedaan, gemaakt maar gevonden moest worden. De regelmaat moest men naar de mening van Verwer zoeken in de *lingua communis*. Deze algemene taal kwam het best tot uitdrukking in de Statenbijbel, die op last van de Staten-Generaal was vervaardigd en in 1637 was gepubliceerd.[42] De *lingua communis* week weinig af van de oorspronkelijke, regelmatige taal in het zogenaamde *seculum analogum*, het 'analoge tijdperk'. Dit bracht Verwer ertoe onderzoek te verrichten naar oudere taalfasen van het Nederlands; hij was de eerste die taalkundige belangstelling vroeg

42 Voor een bespreking en een weergave van de zogenaamde Resolutiën en andere stukken die betrekking hebben op de taal van de Statenbijbel, zie Zwaan 1939: 40-106; 193-234.

voor het Middelnederlands (De Buck 1952: 27). Verwers leerling Ten Kate nam eveneens aan dat het Nederlands ooit werd gekenmerkt door regelmatige vormen. In zijn *Aenleiding* probeert hij door het taalverleden te bestuderen deze regelmaat, die hij beschouwt als 'de Kroone eener Tale', aan te tonen. Door vergelijking met aan het Nederlands verwante (oude) talen - Gotisch, Oudhoogduits, Angelsaksisch, IJslands en Nieuwhoogduits - ontdekte hij de regelmatige klinkerwisseling bij de sterke werkwoorden, een verschijnsel dat later bekend is geworden onder de term *ablaut*. In het gedeelte van de *Aenleiding* waarin hij het 'Gemeenlandsche Dialect' - de algemene landstaal - ter sprake brengt, richt hij zich echter niet alleen naar het taalverleden maar ook naar het achtbare gebruik en de analogie.

In Frankrijk concentreerde het streven naar taalzuivering en taalvervolmaking zich in de *Académie française*. Tot de leden van deze instelling behoorden geen grammatici maar literatoren. Zij wilden uniformiteit in het taalgebruik tot stand brengen door 'observations critiques' te plaatsen bij de werken van zeventiende-eeuwse coryfeeën als Corneille en Racine (De Vooys 1947c: 11-12). In dit opzicht bestaat er een duidelijke parallel met Nederland, waar men bij het reglementeren van de taal onvolkomenheden aanwees in het werk van schrijvers als Hooft en Vondel om er zich aan te spiegelen. Zo plaatste Joan van Broekhuizen (1649-1707) kritische kanttekeningen bij Hoofts *Geeraert van Velsen* en diens *Baeto* en bij Vondels *Palamedes* (De Vooys 1947c: 14).

Jacobus Nylöe (1670-1714) acht het in zijn *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* (1703) prijzenswaardig dat de Fransen hun taal hogelijk prijzen en zich alle moeite getroosten om haar te beschaven. Hieraan zouden de Nederlanders een voorbeeld moeten nemen:

> Wie weet niet, hoe hoog de Franschen doorgaans gewoon zijn van hunne tale optegeven, en datze daar van niet minder werx maken om die hoe langer hoe meer te verrijken en te regelen, dan van enige andere wetenschap tot voorname oefening, daar een wijs en verheven brein billijk zijn vlijt aan besteden mag.
> (1703: †^{v}-†^{r})

Naar Frankrijk wordt ook verwezen door David van Hoogstraten die in de tweede druk van zijn *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1710/1711) het beschaven van de moedertaal zag als een middel om de roem van het Nederlandse volk te vergroten, een gedachte die we in de tweede helft van de achttiende eeuw herhaalde malen tegenkomen:[43]

> Dus zal Nederlant, edele vernuften aenquekende, Vrankryk niet toegeven, dat onophoudelyk voortgaende in het polysten zyner tale, den wegh gevonden heeft om zyne glory uit te breiden door de kracht der wetenschappen, die over de verwoestinge des tydts zonder einde triomferen.
> (1710: ***5^{v})

43 Zie De Bonth 1996b: 27.

Dat Nederlandse taalkundigen het voorbeeld van de Fransen moesten navolgen, werd eveneens gepropageerd door Pieter de la Ruë. In een gedicht dat hij op 30 juli 1737 voltooide, komen de volgende regels voor:

> 't is Vrankryks lof, dat het, hier in uitsteekend,
> Zig tot eene eer het taalpolysten rekent.
> Wy moogen dat, in zulx, met meerder vrugt,
> Navolgen, dan in menig' wulpsche klugt.

Dit gedicht is opgedragen aan Balthazar Huydecoper,[44] die door menigeen wordt bestempeld als een van de markantste vertegenwoordigers van de in Nederland druk beoefende

44 RAU, inv. 67, inv.nr. 187.

'grammaire raisonnée', een stroming binnen de taalkunde die de moedertaal rationalistisch wil reglementeren (Van der Wal 1992: 239-240).[45] In de oorspronkelijke vorm heeft de uit Frankrijk afkomstige 'grammaire générale et raisonnée' in Nederland echter weinig invloed gehad op de studie van de moedertaal.[46] Het is bekend dat Lodewijk Meyer (1629-1681) in opdracht van het Amsterdamse genootschap Nil Volentibus Arduum reeds in 1671 bezig was met het vervaardigen van een 'grammatica generalis' of algemene grammatica, gebaseerd op logische principes, maar het resultaat van zijn werkzaamheden is nooit in druk verschenen. Binnen Nil Volentibus Arduum werkten andere leden aan een *Nederduitsche Grammatica* volgens het model van de algemene grammatica. Van deze tekst zijn in 1728 slechts de eerste drie hoofdstukken van het eerste deel uitgegeven onder de titel *Van der Letteren Affinitas of Verwantschap* (Noordegraaf 1994: 174).

De enige Nederlandse spraakkunst uit het begin van de achttiende eeuw waarin een spoor valt waar te nemen van de Franse grammaire générale et raisonnée, is het *Ontwerp van eene Nederduytsche spraek-konst* (1713) van E.C.P. alias Gillis De Witte (1648-1721).[47] Daarmee is deze grammatica echter nog geen 'grammaire générale'. De Wittes *Ontwerp* is, om met Dibbets (1994: 260) te spreken, 'een *grammatica specialis* die hier en daar is overgoten, of liever: bedrupt, met een Port-Royalsausje uit het leerboek van De Wittes leermeester Arnauld en diens medeauteur Lancelot'.

1.7 Taalkundige werken 1650-1730

Worden er tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw in de ons omringende landen talrijke, soms monumentale, soms vernieuwende, grammaticale geschriften gepubliceerd, hier te lande schijnt er rond 1650 een rustperiode te zijn aangebroken in de beschrijving van het Nederlands (Dibbets 1991a: 1). Van der Wal (1992: 3) heeft erop gewezen dat er dan met betrekking tot de codificatie van het Nederlands in grammatica's en woordenboeken een zekere consolidatie is bereikt. De selectie op macro-niveau heeft dan inmiddels ook plaatsgevonden: het dialect van het gewest Holland wordt de standaardtaal. Dat daarin veel zuidelijke elementen aanwezig zijn, hangt vooral samen met de invloed van de zuidelijk getinte schrijftaal en in mindere mate met de zestig- tot tachtig-, mogelijk honderdduizend zuiderlingen die vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw om politieke en religieuze redenen naar het noorden zijn gevlucht. Op micro-niveau zullen er in de tweede helft van de zeventiende en gedurende de gehele achttiende eeuw nog talrijke keuzes gemaakt moeten worden uit verschillende taalvarianten (Van der Wal 1995: 101).

45 Vgl. Kollewijn 1906: 1; Van der Meer 1927: lxxxvi.

46 Noordegraaf (1994b) geeft antwoord op de vraag waarom er in Nederland amper belangstelling bestaat voor deze algemene grammatica.

47 De Witte studeerde theologie aan het jansenistische Port-Royal en raakte daar in nauw contact met de theoloog en filosoof Antoine Arnauld, die samen met Claude Lancelot de uit 1660 daterende *Grammaire générale et raisonnée* schreef (Dibbets 1994: 256).

Hieronder volgt een beknopt overzicht van de belangrijkste ‘spraakkunstige’ geschriften die verschenen zijn van omstreeks 1650 tot aan de publicatie van Huydecopers *Proeve*.[48]

48 Er zal hier voorbij worden gegaan aan taalkundige geschriften die een minder beduidende rol hebben gespeeld binnen de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, zoals de *Niewe taalgronden der Neederdujtsche taal* (1705) van Johannes Hilarides, *De spelling van A. Moonen in eenen brief verdedigt* (1708) van Peter Poeraet, *De voornaamste verschillen over de spelling kortlyk aangewesen* (1711) door M.S. en de *Fakkel der Nederduitsche taale* (1722) en *De oorsprong en uitlegging van dagelyks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden* (1726), beide van Carolus Tuinman.

De nadruk zal daarbij liggen op geschriften die zijn verschenen tussen 1700 en 1730 omdat zij voor een belangrijk deel het gezicht hebben bepaald van de taalkundebeoefening later in de achttiende eeuw (Knol 1977: 66, 108);[49] zo wordt een groot deel van de destijds uitgegeven taalkundige geschriften herhaalde malen herdrukt.[50]

In 1649 verscheen het *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* van de Amsterdamse zijdereder Allardus Kók (1616-1653). De auteur had de bedoeling om na deze grammatica ook een Nederlandstalige dialectica ('Reden-konst') en retorica ('Reden-rijk-konst') samen te stellen. Daarmee zou men de beschikking krijgen over een volledig in het Nederlands geschreven trivium.[51] Kóks *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* blijkt de laatste grammatica te zijn geweest binnen de triviumtraditie, die in Nederland was ontstaan in het midden van de zestiende eeuw. Na de publicatie van dit werk is de grammatica van het Nederlands namelijk niet meer bestudeerd in samenhang met de studie van de dialectica en de retorica (Dibbets 1995: 5; vgl. Knol 1977: 82).

Hoewel de eerste 'echte' Nederlandse grammatica na die van Kók de in 1706 verschenen *Nederduitsche spraekkunst* van Arnold Moonen (1644-1711) is, blijkt de grammaticastudie van het Nederlands in de tussenliggende periode beslist niet stil te hebben gestaan. Diverse literatoren hebben namelijk grote belangstelling aan de dag gelegd voor de Nederlandse taalkunde.[52] Zo heeft Hooft 126 *Waernemingen op de Hollandsche tael* opgesteld, die met name aan het begin van de achttiende eeuw in handschriftelijke vorm onder taalkundigen hebben gecirculeerd. Eenentwintig ervan zijn als bladvulling uitgegeven door David van Hoogstraten (1658-1724) in de eerste druk van zijn *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700). De volledige tekst ervan is bezorgd door Lambert ten Kate in het eerste deel van zijn *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723, I: 716-743). Daartoe had hij de beschikking over het originele handschrift van Hooft en twee afschriften (Dibbets 1991a: 2-3). Het handschrift van de door Geeraert Brandt (1626-1685) opgestelde *Hollandsche*

49 Geeraerts (1986) heeft erop gewezen dat zich in de eerste twee decennia van de achttiende eeuw binnen de lexicografie een fundamentele methodologische vernieuwing heeft voltrokken. Aan de achttiende-eeuwse lexicografie wordt hier verder geen aandacht geschonken.

50 Opmerkingen over taal zijn niet alleen te vinden in grammatica's en andere taalkundige geschriften maar ook in voorwoorden bij tekstuitgaven en in geschriften uit vakgebieden als theologie, filosofie en geschiedkunde (vgl. Sluiter 1993: 140). Peeters ([1990a]: 144) vindt dat men niet voorbij mag gaan aan door literatoren opgestelde tractaatjes en poëtologische verhandelingen. Zij hebben 'een rijk arsenaal van originele ideeën over taal, haar niveaus en functies, en haar normen [...] ontwikkeld, die meer aan de vorming van de beschaafde volkstaal hebben bijgedragen dan algemeen beseft wordt'. Ook brieven kunnen als bronnen dienen voor taalkundig historiografisch onderzoek (zie Droixhe et al. 1989). In het nu volgende overzicht zal aan dergelijke bronnen evenwel worden voorbijgegaan.

51 Het begrip *trivium* duidt een cluster van vakken aan bestaande uit grammatica, dialectica en retorica. Het trivium vormde in de middeleeuwen samen met het zogenaamde *quadrivium*, dat de vakken arithmetica, geometria, astronomia en musica omvatte, het systeem van de *septem artes liberales*, de zeven vrije kunsten (Klifman 1983: 31).

52 Volgens De Man (1992: 105) is het nauwelijks mogelijk om de beeldvorming over de literaire taal los te zien van de beeldvorming over literatuur, in die tijd nagenoeg gelijk aan poëzie. Ook Peeters ([1990a]: 143) wijst erop dat men bij de bestudering van geschriften uit deze periode in het oog dient te houden dat grammaticus (filoloog) en literator in één en dezelfde persoon verenigd waren: de zogenaamde *poeta doctus*.

Spraekkunst is niet overgeleverd. Over dit manuscript is weinig bekend. We weten alleen dat de achttiende-eeuwse grammatici Moonen en Sewel het een tijdlang in bruikleen hebben gehad (Dibbets 1991a:

3-4). Een andere schrijver die in zijn oeuvre op diverse plaatsen blijk heeft gegeven van taalkundige belangstelling is de dichter Jeremias de Decker (1606-1666). Volgens zijn biograaf Matthaeus Brouërius van Nidek heeft De Decker voor eigen gebruik een spraakkunst ontworpen. Het vermoeden bestaat dat deze tekst net als Brandts grammatica verloren is gegaan (Dibbets 1991a: 4-5; vgl. Dibbets 1991b). Het werk van Joachim Oudaen (1628-1692) bevat eveneens geregeld passages die aantonen dat hij een correct gebruik van de moedertaal voorstond, zoals in zijn *Aanmerkingen over Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, op onze tyden en zeden gepast, door A. Pels* uit 1713 (Dibbets 1991a: 5-6; vgl. Dibbets 1993). Ruime aandacht heeft Dibbets (1991a: 6-11) geschonken aan de beoefening van de taalkunde door leden van het Amsterdamse kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum. Lodewijk Meijer, een halfbroer van de eerder genoemde Kók (Dibbets 1981: xiii), speelde daarbij een belangrijke rol. Anoniem verscheen van hem in 1672 een *Italiaansche spraakkonst*, waarvan onlangs een facsimile werd uitgegeven (Lo Cascio 1995; vgl. Noordegraaf 1996b). Verder heeft Meijer in de jaren zeventig gewerkt aan een *Grammatica generalis* en aan een *Nederduitsche spraakkunst*. Hoewel in de loop van de achttiende eeuw verschillende taalkundigen, onder wie David van Hoogstraten en Herman Tollius (1742-1822), hebben aangedrongen op publicatie van de *Nederduitsche spraakkunst* is slechts een gedeelte ervan in 1728 uitgegeven.

Voor dichters die zich in hun werk beijverden voor een grammaticaal correct gebruik van het Nederlands heeft Joannes Vollenhove (1631-1708) in de tweede helft van de zeventiende eeuw een belangrijke positie ingenomen. Zijn uitspraken over taalkundige kwesties werden zowel door tijdgenoten als door latere generaties zeer ter harte genomen (Dibbets 1991a: 11).[53] Deze opvattingen over taal heeft Vollenhove het duidelijkst verwoord in het gedicht 'Aan de Nederduitsche schryvers'.[54] Dit gedicht blijkt een belangrijke bron te zijn geweest voor Jacobus Nylöes *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*, die in 1703 voor het eerst - anoniem - verscheen. De *Aanleiding* is een soort 'schrijfwijzer' en bevat stilistische opmerkingen, aantekeningen over spelling, woordsoorten en woordgebruik. Nylöe baseerde zich hoofdzakelijk op het taalgebruik van gezaghebbende schrijvers:

> Om nu te leren wat goet en zuiver Duitsch is, moet men de beste Schrijvers lezen die in het Nederlantsch geschreven hebben en boven anderen hier in uitmunten, gelijk Hooft, Vondel, Vollenhove, Monen, de Branden, en wie zich verder tot den opbouw en volmaking onzer tale bevlijtigt hebben.[55] (1703: 3)

Dit boekje bleek in een behoefte te voorzien: in 1707 zag een herdruk ervan het licht waarin de naam Nylöe op het titelblad is vermeld en waarin opmerkingen verwerkt

53 Volgens Peeters ([1990a]: 158) werden Vollenhoves ideeën over taal omstreeks 1700 hoger geprezen dan die van Hooft en Vondel, zoals blijkt uit geschriften van François Halma, David van Hoogstraten, Caspar Brandt, Johannes Brandt en Joan de Haes.

54 Over wijzigingen in en aanvullingen op dit leerdicht door Vollenhove, zie G.R.W. Dibbets, 'Vollenhoves "Aan de Nederduitsche schryvers" uitgebreid'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 113 (1997), aflevering 3.

55 Daartoe rekende hij Joannes Antonides van der Goes, Laurens Baak en Petrus Francius (Nylöe 1703: †^{r}).

zijn die Joannes Vollenhove op een exemplaar van de eerste druk had aangetekend; andere edities van de *Aanleiding* verschenen in 1711, 1723 (2x), 1746, 1751, 1779.

Van Petrus Francius (1645-1704), die hoogleraar in geschiedenis, welsprekendheid en Grieks aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre was, verscheen in 1699 een vertaling met als titel *Gregorius Nazianzenus Van de mededeelzaamheidt*. Over de 'Voorreden' tot deze tekst, die enkele losse opmerkingen bevatte over de spelling van het Nederlands en het

gebruik van bepaalde woorden en woordvormen, werd zeker in het eerste kwart van de achttiende eeuw met grote waardering geschreven (Dibbets 1995a: 151). Francius richtte zich daarin voornamelijk tot (aankomende) predikanten, omdat hij juist bij hen een gebrekkige kennis van het Nederlands had geconstateerd.[56] Voor degenen die een correct en zuiver Nederlands willen schrijven, heeft Francius het volgende advies:

> Wat met de rede over een komt, wat den aart der taale eigen, en by goede Schryvers gebruikelijk is, mag, en moet men, voor goet aannemen, en, als zodanig, gebruiken.
> (1699: 28)

De vraag werpt zich op wie er van het illustere gezelschap 'goede Schryvers' deel uitmaken. De onbetwiste nummer één was voor hem Hooft, 'het hooft der Nêerlandsche Schryveren, de bouwer en voltoyer der Hollandsche taale' (1699: 35). Deze werd op de voet gevolgd door Vondel, 'dien uitmuntenden Dichter, dien natuurlijken, dien eenvoudigen, en niet min kragtigen Schryver, wien de Hollandsche Dichtkunst, en Nederlandsche welsprekendheidt, ten hoogste verplicht zijn'. Aan Geeraert Brandt, bij wie 'wat gemeenzaamer, en van ieder verstaanbaare, doch evenwel goede en zuivere, manieren van spreeken' worden aangetroffen, kwam de derde plaats toe. Eervolle vermeldingen waren er voor Vollenhove, Moonen en de drie zonen van Geeraert Brandt (1699: 36).

Een gesprek met de hierboven genoemde Francius over de moedertaal gaf David van Hoogstraten, conrector van de Amsterdamse Latijnse school, aanleiding een lijst aan te leggen van zelfstandige naamwoorden - het werden er in de eerste druk zo'n 1200 -, waarin hij bij elk woord aangaf of het mannelijk, vrouwelijk of onzijdig was. Dit staafde hij met voorbeelden uit het taalgebruik van Hooft en Vondel, die hij karakteriseerde als 'de twee beste schryvers onzer eewe'. Wanneer Hooft en Vondel aan een bepaald woord niet hetzelfde geslacht toekenden, richtte Van Hoogstraten zich vaker naar Vondel dan naar Hooft. Andere auteurs bij wie men in geval van onzekerheid volgens Van Hoogstraten met een gerust hart te rade kon gaan, zijn: Geeraert Brandt, Joannes Antonides van der Goes, Joannes Vollenhove, Arnold Moonen en Laurens Bake (pp. **1^{r}), waarmee de door Francius vermelde canon licht werd uitgebreid.

Deze geslachtslijst, die in 1700 verscheen onder de titel *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*, voorzag kennelijk in een grote behoefte, want het werk beleefde vijf vermeerderde en verbeterde herdrukken (1710/11, 1723, 1733, 1759, 1783), vanaf 1723 onder de titel *Lyst der gebruikelykste zelfstandige naemwoorden, betekent door hunne geslachten* (De Bonth & Dibbets 1995: v, 1; vgl. Dibbets 1996).[57]

56 Predikanten vormden ook voor taalkundigen als Vollenhove, Moonen en Van Hoogstraten een belangrijke doelgroep (Dibbets 1995a: 154, 178; vgl. Noordegraaf 1985: 148-151). De taalbeschouwing van de predikant-dichters vormt volgens Peeters ([1990a]: 158) naast de triviumgrammatici duidelijk een tweede spoor in de normering en cultivering van de Vroegnieuwnederlandse taal en taalkunde.

57 In 1776 zag de tweede achttiende-eeuwse geslachtslijst het licht, ditmaal van de hand van Hendrik Pieterson. Uit het feit dat deze lijst vooral in het begin van de negentiende eeuw

David van Hoogstraten en de Amsterdamse boekdrukker François Halma (1653-1722) speelden - samen met Joannes Brandt (1660-1708) en Petrus Francius - als adviseurs een belangrijke rol bij de totstandkoming van de eerste Nederlandse grammatica uit de achttiende eeuw: de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen.[58] Deze succesvolle grammatica - er volgden herdrukken in 1719, 1740, 1751 en er verscheen één uitgave zonder vermelding van jaar - was volgens een mededeling van de auteur geschoeid op de Griekse en Latijnse grammaticale traditie. Bij het schrijven van zijn spraakkunst heeft

vaak werd herdrukt leidt Knol (1977: 69-70) af dat zij inderdaad veel geraadpleegd werd en Van Hoogstratens lijst van het eerste plan had verdrongen.

58 Zie over deze grammatica, Schaars 1988.

Moonen niet alleen gebruik gemaakt van Nederlandse bronnen, hij was ook in belangrijke mate schatplichtig aan de *Ausführliche Arbeit von der teutschen HaubtSprache* (1663) van de Duitse grammaticus Justus Georg Schottel (1612-1676). Moonen heeft in zijn *Nederduitsche spraekkunst* het taalgebruik van Vondel, met name diens proza, ten voorbeeld gesteld omdat die auteur in zijn ogen als 'den zinlyksten en naeukeurigsten onder de overleedene Nederduitsche schryvers, (anderen en zelfs den Drossaert Hooft, die als een arent in de wolken zweeft, niet te na gesprooken)' moet worden gezien (1706: *8^{v}).

Onder het pseudoniem Anonymus Batavus deed Adriaen Verwer het jaar daarop zijn *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707) verschijnen, een werk dat blijkens de titel onder meer een in het Latijn geschreven grammatica van het Nederlands bevatte. Deze spraakkunst was net als Van Hoogstratens *Aenmerkingen* en Moonens *Nederduitsche spraekkunst* gedrukt bij François Halma. Zij werd voorafgegaan door een Latijnse opdracht van Van Hoogstraten aan Moonen, waarin hij laatstgenoemde uitnodigt commentaar te leveren op de *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica*; dat was een van de redenen waarom Verwer zijn grammatica onder pseudoniem liet verschijnen: Moonen zou vrijmoediger kritiek kunnen leveren op een anoniem werk dan op een geschrift waarvan hij de auteur kende (Van Driel 1992: 127). Tijdens de achttiende eeuw zijn verschillende pogingen ondernomen om deze Latijnse tekst in het Nederlands te vertalen; tot een gedrukte Nederlandse vertaling is het echter niet gekomen. Wel werd aan het eind van de achttiende eeuw, in 1783, door de zorg van Everhart van Driel (ca. 1758?-1803) een herdruk van de Latijnse tekst op de markt gebracht (zie Van Driel 1992).[59]

Zoals gezegd diende voor Moonens grammatica het taalgebruik van Vondel als basis. Verwer stelde zich op een ander standpunt. Hij was van mening dat we ten aanzien van het Nederlands onderscheid moesten maken tussen een *lingua communis* of algemene taal,[60] en *dialecti* of bijzondere talen, waartoe onder andere de *dialectus poeticae* of literaire taal behoorde. Met het oog op het rijm en het metrum bedienden poëten zich veelvuldig van dichterlijke vrijheden, zoals apocope, aphaeresis en een artificiële woordvolgorde. Aangezien deze dichterlijke taal tal van afwijkingen vertoonde ten opzichte van de algemene taal, mocht men het taalgebruik van dichters volgens Verwer dan ook niet als grondslag nemen voor een spraakkunst van het Nederlands. In plaats daarvan heeft hij zich ten behoeve van zijn grammatica gericht naar het taalgebruik van de Statenbijbel, waarin de algemene taal naar zijn mening het volmaaktst tot uitdrukking is gebracht. In die bijbelvertaling was volgens hem de regelmaat hersteld die het Nederlands bezat tijdens het *seculum analogum* (Knol 1977: 75), een periode uit de geschiedenis van het Nederlands die Verwer voor het jaar 1300 liet eindigen.

Een jaar na Verwers *Idea* verscheen in de mei/juni-aflevering van het geleerdentijdschrift *De Boekzaal der geleerde Weereldt* een 'Brief, door den ongenoemden schryver der Idea, of Schetse der Nederduitsche Spraekkunst, aan den

59 Van deze tweede druk is onlangs een fotomechanische herdruk met een Nederlandse vertaling verschenen: Knol 1996. In deze uitgave wordt zestien maal naar Huydecoper verwezen.

60 Daaronder verstond Verwer: 'Het oorspronkelik-zuivere taaleigen, dat zich onder de werking van grammatiese wetten, op grond van de analogie tot volmaaktheid ontwikkeld heeft, en dat niet verward mag worden met de naar persoonlike willekeur en dichterlike eisen vervormde poëtiese taal' (geciteerd naar De Vooys 1924: 370).

heere David van Hoogstraten' (pp. 524-556). In deze brief onderscheidt Verwer binnen de geschiedenis van het Nederlands vier perioden of 'Tytbeurten'.[61] Zijn indeling begint met het '*Duistere* oft *Onheldere*' tijdvak

61 Voor een uitgebreide beschouwing over Verwers indeling van de Nederlandse taalgeschiedenis, raadplege men Vanderheyden 1957: 630-641.

‘van de wiege onzer tale af tot de eeuwe van onzen Nederlantschen Kronyk-rymer *Melis Stokke* toe, te weten, den jare 1200 na onzen Zaligmaker’. Dan volgt ‘de *Regelmatige*’ periode, die loopt van Stokes berijmde kroniek tot ‘Vrouw *Marie* van Bourgonje; te weten, 't jaer van 1477 toe’. De periode vanaf de heerschappij van Maria van Bourgondië tot de ‘*Letterkunstige vergaderinge*’ toe, die tot Amsterdam kort voor 't jaer 1624 is gehouden’ noemt Verwer ‘de *Verloopene*’. Met ‘die gemelte *Letterkunstige vergaderinge*’ breekt de ‘*herstelde Regelmatige*’ periode aan, die voortduurt tot in de eigen tijd.[62]

In 1708 liet Willem Sewel zijn *Nederduytsche spraakkonst* het licht zien, de derde grammatica van het Nederlands in drie jaar. Opmerkelijk is het taalparticularistische standpunt dat Sewel daarin - en in andere taalkundige geschriften - heeft ingenomen. Hij heeft namelijk nadrukkelijk het ‘Hollandsch’, dat wil zeggen de variëteit van het Nederlands die wordt gesproken in de provincie Holland, bestempeld als ‘goed Nederlands’. Op dit standpunt is door verschillende personen kritiek geleverd, met name door Adriaen Verwer, zelf een voorstander van een ‘Gemeene-Lants-tale’.[63] Binnen vijftig jaar werd Sewels spraakkunst nog vier maal herdrukt, in 1712, 1724, 1733 en 1756. Op last van tsaar Peter de Grote was door Jacob Daniel Bruce of Jakov Vilimovic Brjus zelfs een Russische vertaling van de tweede druk vervaardigd, die in 1717 in Sint-Petersburg was verschenen onder de titel: *Vilima Sevela iskusstvo nederlandskogo jazyka* (De Bonth & Dibbets 1995: 49).

De *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) van Lambert ten Kate heeft een belangrijk stempel gedrukt op de beoefening van de taalkunde in met name de tweede helft van de achttiende eeuw. Aan dit in twee kwartodelen gedrukte werk heeft hij gewerkt van 1710 tot 1723. Ten Kate wilde met deze studie een inleiding bieden tot de kennis van de afleiding of etymologie, want dat verstond hij onder het ‘verhevene deel der Nederduitsche sprake’. Zijn interesse voor dit onderdeel van de taalwetenschap was gewekt nadat hij in zijn *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche* (1710) had ontdekt dat de vervoeging van Gotische en Nederlandse werkwoorden verliep volgens identieke patronen (De Bonth & Dibbets 1995: 115-119).

62 Knol (1977: 102) schrijft dat ‘de *Regelmatige*’ periode door Verwer in de *Idea* met de term ‘Seculum analogum’ werd aangeduid. Elders heb ik aannemelijk proberen te maken dat deze twee tijdvakken op basis van de door Verwer verschafte informatie niet aan elkaar gelijkgesteld mogen worden (zie De Bonth 1994: 31-32).

63 In zijn ‘Brief [...] aen den heere David van Hoogstraten over de echte Nederduitsche vocaelspellinge’, die is opgenomen in het geleerdentijdschrift *De Boekzaal* van september/oktober 1708, schreef Verwer op bladzijde 355: ‘Op onze Nederduitsche spraek nu komende, zoo moet niemant haer in den gront aenmerken als een tael van eene Provincie alleen, veel min van eenige enkele Stadt; maer als een tael der negen Nederduitsch-sprekende Provincien’ (geciteerd naar De Bonth & Dibbets 1995: 49).

BALTHAZAR HUYDECOPER,
Texelae Praetor, aggerumque ibidem Praefectus, etc.
HUYDECOPERUM ſimulac pinxiſſet Apelles,
Adſeruere ſibi Muſa, Minerva, Themis,
Mentor at ambiguam potuit componere litem,
Et tabulas caeli munere mille dedit.
Nunc Dea quaeque ſui cultoris imagine laeta
Hooſdiadas inter Vondeliosque locat.
JAC. PHIL. D'ORVILLE.

Balthazar Huydecoper

2 Balthazar Huydecoper

2.1 Biografische schets

Centraal in het onderzoek waarvan in deze studie verslag wordt gedaan, staan de taalkundige ideeën die Balthazar Huydecoper heeft neergelegd in zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730). Om deze reden acht ik het niet noodzakelijk een uitvoerige beschrijving te geven van het leven van Huydecoper. Met deze paragraaf beoog ik slechts de achttiende-eeuwse taalgeleerde voor te stellen (vgl. Schaars 1988: 1).[1] Uitgangspunt voor de onderstaande biografische schets vormden het boekje *Balthazar Huydecoper. Een Hollandsch geleerde uit de achttiende eeuw* (1946) van Henri A. Ett[2] en de studie *Balthazar Huydecoper. Een taalkundig, letterkundig en geschiedkundig initiator* (1962) van C.J.J. van Schaik. Beide auteurs hebben voor hun respectieve levensbeschrijvingen gegevens ontleend aan het omvangrijke maar niet geheel complete archief van Balthazar Huydecoper, dat de zojuist genoemde Ett in september 1945 heeft teruggevonden.[3]

Het huwelijk dat Joan Huydecoper (1656-1703)[4] en Maria Temminck (1662-1707) op 16 juli 1686 in Sloterdijk hadden gesloten, werd gezegend met ten minste tien kinderen.[5] Balthazar, hun derde zoon, werd op 10 april 1695 in Amsterdam geboren.[6] Drie dagen later werd hij in de Zuiderkerk gedoopt (Van Schaik 1962: 7).

Nadat Huydecopers ouders overleden waren, heeft zijn grootmoeder Sophia Coymans (1636-1714) zich, samen met enkele voogden, ontfermd over de verdere opvoeding van haar kleinkind (Ett 1946: 8). De gedichten die Huydecoper heeft laten drukken ter gelegenheid van de zesenzeventigste en zevenenzevenstigste geboortedag van zijn grootmoeder - in 1712 respectievelijk 1713 -, leggen daar getuigenis van af.[7]

1 Aan de geschriften van Huydecoper wordt, voor zover ze van belang zijn voor de tekstontwikkeling van de *Proeve*, aandacht geschonken in 4.1. Een beknopte, onvolledige, bibliografie van Huydecopers geschriften is te vinden in Van Schaik 1962: 196-197.

2 Ett heeft vanaf 1946 uit de schriftelijke nalatenschap van Huydecoper een groot aantal (fragmenten van) brieven gepubliceerd (zie Ett 1948, Ett 1949, Ett 1950a, Ett 1950b, Ett 1956).

3 Ett trof dit archief aan in een kast op de zolder van Goudensteyn, het buitenverblijf van de familie Huydecoper aan de Vecht bij Maarssen. Het archief van Huydecoper is in 1945 overgebracht naar het rijksarchief in de provincie Utrecht. M.S. Polak stelde een catalogus van het familiearchief-Huydecoper samen (Polak 1987). De stukken die betrekking hebben op Balthazar Huydecoper, staan gecatalogiseerd onder de nummers 173-437.

4 Het geslacht Huydecoper was een aanzienlijk Nederlands regentengeslacht. Balthazars overgrootvader, Joan Huydecoper (1599-1661), behoorde tot de invloedrijkste regenten uit de zeventiende eeuw. Zijn rijkdom en zijn grote bewondering voor de schone kunsten maakten hem tot een van de royaalste mecenassen van zijn tijd (Ett 1946: 7). Uit het tweede huwelijk van Joan Huydecoper, met Maria Coymans (1603-1647), werd Balthazars grootvader Joan Huydecoper (1625-1704) geboren. Ook hij bekleedde aanzienlijke posities (Van Schaik 1962: 8-9).

5 Vaak werden zeer jong gestorven kinderen namelijk niet meegeteld.

6 Zijn geboortedatum heeft Huydecoper vermeld in een brief aan een tot nu toe onbekende persoon (Ett 1948: 94).

7 Zie Huydecoper 1788: 240 en 244.

Rond zijn achtste verjaardag werd Huydecoper ingeschreven aan de Latijnse school in Amsterdam, waar hij onderricht kreeg van onder anderen conrector David van Hoogstraten (1658-1724), die we in het vorige hoofdstuk al hebben ontmoet als invloedrijk Nederlands taalkundige (zie 1.7). Huydecoper heeft zijn opleiding aan de Latijnse school op 1 april

1711 besloten met het uitspreken van een Latijnse redevoering onder de titel *Oratio, qua ostenditur literarum studia militiae et mercaturae longè esse praeferenda*. Traditiegetrouw vond deze plechtige gebeurtenis plaats in het koor van de Nieuwe Kerk in Amsterdam (Ett 1946: 9).

Men kan volgens Ett (1956: 6) gevoeglijk aannemen dat Huydecoper na de Latijnse school doorlopen te hebben, onderwijs heeft gevolgd aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam.[8] Bewijzen hiervoor zijn er echter niet, aangezien we pas vanaf 1799 de beschikking hebben over collegelijsten en er pas sinds 1824 een album academicum is bijgehouden (Brugmans 1932a: 6).[9] Professoren hielden voor zichzelf weliswaar lijsten bij van studenten die bij hen colleges liepen, maar afgezien van het exemplaar van de hoogleraar Hendrik Constantijn Cras (1739-1820) zijn deze alle verloren gegaan (De Roever 1882: ii).

In 1713 heeft Huydecoper zich aan de universiteit van Utrecht laten inschrijven als student in de rechten.[10] Voor de meeste achttiende-eeuwse jongelui van goede komaf was de rechtenstudie een vanzelfsprekende keuze. De meesterstitel vergrootte namelijk sterk de kans op een betrekking binnen de magistratuur, al was dit geen noodzakelijke voorwaarde (Ett 1946: 8). Over Huydecopers studententijd zijn we, evenals over zijn vroege jeugd, summier ingelicht. Gegevens met betrekking tot het tijdstip waarop hij het studentenleven de rug heeft toegekeerd, ontbreken. Wel staat vast dat Huydecoper de meesterstitel nooit heeft behaald. Daarom heeft hij er in verscheidene brieven op gewezen dat hij niet gerechtigd was de titel ‘Meester’ te dragen.[11]

Op 5 maart 1723 wordt Huydecoper door burgemeester Egidius van der Bempden (1667-1737) benoemd tot regent van het burgerweeshuis.[12] Naast Huydecoper hadden nog vijf andere regenten en vier regentessen zitting in het bestuur ervan. Door zijn benoeming werd Huydecoper vanaf de gemelde datum tevens belast met het bestuur van de Amsterdamse schouwburg. Na een tumultueuze periode in de geschiedenis van dit theater hadden de regenten van het burgerweeshuis en die van het oude-mannengasthuis, twee instellingen waaraan de opbrengst van de schouwburg ten goede kwam, rond 1693 namelijk besloten de exploitatie van het theater zelf ter hand te nemen (Ett 1949: 28).

Per seizoen, dat liep van augustus tot mei, werden er minstens negentig toneelstukken opgevoerd. Elke speeldag kwamen de regenten van de schouwburg

8 De Doorluchtige School van Amsterdam was in de zeventiende eeuw opgericht om leerlingen beter voor te bereiden op de universiteit. Het voornaamste verschil met de universiteiten bestond daaruit dat de Doorluchtige School het recht van promotie niet bezat; het niveau van het onderwijs was verder nagenoeg gelijk (Brugmans 1932b: 52).

9 Vgl. Ett 1956: 6 en Van Schaik 1962: 15.

10 Album Studiosorum 1886: 114.

11 Op 5 december 1730 schrijft hij aan Kornelis Boon van Engelant: ‘Myne Tytels hebben niet veel om 't lyf: ik ben *Regent van het Burgerweeshuis*; 't welk hier te Amsterdam niet onder de Tytels geteld wordt. Ook komen my niet toe de letteren *Mr*. die uw Ed. voor myn naam gezet heeft’ (RAU, inv. 67, inv.nr. 175). Aan Frans van Lelyveld merkt Huydecoper in een brief van 21 augustus 1766 ten aanzien van de titels bij zijn naam op: ‘Vooreerst dat achtergelaaten werden, de letter *M*r voor, en de woorden *Raad en Oud* achter den zelven’ (UBL: BPL 1004).

12 Aan Van der Bempden heeft Huydecoper drie jaar later - in 1726 - zijn vertaling van Horatius in proza opgedragen (Huydecoper 1726).

bijeen op de regentenkamer, zowel om toezicht te houden op de orde, als om het programma voor de volgende voorstelling vast te stellen (Wagenaar 1765: 403). Tegen het eind van het jaar 1730 geeft Huydecoper in zijn correspondentie geregeld te kennen dat de gang van zaken in de schouwburg hem allerminst aanstaat (Van Schaik 1962: 52). Ten langen leste bedankt hij

op 1 mei 1732 voor het regentschap.[13]

Enige maanden tevoren, op 14 maart 1732 om precies te zijn, was Huydecoper door de Staten van Holland en West-Friesland aangesteld tot schout en dijkgraaf van Texel en tot baljuw van Eierland.[14] Met de bepaling dat hij zich metterwoon op het eiland Texel moest vestigen, zodat hij in geval van een noodweer in staat was snel handelend op te treden, kon hij zich slechts moeizaam verenigen. Het liefst wilde hij twee plaatsen hebben om te wonen: Den Burg op Texel én Amsterdam. Daarom zal hij zeer ingenomen zijn geweest met de op 6 juni 1732 gedateerde brief van de burgemeesters en regeerders van de stad Amsterdam, waarin zij Huydecoper te kennen geven dat - hoewel hij zich op Texel had gevestigd - zijn poorter- en burgerschap van Amsterdam toch wordt gecontinueerd (Van Schaik 1962: 63-64).

Elk jaar werd op 28 januari door de raden van Amsterdam bekend gemaakt welke personen er genomineerd waren om - voor de duur van één jaar - benoemd te worden tot schepen. Nadat de vier regerende burgemeesters de lijst met de namen van de kandidaten ondertekend hadden, werd dit zogenaamde ‘Biljet der Nominatie’ naar de stadhouder gezonden met het verzoek uit de genomineerden negen schepenen te kiezen. De burgemeesters, die nauw met de schepenen moesten samenwerken, waren gewoon hun voorkeur voor bepaalde personen kenbaar te maken door deze op de namenlijst ‘te *poincteeren*, of aan te stippen’. De plechtige bekendmaking van de keuze van de stadhouder en de beëdiging van de schepenen vond steeds enkele dagen later plaats (Wagenaar 1767: 308-309). Huydecoper kreeg op 2 februari 1740 officieel te horen dat hij tot de uitverkorenen behoorde. Dat zijn oom Jan Elias Huydecoper op dat moment een van de vier burgemeesters van Amsterdam was, zal - in een tijd waarin het nepotisme hoogtij vierde - vrijwel zeker van invloed zijn geweest op deze benoeming.

De voornaamste opdracht van dit ereambt was ‘het spreeken van regt over allerlei *Crimineele* en *Civile* zaaken’ die zich binnen het rechtsgebied van de stad Amsterdam afspeelden (Wagenaar 1767: 312). Daarnaast was een schepen onder meer belast met het beantwoorden van allerhande verzoeken, het verlenen van borgtochten en het taxeren van onroerende goederen (Wagenaar 1767: 326).

Huydecoper werd niet herkozen. Op 3 februari 1741, een dag na zijn aftreden als schepen, werd hij benoemd tot ‘Commissaris van de Huwlyksche Zaken’ (Ett 1946: 40-41). Deze commissarissen, ‘die aantekening hielden van de verloofde paaren, en tegen de ongeregeldheden, in 't stuk des Huwelyks, waakten’ (Wagenaar 1767: 425), behoorden tot de aanzienlijkste burgers van de stad. Velen van hen waren voorheen schepen geweest. Vanaf 1679 werd, om het gerechtelijk apparaat een weinig te ontlasten, hun takenpakket uitgebreid met kleine juridische geschillen (Wagenaar 1767: 427; vgl. Ett 1946: 40-42).

Uit het feit dat Huydecoper zich gedurende zijn ambtsperiode als schout en dijkgraaf van Texel en baljuw van Eierland veelvuldig in Amsterdam ophield, mogen we niet concluderen dat Huydecoper zich niet serieus van zijn taken kweet. Verbleef

13 GAA, inv. 5031, inv.nr. 55, p. 138. Een andere bron zegt dat Huydecoper de functie heeft neergelegd op 24 september 1732 (GAA, inv. 503, inv.nr. 60).

14 Een jaar later breidt zijn bevoegdheid zich verder uit: op 23 maart 1733 wordt hij door de hoofdingelanden van het waterschap benoemd tot schout en dijkgraaf van de heerlijkheid en de polder Walenburg, een polder op het eiland Texel ten noorden van de hoofdstad Den Burg. Dertien jaar later, in 1746, wordt hij gekozen tot hoofdingeland van Walenburg (Van Schaik 1962: 66, 127).

hij in Amsterdam, dan droeg hij schriftelijk zorg voor het bestuur op het eiland.
Omstreeks 1748 echter lijkt bij

Huydecoper de belangstelling voor Texelse aangelegenheden tanende. Steeds vaker laat hij verstek gaan bij rechtszittingen en naar alle waarschijnlijkheid heeft hij er vanaf 1755 geen meer bijgewoond (Van Schaik 1962: 61-64). Op 30 september 1769 werd Huydecoper 'om sijn toeneemende swakheid' bij resolutie van de Staten van Holland ontheven van zijn functies (Van Schaik 1962: 132).

Over de laatste jaren van Huydecopers leven zijn we slecht geïnformeerd. Hij overleed 23 september 1778 op 83-jarige leeftijd. Zes dagen later werd hij begraven in de Nieuwe Kerk in Amsterdam (Van Schaik 1962: 135).

2.2 De veilingcatalogus

Een half jaar na het overlijden van Balthazar Huydecoper werd de kostbare bibliotheek van de geleerde door de Amsterdamse veilinghouder en boekhandelaar Petrus Schouten (1723-1788) onder de hamer gebracht.[15] De titelpagina van de bijbehorende catalogus bevat de volgende Latijnse tekst:[16]

> Bibliotheca Huydecoperiana sive catalogus librorum. in omni scientiarum genere et variis linguis praestantium. Quibus, dum viveret, usus fuit Vir Nobilissimus & Amplissimus Balthazar Huydecoper, Urbis Amstelaedamensis Judex, qui de patria lingua excolenda meritus fuit. Auctio publica fiet in aedibus defuncti (Op de Keizersgraft by de geweezene Schouwurg [sic]) Die Lunae 29 Martii & seqq. 1779. Diebus Veneris & Saturni 26 & 27 ejusdem Mensis Bibliotheca patebit. [vignet]. Amstelodami, Ex Officina Schouteniana, Ubi Catalogi Distribuuntur. <Bibliotheek-Huydecoper of catalogus van uitnemende boeken over wetenschappen van allerlei soort en in allerlei talen. Die, bij zijn leven, in gebruik geweest zijn bij de zeer beroemde en edelachtbare Balthazar Huydecoper, schepen van de stad Amsterdam, die zich wat betreft de noodzakelijke beschaving van de moedertaal verdienstelijk heeft gemaakt. De openbare veiling zal plaatsvinden ten huize van de overledene (op de Keizersgracht bij de voormalige schouwburg) op maandag 29 maart 1779 en de daaropvolgende dagen. Op vrijdag 26 en zaterdag 27 van die maand zijn de kijkdagen. Te Amsterdam, in de winkel van Schouten, waar catalogi te verkrijgen zijn>

Tijdens de kijkdagen op vrijdag 26 en zaterdag 27 maart 1779 werd potentiële kopers de mogelijkheid geboden een blik te werpen in één of meer van de in totaal 2900 kavels met gedrukte boeken.[17] Daarvan bestonden 559 nummers uit folianten (pp.

15 Over boekenveilingen, zie Van Eeghen 1960-1978, V[i]: 237-274.

16 Zie *Book Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*. Ed. by B. van Selm & J.A. Gruys, nr. 415, microfiches 678-680. Met het oog op bronnenonderzoek en lezerspubliek kunnen veilingcatalogi een waardevolle bijdrage leveren aan de historiografie van de taalkunde, zoals onder anderen Noordegraaf (1989), Dongelmans (1991) en Dibbets (1995b) hebben laten zien.

17 Daarmee was Huydecopers verzameling hoogstwaarschijnlijk groter dan die van Arnold Moonen: 1694 loten, maar kleiner dan die van bijvoorbeeld Gisbert Cuper (1644-1716): 4315 loten of Gerard Dumbar (1680-1744): 3485 loten (Dibbets 1995b: 5).

1-27) en 1070 uit kwartijnen (pp. 27-67). De afdeling boeken in octavo omvatte 1007 kavels (pp. 67-106), terwijl die in duodecimo slechts 84 loten telde (pp. 107-110).

Naast gedrukte boeken kwamen er op de veiling van de bibliotheek-Huydecoper eveneens honderdtachtig manuscripten[18] onder de hamer, waarvan er 106 in folio, 55 in quarto en 19 in octavo waren geschreven.[19] Daar zal door menig liefhebber van oudheid-, taal- en

18 De prenten, oraties, gedichten, schotschriften, globes, boekenkasten en dergelijke, die op de bladzijden 111-112 van de veilingcatalogus aangeboden werden, laat ik hier buiten beschouwing.

19 Enkele manuscripten uit Huydecopers kostbare verzameling zijn uitgebreid beschreven door Deschamps (1970) en door Lieftinck (1948: passim); vgl. Middelnederlandse handschriften 1994: nr. 6, 7, 13, 38.

dichtkunde reikhalzend naar zijn uitgekeken. Klap op de vuurpijl zal voor hen het moment zijn geweest waarop de kavels 48 en 49 van de manuscripten in folio werden geveild. Het betrof hier namelijk twee handschriften van de befaamde rijmkroniek van Melis Stoke, die Huydecoper op 12 september 1750 had verworven op de veiling van Jacob Marcus' (?-?) bibliotheek[20] en gebruikt had voor zijn driedelige, kritische editie ervan uit 1772. Nummer 48 (‘Melis Stoke Rymchronyk, bekend voor het oudste Handschrift dat van hem gevonden word, zeer schoon bewaard, op pergament.’) werd op de veiling voor f130,- toegewezen aan Matthias Röver (1719-1803).[21] Deze Delftse verzamelaar werd voor f52,- tevens de nieuwe eigenaar van het andere afschrift (‘-- 't zelfde Boek, mede op pergament; gekomen zoo gezegt word uit het klooster van Egmond.’). Later wist Röver op de veiling van de nalatenschap van de Leidse hoogleraar theologie Johannes Alberti (1698-1762) nog een derde manuscript van de rijmkroniek van Melis Stoke te bemachtigen. Ten behoeve van de heruitgave van de *Proeve* heeft eerst Van Lelyveld deze drie handschriften te leen ontvangen (Van Lelyveld 1782: **3^{v}). Na diens dood mocht ook Hinlópen dat genoegen smaken (Hinlópen 1788: *3^{v}). De voorwaarden waaronder Röver de manuscripten ten gebruike afgestaan heeft, zijn vastgelegd in een door Hinlópen op 13 juli 1785 opgesteld ontvangstbewijs:[22]

> Ik ondergeschreven Nikolaes Hinlópen bekenne ter leen ontvangen te hebben van den WelEd Gestrengen Heere Matthias Röver te Delf drie Handschriften van Melis Stoke, door zyn W Ed Gestr gekocht uit de boeken van wylen den Wel Ed Gestr Hre B. Huydecoper; en belove ik voorm. drie Handschriften aen zyn WelEd Gestr. zoodra ik de uitgave der proeve van tael en dichtkunde van den Hre B. Huydecoper afhebbe laten drukken of zoo veel eer zyn Wel Ed Gestr. zulks van my eischen zal, te rugge te zullen zenden. Actum Hoorn 13 July 1785. NHinlópen

Hinlópen heeft zich keurig aan de afspraak gehouden en de drie manuscripten van de rijmkroniek na voltooiing van het derde deel van de *Proeve* aan Röver teruggezonden. Dit blijkt uit een brief die een zekere M. s'Gravesande (?-?) op 3 juni 1789 vanuit Delft naar Hinlópen gestuurd heeft en waarin hij te verstaan gegeven heeft de Stokehandschriften in goede orde te hebben ontvangen.[23]

In het exemplaar van de veilingcatalogus van de Bibliotheca Huydecoperiana dat bewaard wordt in het Amsterdamse gemeentearchief (signatuur: F Huy 1984), is de rubriek manuscripten met wit doorschoten. Op de tussengevoegde pagina's zijn de achternamen van de kopers en de prijzen waarvoor de handschriften verkocht zijn, aangetekend. In sporadische gevallen heeft degene die de aantekeningen vervaardigd heeft, een voorletter of een beroepsaanduiding (schepen, advocaat, dokter) vermeld. Daardoor is het mogelijk geweest de identiteit vast te stellen van enkele succesvolle bieders. Onder hen bevinden zich Zacharias Henric Alewijn (1742-1788), Hendrik

20 Ett 1948: 151; vgl. Deschamps 1970: 105.

21 Op de veiling-Röver in 1806 werd het manuscript aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (Deschamps 1970: 104-106, nr. 31).

22 Dit zogenaamde ‘recepis’ bevindt zich in de UB Leiden (signatuur BPL 2236^{I}).

23 Deze brief van s'Gravesande wordt evenals het zojuist aangehaalde recepis bewaard in de UB Leiden onder signatuur BPL 2236*I*.

Calkoen (1742-1818), Nicolaas Calkoen (1753-1817), Petrus Bernardus van Damme (1727-1806), Nicolaas George Oosterdijk (1740-1817), Joachim Rendorp (1728-1792) en Henricus of (Jan) Hendrik Verheyk (?-1784).

De manuscripten uit de verzameling-Huydecoper, die op vrijdagmiddag 2 april 1779 geveild werden, brachten in totaal 4457 gulden en 3 stuivers op. Meer dan een kwart van de

opbrengst werd behaald uit de verkoop van twee manuscripten in folio, elk goed voor een bedrag van maar liefst 601 gulden, te weten: nr. 20 (p. 115): ‘Stukken, rakende de Werving van 16000 Man, 1684. Brieven van Stads Gedeputeerden in den Haag, 1684. Concept om Pampus te verdiepen. Brieven aan den Heere *N. Witsen*, en andre rare Tractaten, 1 band.’ en nr. 29 (p. 115): ‘Notulen van de Resolutien, gehouden in haar Gr. Mog. Vergad. zedert 9 Febr. 1666 tot 21 Xber 1669.’. Beide kavels werden aangekocht door ‘ten Hove’,[24] die voor 200 gulden ook eigenaar werd van de ‘Notulen van de Dachvaert in Holland, 1590 tot 1598.’ (nr. 27, p. 115). De vierde kavel die meer geld opbracht dan het duurste van de hierboven genoemde rijmkronieken van Melis Stoke, bestond uit de ‘Nederduitsche Bybel, in den Jare 1270. op rym geschreven, door *Jacob van M--land*, (*Maerland*) deze Bybel op pergament is zeer raer en van grote waerdy, zie *le Long* Boekzaal, pag. 214’ (nr. 2, p. 113). Voor 171 gulden kwam Zacharias Henric Alewijn in het bezit van dit handschrift.

Voor de veiling van de 3080 kavels gedrukte boeken en handschriften die te samen de Bibliotheca Huydecoperiana uitmaakten, had Schouten een week uitgetrokken. Op de versozijde van het titelblad van de catalogus heeft hij in een zogeheten ‘orde van verkooping’ kenbaar gemaakt welke nummers er 's morgens en 's middags in de week van maandag 29 maart tot en met 2 april 1779 te koop aangeboden zullen worden. De inhoud van de ‘orde van verkooping’ laat zich als volgt weergeven:

Dagdeel	**Nummers**	**Formaat**	**Onderwerp**
maandag a.m.	nrs. 1-67	duodecimo	‘Theologici,
	nrs. 1-80	octavo	Juridici
	nrs. 1-100	quarto	&
	nrs. 1-70	folio	Philosophici.’
maandag p.m.	nrs. 81-231	octavo	‘Historici &
	nrs. 101-321	quarto	Antiquarii.’
dinsdag a.m.	nrs. 71-272	folio	‘Hist. & Antiq.’
dinsdag p.m.	nrs. 322-594	quarto	‘Oratores &
	nrs. 273-392	folio	Poëtae.’
woensdag a.m.	nrs. 68-84	duodecimo	‘Nederd. God-
	nrs. 570-670	octavo	geleerde.’
	nrs. 595-723	quarto	idem
	nrs. 393-430	folio	idem
woensdag p.m.	nrs. 232-569	octavo	‘Orat: & Poëtae.’
donderdag a.m.	nrs. 671-806	octavo	‘Regtsgel.
	nrs. 724-870	quarto	Natuurk. en
	nrs. 431-458	folio	Historische.’

24 Met ‘ten Hove’ is vermoedelijk Nicolaas ten Hove (1733-1782) bedoeld.

donderdag p.m.	nrs. 807-981	octavo	‘Poëtische.’
	nrs. 871-1061	quarto	idem
vrijdag a.m.	nrs. 982-1007	octavo	‘Historische
	nrs. 1062-1070	quarto	en Mengel-
	nrs. 459-559	folio	werken.’
	Prenten, &c. A-Y		
	Boekekassen, Globen		
vrijdag p.m.	Alle	folio,	
	de	quarto	
	manuscripten	octavo	

Wie deze ‘orde van verkooping’ in ogenschouw neemt of de veilingcatalogus van Huydecopers bibliotheek doorbladert, zal bemerken dat de geleerde Amsterdammer een brede wetenschappelijke belangstelling had. Zo bezat hij onder meer boeken op het terrein van theologie, kerkgeschiedenis, rechten, filosofie en numismatiek. Grote interesse heeft hij aan de dag gelegd voor werken van geschiedkundige aard. Ook poëtische en poëticale geschriften waren in zijn boekenkasten ruimschoots vertegenwoordigd. De mededeling op het titelblad van de veilingcatalogus dat de Bibliotheca Huydecoperiana bestond uit boeken ‘in omni scientiarum genere [...]’ <over wetenschappen van allerlei soort>, was dan ook niet uit de lucht gegrepen. Hiernaast probeerde de veilinghouder Schouten door middel van de woorden ‘in variis linguis’ <in allerlei talen> boekenliefhebbers naar zijn auctie te lokken. Het leeuwenaandeel van Huydecopers collectie werd gevormd door Latijnse werken, die in de catalogus in romein gedrukt zijn. Nederlandstalige boeken, typografisch onderscheiden door het gebruik van gotische letters, eisten de tweede plaats voor zich op. De overige talen zijn cursief weergegeven. Daartoe behoorden hoofdzakelijk Franstalige, maar ook een redelijk aantal Italiaanstalige alsook enkele in het Spaanse en Engels geschreven boeken.

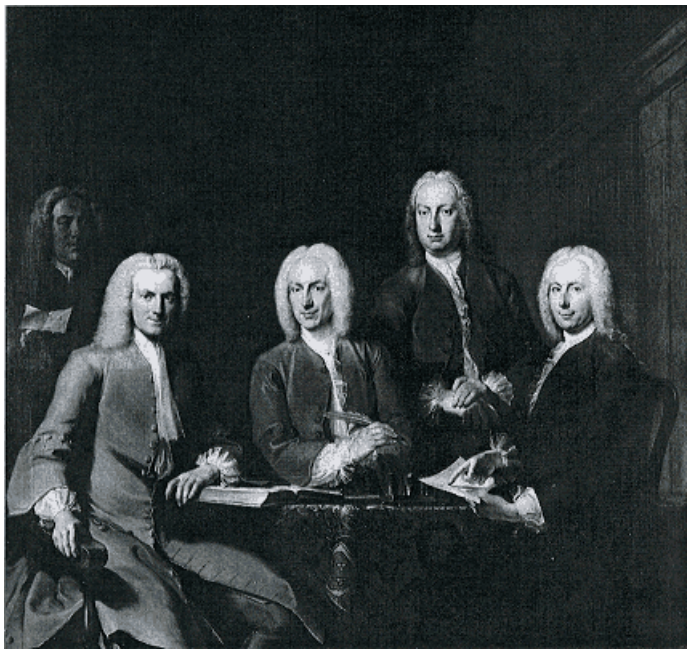

Mr. Daniel van der Lip (vierde van rechts) en Jacob Elias Michielsz (tweede van rechts)

3 De *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730)

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de *Proeve* als boek centraal. Na een algemene paragraaf over Nederlandse vertalingen van Ovidius' *Metamorphosen* volgt een paragraaf over de vertaling die Vondel van deze tekst heeft gemaakt. Het zal blijken dat de verschijning van de *Proeve* nauw samenhangt met de publicatie van de door Huydecoper bezorgde derde druk van Vondels vertaling van de *Metamorphosen*. In de twee daaropvolgende paragrafen komen de opdracht en de voorrede van de *Proeve* aan de orde. Uitgebreid zal worden stilgestaan bij een in het Huydecoperarchief overgeleverd stuk met voorwaarden die Huydecoper aan de drukker ervan had gesteld. In dit verband zal onder andere aandacht worden besteed aan de titelprent en aan de vervaardiger ervan.

3.2 Nederlandse vertalingen van de *Metamorphosen* (1532-1700)

Uit tweehonderdvijftig verhalen vanaf de Chaos, het begin der wereld, tot aan de regeerperiodes van de Romeinse keizers Caesar en Augustus bestaat de *Metamorphoseon libri XV*, een werk dat de Romeinse dichter Publius Ovidius Naso (43 v.C. - 17/18 n.C.) omstreeks het jaar 8 n.C. voltooide.[1]

In de eerste eeuwen van onze jaartelling heerste er binnen het christendom een afwijzende houding jegens Ovidius, omdat zijn werk in tegenstelling tot bijvoorbeeld dat van Vergilius veel moeilijker te verzoenen scheen met de christelijke filosofie en theologie (Seznec 1972: 91). Gedurende de middeleeuwen is er van lieverlede een kentering in de waardering voor de Latijnse dichter zichtbaar. Een duidelijk bewijs hiervan vormt de verschijning van *Ovide moralisé* aan het begin van de veertiende eeuw. De auteur van dit werk zag in Ovidius' *Metamorphosen* niet alleen de christelijke moraliteit, maar zelfs de bijbel weerspiegeld (Seznec 1972: 92). Het boek werd meer en meer beschouwd als ‘ein Handbuch alles menschlichen und göttlichen Wissens’ (Stroh 1969: 1) en sedert de middeleeuwen behoorde Ovidius' *Metamorphosen* dan ook tot de meest gelezen werken van de Klassieke Oudheid. Geen enkel profaan boek werd in de loop der eeuwen zo vele malen herdrukt en geen enkel ander werk is zo vaak en in zo veel verschillende talen vertaald (Henkel 1921: 149). Toen de belangstelling voor de *Metamorphosen* als bron van kennis voor menselijke en goddelijke kennis afnam, bleef het boek een grote invloed uitoefenen op de beeldende kunst als verzameling van materiaal (Stroh 1969: 1). Henkel (1921: 149) zegt dat de *Metamorphosen* voor Nederlandse kunstenaars lange tijd een onuitputtelijke bron is geweest. Het boek werd dan ook niet voor niets de ‘schildersbijbel’ genoemd.

Vanaf de zestiende eeuw genoot Ovidius' *Metamorphosen* hier te lande een grote populariteit. Dit blijkt onder meer uit verschillende vertalingen van deze tekst - zowel in proza als in verzen - en de herdrukken die zij kenden. De eerste complete Nederlandse vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* was een prozabewerking van de hand van de geleerde Antwerpenaar Johannes Florianus (1522-1588). De titel van

1 *MEW* VII: 11.

dit boek, dat in 1552 het licht zag, luidde: *Metamorphosis dat is, Die Herscheppinghe oft veranderinghe, bescreuen int Latijn*

van [...] *Ouidius* (Geerebaert 1924: nr. 1). Deze vertaling viel zeer in de smaak bij het lezerspubliek en zij beleefde tot aan 1650 dan ook vele herdrukken.[2] Huydecoper heeft de vertaling van Florianus zeker onder ogen gehad, want op pagina 8, 22, 621 en 634 van de *Proeve* maakt hij er melding van. De enige keer dat Huydecoper expliciet vermeldt welke druk van deze vertaling hij heeft geraadpleegd, is op bladzijde 634, waar hij spreekt van de druk van 1619.

Van Florianus' prozabewerking van de *Metamorphosen* zijn na 1650 geen herdrukken meer verschenen. Willems (1922: 1215) is van mening dat dit onder meer samenhangt met de vertaling in verzen die Vondel in het jaar 1671 van de tekst liet publiceren: *Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge*.[3] Door de zorg van David van Hoogstraten verscheen in 1703 een tweede druk van Vondels vertaling, die Huydecoper tot zijn beschikking heeft gehad.[4]

Nadat in 1671 de eerste druk van Vondels vertaling in verzen was gepubliceerd, werd in 1678 een prozavertaling van Abraham Valentyn in het licht gegeven. Deze tekst was opgenomen in deel twee van Valentyns *Al de werken*. In 1697 volgde een herdruk van deze driedelige uitgave, terwijl de derde druk ervan - met aantekeningen van Ludolf Smids - het licht zag in de jaren 1700-1701.[5] Op verschillende plaatsen in de *Proeve* blijkt dat Huydecoper goed bekend was met Valentyns prozavertaling van Ovidius' *Metamorphosen*,[6] waarvan hij - zeker in vergelijking met de overzetting van Vondel - geen hoge dunk had.

3.3 Vondels vertaling in druk en herdruk (1671, 1703, 1730)

De dichter Joost van den Vondel was al vierentachtig jaar toen in 1671 bij de weduwe van Abraham de Wees te Amsterdam zijn vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* het licht zag, onder de titel *Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge*.[7]

Toen enkele decennia later aan David van Hoogstraten werd gevraagd een Nederlandstalige prachtuitgave te bezorgen van dit werk van Ovidius, versierd met prenten en uitgebreid met aantekeningen van Pieter du-Ryer, ‘Lidt der Fransche Academie’, nam hij de vertaling van Vondel als uitgangspunt. Andere vertalingen die hem voor een dergelijke uitgave ter beschikking stonden, werden door Van Hoogstraten verworpen[8]

2 Van deze vertaling zagen heruitgaven het licht in de jaren 1566, 1588, 1595, 1599, 1608, 1609, 1615, 1619, 1631, 1637, 1650 (Geerebaert 1924: 797-798, nrs. 1a-1l; vgl. Willems 1922: 1213-1215).

3 Geerebaert 1924: 804, nr. 24. Arens (1963: 221) merkt over deze vertaling van Vondel op dat ‘de slankgeleeste muze van Ovidius tot een matrone met overrijpe heupen uitgedijd’ is. Voor literatuur over de verhouding Vondel-Ovidius, zie Van Dijck 1958: 89, n. 50.

4 Zie onder andere Huydecoper 1730: 9, 38, 250. In het vervolg van dit boek zal ik bij verwijzingen naar de *Proeve* de naam Huydecoper vóór het jaartal weglaten; ik maak slechts gebruik van een jaartal en een paginanummer (bijvoorbeeld ‘1730: 10’).

5 Geerebaert 1924: 805, nr. 26, 26a, 26b.

6 Zie 1730: 6, 8, 9, 56, 101, 106, 115, 157, 227, 281, 356, 493, 547, 548 en 640. Het staat niet vast of Huydecoper op deze bladzijden steeds verwijst naar de derde druk met aantekeningen van Ludolf Smids, waarvan hij gewag maakt op bladzijde 9, 56, 157, 281, 356 en 493 van de *Proeve*.

7 Unger 1888: nr. 713; Schuytvlot 1987: nr. 803; Arpots 1987: nr. 271; Breeuwsma 1990: nr. 405.

8 Vgl. Van Dijck 1958: 89.

als niet genoeg zwemende naer de gelukkige en krachtige uitdruxelen des dichters [t.w. Ovidius, RdB], die met eene algemeene toestemminge van alle eeuwen met den bynaem van Vernuftig vereert is, en liever Vondels rijm hier toe verkozen, als best voegende by de sieraden, waer mede dit boek ook tot nut van alle tekenaers, schilders, en beelthouwers is opgetoit, en door deze schakeringe

> van rijm en onrijm [t.w. Vondels vertaling in rijm en de aantekeningen van Du-Ryer in proza, RdB] beter bequaem den lust des lezers wakker te houden.
>
> (Van Hoogstraten 1703: *2^{r,v})

Wel zuiverde Van Hoogstraten de tweede druk van Vondels vertaling, die in 1703 in het licht werd gegeven,[9] van 'eenige misstallen in den eersten druk der Herscheppinge gebleve', zoals hij in de opdracht aan Jonas Witsen te kennen gaf (Van Hoogstraten 1703: *2^{v}).

De derde editie van Vondels vertaling van de *Metamorphosen* verscheen in 1730. Deze was bezorgd door Balthazar Huydecoper, die toentertijd bekendheid had verworven als auteur van vier Frans-classicistische treurspelen en als vertaler van de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* (1726). Daar komt nog bij dat hij als regent van de Amsterdamse schouwburg met tal van literatoren in contact stond.

In de *Proeve* heeft Huydecoper meer dan eens expliciet vermeld dat hij bij het uitgeven van Vondels *Herscheppinge* wijzigingen in de tekst ervan heeft aangebracht.[10] Niettemin streefde Huydecoper ernaar de tekst van Vondel zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat te bewaren. Dit ontlokte aan Michels (1934: 18) de opmerking dat Huydecoper in strijd met wat men zou verwachten 'in de tekstbehandeling zeer conservatief te werk ging'.[11]

Huydecoper gaf niet alleen aan waar hij zelf had ingegrepen in de *Herscheppinge* van Vondel, maar hij noteerde ook in hoeverre de tweede, door Van Hoogstraten bezorgde druk uit 1703 afweek van de eerste druk, die tijdens Vondels leven was gepubliceerd. In de *Proeve* vermeldt Huydecoper voor zesentwintig plaatsen welke veranderingen Van Hoogstraten ten opzichte van de eerste druk van Vondels Ovidiusvertaling in zijn editie had doorgevoerd.[12] Slechts twee veranderingen van

9 Unger 1888: nr. 714; Schuytvlot 1987: nr. 804; Arpots 1987: nr. 272; Breeuwsma 1990: nr. 406.

10 Zie bijvoorbeeld B[oek].I. v. 315 (p. 38), B.I. v. 500 (p. 48), B.I. v. 760 (p. 70), B.I. v. 865 (p. 80), B.II. v. 66 (p. 102), B.II. v. 116 (p. 105), B.II. v. 331 (p. 118), B.II. v. 508 (p. 124), B.II. v. 546 (p. 126), B.IV. v. 30 (p. 214), B.IV. v. 284 (p. 221), B.IV. v. 517 (p. 229), B.IV. v. 557 (p. 230), B.IV. v. 820 (p. 235), B.V. v. 128 (p. 243), B.V. v. 329 (p. 247), B.V. v. 463 (p. 252), B.V. v. 646 (p. 257), B.V. v. 873 (p. 264), B.VI. INHOUD (p. 266), B.VI. v. 150 (p. 270), B.VI. v. 159 (p. 271), B.VI. v. 525 (p. 280), B.VII. v. 358 (p. 352), B.VII. v. 755 (p. 359), B.VIII. v. 1040 (p. 397), B.IX. v. 1072 (p. 447), B.XV. v. 1074 (p. 609).

11 Vgl. 1730: 102: 'drukfouten, meer dan eens voorkomende, [worden] veiliger aangeweezen, dan veranderd'; 1730: 271: 'Nu zie ik, dat ik ook 't eerste hadt moeten laaten, omdat fouten, die tweemaal voorkomen, veiligst niet veranderd worden, volgens onze eige stelling, boven II. 66.'; 1730: 278: 'daar hebben wy de fout verbeterd: eene vryheid, die ik, toen het werk gedrukt werdt, hier niet heb durven naarvolgen, my vergenoegende dezelve aante wyzen'.

12 Het betreft de navolgende plaatsen: B.I. v. 92 (p. 9), B.I. v. 315 (p. 38), B.I. v. 633 (p. 57), B.I. v. 760 (p. 70), B.I. v. 865 (p. 80), B.III. v. 37 (p. 190), B.IV. v. 328 (p. 224), B.V. v. 59 (p. 239), B.V. v. 137 (p. 243), B.V. v. 258 (p. 246), B.V. v. 371 (p. 247), B.V. v. 373 (p. 248), B.V. v. 378 (p. 248), B.V. v. 411 (p. 250), B.V. v. 441 (p. 252), B.V. v. 588 (p. 255), B.VI. v. 89 (p. 267), B.VI. v. 124 (p. 269), B.VI. v. 269 (p. 274), B.VI. v. 448 (p. 279), B.VI. v. 516 (p. 280), B.VI. v. 536 (p. 280), B.VI. v. 649 (p. 289), B.VII. v. 643 (p. 355), B.IX. v. 313 (p. 413), B.XI. v. 113 (p. 476).

Van Hoogstraten neemt Huydecoper over in zijn eigen uitgave.[13] Daarentegen laat hij de overige wijzigingen voor wat ze zijn, omdat ze naar zijn mening onjuist zijn of niet overeenstemmen met Vondels gewoonte. De uitspraak dat een taaluiting in strijd was met het gebruik van Vondel, kon Huydecoper doen omdat hij consciëntieus geschriften van diens hand had geëxcerpeerd. Er zijn in het Huydecoperarchief in Utrecht talrijke fiches bewaard gebleven waarop Huydecoper aan de hand van voorbeelden uit het oeuvre van Vondel uitspraken doet over onder meer spelling, stijl en woordkeus. Soortgelijke gegevens heeft Huydecoper ook aangetekend in enige klappers

13 Het gaat om veranderingen die Huydecoper bespreekt in de aantekeningen bij B.I. v. 92 (p. 9) en bij B.I. v. 633 (p. 57).

op Vondels geschriften.[14]

In een enkel geval leed het volgens Huydecoper geen enkele twijfel dat in de eerste gedrukte uitgave van Vondels *Herscheppinge* fouten stonden die er ingeslopen waren door de schuld van de 'Drukkers en de Letterzetters'. Op basis van zijn verzameling gegevens over de taal van Vondel wist Huydecoper aan te tonen, dat de taal die de tekst op de betreffende plaatsen te zien gaf, beslist in strijd was met het taalgebruik van Vondel. Dit vormde voor Huydecoper de rechtvaardiging om in zijn editie de uit 1671 daterende eerste druk te emenderen.

Voor Huydecoper waren er verschillende redenen om wijzigingen aan te brengen in Vondels tekst. Op de eerste plaats zijn er in de eerste uitgave drukfouten geslopen. Zo heeft Huydecoper in vers 331 van het tweede boek de eigennaam *Menander* veranderd in *Meander*, want '*Menander* was een Grieksch Blyspeldichter, *Meander* een vermaarde rivier in Frygien' (1730: 118).[15] Huydecoper heeft in de tekst van de eerste druk tevens fouten verbeterd die de drukkers en de letterzetters opzettelijk gemaakt hadden. Zo hadden zij in versregels bij enkele woorden één of meer letters weggelaten om ervoor te zorgen dat het bewuste vers precies op één regel zou passen (B.II. v. 546). Tot zijn spijt heeft Huydecoper moeten vaststellen dat hij in zijn editie van Vondels *Herscheppinge* niet slechts enige drukfouten uit de oude uitgave heeft verwijderd, maar er ook enkele heeft laten staan. Deze heeft hij overigens wel aangewezen in de *Proeve*,[16] waaruit blijkt dat de teksteditie dus al gedrukt was voordat de *Proeve* ter perse ging. Dat de derde druk op zijn beurt niet geheel verschoond is gebleven van drukfouten, heeft Huydecoper op verschillende plaatsen in de *Proeve* ruiterlijk toegegeven.[17]

Zoals gezegd, werd pas met het drukken van de *Proeve* begonnen toen de door Huydecoper bezorgde derde druk van Vondels *Herscheppinge* van de pers was gekomen. Deze gang van zaken bood hem de gelegenheid om wijzigingen waar hij later niet meer achter stond, te herroepen. Zo geeft Huydecoper in de aantekening bij vers 500 van het eerste boek te kennen dat hij 'meer dan een jaar geleden' de vierde naamval *de steen* heeft veranderd in *den steen*, omdat *steen* van het mannelijk geslacht is. Later is hij tot het inzicht gekomen dat deze verandering beter ongedaan kan worden gemaakt: Vondel heeft mogelijkerwijs bewust voor *de steen* gekozen omdat een steen 'die van de *vrouw* gesmeeten werdt, en in eene *vrouw* verkeerde, een *vrouwelyke* steen kan geheeten worden' (1730: 48). Hoewel Vondel volgens Huydecoper eigenlijk zondigt tegen de regels van de grammatica, wordt hem de in de onderhavige dichtregel genomen vrijheid toegestaan. Vondel wordt in het gebruik van dichterlijke vrijheden gesteund door de beste Romeinse dichters, die meer dan eens afweken van de grammaticaregels 'waardoor zy te gelyk hunne schriften eenen doorstraalenden luister bygezet, en de spitsvondigheid der hairkloovende Letterwyzen te leur gesteld hebben' (1730: 49; vgl. 1730: 397).

14 RAU, inv. 67, inv.nr. 241-242.

15 Andere voorbeelden van plaatsen waar volgens Huydecoper sprake is van drukfouten, zijn te vinden in de aantekeningen bij B.I. v. 760 (p. 70), B.IV. v. 284 (p. 221), B.IV. v. 820 (p. 235), B.V. v. 463 (p. 252).

16 Zie bijvoorbeeld: B.I. v. 610 (p. 55), B.II. v. 205 (p. 113) en B.VII. v. 68 (p. 335).

17 Zie bijvoorbeeld: B.V. v. 441 (p. 252), B.V. v. 873 (p. 264), B.VII. v. 358 (p. 352) en B.XII. v. 574 (p. 511). In de aantekening bij B.II. v. 744 (p. 154) beschuldigt Huydecoper de letterzetters ervan een drukfout veroorzaakt te hebben, omdat zij 'den eersten druk voor zich hebbende, dien moesten gevolgd zyn'.

Huydecoper verantwoordt de door hem aangebrachte veranderingen door bewijsplaatsen aan te halen uit de *Herscheppinge* of enig ander werk van Vondel, waar deze het volgens

Huydecoper beter heeft gedaan: 'Vondel mocht toch met Vondel in overeenstemming gebracht worden!' (Van Dijck 1958: 101).[18] Kon Huydecoper geen bewijsplaatsen bijbrengen uit Vondels oeuvre dan greep hij terug op de zogenoemde Ouden, bij wie volgens hem de zuiverste vorm van het Nederlands te vinden was (zie 4.3.4). Af en toe heeft Huydecoper zich het recht aangemeten om de tekst van de eerste druk te wijzigen zonder dat er sprake was van een drukfout of van een fout die in strijd was met grammaticale regels. Hij deed dit dan ofwel uit esthetisch oogpunt of omwille van de duidelijkheid. Om dezelfde redenen had ook Van Hoogstraten zich bij het uitgeven van Vondels vertaalde *Metamorphosen* dergelijke veranderingen gepermitteerd.[19]

Een enkele maal heeft Huydecoper besloten om grondig in te grijpen in Vondels vertaling. Het betrof in dergelijke gevallen onder meer onjuistheden of te grote vrijheden ten opzichte van het Latijnse origineel van Ovidius.[20] Op minieme aanpassingen in de tekst is Huydecoper niet uitvoerig ingegaan; hij volstaat met ervan melding te maken.[21]

Het handschrift van Vondel dat ten grondslag heeft gelegen aan de editio princeps van de *Herscheppinge*, heeft Huydecoper zo goed als zeker nooit onder ogen gehad. Pas na de verschijning van de *Proeve* bezorgde de dichter Philip Zweerts Huydecoper 'een afdruk van VONDELS *Herscheppinge*, waar in sommige plaaten noch niet afgedrukt waaren, en VONDEL met eigen hand eenige veranderingen gemaakt heeft'.[22] Tijdens het lezen daarvan zal Huydecoper tot zijn voldoening hebben vastgesteld dat zijn - over het algemeen goed beargumenteerde - gissingen werden gesteund door Vondels eigenhandige wijzigingen.[23]

Frans van Lelyveld, tot wie Huydecoper zich enige maanden voor zijn overlijden gericht had met het verzoek een tweede druk van de reeds uitverkochte en nog immer zeer gewilde *Proeve* te vervaardigen, heeft tijdens het vervaardigen van die tweede druk wèl gebruik kunnen maken van Vondels handschrift. Dit manuscript had hij in bruikleen ontvangen van Cornelis van Lennep, 'Raad in de Vroedschap en Schepen der stad Amsterdam'.[24] Voor Van Lelyveld heeft dit handschrift 'verscheidenen malen gediend om gissingen van den Heer HUYDECOPER tot zekerheden te maken'.[25] Dat Huydecoper de plank af en toe missloeg,[26] laat Van Lelyveld daarbij onvermeld. Evenmin vermeldt hij op deze plaats dat het origineel van Vondel liet zien dat

18 Zie bijvoorbeeld B.I. v. 865 (p. 80), B.II. v. 66 (p. 102) en B.V. v. 128 (p. 243).
19 Zie bijvoorbeeld B.V. v. 646 (p. 257), B.II. v. 508 (p. 124), vgl. B.I. v. 633 (p. 57).
20 Zie bijvoorbeeld B.IV. v. 214 (p. 30), B.IV. v. 557 (p. 230), B.IX. v. 1072 (p. 447) en B.XV. v. 1074 (p. 609).
21 Zie bijvoorbeeld B.V. v. 329 (p. 247), B.VI. Inhoud (2 ×) (p. 266), B.VI. v. 150 (p. 270), B.VI. v. 525 (p. 280) en B.VII. v. 755 (p. 359).
22 Huydecoper 1782-1791, II: 544, noot *q*; vgl. I: 271-272. Voor nadere informatie over dit handschrift, zie Michels 1933.
23 Van Dijck (1958: 91) beweert ten onrechte dat Huydecoper Vondels manuscript van de *Herscheppinge* ter inzage heeft gehad. Vermoedelijk heeft hij de afdruk met handschriftelijke aantekeningen van Vondel vereenzelvigd met het originele handschrift van de vertaalde *Metamorphosen*.
24 Zie over dit handschrift Michels 1934a.
25 Van Lelyveld 1784, I: xxiii. Vergelijk ook *WB* VII: 427, vs. 610 en noot, en VII: 459, vs. 546 en noot.
26 Vgl. Van Dijck 1958: 101, noot 94.

Huydecoper door zijn tekstkritiek een eerdere lezing van het handschrift wist te herstellen, die het niet tot de uiteindelijke versie had weten te brengen.[27]

Voor de tekstkritische opmerkingen die Huydecoper heeft geplaatst bij versregels uit Vondels vertaling van de *Metamorphosen*, heeft hij zich bediend van verschillende edities van

27 Zie *WB* VII: 452, vs. 337 en noot; vgl. Van Lelyveld 1784: 268.

dit werk van Ovidius en van een aantal commentaren daarop.[28] Tijdens het schrijven van de commentaar kwam ook Carel van Manders ‘Wtleggingh op den Metamorphosis’ Huydecoper van pas.[29] Deze interpretatie was opgenomen in Van Manders *Schilder-Boeck* (1603-1604), waarvan in de periode 1616-1618 een tweede editie verscheen.[30] Ook de door Zacharias Heyns vervaardigde Nederlandse vertaling - uit 1616 - van het scheppingsgedicht *La sepmaine ou la création du monde* (1578) van de Franse dichter Du Bartas, een gedicht waarin geregeld aan passages uit Ovidius' *Metamorphosen* wordt gerefereerd, voorzag Huydecoper van interessant vergelijkingsmateriaal.[31] Huydecoper vermoedde dat Vondel zich bij het overzetten van Ovidius' *Metamorphosen* onder meer heeft bediend van het scheppingsgedicht van Du Bartas of van de vertaling ervan door Zacharias Heyns (1730: 4).[32] Voor de beschrijving van de inhoud van het zesde en van het negende boek heeft Vondel zich naar de mening van Huydecoper gebaseerd op het Latijn van Guilelmus Canterus.[33]

Huydecoper heeft op diverse plaatsen in de *Proeve* een oordeel uitgesproken over Vondels vertaling van de *Metamorphosen*. Vergeleken met andere geschriften van Vondel bevatten de *Herscheppinge* betrekkelijk veel fouten. Naar de mening van Huydecoper zijn deze voornamelijk toe te schrijven aan de ‘onachtsaamheid’ waarmee Vondel het Latijnse origineel heeft vertaald (1730: 106).[34]

Wie een vertaling maakt, moet volgens Huydecoper zo dicht mogelijk bij de brontekst blijven.[35] Het is in dit verband begrijpelijk waarom hij er niet bijzonder mee ingenomen is dat Vondel van ‘vier Latynsche worden, vier Duitsche vaarzen’ maakt (1730: 66).[36] Komt Vondels vertaling niet overeen met de inhoud die Ovidius in het Latijn tot uitdrukking heeft willen brengen, dan wordt daar door Huydecoper de aandacht op gevestigd.[37]

28 Vgl. 1730: 80: ‘Doch de woorden, die Pan hier zegt, worden nu niet meer in 't Latyn geleezen: dewylze van de geleerden voorlang verdacht gehouden, en eindelyk, met eenpaarigheid van stemmen, uitgeworpen zyn’ en 1730: 356: ‘wyzende den Hollandschen Leezer naar de Vertaaling van Valentyn, en de Aantek. van Smids: terwyl de taalkundigen [t.w. zij die de taal machtig zijn, RdB] de Latynsche Uitleggers mogen raadvraagen’.

29 Zie 1730: 19 en 282.

30 Zie Miedema 1972: 19.

31 Zie 1730: 4-5, 38.

32 Vgl. Hendriks 1892, Beekman 1912 en Von Albrecht 1979.

33 Vgl. 1730: 266: ‘uit het Latyn van Guil. Canterus’; vgl. 1730: 421: ‘Vondel, die hier 't Latyn van Canterus anders wel uitdrukt’.

34 Vgl. 1730: 69: ‘in dit werk zyn zy [t.w. bepalende lidwoorden, RdB] zeer achteloos, nu kwaalyk uitgelaaten, dan weder kwaalyk uitgedrukt’; vgl. 1730: 212: ‘om recht uit te spreeken moet ik zeggen, dat ik hierin eenen zeer grooten misstand bespeur: en een klaar bewys van 's Dichters armoede, of onachtsaamheid; welk laatste hier plaats heeft’; vgl. 1730: 235: ‘deeze vertaaling van de fabel van Kadmus, heeft Vondel zeer onachtzaam, en waarschynelyk zeer schielyk behandeld’; vgl. 1730: 476: ‘Een onwederspreekelyk merk van de onachtsaamheid, waarmede deeze vertaaling berymd is’.

35 Vgl. 1730: 22: ‘Echter zouden wy het kortste, *witheid*, hier verkiezen [t.w. boven *wittigheid*, RdB], als beter overeenkomende met het Latyn van Ovidius, *ipso Candore*’.

36 Vgl. 1730: 462: ‘welk vaars geheel buiten 't Latyn is: en de Tien volgenden zyn 'er daar maar Vyf’.

37 Vgl. 1730: 98: ‘Wy zullen hier tusschen beide, tot nader verstand, zeggen, dat Vondel 't Latyn niet wel uitdrukt in deeze drie vaarzen’. Vgl. 1730: 443: ‘Ik twyffel of Vondel den zin deezer Latynsche vaarzen gevat hebbe: want zyne uitdrukkingen [...] geeven ons dat denkbeeld niet, het welk ons de Latynsche woorden geeven’. Vgl. 1730: 608: ‘Uit onze

vertaaling van het Latynsche vaars kuntge zien, dat die van onzen Dichter niet overeenkomt met de meening van Ovidius'.

3.4 Het voorwerk van de *Proeve*: inleiding

Met het jaartal 1730 op het titelblad gaven de Amsterdamse boekverkopers Evert Visscher[38] en Isaac Tirion[39] de derde druk in het licht van Publius Ovidius Naso's *Metamorphosen* in de vertaling van Joost van den Vondel (1587-1679):

> *Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge*. Vertaelt door J.V. Vondel. Met Taal- en Dicht-kundige Aanmerkingen van B.H. Twee Deelen. t'Amsterdam, By E. Visscher en J. Tirion, Boekverkoopers, MDCCXXX.[40]

Dit werk bestond uit twee quarto-delen.[41] De tekst van Vondels *Herscheppinge* was opgenomen in het eerste deel, terwijl in het tweede deel de taal- en dichtkundige aanmerkingen te vinden waren van Balthazar Huydecoper, want hij was het die schuilging achter de initialen B.H. Zeker het tweede deel was in december 1729 al gedrukt, zodat Huydecoper in dat jaar exemplaren ervan aan zijn relaties kon toezenden: in een brief van 19 december 1729 van de dichter-notaris Philip Zweerts (1704-1774) aan Balthazar Huydecoper zegt de eerste Huydecoper dank voor het toezenden van een exemplaar van de *Proeve* (zie 3.3).[42]

Het tweede deel met de kritische aantekeningen van Huydecoper was ook zonder de teksteditie verkrijgbaar.[43] Visscher en Tirion hadden daartoe een nieuw titelblad laten vervaardigen, met daarop de volgende tekst:

38 Voor nadere gegevens over Evert Visscher (?-1734), zie Van Eeghen 1960-1978, V^{i}: 351. Gruys (1997) vermeldt dat hij actief was als drukker in de jaren 1717-1735. Vgl. Kleerkooper & Van Stockum 1914-1916, II: 891). Huydecopers *Proeve* was niet het eerste taalkundige werk dat door Visscher werd uitgegeven. Drie jaar eerder verscheen bij hem de derde druk van Willem Sewels *A large dictionary English and Dutch. Groot woordenboek der Engelsche en Nederduytsche taalen* (1727).

39 Isaac Tirion (1705-1765), door wie boeken werden uitgegeven in de jaren 1729-1766 (Gruys & De Wolf 1989: 176), wordt door Van Eeghen genoemd als de eerste boekverkoper die zich uitsluitend bezighield met het drukken van in het Nederlandse gestelde boeken van uiteenlopende aard (Van Eeghen 1960-1978: V^{i}: 93; vgl. 122). Hiertoe behoorden onder andere Jan Wagenaars *Vaderlandsche historie* en van dezelfde auteur *Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterye, gilden en regeeringe* (3 delen; 1760-1768). Vgl. Kleerkooper & Van Stockum 1914-1916, II: 835.

40 Unger 1888, nr. 716; Schuytvlot 1987: nr. 806. Er bestaat uit het jaar 1730 ook een derde druk van de door Vondel vertaalde *Herscheppinge* zonder het taal- en dichtkundig commentaar van Huydecoper. Dit eendelige werk komt behoudens het titelblad geheel overeen met het eerste deel van de onderhavige tweedelige uitgave (zie Unger 1888: nr. 715; Schuytvlot 1987: nr. 805; Breeuwsma 1990: nr. 407).

41 Voor ingenaaide exemplaren van deze twee delen tezamen moest volgens Van Abkoude (1743: 278) een bedrag betaald worden van zeven gulden en tien stuivers. Ter vergelijking: een vierde druk van Van Hoogstratens *Lyst der gebruikelykste zelfstandige naemwoorden* (1733; 600 pp., in-8) deed 2 gulden en 2 stuivers, Nylöes *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* [geen jaar van uitgave vermeld] moest 10 stuivers kosten, een herdruk van Moonens *Nederduitsche spraekkunst* uit 1740 (336 pp., in-8) kostte 1 gulden en voor een derde druk van Sewels *Nederduytsche spraakkonst* (1733; 461 pp., in-8) betaalde men 1 gulden en 6 stuivers.

42 Vgl. Van Strien 1991: 215.

43 Van Dijck 1958: 90. Van Abkoude (1743: 278) zegt dat dit boek te koop was voor een bedrag van drie gulden.

Proeve[44] van taal- en dichtkunde; in vrijmoedige[45] aanmerkingen[46] op Vondels Vertaalde Herscheppingen van Ovidius, voorgesteld[47] door B. Huydecoper. waar achter volgen eenige Bijvoegsels en Verbeteringen, een kort Bericht wegens[48] de letter Y, en twee Bladwijzers.[49] t'Amsterdam, By E. Visscher en J. Tirion, Boekverkoopers, MDCCXXX.

44 'verhandeling of probeersel waardoor een geleerde of een kunstenaar de mate van zijn kunnen toont' (*WNT* XII, ii, 4291, s.v. proef, IV, B, 1).
45 'onomwonden, zonder een blad voor de mond te nemen' (*WNT* XXIII, 789, s.v. vrijmoedig, 3c).
46 'opmerkingen' (*WNT* I, 245, s.v. aanmerking, 2).
47 'ter kennis gegeven' (*WNT* XXII, ii, 482, s.v. voorstellen, II, 7a).
48 'over' (*WNT* XXV, 538, s.v. wegens, 4).
49 'indices' (*WNT* II, 1,2, 2770, s.v. blad (I), Samenst. en afl.).

De oplage van deze afzonderlijk uitgegeven *Proeve* is in het jaar 1788 volledig uitverkocht, maar de gemelde tweedelige uitgave met zowel de tekst van Vondels Ovidiusvertaling als de opmerkingen van Huydecoper zijn in datzelfde jaar nog wel verkrijgbaar (Van Abkoude & Arrenberg 1788: 256 en 399). Bij gebrek aan oplagecijfers is het niet mogelijk aan dit gegeven een conclusie te verbinden. Het lijkt echter gerechtvaardigd om aan te nemen dat de vraag naar de *Proeve* groter is geweest dan naar de derde druk van Vondels *Herscheppinge* in twee delen. Daarvoor kunnen twee argumenten worden aangevoerd. Ten eerste laat de *Proeve* zich ook zonder de tekst van Vondels vertaling van Ovidius *Metamorphosen* bestuderen. De *Proeve* vormt namelijk niet zozeer een doorlopend commentaar op Vondels *Herscheppinge* als wel een beschouwing naar aanleiding van zijn vertaling (vgl. Van Dijck 1958: 92). Door elke aantekening van de *Proeve* te beginnen met een citaat uit de vertaling van Vondel waarover Huydecoper het een en ander wil meedelen, krijgt de lezer voldoende houvast om Huydecopers commentaar te begrijpen.[50] Een andere reden waarom de tweedelige editie van Vondels *Herscheppinge* vermoedelijk minder aftrek zal hebben gevonden, is dat velen reeds een eerste editie uit 1671 en/of een tweede uit 1703 van Vondels Ovidiusvertaling in hun bezit hadden en niet de behoefte voelden aan nog een editie. Een los deel met kritische aantekeningen zal echter ook voor bezitters van de eerste en de tweede druk van Vondels Ovidiusvertaling een welkome aanvulling daarop hebben gevormd (Van Dijck 1958: 90).

De eerste druk van de *Proeve* telt 694 bladzijden: 12 ongenummerde pagina's voorwerk en 682 genummerde pagina's hoofdtekst. Het overzicht hiernaast laat zien hoe de pagina's zijn verdeeld over de verschillende onderdelen waaruit de *Proeve* is opgebouwd. Nemen we deze tabel in ogenschouw dan valt op dat de taal- en dichtkundige aantekeningen op het eerste en op het tweede boek aanzienlijk meer pagina's in beslag nemen dan die op enig ander boek van Vondels *Herscheppinge*. Een verklaring voor het verschil in omvang tussen de eerste twee en de resterende boeken kunnen we afleiden uit het voorwoord, waar Huydecoper meedeelt dat hij had besloten ‘om ons zelfs eenigerwijze te bepaalen <beperken>, onze Aantekeningen niet verder te doen uitweiden dan over de twee eerste boeken van VONDELS vertaalinge’ (1730: *4^{r}). Het plan om ook de andere dertien boeken van de vertaling van aantekeningen te voorzien heeft Huydecoper pas opgevat nadat hij zijn aanvankelijke doel had verwezenlijkt en ‘den voortgang des druks door sommige toevallen gestremd’ was (1730: *4^{v}).

De onderlinge verschillen in aantallen pagina's tussen de commentaar op de boeken drie tot en met vijftien springen eveneens in het oog. Zo beslaan de aantekeningen op het zesde, het negende en het vijftiende boek respectievelijk 68, 47 en 52 pagina's, terwijl het aantal pagina's dat betrekking heeft op de andere tien boeken, door de bank genomen schommelt tussen de 25 en 35 bladzijden.[51] Het grote aantal pagina's dat de commentaar op de boeken

50 Dat het verband tussen de teksteditie en de taal- en dichtkundige aanmerkingen niet zo hecht is, blijkt uit de tweede druk van de *Proeve*, die verscheen zonder de *Herscheppinge* van Vondel. Daar staat tegenover dat de passages uit Vondels vertaling waarop de commentaar betrekking heeft, in de tweede druk uitgebreider weergegeven zijn dan in de eerste druk.

51 Dat deze verschillen niet samenhangen met het aantal verzen dat de boeken zes, negen en vijftien in de vertaling van Vondel hebben, moge blijken uit het volgende overzicht: B.I (952

Titelplaat	([*1r])		
Titelpagina	([*2r])		
Toeeigening	(*3r,v)		
Voorrede tot den bescheiden leezer	([*4r]-**2v)		
Aanmerkingen	(Ar-4Iv)	1-618	
Eerste Boek	(Ar-[M4v])	1-96	(96 pp.)
Tweede Boek	([M4v]-2A3v)	96-190	(95 pp.)
Derde Boek	(2A3v-2D3r)	190-213	(24 pp.)
Vierde Boek	(2D3v-2G3r)	214-237	(24 pp.)
Vyfde Boek	(2G3v-2Lv)	238-266	(29 pp.)
Zesde Boek	(2Lv-2T3r)	266-333	(68 pp.)
Zevende Boek	(2T3r-2Z3v)	333-366	(34 pp.)
Achtste Boek	([2Z4r]-3E2v)	367-404	(38 pp.)
Negende Boek	(3E2v-3Lv)	404-450	(47 pp.)
Tiende Boek	(3Lv-3Ov)	450-474	(25 pp.)
Elfde Boek	(3Ov-3Rr)	474-497	(24 pp.)
Twalefde Boek	(3Rr-3Tv)	497-514	(18 pp.)
Dertiende Boek	(3T2r-3Yv)	515-538	(24 pp.)
Veertiende Boek	(3Yv-[4B4r])	538-567	(30 pp.)
Vyftiende Boek	([4B4v]-4Iv)	567-618	(51 pp.)
Byvoegsels en verbeteringen	(4I2r-4M2r)	619-643	
Bericht wegens de Letter Y	(4M2v)	644	
Eerste Bladwijzer, van woorden en zaken	(4M3r-4P3v)	645-670	
Tweede Bladwijzer, der aangetoogen Schrijveren	(4P3v-4R3v)	670-682	

vv.), B.II (1115 vv.), B.III (962 vv.), B.IV (1096 vv.), B.V (913 vv.), B.VI (982 vv.), B.VII (1203 vv.), B.VIII (1195 vv.), B.IX (1134 vv.), B.X (1038 vv.), B.XI (1023 vv.), B.XII (805 vv.), B.XIII (1336 vv.), B.XIV (1131 vv.), B.XV (1193 vv.).

zes, negen en vijftien in beslag neemt, valt grotendeels toe te schrijven aan een of meerdere omvangrijke aantekeningen. Bij het zesde boek zijn dat de aantekening bij vers 799 (10 pagina's) en vers 815 (29 pagina's), in het negende boek gaat het om de aantekening bij vers 420 (15 pagina's) en in het vijftiende boek is de aantekening bij vers 598 (13 pagina's) verantwoordelijk voor de grote omvang.[52]

3.5 De opdracht van de *Proeve*

Aan het hierna te bespreken voorwoord van de *Proeve* (zie 3.6) gaat een opdracht vooraf 'aan de taalkundige[53] en dichtlievende heeren, mijne bijzondere vrienden, mr. Daniel van der Lip, en mr. Jacob Elias Michielsz regenten der huiszitten armen[54] aan de Oude Zijde'

52 In de boeken drie, vier, vijf, zeven, acht, tien, elf, twaalf, dertien en veertien komen geen aantekeningen voor die uit tien of meer pagina's bestaan.

53 'Kundig in één of meer talen, die taal of talen machtig' (*WNT* XVI, 669, s.v. taalkundig (II)); de betekenis 'In taalkunde bekwaam' (*WNT* XVI, 668, s.v. taalkundig (I), A, 2) mag niet geheel uitgesloten worden, al zijn mij geen werken bekend waaruit blijkt dat Van der Lip en/of Elias zich intensief met de taalkunde bezig hebben gehouden. Evenals Huydecoper hebben zij zich ingetekend voor Isaac le Longs uitgave van de *Spieghel Historiael* van Lodewijk van Velthem (zie Buijnsters 1984: 47-48).

54 De 'huiszitten armen' waren de inwonende armen van een stad, van een kerkgenootschap, enzovoort. Het woord *huiszitten* refereert aan de eis dat men - aanvankelijk - drie jaar burgerrechten moest bezitten dan wel vier of vijf jaar woonachtig diende te zijn in de stad Amsterdam (Van Manen 1913: 8). Door het groeiende aantal mensen dat aanspraak maakte op de hulp die toegekend werd in de vorm van voedsel, turf en onderdak, werd deze eis later met enkele jaren opgeschroefd. Zowel niet-gelovigen als zij die tot een bepaalde geloofsgemeenschap behoorden, konden profiteren van deze voorzieningen (Van Manen 1913: 81). Het beschikbare geld werd van oudsher bijeengebracht uit collectes en verder uit schenkingen, waaronder ook land en huizen (Van Manen 1913: 9).

(1730: *3[r]).[55] Het staat vast dat Huydecoper de eerste versie van deze opdracht uiterlijk heeft voltooid op 4 oktober 1729. In een lang gedicht van die datum bedankt Jacob Elias hem namelijk voor de eer die hem door deze opdracht te beurt is gevallen.[56]

Wie waren precies de twee heren aan wie Huydecoper zijn omvangrijke en - zo blijkt uit de tekst van de opdracht - moeizaam tot stand gebrachte boek heeft opgedragen? Daniel van der Lip (?-1758) liet zich, evenals Balthazar Huydecoper, in het jaar 1713 aan de universiteit van Utrecht inschrijven als student in de rechten.[57] Van der Lip was goed bevriend met Huydecoper, die ter gelegenheid van Van der Lips promotie in de rechten op 23 juli 1714[58] een gedicht schreef.[59] Van der Lip vervulde van 1721 tot aan zijn dood het ambt van regent van het Amsterdamse Oudezijds Huiszittenhuis.[60]

Op bladzijde 47 van de *Proeve* merkt Huydecoper eerst op dat Vondel aan het woord *antwoord* in vers 474 van het eerste boek van zijn *Herscheppinge* en op talrijke andere plaatsen in zijn oeuvre het vrouwelijk geslacht toekent. Vervolgens geeft hij te kennen dat Van Hoogstraten deze bewijsplaatsen heeft aangetekend ‘in eene met eige hand geschreeven vermeerdering van dien Geslachtlyst,[61] waarvan ik 't gebruik verschuldigd ben aan de beleefdheid <welwillendheid> van den Heere DANIEL VAN DER LIP’.[62]

Met Van der Lip heeft Huydecoper urenlang gesproken over onderwerpen op het gebied van de taal- en dichtkunde. In een brief van 8 december 1738 aan Van der Lip denkt Huydecoper met weemoed terug aan deze gesprekken en aan het genot dat hij ervoer, ‘wanneer wij uuren lang onvermoeid zaten te kouten over zulke stoffen, daar de liefhebbers van taale en dichtkunde doorgaands van overvloeyen’.[63]

Behalve aan Van der Lip heeft Huydecoper de *Proeve* opgedragen aan de Amsterdamse advocaat Jacob Elias Michielsz (1698-1750), die van 1726 tot 1745

55 Van der Lip en Elias werden tezamen met de andere twee regenten van het Oudezijds Huiszittenhuis, Jan van Marselis en Wijbrand Wiltens, en de binnenvader De Somville, in 1740 door Cornelis Troost op een schilderij vereeuwigd (Ett 1946: 25; Niemeijer 1973: 211, inv.nr. 149).

56 RAU, inv. 67, inv.nr. 187.

57 Album studiosorum 1886: 115.

58 Album promotorum 1936: 103.

59 Dit gelegenheidsvers droeg als titel ‘Ad Dan. van der Lip, Iuris utriusque Doctorem renunciatum’ (Van Schaik 1962: 17). Enige jaren later schrijft Huydecoper nogmaals een Latijns gedicht aan Van der Lip: ‘Ad D. vander Lip’ (Van Schaik 1962: 18).

60 Ett 1956: 142. Voor een overzicht van Amsterdamse kerkmeesters en regenten sedert 1682, zie Veder 1906.

61 Hiermee refereert Huydecoper aan Van Hoogstratens *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700, 1710/11), waarvan de titel vanaf de derde druk uit 1723 *Lyst der gebruikelykste zelfstandige naemwoorden betekent door hunne geslachten* luidt.

62 Het is mogelijk dat Van der Lip de door Van Hoogstraten vermeerderde uitgave van de geslachtlijst in 1725 heeft weten te verwerven op de veiling van de bibliotheek van Van Hoogstraten (vgl. Dongelmans 1982: 17).

63 Geciteerd naar Van Schaik 1962: 106-107. In het Rijksarchief in de provincie Utrecht worden zeven brieven van Van der Lip aan Huydecoper en vijf brieven van Huydecoper aan Van der Lip bewaard uit de jaren 1735-1740 (RAU, inv. 67, inv.nr. 194 respectievelijk inv.nr. 176).

regent was van het Oudezijds Huiszittenhuis.[64] Elias was goed bevriend met Justus van Effen, aan wiens be-

64 Nadere gegevens over de ambten die Elias heeft bekleed, zijn te vinden bij Elias (1903-1905, II: 596, 598-599).

roemde spectatoriale tijdschrift *Hollandsche Spectator* hij zijn medewerking verleende.[65] Van de hand van Elias zagen anoniem enkele toneelstukken het licht, veelal vertalingen van Franse treur- en blijspelen: *De spookende boer, kluchtspel* (1715), *De onverwachte wedervinding, blyspel* (1716),[66] *De starrekyker by geval, blyspel* (1721), *Jonker Windbuyl of de driedubbele minnaer, kluchtspel naer Dancourt* (1730), *Het verliefde huysgezin, kluchtspel naer Legrand* (1730) en *De schipbreuk of de lykstaetie van Krispyn, kluchtspel naar de la Font* (1730).[67] De drie uit 1730 daterende kluchtspelen worden alle voorafgegaan door een vers 'aen den lezer' dat is ondertekend met de lettercombinatie A.P.S.

Onder dit pseudoniem schreef Jacob Elias samen met Theodoor van Snakenburg, die zich verschool achter de letters A.L.F., de dichtbundel *Proeve van dichtoefening* (Leiden, 1731).[68] Deze verzameling verzen droegen de auteurs op aan Balthazar Huydecoper, die aanvankelijk niet wist wie er achter A.P.S. en A.L.F. schuilgingen. In een brief van 12 maart 1732 onthulde Elias aan Huydecoper dat hij zich achter A.P.S. verschool en dat de drie letters stonden voor *Artis Poëticae Studiosus*[69] (Ett 1956: 140).

Met Elias heeft Huydecoper lange tijd een openhartige briefwisseling gevoerd over allerhande onderwerpen, waaronder de Nederlandse dichtkunst en taalkunde.[70] Een blijk van de vriendschap tussen Huydecoper en Elias treffen we aan in het album amicorum van Elias.[71] Op 6 mei 1744 schreef Huydecoper daarin het volgende tweeregelige vers:

> Van al de schatten deezer aard
> Is my een Vriend het meeste waard.

De aanhef van de opdracht van de *Proeve* aan Van der Lip en Elias wordt gevolgd door een veertigregelig gedicht, waarin Huydecoper op poëtische wijze een idee geeft van de tekstontwikkeling van de *Proeve*. De erin aanwezige beeldspraak ontleent hij - geheel in de geest van de tijd[72] - aan de zeevaart. Het schrijven van de *Proeve* vergelijkt Huydecoper met een langdurige zwerftocht over zee, het uiteindelijk in druk verschijnen van het resultaat van jarenlange inspanningen stelt hij gelijk aan het veilig aanmeren aan de kade:

> Die lang gezworven heeft op de ongestuime baaren,
> En eindelijk zijn kiel mag meeren aan de ree,
> Begroot zijn blijschap naar de grootte der gevaaren,

65 Buijnsters 1992: passim
66 In de *Proeve* citeert Huydecoper driemaal uit dit toneelstuk (1730: 355, 465, 570). Op bladzijde 355 zegt hij dat Elias 'zeer wel' in plaats van 'om uwent wil' heeft geschreven 'om uwen wil'.
67 *NNBW* I, 800.
68 Zie over deze *Proeve van dichtoefening*, Van Schaik 1962: 54-57 en vooral Van Strien 1991; vgl. Buijnsters 1992: 195-196.
69 RAU, inv. 67, inv.nr. 347.
70 In het Huydecoperarchief worden uit de periode 1729-1745 in totaal 52 brieven van Elias aan Huydecoper en 35 brieven van Huydecoper aan Elias bewaard (RAU, inv. 67, inv.nr. 193, 347 respectievelijk inv.nr. 175, 176.
71 Dit album amicorum wordt bewaard in de UB Leiden onder signatuur BPL 1529.
72 Een op zee varend schip was een beproefd dichterlijk cliché (*Tot lering en vermaak* 1976: 211).

Die hij heeft doorgestaan in 't midden van de zee:
Vooral, wanneer de reis, bij toeval opgekomen,
Zich langer rekte dan hij hoopte of hadt gedacht.
(1730: *3^{r})

Met vreugde kijkt hij nu terug op de nood die hij heeft uitgestaan, toen hij zich op de woelige baren bevond. Zijn ‘bijzondere vrienden’ Daniel vander Lip en Jacob Elias Michielsz bedankt hij, omdat zij er mede voor hebben gezorgd dat hij veilig de haven heeft kunnen binnenvaren:

'k Gedenk met blijschap ook aan uwe hulp, mijn Vrinden,
Die gij mij toondet, bij het barnen van het strand.
Het geen men scherssend zegt, deedt gij mij waar bevinden:
De beste Stuurlui staan gemeenelijk aan land.
Wel nu dan, staat my toe, dat ik mijn vreugdeklanken
Uitstorte in uwen schoot; en, met een blijden toon
Na zo veel sukkelings, uw heuscheid moog' bedanken,
Van wederzijde mij zo gunstig aangeboôn.
(1730: *3^{v})

Over het aandeel van Van der Lip en Elias in de vervaardiging van de *Proeve* zijn weinig aanwijzingen te vinden. Afgezien van de mededeling dat Van der Lip aan Huydecoper een met handschriftelijke aantekeningen van de auteur voorzien exemplaar van Van Hoogstratens geslachtslijst te leen heeft gegeven, heb ik in het Huydecoperarchief slechts een oordeel van Elias over de door Jan Caspar Philips vervaardigde titelprent van de *Proeve* aangetroffen (zie 3.8.2.2).

3.6 Het voorwoord van de *Proeve*

Na de opdracht volgt een ‘Voorrede tot den bescheiden <verstandige, oordeel hebbende>[73] leezer’, die Huydecoper op 10 oktober 1729 heeft gedateerd. Deze zes pagina's tellende voorrede verschaft onder meer nadere gegevens over de oorsprong van het werk. Het voorwoord verhaalt ook over de weg die de kopij is gegaan van de schrijver naar de drukker.

In de hierboven geciteerde versregels uit de opdracht van de *Proeve* heeft Huydecoper te kennen gegeven dat het schrijven van dit boek ‘bij toeval opgekomen’ is. Dat het geenszins een vooropgezet plan was om de *Proeve* te vervaardigen, deelt Huydecoper ook mee in de tweede alinea van de voorrede:

> Noit zouden wij 'er aan gedacht hebben, zo de Boekverkooper, die nu allang onder de dooden gerust heeft <begraven is>, niet was te raade geworden <had besloten>, om een' nieuwen druk van VONDELS Ovidius aan te leggen <ter perse te brengen>.
> (1730: *4^{r})

De vraag werpt zich op wie deze niet met name genoemde boekverkoper is. In elk geval kan noch Evert Visscher noch Isaac Tirion het zijn geweest, aangezien zij beiden in leven waren toen de *Proeve* het licht zag: de eerste stierf in 1734, zijn compagnon kwam in 1765 te overlijden.

73 Op pagina 4 van de *Proeve* merkt Huydecoper bij de bespreking van het zelfstandig naamwoord *bescheidenheid* het volgende op: ‘*Inwendig* betekent zy een' VOORZIGTIGHEID, waardoormen het goede wysselyk weet te onderscheiden van het kwaade. *Uitwendig*, een' BILLYKHEID, waardoormen aan yder, wie hy zy, onderscheidelyk geeft wat hem toekomt’. Verderop stelt Huydecoper: ‘dat een Schryver niet te veel moet vertrouwen op de bescheidenheid en goedwilligheid des Leezers, alsof die altyd zyne waare meening of kost, of wilde, naarspooren uit den saamenhang der redeneeringe: is eene waarheid, waarvan veelen door ondervindinge overtuigd zyn. Alle Leezers zyn geen Bescheiden Leezers; maar die Schryver is eerst voorzigtig, die ook den Onbescheidenen alle handvatsels van verdraayingen, door de zuiverheid van zyn' styl, weet te ontwringen: een geheim, 't welk ik voor my zelven lang gezocht, maar noch niet gevonden heb’ (1730: 378).

Het antwoord op de zojuist gestelde vraag wordt - althans in het openbaar - pas na tweeënvijftig jaar beantwoord. De identiteit van de boekverkoper wordt onthuld in het uit 1782 daterende eerste deel van de tweede druk van de *Proeve*.[74] In de voorrede tot dit eerste

74 Het tweede deel werd evenals het eerste deel bezorgd door Frans van Lelyveld (1740-1785) en verscheen in 1784. Het derde en het vierde deel zagen na de dood van Van Lelyveld in 1788 respectievelijk in 1791 het licht door de zorg van Nicolaas Hinlópen. Over de tweede druk van de *Proeve*, zie De Bonth 1996a.

deel is achter het woord ‘Boekverkooper’ tussen ronde haken de naam ‘Willem Barents’ toegevoegd. De *Proeve* zou niet het eerste werk van Huydecoper zijn dat bij Barents, die leefde van 1698 tot 1728, zou verschijnen:[75] deze Amsterdamse boekverkoper en -drukker had korte tijd tevoren de door Huydecoper vertaalde *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* uitgegeven.[76]

Nadat Huydecoper in het voorwoord tot de eerste druk van de *Proeve* zijn lezers op de hoogte heeft gebracht van het voornemen om een nieuwe uitgave te maken van Vondels *Herscheppinge*, merkt hij het volgende op:

> Uit veele Aanmerkingen, die wij voorlang, over onze Moederlijke Taale en Vaderlijke Dichtkunst, bij ons zelfs gemaakt, doch voor 't grootste gedeelte noch noit op 't papier gebragt hadden, dachten wij 'er eenige weinigen[77] te voegen achter deez' nieuwen druk.[78]
> (1730: *4^{r})

De woorden ‘achter deez' nieuwen druk’ in het bovenstaande citaat wijzen erop dat het Huydecopers oorspronkelijke opzet was de door hem op papier gebrachte taal- en dichtkundige aantekeningen als bijlage achter de derde druk van Vondels *Herscheppinge* te plaatsen en niet, ze op te nemen in een afzonderlijk uit te geven deel. Dit commentaar breidde zich van lieverlee echter zozeer uit dat Huydecoper zich genoodzaakt zag, van deze opzet af te zien.

> Na veel geschreeven en herschreeven, en de ruimte der stoffe ten ruwsten afgemeeten <globaal vastgesteld> te hebben, beslooten wij, om ons zelfs eenigerwijze te bepaalen <beperken>, onze Aantekeningen niet verder te doen uitweiden dan over de twee eerste boeken van VONDELS vertaalinge. Met dat inzigt zonden wij het Eerste boek onzer Aanmerkingen ter drukpersse op den zelfden tijd dat wij het Tweede begonnen te schrijven. Dit bestek door ons voldaan, en den voortgang des druks door sommige toevallen gestremd zijnde, noodigde ons de ledige tijd, en te gelijk onze eigen lust, om verder te gaan: zodatwe eindelijk over de gestelde paalen

75 Willem Barents was van 1720 tot 1727 - in Amsterdam - werkzaam als drukker (Gruys & De Wolf 1989: 9). Over Willem Barents, zie Van Eeghen 1960-1978, III: 17; vgl. Kleerkooper & Van Stockum 1914-1916, II: 1144-1147.

76 Zie ook 4.1.6. Deze prozavertaling werd in 1737 gevolgd door een berijmde versie, waarbij ook een vertaling van Horatius' *Ad Pisones* - beter bekend onder de titel *Ars poetica* - is gevoegd: *Hekeldichten[,] brieven en dichtkunst van Q. Horatius Flaccus*.

77 Dat Huydecoper lang niet alle door hem gemaakte aantekeningen heeft opgenomen in de *Proeve*, blijkt op pagina 643: ‘wisch deeze woorden uit, alzo de Aantek. betreffende het woord *passeeren*, benevens veele anderen, omdat zich het Werk zo wyd uitstrekte, niet gedrukt is’; op pagina 328: ‘Wien ondertusschen deeze Aantekening te lang viel, die trooste zich, datze hem in 't vervolg van 't leezen van veele anderen, die wy plaats hebben doen maaken voor deeze, zal bevryden’; op pagina 638: ‘gy zoudt vruchteloos in dit werk zoeken naar eene Aantek. omtrent het woord *Vader*. zy rust onder die, welken wy bewaard hebben tot ruimer gelegenheid’.

78 De eerste aantekening die Huydecoper heeft geschreven naar aanleiding van Vondels *Herscheppinge*, is te vinden bij vers 484 van het tiende boek, waar hij schrijft: ‘Dit viel ons uit de pen, toenwe den druk van dit werk van Vondel bezorgden: en voegen 't hier in, omdat het de eerste Aanmerking is, die wy op deeze Vertaaling, gemaakt, of liever geschreeven hebben’ (1730: 462).

heentraden, en onzen weg vorderden, zonder te weeten, hoe of waar wij zouden belanden. In 't kort, het heeft ons mogen gebeuren, zolang meester van onzen tijd te blijven, tot wij, die ons eerst bepaald hadden met <beperkt hadden tot> het Tweede boek, ook het Vijftiende hadden ten einde gebragt. (1730: *4^{r,v})

3.7 De aantekeningen bij Vondels *Herscheppinge*

Verspreid in de *Proeve* wordt informatie geboden waaruit we kunnen opmaken in welke periode (bepaalde gedeeltes van) dit boek is (zijn) geschreven. In 1727 was Huydecoper in elk geval al druk bezig met het vervaardigen van aantekeningen op Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*. Op bladzijde 39 van de *Proeve* schrijft Huydecoper:

> Zo als dit ter drukpersse zoude gaan, wordt my t'huis gezonden het nieuwe Dichtwerk van A. Hoogvliet, wiens naam dikwils in deeze Aanmerkingen geleezen wordt, ik meen zyn *Abraham de Aartsvader*, dat ik straks <aanstonds> met greetige oogen begon te doorbladeren, en van wiens leezing ik noch gansch niet verzaad ben.

Hoogvliets *Abraham de Aartsvader* verscheen in 1727. Op bladzijde 121 van de *Proeve* maakt Huydecoper gewag van 'het *Glossarium Germanicum* van den Hr. J.G. Wachterus, binnen weinig weeken <enkele weken geleden> in 't licht gekomen'; deze studie verscheen in 1727. Een andere uitspraak die een indicatie geeft over de periode waarin een bepaalde aantekening uit de *Proeve* is geschreven, komen we tegen op bladzijde 40. Daar spreekt Huydecoper een positief oordeel uit over een gedicht van Johannes van Braam 'op het kabinet van den Kunstminnenden Simon Schynvoet, die in deeze herfstdagen, die zo veelen doodelyk geweest zyn (t.w. den 24. Octob. 1727) dit leeven aan een beter verwisseld heeft'. Op de veiling van diens bibliotheek,[79] die begon op 2 februari 1728, wist Huydecoper voor 30 guldens en 10 stuivers beslag te leggen op een exemplaar van 'den Delfschen Bybel (welken schat wy nu mede zyn magtig geworden sints de Boeken van den Kunstminnenden S. Schynvoet verkocht zyn)' (1730: 289).[80]

Huydecoper zegt op bladzijde 217 dat 'nu onlangs Dr. A. van Loon, in zyne anderszins <voor het overige> nette <foutloze> vertaalinge van W. Derhams Godleerende Natuurkunde', dat in 1728 is gepubliceerd, de in Huydecopers ogen onjuiste uitdrukking *dank wijten* heeft gebezigd. Op pagina 428 bekent Huydecoper dat hij een onverdraaglijke fout heeft gemaakt in zijn *Achilles*, 'welk Treurspel, zich weder ter drukpersse haastende, en krachtig roepende om van veele oude vlekken gezuiverd te worden, met maatige aandacht, doch grooten haast, overleezen zynde, op veele plaatsen verbeterd, of ten minste veranderd is'. De tweede druk van Huydecopers *Achilles* zag het licht in 1728. Op bladzijde 491 refereert Huydecoper met 'de nu eerst uitgekomene Verhandelingen van Nil Vol. Arduum' aan de eveneens in het jaar 1728 verschenen *Verhandelingen van der Letteren Affinitas* van het Amsterdamse kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum.[81] De aantekening bij vers 266 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge* is ontstaan in 1728, want op bladzijde 346 citeert Huydecoper twee versregels uit de eerste, in 1528 gepubliceerde refereinenbundel van Anna Byns, die zij 'juist voor 200 jaaren' ('precies 200 jaar geleden') schreef. Huydecoper geeft op pagina 347 van de *Proeve* een voorbeeld dat hij heeft genomen 'uit het laatstuitgekomen Dichtwerk, de Schadelykheid der gramschap, vertaald uit het Latyn van Laevinus de Meyer, en wel, zo ik verstaa, door dien voortreffelyken en nu hoogbejaarden Dichter zelf'. Vermoedelijk doelt Huydecoper hier op de in 1728 te Amsterdam verschenen druk.[82] Dat de aantekening

79 Zie *Book Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*. Ed. by B. van Selm & J.A. Gruys, nr. 415, microfiches 100-103.

80 Dit boek staat in de veilingcatalogus als eerste nummer van de boeken in folio omschreven als 'De Bibel, zynde het geheele Oude Testament, in 2 deelen met een oude Cloosterletter gedrukt tot Delft 1477. met eenige Handteekeningen, door Schreverius, en uit desselfs Boekery gekoomen'.

81 Zie ook Van Dijck 1958: 100, n. 88.

82 Van Lelyveld (1782: 392) is er niet in geslaagd om vast te stellen '[w]elk een uitgave de Heer HUYDECOPER van dit werk gebruikt hebbe'.

op vers 933 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* op zijn vroegst in 1728 is voltooid, blijkt daaruit dat Huydecoper citeert uit een gedicht dat ‘noch onlangs Korn. Kriek ter Uitvaerte van K. vander Pot’ had laten drukken (1730: 602). Deze Van der Pot werd geboren in 1707 en overleed in 1728 (Woelderink 1970: v, 4).

De aantekening bij vers 1164 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* is geschreven in het jaar 1729. Op bladzijde 612 schrijft Huydecoper namelijk dat hij ‘voor negen jaaren’ een vers van de dichteres Lescailje ook in een ander werk had aangehaald ‘zo als wy 't in geheugenis hadden gehouden’. Huydecoper blijkt hier te refereren aan zijn in 1720 verschenen *Corneille verdeedigd*.[83]

Het staat op grond van de bovenstaande gegevens vast dat Huydecoper in de jaren 1727-1729 zeker bezig is geweest met het schrijven van aantekeningen bij Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*. Een nadere aanduiding van het tijdstip waarop hij met het schrijven van de *Proeve* is begonnen, valt niet op te maken uit de tekst van het boek. We kunnen evenmin nauwkeuriger bepalen wanneer hij gereed is gekomen met de aantekeningen op de vijftien boeken die Vondels *Herscheppinge* tellen.

3.8 De voorwaarden voor de drukker

Huydecoper geeft in de voorrede van de *Proeve* aan dat de voortgang van de druk vertraging heeft opgelopen. Eén van de redenen zal de dood - op 9 februari 1728 - van Willem Barents geweest zijn, de Amsterdamse boekdrukker die aan Huydecoper had gevraagd een van aantekeningen voorziene uitgave van Vondels *Herscheppinge* samen te stellen.

Er wordt in het Huydecoperarchief een stuk bewaard uit 1728 over het drukken van de derde editie van Vondels vertaling van de *Metamorphosen* en van de *Proeve*.[84] Dit archiefstuk handelt over de voorwaarden die Huydecoper stelde aan het verkopen van zijn editie van Vondels Ovidiusvertaling en van zijn kritische kanttekeningen daarbij. De tekst van dit stuk, dat tot nu toe niet gepubliceerd is, wordt hier in zijn geheel gegeven. Opgemerkt dient te worden dat Huydecoper de woorden die hieronder tussen vierkante haken zijn geplaatst, in het origineel heeft doorgehaald. De drie voorwaarden waarvan hier sprake is, zullen in evenzovele paragrafen achtereenvolgens aan de orde worden gesteld.

> By 't verkoopen van den Ovidius van Vondel, en myne Aanmerkingen, moet zich de kooper verbinden, en aanneemen
> i. Om aan my, als 't werk zal afgedrukt zyn, te leveren (Tien) 10. Exemplaaren klein mediaan papier, *beide de deelen*. Noch Acht Exempl. van de *Aanmerkingen* op Groot Mediaan, met zo veele van den *Ovidius* op schryfpapier
> NB. Wanneer ik die eische, of noodig hebbe, in de eerste zes weeken na het uitkomen van 't werk.
> jj. Om voor de Aanmerkingen een Titelplaat te laaten snyden, van die waarde als voor mynen Horatius staat. Hiervan aanstonds een Tekening te laaten maaken, [door Juffr. Antonina Houbraken; of, deeze niet kunnende, door eenen anderen.] en my die te laaten zien
> jjj. Om in de Aanmerkingen, op zyne kosten, te herdrukken het geen ik zal noodig oordelen veranderd en herdrukt te moeten worden. ['t welk echter in 't geheel niet meer dan *drie bladen* zal zijn.]

83 Zie Van Lelyveld (1782: 407).
84 RAU, inv. 67, inv.nr. 246.

NB. dit zal, op zyn allermeesten, in 't geheel, drie bladen uitmaken.
B. Huydecoper
(NB. dit is aan Mr. David Ruarus,[85] boekverkooper door my overgeleverd
den 15. July 1728. - zullende de verkooping zyn den 19. dito.

85 Over David Ruarus (?-1732/33), zie Van Eeghen 1960-1978: V[i]: 348.

Den 19. is dit werk gekocht, met aanneeminge der bovenstaande Conditien. door de Boekverkoopers Evert Visscher en Izak Tyrion, voor de somme van *f* 830:-
En is myn Horatius, waarvan noch 411. Exemplaaren van de 1000. overig waaren in een koop gekocht van Broen[86] voor 5 1/2 Stuiv. 't stuk - *f* 113:-:8

3.8.1 De eerste voorwaarde

Aan de verkoop van de derde druk van Vondels Ovidiusvertaling en van zijn commentaar daarbij stelde Huydecoper als eerste voorwaarde dat hij na het voltooien van het drukken achttien sets zou krijgen, bestaande uit zowel het deel met de tekst van Vondels *Herscheppinge* als het deel met zijn aantekeningen. Een aantal van de aldus verworven boeken heeft Huydecoper ten geschenke gegeven aan familie, vrienden en bekenden. De dichter Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733) schreef Huydecoper in een brief van 16 januari 1730: 'UE. Aenmerkingen op Vondels Nazo, nevens dat boek zelf, heb ik wel ontfangen'.[87] Of Huydecoper ook aan de Nederlandse treurspeldichter Philip Zweerts zowel de teksteditie als de *Proeve* heeft gezonden, staat niet vast. Zweerts bedankt Huydecoper in een brief van 19 december 1729 in ieder geval wel voor het toezenden van 'een Werk dat alle Liefhebbers en Oefenaers der Dichtkunde & Taele met verlangen hebben verwacht'.[88] Een exemplaar van de *Proeve* - dus niet van de set - blijkt Huydecoper te hebben geschonken aan het genootschap 'Natura et Arte'. In de *Dichtlievende oefeningen* (1741) van dat genootschap staat namelijk op de pagina's 255-256 een gedicht voor Huydecoper 'Toen het zyn E. geliefde ons zyne proeve van Tael- en Dichtkunst te schenken'. De dichter Kornelis Boon van Engeland (1680-1750) mocht zich eveneens verheugen in het ontvangen van een exemplaar van de *Proeve*. In het begeleidende briefje van 4 januari 1730 deelde Huydecoper mee: 'na welken tyd ik gisteren de nevensgaande Exemplaaren van myn nieuw uitgekomen werk, eerst heb konnen ingenaaid en uit handen des Boekverkoopers krygen'.[89] Ook Pieter van der Schelling (1692-1751)[90] heeft in de eerste twee weken van januari 1730 van Huydecoper een exemplaar van de *Proeve* ontvangen.[91]

Het is niet met zekerheid vast te stellen wat Huydecoper in de eerste voorwaarde heeft bedoeld met klein mediaan papier, groot mediaan papier en schrijfpapier. De

86 Met Broen wordt waarschijnlijk Joannes de Broen bedoeld (Van Eeghen 1960-1978: V^{i}: 341).
87 Geciteerd naar Ett 1956: 21.
88 Geciteerd naar Ett 1956: 20.
89 Merk op dat Huydecoper een genitief enkelvoud - 'des Boekverkoopers' - gebruikt, een aanwijzing dat hij de ingenaaide exemplaren gekregen heeft uit handen van óf Evert Visscher óf Isaac Tirion.
90 Pieter van der Schelling was een Nederlands historicus en oudheidkundige. Hij was een schoonzoon van Cornelis van Alkemade (1654-1737), die in 1699 een uitgave verzorgde van de rijmkroniek van Melis Stoke en die voor een groot bedrag het handschrift van de vervalste Middelnederlandse kroniek van Klaas Kolijn kocht (zie Van Lieburg 1977 en De Bonth 1993).
91 RAU, inv. 67, inv.nr. 195.

termen kunnen namelijk zowel aanduidingen zijn voor een formaat als voor een papierkwaliteit.[92] Als de door hem gebezigde termen betrekking hebben op het formaat van het papier waarop hij exemplaren van zijn geschriften wilde ontvangen, dan zou klein en groot mediaan staan voor papier met een formaat van 44 × 54 cm respectievelijk 47 × 56 cm. Met schrijfpapier

92 Janssen (1982: 318, noot 58) wijst erop dat de naamgeving van de papiersoorten tot aan het begin van de twintigste eeuw geen eenheid kent en veel tegenstrijdigheden vertoont, en dat de benamingen voor kwaliteiten en van formaten door elkaar lopen.

zou papier van 34 × 42 cm kunnen zijn bedoeld.[93] Mogelijkerwijs refereert Huydecoper in het bewuste archiefstuk niet aan een formaat maar aan een papierkwaliteit: *mediaan* is namelijk ook een term voor een harde papiersoort, terwijl *schrijfpapier* eveneens een harde en dikke papiersoort is.[94]

3.8.2 De tweede voorwaarde: de titelprent

3.8.2.1 Inleiding

Toen de Amsterdamse boekverkopers Evert Visscher en Isaak Tirion op 19 juli 1728 met Huydecoper een overeenkomst sloten om 'Vondels Ovidius' en Huydecopers 'aanmerkingen' op die vertaling te drukken, verplichtten zij zich tot het laten snijden van een titelplaat die opgenomen zou worden voor het deel dat de commentaar van Huydecoper zou bevatten.[95] Het ontwerp van de frontispiece, dat op Huydecopers nadrukkelijk verzoek 'aanstonds' getekend en aan hem getoond diende te worden, zou dezelfde kwaliteit moeten vertegenwoordigen als de titelprent die te vinden was voor Huydecopers uitgave van de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* uit 1726.

Op het blad papier waarop Huydecoper de condities voor de drukkers heeft opgetekend, is de toevoeging doorgehaald dat de tekening gemaakt moest worden 'door Juff. Antonina Houbraken, of, deeze niet kunnende, door eenen anderen'. Kennelijk was Huydecoper bijzonder ingenomen met het ontwerp dat Antonina Houbraken[96] had gemaakt voor de titelprent van Huydecopers *Hekeldichten en Brieven van Q. Horatius Flaccus*. Voor dit boek ontwierp zij tevens een kleine prent bij een vierregelig gedicht van Huydecoper (1726: *3^{v}). Van haar hand is ook het ontwerp van een andere prent die in deze uitgave van Horatius voorkomt (1726: 2A2^{v}).

De graveur

Het is niet Antonina Houbraken geweest die de titelplaat voor de *Proeve* heeft getekend. De Amsterdamse boekdrukkers Visscher en Tirion verzochten de tekenaar-graveur Jan Caspar Philips (ca. 1695-1775) een ontwerp voor de titelprent te vervaardigen. Als Visscher en Tirion zich aan de afspraak hebben gehouden, dan hebben zij Philips' schets ter goedkeuring aan Huydecoper voorgelegd. Het is niet

93 Labarre 1952: 251-252. Bij gebrek aan standaardisatie tot aan het begin van deze eeuw, is het echter zeer wel mogelijk dat er afwijkende formaten zijn bedoeld (vgl. De Vries 1957: 419-428; Voorn 1985).

94 Janssen 1982: 318, noot 58.

95 Normaliter besloot een uitgever zelf of een boek zou worden voorzien van een of meerdere prenten, aangezien hij de kosten ervan zelf moest opbrengen. Verder bepaalde hij wie een eventuele prent mocht ontwerpen en/of snijden (Streng 1990: 115-116).

96 Antonina Houbraken (1686-1736) was een dochter van de schilder-etser Arnoldus Houbraken; de bekende Jacobus Houbraken (1698-1780) was haar broer (Waller 1938: 152).

bekend of Huydecoper zonder meer zijn fiat heeft gegeven voor het laten snijden van de gravure naar de tekening of dat hij in het ontwerp wijzigingen heeft aangebracht. Feit is dat links onderaan op de titelplaat staat te lezen dat Philips zowel de ontwerper van de prent is geweest als degene die de tekening in 1729 heeft gegraveerd.

Philips was een uitermate productieve graveur. Hij behoorde tot de de belangrijkste il-

lustratoren van letterkundige werken uit het midden van de achttiende eeuw.[97] Een opvallend kenmerk van zijn graveerwerk vormen ‘dicht aaneengevoegde kronkelende lijntjes’, die voornamelijk voorkomen in zijn landschappen. Forse lijnen treffen we in zijn prenten nauwelijks aan, waardoor deze over het algemeen een ‘zeer doorwerkten doch matten indruk maken’, aldus De la Fontaine Verwey (1934: 162).[98] Deze auteur waardeert de nauwgezetheid die spreekt uit zijn ontwerpen. De titelbladen in de vorm van wandornamenten, waaraan Philips gedurende zijn hele leven heeft vastgehouden, getuigen van zijn zin voor het monumentale. Voor het overige is De la Fontaine Verwey (1934: 62, 64) niet erg onder de indruk van het werk van Philips: in het algemeen getuigen zijn prenten van weinig fantasie; bovendien doen de voorstellingen waarop figuren staan afgebeeld dikwijls ‘eenigszins stijf en onbeholpen’ aan.[99]

Jacob Elias Michielsz, aan wie Huydecoper de *Proeve* onder anderen heeft opgedragen, velt in een vier pagina's lang gedicht, dat dagtekent van 4 oktober 1729, een negatief oordeel over de door Philips vervaardigde titelprent.[100] Daarin komt de volgende passage voor:

> De Tijtelplaat, die ik hiernevens wederzende,
> Is 't beste werkstuk, dat ik immer van die handt
> Gezien heb, en 'k zou niets daarin te laaken weeten,
> Zo 't beeldt der Dichtkunde slechts wat losser was van standt,
> En zo de Teekenaar 't gelaat der twee Poëeten
> Een weinig netter hadt getroffen. zie ten blijk
> De print van Nazo, diewe in Valentijn ontmoeten,
> Of in Cnippingius, en gy geeft mij gelijk.
> Voorts zoumen Vondel niet voor Vondel kunnen groeten,
> Indien zijn naam niet stondt gehouwen op den steen.
> Ik heb de afdrukzels van verscheidene portretten
> Hiermêe geleeken, doch ik vondt'er naaulijks één
> Dat naar dit wezen zweemt, indien men scherp wil letten.
> Wat de Engeltjes betreft, die zijn ook vrij wat stijf,
> Vooral 't geen in den hoek ter aarde legt gebogen.
> Dan dees berisping heeft zoo weinig om het lijf,
> Dat mij schier rout dit eens te hebben aangetoogen.

3.8.2.3 De gravure

97 De la Fontaine Verwey 1934: 57, 62. Om een beeld te krijgen van de (voornamelijk literaire) werken waarvoor Philips gravures vervaardigde, zie De la Fontaine Verwey 1934: 139-158, 162-167.

98 Vergelijk de bodem en de vegetatie op de titelprent van de *Proeve*.

99 Philips heeft een groot aantal gravures gemaakt voor het tweede deel (1743) en het derde deel (1750) van *Het Groot Natuur- en Zedekundigh Werelttoneel*. Dit uit drie delen bestaande werk - waarvan het eerste deel in 1726 en met enige lichte wijzigingen in 1743 was verschenen - vormde een door de dichter Hubert Korneliszoon Poot en de classicus Rutgerus Ouwens bewerkte uitgave van Dirck Pietersz. Pers' uit 1646 daterende vertaling van Cesare Ripa's *Iconologia* (vgl. Schenkeveld-van der Dussen 1995). In een studie over Poot geeft Geerars te kennen geen bewonderaar te zijn van het werk van Philips, waarna hij wijst op onvolkomenheden in enkele gravures (Geerars 1979: 334-336, m.n. 335-336).

100 Dit gedicht bevindt zich in het Huydecoperarchief in Utrecht (RAU: inv. 67, inv.nr. 187).

Een centrale plaats op de titelprent van de *Proeve* wordt ingenomen door een staande vrouw op blote voeten die een lauwerkrans om haar hoofd draagt. Zij is gekleed in een gewaad met een diep decolleté, dat de rechterborst nagenoeg geheel onbedekt laat. Dit gewaad is ten dele bedekt door een met vele sterren bezette mantel. Het lijdt geen enkele twijfel dat

we hier te maken hebben met een personificatie van *Poesia*. In de Nederlandse vertaling van Cesare Ripa's *Iconologia*, die omstreeks 1710 bij Cornelis Danckerts in Amsterdam werd uitgegeven onder de titel *Iconologia, of uytbeeldinge des Verstands*,[101] wordt van haar onder nummer 138 de volgende omschrijving gegeven:

> *Poesia*. Een seer schoone Maaghd in Hemels blaau gekleet, waar op veele Sterren staan, wesende met Lauwer gekroont, vertoonende haar bloote borsten, die vol melck zijn, hebbende een seer bedaachtsaam en blosend opsicht, rontom haar kan men drie gevlerckte kinderkens doen sweeven, waar van 't eene een Liere hout, 't ander een Fluyt, het derde een Trompet: En om het werck niet al te seer te stoppen, soo kanmen eenige van dese bovengeschreven instrumenten aan haare voeten leggen.
> ([1710: 38])

De staande vrouw op de titelprent van Huydecopers *Proeve* voldoet redelijk aan deze beschrijving. Zij vertoont echter geen blote borsten 'die vol melck zijn', en van een 'blosend opsicht' is op de gravure weinig zichtbaar. De drie 'gevlerckte kinderkens' van wie in de aangehaalde passage uit de Nederlandse vertaling van de *Iconologia* sprake is, zweven op de frontispiece niet rond *Poesia*, maar zij bevinden zich wel in haar nabijheid. Een van deze putti houdt een viersnarig muziekinstrument vast dat een viola da gamba zou kunnen zijn. Deze putto is aan de rechterzijde van *Poesia* geposteerd. De twee andere putti komen in een druk gesprek verwikkeld, met boeken onder de arm uit een door de tand des tijds aangetast gebouw, waarin boven de ingang de tekst 'THESAURUS ANTIQUITATU*M* TEUTONICARU*M*' is uitgehakt. Hoewel de twee gemelde kinderen zich niet in de onmiddellijke nabijheid van *Poesia* ophouden, zou ik hen vanwege het feit dat ze literaire werken dragen, toch tot haar gevolg willen rekenen.

Voor de voeten van *Poesia* ligt een opengeslagen muziekboek met daarop een fluit. Wellicht heeft de graveur dit muziekinstrument op deze plaats afgebeeld om, zoals we in de Nederlandse vertaling van de *Iconologia* zagen, 'het werck niet al te seer te stoppen'.

De linkerhand van *Poesia* rust op de rechterschouder van een vrouw die naast haar zit. Deze vrouw heeft in haar rechterhand de Mercuriusstaf, die zij naar achteren wijst, naar het gebouw met het opschrift 'THESAURUS ANTIQUITATU*M* TEUTONICARU*M*'. De Mercuriusstaf of caduceus is een typisch symbool van de *Rhetorica*,[102] op wie *Poesia* immers steunt.[103] De Nederlandse vertaling van Ripa's *Iconologia* geeft ook aanleiding deze vrouwenfiguur te zien als een personificatie van *Eloquenza* of 'Welsprekentheyt', die op bladzijde 271 wordt omschreven als

101 In de eerste helft van de achttiende eeuw was de invloed van Ripa's *Iconologia* groter dan ooit tevoren (Streng 1990: 125; vgl. Geerars 1979: 320-366). Het eerste nummer van de elfde jaargang van het tijdschrift *De zeventiende eeuw* (1995) bevat een groot aantal artikelen over (vertalingen en bewerkingen van) Ripa's *Iconologia* en over de betekenis van dit werk.

102 Volgens een verhaal van Hyginus kreeg Mercurius van Apollo in ruil voor zijn lier een stok die hij wierp naar twee vechtende slangen. Zij staakten de strijd en kronkelden zich om de stok. De twee reptielen staan in de uitlegging van Iamblicus symbool voor de door Merkuur aan de mensheid onderwezen dialectica (Iansen 1971: 70-71).

103 Op het Antwerpse landjuweel van 1561 moesten de deelnemende rederijkerskamers in hun spel van sinne antwoord geven op de vraag 'Hetwelcke den menschen meest verwect tot de kunsten' (Dibbets 1992: 52-53). Als antwoord werden *rhetorica* en *poesia* het vaakst genoemd.

‘hebbende den Slange-staf van *Mercurius* in de rechter hand’. Op de rechterknie van deze vrouw zit een vogel. Gelet op de grootte van de kop ten opzichte van rest van het lichaam en de sterke, gekromde snavel, heeft de graveur hier - enigszins onbeholpen - een papegaai getekend. De papegaai wordt op de frontispiece gebruikt als beeld voor welsprekendheid.

Voor de linkerknie van de vrouw die *Rhetorica* of *Eloquenza* personifieert, bevindt zich een gebogen schild dat zij met haar linkerhand staande houdt. Op dit schild is een houtschaaf getekend, waaronder de kernachtige spreuk *Plus Ultra* - 'nog meer' - te lezen staat. Het is mogelijk dat de graveur met deze woorden refereert aan bladzijde 307 van de *Proeve* waar Huydecoper schrijft dat keizer Karel V 'tot zyn *Devise* [hadt], de twee Pylers van Herkules, met deeze woorden, *Plus Ultra*'.[104] Waarom is dit schild uitgerekend bij deze vrouw geplaatst? De reden daarvoor kan zijn dat volgens de *Rhetorica* voortdurend aan een geschreven of gesproken tekst moet worden geschaafd. Deze opvatting komen we ook tegen in het Frans-classicisme. De Franse theoreticus Boileau, die bij Huydecoper in hoog aanzien stond (zie 4.1.2), gaf dichters in zijn *L'art poétique* (1674) het advies voortdurend aan hun werk te blijven schaven:

> Hâtez-vous lentement, et, sans perdre courage,
> Vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage:
> Polissez-le sans cesse et le repolissez;
> Ajoutez quelquefois, et souvent effacez.[105]
> (vv. 171-174)

De woorden *Plus Ultra* kunnen zeker ook betrekking hebben op de *Proeve* zelf. Eigenlijk had Huydecoper de tekst ervan meer 'nog meer' moeten beschaven, want nu heeft hij het boek laten drukken 'zonder het genoegsaam te beschaaven'. De houtschaaf zal zonder twijfel ook symbool staan voor het '*beschaaven van de taal*', het glad schaven, het polijsten van de taal, waar Huydecoper over spreekt in het gedicht waarmee hij de laatste aantekening bij het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* besluit (1730: 618).[106]

Hoewel het er alle schijn van heeft dat *Poesia* haar ogen gericht houdt op de plaquette op het monumentale wandornament met daarop de titel van de *Proeve*, beoogde de kunstenaar haar waarschijnlijk te laten kijken in de spiegel die een zittende vrouw, links op de voorgrond, haar met de linkerhand voorhoudt. De spiegel is echter zo afgebeeld, dat het voor *Poesia* een haast onmogelijke opgave is er een blik in te werpen. In de Nederlandse vertaling van Ripa's *Iconologia* die omstreeks 1710 is verschenen, wordt op bladzijde 128 de spiegel vermeld als een attribuut van *Docilita* of 'Leersaamheyt'. Deze interpretatie wordt ondersteund door het vel papier dat op de schoot van de betreffende vrouw rust en waarop zij, gezien de ganzenveer in haar rechterhand, aantekeningen aan het maken is.

104 Chassant & Tausin (1978: 251) zeggen dat Karel de Vijfde met dit devies 'ses conquètes et desseins pour l'Afrique et les Indes' wilde aanduiden. Gelderblom (1984: 150) stelt dat de uitleg van titelpagina's niet alleen dient te berusten op iconologische kennis en op gegevens uit een eventuele explanatio frontispicii, maar ook op de kennis van de inhoud van het betrokken boek.

105 De eerste twee versregels van dit citaat zijn ontleend aan Horatius (vgl. *Ars Poetica* [vv. 291-294] en *Sermones* I,x,72-75), de laatste twee aan Quintilianus (vgl. *Institutio Oratoria* X,iv,1-4). Vgl. Pels in zijn Nederlandse bewerking van Horatius' *Ars Poetica*: 'De Néderduitsche taal wierd haast zo hoog geacht, Als onze Koopmanschap, en alzo vér gebragt, Wén wy ons maar de moeite, én arbeid van 't verschaaven Getroosten wilden, én ons wérk niet uit én gaaven Mét zulk een' driftigheid' (geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 95-96) en Vondels *Aenleiding ter Nederduitsche dichtkunste*.

106 Zie De Man 1992: 114-115 (voor literatuur) over de relatie tussen taal, retorica en Frans-classicisme.

Het blaffende hondje dat met zijn voorpoten tegen de rechterknie van deze vrouwenfiguur staat en haar aandacht poogt te trekken, komen we in een identieke houding ook tegen op een prent uit Vossius' *Latina Grammatica* uit 1648. Het lijkt niet gerechtvaardigd dit hondje in verband te brengen met onderwijs, aangezien het niet is weergegeven in een kenmerkende gedresseerde pose, dat wil zeggen staande op beide achterpoten en met de voorpoten in de lucht.[107] De hond zou gezien kunnen worden als een beeld voor een uit-

107 Vgl. Bedaux 1983: 58.

stekend geheugen. Het schrijfgerei van de zittende jonge vrouw zouden we ook in verband kunnen brengen met geheugen, want Ripa's vertaler leert ons op bladzijde 64 dat *Memoria* of 'Geheugheniss, Gedachtenisse' wordt afgebeeld met 'in de rechter hand een Penne, en in de slincker een Boeck'.

De spiegel van de zittende vrouw - en dat hangt nauw samen met de vorige interpretatie - maakt het ook mogelijk haar te zien als een verbeelding van wetenschap. In de iconografie is de hond ook bekend als symbool voor de wetenschap.[108]

De blaffende hond kan daarnaast opgevat worden als een teken van dapperheid en waakzaamheid. Dit staat op één lijn met het schild dat zich links achter de zittende vrouw bevindt. Het toont een afbeelding van een kraanvogel die in zijn linkerklauw een kei klemt.[109] Als de kraanvogel door slaap zou worden overmand, zou hij de steen op de grond laten vallen en door het geluid daarvan ontwaken.

Van de vierde jonge vrouw die we op de prent zien, is alleen het bovenlichaam zichtbaar, het onderste gedeelte van haar lijf gaat namelijk schuil achter het zojuist besproken schild met kraanvogel. Door het bovenlichaam van de vóór haar zittende vrouw wordt haar linkerarm - die verhoudingsgewijs te lang is uitgevallen - grotendeels aan het zicht onttrokken. Met de wèl zichtbare linkerhand houdt zij op een vreemde wijze en lineaal vast, die zou kunnen duiden op oordeel of rede. In haar rechterhand draagt de vrouw een passer, een winkelhaak en een paslood - een touw, waarbij aan één uiteinde een stuk lood is bevestigd. Met uitzondering van de winkelhaak worden deze geometrische instrumenten - tezamen met een 'Waaterpas' - in de Nederlandse vertaling van Ripa's *Iconologia* op pagina 172 genoemd als attributen van *Giuditio* of 'Oordeel'.[110]

Het is ook mogelijk deze vrouw te zien als een personificatie van *Consideratione* of 'Opmerckinge'. In de uit circa 1710 daterende vertaling van Ripa's *Iconologia* wordt op pagina 175 deze eigenschap namelijk omschreven als een vrouw die in de linkerhand een loodlijn, in de rechter- een passer vasthoudt en die geflankeerd wordt door een kraanvogel die vliegt met een steen in zijn voet.

Twee bouwwerken aan weerszijden van *Poesia* springen duidelijk in het oog. Wandornamenten vormden een veel gebruikt motief in de ontwerpen voor titelbladen en komen in allerhande soorten voor: soms herinneren ze aan graven en aan gedenktafels, dan weer bestaan ze uit een console met een weelderige plantengroei. Dergelijke 'architectonisch opgevatte titelgravures' beleefden hun bloeitijd in het begin van de achttiende eeuw. Tegen het eind van de achttiende eeuw zijn er - in letterkundige werken althans - van dusdanige voorstellingen echter nauwelijks sporen meer terug te vinden (De la Fontaine Verwey 1934: 42).

In het midden van het bouwwerk dat links op de frontispiece staat afgebeeld, is een plaquette aangebracht met daarop de volgende, verkorte titel van Huydecopers studie: *Proeve van taal- en dicht-kunde op Vondels Herscheppingen van Ovidius*.

108 Timmers 1947: nr. 340 (pp. 172-173.

109 In de Nederlandse vertaling uit omstreeks 1710 van Ripa's *Iconologia* staat op bladzijde 266 onder nummer 1181 bij *Vigilanza* of 'Wackerheyt': 'Een Vrouwe met een Boeck in de rechter hand, in d'ander een Roede met een ontsteken Lampe, ter sijden staat een Kraan, die een steen in de klauw heeft'.

110 Op bladzijde 22 van de gemelde vertaling wordt *Architettura* voorgesteld als een vrouw die in één hand een loodlijn, een winkelhaak en een passer draagt.

Vergelijken we deze titel met die van het titelblad, dan constateren we drie verschillen. Ten eerste is op de titelgravure het woord *dichtkunde* geschreven met een koppelteken tussen de woorddelen *dicht*

en *kunde*. Ten tweede is de woordgroep ‘in vrijmoedige aanmerkingen’ op de frontispiece geheel weggelaten. Ten derde ontbreekt op de titelprent vóór *Herscheppingen* het woord ‘Vertaalde’. Deze afwijkingen zijn toe te schrijven aan de beperkte ruimte die Philips voor het graveren van de titel op de plaquette ter beschikking stond.

Op dit wandornament zijn twee bustes geplaatst. Links bevindt zich het borstbeeld van de gelauwerde Ovidius, de oorspronkelijke auteur van de *Metamorphosen*. Rechts staat de buste van de eveneens gelauwerde Vondel, de vertaler van het genoemde werk. Hun wordt door een tussen hen in zwevende putto een lauwerkrans, het teken van dichterlijke roem,[111] boven het hoofd gehouden. Opmerkenswaardig is het dat het licht op de titelprent zó valt dat Vondels buste beter wordt verlicht dan die van Ovidius. Het is mogelijk dat dit wordt veroorzaakt door de reflecterende spiegel die de links op de voorgrond zittende vrouw in haar linkerhand houdt. Door middel van deze voorstelling zou de graveur tot uitdrukking hebben kunnen brengen dat de schittering van *Poesia* via de spiegel van *Docilita* op Vondel afstraalt.

Boeken zijn op de titelplaat nadrukkelijk aanwezig. Deze dragen op hun rug de naam van een auteur of een jaartal. Rechtsonder op de voorgrond liggen door en op elkaar banden waarop de namen zijn te lezen van enkele zeventiende- en vroeg-achttiende-eeuwse dichters en geleerden, die door Huydecoper zijn aangeduid met de term *Nieuwen* (zie 4.3.4).[112] Een weinig daarboven liggen zes boeken waarop geen naam maar een jaartal prijkt. Dit geldt ook voor de vier boeken die de twee putti onder hun armen uit het gebouw dragen met het opschrift *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum*, de ‘Schatkamer van Germaanse Oudheden’. Het betreft hier geschriften die zijn vervaardigd door auteurs die Huydecoper de zogenaamde *Ouden* noemt. In het eerder genoemde gebouw liggen in een kast zeven banden opgestapeld, met namen van auteurs op de rug. Deze boeken zijn geschreven door *Ouden* en door auteurs die Huydecoper in de *Proeve* met het woord *Aalouden* heeft aangeduid (zie 4.3.4).[113]

Van de boeken die door de ‘Nieuwen’ geschreven zijn, geef ik in alfabetische volgorde in kolom 1 de tekst die vermeld staat op de rug van de betreffende boeken. In kolom 2 geef ik de voor- en achternaam van de betreffende auteur in hedendaagse spelling, met vermelding van geboorte- en sterfjaar. Aan een aantal van deze auteurs heb ik vervolgens een enkel woord gewijd.

• J.v. Broekhuy	Joan van Broekhuizen (1649-1707)
• P. Francius	Petrus Francius (1645-1704)
• P.C. Hooft	Petrus Corneliszoon Hooft (1581-1647)
• D.v. Hoogst	David van Hoogstraten (1658-1724)
• A. Hoogvliet	Arnold Hoogvliet (1687-1763)

111 Henkel & Schöne 1967: kol. 207.

112 Tegen het boek met Vondels naam op de rug, leunt een ‘naamloos’ boek. Vóór de afgebeelde twaalf boeken liggen twee losse blaadjes met een onleesbare tekst op de grond.

113 Onder de titel *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum* bezorgde Joannis Schilterus in de jaren 1726-1728 een uitgave van diverse ‘aaloude’ teksten.

• E. Kraeyvang:	Everhard Kraeyvanger (1692-na 1762)
• A. Monen	Arnold Moonen (1644-1711)
• H.K. Poot	Hubert Kornelisz. Poot (1689-1733)
• H. Schim	Hendrik Schim (1695-1742)
• I. Vollenhove	Joannes Vollenhove (1631-1708)
• [I] v.D. Vondel	Joost van den Vondel (1587-1679)

De vraag rijst waarom Philips juist de naam van déze auteurs heeft gegraveerd op de rug van de boeken rechtsonder op de titelplaat. De frequentie waarmee de auteurs in de *Proeve* worden aangehaald, zou een voor de hand liggend criterium zijn geweest, maar dit verklaart niet waarom Van Broekhuizen, Schim, Kraeyvanger en Francius een plaats hebben weten te verwerven op de frontispiece. Daar komt bij dat wanneer de mate van voorkomen van doorslaggevend belang is geweest, men zich afvraagt waarom de lexicograaf Cornelis Kiliaen en de taalkundige Lambert ten Kate, die beiden door Huydecoper hogelijk worden bewonderd, niet vermeld zijn. Naar hen wordt in de *Proeve* namelijk vaker verwezen dan naar Arnold Moonen of David van Hoogstraten.

Daarnaast kunnen we ons afvragen waarom Van Broekhuizen, Schim, Kraeyvanger en Francius de voorkeur hebben gekregen boven schrijvers als Johannes Antonides vander Goes, Constantijn Huygens, Gerardt Brandt, Hendrik Laurensz Spiegel, Jeremias de Decker en Gerbrand Adriaensz Brederode. Uit de aantekeningen in de *Proeve* blijkt dat Joan van Broekhuizen bij Huydecoper in hoge achting staat. Hij wordt gerekend tot de ‘zuiverste Dichters’ (1730: 567) en tot de ‘meesters der Zuiverste Welspreekendheid’ (1730: 452). Over Everhard Kraeyvanger is Huydecoper eveneens vol lof. Deze wordt door hem geteld onder de ‘beste dichters’ (1730: 250) en onder ‘goede schryvers, die in veele gelegenheden blyken van oordeel en taalkunde gegeeven hebben’ (1730: 204). Andere positieve adjectieven die deze auteur ten deel vallen zijn: ‘zuivere’ (1730: 380, 531), ‘zinnelyke’ (1730: 202) en ‘zoetvloeiende’ (1730: 522). De ‘zoetvloeiende’ (1730: 493) dichter Hendrik Schim, die Huydecoper citeert uit diens Kruisfeest, behoort in de ogen van de laatste tot de ‘zuiverste’ (1730: 567) en de ‘beste onzer laatste en noch leevende Dichteren’ (1730: 596). Een waardeoordeel over de dichterlijke kwaliteiten van Petrus Francius geeft Huydecoper alleen over diens drempelvers op de *Gedichten* van Joannes Antonides van der Goes, dat Huydecoper ‘dat uitmuntende vaars’ (1730: 409) noemt.

De boeken op de titelprent van de *Proeve* die uitsluitend een jaartal op de rug dragen, bestaan uit manuscripten, incunabelen en post-incunabelen. De werken zijn in het register van ‘aangetoogen schrijveren’ onder de trefwoorden *schrijver van* (1730: 679-680) en *vertaalers van* (1730: 681-682) via het opgegeven jaartal eenvoudig te identificeren. Een enkele maal zijn er in één jaar twee teksten geschreven dan wel gedrukt. Op welke van die twee teksten op de frontispiece wordt gezinspeeld is niet met zekerheid vast te stellen. In dergelijke gevallen heb ik in het onderstaande, chronologisch gerangschikte overzicht beide in aanmerking komende boeken opgenomen.

• 1452	Schrijver van het Gemoraliseerd Kaatsspel [ms] (1)
• 1476	Vertaalers van Eenige Psalmen [ms] (2)
• 1478	Schrijver van de Roomsche Legende (3)
• 1478	Schrijver van het Goudsch Cronijcxken (4)
• 1479	Schrijver van de Destructie van Troyen (5)

• 1480	Schrijver van de Fasciculus Temporum (6)
• 1484	gedrukte uitgave van de Gulden Troen (geschr. 1386) (7)
• 1484	Schrijver van de Der Sielen Troest (8)
• 1485	Vertaalers van Boëtius (9)
• 1485	Bartolomeus de Engelsman (10)
• 1486	Phillips Ruychrocks Hist. van Orienten [ms] (11)
• 1486	Schrijver van de Der Minnen Loep (12)
• 1514	Schrijver van de Scep vol wonders (13)
• 1514	Schrijver van het Regement der Ghesontheyt (14)

Commentaar bij deze tabel:

(1) Met dit handschrift is bedoeld *Het Kaetspel ghemoralizeert*, een tekst die in 1431 is geschreven door Jan van den Berghe te Brugge. De auteur trok daarin een parallel tussen dit spel en de rechtspleging van de vijftiende eeuw (Frederikse z.j.: xviii). Van deze tekst zijn drie handschriften, vier incunabelen en één postincunabel bewaard gebleven. De huidige verblijfplaats van het door Huydecoper gebruikte manuscript is onbekend (Frederikse z.j.: xcviii-xcix; vgl. xcii).

(3) Met dit werk wordt bedoeld *Een nuttelyc boec dat men hiet dat Passionael dat welc in latyn is gheheten Aurea legenda [...] somer stic* (Gouda: Gheraert Leeu, 1478). De auteur van het oorspronkelijke Latijnse werk is de dominicaan en later aartsbisschop van Genua Jacobus de Voragine (ca. 1230-1298). Het is ontelbare malen gedrukt en in vele talen vertaald. De Middelnederlandse tekst, waarvan het oudst bekende handschrift uit 1358 stamt, werd aangevuld met levens van Nederlandse heiligen (*Oude drukken*, nr. 12, pp. 6-7; vgl. IDL 1983: nr. 2581).

(4) Met dit werk wordt bedoeld Jan van Naeldwijks *Chronike of Historie van Hollant, Zeelant ende Vrieslant ende van den sticht van Utrecht*, een kroniek die in 1478 door de Goudse drukker Gerard Leeu werd uitgegeven (IDL 1983: nr. 3308). In 1663 bezorgde Petrus Scriverius van deze uitgave een herdruk onder de titel *Het oude Goutsche chronycxken van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt en Utrecht*. Hij spreekt in de titel over *'t Goutsche Chronijckje* omdat het boek in 1478 in Gouda is gedrukt (p. *3^{r}).

(5) Met dit werk is vermoedelijk bedoeld de Nederlandse vertaling van Guido de Columna's *Historia destructionis Trojae*, die in 1479 bij Gerard Leeu in druk verscheen onder de titel *Historien van Troyen* (IDL 1983: nr. 1362).

(6) Met dit werk is bedoeld *Dat boeck datmen hiet Fasciculus temporum in houdende die Cronijcken van ouden tijden* (Utrecht: Johannes Veldener, 1480). Deze oorspronkelijk in het Latijn verschenen kroniek is geschreven door de Duitse monnik Werner Rolevinck (1447-1502). De eerste druk ervan zag het licht in 1476; het boek is in de incunabeltijd talloze malen uitgegeven. Dat de drukker van de eerste druk, Johannes Veldener, de vertaler en voortzetter van de Nederlandse versie is geweest - zoals vaak is aangenomen - staat niet vast (*Oude drukken* nr. 25, pp. 12-13 (vgl. nr. 5, p. 3); vgl. IDL 1983: nr. 3950).

(7) Met dit werk is bedoeld Otto van Passau's *Boec des gulden throens of der xxiiii ouden* (Haarlem: Jacob Bellaert, 1484). Van dit geschrift, dat in 1386 oorspronkelijk in een Duits dialect is geschreven, zijn talrijke handschriften overgeleverd. De auteur, die minderbroeder en lector in Bazel was, beschrijft onder andere hoe hij beroemde vroegchristelijke, middeleeuwse en klassieke, voor zijn werk heeft gebruikt (*Oude drukken*, nr. 47, pp. 25-26; IDL 1983: nr. 3463).

(8) Met dit werk is bedoeld *Boeck welc is geheten der sielen troest*, dat in 1484 in Haarlem bij Jacob Bellaert is verschenen (*Oude drukken*, nr. 45, pp. 24-25; IDL 1983: nr. 4480). Dit catechetisch-didactisch werk over de tien geboden was een zeer verspreide tekst in het Nederlandse-taalgebied: er zijn acht bewaarde en drie verloren gegane of zoekgeraakte handschriften bekend en er zijn vóór 1600 achttien drukken van het werk verschenen (Deschamps 1963: 111-112); vgl. De Winter 1987.

(9) Met dit werk is bedoeld *Dat weerdich bouc boecius de consolatione philosophiae ten trooste leerlinghe ende confoorte aller meinschen* (Gent: Arend de

Keysere, 1485). De beroemde filosoof Boethius (ca. 475-ca. 524) schreef *De consolatione philosophiae* in de gevangenis onder dreiging van een naderende terechtstelling. Het werk is een dialoog tussen de schrijver en zijn bezoekster Philosophiae. De uitgave waarnaar op de titelprent wordt verwezen, bevat de Latijnse tekst met een Middelnederlandse vertaling van een onbekende en een Middelnederlands commentaar (*Oude drukken*, nr. 52, pp. 28-29; IDL 1983: nr. 908). Over de Middelnederlandse vertalingen van Boethius' *De consolatione philosophiae*, zie Hoek 1943; vgl. Goris & Wissink 1995 [over de in druk verschenen vertaling van een anonieme Gentenaar] en De Vooys 1940-1941 [over de in handschrift overgeleverde vertaling van Jacob Vilt].

(10) Met dit werk is bedoeld *Vanden proprieteyten der dinghe* (Haarlem: Jacob Bellaert, 1485), een vertaling van Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum*. Dit werk, dat in de tweede helft van de vijftiende eeuw talloze malen is gedrukt en in vele talen is vertaald, is een soort van encyclopedie met godsdienstige en moraliserende bedoelingen (*Oude drukken*, nr. 54, pp. 30-31; IDL 1983: nr. 678). Voor een uitgave van het achtste boek van de Middelnederlandse vertaling van Bartholomaeus Anglicus' *De proprietatibus rerum*, zie Gondrie 1981. Zie ook Snyder 1982.

(11) Bij het ontcijferen van de naam van de auteur heeft Huydecoper zich verlezen: met het genoemde werk wordt bedoeld de Middelnederlandse vertaling van de *Itinerarium ad partes orientales* van Willem van Ruysbroek of Rubroek (ca. 1220-ca. 1270). Dit *Itinerarium* bevat de beschrijving en het verslag van de zendingsreis die Willem van Ruysbroek van 1253 tot 1255 maakte naar de Mongoolse khan Sartach. Zijn verhaal is een belangrijke bron voor de kennis van Rusland en Azië in de middeleeuwen (Muller 1944: 74, 76; vgl. Jansma 1959 en Buchwald, Hohlweg & Prinz 1982). Over handschriften en uitgaven van (vertalingen van) de Latijnse tekst, zie

Muller 1944: 78-79 en Jansma 1959: 58.

(12) Over het auteurschap en over de handschriften van Der Minnen Loep, raadplege men Van Buuren 1979: 2-3 resp. 30-33; voor een tekstuitgave van het derde boek, zie Potter 1983. Huydecoper, die in het bezit was van een handschrift van deze tekst (vgl. Huydecoper 1779: 124, nr. 14), dacht dat de *Der Minnen Loep* geschreven was door 'Claes Willemsz'; vgl. 4.3.4.

(13) Met dit werk is bedoeld *Tscep vol wonders* ([Brussel: Thomas van der Noot voor Claes de Grave te] Antwerpen, 1514), een soort woordenboek over astronomie, wondergeneesmiddelen en toverpraktijken (*Oude drukken*, nr. 122, pp. 70-71; Nijhoff & Kronenberg 1923: nr. 1875). Over deze zestiende-eeuwse druk, zie Van Gijsen 1993.

(14) Met dit werk is bedoeld *Tregement der ghesontheyt* (Brussel: Thom. van der Noot, 1714). Het boek is een vertaling van de bewerking die Magninus Mediolanensis heeft gemaakt van Arnoldus de Villanova's *Regimen sanitatis* (Nijhoff & Kronenberg 1923: nr. 1453).

Zoals hierboven reeds verschillende malen is vermeld, staat rechts op de titelplaat van de *Proeve* een vervallen gebouw waarin boven de deurpost de woorden *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum* zijn uitgebeiteld. De toegangsdeur tot deze bouwval moet ieder straaltje zonlicht ontberen. Als gevolg hiervan is slechts met moeite te ontcijferen wat er op de rug van de in dit gebouw opgeslagen boeken is geschreven. Het vermoeden bestaat dat deze 'bibliotheek' met opzet in de schaduw staat. Mijns inziens wordt hiermee tot uitdrukking gebracht dat de aanwezige boeken het waard zijn in het licht gebracht te worden. De twee in een druk gesprek verwikkelde putti nemen hiertoe het voortouw door een viertal boeken naar buiten te brengen.

In deze 'Schatkamer van Germaanse Oudheden' zijn zeven boeken voor het oog zichtbaar. Van boven naar beneden dragen ze de schrijversnamen Otfridus,[114]

114 Otfrid von Weissenburg was een Duitse monnik die leefde van ca. 800 tot ca. 870. In de tweede helft van de negende eeuw schreef hij zijn *Evangeliënbuch* (7500 verzen), een evangeliënharmonie, d.i. een uit de vier evangeliën samengesteld doorlopend verhaal over het leven van Jezus, waarbij overlappingen zijn weggelaten (*MEW* VII, 103).

Notkerus,[115] Willeramus,[116] Isidorus,[117] Kero,[118] Melis Stoke[119] en L.v. Velthem.[120] Het wekt enige bevreemding dat Melis Stoke en Lodewijk van Velthem een plaats hebben gekregen tussen uit het buitenland afkomstige auteurs. Was het de bedoeling om kenbaar te maken dat zij bij Huydecoper hoog in aanzien stonden, zozeer zelfs dat zij zich konden meten met

115 Notker Balbulus (ca. 840-912) was een Latijns dichter en prozaschrijver. Zijn grootste roem dankt hij aan de op verzoek van Karel III samengestelde *Gesta Karoli Magni* (*MEW* VII, 20-21).

116 Williram von Ebersberg (ca. 1010-1085) was vanaf 1048 abt van Ebersberg. Hij werd vooral bekend vanwege zijn parafraserende commentaar op het Hooglied, *Christus-Ecclesia* (ca. 1060), in drie delen. Het Leidse handschrift, de zogenaamde *Leidener Williram*, dat waarschijnlijk in een klooster te Egmond is ontstaan, zou een poging zijn om de tekst in het Oudnederlands om te zetten (*GWP* 19, 162-163).

117 Isidorus Hispalensis of Isidorus van Sevilla (ca. 560/570-636) schreef een systematische encyclopedie in 20 delen: de *Origines* of *Etymologiae* (620). Dit boek was na de bijbel het meest verspreide boek van de middeleeuwen (*GWP* 4, 345-346).

118 Kero zou een monnik geweest zijn die in de achtste eeuw in het klooster van Sankt-Gallen gewoond en gewerkt heeft, maar bewijzen hiervoor zijn niet gevonden. De twee werken die aan deze monnik worden toegeschreven behoren tot de oudste overblijfselen van Duitse wetenschap. De zogenaamde Keronische glossen vormen een verzameling van interlineaire glossen in het Hoogduits boven de woorden van een Latijns woordenboek. Daarnaast werd Kero gezien als de auteur van een geïnterlinieerde versie van de regel van de Benedictijnerorde (Kögel 1884: 276-277).

119 Nederlands geschiedschrijver (ca. 1250-na mei 1305), was de auteur van de befaamde *Rijmkroniek van Holland* (*GWP* 8, 151-152). Over Melis Stoke, zie Burgers 1993; over de rijmkroniek van Melis Stoke, zie Bruch 1990.

120 Lodewijk van Velthem (Brabant, ca. 1270-na 1326) voltooide in de jaren 1315-1316 de delen vier en vijf van de *Spieghel historiael*, een voortzetting van het werk van Jacob van Maerlant (*GWP* 19, 146). Zie ook Hage 1994.

schrijvers van Europees formaat? Is de ouderdom van hun beider geschriften - te weten dertiende/begin veertiende eeuw - daarbij van betekenis geweest? Heeft het door hen beoefende genre van de kroniek een rol gespeeld?

In het doorkijkje tussen het wandornament links en de 'Schatkamer van Germaanse oudheden' rechts, ontwaart de toeschouwer die zijn blik over het vredige tafereel laat dwalen, een man die met een lange zeis bezig is een boom te snoeien. Door overtollige takken te verwijderen zorgt de snoeier ervoor dat de boom krachten spaart en welgevormd wordt, zodat deze het daaropvolgende jaar beter kan groeien. In het kader van de *Proeve* zou de handeling van het snoeien symbolisch kunnen zijn voor het verbeteren van het taalgebruik: door het verwijderen van ongewenste elementen wordt een bijdrage geleverd aan de opbouw van de moedertaal.

De berg die op de achtergrond ternauwernood zichtbaar is, zal ofwel de Parnassus, een berg ten noorden van Delfi, zijn of de Helicon, een berg bij de Golf van Corinthe met de bron Hippocrene. Beide bergen zijn toegewijd aan de godheid Apollo en de negen muzen.

3.8.3 De derde voorwaarde

Aan de drukker die de door Huydecoper bezorgde derde druk van Vondels *Herscheppinge* en de daarbij vervaardigde aantekeningen in het licht zou geven, stelde Huydecoper de eis dat deze zou herdrukken 'het geen ik zal noodig oordelen veranderd en herdrukt te moeten worden'.

We hebben bij de bespreking van het voorwoord gezien dat Huydecopers commentaar op het eerste boek van Vondels Ovidiusvertaling werd gedrukt in de periode waarin hij bezig was met het maken van aantekeningen op het tweede boek ervan. Hiermee heeft Huydecoper geen acht geslagen op een advies dat hij aan anderen zo vaak heeft gegeven: geef nooit een boek uit zonder het eerst 'genoegsaam' te 'beschaaven' (1730: *4^{v}).[121] Achteraf gezien betreurt hij de gevolgde werkwijze ten zeerste. Desondanks kan hij het niet over zijn hart verkrijgen het werk in zijn geheel aan de vlammen toe te vertrouwen, hoewel dat in zijn ogen de enig juiste oplossing zou zijn. Het alternatief dat hij op pagina 621 en 622 aan de hand doet, biedt evenmin soelaas: 'alles te herdrukken, watwe zouden konnen verbeteren, waar een endelooze arbeid'.

Uiteindelijk is Huydecoper er op een drietal manieren toch enigszins in geslaagd het gebrek aan 'beschaaving' te compenseren:

> Vooreerst door het naauwkeuriger overweegen, beschaaven en in orde brengen van het geene noch ongedrukt was: Ten tweeden, door het herdrukken van sommige bladen, waarin wij de grootste onbeschaafdheden

121 Vgl. 1730: 621: 'Voor 't overige hadt deeze gansche Aantek. p.62-66. doorgaands gediend wat beter beschaafd te worden; gelyk in 't algemeen van het begin deezes werks kan gezeid worden, en ook op sommige plaatsen geschied is'. Vgl. 1730: 558: 'Ik, die dikwils al wat veel vrymoedigheid gebruikt heb in het berispen van anderen, wil gaarne bekennen, dat ik, in het begrypen van dit onderscheid, vry wat dom geweest ben; en ik twyffel niet, of men zal in het voorste gedeelte van dit zelfde werk hiertegen noch wel eens misdaan vinden'.

ontdekten: Ten derden door het aanwijzen der noch overgebleeven mistastingen, die eenigszins zaakelijk zijn, in de Bijvoegsels en Verbeteringen, die gij kunt vinden achter dit werk.
(1730: *4^{v})

De nog niet gedrukte aantekeningen heeft Huydecoper grondig nagekeken voordat hij ze naar de drukker zond. Hij greep deze gelegenheid aan om bij eerder gedrukte aantekeningen

extra voorbeelden te geven[122] of om verantwoording af te leggen voor een verandering in schrijfwijze die hij na of tijdens het drukken van eerdere afleveringen van de *Proeve* was gaan hanteren.[123]

In het bovenstaande citaat deelt Huydecoper ook mee dat hij de boekdrukkers enkele bladen waarin hij grote fouten had ontdekt, opnieuw heeft laten drukken. Dat Visscher en Tirion de aantekeningen uit de *Proeve* die betrekking hebben op het eerste boek van Vondels *Herscheppinge*, hebben laten bijstellen of herzetten, staat vast. Alleen zo kan verklaard worden waarom Huydecoper, die zich aanvankelijk ten doel had gesteld slechts de eerste twee boeken van Vondels *Herscheppinge* te becommentariëren, in een aantekening bij vers 80 van het eerste boek verwijst naar 'de Aantek. beneden B. XIII. v. 423' (1730: 8).[124] Deze verwijzing kon Huydecoper immers pas geven nadat hij zijn oorspronkelijke opzet had laten varen en had besloten alle vijftien boeken van Vondels *Herscheppinge* van kritische opmerkingen te voorzien.

Als derde middel om tegemoet te komen aan het gebrek aan 'beschaaving' heeft Huydecoper ervoor gekozen 'mistastingen, die enigszins zaakelijk zijn' aan te wijzen in een lijst van corrigenda en addenda. Deze zinsnede impliceert dat de *Proeve* wèl mínder 'zaakelijke' fouten bevat. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Op bladzijde 622 van de *Proeve* laat Huydecoper namelijk weten dat men *beschouwd* moet vervangen door *beschouwt*: 'indienwe zulke drukfeilen meer vinden, zullen wyze laaten ter verbeteringe des Leezers; dewylwe onze gedachten daaromtrent elders genoeg uitgedrukt hebben'.

122 Vgl. 1730: 546: 'zie dan ook hier noch eenige voorbeelden, ons na het afdrukken dier Aantek. onder 't oog gekomen, ter bevestiging der waarheid'.

123 Vgl. 1730: 446: 'Terwyl het Eerste Boek deezer Aanmerkingen gedrukt wierdt, was ik over deeze keure noch in twyffel; waarom *een'* en *geen'* daar moet genomen worden voor *eene* en *geene*. met het begin van het Tweede Boek heb ik deeze verandering ingevoerd'.

124 Andere verwijzingen naar aantekeningen die buiten het bestek van de eerste twee boeken vallen, zijn door mij opgemerkt in de aanmerkingen op B[oek].I. v. 695 (p. 66), B.I. v. 834 (p. 76), B.I. v. 922 (p. 89).

Titelgravure van de *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730)

4 Huydecopers taalkundige en methodologische uitgangspunten

4.1 De ontwikkeling van Huydecoper als taalkundige

Met de *Proeve* trad Huydecoper voor het eerst duidelijk voor het voetlicht als criticus op het terrein van de taalkunde en de dichtkunst. Eerder al had hij van zich doen spreken als scheppend kunstenaar. Van zijn hand waren Latijnse en Nederlandse gedichten verschenen, drie oorspronkelijke treurspelen in Frans-classicistische trant, een vertaling van een Frans toneelstuk van Corneille en een polemisch geschrift met de titel *Corneille verdedigd* (1720). Met name uit het als laatste genoemde werk en uit de voorredes tot zijn toneelstukken blijkt dat Huydecoper zich al op jonge leeftijd heeft bekommerd om het wel en het wee van het Nederlands. Fouten tegen de spelling, het veronachtzamen van de geslachten van de zelfstandige naamwoorden en een verkeerde woordvolgorde waren hem bijvoorbeeld doornen in het oog. De opmerkingen over taalkundige kwesties die Huydecoper in de genoemde werken aan de orde stelt, geven een indruk van zijn ontwikkeling als taalkundige.

4.1.1 *De triompheerende standvastigheid* (1717)

In het jaar 1717 maakte Huydecoper zijn debuut als dramaturg met de tragedie *De triompheerende standvastigheid, of verydelde wraakzucht*. Dit treurspel werd uitgegeven bij de erfgenamen van Jacob Lescailje, en Dirk Rank.[1]

Op de titelpagina van *De triompheerende standvastigheid* is de naam Huydecoper niet te vinden; de auteur verschool zich achter zijn initialen ‘B.H.’. Met deze naamletters heeft Huydecoper de opdracht besloten van zijn eerste tragedie, die hij heeft toegewijd aan zijn oom Elias Huydecoper (1669-1774), ‘Heere van Maarsseveen, Neerdyk, &c. Oud Schepen en Raad der Stad Amsterdam, &c.’.

In de zes pagina's tellende voorrede zegt Huydecoper dat hij de stof voor *De triompheerende standvastigheid* ontleend heeft aan ‘de *Roman* van *Cleopatra*, door den Heere *Calprenéde* in de Fransche taale beschreeven’. Het Franstalige origineel van Gautier de Coste de la Calprenede (1609-1663) werd in de periode 1646-1658 onder de titel *Cleopatre* in twaalf delen op de markt gebracht. Tussen 1656 en 1667 verscheen van de roman een zesdelige Nederlandse vertaling, waarvan in de jaren 1689-1690 tegelijkertijd in Utrecht en in Amsterdam een eveneens zes delen tellende nieuwe druk werd uitgebracht.

Huydecoper deelt in het woord vooraf mee dat hij zich bij het schrijven van zijn toneelstuk ‘in alles’ gehouden heeft aan de regels die door het uit Frankrijk overgewaaide classicisme gesteld werden aan tragedies, zoals die van de eenheid van plaats en van tijd.[2] Om in *De triompheerende standvastigheid* aan die twee eisen te kunnen voldoen, zag Huydecoper zich genoodzaakt talrijke wijzigingen in

1 Samen gaven deze Amsterdamse drukkers in de eerste decennia van de achttiende eeuw ten minste 58 Nederlandstalige toneelstukken in het licht; vgl. Arpots 1991: 235-236.

2 Voor een overzicht van zestien - nauw verweven - regels waaraan het Frans-klassieke treurspel moest beantwoorden, zie Van Schaik (1964: 12-14).

Calprenedes roman aan te brengen. Hij wist zich daarin gesteund door een verhandeling over het treurspel van Pierre Corneille

(1606-1684),[3] 'die Tooneelzon'.[4] Ook de toen nog prille Académie française stond in haar *Sentiments de L'Académie française sur le tragi-comédie du Cid* (1637) toe, 'dat men in alle geschiedenissen zo veele veranderingen maaken mag, als men wil, indien men de voornaamste handeling slechts behoudt' (1717: A5^{v}).

Behalve van bovengenoemde werken heeft Huydecoper zich ook bediend van Nederlandstalige geschriften over de theorie van de dichtkunst, waarvan hij er in de voorrede van *De triompheerende standvastigheid* twee expliciet vermeld heeft. Beide werken zijn geschreven door Andries Pels (1631-1681), een vooraanstaand lid van het door Lodewijk Meyer (1629-1681) opgerichte Amsterdamse kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum <Niets is (te) steil voor hen die willen>.[5] De titels van deze verhandelingen op rijm, waarin met name de toneelpoëzie onderwerp van studie is, luiden: *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, Op onze tyden, én zéden gepast* (1677) en *Gebruik, én misbruik des tooneels* (1681).[6] Pels' leerdichten hebben er in belangrijke mate toe bijgedragen dat de beginselen van het Frans-classicisme in Nederland ingang hebben gevonden.[7]

Op één punt is Huydecoper duidelijk afgeweken van andere Frans-classicistische treurspelen: de titel van het stuk. In tegenstelling tot 'de maniere der Franschen' heeft Huydecoper er bewust voor gekozen deze niet te vernoemen naar één van de hoofdpersonen, onder meer omdat 'de naam van een Spel, den inhoud of voornaamste hoofdstof uitdrukkende, de harten der toehooreren meerder tot zich weet te trekken, dan de bloote naamen van een of twee persoonadien, ten zy die zo bekend zyn, dat men op het noemen van die alleen, eenig begrip van de zaak krygen kan' (1717: A3^{v}).

Nadat hij uitvoerig verantwoording afgelegd heeft van de veranderingen die hij zich ten opzichte van het Franse origineel van Calprenede veroorloofd had, besluit Huydecoper de voorrede van zijn eersteling in de 'Tooneel poëzye' met de woorden:

> Dit heb ik vooraf willen zeggen, aangaande de behandeling van dit onderwerp, zou hier noch wel iets omtrent de spellinge byvoegen, maar zal dit, om deze Voorrede, die zich reeds lang genoeg uitgerekt heeft, te eindigen, tot nader gelegenheid bewaaren. Vaar wel, en oordeel zonder vooroordeel.
> (1717: A6^{r})

In het bovenstaande citaat geeft Huydecoper voor het eerst publiekelijk blijk gegeven van zijn belangstelling voor de spelling van het Nederlands.

3 De titel van dit opstel luidt: 'Discours de la tragédie et des moyens de la traiter selon le vraisemblable ou le nécessaire' (Corneille 1971: 33-56).

4 Huydecoper 1717: A5^{v}.

5 Vgl. 1720b: 5: 'onze Hollanders, die zich meer en eerder bemoeyen met Treurspelen te maaken, als met de Tooneelwetten te leeren, hebben my daar niet of zeer weinig in [t.w. de "Tooneelpoëzy", RdB] konnen dienen, dewyl 'er over die zaaken, buiten het geene de Heer *Pels* gedaan heeft, weinig goeds in het Duitsch tot noch toe geschreeven is'. Voor algemene informatie over Nil Volentibus Arduum, zie Kronenberg 1875 en Dongelmans 1982; voor gegevens over de toneelopvattingen van dit genootschap, zie Harmsen 1989.

6 Zie Schenkeveld-van der Dussen 1973 respectievelijk Schenkeveld-van der Dussen 1978.

7 Schenkeveld-van der Dussen 1973: 5; vgl. Ett 1949: 27-28.

4.1.2 *Achilles* (1719)

Eveneens bij de erfgenamen van Jacob Lescailje, en Dirk Rank (zie 4.1.1) verscheen in 1719 het tweede toneelstuk van Huydecoper: *Achilles*.[8] Net als zijn twee jaar eerder gepu-

8 Van Schaik heeft deze tekst, voorzien van een inleiding en aantekeningen, in 1964 opnieuw uitgegeven (Van Schaik 1964).

bliceerde toneeldebuut betrof het een tragedie, opgesteld conform de eisen van het Frans-classicisme.

Het titelblad bevat opnieuw geen enkele aanwijzing over de auteur van het treurspel. De ondertekening van de opdracht laat er evenwel geen twijfel over bestaan dat Balthazar Huydecoper het stuk geschreven heeft. De tragedie *Achilles* heeft Huydecoper aangeboden aan zijn oom mr. Willem vander Muelen (1658-1739), 'Heere van Oudbroukhuyzen, Niecop, en Portengen, enz. Raad in den hove provinciaal van Utrecht, decan in den capittele van S^{te}. Marie, dykgraaf van den Lekkendyk, benedens dams; enz. enz.', die in 1701 was getrouwd met Sophia Huydecoper (1662-1740), een tante van Balthazar.

Ook in de zes pagina's omvattende voorrede van *Achilles* is Huydecoper nader ingegaan op de wijzigingen die hij bij het schrijven ervan heeft aangebracht ten opzichte van zijn bron: het tekstgedeelte uit Homerus' *Illias* waarin de belevenissen van de Griekse held Achilles verhaald worden. Deze veranderingen heeft Huydecoper kracht willen bijzetten door te verwijzen naar *L'art poétique* ([1]1674) van de door hem als 'Puikdichter' aangemerkte Franse schrijver Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711)[9] en naar Sir Philip Sidneys (1554-1586) postuum verschenen *An apology for poetry* (1595),[10] onder de titel *Verdediging der poëzy* (1712) 'sierlyk' door Joan de Haes (1685-1723) in het Nederlands vertaald.[11]

Dat Huydecoper zeer gebrand is op een correct gebruik van het Nederlands, komt duidelijk naar voren in de slotalinea van de voorrede tot *Achilles*. Hij spreekt daarin zijn verontwaardiging uit over het feit dat er nog steeds - Huydecoper noemt overigens geen titels - toneelstukken uitgebracht worden in een Nederlands waar in taalkundig opzicht het een en ander op valt aan te merken:

> Dit moet ik alleen noch zeggen, dat het schande is, dat 'er, in een tyd als deezen, in den welken immers alle wegen en toepaden, om de volmaaktheid onzer schoone en heerlyke moedertaale te bereiken, geopend zyn, noch stukken in het licht komen, in eene taal, daar noch schikking, noch spelling, noch waarneeming van geslachten, ja zelfs daar dikwils geen zin in te vinden is. Anders oordeelen alle andere volkeren, die zeggen, dat men eerst de taal kennen moet, eer men aan 't dichten gaat: by ons neemt men 't zo naauw niet: men schryft, en men kent zelfs de taal niet, in de welke men schryft; ja men durft het spreeken en redeneeren over de zelve eene onnoodige tydverkwisting, en laffe hairkloovery noemen. Te heerlyk zyn de woorden van den weergaêloozen Dichter, *Boileau*, om de zelve hier stilzwygende voorby te gaan; zo schryft hy, *Art Poëtique, Ch. I. vs*. 155.

9 In *Corneille verdedigd* schreef Huydecoper over Boileau: 'ik ken geen Schryver, op wiens oordeel, omtrent de werken der Fransche Dichteren men meer staat maaken kan' (1720b: 11). Vgl. Huydecoper 1779, p. 83: '402 *Oeuvres diverses de Boileau*, 1702. 2 *vol. gr. p. bis petit pap*. 1707. 2 *tom. avec la Vie*, 1712.' en '403 *Oeuvres de Boileau, Amst*. 1717. 4 *vol*.'.

10 Het handschrift waarop die uitgave gebaseerd is, heeft ook dienst gedaan als legger voor een andere editie uit hetzelfde jaar, getooid met de titel *The defence of poesie* (1595) (Vanderheyden 1964: 318). Vgl. Huydecoper 1779, p. 2: '398 *The Works of Sidney, Lond*. 1725. 3. vol.'.

11 Volgens Vanderheyden (1964: 343) werd de vertaling van De Haes door tijdgenoten geprezen vanwege de 'vloeiende stijl' en de 'sierlijke taal'. Zie ook Van Galen 1970: passim.

Sur tout qu'en vos Ecrits la Langue révérée,
Dans vos plus grands excès, vous soit toûjours sacrée.
En vain vous me frappez d'un son mélodieux,
Si le terme est impropre, ou le tour vicieux.
Mon esprit n'admet point un pompeux Barbarisme,
Ni d'un vers ampoulé l'orgueilleux solécisme.

Sans la Langue, en un mot, l'Auteur le plus divin
Est touûjours, quoiqu'il fasse, un mechant Ecrivain.
(1719: A5^{v}-A6^{r})

Huydecopers bezwaren richten zich in het geleverde citaat op vier punten. In de eerste plaats is er in de bedoelde geschriften geen 'schikking' te vinden.[12] De verklaring van het *WNT* die in deze context het meest in aanmerking komt, is die van 'ordening, regeling, rangschikking'.[13] Toegespitst op taal zal *schikking* dus waarschijnlijk zoveel beduiden als 'ordening' in het algemeen en 'syntactische volgorde' in het bijzonder. In deze betekenis blijkt onder anderen Moonen de term gebezigd te hebben in zijn invloedrijke *Nederduitsche spraekkunst*.[14] Dat Huydecoper in de voorrede van *Achilles* met de woorden 'noch schikking' vermoedelijk refereert aan een onjuiste volgorde van woorden, ben ik met Stutterheim (1971: 159) eens; in de *Proeve* gebruikt Huydecoper het woord *schikking* ook enkele malen in de zin van syntactische volgorde.[15] Daarnaast is Huydecoper van leer getrokken tegen auteurs die niet consequent zijn in het toepassen van een bepaald spellingsysteem. Het ligt althans voor de hand dat hij dit bedoelde toen hij schreef dat er boeken van de pers kwamen in een taal waarin geen 'spelling [...] te vinden is' (vgl. Stutterheim 1971: 159). Evenzeer stak het Huydecoper dat er stukken op de markt kwamen waarin geen acht geslagen werd op het genus van zelfstandige naamwoorden. Daarin stond hij bepaald niet alleen, want het genus was 'hét kardinale vraagstuk voor de achttiende-eeuwse grammatici' (Maljaars 1979: 17). Tenslotte heeft Huydecoper in de voorrede tot *Achilles* enkele auteurs verweten dat zij geschriften in het licht zonden waar in het geheel geen 'zin' in te ontdekken viel. Vermoedelijk gaf Huydecoper hiermee uiting aan zijn ongenoegen over stukken die zonder betekenis zijn of - zoals Stutterheim (1971: 159) suggereert - waarin onzin wordt uitgekraamd.

Het ontbreken van 'schikking, spelling, waarneeming van geslachten en zin' stuitte Huydecoper temeer tegen de borst, omdat men volgens hem in een tijd leefde waarin 'alle wegen en toepaden, om de volmaaktheid onzer schoone en heerlyke moedertaale te bereiken, geopend zyn'. Naar aanleiding van deze uitspraak werpt Stutterheim

12 Ruim tien jaar eerder had Van Hoogstraten Nederlandse dichters verdedigd tegen de aanvallen van hen die dweepten met literaire produkten uit Frankrijk. Hij diende de critici van repliek met de opmerking dat de Fransen 'de schikking der woorden' geweld aandoen: 'wie is 'er toch, die aen de geregeltheit en nettigheit onzer bewoordingen en uitdrukkingen gewoon, niet walgt van zulke ongeschikte stellingen?' (Vondel 1716: 2*4^{r,v}; vgl. 4*3^{v}).

13 *WNT* XIV, 651, s.v. schikking, 2; vgl. Ruijsendaal 1989: 58, s.v. *compositio*.

14 'Waerom het eene onnatuurlyke schikking is, als men zegt, *Geheiligt worde uw naem; koome uw koningryk*, voor, *Uw naem worde geheilig; uw koningryk koome*.' (1706: 265; vgl. 1706: 101).

15 Vgl. 'indien wy de woorden van Brandt, volgens hunne natuurelyke schikking, opvatten' (1730: 392); 'indienmen de schikking deezer woorden wil behouden, diende 'er eenige verandering te geschieden in de woorden zelfs' (1730: 580); 'Indien de Telkunst plaats hadt omtrent de schikking en orde der woorden [...]: ik zou zeggen dat Vondel hier schryft, eveneens of hy in het tellen, om van 1. tot 4. op te klimmen, aldus te werk ging: 1. 3. 2. 4.' (1730: 82-83). Voor Huydecoper lijkt het woord *schikking* in *Corneille verdedigd* de betekenis 'compositie' te hebben: 'een Uittreksel van het stuk zelve, volgens de schikking van *Corneille*' (1720b: 4), 'en zulks acht ik ook voornaamelyk op het redeneeren over de schikking van een Treurspel toegepast te konnen worden' (1720b: 11), 'Dat *Corneille* zelf zulks ook in 't oog gehad heeft, dunkt my dat klaar te zien is uit zyne schikking en eigene woorden' (1720b: 42).

(1971: 158) de volgende drie vragen op: (1) waarom zou juist omstreeks 1719 de volmaaktheid van het Nederlands binnen handbereik liggen, (2) hoe kunnen we de volmaaktheid van een taal vaststellen, en (3) wat heeft Huydecoper bedoeld met de ‘wegen en paden’ die tot de gewenste staat van perfectie voeren? Volgens Stutterheim is het vergeefse moeite een onderzoek in te

stellen naar de antwoorden op de gestelde vragen. Hij meent dat Huydecoper hier een stelling verkondigt 'waarvoor de wetenschappelijke lommerd geen geld geeft' (Stutterheim 1971: 158). Dat de bewering van de Amsterdamse toneeldichter met argumenten onmogelijk te staven is, zal ik niet ontkennen. Toch zal Huydecoper zijn uitlating beslist niet in het wilde weg hebben gedaan. Bij hem moet de overtuiging post gevat hebben dat het vervolmaken van het Nederlands slechts een kwestie van tijd was: 'alle wegen en toepaden' daartoe lagen open. Joost van den Vondel zal in de ogen van Huydecoper bij het effenen van deze paden zeker een belangrijke bijdrage hebben geleverd,[16] evenals de aanzwellende stroom taalkundige geschriften (en herdrukken daarvan) uit de eerste twee decennia van de achttiende eeuw, waaronder David van Hoogstratens *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700, ^{2}1710/1711), Jacobus Nylöes *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* (1703, ^{2}1707, ^{3}1711), Arnold Moonens *Nederduitsche spraekkunst* (1706, ^{2}1719), Adriaen Verwers *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707) en Willem Sewels *Nederduytsche spraakkonst* (1708, ^{2}1712). Ook de discussies over taalkundige geschriften in het Nederlandstalige geleerdentijdschrift *De Boekzaal van Europe* kunnen aan Huydecoper de gedachte van de perfectibiliteit van het Nederlands hebben ontlokt.

Huydecopers opmerking over taal in de voorrede van *Achilles* vond weerklank bij de Amsterdamse lexicografe en spraakkunstschrijfster Johanna Corleva (1698-1752).[17] Op 8 november 1740 schreef Corleva een - Nederlandstalige - brief aan Huydecoper waarin ze hem verzocht of hij de tekst van een door haar opgesteld woordenboek kritisch zou willen doornemen, en verder of het haar toegestaan was dit werk aan hem op te dragen. Zij heeft deze vragen herhaald in een in het Frans gestelde brief van 19 november 1740.[18] Het tweede verzoek heeft Huydecoper in elk geval ingewilligd want aan de tekst van het een jaar daarop gedrukte *De Schat der Nederduitsche Wortel-woorden / Le Tresor des Mots Originaux, de la Langue Flamande* (1741) gaat een opdracht aan Huydecoper vooraf. Daarin schrijft Corleva onder meer:

> Eenige van Uwe Wel Ed. zeer Geestige <weldoordachte> en Zinryke stukken my door een gelukkig toeval in handen gekomen zynde, vond ik in de Voorreden van eene derzelver, een zeer nuttige vermaaning <aansporing>, voor die welke zich in Letterkundige <betrekking hebbend op het gebied van de letteren> Geleertheit willen oeffenen en volmaaken;

16 Vgl. 1730: 154: 'Terwylwe gelegenheid hebben van deeze Spelling te spreeken, moet ik zeggen, dat ik verwonderd ben, dat Vondel, op het voorbeeld van den grooten Hooft, zich niet verbeterd hebbe, *toen zyn oordeel op het scherpste was, en hy zo veel andere misstallen der Ouden ontdekte, en, door zyn voorbeeld, geheel en al uitbande* [cursivering van mij, RdB]'. Met 'Ouden' worden hier middeleeuwse auteurs bedoeld.

17 Over het leven van deze vrouw is weinig bekend (Bullinga [1994], Noordegraaf 1994). In 1740 verscheen van haar hand de *Algemeene en geredeneerde spraakkonst*, de eerste vertaling van de beroemde *Grammaire générale et raisonnée*, geschreven door Claude Lancelot (1615-1695) en Antoine Arnauld (1612-1694), en voor het eerst gepubliceerd in 1660. Voor deze vertaling had zij gebruik gemaakt van een editie die in 1703 in Amsterdam door Estienne Roger (1664/1665-1722) was uitgegeven (Noordegraaf 1994: 174-175; vgl. 1.7).

18 Een transcriptie van deze twee brieven is afgedrukt in Bullinga [1994]: 27-28) en - inclusief een Engelse vertaling van de Nederlandse brief - in Noordegraaf (1994: 188-190).

welke vermaaning verwerpt de voorbarigheit <overhaasting> in 't schryven der Werken, zonder een genoegzaame Voorbereiding en zonder de vereischte volmaaktheit van de Taal, in welke men onderneemt te schryven. Uwe Wel Ed. heeft deze wyze raadt aan het Algemeen gegeven, en ik heb 'er voordeel van gezogt <mijn voordeel mee gedaan>, my ernstelyk begevende tot d'oeffening onzer Moeder Taal, medestreefster <concurrente> van de Grieksche, door haare overvloedige rykdom.[19]
(1741: *2^{v}-*3^{r})

19 De gedachte dat het Nederlands zich kon meten met het Grieks is een terugkerend thema in de Nederlandse taalkunde van de zeventiende en achttiende eeuw (zie Noordegraaf 1994: 180).

Onder verwijzing naar Huydecoper beklemtoont Corleva vervolgens in de voorrede tot *De Schat der Nederduitsche Wortel-woorden* dat het noodzakelijk is ‘zyn eigen Taal, en alle andere in welke men onderneemt te Schryven, wel te kennen’ (1741: *6^{v}), waarna zij een groot deel van de hierboven aangehaalde slotalinea uit *Achilles* laat volgen, te weten: ‘Dat het schande ... hairkloovery noemen’.[20]

4.1.3 *Edipus* (1720)

In (1720) liet Huydecoper bij de erfgenamen van J. Lescailje, en Dirk Rank zijn derde treurspel in Frans-classicistische stijl drukken. Het stuk was vernoemd naar het belangrijkste toneelpersonage, de Oudgriekse held *Edipus*. De naam van de auteur ontbreekt op de titelpagina, maar is wel te vinden onder de opdracht aan Pieter Burman (1668-1741), ‘hoogleeraar der historien, Grieksche taale, welspreekendheid, en geschiedenisse der vereenigde Nederlanden;[21] tegenwoordig rector magnificus in de Hooge Schoole te Leiden’.[22]

Hoewel zijn *Edipus* naar eigen zeggen ‘maar eene enkele Vertaaling’[23] van Pierre Corneilles *OEdipe* was, boezemde de uitgave van deze tragedie Huydecoper meer vrees in dan die van zijn eerste twee toneelstukken, die hij naar zijn ‘eige zinlykheid geschikt’ had. Op voorhand wist hij namelijk dat er veel kritiek op zijn vertaling geleverd zou worden,[24]

> dewyl 'er verscheiden' menschen zyn, die zich, door een lafhartig <onjuist> vooroordeel ingenomen, wys maaken, dat dit Stuk in 't Fransch zo heerlyk en deftig <ernstig> is, dat het onmogelyk in het Nederduitsch wel <correct> vertaald kan worden.[25]

20 In *De Schat der Nederduitsche Wortel-woorden* heeft de Amsterdamse boekverkoper Dirk Jemans een lijst afgedrukt met andere werken van Johanna Corleva die ter perse waren. Daartoe behoorden onder andere een *Schat der Fransche Wortel-Woorden*, een *Fransche Letter-konst* en een *Nieuwe Nederduitsche Spraakkonst*. Voor zover nu bekend zijn deze aangekondigde werken nimmer in druk verschenen (Noordegraaf 1994: 173).

21 Voordat Pieter Burman of Petrus Burmannus, een oom van Petrus Burmannus Secundus (1714-1778), in 1715 werd benoemd tot hoogleraar in Leiden, had hij vanaf 1696 in Utrecht de leerstoel bekleed voor geschiedenis en welsprekendheid, later ook voor Griekse taal en staatswetenschap (Ett 1956: 140; vgl. *NNBW* IV, 354-358). In de voorrede van zijn Horatiusvertaling in proza heeft Huydecoper over hem gesproken als ‘de uitmuntende Hoogleeraar, dat licht der Leidsche Hooge schoole’ (Huydecoper 1726: 5*3^{v}).

22 Omdat Burman blijkens het album studiosorum van de Leidse universiteit het rectorsambt heeft vervuld van februari 1719 tot februari 1720, moet Huydecoper de opdracht van *Edipus* in deze periode geschreven hebben.

23 Met dezelfde bescheidenheid heeft hij zijn vertaling van de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* uit 1726 getypeerd als ‘eene eenvoudige vertaaling’ (1726: 10).

24 De voorrede van dit toneelstuk is met summiere toelichtingen opnieuw uitgegeven door Schoneveld (1992b: 76-81).

25 Vgl. 1720a: A4^{v}: ‘Ik beken noch, dat ik geloof, dat het Fransch wel iets verlooren zal hebben; maar ook, dat het wel beter vertaald hadt konnen worden; en by gevolg, dat het de uitwerking <gevolg> van een slaafsch vooroordeel is, dat men zeggen durft, dat iets, dat in het Fransch gerymd is, ook zo goed in het Duitsch niet berymd zou konnen worden’.

(1720a: A3^{r})

Om die bewering te schragen brachten sceptici in herinnering dat zelfs het fameuze kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum zijn tanden op een vertaling van Corneilles *OEdipe* had stukgebeten (1720a: A4^{v}).[26] Huydecoper toont zijns inziens met de uitgave van zijn *Edipus* overtuigend aan dat de gewraakte stelling niet langer verdedigbaar was.

Desalniettemin heeft Huydecoper erkend dat ‘eene vertaaling [...] altyd veel te lyden’ heeft, een gegeven waarop zijn *Edipus* beslist geen uitzondering vormt.[27] Zo heeft hij er-

26 In *Corneille verdedigd* heeft Huydecoper laten weten dat ‘de fabel <het verhaal> van Edipus een der moeilykste onderwerpen voor het Tooneel is, die ons de oudheid nagelaaten heeft’ (1720b: 17).

27 Vgl. 1720b: 9: ‘Ik heb, schoon ik geene reden hebbe om my deezer vertaalinge te beklaagen, echter noit verbeelding genoeg van my zelven gehad, om my wys te maaken, dat de vertaaling van dit werk, dat in zyne moedertaal zo heerelyk is, het oorsprongkelyke ophaalen <verbeteren> kan: want, gelyk men gemeenelyk spreekt, eene vertaaling verliest altyd wat’.

naar gestreefd Corneilles tekst ‘van woord tot woord te vertaalen’. Wanneer dat niet goed mogelijk was, heeft hij ‘geene zwaarigheid gemaakt, van de aaneenschakeling der rede geheel af te wyken, en alleen den zin te volgen’ (1720a: A5^{r}). Het stond voor hem namelijk vast

> dat ieder taal haare byzondere <eigen> eigenschappen heeft, en, dewyl de manieren van uitdrukkingen veeltyds zeer verschillen, zo volgt het van zelfs, dat men iets, dat in de eene taal kort gezeid kan worden, in de andere met meer woorden, en dikwils met eenige omschryving vertaalen moet.
> (1720: A5^{r}-A5^{v})

Huydecoper heeft er - impliciet - op gewezen dat men op grond van het feit dat zijn *Edipus* meer regels telt dan de tragedie van Corneille, niet tot de slotsom mag komen dat de Franse taal superieur is ten opzichte van het Nederlands. Hij was namelijk van mening dat iemand die een goed Nederlands toneelstuk in het Frans wilde overzetten, voor de vertaling eveneens meer woorden nodig zou hebben dan er voor het origineel gebruikt waren. Sterker nog, als ‘de fraaiheden’ van het Nederlands tegen die van het Frans werden afgewogen, zou de balans volgens Huydecoper doorslaan in het voordeel van het Nederlands. Het was zijn stellige overtuiging

> dat onze moedertaal in overvloed <rijkdom> van woorden en uitdrukkingen, ver boven de Fransche te stellen zy.
> (1720a: A5^{v})

Huydecoper zal beseft hebben dat hij met deze uitspraak tegen het zere been schopte van eenieder die het Frans een warm hart toedroeg. Dat hij in dezen niet alleen stond, heeft hij aangetoond met de volgende regels uit het *Gebruik én Misbruik des Tooneels* van Andries Pels, ‘die groote kenner zo van zyne eige als andere taalen’:

> *De Nederlandsche Maagd heeft niemand dank te weeten,*
> *O Amsterdam! dan uw' doorluchtige Poëeten,*
> *En zuivre Schryv'ren, dat zy, treedende onverminkt*
> *In hooge laarzen, zich laat hooren, dat het klinkt,*
> *In haare moedertaal, én dat ze zich durft roemen,*
> *Met eigen woorden, al, wat weezen heeft, te noemen,*
> *'t Geen Engeland, nóch Spanje, Itaalje, Portugaal,*
> *Nóch Vrankryk, doen kan, dan mét hulp van vrémde taal.*[28]
> (1720a: A5^{v})

Er was nóg een reden waarom Huydecoper de publicatie van *Edipus* met angst en beven tegemoet zag. Kort tevoren had Voltaire een toneelstuk over Oedipus het licht doen zien. In dit spel, ‘dat zo veel ophef te Parys gemaakt heeft, dat de lof van dien Dichter wel haast geheel Holland vervulde’ (1720a: A5^{v}), heeft de Fransman felle kritiek geleverd op ‘de *Episode*, van Thezeus en Dirce in het stuk van *Corneille*’. Het spreekt vanzelf dat Huydecoper dit niet over zijn kant kon laten gaan. Vandaar dat hij in een vijf pagina's tellend betoog getracht heeft aan te tonen dat Voltaire in

28 Volgens Schenkeveld-van der Dussen (1978: 52) heeft Pels met deze versregels (337-344) - in navolging van zijn vriend Lodewijk Meyer - duidelijk willen maken dat het Nederlands zich vrij van Latijnse smetten kan houden.

het ‘Byverdichtsel, raakende de Liefde van Philoctetes en Jocaste’ minder dan Corneille ‘de gevoegelykheid en de waarschynelykheid, de ziel der Poëzye’ in acht heeft genomen.

Huydecopers *Edipus* viel een uitgebreide bespreking ten deel in de *Maendelyke Uittreksels, of Boekzael der Geleerde Werelt* van mei 1720 (pp. 570-586). De anonieme recensent

wijst er daarin op dat het Franse origineel van Corneille niet zo volmaakt is als Huydecoper heeft willen doen geloven, waarna hij enkele auteurs noemt die kritiek op dat stuk hebben geleverd. Deze waren unaniem van oordeel dat ‘de Episode van Thezeus en Dircé’ in Corneilles *OEdipe* behoorde te worden afgekeurd.

Vervolgens heeft de recensieschrijver zijn aandacht gericht op de vertaling van Huydecoper, die hij naar eigen zeggen ‘van het begin tot het einde’ met de Franse brontekst heeft vergeleken. Daarbij heeft hij bevonden - wat overigens door Huydecoper zelf in de voorrede van *Edipus* al was aangegeven - dat over het algemeen de ‘zin van het Frans’ geen geweld gedaan is, dat sommige verzen onvertaald gebleven zijn en dat in het Nederlands voor eenzelfde gedachte vaak meer woorden nodig waren dan in het Frans. Kritiek had de recensent ook op de Nederlandse verzen zelf:

> Zommige vaerzen komen ons ook wat hart, en niet vloeient voor, en misschien zyn de gedurige *overspringingen* <enjambementen> van het eene vaers in het ander, en het rymen met de woorden *die, dat, van, en, is*, enz. daer wel de oirzaek van.
> (pp. 579-580)

De laatste zes bladzijden van het uittreksel zijn gevuld met fragmenten uit Huydecopers *Edipus* en de corresponderende passages uit Corneilles *OEdipe*, opdat de lezer zich een oordeel vormt over ‘des heeren Huidekopers manier van overzetten’ (p. 580).

4.1.4 *Corneille verdedigd* (1720)

Een reactie van Huydecoper bleef niet lang uit. Nog in hetzelfde jaar verscheen van zijn hand het tachtig bladzijden tellende *Corneille verdedigd*.[29] In het eerste hoofdstuk ervan heeft hij laten weten dat hij zich met dit geschrift in de eerste plaats wilde richten tot degenen die kritiek geleverd hadden op de *OEdipe* van Corneille (1720b: 4). Huydecoper vond het van ondergeschikt belang om zich te weer te stellen tegen het in de *Boekzaal* verwoorde commentaar op zijn vertaling.

Welke punten er in *Corneille verdedigd* aan de orde kwamen, heeft Huydecoper ontvouwd op het titelblad ervan, dat te beschouwen valt als een korte inhoudsopgave van het werk: ‘behelzende een dichtkundig onderzoek van het byverdichtsel van Thezeus en Dirce in het treurspel van Edipus van den heer P. Corneille; benevens een onderzoek en wederlegging van verscheidene beschuldigingen, tegen dat zelfde spel opgemaakt door den heer Arouet de Voltaire, en anderen. Hier komen by eenige byzondere aanmerkingen, zo over de poëzy, als de Nederduitsche taal en rymtrant’.[30]

29 Uit de voorrede van *Edipus* (1720a: A8^{v}) blijkt dat Huydecoper een gedeelte van het vlugschrift al af had, voordat de gewraakte recensie in de *Boekzaal* werd gepubliceerd.

30 De titels van de twaalf hoofdstukken waaruit *Corneille verdedigd* is opgebouwd, zijn de volgende: 1. Dienende tot een' Voorrede voor de volgende; 2. Eenige Aanmerkingen over het uittreksel van Edipus; 3. Dichtkundig onderzoek van het Byverdichtsel in deezen Edipus; en wel voor eerst, ten aanzien van de Hoofdstoffe; 4. Waar in aangetoond wordt, dat de zeden van Dirce in dit Treurspel wel uitgedrukt zyn; 5. Nader Onderzoek van het Karakter van Dirce; 6. Onderzoek van het Karakter van Thezeus; 7. Waar in de woorden van den Heer

Nadat Huydecoper in de hoofdstukken twee tot en met tien Corneille naar zijn beste vermogen had verdedigd, heeft hij in de laatste twee hoofdstukken de aandacht gericht op de kanttekeningen die de ‘Berisper’ van de *Boekzaal* had geplaatst bij Huydecopers

Dacier onderzocht en wederleid worden; 8. Over het waare inzigt der Tooneelpoëzye, en byzonderlyk van de fabel van Edipus; 9. Naauwkeurig onderzoek van de Berispingen van Voltaire, op den Edipus van Corneille gemaakt; 10. Zynde een vervolg van het Onderzoek van de beschuldigingen tegen Corneille; 11. Van den aard en eigenschap van den trant der Nederduitsche Vaarzen; 12. Corrollarium <toegift> voor den Schryver van het zogenaamde Uittreksel.

Edipus-vertaling. Over de identiteit van deze criticus tastte Huydecoper in het duister. Wel heeft hij het vermoeden uitgesproken dat het stuk werd geschreven door de auteur van de voorrede die voorafging aan *De Mensch dwaazer als het Dier. Hekeldicht*, een vertaling van Boileaus *Satire VIII* (1668). Dit vertaalde hekeldicht, verschenen in 1712 bij de Utrechtse boekverkoper Evert van Staden, blijkt het eerst gedrukte werk te zijn van Pieter le Clercq (1693-1759).[31] Aangezien zowel op de titelpagina als aan het slot van de opdracht 'P.L. Clercq' staat vermeld,[32] mag het opmerkelijk heten dat Huydecoper die naam in *Corneille verdedigd* niet heeft genoemd.[33]

Huydecoper wil niet ontkennen dat sommige verzen van *Edipus* de lezer of luisteraar 'vry wat hard' zouden kunnen voorkomen:

> wel weetende, dat een ander altyd beter over de hardheid of vloeijendheid van iemands Vaarzen oordeelen kan, dan de Dichter zelve; die de zynen dikwils weet te leezen op eenen toon, die hem natuurelyk, doch anderen hard en ongewoon voorkomt
> (1720b: 66)

Ook met betrekking tot het gebruik van enjambementen blijkt er verschil van mening te bestaan tussen de 'Berisper' van de *Boekzaal* en Huydecoper. Volgens de laatste wil de anonieme recensent 'dat het einde van den zin, of ten minsten van eene volkome uitdrukking, altyd op het einde van een Vaars kome', terwijl Huydecoper zelf daarentegen van mening is 'dat in Tooneeltaal, zo wel in een Treur als Blyspel, het rym altyd zo weinig gehoord moet worden, als 't mogelyk is' (1720b: 66). Hierdoor valt het te verklaren waarom Huydecoper in zijn *Edipus*-vertaling veelvuldig van enjambementen gebruik heeft gemaakt.

De hardheid van de verzen in *Edipus* was volgens de naamloze criticus voor een deel toe te schrijven aan het gebruik van 'overspringingen'[34] en rijmwoorden als *die, dat, van, en, is*. Huydecoper heeft door middel van voorbeelden uit het werk van Vondel, Antonides en Rotgans aangetoond dat beide middelen 'by onze voornaamste Dichters gansch niet gemyd zyn' (1720b: 69).

Het twaalfde en laatste hoofdstuk van *Corneille verdedigd* draagt de titel 'Corrollarium *voor den Schryver van het zogenaamde Uittreksel*'. De vinnige toon van die vijf pagina's duidt erop dat Huydecoper de recensent de kritiek die Corneilles *OEdipe* en zijn eigen *Edipus* in het uittreksel van de *Boekzaal* ten deel was gevallen, niet in dank had afgenomen. Dat hij weinig belang hechtte aan het taalkundig oordeel

31 Een tweede door Jacob Zeeus herziene druk van dit werk verscheen in 1715 (Schoneveld 1992a: 248). Voor een uitgebreide bio- en bibliografie van Le Clercq, zie Schoneveld 1992a.

32 Met dank aan mw. drs. C.L.M. Dohmen die mij deze informatie heeft verschaft.

33 Van een mogelijke betrokkenheid van Le Clercq tot de *Boekzaal* heeft Schoneveld (1992a) geen gewag gemaakt.

34 Dit was een term waarvan waarvan Huydecoper 'tot noch toe niet wist, wat voor betrekkelykheid dit woord op de Poëzy hadt' (1720b: 67). Vgl. 1720b: 72: 'Doch het zy met verlof van mynen Berisper, dat ik hem vraage, of dat woord van overspringingen, dat ik niet weete oit by iemand anders geleezen te hebben, van zyne eige uitvinding zy, dan of hy 't uit een anderen Schryver gehaald heeft?'. Vgl. *WNT* XI, 2043, s.v. overspringen, II, 2: 'Zelden ook in toepassing op het overloopen van een enjambement' met opgave van één bewijsplaats uit B.H. Lulofs' *Avondmijmering* (1822).

van de criticus, valt op te maken uit de opmerking die hij aan het begin van het hoofdstuk heeft gemaakt:

> dit alleen vooraf zeggende, dat my zyn styl en taal in 't algemeen voorkomt, als opgesteld zynde van iemand, die zich weinig in welschryven geoeffend heeft[35]
> (1720b: 74)

In zijn reactie heeft Huydecoper drie tekortkomingen van het uittreksel uit de *Boekzaal* aan de kaak gesteld: de criticus heeft ‘zyne [t.w. Huydecopers] gedachten maar ten halve

35 Vgl. 1720b: 10: ‘alle de taalfouten die de Heer myn Berisper in zyn uittreksel begaan heeft’.

uitgedrukt, zyne vaarzen verlamd, en zyne waarneemingen omtrent de taal vernietigd, en in den wind geslagen' (1720b: 75), wat Huydecoper aan de hand van tien voorbeelden heeft gestaafd. Ik zal me hier beperken tot een bespreking van de 'grove fouten' die de recensent in het tijdschriftartikel tegen het Nederlands had begaan - vermoedelijk had Huydecoper hierop het oog toen hij op de titelpagina van *Corneille verdedigd* aankondigde dat er enige opmerkingen over 'de Nederduitsche taal' zouden volgen.

Het eerste voorbeeld van onzorgvuldig taalgebruik waarover Huydecoper is gevallen, heeft hij aangetroffen op bladzijde 574 van het uittreksel uit de *Boekzaal*:

> Pag. 574 begaat hy de lompste fout tegen de taal, die men bedenken kan. Zo schryft hy; *Hierom verzoekt hy zyne Leezers; 'Dat, indien ze mede iets van die ziekte gevoelen, de zelve eerste aftewillen leggen'*. Daar een jongen, die even zo veel weet, dat men hem in 't Latynsche school bestelt [naar de Latijnse school laat gaan] hem zou konnen leeren, dat hy noodzaakelyk hadt moeten schryven: *Dat zy - - - - - af willen leggen*, en zo staat 'er in myne Voorrede: of anders, indien hy *aftewillen leggen* behouden wil, dat hy dan *dat* geheel uitgelaaten moest hebben. Want wat jammerlyke taal is dit! *hy verzoekt, dat de zelve eerst afte willen leggen*. Hy mag zich zeker wel wat haasten, als hy noch op den hoogsten trap[36] der wetenschappen komen wil.
> (1720b: 75)

Met deze opmerking sloeg Huydecoper twee vliegen in een klap. Niet alleen toonde hij aan dat de maker van het uittreksel bij het citeren uit zijn *Edipus* onnauwkeurig te werk is gegaan, maar ook dat die criticus niet in staat was om correct Nederlands proza voort te brengen. Gemeten naar hedendaagse maatstaven is de zin uit het uittreksel ongrammaticaal, aangezien er in de *dat*-zin geen onderwerp voorkomt, en aangezien het voegwoord *dat* slechts door een onbepaalde wijs, en niet door een persoonsvorm wordt gevolgd. Huydecoper heeft in de bovenstaande passage te kennen gegeven dat er vanuit taalkundig oogpunt geen bezwaar bestaat om de variant met *te* en infinitief te handhaven, mits het voegwoord *dat* wordt weggelaten.

Huydecoper heeft de kern van het probleem bloot weten te leggen door de gewraakte zin uit de *Maendelyke uittreksels* te ontdoen van minder relevante zinsdelen als het meewerkend voorwerp - 'zyne Leezers' - en de conditionele bijzin - 'indien [...] gevoelen'. Deze zijn ook weggelaten in mijn weergave van de zinnen waar het in Huydecopers kritische opmerking om draaide:

> *Hy verzoekt dat de zelve eerst aftewillen leggen (recensent)
> Hy verzoekt dat zy de zelve eerst af willen leggen (*Edipus*)
> Hy verzoekt de zelve eerst afte willen leggen (alternatief)

Kritisch heeft Huydecoper zich ook uitgelaten over de in het uittreksel gebezigde spelling. Hij heeft de schrijver ervan onder meer gekapitteld vanwege de schrijfwijze *Fransman*, in plaats van *Franschman*. Evenmin is hij ermee akkoord gegaan dat in

36 Vgl. Peeters ([1990a]: 145-146), die de trappen-topos noemt als een van de drie topoi die de progressiegedachte op het gebied van taal tot uitdrukking brengt.

de *Boekzaal* de adjectieven *Nederduits* en *Frans* over het algemeen zonder *ch* werden gespeld. En dat terwijl

> zelfs de geringste taalkundigen <zij die slechts weinig kennis hebben van taal> weeten, dat men schryven moet, *Aardsch, Duitsch, Werreldsch, Engelsch*, enz. Zie Sewel Spraakkonst pag. 9.[37] 't welk een algemeene regel is, gelyk my dunkt, dat ik ook ergens in de Spraakkonst van Moonen, die ik tegenwoordig <op dit moment> niet by de hand heb, geleezen hebbe, dat alle byvoegelyke

37 Vgl. Sewel 1708: 9: 'Ook voegtze [t.w. "CH", RdB] wel in *Ach, lach, kracht, zacht, recht, lucht, eysch, mensch, aardsch, werreldsch, Duytsch, Engelsch*'.

> Naamwoorden, van een zelfstandig afkomstig, of die den naam van een Volk of plaats uitdrukken, en in de uitspraak met een *s* eindigen, met *sch* geschreeven moeten worden[38]
> (1720b: 76)

Het belang van deze opmerking is daarin gelegen dat ze uitwijst dat zowel de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen als de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) van Willem Sewel een bijdrage hebben geleverd aan Huydecopers taalkundige vorming.

Het werd de recensent van de *Boekzaal* door Huydecoper tenslotte zwaar aangerekend dat hij op bladzijde 581 van zijn uittreksel incorrect *leiken* in plaats van *lyken* had geciteerd:

> een groot oordeelkundige, die zelve noch geen onderscheid tusschen *ei* en *y* maaken kan! want ik geloof niet, dat de Letterzetters, hoe achteloos zy veeltyds zyn, *leiken* zetten zouden, indien hy *lyken* geschreeven hadt. in tegendeel heb ik dikwils ondervonden, dat zy de *y* wel voor *ei*, maar zelden *ei* voor *y* gebruiken.
> (1720b: 78)

4.1.5 *Arzases* (1722)

Twee jaar later, in 1722, verscheen in Amsterdam bij de erfgenamen van J. Lescailje, en Dirk Rank het vierde treurspel van Huydecoper in Frans-classicistische stijl: *Arzases, of 't edelmoedig verraad*.[39] De titel van deze tragedie was ontleend aan het personage Arzases, de eerste 'Koning der Parthen'.

Hoewel er op het titelblad van het stuk geen auteursnaam te vinden is, kunnen we op grond van het feit dat de opdracht van *Arzases* is ondertekend met Balthazar Huydecoper, opmaken dat hij het treurspel heeft geschreven. Het stuk is toegewijd aan Balthazar Scott, 'Schepen en Raad der Stad Amsterdam, &c. &c.'.[40]

In de voorrede tot *Arzases*, die twaalf pagina's beslaat, heeft Huydecoper meegedeeld dat het toneelstuk, behoudens de naam *Arzases*, geheel aan zijn fantasie is ontsproten, 'zo wel de stof als de vaarzen'. Onder verwijzing naar onder anderen Horatius en Aristoteles heeft Huydecoper zijn lezers ervan proberen te overtuigen dat het niet per se noodzakelijk is het onderwerp van een toneelspel te halen uit

38 Huydecoper zal hier hebben gedacht aan pagina 5 van Moonens *Nederduitsche spraekkunst* waar staat dat de *ch* onder meer wordt gebruikt 'in eenige Byvoeglyke Naemwoorden, die van Zelfstandige afgeleidt zyn, als, *Aerdsch, hemelsch, helsch, wereltsch, Roomsch, Duitsch, Spaensch, Geldersch, Hollantsch*'. Daar is evenwel geen spoor te vinden van het onderscheid dat Huydecoper heeft gemaakt tussen de uitspraak (*s*) en de spelling (*sch*).

39 Schenkeveld-van der Dussen (1982) heeft een nieuwe editie van dit toneelstuk bezorgd, waaraan tal van aantekeningen en een 32 pagina's tellende inleiding zijn toegevoegd.

40 Eerder al had Huydecoper ter gelegenheid van het op 2 januari 1716 voltrokken huwelijk tussen Balthazar Scott (1672-1741) en Constantia Coymans een bruiloftsdicht geschreven (zie Huydecoper 1788: $L3^{v}$-$M1^{v}$).

bekende verhalen. Hij was van mening dat ‘eigene vindingen’ niet op voorhand veroordeeld dienden te worden.

Nadat Huydecoper in een omstandig betoog rekenschap had gegeven van ‘eenige misstallen’ die aan zijn aandacht waren ontsnapt, heeft hij aan het slot van het voorwoord te kennen gegeven dat hij ‘de eenheid der plaatse’ niet strikt in acht heeft genomen.

Anders dan in de voorredes van zijn eerste drie tragedies heeft Huydecoper in het voorwoord tot dit treurspel geen opmerkingen over taal gemaakt.

In de *Proeve* heeft Huydecoper op drie verschillende pagina's naar dit toneelstuk verwezen.[41] Slechts één maal wordt daarbij een grammaticale kwestie aan de orde gesteld: op bladzijde 202 heeft hij het imperfectum *betreedde*, dat voorkwam in de derde scène van het eerste bedrijf van *Arzases*, afgekeurd. De correcte verleden tijd van het werkwoord *betreden* zou namelijk *betrad* horen te zijn. Huydecoper deelde mee dat hij er geen enkele moeite mee had door hem gemaakte fouten toe te geven:

41 Vgl. 1730: 58, 202, 536.

> ik ben niet gewoon, iets, dat de proef niet kan uitstaan, minder te veroordeelen in my zelven, dan in anderen. hierom durf ik anderen te vrymoediger berispen: en wil ook dat zy alles, wat zich in myne voorige werken, zo regelrecht tegen deeze Aanmerkingen aankant, voor veroordeeld houden
> (1730: 202)

4.1.6 *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* (1726)

Huydecoper is de eerste geweest die de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* uit het Latijn in het Nederlands heeft vertaald.[42] Deze vertaling in proza werd in het jaar 1726 uitgegeven door Willem Barents, de Amsterdamse boekverkoper die Huydecoper er later toe heeft overgehaald een nieuwe editie van Vondels vertaalde *Herscheppinge* voor te bereiden (zie 3.6). Het werk was opgedragen aan Egidius van der Bempden, op dat moment één van de vier burgemeesters van Amsterdam. Hij was het die Huydecoper in 1723 benoemde tot regent van het burgerweeshuis (zie 2.1).

In de drieëntwintig pagina's tellende opdracht, die op 8 september 1725 is gedateerd, heeft Huydecoper Van der Bempden in herinnering gebracht dat hij het boek hem 'tweemaal negen maanden' geleden - dus omstreeks maart 1724 - had opgedragen. Daarnaast heeft Huydecoper uit de doeken gedaan dat David van Hoogstraten, van wie hij op de Amsterdamse Latijnse school onderwijs had ontvangen, hem ertoe had overgehaald de betreffende prozavertaling, die op enkele kleine wijzigingen na 'reeds langer dan drie jaar' tevoren was afgerond, uit te geven.[43] Van Hoogstraten had een afschrift van deze vertaling enige tijd in zijn bezit gehad en was

> de eenigste, die het heeft geleezen, eer het ter drukpersse besteld wierdt,[44] en die geene, die my, door zyne aanspooringe, eerst heeft doen besluiten, het in 't licht te geeven (hadt de dood dien man niet zo schielyk uit deeze werreld weggerukt;[45] ik had mogen hoopen, dat het op veele plaatsen, meer beschaafd voor den dag zou gekomen zyn, dan het nu doet)
> (1726: viii-ix)

42 Vgl. 1726: xxxi: 'de werken van *Horatius*, die noch noit in het Nederduitsch vertaald geweest zyn'.

43 Van Hoogstraten had liever gezien dat Huydecoper van deze geschriften een vertaling 'in vaarzen' had gemaakt. Laatstgenoemde vond het echter 'natuurelyker en voegelyker' om 'de vryheid van het ondicht te stellen boven de moeielykheid en dwang van vaarzen en rym' (1726: xxxvi-xxxviii).

44 Ook de eerder ter sprake gebrachte toneelstukken *De triompheerende standvastigheid* (1717), *Achilles* (1719) en *Edipus* (1720) heeft Huydecoper 'alle drie, eer ze 't licht gezien hebben, den een of den anderen, dien ik des kundig achtte, en op wiens oordeel ik my volkomen dorst verlaaten, [...] laaten leezen; het welk ik niet alleen gaarn bekennen wil, maar het zelfs erken voor iets, daar ik myn roem op draag' (1720b: 10).

45 David van Hoogstraten was op 21 november 1724 in Amsterdam gestorven (Roscam Abbing 1987: 131).

Evenals Van Hoogstraten was Huydecoper de mening toegedaan dat hij voor lezers die niet vertrouwd waren met de zeden en gewoonten die te vinden waren bij Horatius en andere ‘Heidenen’, het nodige behoorde toe te lichten, wat hij in het vervolg van de opdracht dan ook omstandig heeft gedaan.

Nadat Huydecoper in de voorrede enkele pagina's had gewijd aan de wijze waarop de vier boeken - twee hekeldichten en twee brieven - zich tot elkaar verhouden, heeft hij over zijn wijze van vertalen opening van zaken gegeven.[46] Zo blijkt Huydecoper ernaar te hebben gestreefd de dagelijkse spreektaal uit Rome die Horatius heeft gebezigd, in het Nederlands weer te geven door ‘de gemeenzaamste spreekwyzen boven de hoogdraavendheid, en ontleende sierelykheid’ te stellen (1726: xxxvi). Af en toe heeft Huydecoper ervoor gekozen zich niet woordelijk aan de tekst van Horatius te houden, maar de gedachte die erin besloten lag, in het Nederlands te verwoorden:

46 Vgl. Schoneveld 1992b waar op de pagina's 115-119 gedeeltes zijn uitgegeven van de voorrede die voorafging aan Huydecopers, in 1737 verschenen Horatiusvertaling in verzen.

> dewyl ik weete, dat goed Latyn, naar de letter vertaald, kwaad Duitsch kan voortbrengen; heb ik somtyds meer gedoeld op zyne gedachten, dan op zyne woorden; doch zo weinig, als 't mogelyk was, en niet zonder noodzaakelykheid[47]
> (1726: xxxvi)

Huydecoper heeft aan het eind van de voorrede, die vijftig pagina's beslaat, ruiterlijk toegegeven dat er in zijn vertaling vele fouten zijn geslopen. Sommige ervan heeft hij zelf ontdekt, andere zijn hem door 'goede vrienden' onder de aandacht gebracht, want hoewel Huydecoper het manuscript van zijn Horatiusvertaling uitsluitend aan Van Hoogstraten heeft laten lezen, heeft hij de gedrukte vellen daarentegen, voordat het boek op de markt werd gebracht, aan meerdere personen ter beoordeling voorgelegd (1726: xlii).[48]

De meeste van de tweeëndertig 'misslagen' die Huydecoper in de laatste acht bladzijden van zijn voorrede heeft aangewezen en verbeterd, hebben betrekking op het vertalen van het Latijn naar het Nederlands. Door een verkeerde woordkeus blijkt Huydecoper namelijk niet in alle gevallen het origineel van Horatius zorgvuldig te hebben weergegeven. Slechts enkele malen heeft de vertaler fouten aangestipt die hij tegen het Nederlands had begaan:

> B. 61. r. 7. *Heb ik - my met die van anderen* begonnen *te bemoeien*. En weder, bl. 87. r. 6. *heeft* begonnen *te tellen*. Lees op beide die plaatsen *beginnen*, volgens eene noodzaakelyke eigenschap onzer taale.
> (1726: xliii)

Niet veel later moet Huydecoper tot andere inzichten zijn gekomen, want op bladzijde 558 van de *Proeve* heeft hij deze woorden herroepen: 'Haal vry de pen door deeze woorden in de Voorrede'.[49]

Met betrekking tot het gebruik van de werkwoordstijden heeft Huydecoper deze kanttekening bij zijn vertaling geplaatst:

> B. 73. r. 17. *heeft gelegen*, voor *hadt gelegen;* omdat 'er voorgaat, *roept*, en niet, *riep*.
> (1726: xliv)

Van meer algemene aard is de volgende opmerking:

47 Deze vertaling viel in de *Maendelyke uittreksels, of boekzael der geleerde werelt* van april 1726 op de bladzijden 547-558 een positieve recensie ten deel: 'Wy durven den Lezer verzekeren, dat hy over deeze vertalinge van Horatius wel voldaen zal zyn, dat zy kort van styl, zoetvloeijende, en naeuwkeurig is. Wy hebbenze met vermaek doorleezen' (p. 453).

48 Vgl. 1726: 1, waar Huydecoper spreekt van fouten, 'die my, door waarschouwinge van ongeveinsde Vrienden, en eigen Onderzoek, reeds bekend geworden zyn'.

49 Hiermee treedt Huydecoper in het voetspoor van Hooft die in de drieëntwintigste 'Waerneming op de Hollandsche tael' schreef: 'Wy zeggen HADDE IK WILLEN GAEN, HADDE IK KUNNEN KOOMEN. Hier staen de *Infinitiven* WILLEN en KUNNEN voor *Participien* GEWILT en GEKONNEN. De gewoonte heeft dit ingevoert. Maer HADDE IK BEGINNEN TE GAEN oft BEGEEREN TE GAEN, deught niet; en men moet zeggen HADDE IK BEGONNEN oft BEGOST TE GAEN, ende HADDE IK BEGEERT TE GAEN [geciteerd naar Zwaan 1939: 239].

> Hoe 't zy, ik bevind dagelyks, dat het zeer moeielyk is, zich, in 't schryven, van alle fouten te ontdoen, die men, in 't spreeken, zich van jongsaf aangewend heeft, en noch dagelyks hoort begaan, of zelf begaat.
> (1726: xlviii)

Huydecoper heeft in de *Proeve* de gelegenheid te baat genomen te wijzen op discrepanties tussen de taalkundige ideeën die hij daarin heeft verkondigd enerzijds en het taalgebruik in zijn eerder gedrukte werk anderzijds. De slechts enkele jaren voor dat boek verschenen *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* werden daarbij niet gespaard:

> in wiens [t.w. Horatius'] Vertaaling ik zelf dikwils gemist heb, gelyk voor een gedeelte in de Voorrede van dat Werk te zien is, en ook in deeze Aanmerkingen somtyds wordt aangeroerd, al het welke in eene nadere beschaaving, zo my God het leeven gunt, te verbeteren staat
> (1730: 399)

Zo heeft Huydecoper in de *Proeve* het gebruik van de verleden-tijdsvorm *vroeg* in zijn vertaling van Horatius veroordeeld:

> 't welk ik hier herroep en afkeur, als gesprooten uit een oordeel, niet op bewyzen, maar op gissingen, gegrondvest, gelyk 't doorgaans gaat.
> (1730: 264)

Ook het imperfectum *lei* werd door Huydecoper van de hand gewezen:

> en, omdatwe dit geheel en al afkeuren, zullenwe ook hier van ons zelfs spreeken, die doorgaands zo plagten te schryven; als in Horatius p. 29. *vochtig hout, dat aan den haard* lei *te smeulen. Hier* lei *ik*, enz.
> (1730: 505)

De verleden tijd *hefte* - 'wy zelfs onlangs in Horatius p. 41. *hier* hefte *hy een nieuwen toon op*' - was volgens hem evenmin een vorm die navolging verdiende (1730: 531).

4.1.7 *Achilles* (1728)

Negen jaar na de publicatie van de eerste druk van *Achilles* werd bij de erfgenamen van J. Lescailje, en Dirk Rank een nieuwe editie van deze tragedie uitgebracht. Van Schaik (1964: 17) heeft er in de door hem bezorgde teksteditie van het stuk op gewezen dat de tweede druk afwijkt van de editio princeps met betrekking tot spelling, interpunctie en woordkeus.[50]

Om een nauwkeuriger beeld te krijgen van de veranderingen die door Huydecoper in de heruitgave van *Achilles* zijn aangebracht, heb ik besloten de voorrede van de eerste druk te vergelijken met die van de tweede druk en alle verschillen op te tekenen die ik daarbij tegenkwam.[51] Dit is des te interessanter omdat Huydecoper de heruitgave van zijn *Achilles* heeft voorbereid in dezelfde periode als waarin hij de *Proeve* schreef, zoals blijkt uit de aantekening bij vers 488 van het negende boek van Vondels vertaalde *Herscheppinge*. Daar heeft hij ten aanzien van *Achilles* opgemerkt:

> welk Treurspel, zich weder ter drukpersse haastende, en krachtig roepende om van veele oude vlekken gezuiverd te worden, met maatige aandacht, doch grooten haast, overleezen zynde, op veele plaatsen verbeterd, of ten minste veranderd is.
> (1730: 428)

50 Volgens een 'Vertoog' dat de regenten van de Amsterdamse schouwburg, onder wie Huydecoper, op 17 september 1731 aan de vier burgemeesters van die stad zonden, was het gebruikelijk dat 'de Poëeten hunne Tooneelstukken by het herdrukken doorgaands verbeteren en beschaaven' (geciteerd naar Ett 1949: 75).

51 In de UBA zijn beide drukken aanwezig. Van de eerste druk heb ik het exemplaar gebruikt dat als signatuur 603 J 1 draagt, van de tweede druk is door mij het exemplaar met signatuur 688 G 49 geraadpleegd. Dat het zinvol kan zijn verscheidene edities van een bepaald werk naast elkaar te plaatsen, heeft F.L. Zwaan in zijn proefschrift laten zien: door te kijken naar de verschillen en overeenkomsten tussen de eerste en de derde uitgave van Hoofts *Henrik de Groote*, heeft hij nadere informatie kunnen verschaffen over de tijd van ontstaan van diens *Waernemingen op de Hollandsche tael* (Zwaan 1939: 107-111).

Er bestaan te veel verschillen tussen de voorredes van de eerste en die van de tweede druk van *Achilles* om ze afzonderlijk te bespreken. Daarom zal ik slechts enkele wijzigingen die daarin zijn doorgevoerd, aan de orde stellen. Wat de spelling betreft, is het opvallend dat Huydecoper bepaalde woorden die in de uitgave van 1719 waren gescheiden door middel van een spatie, in de tweede druk aaneen is gaan schrijven. Zo zijn spellingen als *even eens, om dat, daar door, in tegendeel, aller laatste* vervangen door *eveneens, omdat, daardoor, integendeel, allerlaatste*. Daarnaast zijn zowel het zwakbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoord *ze* als het onbepaald voornaamwoord *men* met het eraan voorafgaande woord tot één grafisch geheel versmolten: *indienze, kanmen*.

Verder heeft Huydecoper in (de voorrede tot) de herziene uitgave van *Achilles* het woord *als* na een comparativus consequent veranderd in *dan*. Dit heeft hij zich omstreeks 1720 tot regel gesteld, wat in het onderstaande citaat uit de *Proeve* wordt medegedeeld:

> omtrent myn eigen werken kan ik zeggen, dat *Als* dikwils voor *Dan* geleezen wordt, in die, welken in en voor het jaar 1720. gedrukt zyn: doch in laateren zoumen 't vruchteloos zoeken.[52]
> (1730: 129)

Daarom zal Huydecoper bij het doorlezen van de al gedrukte tekst van de *Proeve* tot zijn ongenoegen hebben bemerkt dat hij op bladzijde 31 van dat boek *minder als* had geschreven. In de 'Byvoegsels en verbeteringen' heeft hij dit streng veroordeeld: 'Dit is een grove schryffout' (1730: 619).

Een andere 'smet' die de eerste druk van *Achilles* ontsierde en in de *Proeve* uitgebreid werd besproken, had betrekking op de volgende versregels:

> *In 't einde ontwapent hy* [t.w. Achilles] *'t* [t.w. het lijk van Hector], *en*
> *bindt het met ZYN voeten*
> *Aan ZYNEN wagen vast*

Naar de mening van Huydecoper kan het voornaamwoord *zyn* in de eerste versregel alleen refereren aan '*Achilles*, die aan 't hoofd der werkwoorden *ontwapent* en *bindt* staat, onder de benaaming van *Hy*' (1730: 429), maar beslist niet aan het lijk van Hector. In de tweede druk van *Achilles* heeft Huydecoper dit pronomen dan ook vervangen door het lidwoord *de*. Het eveneens correcte *des zelfs* was op deze plaats vanwege het metrum niet mogelijk (1730: 428-429). Het voornaamwoord 'zynen' uit het volgende citaat - afkomstig uit de voorrede tot de tweede druk van *Achilles* - zou Huydecoper willen vervangen door het ondubbelzinnige 'deszelfs':

> zo geeft ons de uitmuntendste der Fransche Dichteren, *Boileau*, deeze les noch omtrent zynen persoon[53]

Boileau staat om Huydecopers terminologie te gebruiken 'aan het hoofd' van de persoonsvorm *geeft* - met andere woorden: Boileau regeert de persoonsvorm -, waardoor *zynen* volgens Huydecoper alleen betrekking kan hebben op Boileau zelf. Maar aangezien hij bedoelde te zeggen dat Boileau zijn lezers het een en ander over de persoon Achilles wilde leren, had hij in het gemelde citaat 'deszelfs persoon' moeten schrijven.

Bij het persklaar maken van de tweede druk van zijn *Achilles* heeft Huydecoper in de voorrede achter de zelfstandig gebruikte voornaamwoorden die naar een meervoudig woord verwijzen een meervouds-*n* toegevoegd.[54]

Tot besluit van deze paragraaf wil ik erop wijzen dat Huydecoper in de voorrede van de tweede druk veranderingen heeft aangebracht in de volgorde binnen werkwoordsgroepen. Had hij in de eerste druk voor de zogenaamde *rode* volgorde - de persoonsvorm gaat aan het voltooid deelwoord of de onbepaalde wijs vooraf -

52 Ook Hooft, die - net als Vondel - in zijn oudere poëzie *als* en *dan* naast elkaar gebruikt, heeft er tussen oktober 1632 en maart 1633 bewust toe besloten bij vergelijkingen *dan* te bezigen (Schenkeveld-van der Dussen 1963: 265).

53 Geciteerd naar Van Schaik 1964: 25, vss. 6-7.

54 Bijvoorbeeld: zonder *de zelven* (p. A3^{v}; antecedent *gedichten*); in *de welken* (p. A4^{r}; antecedent *vaarzen*); *de zelven* (p. A6^{r}; antecedent *woorden*) [De paginering is die van de eerste druk uit 1719].

gekozen, in de heruitgave heeft hij die gewijzigd in de *groene* volgorde, waarbij de persoonsvorm op het voltooid deelwoord of de onbepaalde wijs volgt.[55] Opmerkelijk is het eveneens dat hij de scheidbaar samengestelde werkwoorden die in de uitgave van 1719 daadwerkelijk waren gescheiden, voor de editie van 1728 aaneen heeft geschreven.[56]

55 Vgl. p. A5^{r}: ‘aanzien en begroeten zullen’ wordt ‘zullen aanzien en begroeten’; p. A5^{v}: ‘ten toon gesteld moet’ wordt ‘moet ten toon gesteld’; ibidem: ‘overgevoerd wordt’ wordt ‘wordt overgevoerd’; p. A6^{r}: ‘kennen moet’ wordt ‘moet kennen’.

56 Vgl. p. A4^{r}: ‘uit te laaten voeren’ wordt ‘te laaten uitvoeren’ en ‘tegen konnen werpen’ wordt ‘konnen tegenwerpen’; p. A4^{v}: ‘aan willen roeren’ wordt ‘willen aanroeren’.

4.1.8 Samenvatting

Hierboven hebben we gezien dat Huydecoper groot belang hechtte aan een correct gebruik van het Nederlands. In zijn uit 1717 daterende toneelstuk *De triompheerende standvastigheid* kondigt hij in de voorrede aan dat hij graag een en ander zou schrijven over spelling, maar dat hij daar in verband met ruimtegebrek niet toe is gekomen. Huydecoper vond het niet meer dan vanzelfsprekend dat men de taal waarin men schreef, goed beheerste. Om deze reden trok hij in het voorwoord tot zijn *Achilles* (1719) fel van leer tegen auteurs die het niet zo nauw namen met de spelling, de woordvolgorde en het geslacht van zelfstandige naamwoorden. Bij het vertalen van Corneilles *OEdipe* in het Nederlands streefde Huydecoper ernaar de inhoud van de verzen juist weer te geven; een woordelijke vertaling was naar zijn mening onmogelijk omdat het Frans geheel andere eigenschappen bezit dan het Nederlands. Overigens was hij er stellig van overtuigd dat het Nederlands rijker was aan woorden en uitdrukkingen dan het Frans. In het polemische *Corneille verdedigd* (1720), een reactie op een recensie van zijn *Edipus*, nam Huydecoper het taalgebruik van de anonieme recensent op de korrel. Interessant is dat uit dit geschrift blijkt dat Huydecoper bij de studie van het Nederlands gebruik heeft gemaakt van zowel de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen als van de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) van Willem Sewel. De fouten die Huydecoper tegen het Nederlands heeft begaan bij het vertalen van de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus*, heeft hij aangewezen en verbeterd in de voorrede ervan.

De publicatie van de *Proeve* bood Huydecoper de mogelijkheid om taalkundige kwesties die hij in eerder verschenen geschriften had aangestipt, uitgebreid aan de orde stellen. Daarnaast nam hij de gelegenheid te baat de daarin aanwezige taal- en drukfouten aan te wijzen en te corrigeren.

4.2 De werkwijze van Huydecoper

4.2.1 Inleiding

Aan het eerste deel van *Tael- en dicht-kundige bydragen* (1760) gaat - om met Kalff (1910: 574) te spreken - een bijzonder ‘pruikerige’ opdracht aan Balthazar Huydecoper vooraf, die in hoge achting blijkt te staan bij hen die aan dit tijdschrift bijdragen. We zien hem ‘den onvergelykelyken B. HUYDECOPER (p. 3) genoemd, ‘den onvergelykelyken HUYDECOPER’ (p. 85), ‘den nooit hoog genoeg geroemden HUYDECOPER’ (p. 164), ‘de groote taelkundige, de Hr. B. HUYDECOPER’ (p. 228), ‘De oordeelkundige HUYDEC.’ (p. 236) en ‘den zoo schranderen als arbeidzamen HUYDECOPER’ (p. 423).

Over de wijze waarop de taal volgens de medewerkers van de *Tael- en dicht-kundige bydragen* verbeterd diende te worden, lezen we op bladzijde 192 het volgende:

ene tael moet uit zyn gebruik, niet uit redenkavelingen worden opgemaekt <opgebouwd>. Omtrent 't woord *taelgebruik* houden we ons aen de omschryving van den Hr. HUYDECOPER, die ons aenwijst. dat het zelve niet in het spreeken [...] maer in de standvastigste schryvwyze moet gezogt worden. Uit dit gebruik, mids de *Analogie* en *Formatie* der tael niet tegen, maer in de hand werkende <bevorderende>, moet men, zeiden wy, en zeggen we nog, ene tael opmaeken <opbouwen>; niet uit *redenkavelingen*, waer door wy dan verstaen allerleie scherpzinnige

> Schoolsche <uitzonderingsloze> onderscheidingen, bepalingen <definities>, zifteryen over de netste <nauwkeurigste> uitdrukkingen, enz. enz. geenzins *gevolgtrekkingen uit den algemeenen loop en regelmaat* <wetmatigheid> *der tale*.

In de uit 1775 daterende *Proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde* van het Utrechtse genootschap *Dulces ante omnia musae* geeft Meinard Tydeman op de pagina's 79-102 ‘Eenige aanmerkingen, betreffende de spelling’. Daarin doet hij een oproep aan taalgebruikers om zoveel mogelijk de ‘regelmaat’ van een taal te volgen:

> men leere te dien einde de taal, niet oppervlakkig, maar grondig; niet uit Moonen, Sewel, Nyloë; maar uit Ten Kate, Verwer, Huydecoper, Kluit: doch men wagte zig voor bijzonder <afwijkend in gedrag> en pedant <verwaand> te zijn.
> (p. 97)

In het voorbericht tot het vierde deel van de *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* (1779) maakt Frans van Lelyveld een vergelijking tussen het taalkundig werk van Ten Kate en dat van Huydecoper:

> Gelijk deze [Ten Kate, RdB] de eerste geweest is, die met Wijsgeerige <filosofisch geoefende> oogen den weg heeft gevonden tot het opsporen van de ware regelmaat en eene gegronde afleiding onzer Tale, zoo is HUYDECOPER de eerste geweest, die met zijn voorbeeld de rechte wyze heeft aangetoond, waarop onze Taalkunde kan en moet behandeld worden, om, niet uit willekeurige verkiezingen, de regels van het Nederduitsch op te maken; maar uit het volstandig <bestendig> gebruik van zoodanige Schryveren, die hunne Werken te boek stelden voor de verwarring en verbastering, welke naderhand in onze Tale zijn ingeslopen; en van zulken, die vervolgens tot herstelling dezer verwarring, door naauwkeurigheid en gelijkmatigheid van schrijfwyze, meest hebben toegebracht <bijgedragen>.
> (pp. † 3^{v}-† 4^{r})

4.2.2 Werkwijze

De bovenstaande citaten laten zien dat er in de achttiende eeuw grote bewondering bestond voor de methode die Huydecoper heeft gevolgd bij het schrijven van de *Proeve*. Het vervolg van deze paragraaf is in zijn geheel gewijd aan de door hem gekozen aanpak. Geheel in de geest van Huydecoper zijn in de lopende tekst en in voetnoten ettelijke voorbeelden uit de *Proeve* aangehaald om het beweerde kracht bij te zetten.

Bij het opstellen van de *Proeve* heeft Huydecoper zich twee doelen gesteld. Met dit werk wilde hij niet alleen een bijdrage leveren ‘tot opbouwinge van zuivere Taal-

en eerelyke Dicht-kunde'[57] maar ook 'tot onderwyzinge der geenen, die noch onderwys noodig hebben' (1730: 618).[58] Voor het schrijven van sommige aantekeningen heeft Huydecoper zich niet alleen bediend van Nederlandse maar ook van anderstalige theoretische geschriften op het terrein van de taal- en dichtkunde, in het bijzonder van Franse en Latijnse. Met het oog op de lezers 'die noch onderwys noodig hebben', heeft Huydecoper het letterlijk citeren uit dergelijke werken tot een minimum beperkt. In plaats daarvan heeft hij er soms voor gekozen om de strekking van een betoog in zijn eigen woorden weer te geven. Een enkele maal heeft hij omwille van de begrijpelijkheid anderstalige fragmenten in het Nederlands vertaald:

57 De Man (1992: 106) wijst erop dat de nadruk op een zuiver en correct taalgebruik zijn oorsprong vindt in de klassieke retorica en na de inspanningen van Coornhert, Spiegel en Hooft steeds een onderdeel is gebleven in de literaire kritiek.

58 Vgl. 1730: 398: 'myn oogwit [...], dat is, den leergierigen dienst doen'. Daan (1992: 153) beweert dat Ten Kates *Aenleiding* voor het onderwijzen van ongeoefende schrijvers van meer belang was dan Huydecopers *Proeve*. Met die stelling ben ik het niet eens. In brieven uit het eind van de achttiende eeuw komen we namelijk herhaalde malen oproepen tegen om juist van Ten Kates *Aenleiding* een vereenvoudigde en handzame versie te vervaardigen. Dat wijst op een grote waardering voor, maar ook op de moeilijkheidsgraad van de tekst.

> om te beter verstaan te worden, zullenwe hem en anderen doen Duitsch spreeken[59]
> (1730: 142)

Zoals gezegd, wilde Huydecoper met zijn *Proeve* de bestudering van het Nederlands bevorderen. Op diverse plaatsen in dit boek laat hij zich vol lof uit over de Nederlandse taal. Hij prijst in haar vooral ‘de natuurelykheid, onverbeterlyke kracht, en juistgepaste betekenis van de meeste woorden’ (1730: 376). In dit opzicht doet het Nederlands naar zijn mening voor geen enkele andere taal onder.

De uitgebreide kennis die hij van het Latijn bezat, kwam hem bij het uitleggen van specifieke taalkundige problemen in het Nederlands goed van pas. Het overdragen van informatie over het Latijn was voor Huydecoper geen doel op zichzelf maar een middel om het Nederlands op te bouwen:

> Maar waartoe zo veel woorden over 't Latyn? hiertoe: om ook deeze onzekerheid, die wy in 't Latyn alom ontmoeten, uit het Duitsch geheel uit te bannen
> (1730: 433-434)

Hoewel Huydecoper er niet bewust voor had gekozen om Vondel ‘tot een voorwerp onzer berispingen’ te nemen (zie 3.6), was hij achteraf gezien blij dat zijn taal- en dichtkundig commentaar bij een tekst van de ‘Vader onzer Nederduitsche Poëzije’ (1730: **1^{r}) was geplaatst. Zo er één dichter is die met de uiterste strengheid berispt kan worden, dan is het Vondel, ‘omdatwe onmagtig zijn, ook schoonwe den wil hadden <ook al hadden we de wil>, eenen enkelen straal van die schitterende Zon te verduisteren’ (1730: **1^{v}). Daar komt bij:

> Eene fout, ontdekt in het gedrag eens doorluchtigen Persoons, heeft dieper indruk op ons gemoed, dan honderd die ons in den gemeenen hoop worden aangeweezen.
> (1730: **1^{v})

Een uitspraak die naar de mening van Huydecoper eenvoudig van toepassing is op het taalgebruik van gevierde auteurs als Joost van den Vondel, Joannes Antonides van der Goes en Arnold Hoogvliet.[60]

In de voorrede van de *Proeve* heeft Huydecoper benadrukt dat hij er geenszins op uit was afbreuk te doen aan de grootheid van Vondel. Bovendien mochten diens vertaalde *Herscheppinge* niet op één lijn gesteld worden met ander werk van de dichter, aangezien Vondel dit werk voltooid had tegen het eind van zijn lange leven:

59 Vgl. 1730: 387 waar Huydecoper een passage uit Vossius' *De arte grammatica* in het Nederlands heeft vertaald.

60 Vgl. 1730: 147-148: ‘Van deeze *Vyfde Snydinge*, kwaalyk geplaatst, zullenwe hier twee voorbeelden byvoegen, om het begrip te gemoet te komen; en dat wel uit de werken van twee zeer voornaame Dichteren [t.w. Antonides en Hoogvliet, RdB], opdat daaruit de noodzaakelykheid deezer Aanmerkinge te lichter blyke’.

hij heeft konnen struikelen; hij heeft konnen vallen; maar de man is noch niet geboren, die hem den prijs der overwinninge uit de vuist zal wringen.[61] (1730: **2^{r})

Het ging Huydecoper erom zijn lezers ervan te overtuigen dat het taalgebruik van Vondel niet vrij was van fouten. Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* diende daarbij als een soort kapstok waaraan Huydecoper zijn aantekeningen kon ophangen.[62] Volgens

61 Vgl. 1730: 61: ‘ik weiger geenszins 't gezag van Vondel te erkennen: maar ik beken niet dat het in alle zyne werken even groot is’; 1730: 105: ‘In een werk, dat zo weinig beschaafd, en zo groot is, als dit, is 't niet te verwonderen, datmen ook wel eens *hen* voor *hun*, en *hun* voor *hen* leest’; 1730: 106: ‘en dat zal bevestigen dat ik meermaalen gezeid heb, t.w. dat de fouten in dit werk alleen uit onachtsaamheid gesprooten zyn’; 1730: 476: ‘[e]en onwederspreekelyk merk van de onachtsaamheid, waarmede deeze vertaaling berymd is’. Vgl. Pels 1677: ‘En 't moeit me in 't hart, als Hoofd, óf Vondel somtyds missen; Dóch in een groot wérk mag men zich wél ééns vergissen’ (geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 99).

62 Vgl. 1730: 564: ‘Ondertusschen moet de Leezer weeten, datwe dit geenszins geschreeven hebben, om deeze plaats te berispen’ maar ‘om by deeze gelegenheid iets te zeggen, 't welk ons bekwaam scheen, van een algemeen gebruik, en in honderd andere gevallen nut te konnen zyn’.

de achttiende-eeuwse taalgeleerde mocht men Vondel niet in alles wat hij had geschreven, klakkeloos navolgen, maar moest men diens geschriften met een kritisch oog bekijken. Dat gold overigens ook voor het werk van andere auteurs:[63]

> Laaten wij dan [...] edelmoediglijk handelen; en ons allen op zulk een' voet stellen, datwe, zonder eenige verrukking van drift <zonder meegesleept te worden door positieve of negatieve gevoelens>, elkanders schriften onderzoeken, prijzen dat prijzenswaardig is; maar ook, met de zelfde vrijmoedigheid, belijden en aantoonen, waar wij, of iemand onzer, moge gemist hebben. Laatenwe elkanderen tegenspreeken, zonder elkanderen te haaten of te lasteren.[64] Laatenwe gezaamelijk overweegen, wat VONDEL wél, wat hij kwaalijk hebbe: het eerste naarvolgen, het tweede verbeteren.[65] Die met zulk een' geest bezield is, zal ook in hem de misslagen, als misslagen, erkennen, zonder hem daarom den naam van DEFTIG, BEVALLIG en ONVERGELIJKELIJK, te betwisten [...].
> (1730: **2^{v})

Het was Huydecoper bekend dat het aanwijzen van fouten in het werk van bekende auteurs over het algemeen smalende reacties uitlokte. Omdat deze vaak afkomstig waren van personen die naar zijn mening niet gehinderd werden door enige kennis van zaken, trok Huydecoper zich van hun kritiek weinig aan als hij op die manier ‘den leergierigen’ een dienst kon bewijzen.[66] Om ‘misslagen’ uit het Nederlands te

63 Ook Ten Kate (1723, I: ***3^{r}) plaatste zich op dit standpunt: ‘dog, in 't Onderzoek van Waerheid past geen aenziening van Personen, nogte verblinde eigen-liefde tot zijnen Medeburger’. Vgl. Pels 1677: vv. 874-884: ‘Neemt myn' vrymoedigheid, ô groote Létterhélden, Myn, bid ik, gunstig af, dat ik in dit geval Myn' meening rondlyk uitte. Een ieder kan 't niet al. Want overal, uit zucht, der bésten wérk te pryzen, En geen' gebréken, schoon ze'er schuilen, aan te wyzen, Vermeêrt hun lóf sléchts by de zótten, én bedérft. De kunst in korten, dat ze alléngskens kwynt, én stérft. Dewyl de vólgers, meest een slaafsch gebroed van aapen, Niet létten op de grond der kunst; maar zich vergaapen Aan 's meesters voorbeeld, goed én kwaad gelyk ontzag Toedraagende, éven óf de kunst in vólgen lag’. Zie voor de waardering die Huydecoper had voor Pels' *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, Op onze tyden, én zéden gepast*, Schenkeveld-van der Dussen 1973: 44-45 en Van Schaik 1962: 151.

64 Vgl. Huydecoper 1720a: A5^{r}: ‘Ook heb ik my noit misnoegd getoond tegen iemand, die my beleefdelyk myne misslagen aantoonde; in tegendeel is dit iets, dat ik voornaamelyk zoek, om 'er naderhand myn voordeel uit te trekken’. Vgl. Huydecoper 1772a: [1]: ‘'t Is buiten twijffel, datmen, op die wyze malkanderen tegenspreekende, op den rechten weg is, om ter kennisse van waarheid en wetenschap te komen. Want dikwils struikelende, hebben wy ook dikwils onderrechtinge noodig’.

65 Vgl. 1730: 214: ‘het aantoonen van zulke misslagen in onzen Dichter [is] te noodzaakelyker, omdat zyn voorbeeld ook anderen doet dwaalen’. Vgl. Moonen die in een brief van 30 december 1704 aan Vollenhove Vondel aanduidt als ‘onzen hooghbejaerden hooftpoeëet; uit wien door Uwe Eerw. onderwijs iet te verbeteren mij altijt welgevalt’. Met dank aan prof.dr. G.R.W. Dibbets, die mij op deze brief attendeerde.

66 Vgl. Huydecoper 1726: 6*1^{v}: ‘Berispingen van onkundige menschen, zyn zaaken, die ik noch hoop, noch vrees. want gelyk de lof uit den mond der zotten my niet verheugt, zo zal de bestraffing van de lippen der dwaazen my niet bedroeven’.

bannen sorteerde het signaleren van fouten volgens Huydecoper meer effect dan het voorschrijven van allerhande taalregels:[67]

> Het berispen der voorgangeren is eene onderwyzing der navolgeren:[68] en het aantoonen van drie misslagen, kan by veelen meer dienst doen, dan het voorschryven van twalef Regelen of Wetten. 't Is daarenboven eene zekere waarheid, dat, alleen te zeggen wat goed zy, ons maar half doet kennen wat kwaad is.
> (1730: 398)

67 Vgl. 1730: 235: ‘Ik heb dit niet stilzwygende konnen voorbygaan, opdat anderen daardoor geleerd mogen worden, diergelyke misslagen naauwkeuriger te myden’. Vgl. 1730: 87-88: ‘en ik acht dat 'er de taale, en haare minnaars ten hoogste aan gelegen zy, datmen zulke misslagen in zulke Schryvers ontdekke, en den leerling daaromtrent waarschouwe’. Vgl. 1730: 380: ‘Doch men kan aanmerken, dat 'er niets zo *kwaad* is, of 't kan ergens *goed* toe zyn; al was 't alleen tot uitwerking van een nieuw kwaad’.

68 Vgl. *Tael- en Dicht-kundige bydragen*. Eerste deel (1760), p. 386: ‘Zachtzinnige en zedige berisping of verbetering is de baermoeder van taalbou’.

Voor Huydecoper stond taalverandering gelijk aan taalverbastering (zie 4.3.4). Dat proces probeerde hij door middel van het opstellen van regels en voorschriften een halt toe te roepen. Hij was ervan overtuigd dat het Nederlands anders niet tot volmaaktheid zou kunnen komen maar - opnieuw - in verval zou raken.[69] Doet het verval zijn intrede in het Nederlands, dan gaat het snel bergafwaarts met deze taal, zoals we kunnen opmaken uit het volgende citaat:

> de eene verwarring heeft hier [t.w. vervoeging van *heeten*, RdB], naar gewoonte, de andere gebaard.
> (1730: 137)

Huydecoper was evenals Verwer van mening dat met betrekking tot het Nederlands regelmaat of analogie beschouwd diende te worden als de oorspronkelijke toestand. In zijn ogen waren onregelmatigheden van later datum en waren zij verbasteringen van de natuurlijke aard van de Nederlandse taal (vgl. Gerretzen 1940: 275). Daarom is volgens Huydecoper 'de regelmaatigheid altyd voor de onregelmaatigheid te verkiezen' (1730: 231).[70]

Om een goed gefundeerde uitspraak over een taalkundig onderwerp te kunnen doen achtte Huydecoper het noodzakelijk verschillende voorbeelden met elkaar te vergelijken, zodat hij op de analogie kon wijzen:

> Byzondere <afzonderlijke> uitgangen hebben byzonderen nadruk: en der zelver kracht is niet veilig naar te spooren in een enkel woord, maar in een menigte van woorden, die een' zelfden uitgang hebben.[71] want dat duister is in één, wordt opgehelderd door de overeenkomst van veel andren.
> (1730: 571)

Bij het kritiseren van Vondel en andere auteurs nam Huydecoper geen blad voor de mond. Toonde taalkundig onderzoek aan dat iets de toets der kritiek niet kon doorstaan, dan werd dit door hem afgekeurd, ook al had hij er zich in zijn vroegere werk zelf ook van bediend:

69 Vgl. de brief van Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 (RAU, inv. 67, inv.nr. 175), waarin Huydecoper ten langen leste uitgebreid reageert op enkele 'Vrymoedige Twyfelingen, en Bedenkingen over eenige plaatsen der Proeve van Taal- en Dichtkunde, enz.' die Pieter van der Schelling hem in een brief uit februari 1730 had voorgelegd (RAU, inv. 67, inv.nr. 195): 'alle taalen zyn eer gesproken en geschreeven, dan gebragt tot vaste regelen. zolangmen geene vaste regelen heeft, is 't natuurlyk dat elk in 't schryven de wyze zyner uitspraake volge; en dat men verscheidelyk schryve, naar maate datmen verscheidelyk, volgens de byzondere dialecten, spreekt. daarenboven moeten noodzaakelyk de taalen, gelyk alle andere konsten, veele veranderingen ondergaan, eer zy ten top der volmaaktheid komen; dat is eermen vaste gronden en regelen in de zelven kan vinden en bepaalen'.

70 Vgl. 1730: 543: 'Wy, die ons nergens aan een onregelmaatig Gebruik vasthouden'. Ten Kate (1723, I: 13) zag het beschaven van een taal als een consequent 'vermijden van Ongeregeltheden' in de mate van het mogelijke. Volgens De Buck (1952: 28) was de oorspronkelijke analogie in de taal naar de opvatting van deze grammatici een product van de menselijke rede, die zij met behulp van de dan opkomende empiristische methode wilden opsporen en reconstrueren.

71 Vgl. 1730: 344: 'Merk op de bovenstaande voorbeelden [...] en 't zal blyken, dat zy alle drie op de bovengemelde wyze moeten onderscheiden worden'.

Het dwaalen is menschelyk: maar die alleen zoekt naar 't geen recht en waar is, moet zyne eigen dwaalingen zowel erkennen als die van anderen[72] (1730: 558)

72 Vgl. 1730: 638: ‘wy zyn redelyk vrymoedig in het berispen van anderen; maar niet minder zynwe gereed tot het erkennen van onze eigen misslagen, zoras ons de zelven blyken’, zoals onder andere blijkt uit de volgende fragmenten: ‘gelyk wy ook deezen misslag, dienwe hier in Vondel berispen, moeten verbeteren, niet in Vondels, maar in onze eigene werken’ (1730: 191); ‘het staa my vry my zelven mede aantehaalen in dat geene, dat ik in anderen afkeur’ (1730: 258); ‘En zal ik wederom geen zwaarigheid maaken, om by deeze weinigen, ook my zelven te voegen, die noch niet lang geleeden in mynen Horatius [...] schreef; [...]. 't welk ik hier herroep en afkeur, als gesprooten uit een oordeel, niet op bewyzen, maar op gissingen, gegrondvest, gelyk 't doorgaans gaat’ (1730: 264); ‘en, omdatwe dit [t.w. *lei(de)* in plaats van *lag*, RdB] geheel en al af keuren, zullenwe ook hier van ons zelfs spreeken, die doorgaands zo plagten te schryven’ (1730: 505); vgl. ook: ‘Dewyl dit tot onderwys van anderen kan dienen, zal men my niet kwaalyk neemen, dat ik in dien Man [t.w. Van Hoogstraten, RdB] eenen misslag aantoone, dien ik in my zelven veroordeel’ (Huydecoper 1726: 49). En in de onvoltooide voorrede tot de rijmkroniek van Melis Stoke schrijft Huydecoper: ‘Want myne eigene misslagen over 't hoofd te zien, of die te zien en te ontveinzen, was noit mijn gewoonte’ (geciteerd naar Ett 1948: 164).

Door in de *Proeve* kritiek te leveren op het taalgebruik van Vondel - en op dat van andere schrijvers - werd Huydecoper door tijdgenoten verschillende malen vergeleken met de filoloog Aristarchus (ca. 217 - 145 v.C.).[73] Zo wordt in de *Maendelyke Uittreksels, of Boekzael der geleerde Werelt* van maart 1732 over Huydecoper gesproken als ‘den Nederduitschen Aristarchus’ (p. 321). En in de door Lucas Pater geschreven rijmbrief die voorafgaat aan het exemplaar van Huydecopers *Proeve* dat het Amsterdamse kunstgenootschap *Diligentiae omnia* (‘Alles met naarstigheid’) in 1770 schonk aan ‘Mejuffrouw Aagje Deken’,[74] staat te lezen dat Huydecoper ‘als de Aristarch van 't Y, Door wyze proeven leert het goed' van 't kwaad' te schiften’.[75]

Met het louter aanwijzen van onvolkomenheden in het werk van dichters en prozaschrijvers stelde Huydecoper zich niet tevreden. Hij wilde zijn lezers namelijk niet alleen laten zien wat er fout was maar ook uiteenzetten waaróm hij bepaalde zaken afkeurde:

> en, ons niet genoegende met te zeggen wat kwaad is, zullen wy den jongen Dichter, zo 't ons eenigszins mogelyk is, vaste gronden, en zekere <vaste> regelen aan de hand geeven, waaraan hy den Trant zyner vaarzen zal konnen toetsen; [...].
> (1730: 175)

Huydecoper was de mening toegedaan dat alles wat afweek van de notie die men over een bepaald onderwerp had ontwikkeld, niet op voorhand diende te worden verworpen:

> ten minste moetmen niet alles veroordeelen, wat met onze gedachten niet aanstonds overeen komt.[76]
> (1730: 99)

73 Aristarchus is vooral bekend door zijn commentaar op teksten van Homerus. Daarin gaf hij de betekenis van moeilijke woorden, verstrekte hij informatie over mythologische en geografische bijzonderheden en besteedde hij veel aandacht aan grammaticale verklaringen. Vossius' standaardwerk *De arte grammatica libri septem* (1635) is sedert de druk van 1662 ook bekend onder de naam *Aristarchus* (Dibbets 1981: xxxiii). Vondel raadt dichters in zijn invloedrijke *Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunste* aan om een gedicht ter beoordeling voor te leggen aan een Aristarchus, ‘ja verscheide keurmeesteren’.

74 Dit exemplaar berust in de UB van de RUL, onder signatuur 1260 E 8. Zie Buijnsters 1984: 168.

75 Uit de opdracht aan Huydecoper die voorafgaat aan Philip Zweerts' *Semiramis, of de doot van Ninus* (1729), kunnen we opmaken dat de achttiende-eeuwse taalgeleerde zijn kritisch oog heeft laten gaan over de tekst van dat treurspel. Om die reden richt Zweerts zich tot Huydecoper met de woorden: ‘O Aristarch! ô fakkel onzer tyt!’ (p. *3^{V}). De dichter L. van den Broek spreekt Huydecoper in een aan hem opgedragen gedicht uit 1730 aan met de woorden ‘Doorzichtige Aristarch!’ (RAU, inv. 67, inv.nr. 187). Op 5 september 1733 geeft Elias aan Huydecoper te kennen dat hij is gestopt met het schrijven van gedichten, want ‘de verandering der woonplaats van den heere Huijdecoper heeft mij van een' Aristarchus beroofd, by wien ik nooit zonder nut heb geraadpleegd’.

76 Vgl. 1730: 187: ‘op voorheengeleide grondslagen kanmen met weinig moeite een gebouw zetten; dit heb ik geheel uit den grond moeten ophaalen, om het ten minste te doen pal staan tegen den wind van zodanige Berispingen, die veel gedruisch maaken, maar niets beweegen konnen, dan 't geen uit zich zelf lichtelyk vlot en beweegd wordt’.

Daarnaast stelde hij zich op het standpunt dat men inzake taalkundige kwesties geen blind vertrouwen mocht stellen in de informatie die werd geboden in taalkundige geschriften als die van Moonen en Nylöe, ‘die wy gelooven thans in yders handen te zyn, en van de meesten op hun woord geloofd te worden’ (1730: 426). Huydecoper vond dat men een probleem zelf diende te onderzoeken en dat men zich niet moest verlaten op autoriteiten. Ook zij konden zich immers vergissen.[77] Deze kritisiche, empirische houding spreekt duidelijk uit het onderstaande citaat:

77 Vgl. 1730: 296: ‘Dewyl dan de voorbeelden bevestigen 't geen de reden leert, [...] zouden wy ons dwaasselyk vergaapen aan de mistastingen van niet onfeilbaare Meesters’.

> waaropwe echter niet sterk zouden aandringen, indienwe dit, door onderzoek, niet bevonden hadden zo te zyn.
> (1730: 320)

Aan uitspraken over taal- en dichtkunde werd door Huydecoper alleen belang gehecht wanneer ze het resultaat waren van stevig gefundeerd onderzoek,[78] waarbij bewust gezocht moest worden naar een verklaring voor een verschijnsel. Uitspraken die voor de vuist weg werden gedaan, konden zijn goedkeuring niet wegdragen:

> dat zy [t.w. de poëten uit Plato's Verdediging van Socrates, RdB] zeiden te weeten waaren meerendeels meeningen, gebouwd op zeer losse en valsche gronden; en zelfs van 't geen zy wysselyk <op een wijze die getuigt van inzicht en oordeelsvermogen> geschreeven hadden, wisten zy mondeling geene reden te geeven. doch de kennis der oorzaaken is de bron der Wysheid; en zy, deeze missende, konden derhalve niet gezeid worden wyzer dan anderen te zyn.
> (1730: 27)

Bestond er tussen twee auteurs verschil van opvatting over een onderwerp, dan moest men zich volgens Huydecoper boven de strijdende partijen stellen en als onafhankelijke derde de waarde van de aangevoerde argumenten bepalen:

> Laaten wy, Leezer, als onpartydigen, oordeelen, en denken, gelykmen zegt, daar 'er twee kyven hebbenze beide schuld.
> (1730: 433)

Globaal genomen is het merendeel van de aantekeningen in de *Proeve* volgens hetzelfde patroon opgebouwd. Nadat Huydecoper vermeld heeft naar aanleiding van welke versregel uit Vondels vertaalde *Herscheppinge* hij de betreffende aantekening heeft geschreven, heeft hij bij die woorden zijn eigen op- en aanmerkingen geplaatst. Daarbij heeft hij soms ook gewag gemaakt van overeenkomstige dan wel afwijkende opvattingen van anderen. Dit ‘theoretische’ gedeelte wordt altijd gevolgd door voorbeelden uit de ‘praktijk’. Taalregels en -adviezen bezitten volgens Huydecoper namelijk uitsluitend geldingskracht als ze steun vinden in het taalgebruik ‘van voornaame Schrijveren’, over wie aanstonds meer. De wijze waarop Huydecoper in de *Proeve* gewoon was zijn commentaar te presenteren, heeft hij in het volgende fragment expliciet onder woorden gebracht:

> Myne gedachten opengeleid, en met redenen beweerd, schiet 'er over, datwe die noch, volgens onze gewoonte, met nieuwe en oude voorbeelden bekrachtigen en styven.[79]

78 Vgl. 1730: 128: ‘Opdat het nu blyke dat deeze myne Aanmerking *wel gegrond* [cursivering van mij, RdB] is, zullen wy daarvan meer bewyzen aantoonen’.

79 Vgl. 1730: 18: ‘Dat nu het BLAAUW zowel de eige kleur der *Zee* is, als het *Groen*, zou in zich zelf geen bewys noodig hebben. Om echter ook hier aan de wyze van behandeling, die wy ons voorgesteld hebben, te voldoen, konnen de volgende voorbeelden, kortelyk aangeroerd, dienen’. Vgl. 1730: 257-258: ‘wy zullen eerst zien, wat onze Spraakkunstschryvers daarvan zeggen; dan het hedendaagsche, en eindelyk het oude gebruik hieromtrent aantekenen’.

(1730: 33)

Uit dit citaat komt naar voren dat Huydecoper opmerkelijkheden in een taal niet alleen waarnam, maar deze met elkaar vergeleek en toetste aan de rede en het gebruik.[80]

In een ruim vier pagina's tellende aantekening bij vers 695 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* heeft Huydecoper een regel gegeven voor het verdubbelen van klinkers en medeklinkers, waarmee hij zichtbaar ingenomen was. De regel vond namelijk ondersteuning in de spelling van verschillende door Huydecoper geraadpleegde woordenboeken. Daaruit bleek volgens hem duidelijk

> dat hy [t.w. de regel, RdB] zo zeer niet is eene uitvinding van wat nieuws, als wel eene ontdekking van iets dat oud en goed, doch nu lang verborgen geweest is.[81]
> (1730: 65)

80 Jongeneelen (1996: 130) beweert dat Verwer aangewezen dient te worden als de meest waarschijnlijke bron voor Huydecopers empirisme. Deze stelling berust te zeer op vermoedens en wordt mijns inziens onvoldoende met feiten onderbouwd.

81 Vgl. 1730: 36: ‘Ondertusschen zietmen dat niet al nieuw is, watmen nieuw noemt’.

Dit citaat toont dat Huydecoper er waarde aan hechtte regels uit het taalgebruik te ontdekken en deze niet zelf te bedenken. Met andere woorden, hij toonde zich een voorstander van een inductieve werkwijze.Naar zijn mening mocht een spraakkunst niet louter bestaan uit een opsomming van regels die een gebruiker leren hoe hij zich in het Nederlands dient uit te drukken. Een grammaticus moest volgens Huydecoper laten weten waarop zijn taalvoorschriften en -adviezen waren gebaseerd:

> Indien deeze Schryvers [t.w. Hooft en Sewel, RdB] zo goed geweest waaren van ons Reden te geeven van dit zeggen, wy zouden den aangeweezen misslag zekerlyk niet begaan hebben.[82] deeze Reden, diemen vooral van een' Spraakkunstschryver hadt mogen vorderen, zullen wy hier aantoonen, opdat andere aankomelingen met my niet dwaalen, of myne dwaalingen niet naarvolgen.[83]
> (1730: 558)

Op dit punt was Huydecoper dezelfde mening toegedaan als Ten Kate. Deze had namelijk in zijn *Aenleiding* met betrekking tot de door hem gevolgde werkwijze in het beschaven van het Nederlands opgemerkt dat hij had '*betragt onze Taelwetten te vinden, en niet te maken, zoekende middelerwijle ook na hare Oorzaek en Redelijkheid*' (1723, I: 14).[84]

Om de juistheid van een taalregel te bewijzen heeft Huydecoper zich laten leiden door twee criteria: het gebruik en de rede. Ten aanzien van deze normen heeft Klifman (1983: 20) opgemerkt dat de rede of *ratio* een 'brugfunctie' vervult tussen het taalgebruik aan de ene en de taalregels aan de andere kant: 'voorzover het gebruik "redelijk" is, kan het door de rede in een taalregel vastgelegd en zo geordend worden'.

Komen de voorbeelden uit het geschreven taalgebruik overeen met de eisen die de rede aan de taal stelt, dan behoeft er volgens Huydecoper niet te worden getwijfeld aan de juistheid van een taalregel:

> Dewyl dan de voorbeelden bevestigen 't geen de reden leert, te weeten, datmen moet schryven *op* en *in* DEN *loop*, zouden wy ons dwaasselyk vergaapen aan de mistastingen van niet onfeilbaare Meesters; of aan den styl van 't gemeene volk, 't welk doorgaans het ongeluk heeft recht anders

82 Vgl. 1730: 164: 'Geen van beide [t.w. Moonen en Sewel, RdB] geeven zy reden van hun zeggen, en laaten dierhalve onzekere leerlingen, door hun verschil, in de zelfde onzekerheid steeken'. Vgl. 1772a: 15: 'Die onderwijst moet klaar spreeken.'

83 Vgl. 1730: 64: 'Maar neem, dat die Regel, als nieuw zynde, noch geen gezag heeft om iets te bewyzen. wy zullen 't dan met andere klaare redenen goedmaaken: en door die redenen zelfs deezen Regel bevestigen, en bekwaam maaken, om in 't vervolg iets te konnen bewyzen'. Vgl. 1730: 65: 'Dit ontdek ik uit deezen Regel, maar wy zullen 't weder met redenen bevestigen'.

84 Vgl. 1723, I: **3^{v}: 'om niet alleen vooreerst de Regelen van het Agtbaerste Gebruik uitte vinden, maer ook om daernae de duisterschijnende Oorzaeken en Redelijkheid van die Gebruiken nae te speuren'. Zie De Bonth & Dibbets 1995: 119, 126-127. Dit principe komen we al tegen in Johan Radermachers *Voorreden vanden noodich ende nutticheit der Nederduytscher taelkunste* uit 1568, wat voor die tijd uitzonderlijk mag heten (Bostoen 1985: 5).

te spreeken dan behoort; ja dikwils de beest speelt zonder naar voorbeelden of redenen eenigszins te luisteren.[85]
(1730: 296)

Wanneer er sprake is van een discrepantie tussen het gebruik enerzijds en de rede anderzijds, dan heeft Huydecoper opvallend genoeg de voorkeur gegeven aan de ratio:

Vraagt gy, of het geenmen overal en by alle Schryveren vindt, niet goed is? zo vraag ik u weder, hoewel ik voorlang van Horatius geleerd heb, dat vraagen met vraagen te beantwoorden geen geschil eindigt; evenwel, zeg ik, vraag ik u; of gy, 't geen de Reden zelve zegt *goed* te zyn, niet *beter*

85 Vgl. 1730: 84: 'Dit, met redenen beweezen, lust ons nu ook met voorbeelden te bekrachtigen: opdat wy, gelyk meer gezeid is, het spreekgebruik niet achtende, echter toonen, dat het schryfgebruik aan onze zyde is'. Vgl. 1730: 116: 'Dit, aldus met goede en klaare redenen vast gesteld, zullenwe met voorbeelden van andere Dichters bevestigen, en toonen, dat Vondel en Poot, beter geschreeven zouden hebben, NOCH *eens zo hoogh*, en NOCH *eens zo vast*'.

> oordeelt, dan 't geen alleen door 't Gebruik wordt *goed* genoemd?[86] Dien dit niet voldoet, die kan uit het Tafereel van Cebes leeren, dat het beter is, met weinigen, ja alleen in het licht te staan; dan met duizenden van anderen in de duisternis te zitten steroogen <staren> op twyffelachtige en dubbelzinnige voorwerpen.[87]
> (1730: 428)

Een vergelijkbaar geluid viel eerder te horen in een aantekening waarin de vervoeging van de werkwoorden *klieven, kluiven* en *klooven* onderwerp van behandeling was:

> zeker, indien alles goed Duitsch is, watmen met voorbeelden kan bevestigen, zo is 'er geen verwarder taal, dan de Duitsche, tegenwoordig bekend.[88] Ondertusschen is in dit alles, wanneermen op de Regelen acht geeft, niet de minste verwarring of onzekerheid.
> (1730: 344)

Hierboven is er reeds op gewezen dat Huydecoper het van wezenlijk belang achtte dat de door hem gedane uitspraken door middel van voorbeelden werden bekrachtigd:[89]

> Voorts zullen wij u, omtrent onze behandeling in 't gemeen, dit eenige mededeelen. Schoon wij eertijds van andere gedachten geweest zijn, wij zijn echter door de ondervinding eindelijk geleerd, dat niet alleen de doode taalen, als de Grieksche en Latijnsche, maar ook de leevenden, gelijk onze

86 Vgl. 1730: 116: 'Nu is de vraag of dit [t.w. *eens zo hoog*, RdB], om de verdubbeling van iets uit te drukken, wel gezeid is? volgens 't gebruik, ja: maar volgens de reden, en nette rekenkonst, neen'. Vgl. 1772a: 36 'Is dit Gebruik? zo heb ik moeds genoeg om het Gebruik op den mond te kloppen, en te doen zwygen. Ik vermag zulks te doen, omdat het Gebruik niet algemeen tegen my is. Ik ben verpligt zulks te doen, omdat de gezonde Reden my zulks beveelt'.

87 Een soortgelijke opvatting komen we tegen bij Perizonius, wiens editie van Sanctius' *Minerva* aan Huydecoper bekend was. Voor Perizonius vormde *ratio* de grondslag van een taal. De *usus* vond hij ook van belang, maar die veronderstelde *ratio*, omdat er anders sprake zou zijn van *abusus*. Hij probeerde de taalverschijnselen te verklaren door *analogie*, waardoor hij de oorspronkelijke vorm en betekenis zocht in de oudste taal. Deze methode kon alleen met succes worden aangewend door iemand die een grondige kennis bezat van de *usus* van een taal (Gerretzen 1940: 70). Huydecoper voldeed aan die eis.

88 Vgl. 1730: 407: 'Sewel p.162. zegt, datmen het tweezins gebruikt *trefte* en *trof, getreft* en *getroffen*. dat is de waarheid; doch het is daarom beide niet evengoed'. Vgl. 1730: 502: 'Dus verre was ons eerste opstel <concept>, waarinwe geen verandering gemaakt hebben, om te toonen dat 'er, gelyk wy ook elders zeiden, van alles voorbeelden by ons te vinden zyn; en dat het lichtvaardigheid is te verzekeren, dat iets noit gezeid is'.

89 Van Lelyveld merkte in de tweede druk van de *Proeve* ten aanzien van Huydecopers werkwijze op: 'de Heer HUYDECOPER, die voornamelijk onze taal uit voorbeelden der geachtste schryvers heeft beoefend' (Van Lelyveld 1782: 181).

> Nederduitsche, noodig hebben met voorbeelden van voornaame Schrijveren, 't zij Nieuwen of Ouden,[90] opgehelderd te worden.[91] (1730: *4^{v})

Wanneer een uitspraak door een groot aantal voorbeelden uit het werk van ‘voornaame schrijveren’, van ‘Dichters van Naame’ (1730: 252), van auteurs die ‘onder de besten mogen geteld worden’ (1730: 380), kon worden bevestigd, diende er naar de mening van Huydecoper niet te worden getwijfeld aan de juistheid ervan. Zowel de kwantiteit als de kwaliteit van de voorbeelden speelden daarbij een rol:

> Zie hier dan een werreld van getuigen [...] en oordeel dan, of ‘er aan 't getal,[92] of aan het gezag

90 Onder ‘Nieuwen’ verstond Huydecoper auteurs die Nederlandse teksten hadden geschreven ná 1561, onder ‘Ouden’ verstond hij auteurs die Nederlandse teksten hadden geschreven vóór 1561. Voor alle duidelijkheid: Huydecoper refereerde met de term ‘Ouden’ níet aan schrijvers uit de Klassieke Oudheid; in deze betekenis komen we het begrip ‘Ouden’ wél tegen bij onder meer Pels 1677 (zie Schenkeveld-van der Dussen 1973: 37-38). Nadere gegevens over Huydecopers onderscheid tussen Nieuwen en Ouden is te vinden in 4.3.4.

91 Vgl. 1730: 71: ‘Echter moetmen de regelen uit het gebruik hunnen klem geeven: zo is 't, en dat zal ik doen, doch uit het gebruik van schryven, dat alleen bekwaam is, om den regelen gewigt by te zetten’; vgl. 1730: 68: ‘wy zullen daaruit eene aanmerking opmaaken, en met getuigen bevestigen, die mogelyk by keurelyke schryvers toestemming zal vinden: zekerlyk in bedenking zal komen’.

92 Vgl. 1730: 618: ‘hiervan vind ik, onder myne aantekeningen, alleen twee voorbeelden; doch genoegsaam, om de waarheid van dit zeggen te bewyzen’; 1730: 281: ‘hierin worden wy krachtelyk bevestigd door eenige, hoewel weinige, Dichters, by de welken wy deeze naamen van *Bruidleider* en *leidster*, in die betekenis aangemerkt hebben’ (1730: 281).

> der Schryveren[93] iets ontbreeke.
> (1730: 71)

Zojuist hebben we gezien dat Huydecoper tot de ‘voornaame Schrijveren’ zowel ‘Nieuwen’ als ‘Ouden’ rekent. Met de voorbeelden uit het werk van ‘Nieuwe’ auteurs streefde hij een ander doel na dan met die uit de geschriften van ‘Oude’ auteurs. Over de eerste groep heeft hij in de voorrede tot de *Proeve* het volgende opgemerkt:

> De Voorbeelden der Nieuwen dienen voornaamelijk om een onderscheid te maaken tusschen die woorden en spreekwijzen, de welken onze beste Schrijvers met oordeel verkooren en gebezigd hebben; en die, de welken alleen van den slechtsten hoop gebruikt, van de beschaafdsten gemijd worden.
> (1730: *4^{v})

De vraag werpt zich op welke ‘Nieuwe’ schrijvers Huydecoper tot de beschaafdsten rekende. Het is mogelijk ons van deze categorie een beeld te vormen op basis van gegevens uit de *Proeve*. Huydecoper heeft zich in dit boek namelijk her en der in waarderende bewoordingen uitgelaten over de (voornamelijk literaire) kwaliteiten van bepaalde schrijvers. Auteurs die volgens hem behoren tot deelverzamelingen als ‘onze beste Dichters’ (1730: 300), ‘nette Schryvers’ (1730: 35) en ‘zeer voornaame Dichteren’ (1730: 147), zijn:[94] Reinier Anslo, Johannes Antonides van der Goes, Laurens Bake, Pieter Boddaert, Johannes van Braam, Gerardt Brandt, Gerbrand Adriaensz. Brederode, C. Breemer, Gezine Brit, Joan van Broekhuizen, Jacob vander Burg, Pieter le Clercq, Jeremias de Decker, Heiman Dullaert, Sybrand Feitema, Joan de Haas, Daniel Heinsius, Pieter Cornelisz Hooft, David van Hoogstraten, Frans van Hoogstraten, Arnold Hoogvliet, Constantin Huygens, Daniel Jonktijs, Dirk Rafaëls Kamphuizen, P.C. Ketel, Everhard Kraeyvanger, Katrijne Lescailje, Gerard van Loon, Laevinus de Meyere, Arnold Moonen, Anna Morian, Daniel Mostaert, Joachim Oudaen, Joan Pluimer, Hubert Korneliszoon Poot, David de Potter, Catharine Questiers, Jacobus Revius,[95] Pieter de la Ruë, Hendrik Schim, Jan Six van Chandelier, H.L. Spiegel, Jacob Storm, Pieter Verhoek, Roemer Visscher, Bernhard Vollenhove, Johannes Vollenhove, Vondel, Jan Vos, Jan Bapt. Wellekens, Jacob van Westerbaen, Jacob Zeeus en Philip Zweerts.

Bij het opsporen van met oordeel gekozen woorden en uitdrukkingen in het werk van deze ‘voornaame Schrijveren’ heeft Huydecoper bevonden dat daarin niettemin genoeg voorbeelden van ‘het slechte en verachtelijke’ zijn aan te wijzen:[96]

93 Vgl. 1730: 59: ‘ik denk dat de Achtbaarheid van den Drost Hooft voldoende zal zyn’; vgl. 1730: 209: ‘Ik acht, dat het gezag van Hooft en Vondel hier genoeg zy, om het na hen met Poot onbeschroomd te gebruiken’; Vgl. 1730: 270: ‘Laat één Huygens hier zo goed zyn als veelen’.

94 Deze schrijvers zijn alfabetisch op achternaam gerangschikt. De spelling van de voor- en achternaam is ontleend aan de ‘Tweede bladwijzer, der aangetoogen schrijveren’ (1730: 670-682).

95 Over Huydecoper en zijn waardering voor Revius, zie Arens 1962.

96 Vgl. 1730: 193: ‘en, om te toonen, dat onze taal, in dit deel, noch niet geheel gezuiverd is, zal ik deeze Aanmerking besluiten met eenige voorbeelden uit onze beste Dichteren, waarin niet alleen de Deel- maar ook de Bynaam-woorden kwaalyk gebruikt worden’.

Om nu ook in deeze laatsten het goede van het kwaade te onderscheiden, en op eene overtuigende wijze voor te stellen, zijn de Voorbeelden der Ouden[97] ten alleruitersten noodzaakelijk. Zelfs de eenvoudigheid van hunnen stijl pleit voor hun: en schoon wij al toestaan <toegeven>, dat de meeste sierelijkheid der Taale te vinden zij bij de Nieuwen; wij beweeren echter, als eene onwederspreekelijke waarheid, dat de zuiverste gronden, moeten gezocht worden bij de Ouden. Hoe

97 Met ‘Ouden’ bedoelt Huydecoper het werk van auteurs dat vóór 1561 is geschreven (en gedrukt); vgl. 4.3.4.

> nader aan den oorsprong, hoe verder van het bederf.[98]
> (1730: **1[r])

In de *Aenleiding* van Ten Kate treffen we een passage van gelijke strekking aan:

> Uit deze genoegsame proeven [t.w. de rijmkroniek van Melis Stoke en de Delftse bijbel uit 1477, RdB], zoo men die wel inziet, kan men bevinden dat de grond van onze Tael, wat het *Generale Grammaticael* belangt, van dien tijd tot op heden dezelfde is; hoewel de Stijl van schrijven, zo verre die den cierlijken opschik betreft, thans een vrij meer vloeijende, veranderlijke, en bevallige plooi heeft aengenomen: Sedert een eeuw herwaerts, toen de geleerdheid <wetenschap> in Holland haer vermaek vond <werd beoefend>, begon deze cierlijke Schrijftrant zijne wortels te schieten.
> (1723, I: 58)

De gelijkenis is treffend. Het vermoeden lijkt me dan ook gerechtvaardigd dat Huydecoper zijn stelling over de zuiverheid van de Ouden en de sierlijkheid van de Nieuwen heeft ontleend aan Ten Kate.

Wanneer Huydecoper ontdekte dat er tussen de ‘Nieuwen’ - auteurs die werkten na 1561 - over een bepaalde taalkundige kwestie geen overeenstemming bleek te bestaan, is hij nagegaan hoe het taalgebruik van de ‘Ouden’ op dit punt was.[99] Anders gezegd, het achttiende-eeuwse Nederlands werd door Huydecoper in dergelijke gevallen getoetst aan het - wat wij tegenwoordig noemen - Middelnederlands.

Hoewel Huydecoper veel belang hechtte aan het taalgebruik van de Ouden was hun gezag niet onaantastbaar. Een enkele keer heeft hij de voorbeelden uit hun geschriften genegeerd en heeft hij naar eigen goeddunken gehandeld:

98 In termen van de klassieke retorica zouden we kunnen stellen dat de taal van de middeleeuwse schrijvers die Huydecoper heeft aangeduid als de ‘Ouden’, zich volgens hem kenmerkt door ‘sermo purus’ <zuiverheid> en ‘perspicuitas’ <duidelijkheid>, terwijl de Nieuwen ‘ornate’ <versierd> en ‘apte’ <naar behoren> of ‘decore’ <welvoeglijk> schreven. Het waren juist de stijlkwaliteiten ‘puritas’ en ‘perspicuitas’ waaraan schrijvers zich volgens Huydecoper - in navolging van onder anderen Cicero en Quintilianus - moesten houden (Vgl. Leeman & Braet 1987: 102).

99 Vgl. Brief Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 [RAU, inv. 67, inv.nr. 175]: ‘Hebben wy het [Nederlands, RdB] nu ten top van volmaaktheid gebragt? Ik zou misschien zeggen, ja; indien ik niet wist, dat 'er voor meer dan honderd jaaren schryvers geweest zyn, die zich des al beroemden. ik zou my dan konnen bedriegen, gelyk zy gedaan hebben. doch 't is zigtbaar genoeg, datwe noch de volmaaktheid niet hebben, omdat zelfs de besten in veelen verschillen. Eenigen deezer verschillen heb ik in myne Proeve gepoogd te beslissen. en ik heb t geluk gehad, dat verscheidenen die van my verschilden, door myne redenen gebragt zyn tot myn gevoelen. Wat middelen heb ik hier toe gebruikt? geenszins eene stipte bepaaling aan de voorbeelden van Ouden, of aan nieuwen; eerst heb ik het beste, of regelmaatigste uit onze laater schryvers verkooren: vervolgens heb ik dat getoetst aan de schryfwyze der ouden; aan de welken ik gaarne wil dankweeten het grootste gedeelte dier aanmerkingen, die ik voor de nutsten van myn geheel werk erken. want gun my alleen dat ik dit zeggen moge: Heb ik eenige vaste en onwrikbaare gronden aangeweezen; zo moet volgen, dat in alles, wat op die gronden rust, de volmaaktheid bereikt zy: anders, zyn het geen vaste, maar losse gronden’.

Niettegenstaande alle deeze, en meer andere voorbeelden, te vinden by zulke Schryvers, op welker gronden wy anders gewoon zyn te bouwen,[100] oordeelen wy, dat *Beleide, Beleid*, gansch niet, maar BELAG, BELEGEN, alleen en volkomen goed zy.[101]
(1730: 370)

100 Vgl. 1730: 508: ‘Zie daar het duidelykste onderscheid tusschen LIGGEN, LAG, GELEGEN, en LEGGEN, LEIDE, GELEID, aangeweezen en met wettige voorbeelden gestaafd’, die stuk voor stuk zijn ontleend aan het taalgebruik van de (aal)ouden, en ‘Doch onze keur voor *vryde, gevryd*, vind ik gewettigd door de twee volgende oude voorbeelden’ (1730: 627).

101 Vgl. 1730: 622: ‘wy blyven by onze gedachten. evenwel willen wy niet ontveinzen, datwe deeze uitdrukking naderhand ontmoet hebben in den Delfschen Bybel 1477. [...]. Waarvan ik echter niet weet by eenen der Ouden eenig ander voorbeeld geleezen te hebben’. Vgl. 1730: 630: ‘doch behalve dat dit het eenigste voorbeeld is, dat ik by de ouden heb konnen ontdekken, zo is noch aanmerkelyk dat het voorkomt by die, de welken wy elders genoemd hebben de Jongsten onder de Ouden’.

Op tal van plaatsen in de *Proeve* heeft Huydecoper expliciet te kennen gegeven dat voorbeelden uit geschriften van zowel Nieuwe als Oude schrijvers aantonen wat in het Nederlands gebruikelijk is of was.[102]

Om ruimte te besparen heeft Huydecoper een enkele keer besloten zijn uitspraken niet te bekrachtigen met het citeren van verzen dan wel prozafragmenten:

> Het uitschryven hunner woorden gaa ik voorby, om plaats te winnen; doch ik noem de Schryvers, om zowel te zeggen, wat voor is, als tegen.[103]
> (1730: 250)

Huydecoper geeft te kennen dat hij in de geschriften die hij heeft onderzocht geen voorbeelden heeft aangetroffen die in strijd zijn met door hem gedane beweringen. En als hij deze had aangetroffen, dan zou hij die nooit bewust hebben achtergehouden:

> wy verklaaren, dat wy, in het aanhaalen der voorbeelden, altyd met eene onberispelyke oprechtheid getracht hebben, te werk te gaan. en vindt de Leezer by eenen der Ouden iets, tegen ons strydende en echter van ons niet gemeld, hy zy verzekerd, dat wy het of niet geleezen, of over 't hoofd gezien hebben.[104]
> (1730: 630)

102 Vgl. ‘Dat echter *beweegde* en *beweegd* altyd in gebruik geweest zyn, lust ons te toonen met verscheiden voorbeelden, uit verscheiden zo oude als nieuwe schryveren’ (1730: 121), ‘Een menigte van plaatsen komen ons in dit werk voor, om het gebruik van onzen Dichter buiten allen twyffel te stellen’ (1730: 136), ‘doch wy zullen hier het misbruik verder stilzwygende verbygaan, en alleen het rechte gebruik aanwyzen’ (1730: 201), ‘Licht zal iemand vraagen, waartoe zo veele voorbeelden aangehaald van iets dat bekend is? hiertoe: opdat zich niemand zo grof vergrype, van *wyten* en *weeten* ondereen te mengen’ (1730: 217), ‘zie daar VRAAGDE mede genoegsaam beweezen uit de Ouden, even gelyk *jaagde*’ (1730: 265), ‘wy zouden hierby noch honderd voorbeelden uit de Ouden konnen byvoegen; doch oordeelen dat dit voldoet’ (1730: 297), ‘Zie hier eenige voorbeelden, die wy niet mogen overslaan, zonder ons voornaamste oogwit te kort te doen; en slechts eenvoudig zullen ter nederstellen, om ons hier niet, met zaaken van weinig belang, optehouden’ (1730: 302), ‘wy gewaagden van deeze Spelling nu al dikwils in 't voorbygaan. besluit met my der zelver echtheid uit de volgende voorbeelden’ (1730: 327), ‘Eerwe dit ophelderen, zullenwe de voorbeelden, getrokken uit veele schriften der Ouden, laaten voorafgaan’ (1730: 369), ‘Doch wy willen nu de Ouden laaten berusten, dewyl het by hen algemeen is; en overgaan tot de Nieuwen, die dit mede, hoewel spaarzaamer, hier en daar in hunne werken ingevoegd hebben’ (1730: 379), ‘En dat dit bewys voldoende zy, bewyzen wy [...] ten anderen, uit een reeks van voorbeelden, in de welken *Het* nu altyd wordt uitgedrukt door *Daar*’ (1730: 473), ‘op de zelfde wyze (want ook hier moeten de voorbeelden klem hebben)’ (1730: 509-510), ‘Dat zulks waar zy, kanmen daar, en uit een groot getal der bovenstaande voorbeelden, bevestigd vinden’ (1730: 617).

103 Op bladzijde 289 van de *Proeve* wilde Huydecoper wel voorbeelden geven, maar dat zou te veel plaats vergen: ‘Wy zullen dit dan by deeze eenvoudige verzekering laaten, en alleen noch dit zeggen, dat het lang te vooren onverbreekelyk waargenomen is’. Vgl. ‘wy zullen hier de kwaade voorbeelden overslaan; en de goeden zyn genoeg te vinden’ (1730: 287).

104 Vgl. 1730: 333: ‘had ik 't van andere dieren gevonden, ik zou 't niet ontveinzen’ en ‘Wy zouden dit [t.w. stamtijden *leggen, legde, gelegd*] stilzwygende voorbygaan, zo wy ook hiervan geene voorbeelden gevonden hadden’ (1730: 509).

Van elk citaat dat in de *Proeve* is opgenomen, heeft Huydecoper nauwkeurig de vindplaats opgegeven. Hij heeft zich daarbij niet beperkt tot het vermelden van de naam van de auteur en de titel van het boek waaruit het citaat afkomstig is, maar ook bladzijde, boek, vers, bedrijf, scene, blad, kolom en regel genoemd waar de betreffende passage te vinden is. Hierdoor is het gemakkelijk een aanhaling op te zoeken in het origineel, zoals Huydecoper in het volgende fragment expliciet onder woorden heeft gebracht:

> ik zal hier mede eenige voorbeelden, met aanwyzinge van blad, colom en regel, op dat zy te lichter konnen naargezocht worden, byvoegen (1730: 35)

Door de exacte vindplaats van een citaat aan te duiden hoopte Huydecoper te bewerkstelligen dat de lezers van de *Proeve* het fragment erop zouden naslaan in de opgegeven bron en zelf een oordeel zouden vormen over een bepaald gebruik:

> doch ik hebze mynen Leezer willen aantoonen, opdat hy, zo hy dit zyn aandacht waardig houde, die plaatsen kan naarzien, en dan zelf oordeelen, wat uitwerking zy daar hebben, en of hem dunkt datze te volgen of te myden zyn.
> (1730: 160)

Bij het citeren van schrijvers heeft Huydecoper zich zoveel mogelijk gebaseerd op originele bronnen. Heeft hij woorden aangehaald uit de tweede hand, dan heeft hij dat uitdrukkelijk vermeld.[105] Hij was namelijk naar eigen zeggen gewoon

> of de Schryvers zelfs naar te zien,[106] of aan te wyzen, waar ik hunne woorden gevonden heb.[107]
> (1730: 634)

Aan het weergeven van tekst uit werk van anderen heeft Huydecoper twee nauw met elkaar verweven eisen gesteld: citaten dienen ten eerste correct en ten tweede volledig te zijn. Als voorbeeld van een boek dat niet voldeed aan de eerste voorwaarde, heeft Huydecoper de geslachtlijst van Van Hoogstraten genoemd. Voor een herdruk van dat boek deed Huydecoper daarom de suggestie ‘datmen de plaatsen, met veel moeite en aanhoudenden yver door dien werkzaamen Man verzaameld, eens tegen de Schryvers zelfs naarzag; en de zulken, die wat schielyk en gebrekkelyk uitgeschreeven zyn, in die orde herstelde, waarinze by hunne maakers voorkomen’ (1730: 233). Huydecoper wilde daarnaast dat citaten volledig waren, omdat het onvolledig citeren ertoe zou kunnen leiden dat men tot verkeerde gevolgtrekkingen kwam.[108] Dit heeft

105 Zie bij voorbeeld 1730: 106: ‘*Mas* is, volgens Becanus (gelyk Kiliaen aantekent) *een verzameling van veele zaaken tot een*’. In een brief van 21 december 1754 schrijft Huydecoper aan Gerard Meerman: ‘Ik acht my dan in dit gedeelte myner behandelinge gansch onberispelyk, en zelfs gehandeld te hebben volgends de strengste regelen der ars critica, die niet verbiedt, ons den arbeid van anderen ten nutte te maaken, mids wy de zelven met naame noemen: en dat doe ik altyd. Maar Schryvers, die men noit geleezen heeft, aan te haalen alsof men ze geleezen hadt, met verberging van den geenen by wien men 't gevonden heeft, is onvergeeflyk. maar dat doe ik noit’ (geciteerd naar Ett 1948: 114). Aan het slot van deze brief zegt Huydecoper dat ‘[ik] noch niet ganschelyk vergeeten ben de Regulae artis criticae, waarin [ik] my sedert 40 jaaren geoeffend heb’ (geciteerd naar Ett 1948: 115).

106 Op het laatste moment - in de ‘Noodige toegift’ - wist Huydecoper hierdoor een fout in de *Proeve* te verbeteren: ‘ik [ontdek], by het naarzoeken van de Aantek. van den Heer Vlaming (het welk ik eerder behoord had te doen, en nu echter noch even by tyds doe) dat daar niet geleezen wordt *Hen*, gelyk ik gezeid en herhaald heb, maar *Her*’ (1730: 643).

107 Eén keer heeft Huydecoper toegegeven dat hij zich daar in de *Proeve* niet aan heeft gehouden, met als gevolg dat hij iemand woorden toeschreef die deze niet had geuit. Daaraan verbond Huydecoper de volgende les: ‘Laat ons ook hieruit leeren voorzigtig te zyn; en geen' staat te maaken op anderen in iets, dat wy zelfs moeten verantwoorden’ (1730: 634).

108 Iets soortgelijks treffen we aan op pagina 425 van de *Proeve*. Daar heeft Huydecoper beweerd dat het zonder hulp van de context niet mogelijk is om vast te stellen of we in het Latijn *homo homini* of *homo hominem* moeten schrijven. Het eerste is correct in de uitdrukking *homo homini lupus est*, het tweede in *homo hominem generat*: ‘'t Welk aantoont, datmen, uit afgebroken en onvolmaakte redenen, de eigelyke betekenis van een woord geenszins bepaalen, noch, of iets wel of kwaalyk gezeid zy, met eenigen grond betwisten kan’. Vgl. ook 1730: 137 waar Huydecoper door het gebruik van kleine hoofdletters heeft laten zien

Huydecoper geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld uit Vossius' *De arte grammatica*. Sallustius schreef ‘volgens de aanhaaling van Vossius’ *neque in priore pugna adfuerant*, waarbij Huydecoper heeft aangetekend ‘dat zy, by den schryver zelf, volleediger voorkomen, aldus, *neque in priore pugna, in itinere* MORATI, *adfuerant*’ (1730: 387-388). Dat Huydecoper de door Vossius aangehaalde woorden heeft vergeleken met het origineel, toont overigens duidelijk aan hoe belangrijk het voor hem was om terug te keren ‘ad fontes’.

dat op basis van de context de werkwoordsvorm *hiet* in de eerste voorbeeldzin een imperfectum is en *heten* in het tweede voorbeeld een praesens: ‘*het* WAS *een coninc*, hiet *Prides*’ en ‘*Die Neder-Sassen* heten NU *Vriesen*’.

Een enkele maal heeft Huydecoper uitdrukkelijk kenbaar gemaakt langs welke weg hij tot een bepaalde uitspraak is gekomen en waarom hij dat geëxpliciteerd heeft:

> Mogelyk vraagt nu iemand; Waarom niet regelrecht tot deeze Afleiding gekomen? die omweg, Leezer, langs den welken wy u geleid hebben, is de zelfde, waarlangs wy tot de waarheid gekomen zyn.
> (1730: 328)

Met andere woorden, voor Huydecoper telde niet uitsluitend de uitkomst van een onderzoek, het proces dat daartoe had geleid vond hij minstens zo belangrijk.

Huydecoper heeft er in diverse aantekeningen van de *Proeve* op gewezen dat het geenszins zijn bedoeling was zijn mening aan anderen op te dringen: ‘elk hebbe zyn oordeel vry’ (1730: 218). Het was hem er voornamelijk om te doen zijn eigen ideeën uiteen te zetten[109] en die aannemelijk te maken door ze met voorbeelden uit het taalgebruik te ‘bewijzen’ of te ‘bevestigen’. Op basis daarvan kon een lezer zelf besluiten Huydecopers opvattingen over te nemen of te verwerpen:

> Wy zullen besluiten, en laaten elk hiervan oordeelen, zo 't hem behaagt.[110]
> (1730: 252)

Huydecoper is er niet altijd in geslaagd een duidelijke regel te formuleren waar onzekere taalgebruikers zich aan konden houden. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer er naast elkaar twee vormen bestaan die geen van beide onjuist zijn:

> Wy zullen van alles den Leezer eenige staaltjes voorhouden, en laaten hem 't gebruik vry: want wy gelooven dat het beide [t.w. *lachte/loeg* & *gelacht/gelachen*] goed is.
> (1730: 166)

We hebben hierboven gezien dat Huydecoper zijn uitspraken schraagt met feiten. Heeft hij onvoldoende materiaal tot zijn beschikking om over een taal- dan wel dichtkundige kwestie iets zinnigs te zeggen, dan laat hij dat achterwege. De lezer zal in een voorkomend geval moeten afgaan op zijn eigen oordeel:

> Daar is iets in [t.w. het onderscheid *razery/razerny, slaavery/slaaverny*] dat my toelacht, doch ik kan het met geen bewyzen staaven, en laat het dus aan 't oordeel van bescheidene <oordeelkundige>, en zich des verstaande Leezeren <lezers die op dit gebied thuis zijn>.[111]

109 Vgl. 1730: 361: ‘Wy bepaalen niemand in zyn oordeel: zie hier het onze’.

110 Vgl. ‘wy willen niemands meening verdraaien; en laaten 't oordeel aan den Leezer’ (1730: 339); ‘Maar dewyl wy diergelyke woorden by de besten onzer Dichteren overal in het vaars geplaatst vinden; zullen wy den Leezer hier eenigen der zelven voorstellen, opdat hy de waarheid myner stellinge daaraan toetse, en zelf oordeele welke der volgende voorbeelden naar te volgen, welke geheel en al te vermyden zyn’ (1730: 187-188); ‘dit behaagt ons: doch wy laaten 't aan uw oordeel, om hier niet stil te staan’ (1730: 582); ‘Nu laat ik aan 't oordeel van den Leezer, of dit mede onder losse Gissingen, of onder beweezen Waarheden, te tellen zy. 't laatste behaagt ons: en zal ons behaagen, totwe anders geleerd worden’ (1730: 328).

111 Van Lelyveld vraagt zich in een noot bij de tweede druk van de *Proeve* af of het onderscheid waarvan sprake is, wel reëel is: ‘Wy, voor ons, twyfelen, of men immer

(1730: 104)

4.2.3 Helderheid en eenvoud

Bij het schrijven van de *Proeve* heeft Huydecoper er voortdurend naar gestreefd zijn standpunten zo helder mogelijk weer te geven (*perspicuitas* of *claritas*),[112] zodat die niet voor meerderlei uitleg vatbaar zijn:

met genoegzame voorbeelden zal kunnen bewyzen, dat dit, waarlijk snedig, onderscheid tusschen *Razery* en *Razerny* in den grond onzer tale te vinden zy' (1782: 239). Vgl. 1730: 2: 'By gebrek van zekerheid bepaalen wy hier niets; hoewel ons het laatste zeer natuurelyk voorkomt' en 'Wy besluiten hier niets; en willen gaarne van anderen leeren, 't geenwe noch niet verstaan' (1730: 608).

112 Vgl. 1730: 179: 'Wy zullen met de uiterste oplettendheid poogen, dit zo klaar voor te stellen, dat, schoon het buiten twyffel duister zal schynen voor dikoorige rymers, de kenners en onderzoekers der kunst echter myne meening ten vollen zullen bevatten, en ook, gelyk ik hoope, goedkeuren' en 'wy zullen dit zo klaar aantoonen, dat 'er niet de minste reden van twyffelen zal overschieten' (1730: 293).

> Alle Leezers zyn geen Bescheiden <oordeelkundige> Leezers; maar die Schryver is eerst voorzigtig, die ook den Onbescheidenen alle handvatsels van verdraayingen, door de zuiverheid van zyn' styl, weet te ontwringen: een geheim, 't welk ik voor my zelven lang gezocht, maar noch niet gevonden heb.
> (1730: 378)

Door zijn ideeën eenvoudig voor te stellen, heeft Huydecoper pogen te bewerkstelligen dat de tekst van de *Proeve* aan duidelijkheid niets te wensen overlaat:

> Wy willen gaarne met weinig moeite verstaan worden, en zullen dierhalve den eenvoudigsten weg inslaan [...].[113]
> (1730: 146)

Hoewel Huydecoper het van groot belang achtte om voorbeelden te geven om regels te ondersteunen, heeft hij ervoor gekozen deze achterwege te laten als ze nadelig zijn voor een goed begrip van de tekst:

> 't welk wy hier, om den draad der redeneeringe niet in 't war te helpen, met geene voorbeelden, schoon overvloedig voor handen, aantoonen zullen[114]
> (1730: 64)

Een helder betoog wordt ook verkregen door verschillende aspecten van een probleem afzonderlijk te belichten:

> Wy zullen van ieder afzonderlyk spreeken, en zeggen 'er zo veel van, als ons schynt noodzaakelyk te zyn, om onze gedachten in dit stuk klaar en vatbaar te maaken.[115]
> (1730: 180-181)

Huydecoper heeft zijn best gedaan zo helder mogelijk te schrijven. Om het gestelde beter te doen uitkomen heeft hij daarnaast goed de mogelijkheden benut die de typografie hem bood. Zo worden citaten cursief weergegeven en de woorden waar het Huydecoper om gaat daarbinnen in klein kapitaal of in romein.

113 Vgl. 1730: 180: 'wy zullen zo eenvoudig te werk gaan als 't mogelyk is'; Vgl. 1730: 7-8: 'Indien wy de gegeeven verklaaring niet hielden voor de eenvoudigste, wy zoudenze hier niet bygevoegd hebben'; 1730: 205: 'dat best is, en waar, is altyd het eenvoudigste'.

114 Vgl. 1730: 581: 'Het onnoodige voorbygaande, zullenwe alleen aanroeren het geen ons van de waarheid kan verzekeren'. Niettemin is Huydecoper zich ervan bewust dat een enkel voorbeeld vaak veel duidelijkheid kan verschaffen: 'Een klein voorbeeldje zal hier weder de zaak in haar vollen dag konnen zetten' (1730: 86).

115 Vgl. 1730: 303: 'Overgaande tot een naauwkeurig Onderzoek van dit woord [t.w. *livrei*], zynwe eindelyk, om in den overvloed deezer stoffe, noch onzen Leezer, noch ons zelfs, te verbysteren, te raade geworden, het te onderscheiden in Drie Deelen'; vgl. 1730: 349: 'Doch het wordt tyd tot onzen Dichter te komen, en te zien wat hy hiervan in 't gemeen oordeelde. Wy zullen hierin met orden voortgaan'.

4.2.4 Samenvatting

Huydecoper beoogde met de publicatie van de *Proeve* onder andere een bijdrage te leveren aan de opbouw van de moedertaal. Voor dat doel leek hem het aanwijzen van fouten in het taalgebruik van belangrijke auteurs meer effect te sorteren dan het geven van taalregels. Daarom heeft hij ervoor gekozen om taalfouten aan te duiden die voorkomen in Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*. Hij vond namelijk dat men het werk van Vondel en van andere auteurs kritisch moest lezen en het niet klakkeloos mocht navolgen.

Huydecoper wilde niet volstaan met het uitsluitend aanwijzen van onvolkomenheden in het werk van dichters en prozaschrijvers, hij wilde ook duidelijk maken waaróm hij iets afkeurde. Daarbij verliet hij zich niet op de informatie die te vinden was in taalkundige geschriften als die van Moonen, Sewel en Nylöe. Hij was de mening toegedaan dat men een probleem zelf moest onderzoeken en niet mocht afgaan op wat ‘autoriteiten’ als Moonen en Sewel daarover hadden geschreven.

Taalregels mochten niet willekeurig worden opgesteld, maar moesten opgemaakt worden uit het taalgebruik van ‘voornaame Schrijveren’. Om een regel goed te kunnen onderbouwen, was het volgens Huydecoper noodzakelijk verschillende voorbeelden met elkaar te vergelijken en deze te toetsen aan de rede. Komen de voorbeelden overeen met de eisen die de rede aan een taal stelt, dan hoeft er volgens hem niet te worden getwijfeld aan de juistheid van een taalregel. Bestaat er tussen het gebruik en de rede wèl een discrepantie, dan heeft Huydecoper de rede boven het gebruik gezag gegeven.

De voorbeelden waarvan zojuist sprake was, konden zowel afkomstig zijn uit het taalgebruik van de Nieuwen als uit dat van de Ouden. Aan de voorbeelden uit het werk van de Ouden - middeleeuwse auteurs - hechtte Huydecoper de meeste waarde, omdat het door hen geschreven Nederlands nog in een zuivere staat verkeerde; aan het eind van de zestiende eeuw raakte het Nederlands in verval als gevolg van de komst van de Spanjaarden naar de Nederlanden. Sommige Nieuwen hebben weliswaar enkele misbruiken die toen hun intrede in het Nederlands hebben gedaan, verwijderd, maar hun taal kan wat zuiverheid betreft niet op één lijn worden gesteld met de taal van de Ouden.

Bij het citeren van voorbeelden, die volgens Huydecoper zowel correct als volledig moesten zijn, ging hij altijd terug naar de bron. Citeerde hij uit tweede hand, dan gaf hij dat altijd zorgvuldig aan. Door nauwgezet het pagina- en/of versnummer te vermelden van het boek waaruit een citaat afkomstig waren, wilde Huydecoper bewerkstelligen dat lezers van de *Proeve* de opgegeven plaatsen zelf zouden naslaan om zich over een bepaald gebruik een oordeel te vellen.

Huydecoper vertrouwde niet op het gezag van anderen, maar wilde een bepaalde kwestie altijd zelf onderzoeken. Hij ging daarbij uit van een groot aantal voorbeelden waaruit hij algemene regels formuleerde. Zijn werkwijze kunnen we derhalve bestempelen als empirisch en inductief.

4.3 Huydecoper: normen voor goed taalgebruik

Bij het opstellen van taalregels en -adviezen heeft Huydecoper zich door vier principes laten leiden: de ‘gronden’ van het Nederlands' het dagelijkse taalgebruik, het taalgebruik van gezaghebbende auteurs en het taalgebruik uit het verleden. Aan deze vier taalnormen zal in de komende vier paragrafen aandacht worden geschonken. Dit hoofdstuk wordt besloten met een paragraaf over metaplasmus of dichterlijke vrijheid. Dichters hoeven de regels die grammatici voor het Nederlands hebben opgesteld, namelijk niet strikt in acht te nemen.

4.3.1 De ‘gronden’ van het Nederlands

In de oudste Nederlandse grammatica, de *Voorreden van de noodich ende nutticheit der Nederduytscher taelkunste* (1568),[116] heeft Johan Radermacher de trits *natura-ars-exercitatio*, die vooral betrokken is op de *rhetorica* en de *poetica*, toegepast op taal. De strekking van Radermachers betoog is door Dibbets (1985: 20) als volgt

116 Dit handschrift is uitgegeven en van een inleiding voorzien door Bostoen (1985).

onder woorden gebracht: ‘Deze *natura*, een ‘grammatika’ die impliciet in de taal aanwezig is en in het taalgebruik tot uitdrukking komt [...], waar echter in de loop van de tijd verandering kan optreden, kan worden geëxpliciteerd in een stelsel van taalregels dat op de *natura* is gegrond, een

grammatika, waarmee de *ars* gekreëerd is'.[117] Deze opvatting heeft Dibbets (1985: 21) als volgt weergegeven:

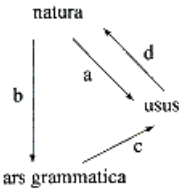

In deze figuur stelt *natura* de taal in haar oorspronkelijke staat voor, een taal die wordt gekenmerkt door analogieën. Pijl *a* geeft aan dat de *usus*, het taalgebruik, voortkomt uit deze volmaakte taal, ten opzichte waarvan het enige gebreken vertoont. Pijl *b* brengt tot uitdrukking dat de *ars grammatica* een stelsel regels is die hun oorsprong vinden in de *natura* en om die reden in essentie volmaakt zijn. Pijl *c* laat zien dat de *ars grammatica* invloed heeft of zou moeten hebben op de *usus*. Dit zou dienen te geschieden door middel van de *exercitatio*, waarbij de regels van de *ars grammatica* worden betrokken op de *usus*. Als gevolg van die *exercitatio* zal de *usus* geleidelijk aan herstellen: het taalgebruik zal steeds meer overeenkomsten gaan vertonen met de *natura*, wat wordt uitgedrukt door pijl *d*.

Een met die van Radermacher overeenstemmende opvatting komen we tegen in *De Nederduytsche Spraec-konst* (1633) van Christiaen van Heule. Van Heule beklemtoont in deze grammatica dat hij de regels of wetten die hij ten aanzien van het Nederlands ontdekt en vervolgens beschrijft, ziet als natuurlijke wetten, met andere woorden als wetten die in de natuur of 'aert' van de taal liggen: 'Wat de natuur van de taal presenteert als een wet, vindt in de taalbeschrijving zijn neerslag in een regel; wet en regel zijn in dit opzicht pendanten' (Klifman 1983: 22). Van Heule slaagt er zodoende in het normatieve karakter van zijn grammatica te onderbouwen 'door de regels via de wetten te objectiveren als een explicitering van de natuur van de taal, om daarna deze regels tot instrument te maken in de beoordeling van de *usus*' (Klifman 1983: 22-23).

Verschillende andere zeventiende-eeuwse taalkundigen lieten zich bij het opstellen van grammaticale regels (mede) leiden door de 'aard', 'natuur', 'grond' of 'eigenschap' van de taal. Tot hen behoren onder anderen De Hubert, Ampzing en Kók. Wat zij met dat criterium precies bedoelen, is niet geheel duidelijk (Dibbets 1977b: 48-49; Vgl. Hermkens 1973: 20). Zwaan (1939: 258) geeft als omschrijving ervoor het 'eigen karakter en het (diepere, innerlijke) wezen van de taal'.[118]

Huydecoper was eveneens bekend met de hierboven genoemde begrippen. Zo geeft hij op pagina 145 van de *Proeve* te kennen dat 'elke taal [...] haare eigenschap' bezit.[119] Hij is

117 Vgl. ook Klifman 1983: 20-24.

118 Met de woorden 'aard ende eijgenschap der tale' verwijst De Hubert in de *Noodige Waarschouwinge* naar de woorden, de vormen en de woordvolgorde van het Nederlands die hij kende of beschouwde als de natuurlijke wijze van spreken, aldus Zwaan (1939: 258).

119 Deze uitspraak wordt onder anderen onderschreven door Ten Kate (1723, I: 354): 'elke Tael heeft haer bijzonder eigen'. Onder *taaleigen* verstaat Ten Kate volgens Huydecoper (1772a: 17) 'eene weezenlyke Eigenschap der Taale, die Ten Kate zelf vervolgends noemt den *Oudduitschen Grond*'.

van mening dat het taalgebruik en de - wat hij noemt - ‘gronden’ van het Nederlands in de loop der tijden uit elkaar zijn gegroeid. Dat proces heeft zich op zijn laatst aan het begin van de zeventiende eeuw voltrokken, zoals blijkt uit de volgende aanhaling:

> Wat hiervan zy, toen dit woord [t.w. het werkwoord *boogen*] eerst in gebruik kwam, dat, myns oordeels, geweest is in 't begin van de voorgaande eeuw, of weinig vroeger, zekerlyk nadat de taal reeds van veele gronden der oudheid was afgeweeken,[120] gebruikte men 't ook op eene andere wyze. (1730: 251)

De ‘zuiverste gronden’ van het Nederlands zijn dan ook te vinden bij de auteurs die Huydecoper aanduidt met de term Ouden, die zich het dichtst bij de oorsprong van de taal bevonden en daardoor het verst van het bedorven taalgebruik. Want zoals we hierboven hebben gezien, stond taalverandering voor Huydecoper gelijk aan taalverbastering, niet aan taalontwikkeling.[121] Anders gezegd: het taalgebruik of de *usus* van de Ouden toonde in tegenstelling tot de hedendaagse taal weinig tot geen verschillen met de volmaakte staat waarin het Nederlands ooit verkeerde: de *natura*. Slechts af en toe zondigen de Ouden tegen de zogeheten ‘grondregelen der taale’ (1730: 124).

In zijn *Brief wegens de ablativus absolutus*, gepubliceerd in 1772 maar reeds enige decennia tevoren geschreven,[122] zegt Huydecoper dat de ‘gronden’ <eigenschappen> van een taal zijn gegrondvest in ‘'t Natuurlijk verstand, dat bij alle volkeren een, maar niet even zeer beschaafd is; en die ook daarom, in alle beschaafde taalen moeten plaats hebben’ (1772a: 36). Om de *natura* van een taal met succes te kunnen bestuderen, dient men volgens Huydecoper vertrouwd te zijn met systematiek van de Latijnse grammatica:

> Alle beschaafde volkeren hebben naarstige voorgangers gehad, die den aard hunner Moedertaale onderzocht, en der zelver gebruik beschaafd hebben; maar geenen is zulks gelukt, dan die te vooren, eenen goeden tijd, by de Latijnen hadden te school gelegen.[123] (1772a: 43)

Wie zich met de bestudering van het Nederlands bezighoudt, dient in de ogen van Huydecoper acht te geven op de voor die taal karakteristieke eigenschappen.[124] Daarmee en met de taal die de Ouden hadden gebezigd, diende het tegenwoordige Nederlands te worden vergeleken, aldus Huydecoper in de gemelde brief.[125] Stemt het taalgebruik in de geschriften van de Ouden (*usus*) overeen met de eigenschappen

120 Vgl. 1730: 252: ‘de tyd van des zelfs geboorte [...] is niet zeer voordeelig’.

121 De opvatting dat het Nederlands in het verleden zuiverder, regelmatiger was, vinden we al bij Pels (zie 4.3.4) en bij Verwer (zie 1.7).

122 Zie over de publicatie van deze brief, Komen (1994: 122-124).

123 Vgl. 1772a: 43: ‘Wat gids, wat leidsman, kan iemand [...] vinden, die, ten minsten met zyne uiterste lippen, gelijkmen zegt, de Latijnsche Grammatica niet gesmaakt heeft?’.

124 Die mening was ook Van Lelyveld (1782: 240) toegedaan: ‘Iedere taal heeft hare eigenschappen, buiten welke geen taalopbouwer behoort te gaan’.

125 Vgl. 1772a: 38: ‘Geen mensch ter werreld, hoe schrander van geest en oordeel, kan over Taal of Taaleigen vonnissen, die niet met aandacht heeft onderzocht, niet alleen homen nu spreekt en schrijft, maar hoe de Ouden gewoon waaren te schryven’.

van het Nederlands (*natura*), dan ziet Huydecoper geen enkele reden daarvan in het hedendaagse Nederlands af te wijken. In de *Proeve* brengt hij dit als volgt onder woorden:

> zonder nochtans iets te bepaalen, dan uit grondregelen der taale, en het gebruik der ouden: en alswe die beide, gelyk hier, voor ons hebben, dan dunkt my dat 'er niet de minste twyffeling behoorde over te blyven.[126] (1730: 124)

126 Vgl. 1730: 287: ‘want dit eischt de eigenschap der taale, en 't gebruik van Oude en Nieuwe schryvers, welker eersten altyd, en laatsten voor 't meerder gedeelte zo schryven’. Vgl. 1730: 259-260: ‘Ik oordeel dan, dewyl de regelen der taale hier volkomen overeenstemmen met het gebruik der Ouden, dat JAAGDE alleen goed is, en JOEG (dat onregelmaatig is) dierhalve volkomen behoorde uitgebannen te worden’. Vgl. 1730: 561: ‘Het ander strydt lynrecht tegen de gezonde reden: want die hier *gesteeken wordt*, is niet *de walg*, maar *ik, gy, hy;* en daarom *steek ik de walg* niet, maar *de walg steekt my*. en dit laatste alleen is dikwils, het andere noit, by de Ouden te vinden’.

In de zojuist vermelde *Brief wegens de ablativus absolutus* verkondigt Huydecoper dat ‘het oude *Taaleigen*’ iets geheel anders is dan ‘het nieuwe *Gebruik*’:

> Het eerste blijft altijd en onveranderlijk. Het tweede is eene soort van Mode, die alle jaaren eenige kleine veranderingen invoert, welken wy al mede aanneemen en volgen, zonder dat wy 't gewaar worden: tot dat de oplettendsten onder ons, na verloop van tijd, ziende dat de nieuwigheden der Mode al te verre gaan, uit het Taaleigen, het Gebruik, daar het tot Misbruik vervallen is, trachten te herstellen; en dus eenen weg openen, waarlangs anderen, die wat meer zien dan 't gemeen, hen naarvolgen of voorbystreeven.
> (1772a: 17-18)

Vervolgens maak Huydecoper onderscheid tussen drie vormen van gebruik. Allereerst,

> een gemeen Gebruik van spreeken, waarvan zekerlijk geen gevolg <conclusie> kan getrokken worden tot het Taaleigen; omdat ook die geenen, die beter weeten, in den dagelijkschen omgang zich weinig bekommeren, om altijd naar de kunst[127] en regelmaatig te spreeken
> (1772a: 18)

Naast deze ‘dagelijksche spreekstijl’ kent Huydecoper twee soorten geschreven taalgebruik:

> als dat van de Taalkundigen <zij die kennis hebben ten aanzien van de taal>, die het kleine, en dat van de Kladschryvers, die het groote getal uitmaaken. Deeze laatsten schryven byna gelijk zy spreeken, en bemoeien <bekommeren> zich niet met Taalwetten of Taaleigen; en kan, by gevolge, ook hun Gebruik, daarom niet in aanmerkinge komen:[128] maar wel dat der eersten. By deezen alleen is te vinden het geen wy eigelijk onder het woord GEBRUIK te verstaan hebben (1772a: 18)

Om correct Nederlands te schrijven moet men naar de mening van Huydecoper ten aanzien van de woordenschat het gebruik van ‘Taalkundigen’ volgen (1772a: 34).[129] Houdt men zich daar niet aan en bezigt men verouderde woorden als *meskief, harentare, jeeste, staphans*, dan maakt men zich volgens Huydecoper belachelijk (1772a: 35).

127 Met ‘de kunst’ bedoelt Huydecoper de *ars grammatica*.

128 Vgl. 1730: 596-597: ‘Doch zolang ik *Verwelken* op die wyze by geen Schryvers van meerder gezag [t.w. dan G. Eggericx] vinde, zal ik 't niet goedkeuren, en kan ook dierhalve niet toestaan dat *verwelkbaar* of *onverwelkbaar* goed Duitsch zy’.

129 Vgl. 1772a: 35: ‘Omtrent woorden, als woorden, ben ik schuldig my te onderwerpen aan het Gebruik’. Vgl. 1730: 592: ‘hierin [t.w. het verwerpen van woorden op *-aard* als vrouwelijke eigennaam, RdB] onderwerpen wy ons volkomen aan het Gebruik’. Volgens Huydecoper gaat het (gepersonifieerde) ‘Gebruik’ verstandig te werk wanneer ‘het, door de verandering van eene of van twee letteren, aan een zelfde woord verscheidene gedaanten geeft, om verscheidene zaaken, die op verschillende wyzen eene zelfde hoedaanigheid vertoonen, bescheidelyk aan te duiden. Zo dit in eene taal fraai en aanmerkenswaardig is, zo is het zulks buiten twyffel in de onze’ (1730: 582).

Het ‘Gebruik’ bepaalt of een woord verouderd is, gangbaar is dan wel gangbaar kan worden.[130] Ditzelfde geldt voor de betekenis van een woord. Ook deze kan na verloop van tijd een verandering ondergaan.[131] In dit opzicht is Huydecoper het dan ook roerend eens

130 Vgl. 1730: 137: ‘Ik vind op dit woord [t.w. *vertrekken*] niets te zeggen, dan dat het in ongunst van 't Gebruik vervallen is’. Vgl. 1730: 585: ‘Dit alles wel aangemerkt, zoudenwe dan, indien slechts 't Gebruik daaraan wilde zyn zegel steeken, het geen nu *Wandelen* heet, niet konnen heeten, *Ommelen*, of *Ommeren?* [...] Daar is geen reden die zulks verbiedt, dan alleen het Gebruik’.

131 Vgl. 1730: 589: ‘de verschillende betekenissen, waarin deeze woorden gebruikt worden [...] is enkelyk een willekeurige wet van het Gebruik’. Vgl. 1730: 584: ‘deeze betekenis heeft het alleen van 't Gebruik, geenszins uit zich zelf’. Het verschil tussen talrijke woorden die van dezelfde oorsprong zijn, is in de ogen van Huydecoper toe te schrijven aan ‘de willekeurige wetten van het Gebruik, het welk woorden van algemeene betekenissen dikwils aan eene in het byzonder geëigend heeft’ (1730: 591-592).

met Horatius, wiens beroemde versregels over het gezag van het gebruik[132] hij in de *Brief wegens de ablativus absolutus* citeert:

> Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque
> Quae nunc sunt in honore VOCABULA, si volet USUS,
> Quem penes arbitrium est & jus & norma Loquendi.[133]
> (1772a: 33)

Anders dan bij de 'Woorden' dient men zich ten aanzien van de zogeheten 'Bewoording' niet aan te sluiten bij het vigerende gebruik maar moet men 'uit zijn eigen oogen zien, kennis en oordeel gebruiken' (1772a: 34). Onder 'Bewoording' verstaat Huydecoper 'niet alleen, uit gebruikelyke Woorden de besten verkiezen,[134] maar die ook op de beste wyze te samen voegen'.[135]

Om deze stelling kracht bij te zetten zegt Huydecoper dat zijn opvatting overeenstemming vertoont met wat in de aan Cicero toegeschreven 'Redekonst aan Herennius' wordt onderwezen. Huydecoper bespreekt kort de termen die in dat werk aan de orde worden gesteld in het twaalfde hoofdstuk van het vierde boek, dat over de '*Elocutio* of *Bewoordinge*' handelt. Vervolgens vertaalt hij die begrippen in het Nederlands en past ze toe op het Nederlands.

Een tekst is naar de mening van Cicero stilistisch pas volmaakt wanneer voldaan wordt aan drie eisen: *elegantia, compositio* en *dignitas*. Huydecoper weidt alleen uit over de eerste voorwaarde, met betrekking waartoe hij het volgende opmerkt:

> De eerste, die ik *Keurlijkheid* noem, brengt te wege, dat alles zuiver en klaar voortgebragt werde. Hy verdeelt de zelve in *Latinitas* en *Explanatio*; dat is, op onze taale toegepast, *Duitscheid* en *Duidelijkheid*.
> (1772a: 34)

Een spreker of schrijver kan 'Duidelijkheid' in een voordracht of tekst bereiken door zich te bedienen van zowel '*Gebruikelyke*' als '*Eigelyke*' woorden. De 'Duitscheid' - het Nederlandse equivalent van Latinitas - wordt bewerkstelligd door het vermijden van *soloecismi* <grove taalfouten door gebrekkige taalkennis> en *barbarismi* <klakkeloos vertaalde uitdrukkingen>. Van een solecisme is bijvoorbeeld sprake

132 Het hiernavolgende citaat is ook te vinden voorin Christiaen van Heules *De Nederduitsche spraec-konst ofte tael-beschrijvinghe* uit 1633 (zie Dibbets 1989: 35 en noot 25) en in Verwers *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* uit 1707.

133 Horatius, *Ars Poetica*, vv. 70-72. Deze beroemde woorden had de door Huydecoper zeer bewonderde Pels als volgt vertaald: 'Veel' woorden over lang verworpen, óf verlooren, Zal ééns de vólgende eeuw aanneemen, als hérbooren; Veele and're, nu by ons in achting, én in zwang, Verwérpt heel lichtelijk de vólgende eeuw eerlang, Belieft 'er sléchts 't gebruik zijn zégel aan te steeken, Waar bij het récht, de magt, én régel is van 't spreeken' (geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 61).

134 Deze opvatting wordt gedeeld door Van Lelyveld (1782: 418), die stelt dat er 'in de spreek- of schrijftaal' woorden voorkomen die 'in de Poëtische taal' niet gebruikt kunnen worden. Als voorbeelden noemt hij de woorden *vyanden, opvoeding, inbeelding*. Het lijkt hier te gaan om woorden van drie lettergrepen waarvan alleen de eerste een accent draagt.

135 Bij het samenvoegen van woorden dient men onder andere te letten op een juist gebruik van de naamvallen: 'Maar de magt van 't Gebruik, die ik, ten opzigte der woorden, niet bepaalde <beperkte>, bepaal ik wel degelijk ten opzigte van ons geschil, daar het aankomt op de eigenschap en het recht gebruik der Naamvallen' (1772a: 35).

‘als een volgend woord niet te saamen hangt met het voorgaande’, van de tweede ‘als een woord kwaalijk wordt uitgedrukt’ (1772a: 34-35). Schematisch is het bovenstaande als volgt weer te geven:

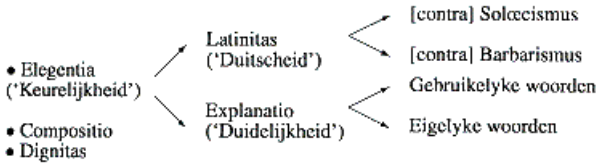

Met zijn *Proeve* beoogde Huydecoper niet alleen een bijdrage te leveren aan de 'opbouw van de zuivere taalkunde', hij hoopte ook dat zijn studie bevorderlijk zou zijn voor de 'opbouw van de eerlijke dichtkunde'. Taalkunde en dichtkunde waren in die tijd nog nauw met elkaar verweven. Beschouwingen over literaire taal en uitlatingen over literatuur zijn dan ook amper los te zien van elkaar (Vgl. De Man 1992: 105). Die verbondenheid van beide disciplines spreekt duidelijk uit deze woorden van Huydecoper:

> 't [t.w. het lang uitspreken van het voorvoegsel *ge*-] strydt volkomen tegen de natuur en eigenschap onzer Taale. want, als dit zo niet was, het zou zekerlyk niet stryden tegen de natuur onzer Vaarzen: omdat, zo wel by ons als by anderen, de natuur der Vaarzen volkomen geschikt is naar die der Taale.
> (1730: 188)

Verspreid in de *Proeve* heeft Huydecoper concrete voorbeelden gegeven van eigenschappen die kenmerkend zijn voor het Nederlands.[136] Enkele van deze eigenschappen zal ik hier noemen, waarbij aangetekend dient te worden dat het voor de hedendaagse lezer niet altijd duidelijk is waarom Huydecoper ze als zodanig heeft aangeduid.

- het is in strijd met 'de eigenschap onzer taale' om zich met een enkelvoudige werkwoordsvorm tot meerdere personen te richten (1730: 208);
- 'het is eene eigenschap der Stoffelyke Bynaamwoorden, dat zy altyd eindigen in EN' (1730: 348);
- het lidwoord *de* heeft in de derde naamval vrouwelijk 'volgens de eigenschap der Taale' *aan de* of *der* (1730: 379);
- dat de 'Duitsche Taaltakken' altijd de klemtoon laten vallen op het 'Zaakelyke deel der woorden' is een 'Eigenschap onzer Duitsche Taaltakken' die Huydecoper ontleent aan Ten Kate (1730: 356);[137]
- een van de 'gronden' van het Nederlands is dat de scheidbare voorvoegsels het accent naar zich toe trekken (1730: 611);
- het onderscheid tussen woorden als *trappen* en *trappelen* is 'zo eigen aan onze taal, dat veelen het waarneemen, schoon 't inderdaad weinigen bekend is' (1730: 410);
- het voltooid deelwoord dat behoort bij de verleden-tijdsvorm *maalde* kan 'volgens de eigenschap der taale' alleen *gemaald* zijn, niet *gemalen* (1730: 231);

136 Deze zijn volgens Huydecoper (1772a: 38) alleen te leren door talrijke boeken onderling met elkaar te vergelijken; glossaria, lexica en woordenboeken zijn slechts 'zeer gebrekkelyke hulpmiddelen'.

137 Vgl. Van Lelyveld (1782: 446): 'Volgens de fraaije eigenschap onzer tale, om den hoogsten toon te geven aan die Lettergrepen, die 't meest beteekenen, wordt dit onderscheid ook by de uitspraak in acht genomen'.

- het verwisselen van *ie* in *i* [bij het vaststellen van de etymologie van *livrei*] strijdt ‘tegen den aard der taale’ (1730: 318);
- het IJslandse of Angelsaksische woord *laf* schijnt ‘volgens de eigenschap onzer taale’ meer overeen te komen met *lap* dan met *Liv-* of *Lev-*’ (1730: 320);
- de werkwoorden *zakken, zinken, rijzen* kunnen ‘voor zo verre de eigenschap der Taale aangaat’ alleen ‘in een Lydende betekenis’ worden gebruikt (1730: 471-472);

- van het bijvoeglijk naamwoord *smal* komt ‘volgens een' onwankelbaaren grond onzer taale, het vrouwelyke *Smalle*, en het Werkwoord *Smallen, versmallen*’ en als het verbum *smalen* was afgeleid van *smal*, zou men ‘volgens eenen anderen grond, die mede vast staat’ moeten zeggen *iemand smaalen* en niet zoals Vondel *op iemand smaalen*’ (1730: 539);
- de dubbele *ee* in het imperfectum is ‘eene eigenschap van alle Werkwoorden die in den Tegenwoordigen tyd hebben de dubbele IJ: alleen uitgezonderd die gevormd zyn van een Naamwoord’ (1730: 543);
- de *ablativus absolutus* is ‘geenszins strydig, maar alleszins overeenkomende [...] met den grond onzer Taale’ (1730: 576), zodat ‘onze Neerduitsche Schryvers, tegen alle gronden, wetten en regelen, niet alleen van hun eige, maar van alle taalen, den *Ablativus Absolutus* veranderen in eenen *Nominativus Absolutus*. het welk de Hr. Ten Kate, tot myn groote verwondering, zo zeer verdeedigt, dat hy zelfs oordeelt, dat de *Ablativus* hier *geheel strydig is tegen ons Taal-eygen*’ (1730: 573).

4.3.2 Gebruik (consuetudo)

In de *Proeve* maakt Huydecoper onderscheid tussen ‘het gebruik van spreeken’ en ‘het gebruik van schryven’. Met name de eerste vorm van gebruik staat in bijzonder laag aanzien:

> het gebruik (t.w. in 't spreeken)[138] is by my in kleine achting: want ik weet, datmen, zo hier als elders, wanneermen met regelen en reden voor den dag komt, geen hardnekkiger vyand, dan het gebruik kan aantreffen.[139]
> (1730: 71)

Omdat de gesproken taal zich niets aantrekt van taalkundige regels, moet men er zich bij de opbouw van de moedertaal niet op baseren:

> Wy zeggen dikwils, en herhaalen hier weder, dat het dagelyksche gebruik van spreeken, een blinde leidsman is in het rechte gebruik der woorden te bepaalen.
> (1730: 136)

en

> het gebruik van Spreeken is meerendeels voor het laatste: doch zonder daarop weder acht te geeven [...].[140]

138 Vgl. 1730: 69: ‘Het gebruik van spreeken, weet ik, bindt zich aan geene wetten’.

139 Vgl. Brief Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 [RAU, inv. 67, inv.nr. 175]: ‘Ik heb nergens getoond een vyand, wel een verachter, van 't Gebruik te weezen; en zeg zelf in die woorden, daar we dit weder op aantekenen, *dat enen den regelen uit het Gebruik hunnen klem moet geeven*’.

140 Vgl. 1730: 348: ‘Want men zegt (schryft hy [t.w. Moonen]) [...]. maar wy zeggen, dat hier weder het zeggen niet geldt’. Vgl. 1730: 84: ‘ik weet wel, dat dit zo aanstootelyk

(1730: 121)

Wie Nederlands spréékt, hoeft zich naar de mening van Huydecoper niet strikt te houden aan taalwetten. Anders ligt dat voor degenen die zich schríftelijk in het Nederlands uitdrukken:

> omtrent het schryven dientmen zich aan de zelven [t.w. ‘taalwetten’, RdB] te onderwerpen, tenzy men reden hebbe, haar van onbillykheid te beschuldigen.
> (1730: 69)

Twee pagina's verder merkt hij op dat men deze taalwetten kracht moet bijzetten met voorbeelden, niet uit de gesproken taal ‘doch uit het gebruik van schryven, dat alleen bekwaam is, om den regelen gewigt by te zetten’ (1730: 71). Huydecoper kant zich dan ook in niet mis te verstane bewoordingen tegen het mondelinge taalgebruik van ‘'t gemeene volk’[141]

voor de ooren niet is: maar wy vraagen hier weder noch het gebruik van spreeken, noch uiterlyke zinnen, doch alleen de kracht en eigelyke betekenis der woorden, om raad’. Vgl. 1730: 356: ‘het tegenwoordige bedorven gebruik van spreeken [is] niet magtig [...], het gezag van welgestelde Regelen te doen wankelen: vooral, wanneer het verschilt van het gebruik onzer beste Schryveren’ en 1730: 357: ‘een kwaade uitspraak vernietigt geen goede regelen’.

141 Vgl. 1730: 33: ‘'t ongeletterde graauw’.

> 't welk doorgaans het ongeluk heeft recht anders te spreeken dan behoort; ja dikwils de beest speelt zonder naar voorbeelden of redenen eenigszins te luisteren.[142]
> (1730: 296)

De uitspraak in bepaalde steden kan volgens Huydecoper evenmin normgevend zijn:

> Laat ons niet twisten over de uitspraak van een woord, die in verscheide Steden verscheidelyk gehoord wordt,[143] waardoor niet dan verwarring ontstaan kan: maar de gronden der taalkunde volgen, die klaar en eenvoudig zyn.
> (1730: 36)

Overigens bestaan er niet alleen verschillen in uitspraak tussen steden. Zelfs binnen één stad wordt men met een grote variatie in gesproken Nederlands geconfronteerd.[144] Voor Huydecoper was dit een reden te meer om bij de opbouw van het Nederlands aan het mondeling taalgebruik in het algemeen geen aandacht te schenken:

> zo ieder zyne uitspraak blyft volgen, [moet men] noodzaakelyk altyd met zyne buuren [...] overhoop leggen; dat met den geest van edelmoedigheid, die vooral in Poëeten behoort uit te blinken, geenszins kan overeen komen.
> (1730: 33)

De stelling dat 'het gebruik van spreeken' onder geen enkel beding kan dienen als norm voor goed Nederlands, verdient enige nuancering. Huydecoper geeft zelf te kennen dat hij dit gebruik 'tot getuigen van myn gevoelen' (1730: 33) durft aan te halen. Dat hij daarbij niet denkt aan het 'spreekgebruik' van een bepaalde stad of van ongeletterden, zal na het bovenstaande duidelijk zijn. Het enige gesproken Nederlands waarop Huydecoper in zijn taalbeschouwing acht wil geven, is de taal die te vinden is 'in de Vergadering van fyne Tongen, en gezuiverde Ooren' (1730: 33).[145]

142 Vgl. 1730: 534: 'De gemeene man zegt wel, van eeten of drinken, Ik lust *dat wel;* of, Ik lust *dat niet*. doch dit strydt met de beschaafdheid der zeden doorgaands, met die der taale altyd'; vgl. 1730: 569: 'zo spreekt de gemeene man: doch wy behooren zo niet te schryven'.

143 Vgl. Brief Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 [RAU, inv. 67, inv.nr. 175]: 'dit is dan alleen een verschil van dialect, of van byzondere uitspraake in byzondere plaatsen; waarover ik meermaalen verklaard heb noit te willen twisten'. Vgl. Ten Kate 1723, I: 109: 'Meest ijder dischт zijne eigene uitspraek, of die van zijne Geboorte-stad, als het beste rigtsnoer voor, zonder acht te geven op de verschillige Uitspraken (*Dialecten*) der gelijk-regt-hebbende steden, of op de onderscheidene klanken, die tot de *Gemeene-lands Dialect* behooren'.

144 Vgl. 1730: 33 waar Huydecoper zegt dat 'het zeker is dat ieder stad een byzondere uitspraak heeft, ja dat de burgers der zelfde stad het dikwils niet eens zyn'. Vgl. Ten Kate 1723: II, 18: 'ook in groote Steden, vind men eenig onderscheid in dat stuk ["Wijze van Uitspraek", RdB] tusschen Hooge, Middelbare, en Lage Gemeente'. Een soortgelijke opmerking vinden we in Ten Kate 1723: I, 147.

145 Een dusdanig standpunt ten aanzien van de beschaafde spreektaal is ook al aanwezig bij Ten Kate (1723: I, 155), volgens wie de beschaving van de taal opgemaakt moet worden uit 'de Schijftaele, voor zo verre die genoegsaem eenstemmig bij de beroemste Schrijvers in gebruik

In tegenstelling tot het gesproken Nederlands neemt de geschreven vorm ervan wèl een belangrijke plaats in binnen Huydecopers taalbeschouwing. Wanneer hij in de *Proeve* spreekt over ‘Gebruik’, dus zonder een nadere bepaling, bedoelt hij doorgaans ‘het gebruik van schryven’.

Een belangrijk kenmerk van het ‘Gebruik’ is, dat het voortdurend aan verandering onderhevig is.[146] Om die reden wijkt het taalgebruik van de Ouden dan ook op bepaalde punten sterk af van de taal die wordt gebezigd door de Nieuwen. Deze veranderingen leveren soms een minder juiste vorm op. Om verschillende redenen streeft Huydecoper er

gebragt is, of voor zo verre die op de tonge zou vallen van ijmand van opmerking, die van zijne jonge jaren af in de voornaemste Steden van verschillige *Dialect*, nu hier dan daer zig hadde onthouden, en steeds met de deftigste Lieden omgang gehad’. Vgl. 1730: 192: ‘eene tederhartige moeder mag op die wyze, met haare kinderen stamelende, spreeken: maar uit die schoole moeten wy onze regels niet haalen’.

146 Vgl. 1730: 207: ‘zo veranderlyk is het gebruik’.

echter niet altijd naar oude woordvormen opnieuw te introduceren,[147] bijvoorbeeld omdat ‘de ooren daartoe [*lachte* i.p.v. *loeg*, RdB] nu volkomelyk gewend zyn’ (1730: 625) of omdat bepaalde woorden zo vaak worden aangetroffen ‘dat het zeer bezwaarelyk zou zyn, die geheel te willen uitbannen’ (1730: 176).[148]

4.3.3. Achtbaar gebruik (auctoritas): Vondel en Hooft

Aan degenen die ernaar streven een grammaticaal goed en zuiver gebruik van de moedertaal te maken, stelden Van Hoogstraten en Moonen met name het taalgebruik van Joost van den Vondel ten voorbeeld.[149] Evenals deze twee taalkundigen was Huydecoper van mening dat het Nederlands van Vondel van hoog gehalte was, al beging die auteur af en toe fouten tegen het Nederlands. Zijn taalgebruik mocht dan ook niet zonder meer tot norm verheven worden, zoals volgens Huydecoper Van Hoogstraten[150] en Moonen[151] hadden gedaan.[152] Overigens geeft Van Hoogstraten zelf in zijn Nederlandse vertaling van de *Ezopische fabelen van Fedrus* (1704) te kennen dat Hooft en Vondel niet altijd nagevolgd dienen te worden ‘als of ik van gevoelen was datze nergens in gedoolt hadden’.[153]

Dat Vondel een groot schrijver is, wordt door Huydecoper in het geheel niet in twijfel getrokken. Integendeel, hij erkent het gezag van Vondel. Dat heeft hem er - in eerste instantie althans - van weerhouden de dichtkunst van Horatius in het Nederlands te vertalen. Huydecoper achtte het raadzaam

147 Vgl. 1730: 138: ‘Doch wy willen hier 't Gebruik wel wat toegeeven, in hoope, dat het zich elders ook tegen ons wat gemakkelyk zal gedraagen’.

148 Vgl. Brief Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 [RAU, inv. 67, inv.nr. 175]: ‘Daar de nieuwen het eens zyn, onderzoek ik naauwelyks of de Ouden beter schreeven. [...] daar 't Gebruik algemeen is, volg ik het met de rest’.

149 Andere auteurs wier gebruik van het Nederlands in die tijd navolging vond, waren Pieter Corneliszoon Hooft, Joannes Vollenhove en Geeraert Brant.

150 Vgl. 1730: 191: ‘ik [...] verwondere [my] over die liefde voor Vondel, die den Hr. D. van Hoogstraten zo zeer hadt ingenomen, dat hy ook zynen mistastingen of naarvolgt, of te verbergen tracht’; vgl. Nolen 1886: 13. Vgl. 1730: 349: ‘'t geen hier berispt wordt in Jan Vos, is de zelfde misslag, dien Vondel overal begaan heeft; in wien echter Hoogstraten dien liever verbergen dan berispen wilde’. Vgl. Huydecoper 1720a: a8^{v}: ‘Dit voeg ik hier alleen by, om de werreld te doen zien, dat ik zo zeer met *Corneille* niet ingenomen ben, dat ik in hem iets voor zoude willen spreeken, 't geene ik in anderen misprys; veel minder beweeren, dat hy geene misslagen gehad heeft’.

151 Vgl. 1730: 159: ‘zodat wy zeggen mogen, dat hier 't gezag van Vondel niet geldt: hoewel Moonen zich daarnaar geschikt hebbe’; 1730: 273: ‘dat wy hier kortelyk aantekenen, opdat anderen, met den Heer Moonen, hierin niet van Vondel, die dit overal wel waarneemt, zouden afwyken’; 1730: 264: ‘hy [t.w. Moonen, RdB] volgde Vondel’.

152 Pels verzet zich tegen het klakkeloos navolgen van fouten die gemaakt worden door de Ouden, dat zijn voor hem auteurs uit de Klassieke Oudheid: ‘Wanneer men de Ouden blind in hunne wérken pryst, en mist hunn' régels, dat men eeuwen lang blyft steeken In dikke onweetenheid; én alzowél gebreéken, Als deugden voortplant - wyl maar ééne wég, én wét, Niet min aan ons, als de Oude, is op- én voorgezét’ (geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 80). Schenkeveld-van der Dussen (1973: 80) wijst erop dat het mogelijk is kritiek te leveren op voorgangers omdat de klassieken aan dezelfde regels zijn onderworpen als de modernen.

153 Geciteerd naar Knol 1977: 74.

> myne pen niet te meeten tegen die van Vader *Vondel*: opdat ik niet schynen mogte, hem de kroon, waarmede hy met eerepronkt, van 't hoofd te willen rukken, zo het wel gelukte; noch den naam van lichtvaardig en onbezonnen te verdienen, zo ik by geval kwaalyk naardeed, dat my wel was voorgedaan (1726: 31)

Huydecoper noemt Vondel een ‘groote Taalmeester’ (1730: 255), in wiens oeuvre men dan ook geregeld ‘een uitmuntend blyk zyner Taalkunde <taalinzicht> en keure van woorden’

kan aantreffen (1730: 595). Over het algemeen raadt hij zijn lezers aan ‘het helder licht van onzen grooten Agrippyner’ (1730: 91) te volgen.[154]

De bewondering die men toentertijd voor het werk van Vondel had, mocht naar de mening van Huydecoper echter niet leiden tot een slaafse navolging van diens taal:[155]

> Laat ons dit tot een algemeenen regel stellen: niet te zeggen, dat en dat is goed, want Vondel is ons zo voorgegaan: maar Vondel zelven te toetsen aan de Ouden, zyne Schriften met bescheidenheid te leezen, en te denken, dat Vondel begon te schryven in een duisteren tyd, dat hy de taal wel uit die duisterheid in een helder licht gesteld hebbe; maar dat het hem, een mensch zynde, onmogelyk geweest zy, zich, in zynen ouderdom geheel te ontdoen van alle vlekken en misstallen, die hem, nevens anderen, in zyne jeugd ingeprent waaren.
> (1730: 61)

Ook Pels stelde in zijn vertaling van Horatius' *Ars poetica* de juiste principes boven het blindelings navolgen van grote voorbeelden:

> Neemt myn' vrymoedigheid, ô groote Létterhélden,
> My, bid ik, gunstig af, dat ik in dit geval
> Myn' meening rondlyk uitte. Een ieder kan 't niet al.
> Want overal, uit zucht, der bésten wérk te pryzen,
> En geen' gebréken, schoon ze'er schuilen, aan te wyzen,
> Vermeêrt hun lóf sléchts by de zótten, én bedérft
> De kunst in korten, dat ze alléngskens kwynt, én stérft.
> Dewyl de vólgers, meest een slaafsch gebroed van aapen,
> Niet létten op de grond der kunst; maar zich vergaapen
> Aan 's meesters voorbeeld, goed én kwaad gelyk ontzag
> Toedraagende, éven óf de kunst in vólgen lag.[156]

Huydecoper drukt zijn lezers op het hart dat er een groot verschil bestaat tussen de teksten die Vondel in de kracht van zijn leven heeft geschreven, en de werken die hij op hoge leeftijd heeft vervaardigd, zoals de vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*. Het niveau van zijn vroege werk - ‘waarin Vondel zich getoond heeft Vondel, dat is, onnaarvolgelyk, te zyn’ (1730: 491) - lag volgens Huydecoper namelijk hoger dan dat van de latere geschriften van Vondel:

> Die alleen deeze zyne vertaaling van Ovidius leest, en een weinig oordeel heeft, zal buiten twyffel zyn zegel aan dit myn zeggen hangen.[157]
> (1730: 61)

154 Vgl. b.v. 1730: 39: ‘ik zou 't met Vondel houden’.

155 Huydecoper was zich terdege bewust van de invloed die van Vondels taalgebruik uitging: ‘ik wenschte wel, dat hy [t.w. Vondel] 't [t.w. *aa* spellen] gedaan hadt; en ben verzekerd, dat veelen, die naderhand voor AE gepleit hebben, het mede gedaan zouden hebben’ (1730: 154).

156 Geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 94.

157 Vgl. 1730: 276: ‘ik beken dat Vondel, aan deeze vaarzen van Vondel, kwaalyk te kennen is’. Van Lelyveld (1782: 242) merkt op ‘dat VONDEL, als Dichter, waarlijk groot, als Vertaler in verzen, geen VONDEL is’. Deze uitspraken zijn zeer subjectief en worden noch door Huydecoper noch door Van Lelyveld onderbouwd.

Ook al heeft Vondel in deze vertaling enkele steken laten vallen, zijn gezag wordt hierdoor nauwelijks aangetast. Met een variant op een uitspraak van Longinus uit diens *Verhevenheid des Styls* schrijft Huydecoper:

> Wij ontmoeten hem hier in zijnen ouderdom: doch ook die ouderdom is te kennen voor den ouderdom van VONDEL.
> (1730: **1^{v})

Wie zich erop toelegde ‘zynen styl zuiver en eenvoudig te doen voorkomen’, mocht zich volgns Huydecoper niet uitsluitend verlaten op ‘wat beroemde mannen hebben voorge-

daan' (1730: 387), aangezien dezen niet onfeilbaar zijn.[158] In zijn *Brief wegens de Ablativus Absolutus* laat hij weten dat men zich in principe alleen kan beroepen op het 'Gezag van achtbaare Schryvers':

> wanneer blijkt, dat zy eene zaak onderzocht, en 'er hun oordeel over geuit hebben.[159] Alleen te zeggen, zy schreeven zo, kan wel tot een bewijs dienen, zo dikwils zy afwyken van het gemeene gebruik hunner Tijdgenooten: maar geenszins wanneer zy schryven of spreeken even als anderen. In zulke gevallen kan geen ander Gezag plaats hebben, dan dat van de Meerderheid.[160]
> (1772a: 9)

Hoewel sommigen de geschriften van Hooft 'wat hard en gedrongen' (1730: 560) vonden, was Hooft volgens Huydecoper net als Vondel een schrijver die het Nederlands goed beheerste. Maar ook op het taalgebruik van Hooft bleek het een en ander aan te merken. Zo merkte Huydecoper met betrekking tot het genus van zelfstandige naamwoorden op:

> Daarenboven oordeel ik, dat een bewys omtrent de Geslachten, genomen uit de gedichten, voornaamelyk minnedichten, van Hooft, van geen gezag ter werreld is, dewyl hy zich daarin honderdmaalen vergeet [...].
> (1730: 89)

Op de geschriften van Hooft kon men naar het opvatting van Huydecoper niet altijd staat maken.[161] Dat geldt in het bijzonder voor zijn vroegere werk, want vanaf zijn drieëntwintigste heeft 'die Schryver zynen styl wonderlyk veranderd en beschaafd' (1730: 279). In het algemeen acht Huydecoper het volkomen juist om een uitspraak te staven 'met het gezag van dien voornaamen schryver' (1730: 96).

4.3.4. Ouden (vetustas)

De idee dat het Nederlands in verval raakte na de inval van de Spanjaarden treffen we onder andere aan bij Andries Pels. In zijn *Gebruik én Misbruik des Tooneels* (1681) brengt hij dit als volgt onder woorden:

158 Vgl. Hinlópen 1788: 64: 'Ondertusschen dienen de voorbeelden uit HOOFT alleen [...] tot een bake voor jonge Schryvers, om niet enkel op het voorbeeld van groote mannen aantegaan'. Vgl. 1730: 453: 'die dit mogelyk deeden in naarvolging van onzen Dichter [t.w. Vondel], die hier kwaalyk voorging'.

159 Vgl. 1730: 159: 'Opdat ik niet schyne nieuwe wetten na deeze meesters te willen invoeren, zal ik mynen Leezer wyzen naar de LXXII. Waarneeming van den Drost Hooft, ouder dan deeze allen, zo die ons medegedeeld is van den Hr. Ten Kate I. p.735.'

160 Vgl. 1730: 446: 'gemerkt al onze beste Dichters thans in dit stuk Vondel volgen; en ik, in onverschillige zaaken, gelyk deeze is, my liever niet wil uitzonderen; maar ook zelf doen dat geene, het welk, niet kwaad zynde, van de meesten gedaan wordt'.

161 Vgl. 1730: 96: 'en ik oordeel, datmen Hooft ook niet behoore te volgen, in deeze by hem zo zeer gebruikelyke uitdrukking'. Vgl. 1730: 295: 'Vooraf zeggen wy, datwe die [t.w. de uitdrukking *op de loop*] zo weinig goedkeuren als Hoogstraten, hoewel Hooft en Vondel zo geschreeven hebben'.

Maar sint 's Lands hoofdgezag aan buitenlandsche Heeren
Verviel, én 't meeste vólk straks oversloeg tót leeren
Van 's Vórsten taal, om zich te wikk'len in zyn' gunst
Verviel de Duitsche spraak, de grondsteen dézer kunst.[162]

Vier jaar tevoren had Pels zich in zijn *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, op onze tyden, én zéden gepast* (1677) beklaagd over de taalverbastering in de Bourgondische tijd. Hij sprak er schande van dat sommigen 'Verbasterde, én uitheemsche' woorden prefereren boven 'ingeboor'ne woorden'. Pels sloot zich hiermee aan bij een opvatting die ook al in de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584) werd verkondigd.[163]

162 Geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1978: 50.
163 Schenkeveld-van der Dussen 1973: 31 en 91; vgl. Dibbets 1985: 69-71.

Ook Huydecoper was de mening toegedaan dat het Nederlands ernstig te lijden had gehad onder de Spaanse overheersing: het was in deze tijd dat de verbastering zijn intrede had gedaan in de moedertaal. Uit dit alles volgt naar de mening van Huydecoper dat de zuiverste vorm van het Nederlands wordt aangetroffen bij de Ouden, in het bijzonder bij de 'Oude Vlaamsche Schryvers' (1730: 396),[164] want:

> Hoe nader aan den oorsprong, hoe verder van het bederf.
> (1730: **1[r])

De auteurs die aangeduid worden met de term Ouden, zijn door Huydecoper als volgt gedefinieerd:

> Onder den naam van Ouden begrijpen wij geene anderen, dan die voor, of ten uitersten in het begin der Spaansche beroerten geleefd hebben.[165]
> (1730: **1[r])

Hij heeft er bewust voor gekozen dáár de grens tussen Ouden en Nieuwen te trekken:

> De reden, waarom wij de scheiding tusschen Ouden en Nieuwen in dat tijdstip plaatsen,[166] is, omdatwe dikwils bevonden hebben, dat veele misbruiken en verbasteringen ingevoerd zijn terstond na dien tijd, van de welken te vooren nergens eenige voetstappen te vinden zijn.[167]
> (1730: **1[r])

164 Vgl. Brief Huydecoper aan Van der Schelling d.d. 10 april 1731 [RAU, inv. 67, inv.nr. 175]: 'die nu my bestraft dat ik de vlaamsche dialect volge, wyze my een beter: zo niet; hy doe als ik; die noit de Vlaamsche schryfwyze geleid heb tot een' grondslag van algemeene Taalregelen; maar de zelve zeer dikwils heb uitgekooren en naargevolgd, alleen omdat ik bevond dat de Besluiten eener afgetrokken overweeginge zeer dikwils saamenstemden met de voorbeelden, van my uit de vlaamsche schryveren aangetekend. En ik mag wel zeggen dat de vlamingen vroeger begonnen hebben de taal te beschaaven, en met naauwkeurigheid te schryven, dan de Hollanders'.

165 De Ouden worden eenmaal aangeduid met de term *Oorsprongkelyken* (1730: 129).

166 Vgl. 1730: 399 waar Huydecoper zich aansluit bij Horatius - *Epistulae* II,76-78 - die degenen berispt 'die, gelyk veelen noch onder ons doen, alles verachtten, wat nieuw, alles verhieven, wat oud was' en die aantoont 'dat het onmogelyk is, juist te bepaalen, wat *Oud*, of wat *Nieuw* zy'.

167 Vgl. 1730: 130: 'wy [maaken] somtyds gewag [...] van deezen tyd, dien wy stellen als een deur, door de welke eene halssterrige en byna onoverwinnelyke verwarring in de Regelen der Taale is ingesloopen, waarvan zich onze beste Taalzuiveraars tot noch toe niet geheel hebben konnen ontdoen'; vgl. 1730: 353: 'De tyd waarin, en de reden waarom, deeze verandering [t.w. van *eys* naar *ys*, RdB] eerst gemaakt zy, zouden wy mogelyk, by gissinge, konnen bepaalen. de Tyd is de zelfde, dien wy meermaalen, als een saamenvloeying van verwarringen en verkeerde veranderingen, aangetoond hebben, naaml. die van de Spaansche beroerten. want Plantyn 1573. heeft noch alleen *Eysselick*. maar Kiliaen, omtrent 25 jaaren jonger, heeft het beide'. Vgl. 1730: 69: 'ook zynze [t.w. *waarvandaan, hiervandaan, daarvandaan*], gelyk reeds gemeld is, in dien tyd, toen onze taal meest verward was, in gebruik gekomen'.

Het laatst gedrukte werk waarin volgens Huydecoper nog zuiver Nederlands gevonden kon worden, was de uitgave van de teksten die ten tonele waren gevoerd tijdens het landjuweel van Antwerpen uit 1561.[168] Daarna zette 'het verval der kunsten' in:

> om die reden houd ik 't gemelde Landjuweel voor het laatste dier Boeken, die ik met den Naam van Ouden noem; te weeten zulke Ouden, welker getuigenis by my kracht en klem heeft[169]
> (1730: 131)

De rederijkers die in Antwerpen bijeen waren gekomen, heeft Huydecoper elders aangeduid als 'de nieuwsten der Ouden' (1730: 584) en 'de Jongsten onder de Ouden' (1730: 630).[170] Overigens heeft hij niet bijzonder strikt aan het jaar 1561 vastgehouden, want hij blijkt

168 Over dit landjuweel, zie Kruyskamp 1962.

169 Vgl. 1730: 35: 'of zyn deeze [t.w. "Schryvers van de voorgaande eeuw", RdB] noch niet oudgenoeg om te bewyzen? het zy zo: doch laat dan een Schryver, die voor meer dan 250. Jaaren geleefd heeft, die zekerlyk onder de Ouden geteld moet worden, de nieuwheid en zwakheid van deeze ondersteunen'.

170 Jacobus Revius, Daniel Jonktys, Jeremias de Decker, Samuel van Hoogstraten, Andries Duircant en Barent Fonteyn zijn daarentegen dichters, 'die onder de Nieuwen Oud zyn' (1730: 547).

ook *De Byencorf der H. Roomsche Kercke* van Marnix van St.-Aldegonde tot de Ouden te rekenen, hoewel dat boek pas werd voltooid in 1569.[171]

De fouten die men in de tweede helft van de zestiende eeuw ging maken tegen het Nederlands, hingen volgens Huydecoper nauw samen met de komst van de Spanjaarden naar de Nederlanden. Dezen waren onder leiding van de hertog van Alva kort na de beeldenstorm van 1566 door koning Philips II van Spanje naar het Noorden gezonden met de opdracht de opstandige beweging de kop in te drukken. Alva, 'de Spaansche geessel der Nederlanden', was in de ogen van Huydecoper degene die 'niet alleen de land- en Kerk-, maar ook ('t welk een noodzaakelyk gevolg was) de taal-wetten 't onderste boven smeet en verwarde' (1730: 130).[172] Huydecoper betreurt dit ten zeerste, want juist in het midden van de zestiende eeuw hadden de rederijkers 'den hoogen trap van luister beklommen' (1730: 131). Als zij ongestoord op de door hen ingeslagen weg hadden kunnen doorgaan, dan zou de taal op dat moment volgens hem veel zuiverder en beschaafder zijn geweest.[173] Doordat het Nederlands aan het eind van de zestiende eeuw in verval geraakt en verbasterd is, zijn het volgens Huydecoper alleen de Ouden 'die ons konnen leeren wat Duitsch zy, en hoe wy behooren te spreeken en te schryven' (1730: 576).[174] Zonder geldige reden[175] kon een schrijver het taalgebruik van de Ouden niet naast zich neerleggen.[176] Voor hem stond het taalgebruik van de Ouden gelijk aan 'het oude en wettige' en niet aan 'het nieuwe en verbasterde' (zie 1730: 259).[177] Bij het zuiveren en opbouwen

171 Zie 1730: 325: 'en by Ouden, als blykt uit Aldegonde, Byenc.'. Vgl. echter 1730: 503 waar Aldegonde samen met Jan de Hemelaer behoort tot de vaag omschreven categorie 'Dichters van Ouder tyd'.

172 Vgl. 1730: 61: 'Maar, toen kort na dien tyd [t.w. na 1561] alles hier te lande in rep en roer raakte, moest ook noodzaakelyk de taal haar deel krygen in de algemeene verwarringe'. Vgl. 1730: 151: 'het [is] met de Regelen van de Kunst eveneens gesteld [...] als met die van den Staat: want Byzondere tyden en plaatsen maaken niet zelden verandering in Algemeene wetten'. Vgl. Van Lelyveld 1788: 46: 'Verandering in zeden brengt verandering in taal'. Vgl. Van Alkemade 1699: 2*2^{r}: 'De tijden veranderen de Talen niet min dan de Zeden'.

173 Volgens Schenkeveld-van der Dussen (1972: 469) is met Huydecoper de wetenschappelijke bestudering van de rederijkers, althans wat het taalkundige aspect betreft, op gang gekomen.

174 Vgl. 1730: 297-298: 'die de spreekwys [t.w. *de beest spelen*] wilde veranderen, zou moeten zeggen, HET *beest speelen:* doch dit zoude ik niemand raaden. wy houden ons hierin (dewyl 't gebruik zulks gewild heeft) aan 't voorschrift der ouden, die niet verpligt waaren te weeten, dat DE *beeste*, gelyk ook Plantyn en Kiliaen spreeken, naderhand in HET *beest* zoude veranderd worden'. Vgl. 1730: 407: 'By onze beste en zuiverste Schryvers zal 't [t.w. zwakke vervoeging van *treffen*] zelden of noit gevonden worden. ook strydt het met het voorschrift der Ouden'. Uit andere geschriften van Huydecoper blijkt dat aan deze stelling niet al te strikt vastgehouden moet worden: 'men doet my geen recht, alsmen deeze woorden neemt *zo algemeen*, alsof ik wilde, datmen nu zyne schrijfwyze, *in alle deelen*, naar die der Ouden behoorde te schikken' (Huydecoper 1772a: 2).

175 Huydecoper geeft niet aan wie uitmaakt of een reden geldig is of niet.

176 Vgl. 1730: 255: 'En ik weet niet, waarom wy hiervan [t.w. *lenden* enkelvoud, *lendenen* meervoud, RdB] zouden afgaan'; vgl. 1730: 123: 'dewyl dan de ouden ook hierin [t.w. vervoeging *weegen*, RdB] overeenkomen; waarom zouden wy hen niet volgen?'; vgl. 1730: 341: 'De Ouden gebruikten dit woord altyd onregelmaatig, *Durven*, DORST, GEDORST. [...]. Ik zie niet dat 'er eenige reden is, waarom wy hier van het oude gebruik zouden afwyken'.

177 Vgl. 1730: 517: '*Woey* is verbasterd en nieuw, gelyk *Joeg* en *Vroeg; Waeide* alleen by de Ouden bekend'; vgl. 1730: 264: 'Maar de Ouden zeiden ook altyd *vraagde, gevraagd;* ja ook de meeste laater Schryvers. alleen by eenige weinigen vind ik 't verbasterde *vroeg*'. Vgl. Van Alkemade 1699: 2 *2^{r}: 'Waaragtig is het zeggen van den geleerden Engelsman *John*

van het Nederlands was het dus belangrijk om te laten zien hoe de Ouden schreven, want hun taal stelde immers de norm.

Davies in zijn Voor-reden voor de Letter-konst van de oude Brittoense taale, "*Omnes fere Linguae, singulis paene annorum sae culis, tantam patiuntur mutationem, ut easdem vix esse credas*." De groote *Lipsius* in zijn boek van de Uitspraak der Latijnse Taale zegt zeer wel, "*Genuina & recta vocum prolatio vetus est, nova notha*." Het ruwe dan, en ongeschaafde in de Taalen dan, naar 't getuigenis van den Hoog-leeraar *Boxhorn*, is het eerste en oudste, het geschaafdste 't laatste.'

Hiervan vinden we in de *Proeve* talrijke voorbeelden.[178]

Als iemand Huydecoper met betrekking tot een taalkundige kwestie wil laten zien dat die het bij het verkeerde eind heeft, dan kan hij de achttiende-eeuwse taalgeleerde alleen tot andere gedachten brengen door voorbeelden te geven uit het taalgebruik van de Ouden:

> Die lust heeft om my hier tegen te spreeken, dient my aantewyzen, dat de Ouden het woord *vacht* ook van andere dieren gebruikt hebben: zonder dat zal hy my niet overreeden.[179]
> (1730: 333)

Op voorhand gaat Huydecoper er namelijk van uit dat iets wat bij de Ouden niet te vinden is, 'nieuw' en 'verbasterd' zal zijn.[180]

Van het taalgebruik der Ouden mocht men slechts afwijken om er verbeteringen in aan te brengen (1730: 209). De taal der Ouden was namelijk zeker niet geheel vrij van fouten[181] en het is dan ook een verdienste geweest van Vondel dat hij, 'toen zyn oordeel op het scherpste was', vele 'misstallen' in het taalgebruik der Ouden ontdekt heeft en 'door zijn voorbeeld' geheel en al uitgebannen heeft (1730: 154).[182] Elders spreekt Huydecoper de wens uit dat de huidige generatie dichters ervoor zal zorgen dat de buigings-e aan het eind van bezittelijke voornaamwoorden wordt verworpen wanneer ze voorafgaan aan deelwoorden en bijvoeglijke naamwoorden:

> Hoe ouder de schryvers zyn, hoe dit gemeener is. Wy wenschen dat die Dichters, die nu noch leeven, en naderhand onder de Besten van deezen tyd zullen geteld worden, hierop acht geeven, en ook deeze overblyfsels der boersche <onbeschaafde> oudheid geheel ten lande uitdryven.
> (1730: 194)

178 Vgl. 1730: 625: '*Lachte*, keuren wy goed, voornaamelyk omdat de ooren daartoe nu volkomelyk gewend zyn. maar *Loeg* is met meer recht goed te heeten, omdat het doorgaands, zo niet altyd, by de Ouden gevonden wordt'; vgl. 1730: 208: 'hierom zyn wy 't volkomen eens met den Schryver van de *Idea Linguae Belgicae*, die oordeelde, dat wy hier den schryftrant der Ouden behoorden te volgen, en den uitgang in ET te houden, als *gylieden Hoordet, Hooptet*'; vgl. 1730: 545: 'voor *op*, zag ik liever *aan zyn ankers:* vooreerst, omdat de Ouden zo spraken'; vgl. 1730: 340: 'zo schreeven de Ouden [...] altyd [t.w. *dorst*]'; vgl. 1730: 532: 'en zo [t.w. sterke vervoeging *heffen*] spreeken de Ouden anders altyd'.

179 Vgl. 1730: 252: 'Doch my zal vriendschap geschieden, zo iemand my aantoont, dat het gebruikt is van eenen dier Schryveren, die wy onder den naam van Ouden begrypen'.

180 Vgl. 1730: 295: 'dat by geenen der Ouden te vinden is' en 'Ten anderen hebben de Ouden zo niet gesproken'.

181 Sommige 'Nieuwe Schryvers' gingen daarbij echter een stap te ver en beeldden zich 'verkeerdelyk' in de Ouden te verbeteren (1730: 294-295).

182 Vgl. 1730: 460: 'Hier spreeken wy beter dan de Ouden, die ook *noit* gebruikten, daar wy 't nu volstrekt niet zouden mogen gebruiken'; vgl. 1730: 268 waar Huydecoper zegt dat het woord *kleur* niet onzijdig gebruikt moet worden, hoewel dat door de Ouden en Vondel wel gedaan is; vgl. 1730: 369: 'zo gebruikenze hier integendeel, *belag, belegen*, en *beleide, beleid*, geheel onverschillig. het welk ons zeer vreemd voorkomt'; vgl. 1730: 419-420: 'Dit onderscheid tusschen *Zuigen* en *Zoogen* wordt nu genoegsaam altyd in acht genomen [...]. Maar de Ouden hebben hierin gemist'.

Huydecoper spreekt in het gegeven citaat van de ‘boersche oudheid’; hiermee duidt hij het tijdvak aan dat wij tegenwoordig de middeleeuwen noemen. De beschouwing van de middeleeuwen als een periode van verval komen we al tegen in de zestiende en zeventiende eeuw; men beschouwde deze tijd als een duistere en ruwe periode, waarin de geestelijkheid een slechte rol had gespeeld (Schenkeveld-van der Dussen 1973: 30). Hoewel men tot ver in de achttiende eeuw in navolging van de humanisten de middeleeuwse cultuur verachtte, bestond er aan de andere kant een vaderlands gevoel, waarom men niet graag de eigen voorouders afviel (Buijnsters 1984a: 42). In dit licht valt het te begrijpen waarom Huydecoper aan de ene kant laatdunkend spreekt over de middeleeuwen - de ‘boersche oudheid’ - en aan de andere kant vol lof is over het zuivere Nederlands dat werd gesproken

in de middeleeuwen en is overgeleverd in de geschriften van de zogenaamde Ouden: ‘Hoe nader aan den oorsprong, hoe verder van het bederf’.

Bestond er in de middeleeuwen een zuivere vorm van het Nederlands, aan het begin van de zeventiende eeuw was het volgens Huydecoper droevig gesteld met het Nederlands: in die periode zijn de misbruiken die in de loop van de zestiende eeuw, met name in de tweede helft ervan, de kop opstaken, over een groot gebied verspreid; deze misbruiken zijn bij tal van auteurs te vinden.[183] Na deze periode van ernstig verval brak er een periode aan waarin mensen opstonden ‘die de taal weder begonnen te beschaaven’ (1730: 129), een opvatting die we ook tegenkomen bij Verwer. Deze taalkundige was namelijk de mening toegedaan dat het ‘*Verloopene*’ tijdvak in de geschiedenis van de Nederlandse taal werd gevolgd door een ‘*herstelde Regelmatige*’ periode, aanvangend met de de ‘*Letterkunstige vergaderinge*’ die rond 1624 voor het eerst in Amsterdam is gehouden (Knol 1977: 102). Een belangrijk verschil tussen Verwer en Huydecoper wordt gevormd door het moment waarop volgens hen het verval in de taal zijn intrede doet. Plaatst Verwer - en in navolging van hem Van Hoogstraten en Ten Kate (Vanderheyden 1957: 633-634) - dit verloop rond het jaar 1477, Huydecoper laat het bijna een eeuw later aanvangen.

Hoewel Vondel en andere taalzuiveraars veel hebben bijgedragen tot de opbouw van de moedertaal, mogen we onszelf volgens Huydecoper beslist niet op de borst kloppen over het bereikte resultaat. Het Nederlands krioelt namelijk nog steeds van taalfouten:

> Wy mogen breed opgeeven van onze hedendaagsche taalkennis: terwylwe, och arm! honderd misslagen begaan, waarvan zelfs geen schaduw in de schriften dier ruwe en thans zo verachte Ouden te vinden is.
> (1730: 217)

Kennis van de taal der Ouden achtte Huydecoper onontbeerlijk om bepaalde taaleigenaardigheden in het werk van Vondel - en in dat van Hooft[184] - te kunnen verklaren.[185] Huydecoper was de mening toegedaan dat kennis van de taal der Ouden ten grondslag diende te liggen aan de opbouw van de moedertaal.[186] Hun taalgebruik

183 Vgl. 1730: 129: ‘Hoe ouder de schryvers van de verleeden eeuw zyn, hoe menigvuldiger zy *Als* voor *Dan* gebruikt hebben’.

184 Vgl. 1730: 294: ‘doch dewyl wy zien dat Hooft met oordeel zo geschreeven heeft, en daarin het eenstemmig gebruik der Ouden voor zich heeft, zou iemand zeer styfhoofdig moeten zyn, om noch staande te houden dat dit alles uit achteloosheid geschied waare’.

185 Vgl. 1730: 296-297: ‘Men zegt dan *de beest speelen*, en alles wat wy noodig hebben hier by te voegen, om het goed te maaken, is alleen dit, dat de Ouden het woord *Beest* altyd vrouwelyk gebruikt hebben; het welk in deeze spreekwyze heeft stand gehouden. wat is 'er eenvoudiger dan dit? echter kanmen dat kwaalyk gissen, wanneermen niet anders dan de schriften van Hooft en Vondel leest’; vgl. 1730: 205: ‘'t blykt hier weder, gelyk meermaalen, datmen ook de taal der Ouden verstaan moet, om Vondel overal te verstaan’; vgl. 1730: 638: ‘en bevestigt het geene wy elders zeiden, datmen, om Vondel overal te verstaan, noodzaakelyk de Ouden moet geleezen hebben’; vgl. 1730: 268: ‘Doch Vondel volgde 't oude gebruik’; vgl. 1730: 220: ‘Ik beken dat deeze verklaaring met de hedendaagsche manier van spreeken niet zeer overeenkomt, doch dat is Vondels schuld niet. het blykt echter datze op de Oudheid gegrond is’.

186 Vgl. 1772a: 47: ‘My heeft altijd behaagd het geen Ten Kate, in 't begin van zijn Boeksken wegens de Overeenkomst tusschen het Gottisch en Nederduitsch, zeide; *Dat hy het daarvoor hieldt, dat zonder* Kennisse van de Oudheid, *geen geruste en welverzekerde grondslag tot*

kon namelijk niet alleen strekken tot voorbeeld, maar ook een verklaring vormen voor hedendaagse gebruiken en - vooral - misbruiken. Zo ligt aan het misbruik ‘dat 'er tegenwoordig weinig zyn, die, zo in spreeken als in hooren, eenig onderscheid tussen D en T konnen merken’ (1730: 48) een verschil in ‘tongslag’ (‘uitspraak’) ten grondslag tussen de taal van de Ouden en die

opbouw van onze Spraake te leggen was’. Vgl. 1730: 637: ‘Dit [t.w. etymologie van *toeven*] kan, zo niet volkomen beweezen, echter opgehelderd worden, door 't gebruik der Ouden’.

van de Nieuwen. Kenmerkend voor de taal van de Nieuwen is de 'scherpheid' waarmee woorden uitgesproken worden; de 'tongslag' van de Ouden is daarentegen 'veel zachter'. Uit dit onderscheid meende Huydecoper ook te kunnen verklaren waarom vele woorden die met een klinker beginnen, in de achttiende eeuw onzijdig zijn, hoewel de Ouden dusdanige naamwoorden rangschikten onder het vrouwelijk geslacht.[187] Elders in de *Proeve* worden woorden of woordvormen aan de orde gesteld die Huydecoper uitdrukkelijk heeft aangemerkt als misbruiken.[188]

Huydecoper is zich ervan bewust dat het 'Neerduitsch' <Nederlands> eerder is gesproken dan geschreven en dat er van de eerste fase van de taal geen geschriften bewaard zijn gebleven.[189] De oudst bekende Nederlandstalige tekst was in Huydecopers tijd de rijmkroniek van Melis Stoke.[190] De eerste editie van deze rijmkroniek zag het licht in 1591; zij was bezorgd door de humanist Janus Dousa, die was gezwicht voor de aandrang van zijn vriend Spiegel. In de berijmde voorrede tot deze tekst velt Dousa een gunstig oordeel over de inhoud en de vorm van de rijmkroniek. Deze tekst was in zijn ogen het uitgeven waard als een eerbetoon aan de taal en als een bron voor kennis van onze oude geschiedenis. Het grootste gedeelte van deze editie ging bij een brand in de drukkerij verloren. Omdat er grote vraag naar de uitgave van Stokes rijmkroniek bestond, besloot een andere drukker een herdruk ervan te vervaardigen, die in 1620 verscheen (De Buck 1930: 6, 10).

In 1699 werd een van prachtige etsen voorziene uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke bezorgd door de Rotterdamse verzamelaar van oudheden Cornelis van Alkemade. Het handschrift van de Egmonder monnik is volgens deze editeur gesteld in 'de min bezoedelde Tale van die tijden',[191] een taal die voor ongeoefende lezers wellicht 'eenigzins hard, onaangenaam, ja deels ook onverstaanbaar' zal zijn (p. 2*2^{r}). In de commentaar beperkt Van Alkemade zich tot het geven van beknopte tekst- en woordverklaringen. Het blijkt dat naar de door hem opgegeven betekenissen van woorden dikwijls is gegist. Een degelijke kennis van het Middelnederlands bezat hij beslist niet (De Buck 1930: 11-12).

Aan het begin van de achttiende eeuw was de rijmkroniek van Melis Stoke het oudst bekende Middelnederlandse geschrift. In zijn *Brief aen den heere Adriaen Reland, professor der Oostersche tale in de Academie tot Utrecht, van den Schryver*

187 Vgl. 1730: 243: 'Alle welke woorden weder bewyzen, dat de tongslag der ouden veel zachter was, dan de onze, die de scherpste letters, waaronder zekerlyk de *i* mede behoort, zeer vermenigvuldigd hebben'.

188 Vgl. 1730: 584: '*myn leeve-dagen*, dat ik aanzie voor een verbastering van *leevens dagen*, doch dat by veelen te vinden is'; vgl. 1730: 506 [over het niet in acht nemen van het onderscheid tussen *liggen* en *leggen*]: 'Deeze, zich wyder en wyder uitstrekkende verbysteringen'. Ook het niet in acht nemen van het genus van zelfstandige naamwoorden rekende hij hiertoe: 'Deeze Rederykers, en allen, die op dat Landjuweel verscheenen, zyn van de laatsten der Ouden geweest, die de geslachten meerendeels hebben in acht genomen' (1730: 61); vgl. 1730: 89: 'ja de ouden, die de geslachten wel waarnamen'.

189 Vgl. 1730: 325: 'Wy zien hieruit, dat dit woord altyd in gebruik geweest is, zo verre wy het Neerduitsch in de schriften der Ouden, ons ter hand gekomen, konnen naargaan'.

190 Vgl. 1730: 293: 'M. Stoke dan, om met den oudsten te beginnen'; vgl. 1730: 259: 'En nu zullen wy overgaan tot de geenen, by wie ik JAAGDE gevonden heb: en mag hier met recht de eerste plaats bekleeden onze Hollandsche Rymkronykschryver Melis Stoke'.

191 Vgl. Van Alkemade 1699: 2*2^{r}: 'Zeker is het echter dat zijne Tale min dan d'onze verbasterd is'.

der Linguae Belgicae Idea Grammatica,[192] noemt Verwer Melis Stoke ‘de alleroutste: voor hem, die tusschen 't jaer 1270 en 1305 na den Zaligmaker schreef, kenne ik in 't geheel geen Nederduits geschrijf’ (p. 19), terwijl Arnold Moonen in zijn ‘Brief van den heere Arnold Moonen aen

192 Deze brief verscheen in 1709 voor het eerst; hij is later opgenomen achter David van Hoogstratens *Lyst der gebruikelykste zelfstandige naemwoorden, betekent door hunne geslachten* (1723).

den heere David van Hoogstraten'[193] de rijmkroniek van Melis Stoke 'het outste geschrift in onze gewesten' (p. 11) heeft genoemd. En Ten Kate schrijft in zijn *Aenleiding* dat het 'in 't *Hollandsch* [is] dat het Oudste, en voornaemste overblijfsel van ons *Belgisch*[194] gevonden word, naemlijk *Melis Stoke's Rym-Kronijk van de Hollandse Graven*, vertoonende de taal van de XII en XIII eeuw' (1723, I: 58).

Met de ontdekking van de rijmkroniek van Klaas Kolijn aan het begin van de achttiende eeuw meende men de oudste in de volkstaal geschreven kroniek in handen te hebben gekregen. Het manuscript van Kolijn werd in 1719 voor de eerste maal uitgegeven door de Overijsselse geschiedschrijver Gerard Dumbar en in 1745 door Gerard van Loon. Op een enkeling na was iedereen stellig overtuigd van de echtheid ervan. Men hechtte groot belang aan deze vermeende twaalfde-eeuwse geschiedkundige bron, omdat Kolijns getuigenis van de geschiedenis van de eerste graven van Holland ruim honderd jaar ouder was dan de vermaarde rijmkroniek van Melis Stoke. Gedreven door een sterk vaderlands gevoel waren achttiende-eeuwse historici erop gebrand om de middeleeuwen in een beter daglicht te stellen. Deze periode uit de vaderlandse geschiedenis was verfoeid door de humanisten, die een duidelijke voorkeur hadden voor de romeinse voorgeschiedenis van Holland. De achttiende-eeuwse geschiedschrijvers probeerden hun doel te bereiken door gebruik te maken van gegevens uit authentieke middeleeuwse stukken - in het Latijn én in de volkstaal (Tilmans 1989: 68-69). Niet alleen de toenemende belangstelling voor middeleeuwse kronieken maar ook het gebrek aan een kritische instelling ten aanzien van de gebruikte bronnen heeft in belangrijke mate bijgedragen tot het welslagen van de vervalste rijmkroniek van Klaas Kolijn. De geleerden waren het erover eens dat Kolijn niet verantwoordelijk gesteld mocht worden voor de taal- en rekenfouten die in de tekst van de rijmkroniek werden aangetroffen. Zij waren ervan overtuigd dat deze op rekening gezet moesten worden van latere [lees: katholieke] kopiisten.[195] Het was Balthazar Huydecoper die in het eerste deel van zijn driedelige uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke (1772) met zowel taalkundige als historische argumenten aantoonde dat het werk van Klaas Kolijn het werk moest zijn van een bedrieger van later datum.[196]

Dat het ruim driekwart eeuw zou duren voordat men algemeen inzag dat de rijmkroniek van Klaas Kolijn een vervalsing moest zijn, heeft alles te maken met de uitermate gebrekkige kennis die men gedurende de achttiende eeuw van het Middelnederlands had.[197] Hoewel achttiende-eeuwse onderzoekers merkten dat de

193 Ook deze brief is opgenomen achter de in de vorige noot genoemde geslachtlijst van Van Hoogstraten uit 1723.

194 Vgl. Ten Kate 1723, I: 57: 'Het *Belgisch* of *Nederlandsch*, dat in de Zeventien *Provincien* gesproken word, en 't welk voor twee eeuwen den naem van *Vlaemsch* voerde, om dat die *Provincie* toen bij uitnemendheid bloeide, en door Koophandel wijd vermaerd was, heeft, met het verminderen van Vlaenderen en Braband en 't opkomen van ons Land, nu bij uitstek den naem van *Hollandsch* gekregen'. In dit citaat wekt Ten Kate de suggestie dat er alleen een naamsverandering heeft plaatsgevonden, dat er van een eenheidstaal sprake was en niet van dialecten.

195 In de Verlichting zag men het katholicisme uit de middeleeuwen 'voor louter priesterbedrog en volksverdomming', aldus Brom (1926: 5). Vgl. Kampinga 1917: 41-42, 183, 188-189.

196 Zie over de ontdekking van deze vervalsing, De Bonth 1993. De kroniek van Klaas Kolijn is geschreven door Reinier de Graaf, de minder gefortuneerde zoon van de Delftse medicus met dezelfde naam (zie Van Lieburg 1977).

197 Zie De Buck 1930 en Buijnsters 1984a.

taal van Klaas Kolijn in bepaalde opzichten evident afweek van die van Melis Stoke, vormde die constatering voor hen toch niet de minste aanleiding om daar lang stil bij te blijven staan: taal ondergaat immers in het bestek van ruim een eeuw vanzelfsprekend de nodige veranderingen.

Bij de verschijning van de *Proeve* in 1730 was er naast de rijmkroniek van Melis Stoke en de vervalste rijmkroniek van Klaas Kolijn slechts één andere Middelnederlandse tekst uitgegeven: de uit 1727 daterende editie van Lodewijk van Velthems *Spiegel Historiael* van Isaac le Long. Deze uitgever bezat evenals Van Alkemade een indrukwekkende collectie oude handschriften. Toch heeft hij daar bij de uitgave van de *Spiegel Historiael* zijn voordeel niet mee gedaan: bij zijn woordverklaringen haalt hij nergens bewijsplaatsen uit andere Middelnederlandse manuscripten uit zijn bezit aan en talloze malen zijn de door hem opgegeven betekenissen onjuist.

De meeste middeleeuwse manuscripten bevonden zich aan het begin van de achttiende eeuw in particuliere bibliotheken van een handjevol (zeer) welgestelde collectioneurs, onder wie Balthazar Huydecoper.[198] Daarom doet de eerder genoemde Isaac le Long in de voorrede tot zijn uitgave van Lodewijk van Velthems *Spiegel Historiael* een oproep aan degenen die in het bezit zijn van oude boeken en manuscripten, om deze teksten tijdelijk ter beschikking te stellen aan personen die hierover een publicatie wensen te schrijven, want ‘Van 't geene verborgen blyft, heeft niemand voordeel’ (p. *3^{r}).

De eerder genoemde Verwer was één van de eersten die wees op het belang van de kennis van het Middelnederlands voor de studie van de moedertaal (De Buck 1952: 27). De gaafheid en de zuiverheid van het Middelnederlands wordt door hem tot voorbeeld gesteld, lang voordat er sprake was van een zuiver letterkundige interesse voor deze vorm van het Nederlands.[199]

Huydecoper heeft zijn leven lang bouwstoffen verzameld voor de door hem beoogde zuivering van het Nederlands. Al zijn filologische en lexicografische studies stonden in dienst van dit doel. Zijn belangstelling voor middeleeuwse handschriften was niet zuiver taalkundig-lexicografisch; hij toonde eveneens interesse voor de geschiedkundige waarde ervan (Buijnsters 1984a: 48-49). Dit deed hij het duidelijkst in zijn driedelige uitgave van de *Rijmkronijk van Melis Stoke met Historie- Oudheid- en Taalkundige Aanmerkingen door Balthazar Huydecoper*, die in 1772 bij Johannes le Mair te Leiden verscheen. Deze editie is niet voorzien van een voorrede van Huydecoper zelf. In het ‘Bericht van den uitgever’ wordt medegedeeld dat het Huydecoper vanwege hoge ouderdom en toenemende verzwakking niet mogelijk

198 Aan het eind van zijn leven bezat hij een ongemeen rijke bibliotheek aan Middelnederlandse handschriften. Van zijn collectie maakten onder andere de volgende topstukken deel uit: de roman van Walewein, Heinric en Margriete van Limborch, Ferguut, Floris ende Blanchefloer, Esopet en Maerlants Der Ystorien Bloeme (Buijnsters 1984a: 49). Huydecoper was zijn gehele leven op zoek naar oude handschriften, waaraan hij meer waarde hechtte dan aan drukken. Gedrukte werken, zo schrijft hij in een ongedateerde brief uit 1768 aan Jacob Visser, hebben namelijk ‘in taal en spelling, de een meer de ander minder geleeden’ (geciteerd naar Buijnsters 1984a: 50). Het merendeel van de Middelnederlandse manuscripten die Huydecoper in zijn bezit had, zijn uiteindelijk terecht gekomen in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Deze bibliotheek berust tegenwoordig in de Leidse universiteitsbibliotheek.

199 Vgl. Vanderheyden 1957: 642: ‘Men streelde, men koesterde het oude instrument lang voor men één klank had opgevangen van de muziek die hiervoor geschreven werd’. Vgl. Buijnsters 1984a: 43: ‘Het onderzoek naar [...] middeleeuwse documenten werd enkel gelegitimeerd door antiquarische of taalhistorische liefhebberij, niet door eigenlijk waardebesef’.

was haar te voltooien. Wel is er een uitvoerig uitgewerkt ontwerp van de voorrede bewaard gebleven in het Huydecoper-archief, dat door Ett (1948) is uitgegeven.

In de onvoltooide voorrede tot de rijmkroniek van Melis Stoke lezen we dat Huydecoper al geruime tijd belangstelling had voor middeleeuwse kronieken: ‘Het onderzoek van de Historien der Middelste Eeuwen hadt my lang van verre aangelachgen; ook al, toen ik met

myne Proeve van Taal- en Dichtkunde onledig was'.[200] Uit dat ontwerp komen we ook te weten dat het in Huydecopers bedoeling lag een wetenschappelijke uitgave van Melis Stoke te bezorgen. Het ging hem er daarbij niet om de tekst te verbeteren of aan te vullen, maar om een zo nauwkeurig mogelijke uitgave te maken van het oudst bekende manuscript van deze kroniek en deze te voorzien van uitgebreide aantekeningen, waarvoor hij gebruik maakte van de twee andere handschriften van de rijmkroniek en van andere middeleeuwse manuscripten (Van Schaik 1962: 133-134).

Huydecoper blijkt alleen oog te hebben voor de inhoudelijke betekenis van een manuscript, niet voor de esthetische waarde (kapitalen, miniaturen, vergulde letters) ervan (Buijnsters 1984a: 48-49). Versieringen maken een handschrift 'wel fraai; maar des zelfs Deugd bestaat daarin, dat de Text zuiver, onvervalscht en leesbaar geschreeven zy', schrijft hij in de onvoltooide voorrede tot de rijmkroniek van Melis Stoke.[201]

Buijnsters (1984a: 48) poneert de stelling dat Huydecoper in bepaald opzicht de pas ontluikende mediëvistiek eerder geremd dan gestimuleerd heeft. Hij doelt daarbij dan met name op de houding die Huydecoper aannam ten opzichte van enkele andere liefhebbers van Oudheden. De achttiende-eeuwse geleerde hecht bijvoorbeeld geen geloof aan de beweringen die Van Loon in zijn wetenschappelijke publicaties over middeleeuwse manuscripten doet.[202] Scherpe kritiek heeft Huydecoper op Van Alkemade als uitgever van de rijmkroniek van Melis Stoke.[203] Ook Le Long, die een uitgave had gemaakt van de *Spiegel Historiael* waarop Huydecoper had ingetekend (zie Buijnsters 1984: afb. 4a), moest het ontgelden. Over de gemelde editie velt Huydecoper in zijn *Proeve* het volgende oordeel:

> Wy hebben een weldaad ontvangen van dien Uitgeever, toen hy ons dat werk mededeelde: doch niet geringer zou die weldaad geweest zyn, indien hy 't ons zonder zyne zogenoemde Verklaaringen of Uitleggingen, hadt gegeeven.[204]
> (1730: 608)

200 Geciteerd naar Ett 1948: 164.

201 Geciteerd naar Ett 1948: 186; vgl. Ett 1948: 158-159.

202 Gerard Meerman merkt in een schrijven van 6 december 1754 aan Huydecoper op 'dat UEWelEdGestr. dikwils en selfs met reden den Hr van Loon berispt, en accuseert van quade trouwe, dat hy de plaetsen van eenige Ouden en wel voornamelyk uytheemsche Schryvers in een verkeerde sin draeit, ja dat meer is, anders voortbrengd, als deselven wesentlyk geschreeven zyn' (geciteerd naar Ett 1948: 110).

203 Zo schreef Huydecoper in de onvoltooide voorrede tot de rijmkroniek van Melis Stoke 'dat noit oud Schryver erger mishandeld is, dan MELIS STOKE door *Alkemade*, die des zelfs taal deerlijk gerabraakt heeft, maakende dat het geene, volgends de gewoone Spellinge van dien tyd, in de voorigen [uitgave van Janus Dousa, RdB] klaar en verstaanbaar is, in de zyne van geen mensch verstaan kan worden' (geciteerd naar Ett 1948: 158). Andere voorbeelden van Huydecopers kritiek op Van Alkemade zijn te vinden in Vanderheyden 1985: 33.

204 Sommige annotaties van Le Long waren volgens Huydecoper onjuist: 'daar ik my ten hoogsten moet verwonderen over den Uitlegger, die *met behendicheden* op den kant verklaart door *spoedig:* men zou kwaalyk iets konnen bedenken, dat hier minder te pas kwam' (1730: 171); 'wat zegt hiervan de Uitlegger van dat Werk? beter hadt hy niets gezeid' (1730: 470). Le Long sloeg de plank echter niet altijd mis: 'daar de Uitgeever J. le Long *born* zeer wel verklaart door *water*' (1730: 206); 'daar Le Long *tanger* zeer wel verklaart door *frisch en kloeck*' (1730: 442).

In het onderstaande overzicht zijn de Middelnederlandse manuscripten opgesomd die Huydecoper blijkens de aanhalingen in de *Proeve* heeft gelezen en geëxcerpeerd. Om te bepalen welke handschriften het betreft, is het persoonsnamenregister doorgenomen dat Huydecoper in de *Proeve* heeft geplaatst. Bij de letter *s* zijn onder het kopje ‘schrijver van’ de titels te vinden van boeken en handschriften waarvan aan Huydecoper geen auteur bekend was. Achter enkele titels heeft Huydecoper tussen vierkante haken aangegeven in welk jaar het bewuste boek of manuscript is gedrukt dan wel geschreven. Bij sommige titels heeft Huydecoper vóór dit jaartal met de letters ‘*MS*’ te kennen gegeven dat de titel in kwestie een handschrift is. Het betreft de volgende manuscripten:

- ‘Liedeken [*MS*.]’[205]
- ‘Stichtingbrief [*MS*. 1416]’[206]
- ‘Gemoraliseerd Kaatsspel [*MS*. 1452.]’[207]
- ‘Pachtbrief [*MS*. 1464]’
- ‘Eenige Psalmen [*MS*. 1476]’
- ‘ander *handschrift* van 't zelfde’
- ‘Claes Willemsz [*MS*. 1486.]’[208]
- ‘Der Minnen Loep [*MS*. 1486.] *zie*, Claes Willemsz.’
- ‘Ruychrock (Phillips) [*MS*. 1486.]’[209]
- ‘Hist. van Orienten [*MS*. 1486.] *zie*, Ruychrock.’

Naast het taalgebruik van de Ouden of - zoals Huydecoper hen elders aanduidt - ‘de alleroudsten’ (1730: 80), vermoedelijk om hen te onderscheiden van auteurs die werkzaam zijn geweest aan het begin van de zeventiende eeuw, heeft Huydecoper ook het taalgebruik van de zogenaamde ‘Aalouden’ bestudeerd. Tot de ‘Aalouden’ rekende Huydecoper auteurs die schreven in het zogenaamde ‘Frank-Teutsch’, zoals Willeramus, Notkerus en Otfridus. Teksten van deze auteurs waren hem onder meer bekend uit de editie die Schilter ervan had bezorgd in zijn monumentale *Thesaurus antiquitatum Teutonicarum*. Met enige regelmaat probeert Huydecoper uitspraken in de *Proeve* kracht bij te zetten door te wijzen op parallellen in het taalgebruik van onder anderen Willeramus,[210] Notkerus en Otfridus.[211] Hun taalgebruik vergelijkt hij met dat van Oude en Nieuwe Nederlandse schrijvers.[212] Overigens was het aan het begin van de achttiende eeuw niet ongebruikelijk om binnen de studie van het Nederlands andere Germaanse talen te betrekken. Ten Kate toonde bijvoorbeeld aan dat de vervoeging van de ‘Ongelijkvloeyende’ werkwoorden in het Nederlands opvallende overeenkomsten liet zien met de conjugatie van dergelijke werkwoorden in het ‘'t Moeso-Gottisch’, ‘'t Frank-Duitsch’, ‘'t Angel-Saxisch’ en ‘'t Yslandsch’. De taal van de zogenaamde ‘aalouden’ bewees ook grote diensten aan Carolus Tuinman bij het zoeken naar de oorsprong van Nederlandse woorden ten behoeve van de *Fakkel der Nederduitsche taale* (1722). Voor hem markeert de rijmkroniek van Melis Stoke de grens tussen de ‘aalouden’ en de ‘ouden’:[213]

205 Dit lied is afkomstig uit ‘eene geschreeven verzaameling van Liedekens van wier ouderdom de Leezer uit den styl en schryfwyze oordeele’ (1730: 259) [Huydecoper 1779: 122, nr. 122?].

206 Huydecoper bedoelt hiermee ‘een' ouden Brief, geschreeven 1416. waarby Gerrit Meester Willemsz. ordineert een Officium in St. Nicolaas Kerke alhier, van vyf Missen ter Weeke, te doen op St. Andries Outaar’ (1730: 524).

207 Voor nadere gegevens over deze tekst, zie 3.8.2.3.

208 Voor nadere gegevens over dit handschrift, zie 3.8.2.3.

209 Voor nadere gegevens over dit handschrift, zie 3.8.2.3

210 Zie bijvoorbeeld ‘Ja zelfs al by al by Willeramus’ (1730: 265); ‘zo leestmen al by Willeramus’ (1730: 291).

211 Vgl. 1730: 480: ‘in de taal van Otfridus, dat is Frank-Teutsch’.

212 Zie 1730: 132 over het gebruik van *dan* na een comparativus; 1730: 507-508 over het imperfectum van *leggen*.

213 Voor een opgave van de door Tuinman bestudeerde ‘aaloude’ geschriften, zie De Bonth 1994: 50, noot 53; vgl. 1994: 30.

Ik melde somtyds *aalouden*, en zomtyds *ouden*. Door de eerstgenoemde versta ik, die in langverloopen eeuwen geleeft hebben, en door de laatste die jonger zyn, als *Melis Stoke*, en die hem gevolgt zyn.
(Tuinman 1722: 4*4^{r})

4.3.5 Metaplasmus

Met het citeren van versregels uit het werk van achtbare poëten wilde Huydecoper niet alleen zijn taal- en dichtkundige uitspraken kracht bijzetten maar ook beginnende dichters navolgenswaardige voorbeelden aan de hand doen. De ‘taale der Dichteren’ vereist namelijk ‘zekerlyk een' andren styl [...] dan de dagelyksche spreektrant’ (1730: 170).[214] Het onderscheid tussen ‘de taal der Dichteren’ (1730: 93)[215] of de ‘styl der Dichteren’ (1730: 228)[216] enerzijds en ‘de taal van het gemeen’ (1730: 227)[217] of ‘dagelyksche styl’ (1730: 302, 315, 463)[218] anderzijds dient zich volgens Huydecoper onder andere te openbaren op het niveau van de morfologie. Zo is het in zijn ogen ‘veel deftiger’ wanneer dichters de genitivus niet uitdrukken door middel van het voorzetsel *van* - zoals ‘in den gemeenen styl’ gebruikelijk is - maar in plaats van *van de, van myne, van alle* de tweede-naamvalsvormen *der, myner, aller* schrijven (1730: 170). Daarnaast is er tussen de dagelijkse en de poëtische stijl sprake van onderscheid in woordkeus. Spreekt men bijvoorbeeld in normaal taalgebruik over *het bed maaken*, in een gedicht is daarboven de uitdrukking *'t bedde spreiden* te verkiezen (1730: 285).[219] Het komt ook voor dat een woord in dichterlijke taal een andere betekenis heeft dan in het dagelijkse gebruik. Het woord *livrei* betekent normaliter niets anders dan ‘de geringe kleeding der Dienstknechten’, de dichters gebruiken het ‘in een' verhevener zin, en voor allerhande *Kentekenen*’ (1730: 302).[220] Door een zorgvuldige woordkeus kunnen dichters ervoor zorgen dat zij in hun ‘vaarzen’ (1730: 46)[221] de aandacht van de lezer trekken en vasthouden (1730: 568).[222]

214 Ten Kate maakt in zijn *Aenleiding* onderscheid tussen de uit de klassieke retorica afkomstige driedeling in een ‘Hoogdravende of Verhevene’, een ‘Deftige of Statige’ en een ‘Gemeenzame Stijl’ (1723, I: 334). Het te behandelen onderwerp van een tekst bepaalde de keuze voor één van deze drie stijlen (zie Van der Wal 1994).

215 Deze taal wordt ook aangeduid als ‘de taal der Poëeten’ (1730: 163) en ‘de taale der Zanggodinnen’ (1730: 592).

216 Andere benamingen die we in de *Proeve* voor deze stijl tegenkomen, zijn: de ‘styl der aanminninge [sic] Zanggodinnen’ (1730: 568); de ‘Poëetische styl’ (1730: 18, 315); de ‘Styl der Poëeten’ (1730: 364).

217 Huydecoper spreekt elders van ‘de gemeene taal’ (1730: 285); ‘de dagelyksche taal’ (1730: 344, 482).

218 Om deze stijl aan te duiden spreekt Huydecoper tevens van de ‘gemeene styl’ (1730: 169, 441); de ‘burgerlyke styl’; ‘'t Burgerlyke’ (1730: 322).

219 Vgl. 1730: 227 ‘[rietboort] nu, in de taal van het gemeen, *raboorden* genoemd’; 1730: 360-361: ‘*een hoop zwarte mieren*, waarvoor de gemeene man zegt *een hoopen mieren*’; vgl. 1730: 476: waar Huydecoper opmerkt dat men ‘in den burgerlyken styl’ altijd onderscheid maakt tussen *proeven* ‘een proef nemen (m.n. van spijs en drank)’ en *beproeven* ‘proberen’: ‘De Poëzy verkiest altyd de kortste woorden voor de langsten, alsze beide evenveel zeggen, en verwerpt hier keurelyk het Voorvoegsel *Be*, zonder het woord daardoor van zynen nadruk iets te doen verliezen’.

220 Vgl. 1730: 458: ‘de Dichters hebben dit laatste [t.w. *zog*, RdB] in een andere en ruimer betekenis gebruikt’.

221 Vgl. ‘gebonden styl’ (1730: 452) of ‘rym’ (1730: 469), dit in tegenstelling met ‘ondicht’ (1730: 238), ‘ongebonden styl’ (1730: 46: 452, 513), ‘onrym’ (1730: 23, 469, 566).

222 Incidenteel wijst Huydecoper in de *Proeve* op verschillen tussen gesproken en geschreven taal, zoals op bladzijde 526: ‘Wy laaten dan de *Voordewinden* over aan den onbeschaafden spreekstyl, en oordeelen datmen altyd behoord te schryven *een Voorwind*, in tegenstellinge van *een Tegenwind*’.

De regels die grammatici voor het Nederlands hebben opgesteld, hoeven door dichters niet altijd in acht genomen te worden. Het strikt naleven ervan zou namelijk moeilijkheden kunnen opleveren bij het voldoen aan de eisen die de dichtkunst stelt aan metrum en rijm. Deze dichterlijke vrijheid of *metaplasmus* komt al aan de orde in de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* uit 1584. Er wordt ook aandacht aan geschonken in grammaticale geschriften uit de zeventiende[223] en de achttiende eeuw. Zo wijst Moonen er in

223 Vgl. Ampzing 1628: 43; Van Heule 1633: 146. Vondel laat in zijn *Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunste* (1650) weten dat men 'om het rijm en de maet de tael niet [mag] vervalschen, en gelijck een kint stamelen en struickelen' (*WB* V, 485, vv. 49-51).

de *Nederduitsche spraekkunst* op dat Nederlanders zich tijdens het schrijven bedienen van vrijheden, ‘waer door zommige letters, tot een woort niet bekoorende, den woorde worden toegevoegt, en wederom andere, die 'er toe behooren, den woorde afgenoomen, en eindelyk letters met letteren verwisselt en omgekeert’ (1706: 350-351). In Sewels *Nederduytsche spraakkonst* treffen we geen afzonderlijke bespreking aan van mogelijke dichterlijke vrijheden. De spelling *kleen* in plaats van *kleyn* keurt hij goed ‘indien 't in Poëzy geschiedt om een rymwoord te vinden [...]; maar ik vind geen reden om het in proze naa te vólgen, zó lang my niet bekend is in welke voornaame stad van Hólland men zo spreekt’ (1708: 34).[224]

Bij het bezorgen van de derde druk van de door Vondel vertaalde *Metamorphosen* van Ovidius stuitte Huydecoper op enkele gevallen van metaplasmus bij de zeventiende-eeuwse dichter. Zo schreef Vondel *beschutte* in plaats van *beschudde* om deze werkwoordsvorm te laten rijmen op *kudde*. En hoewel de vorm *beschudde* zeker niet onjuist is - het wordt bij de Ouden meermaals aangetroffen - ziet Huydecoper toch met verwondering dat Poot Vondel in dezen heeft nagevolgd (1730: 55-56). Huydecoper kant zich wèl tegen Vondels gebruik van het op *vertelde* rijmende imperfectum *vergelde* - de enig juiste verleden-tijdsvorm was volgens Huydecoper *vergoldt* (1730: 280). De spelling *mellen* in plaats van *melden* verdient in de ogen van Huydecoper geen navolging. Hij rekent het ‘onder die vryheden, de welken in Schryveren der voorgaande eeuwen geleeden worden, maar in die der tegenwoordige te bestraffen zouden zyn’ (1730: 419). Hetzelfde geldt voor de werkwoordsvorm *vant*: ‘dit is verouderd, en nu niet meerder te volgen’ (1730: 542).

4.3.6 Tot besluit

De taalbeschouwing van Huydecoper rust op vier pijlers: de ‘gronden’ van het Nederlands, het dagelijks taalgebruik, het taalgebruik van gezaghebbende auteurs en het taalgebruik uit het verleden.

Huydecoper was van mening dat de ‘gronden’ (natura) van het Nederlands aan de ene kant en het taalgebruik aan de andere kant in de loop der tijden uit elkaar zijn gegroeid, een proces dat aan het begin van de zeventiende eeuw zijn beslag heeft gekregen. Als gevolg hiervan wordt het zuiverste Nederlands volgens hem gevonden bij auteurs uit de middeleeuwen; deze zogeheten Ouden bevinden zich het dichtst bij de oorsprong van het Nederlands en het verst van het bedorven taalgebruik.

In gesproken vorm kon de dagelijkse taal naar Huydecopers opvatting beslist geen rol spelen bij de opbouw van de moedertaal omdat zij zich niets aantrekt van grammaticale regels; daar komt bij dat er een grote variatie bestaat aan gesproken

224 In 1728 verschenen - lang nadat ze geschreven waren - drie verhandelingen van het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum over taal- en dichtkunde. Deze verhandelingen waren blijkens de voorrede drie hoofdstukken van het eerste boek van een door het genootschap geschreven en nu spoorloos verdwenen *Nederduitsche Grammatica*. De derde verhandeling is getiteld ‘Van de Metaplasmus, ofte Woordvervórminge’ en bevat de volgende passage: ‘Wat het gebruik van alle déze verwisselingen aangaat, wy oordeelen, datze eenen, die met eene nette styl voor heeft te schryven, alle te myden staan: maar alzo den Dichteren, om hun rym te vinden, eenige vryicheid toegelaaten moet worden, zullen wy, na ons oordeel, eens zeggen hoe ruim hen die te neemen is; alzo zy alle niet even gemakkelyk door den beugel willen’ (Nil Volentibus Arduum 1728: 58).

taal, zowel tussen gewesten en steden als tussen onderlinge inwoners van een stad.
Huydecoper vond dat

alleen voorbeelden van geschreven taalgebruik in staat zijn om taalkundige regels kracht bij te zetten.

Voor diegenen die ernaar streven op een grammaticaal goede en zuivere wijze gebruik van de moedertaal te maken, stelde Huydecoper in de *Proeve* voornamelijk Vondel ten voorbeeld. Dat hij grote bewondering had voor het werk van Vondel, met name voor zijn vroege werk, neemt niet weg dat Vondel af en toe fouten maakt tegen het Nederlands. Zijn taalgebruik mocht daarom naar de mening van Huydecoper niet klakkeloos worden nagevolgd.

Huydecoper geloofde dat het Nederlands ernstig te lijden had gehad onder de inval van de Spanjaarden; het was in deze periode dat de verbastering in de moedertaal volgens Huydecoper haar intrede heeft gedaan. Bij de Ouden - zij die vóór of uiterlijk in het begin van de Spaanse overheersing hadden geschreven - was daarom het zuiverste Nederlands te vinden.

5 Grammatica

5.1 Inleiding

Uit de geschriften van de Latijnse grammatici Quintilianus, Donatus en Priscianus, die tijdens de middeleeuwen en de humanistische periode grote invloed hebben gehad, ontstond binnen de grammatica een vierdeling. Deze vier delen werden in de dertiende eeuw gewoonlijk aangeduid als *orthographia, prosodia, etymologia* en *syntaxis*. Via de humanistische (school)grammatica's van het Latijn werd deze indeling van de grammatica overgenomen in de meeste volkstaalgrammatica's uit de zestiende en zeventiende eeuw.[1]

De hierbovengenoemde vierdeling van de grammatica komen we in de meeste Nederlandse triviumgrammatica's tegen. Deze spraakkunsten verschillen alleen van elkaar in de gebruikte Nederlandse termen voor de onderdelen, de volgorde van opsomming en bespreking, en de uitvoerigheid waarmee elk onderdeel is behandeld (Dibbets 1995: 13). De grammatica's van het Nederlands die in de achttiende eeuw verschenen, vormden een voortzetting van deze in de zestiende eeuw ontstane, op de Griekse en Latijnse grammaticale traditie geschoeide reglementerende spraakkunst. In grote lijnen werd deze traditionele grammatica identiek behandeld als in de zeventiende eeuw. Tot aan het eind van de achttiende eeuw treedt er in de omschrijving van het begrip *grammatica*, in de stof en in de indeling weinig verandering op (Knol 1977: 79).

5.2 Definitie en indeling

In de eerste volledige Nederlandstalige grammatica uit de achttiende eeuw, de *Nederduitsche spraekkunst* (1706), heeft Arnold Moonen de term *grammatica* als volgt omschreven:

> De Spraekkunst, by de Grieken en Latynen Grammatica, dat is, Letterkunst, geheeten, is eene kunst of weetenschap van recht en zuiver Nederduitsch te spreeken en te schryven
> (1706: 1)

Moonen heeft in de *Nederduitsche spraekkunst* grammatica vervolgens in tweeën onderverdeeld: de ‘Woortgronding’ en de ‘Woortvoeging’. De ‘Woortvoeging’ bestaat uit het grammaticaonderdeel syntaxis, dat de leer van de *woordgroepering* beschrijft; de ‘Woortgronding’ telt drie onderdelen, waarvan de etymologia, de *woord*studie het belangrijkste deel is. Voordat de verschillende woordsoorten worden besproken, behandelt Moonen de *letters* (orthographia) - en de wijze waarop deze worden uitgesproken (orthoepeia) - alsmede de *lettergrepen* waaruit woorden zijn opgebouwd: prosodia (Schaars 1988: 76-77).

Moonens aanpak kan als volgt worden weergegeven:[2]

1 Voor een uitgewerkter beschrijving van de onderdelen die deze vier delen omvatten, zie Dibbets 1995: 12. Over de relatie tussen het klassieke beschrijvingssysteem en de volkstaal, zie Ruijsendaal 1991 en Ruijsendaal 1993.
2 Dit schema is ontleend aan Schaars 1988: 77.

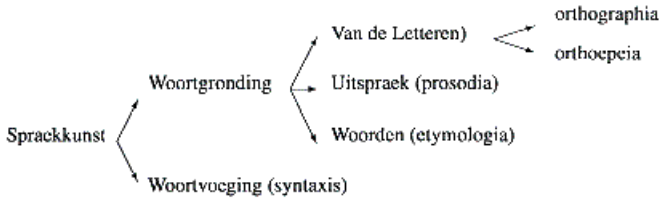

Hoewel de tweedeling in ‘Woortgronding’ en ‘Woortvoeging’ niet terug te vinden is in de Nederlandstalige bronnen die Moonen heeft geraadpleegd, is zijn indeling niet origineel: hij heeft haar nagenoeg letterlijk ontleend aan Schottelius' *Ausführliche Arbeit Von der Teutschen HaubtSprache* uit 1663 (Schaars 1988: 77).

Sewel vond het niet nodig in de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) een definitie te geven van het begrip *grammatica*. Hiervoor gaf hij de volgende reden op:

> Wat de SPRAAKKONST, óf vólgens het Grieksch woord *Grammatica*, de *Letterkonst* zy, is zo menigmaal gezegd, dat ik het noodeloos acht zulks alhier te herhaalen; te meer dewyl de Nederduytsche benaaming uyt zichzelve haare betékenis aanwyst, en een iegelyk wel begrypt dat men daardoor verstaat eene *Kennis van de Letteren en de Spraake*.
> (1708: 1)

Dit citaat toont dat Sewel onder grammatica zowel ‘Kennis van de Letteren’ als ‘[Kennis van] de Spraake’ verstond. Vermoedelijk heeft Schaars (1988: 77) op basis hiervan geconcludeerd dat Sewel in zijn *Nederduytsche spraakkonst* Moonens indeling van de grammatica heeft nagevolgd. Sewels verdeling van grammatica in ‘Kennis van de Letteren’ en ‘[Kennis van] de Spraake’ mag echter niet gelijkgesteld worden aan Moonens tweedeling in ‘Woortgronding’ en ‘Woortvoeging’ (vgl. Knol 1977: 79).

De ‘Kennis van de Letteren’ is het eerste onderwerp dat Sewel in zijn spraakkunst heeft behandeld, in het onderdeel *Letterbeschryving* of ‘Orthographia’ (1708: 1). Vervolgens komen de grammaticaonderdelen *Oorsprongkunde* of ‘Etymologia’ (1708: 37), *Woordschikking* of ‘Syntaxis’ (1708: 187) en *Maatklank* of ‘Prosodia’ (1708: 209) aan de orde.

We kunnen de structuur van Sewels grammatica op de volgende wijze weergeven:

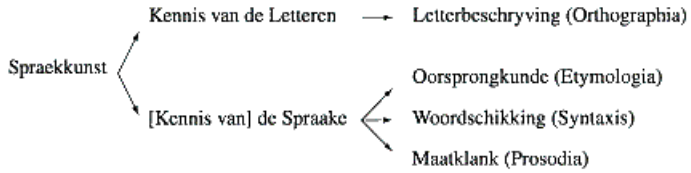

Uit het bovenstaande blijkt dat Sewel een andere ordening van de grammatica volgt dan Moonen. Wat hier achter steekt, is niet duidelijk; de spraakkunst en de taalkundige opvattingen van Sewel zijn helaas nog maar amper bestudeerd.

5.3 Stof

Zoals we hierboven hebben gezien bestond de stof van de grammatica uit vier delen: *orthographia, etymologia, prosodia, syntaxis*. De *orthographia* houdt zich bezig met de letterte-

kens en de daarbij behorende klanken, de *etymologia* behandelt de leer van de woordsoorten, de *prosodia* is de leer van de klemtoon en de lettergreepverdeling, de *syntaxis* leert hoe men woorden met elkaar moet combineren (Schaars 1988: 73; vgl. Knol 1977: 79-80).

In de navolgende hoofdstukken zal op basis van gegevens uit de *Proeve van Taal- en Dichtkunde* gepoogd worden een beeld te schetsen van Huydecopers opvattingen over *orthographia, etymologia* en *syntaxis*. Aantekeningen uit het genoemde werk die betrekking hebben op *prosodia* zijn niet in de beschouwing betrokken, omdat dit onderdeel ook in de grammatica van de achttiende eeuw een zeer minimale rol ging spelen en omdat prosodie bij ons er niet in thuis hoort. De opmerkingen die Huydecoper over prosodie heeft gemaakt, bieden voldoende materiaal voor een afzonderlijke studie.

De uitspraken over taal die Huydecoper in de *Proeve* heeft gedaan, zullen worden vergeleken met de gegevens die te vinden zijn in de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen, de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) van Willem Sewel en de *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) van Lambert ten Kate. Er is juist voor het taalkundig werk van deze auteurs gekozen omdat zij door Huydecoper in de *Proeve* zijn gekarakteriseerd als ‘onze Nederduitsche Spraakkunstschryvers’ (1730: 31). Daar komt bij dat de drie genoemde auteurs zeker qua invloed de belangrijkste Nederlandse grammatici uit de achttiende eeuw zijn. Heeft Huydecoper andere dan de drie gemelde taalkundige bronnen geraadpleegd, dan zullen deze eveneens in de beschouwing worden betrokken. Daarnaast zal de in de *Proeve* geboden taalkundige informatie worden getoetst aan de herziene editie ervan. Deze tweede druk zag in de periode van 1782 tot 1791 het licht door de zorg van eerst Frans van Lelyveld en daarna van Nicolaas Hinlópen.

Wie de *Proeve* bestudeert, zal het opvallen dat Huydecoper taalkundige onderwerpen waarop Moonen, Sewel en Ten Kate uitvoerig zijn ingegaan, vaak slechts summier of in het geheel niet aan de orde heeft gesteld. Dit hangt voor een belangrijk deel samen met het karakter van de *Proeve*: het was Huydecoper in de eerste plaats er slechts om te doen taalkundige problemen te bespreken waarop hij bij lezing van Vondels vertaalde *Herscheppinge* was gestuit. Als gevolg hiervan zijn lang niet alle onderwerpen die in een grammatica van het Nederlands doorgaans worden aangetroffen, in de *Proeve* aan bod gekomen. Het lag niet in Huydecopers bedoeling om een volledige Nederlandse spraakkunst tot stand te brengen, maar om - op basis van voorbeelden uit het werk van Oude en Nieuwe schrijvers - een oplossing aan te dragen voor kwesties waarover bij taalgebruikers onzekerheid bestond.

6 Spelling en letters

6.1 Orthographia

Bij een twintigste-eeuwse lezer kan ‘spelling’ als vertaling van de technische term *orthographia* een verkeerde voorstelling wekken met betrekking tot wat er in het grammaticaonderdeel *orthographia* in zestiende- en zeventiende-eeuwse grammatica's wordt besproken. Omdat grammatica indertijd werd opgevat als ‘ars bene loquendi atque scribendi’ (‘de kunst om correct te spreken en correct te schrijven’), bevatten Nederlandse spellingtractaten uit de zestiende en zeventiende eeuw een brede interpretatie van het begrip *orthographia*. Dit houdt in dat in dit grammaticaonderdeel niet alleen de leer van de correcte spelling - de *orthographia* in strikte zin - maar ook de leer van de zuivere uitspraak - de *orthoepeia* - werd behandeld (Dibbets 1985: 355-356; vgl. Knol 1977: 79). Opgemerkt dient te worden dat het onderscheid tussen *orthographia* en *orthoepeia* meestal niet expliciet naar voren gebracht werd.[1]

Globaal genomen bestaan er twee manieren om het een en ander te weten te komen over spellingopvattingen in een bepaalde periode. Ten eerste kan men de spellingpraktijk van een bepaalde auteur onder de loep nemen. Zo heeft Moller (1908) in handschriften van Vondel - in de drukken komen namelijk talrijke drukfouten voor - naar de spellingregels gezocht die Vondel in de loop der jaren is gaan hanteren. Ten tweede kan men geschriften bestuderen waarin wordt gereflecteerd over spelling.

In deze studie met betrekking tot Huydecoper wordt in principe uitsluitend de laatstgenoemde werkwijze gevolgd. Huydecopers opvattingen worden vergeleken met de ideeën die te vinden zijn in Arnold Moonens *Nederduitsche spraekkunst* (1706) en in Willem Sewels *Nederduytsche spraakkonst* (1708). Dit zijn namelijk twee grammatica's van het Nederlands die Huydecoper tijdens het schrijven van de *Proeve* regelmatig heeft geraadpleegd. Andere taalkundige geschriften worden alleen in de beschouwing betrokken voor zover Huydecoper ze uitdrukkelijk vermeldt.

Ten Kate maakt in de *Aenleiding* (1723) onderscheid tussen twee soorten spelling: de ‘Burgerlijke’ (of ‘Politice’) spelling aan de ene kant en de ‘Natuerkundige en Naeukeurige’ (of ‘Physicè & Criticè’) spelling aan de andere kant. De ‘burgerlijke’ spelling is gebaseerd op het algemeen gebruik van achtbare schrijvers (1723, I: 110-111), de ‘natuerkundige en naeukeurige’ spelling berust op het principe dat één klank wordt gerepresenteerd door één letterteken:

> Alle de veréischte Klanken eener beschaefde Taele volmaektelijk en wiskonstig door Léttertéékenen úit de drúkken, is het onderwérp en óógmérk van de Naewkeúrige (*Critique* of *Physique*) Spélkúnst (1723, I: 114)

Ten Kate richt zich in de *Aenleiding* hoofdzakelijk op het tot stand brengen van een ‘natuerkundige en naeukeurige’ spelling. Als gevolg daarvan zijn de gegevens die hij over spelling verstrekt, eigenlijk niet te vergelijken met de informatie uit de

1 Hoewel de technische term *orthographia* in Moonens *Nederduitsche Spraekkunst* (1706) maar op één plaats voorkomt, zegt Schaars (1988: 79) dat de ruime betekenis van *orthographia* in deze vroeg-achttiende-eeuwse grammatica doorwerkt.

taalkundige geschriften van Moonen, Sewel en Huydecoper. Dezen houden zich namelijk, om met Ten Kate te spreken, bezig met de ‘burgerlijke’ spelling.

6.2 Littera

Voor de Latijnse en Griekse grammatici uit de Klassieke Oudheid viel het begrip *littera* (‘letter’) uiteen in een drietal aspecten, te weten *nomen, figura* en *potestas*, door Caron (1972: 11) vertaald met ‘alphabetische benaming, teken en klank’. Deze klassieke opvatting omtrent *letter* moet duidelijk onderscheiden worden van de latere, engere betekenis ‘letterteken’ (Caron 1972: 11). De klassieke driedeling van het begrip *letter* - die via Priscianus teruggaat op de Stoa - zien we, doorgaans impliciet, terugkeren in de grammatica's van de volkstalen (Dibbets 1985: 364). Expliciet is de trits aanwezig in de *Nederduitse Orthographie* (1581) van Pontus de Heuiter, die de drie termen vertaalt met *Name, Gedaente* en *Kraht* (Dibbets 1985: 364; Caron 1972: 12-13). We komen deze driedeling ook tegen bij Allardus Kók. Hij vertaalt de termen *nomen, figura, potestas* in het *Ont-werp der Nederduitsche letter-konst* (1649) met de Nederlandse woorden *Naam, Ghe-stalte* en *Maght*.

In de eerste grammaticale geschriften uit de achttiende eeuw wordt dit driedelige begrip *letter* door sommige auteurs nog steeds in acht genomen. Voordat ik aan deze drie aspecten aandacht schenk, sta ik in de volgende paragraaf stil bij het aantal lettertekens dat het Nederlands volgens Moonen, Sewel en Huydecoper rijk is.

6.3 Aantal letters

Moonen (1706: 2) somt de volgende zesentwintig letters op die bij het op schrift stellen van het Nederlands worden gebruikt: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z*. Zes van deze letters - *a, e, i, o, u, y* - zijn ‘Klinkers’. Zij worden zo geheten ‘om dat zy, uit zich zelven en door hunne eige kracht klaer en duidelyk klinkende, met of zonder hulpe der Medeklinkeren eene Lettergreep of Woort kunnen uitmaeken’. Moonen voegt hieraan toe dat de eerste vijf klinkers *kort* zijn en eventueel tot ‘Lange Klinkers’ gemaakt kunnen worden, terwijl de *y* ‘doorgaens *lang*’ is en niet verlengd kan worden (Moonen 1706: 2-3). De resterende twintig letters worden ‘Medeklinkers’ genoemd. Ook van deze letters geeft Moonen een verklarende definitie: ‘De Medeklinkers draegen deezen naem, om dat zy, uit zich zelven geenen klank hebbende, en voor of achter eenen of achter meer Klinkers gevoegt, mede klinken, en hun geluit den Klinkeren mededeelen, om door hunne hulp Lettergreepen en Woorden te maeken’ (Moonen 1706: 3).

In de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) deelt Sewel mede dat in het Nederlands de volgende letters worden gebruikt: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z* (Sewel 1708: 1). Opvallend is het dat in het door hem gepresenteerde alfabet de letter *j* ontbreekt. Dit is ongetwijfeld het gevolg van een zetfout. Deze medeklinker is namelijk wel terug te vinden in de lijst met de - Amsterdamse - benamingen voor de letters: ‘Jé’ (Sewel 1708: 1). Bovendien maakt Sewel op de tweede pagina van zijn grammatica gewag van 26 letters en rangschikt hij de *j* op dezelfde bladzijde onder de medeklinkers.

Evenals Moonen merkt Sewel (1708: 2) de *a, e, i, o, u* en de *y* aan als ‘*Klinkers*’, maar in tegenstelling tot zijn voorganger geeft Sewel van deze soort letters geen omschrijving. Dit doet hij wel bij de twintig ‘*Medeklinkers*’. Omtrent deze letters bericht hij dat ‘die zonder byvoeginge der Klinkeren geenen klank maaken’ (Sewel 1708: 2).

Anders dan Moonen en Sewel presenteert Huydecoper nergens een lijst van letters die bij het schrijven in het Nederlands worden gebruikt. Toch kunnen we ons op basis van

verspreide gegevens in de *Proeve* een beeld vormen van het alfabet dat Huydecoper voor ogen zal hebben gestaan.

Aanvankelijk rekent Huydecoper zes letters tot de klinkers, zoals blijkt uit de navolgende vier citaten: 1. (*a, o, u*): ‘'t Is zeker, dat veele woorden, met eenen Klinker beginnende, by ons onzydig gebruikt worden, die by de ouden vrouwelyk waaren, als *uur, oor, oog, aventuur*’ (1730: 47); 2. (*e*): ‘Onze Smeltklinker, de E’ (1730: 151);[2] 3. (*i*): ‘den Klinker I’ (1730: 318); 4. (*y*): ‘te meer dewyl 't gebruik volstrektelyk gewild heeft, dat de *y* nu noit meer voor *i*, maar altyd voor *ij* scheep komt: uitgezonderd wanneer zy in de tweeklanken achter een' *anderen* [cursivering van mij, RdB] Klinker volgt’ (1730: 286). In het ‘Bericht wegens de letter Y’, dat te vinden is op bladzijde 644 van de *Proeve*, laat Huydecoper echter weten dat hij met betrekking tot de *y* tot andere inzichten is gekomen, waarna hij concludeert:

> dat de Duitsche *y*, niet anders zijnde dan een misvormde *j*, en ons in geen enkel woord noodzaakelijk, met recht uit den lijst der Nederduitsche letteren mag uitgewischt worden.

In de op 10 oktober 1729 gedateerde voorrede zullen we dan ook tevergeefs zoeken naar woorden die met een *y* worden gespeld. Toen hij de laatste hand legde aan de *Proeve*, bestonden er voor Huydecoper dus geen zes maar slechts vijf klinkers: de *a, e, i, o* en de *u*.

Schaars zijn de plaatsen in de *Proeve* waar Huydecoper een letter uitdrukkelijk bestempelt als ‘Medeklinker’. De op bladzijde 62 en 63 vermelde lijst van eenlettergrepige zelfstandige naamwoorden waarvan de laatste letter een medeklinker is, die is geplaatst achter een enkele ‘Klinker’, toont aan dat Huydecoper in elk geval de *d, f, g, l, p, s, t* als consonanten beschouwt. Uit een aantekening bij vers 834 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* kunnen we afleiden dat *l, b* en *v* voor hem medeklinkers zijn.[3] Op bladzijde 580 van de *Proeve* citeert Huydecoper zonder commentaar een passage uit Ten Kates *Aenleiding* waarin de letters *d, v, z, t, f* en de *s* medeklinkers worden genoemd.

Wat de overige medeklinkers betreft: nergens in de *Proeve* is aanleiding te vinden voor de veronderstelling dat Huydecoper in dezen afwijkt van de traditionele opvatting die ook bij Moonen en Sewel wordt gevonden. Dat Huydecoper zich aansluit bij de traditie, spreekt uit Huydecopers spellingpraktijk. In de *Proeve* bedient hij zich zelfs van de *c, q, x*, drie letters die een aantal taalkundigen heeft willen weren uit het Nederlandse spellingsysteem.

Als we de bovenstaande gegevens op een rijtje zetten, dan zal het alfabet dat Huydecoper voor ogen heeft gestaan, er waarschijnlijk als volgt hebben uitgezien: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, (y,) z*.

6.4 Nomen

2 Voor nadere informatie over de ‘Smeltklinker’, zie 6.10.2.

3 Hij schrijft op de bewuste plaats: ‘alle drie deeze woorden [t.w. *blonde, vlechten, vlogen*, RdB], met eene *l* na een' *anderen* [cursivering van mij, RdB] medeklinker beginnende’ (1730: 159).

Van de drie te onderscheiden aspecten van het begrip *letter* - *nomen, figura* en *potestas* - geeft Moonen op pagina 2 van zijn spraakkunst de 'Naem' van alle 26 letters die in het Nederlands worden gebruikt. Moonens benamingen voor de letters vertonen een grote mate van overeenstemming met de namen die Allardus Kók presenteert in zijn *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* (1649). Verschillen zijn er alleen met betrekking tot de *v* en de *w*. Kók duidt de eerste letter zowel aan met *ve* als met *va* en de tweede letter met zowel *we* als met *wa*, terwijl Moonen uitsluitend de eerste letterbenamingen, dus *ve* en *we*, opgeeft.

De benamingen van de letters zijn in de grammatica van Sewel te vinden op de eerste twee pagina's. Hij vermeldt er uitdrukkelijk bij dat de door hem gegeven namen gebruikelijk zijn in Amsterdam.[4] Hiermee wilde hij kennelijk aangeven dat in andere steden afwijkende benamingen gangbaar (kunnen) zijn.

Sewel (1708: 2-3) merkt op dat men in plaats van *uyt* af en toe de oude spelling *wt* tegenkomt. Hij is van mening dat deze schrijfwijze is toe te schrijven aan de benaming *Dubbelduw* voor de letter *w*. Door deze in zijn ogen onjuiste naam is men de *w* namelijk gaan gebruiken als een dubbele *u*.

Plaatsen we de gegevens uit de spraakkunsten van Moonen en Sewel naast elkaar, dan verkrijgen we de volgende tabel. Opgemerkt dient te worden dat ik ten aanzien van Sewels benamingen één kleine wijziging heb aangebracht. Hoewel Sewel aan het letterteken *p* de naam *P* heeft toegekend, heb ik naar aanleiding van zijn eigen typering van de medeklinkers - 'die zonder byvoeginge der Klinkeren geenen klank maaken' - en op basis van de tweede druk van de *Nederduytsche spraakkonst* uit 1712 *P* veranderd in *Pe*.

Moonen 1706	**Sewel 1708**
A	A
Be	Bé
Ce	Cé
De	Dé
E	E
eF	Ef, Effe
Ge	Ge
Ha	Ha
I	I
Je	Jé
Ka	Ka
eL	El, Elle
eM	Em, Emme
eN	En, Enne
O	O
Pe	Pe
Que	Kuw
eR	Er, Erre
eS	Es, Esse
Te	Te

4 Vgl. Sewel 1708: 1: 'Men noemt die alhier te Amsterdam aldus'.

U	U
Ve	Vé
We	Wé
eX	Ix
Y	Y
Ze	Zeddet

De bovenstaande tabel laat zien dat er slechts sprake is van geringe verschillen tussen de benamingen van Moonen en van Sewel, die de traditionele semivocalen - *f, l, m, n, r, s* (vgl. Dibbets 1968: 88-89) - is blijven voorzien van hun lange namen. Opmerkelijk is verder dat Sewel de letter *z* 'Zeddet' noemt, een benaming die gelijkenis vertoont met de naam die in de *Twe-spraack* (1584: A8^{v}) aan deze letter wordt gegeven: 'Zedde'.

Binnen het algemene woord *letter* valt het aspect *naam* bij de genoemde grammatici eenvoudig te isoleren. De andere twee aspecten van de term *letter - teken* en *klank* - leveren vaak wel moeilijkheden op. Oorzaak hiervan is dat deze twee termen nauw met elkaar verweven zijn, soms in elkaar overvloeien en verward worden (Dibbets 1968: 78).[5]

6.5 Figura

Door grammatici uit het begin van de achttiende eeuw is *figura* of 'teken' niet gedefinieerd. Om toch duidelijk te kunnen maken wat er onder dit aspect van het begrip *letter* verstaan dient te worden, bespreek ik in het kort de informatie die over dit onderwerp wordt geboden in zestiende- en zeventiende-eeuwse grammaticale geschriften.

Pontus de Heuiter gebruikt in de *Nederduitse Orthographie* (1581) voor *figura* de Nederlandse equivalenten *Gedaente* en *maecsel*. Spreekt hij over de 'gedaente' of het 'maecsel' van een letter, dan refereert hij aan de vorm waarin letters geschreven kunnen worden.[6] De term '*maxel*' wordt ook gebezigd in de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584). Deze spraakkunst onderscheidt op bladzijde 14 drie soorten *maxel*: 'Schryfletter*en*', 'Hóófdletteren' en 'Ghemene print-letteren'. De term *figura* wordt in dit boek ook vertaald met het woord *ghestalte*.[7] Samuel Ampzing hanteert in zijn *Nederlandsch Tael-bericht* (1628) ter vertaling van *figura* de woorden *maekzel* en *fatzoen*. Anders dan de term *maekzel* zijn we het begrip *fatzoen*[8] in de zojuist genoemde taalkundige werken niet tegengekomen.[9] Kók houdt zich in het *Ont-werp der Neder-duitsche Letter-konst* (1649) nauwkeurig aan de Prisciaanse driedeling van het begrip letter. Voor het Latijnse woord *figura* bedient hij zich van de Nederlandse term *Ghe-stalte*, die hij als volgt definieert: 'De *Ghe-stalte* is het maaxel, daar door de Letters gheschreeven worden'. Naar hun 'ghe-stalte' onderscheidt Kók vervolgens drie verschillende soorten letters: 'Hoófdt-letters, Print-letters, en Schrijf-letters' (1649: 5), waarvoor hij zonder enige twijfel aan de zo-even genoemde *Twe-spraack* schatplichtig is (Dibbets 1981: xxxviii). Evenals De Heuiter maakt Petrus Leupenius in de *Aanmerkingen op de Nederduitsche Taale* (1653) ten aanzien van de term *figura*, die hij in het Nederlands vertaalt met *gestalte*, verschil tussen '*groote*' letters ('*Hoofdletteren*' of '*Voorletteren*') enerzijds en 'kleine' letters anderzijds.

Van het uit drie aspecten bestaande woord *letter* hebben in de achttiende eeuw alleen *nomen* en *potestas* zich in de zestiende- en zeventiende-eeuwse betekenis enigszins staande weten te houden: de beschrijving van de diverse lettertypes (*figura*) heeft

5 Zie Caron 1972: 11-12; Hellinga 1968: 163.
6 Vgl. De Heuiter 1581: 35: '*Gedaente*: groot en klein'.
7 Aangaande de *u* wordt opgemerkt dat deze letter aan kinderen 'in tweërley ghestalte' wordt 'voorghehouden, als ‚u, ende ‚v' (1584: 17).
8 Hierin herkennen we het Franse woord *façon*, 'vorm'.
9 Het duidelijkst komt de betekenis van *fatzoen* tot uitdrukking in de opmerking 'dat wy eene dobbele *i* hebben, van fatzoen als de Grieksche *Gamma, y*' (1628: 26). Met betrekking tot de *ei* schrijft Ampzing (1628: 29) dat wij voor de *ei* in de 'gemeyne ende kleyne letteren' twee 'maekzels' hebben (*ei* en *ey*), maar dat wij in de 'Kapitaelen, ofte Hoofd-letteren slechts een fatzoen vande Grieksche *Y* hebben'.

binnen het onderdeel orthografie daarentegen geen vaste plaats verworven (Schaars 1988: 81). Niettemin treffen we links en rechts in achttiende-eeuwse taalkundige werken opmerkingen aan die erop wijzen dat de hierboven genoemde begrippen *gedaente, gestalte, maekzel* en *fatzoen* bij de auteurs van deze werken bekend waren. Moonen merkt bijvoorbeeld in zijn *Nederduitsche*

spraekkunst op - vermoedelijk in navolging van Pontus de Heuiter - dat de *z* niet alleen in de klank maar ook ‘in de gedaente en het maeksel’ overeenkomt met de letter die in het Hebreeuws ‘Zain’ wordt genoemd (1706: 16). Ook de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) van Sewel vertoont sporen van het begrip *figura*. Zo schrijft deze grammaticus dat men ten aanzien van de kleine letters ‘tweederley fatsoen van S’ heeft, waartoe de staart-*s* en de ook nu nog gangbare *s* behoren: ‘de eerste is eygentlyk om eene Lettergreep te beginnen, en de andere om die te sluyten’ (1708: 2).

Huydecoper laat op drie plaatsen in de *Proeve* zien dat hij vertrouwd was met de termen *gedaante* en *maaksel*. Over de *i* merkt hij op dat deze letter ‘in gedaante en in klank, de scherpste onzer Klinkers is’ (1730: 504; zie 6.10.3). In de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ geeft Huydecoper aan dat op pagina 346 van de *Proeve* de volgende wijziging aangebracht dient te worden: ‘PRAEMEN] lees, met de zelfde letteren, doch in andere gedaante, *praemen*’ (1730: 634). Hij maakt dus onderscheid tussen letters in klein kapitaal en cursieve letters. Het begrip *maaksel* komen we tegen in het zogenaamde ‘Bericht wegens de letter y’: ‘onze Duitsche *j* heeft de gedaante van de *y* aangenomen, enkelijk uit eene overeenkomst tusschen beider maaksel: want alswe 't streepje boven aan de *j* een weinig krom omhaalen, hebben wij terstond een afbeeldsel der *y*’ (1730: 644).

6.6 Potestas

Het derde element binnen het woord *letter* werd door Priscianus *potestas* genoemd en door Caron (1972: 11) vertaald met *klank*. In het algemeen wordt in taalkundige geschriften uit de zestiende en de zeventiende eeuw geen algemene definitie gegeven van *potestas*. Wat men onder dit begrip dient te verstaan, kan meestal slechts opgemaakt worden uit de behandeling van de afzonderlijke letters. Evenals bij het aspect *figura* volgen hieronder eerst summier enige gegevens uit zestiende- en zeventiende-eeuwse grammaticale geschriften over de Nederlandse benamingen voor deze term en de inhoud van dit woord.

Pontus de Heuiter geeft *potestas* in zijn *Nederduitse Orthographie* (1581: 31) weer met het Nederlandse woord ‘*Kraht*’. Over de klank die in het algemeen aan de lettertekens van het Nederlands moet worden toegekend, doet De Heuiter slechts eenmaal een uitspraak, waarmee hij ons overigens nauwelijks iets verder brengt. De ‘*Kraht*’ van woorden wordt wel uitgebreid uit de doeken gedaan bij de bespreking van de afzonderlijke letters (Dibbets 1968: 79). In de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* spreekt men van het ‘gheklanck’ (1584: 15) van een letter. Naast dit begrip komen we in deze grammatica ook *kracht* tegen als vertaling van *potestas*. Bij het spellen dient men er rekening mee te houden dat ‘elcke letter op alle plaatsen enerley kracht ende gheluyd hebbe’ (1584: 37).[10] Kók geeft in het *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* een duidelijke definitie van *potestas*: ‘De *Maght* der Letters is de klank, die de Letters in 't spellen en spreeken voort-brengen’ (1649: 5).

10 In een ander verband wordt te kennen gegeven dat men de letters wil noemen ‘zó die elck na hun kracht ende wercking behóren ghenaamt te worden, op dat int spellen t'vólghende gheluid over een stemme met de naam der letteren’ (1584: 52).

In de eerste volledige grammatica van het Nederlands uit de achttiende eeuw, de *Nederduitsche spraekkunst* van Arnold Moonen, wordt het woord *kracht* gebezigd in de betekenis ‘klank’ of ‘uitspraak’. Dit is mij gebleken na het vergelijken van passages waar gesproken

wordt over de klank van de *c*. Zo schrijft Moonen bij de bespreking van de *h* dat de *c* 'van outs in haere kracht eene K' is (1706: 7-8),[11] terwijl hij enige pagina's tevoren opmerkt dat de *c* 'by de oude Latynen de uitspraek gehadt [heeft] van eene K' (1706: 4). Op pagina 11 van zijn *Nederduitsche spraekkunst* vermeldt Moonen dat bij de Romeinen de 'C en V, in klank en kracht de K en W gelyk' zijn.[12]

Sewel stelt in zijn *Nederduytsche Spraakkonst* (1708: 1) dat het voor een correcte spelling absoluut onontbeerlijk is de 'kracht' van de letters te leren kennen, aangezien hij heeft gemerkt dat 'veele die de letteren kennen, haare kracht evenwel niet volkomenlyk verstaan, en daarom menigmaal in de Spellinge doolen'. Om duidelijk te maken welke klank er door een bepaald letterteken wordt gerepresenteerd, somt Sewel doorgaans eenvoudigweg de woorden op waarin de karakteristieke klank voorkomt. Ook Moonen ging te werk op deze wijze, die door Schaars (1988: 105) de 'directe methode' wordt genoemd.

Door Huydecoper wordt de term *kracht* in de *Proeve* nergens gebruikt in de zin van 'klank'.

Vatten we de bevindingen van deze paragraaf en de vorige twee paragrafen samen, dan kunnen we stellen dat de Prisciaanse driedeling van het begrip *littera* in *nomen, figura, potestas*, die in de grammaticale geschriften uit de zestiende en zeventiende eeuw gangbaar was, aan het begin van de achttiende eeuw weliswaar minder duidelijk maar toch nog steeds aantoonbaar aanwezig is. Dit zal geen verbazing wekken: de vroeg-achttiende-eeuwse grammatici hebben tal van gegevens geput uit de spraakkunstige geschriften van taalbouwers uit vroeger tijden en zij kwamen daarbij vanzelfsprekend in aanraking met het op de leest der klassieken geschoeide begrippenapparaat.

6.7 Status van spelling

Vijfendertig procent van de 112 pagina's die de *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst* (1584) telt, wordt gewijd aan de orthografie, die in dit boek het voornaamste onderdeel van de grammatica wordt genoemd (Dibbets 1977a: 28-29). Aan dit onderwerp wordt ook in de meeste grammaticale geschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw uitgebreid aandacht besteed.[13]

De achttiende-eeuwse taalkundige Adriaen Verwer hecht weinig belang aan spellingvraagstukken[14] en zijn jongere vriend Lambert ten Kate blijkt dezelfde mening te zijn toegedaan. Ten Kate (1723, I: 109) stelt zelfs voor om in plaats van 'Spelkonst' voortaan te spreken van '*Spil- of Quel-konst:* want over al het *Grammaticael* word

11 Vgl. Moonen 1706: 4: 'Immers behoudt zy [te weten de *c*, RdB] noch hedensdaegs voor de A, O, en U de kracht der K'.

12 Elders in zijn grammatica zegt Moonen zegt dat 'de Z in de kracht en den klank [...] overeenkoomt met die letter der Hebreeuwen, die zy *Zain* noemen' (1706: 16).

13 Een van de grammatici die nauwelijks is ingegaan op de Nederlandse spelling, was Christiaen van Heule. In *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst* (1625) draagt hij daarvoor twee redenen aan. Ten eerste bestaan er over dit onderwerp naar zijn mening goede boeken en ten tweede is 'het daeglicx gebruyk in veele deelen onberispelic' (Dibbets 1977b: 51).

14 Vgl. Vanderheyden 1957: 650-651.

zo veel mondelinge kibbeling niet gemaekt, als over die beuzelarije alleen'[15] en Ten Kate (1723, I: 110) sluit

15 Deze uitspraak is voor tweeërlei uitleg vatbaar. Ten Kate kan hebben bedoeld dat binnen de studie van de grammatica over het onderdeel spelling het meest wordt gesproken. Het citaat kan er eveneens op wijzen dat spelling voor Ten Kate niet tot het 'Grammaticael' gerekend diende te worden: over spelling wordt meer van gedachten gewisseld dan over grammaticale kwesties.

zich dan ook van harte aan bij de door Vondel in de voorrede van *Palamedes* (1625) verkondigde opvatting dat er aan de spelling ‘soo veel niet aen gheleghen is, als, met verlof, sich sommighe wel inbeelden’.[16]

Ook Huydecoper liet zich weinig gelegen liggen aan spellingkwesties.[17] Dat hij zich nauwelijks bekommert om spellingkwesties, hangt vermoedelijk samen met het feit dat spellingkwesties het taaleigen niet raken.[18] Zelfs de vraag of men *aa* of *ae* diende te spellen - een kwestie waarover al eeuwenlang onenigheid bestond - doet hij af met de woorden:

> Voor 't overige beken ik, dat ik hieromtrent niemand geheel zou willen bepaalen, dewyl 't niet kan geteld worden onder die zaaken, die een Boek of Gedicht, dat anders fraai is, zyne achting kan doen verliezen.[19]
> (1730: 154)

Des te opmerkelijker is het dat men in de achttiende eeuw Huydecopers (opmerkingen over) spelling navolgenswaardig acht. Zo besloot men voor het vervaardigen van een nieuwe berijmde psalmvertaling de *Proeve* als handleiding aan te houden, waarbij men zich wel de vrijheid voorbehield om hiervan naar eigen inzicht af te wijken (Post 1995: 299).[20]

6.8 De spellingprincipes van Huydecoper

Vanaf het moment dat men in de volkstaal is gaan schrijven tot op de dag van vandaag zijn er met betrekking tot het spellen verscheidene principes werkzaam geweest.[21] In de navolgende paragrafen zal worden ingegaan op de principes waardoor Huydecoper zich bij het spellen heeft laten leiden. Er zal ook aandacht worden geschonken aan de spelling van buitenlandse eigennamen.

6.8.1 De regel van de etymologie

Voor Huydecoper vormde de regel van de etymologie het belangrijkste richtsnoer bij het bepalen van de juiste spelling van een woord:

16 Geciteerd naar *WB* II: 629; vgl. Moller 1908: 107.
17 Vgl. 1730: 289: ‘'t is de moeite niet waardig, te twisten wat beter zy, *blydschap* of *blyschap*’; vgl. 1730: 644: ‘Groot is, sint eenige jaaren, de onkunde in een stuk, dat zo gering is, als dit’ [t.w. het gebruik van *i, y, ij* en *ie*]. Deze uitlating weerhoudt hem er overigens niet van de kwestie uitvoering aan de orde stellen, want ‘ook in het geringe verdient de waarheid te worden gekend’.
18 Zie hiervoor ook 4.3.1.
19 Daar staat tegenover dat hij fouten tegen de spelling doorgaans ziet als ‘tekenen van onkunde’ (1730: 317).
20 Het zal dan ook geen toeval zijn dat dr. A. van der Linde zich juist achter het pseudoniem dr. B. Huydecoper verschool in de *Aanteekeningen op het ‘Ontwerp der spelling voor het aanstaande woordenboek’* (1863). Met dank aan dr. J. Noordegraaf, die mij desgevraagd de identiteit van dr. B. Huydecoper meedeelde.
21 Al deze beginselen zijn volgens Hermkens (1969: 13) terug te voeren op één hoofdprincipe: doelmatigheid. Voor een uitgebreide bespreking van de voorstellen die taalkundigen in de loop der eeuwen hebben geopperd, zie Hermkens 1969: 15-33.

> 't Is een onveranderlyk *axioma*, of zekere grondregel, dien de Hr. J.G. Wachterus stelt als den laatsten zyner Regelen van Afleiding, voor het *Glossarium Germanicum* geplaatst, ORTHOGRAPHIA PENDET AB ETYMOLOGIA: dat is, *de Spelling der woorden hangt af van hunnen oorsprong*.[22]
> (1730: 205)

Op diverse plaatsen in de *Proeve* heeft Huydecoper zich van deze spellingregel bediend. Zo kan het door Vondel gebezigde woord *heiloos* volgens Huydecoper strikt genomen

22 Dit axioma is door Hermkens (1969: 24) - ten onrechte - toegeschreven aan Huydecoper.

niets anders betekenen dan ‘zonder hei’. De uitgang *-loos* wordt namelijk altijd achter een zelfstandig naamwoord, in dit geval *hei*, geplaatst. Vondel bedoelde echter uit te drukken dat iets ‘zonder heil’ was en daarom had hij dienen te spellen *heilloos*. Overigens schrijft Vondel vergelijkbare woorden ‘doorgaands’ met één *l*: *zieloos* voor *zielloos* en *breideloos* voor *breidelloos* (1730: 269; 539).[23] De wijze waarop Vondel het woord *vroedgodin* spelt - *vroetgodin* -, keurt Huydecoper eveneens af op basis van de regel van de etymologie: *vroedvrouw* is namelijk ‘niet anders, dan *vroede vrouw* (op sommige plaatsen noch *wyze vrouw* genoemd)’ (1730: 466). Op grond van de regel van de etymologie verwerpt Huydecoper ook de spelling *blixem*. Door dit woord met een *x* te schrijven is namelijk niet in één oogopslag te zien dat het bestaat uit de ‘vier letteren BLIK’, waarachter de uitgang *-sem* is gehecht (1730: 377).[24]

Traditiegetrouw behandelde men vanaf de eerste grammatica van de volkstaal - de *Twe-spraack* (1584) - in het grammaticaonderdeel *etymologia* de leer van de woordsoorten. Huydecoper heeft in zijn vertaling van Wachterus' stelregel het woord *etymologia* echter weergegeven met ‘oorsprong’. De betekenis van *etymologia* als ‘woordafleidkunde’ heeft vermoedelijk zijn beslag gekregen in de loop van de achttiende eeuw (Knol 1977: 79). Huydecoper geeft de volgende omschrijving van het begrip *etymologie*:

> De eigelyke kracht en betekenis der woorden te verstaan, is noodzaakelyk, niet alleen om wel te schryven, maar ook om wel te spreeken. dit leert ons de *Etymologie*[25]
> (1730: 315)

Overigens gebruikt Huydecoper het woord *etymologie* niet alleen om te verwijzen naar de tak van wetenschap die de herkomst van woorden onderzoekt, maar ook om één bepaalde woordafleiding aan te duiden.[26] Het aantal etymologieën, waarvoor Huydecoper vaak zijn licht opstak bij Ten Kate, is in de *Proeve* beperkt gebleven, want

> Dit deel van onze spraakkunst, t.w. dat der afleidinge, is wel buiten 't bestek van deeze Aanmerkingen
> (1730: 78)

Huydecoper maakt in de *Proeve* meermalen gewag van woorden die weliswaar een grote mate van overeenkomst bezitten in letters en in klank, maar voor het overige sterk van elkaar verschillen. Dit heeft tot gevolg dat deze woorden ‘somtyds ja

23 Vgl. Moller 1908: 115-116.
24 Vgl. Sewel (1708: 30): ‘X komt by ons niet zonderling te passe, dan in Grieksche en Latynsche benaamingen [...]; want hoewel sommige schryven *Zulx, blixem*, nógtans wordt het met recht by onze beste spellers verworpen’.
25 De ‘Taalminneren’ die zich bezighouden met de studie van de etymologie worden door Huydecoper aangeduid met de benaming ‘Etymologisten’ (1730: 328, 394), een benaming die we ook bij Ten Kate (1723, II: 6) aantreffen.
26 Vgl. 1730: 357: ‘Wy zullen ons nu niet inlaaten om de *Etymologie* van dit woord naar te spooren’; vgl. 1730: 397: ‘zie daar in 't kort de *Etymologie* van dit woord aangeweezen’.

meestentyds ondereengemengd en verward worden' (1730: 20; vgl. 1730: 121, 219). Dergelijke fouten zijn volgens Huydecoper eenvoudig te vermijden: het onderscheid tussen twee naar de vorm en uitspraak nagenoeg identieke woorden komt namelijk scherp naar voren als men acht geeft op 'de rechte spelling'. De woorden *amagtig* en *aemachtigh* worden bijvoorbeeld onnodig vaak verwisseld: het woord *a-magtig* is een volstrekt verouderde variant van *on-magtig*, terwijl *aemachtigh* een verkorte vorm is van *adem-achtig* (1730: 20). Huydecoper is voorts van oordeel dat 'BAL-*daadig*, d.i. boos- of kwaad-daadig, en BALD-*daadig*, d.i. stout of roekeloos' als afzonderlijke woorden dienen te worden aangemerkt, omdat zij afgeleid zijn van *bal* respectievelijk *bald*, twee woorden die zowel in spelling als in betekenis van elkaar verschillen (1730: 21).

Hoewel Huydecoper bij het spellen grote waarde toekende aan Wachterus' axioma, heeft hij zich niet uitsluitend door de etymologie van een woord laten leiden. In de volgende paragrafen zal blijken dat ook andere principes voor Huydecoper daarbij een rol spelen.

6.8.2 De regel van de differentiatie

De regel van de differentiatie kwam op in de tijd van de humanisten.[27] Dit spellingprincipe wordt ook wel aangeduid met de benaming *homonymievrees*. Moonen is in de *Nederduitsche spraekkunst* van mening dat 'tweezinnige woorden' - homoniemen - zoveel mogelijk door middel van verschillen in spelling van elkaar onderscheiden moeten worden. Om deze reden wil hij bijvoorbeeld een dubbele klinker noteren aan het eind van wat wij open lettergrepen noemen in woorden 'die, met eenen Klinker geschreeven, dubbelzinnigh zouden zyn, en iet anders kunnen betekenen, dan men daer mede wil te kennen geeven' (1706: 30). Als voorbeelden van woordparen die zonder verschil in spelling aanleiding zouden kunnen geven tot verwarring, noemt Moonen *bedelen* en *bedeelen*, *beteren* en *beteeren*, en *beeving* en *beving*.

Hoewel Sewel in zijn *Nederduytsche spraakkonst* verkondigt dat men in het spellen altijd 'de eygenschap der Letteren' behoort waar te nemen, bestaan er gevallen waarbij men 'tót onderscheydinge van de betékenisse der woorden, wel een letter in de spellinge mag, ja, om de eygenschap van 't woord, moet veranderen' (1708: 33). Op grond van deze overweging maakt hij bijvoorbeeld onderscheid in spelling tussen het zelfstandig naamwoord *licht* en het bijvoeglijk naamwoord *ligt*, tussen *toren* ('bouwsel') en *toorn* ('woede'), tussen *gaern* ('graag') en *garen* ('draad').

Het principe van differentiatie blijkt - al dan niet in combinatie met het etymologisch principe - ook voor Huydecoper enkele malen van doorslaggevend belang te zijn bij het bepalen van de correcte schrijfwijze van woorden.[28] Zo moet het verschil in betekenis tussen *wassen* en *wasschen* door het verschil in spelling volgens Huydecoper duidelijk tot uitdrukking worden gebracht:[29]

> *Wassen* en *Wasschen* verschillen veel: het eerste is, *groeien;* het tweede, *reinigen*.[30]
> (1730: 201)

27 Zie Hermkens 1969: 14.

28 Voor het onderscheid tussen het telwoord *één* en het lidwoord *een*, zie 7.2.6.

29 Sewel laat het verschil in betekenis tussen deze werkwoorden in zijn *Nederduytsche Spraakkonst* (1708) zien door middel van de voorbeeldzinnen '*De handen* wasschen' en '*De Zon doet het koorn* wassen' (1708: 33). Ook Ten Kate (1723, II: 501-502) maakt onderscheid tussen *wassen* ('crescere') en *wasschen* ('lavare').

30 Vgl. 1730: 477: '*Wassen*, is *Groeien:* [...]. maar *Wasschen*, is *Reinigen*'. Vgl. ook 1730: 453 waar Huydecoper Verwer berispt over de spelling *ontwasschen* in plaats van *ontwassen*.

Dat *wassen* in de betekenis ‘groeien’ de enig juiste spelling is, bewijst Huydecoper vervolgens met citaten uit het werk van Willeramus, uit diverse geschriften van de ‘Ouden’ en uit die van enkele ‘Nieuwe’ auteurs.

6.8.3 De regel van de beschaafde uitspraak

Op bladzijde 33 van de *Proeve* beklemtoont Huydecoper dat hij gesproken taal als spellingprincipe niet op voorhand van de hand wijst. Deze gesproken taal dient dan wèl ‘aan regelen’ onderworpen te zijn en niet de taal te zijn van een bepaalde stad of van ongeletterden. De uitspraak van één stad kan onmogelijk richtinggevend zijn voor de Nederlandse spelling, omdat dit alleen maar tot gekrakeel aanleiding zou geven:[31]

31 Vgl. 4.3.2.

> het [is] zeker [...] dat ieder stad een byzondere uitspraak heeft, ja dat de burgers der zelfde stad het dikwils niet eens zyn. waarom men, zo ieder zyne uitspraak blyft volgen, noodzaakelyk altyd met zyne buuren moet overhoop leggen[32]
> (1730: 33)

Tegen het eind van dezelfde pagina blijkt dat Huydecoper bij geschillen op het terrein van de orthografie alleen gezag toekent aan de taal die gesproken wordt in 'de Vergadering van fyne Tongen, en gezuiverde Ooren'.[33] Hij houdt zich - om met Te Winkel te spreken - aan wat de 'Regel der Beschaafde Uitspraak' wordt genoemd.[34]

6.8.4 De spelling van buitenlandse namen

Bij het vertalen van Ovidius' *Metamorphosen* werd Vondel geconfronteerd met de vraag hoe hij de daarin voorkomende eigennamen moest weergeven in het Nederlands. Uit zijn vertaling blijkt dat hij ervoor gekozen heeft deze zoveel mogelijk te schrijven volgens de Nederlandse uitspraak.[35]

Over de spelling van uit andere talen afkomstige eigennamen merkt Huydecoper op dat Vondel gewoon was 'overal de *oe* en *ae* door onze enkele *e*' weer te geven, 'de *ph* en *th* door *f* en *t*' uit te drukken en 'de *y* door *i*' te vervangen.[36] Huydecoper laat hierop volgen dat wij - in tegenstelling tot de spellingpraktijk van Vondel - de *th* en de *y* 'in het Duitsch zeer wel konnen behouden' (1730: 252).[37] Deze uitspraak suggereert dat Huydecoper de letters *ph* wèl altijd wil veranderen in een *f*. Niets is echter minder waar. In de 'Eerste bladwijzer, van woorden en zaaken' lezen we namelijk '*PH*, i. *F:* doch kan voegelijk in vreemde Naamen behouden worden' (1730: 660).

Moonen is een andere mening toegedaan dan Huydecoper. In navolging van het Latijn wilde deze grammaticus 'uitheemsche' woorden waarin een *ph* voorkwam - hij beperkte zich dus niet tot eigennamen - met een *f* spellen, zoals *farao, filosoof* en *Stefanus* (Moonen 1706: 7). Ook Sewel vindt het beter om vreemde woorden die in het Nederlands zijn ingeburgerd, met een *f* te schrijven dan om de *ph* te handhaven. Daar komt bij dat de Italianen en Spanjaarden in dergelijke woorden eveneens de *f* spellen (1708: 25).

Hierboven hebben we gezien dat Huydecoper het niet nodig achtte de *y* in buitenlandse eigennamen te vervangen door een *i*. In het 'Bericht wegens de letter

32 Volgens Daan (1992: 149) heeft het woord *uitspraak* in dit verband voor Huydecoper onmiskenbaar dezelfde betekenis als *dialect* voor Ten Kate.
33 Vgl. 1730: 215: 'keurige ooren'.
34 Vgl. Te Winkel 1863: 8: 'Stel in uw schrift de beschaafde uitspraak voor; *d.i.* geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt; en kies in gevallen, waarin de juiste uitspraak niet voorgesteld kan worden, het naast bijkomende letterteeken'.
35 Vondel heeft dit besluit omstreeks 1644 genomen (Moller 1908: 123).
36 Vgl. Moller 1908: 123.
37 Vgl. 1730: 664: '*TH*, by Vondel altijd *T*; doch kan voegelijk in EigenNaamen behouden worden'. Vgl. 1730: 254: '*Ciane*, of beter *Cyane*'.

y' betoogt hij dat de 'Duitsche *y*' niets anders is dan een 'misvormde *j*', om welke reden hij de *y* uit het Nederlandse alfabet wenst te schrappen en in plaats van deze letter overal een *ij* wil schrijven. Alleen in 'Eigen Naamen van vreemden oorsprong' mag de *y* behouden blijven (1730: 644).[38]

38 Volgens Moonen (1706: 15) moet men de *y* gebruiken bij het weergeven van Griekse eigennamen: 'De Y plagh van outs by de Grieken gebruikt te worden voor eene enkele U; en dient men zich van haer in het schryven van oude Grieksche naemen, *Pyrrhus, Phrygië*; alwaer zy dan de Grieksche uitspraek behoudt'.

Over het weergeven van Griekse, Latijnse en andere buitenlandse eigennamen in het Nederlands bestond volgens Huydecoper grote onenigheid tussen taalkundigen.[39] De taalkundigen die zich over deze kwestie hebben uitgelaten, worden door Huydecoper in twee groepen ingedeeld:

> Sommigen willen aan de zelven eenen Duitschen uitgang gegeeven hebben; Anderen, datmenze uitdrukke, gelykze in hunne eige taale uitgedrukt werden.
> (1730: 501)

Als Huydecoper zich voor één van de twee alternatieven zou moeten uitspreken, dan zou hij voor de tweede mogelijkheid kiezen: 'zelfs oordeelen wy, datmen, daaraan, noit kwaalyk doet' (1730: 501). Toch kan ook het weergeven van buitenlandse namen met Nederlandse uitgangen zijn goedkeuring wegdragen. Het is in dat geval wel zaak dat 'de klemtoon zyn plaats bewaare' (1730: 501).

Huydecoper acht het raadzaam de oorspronkelijke vorm te handhaven bij eigennamen van vrouwen die eindigen op *-ia* en waarvan de *i* voor de *a* kort is, zoals *Lucretia*.[40] Besluit men om achter een naam als *Lucretia* een Nederlandse uitgang te plaatsen, dan zou dit aanleiding kunnen geven tot de 'belagchelyke mistastingen' die we in het Frans aantreffen. De Fransen duiden namelijk zowel de dichter *Lucretius* als *Lucretia* aan met de naam *Lucrece* (1730: 501-502), wat aanleiding zou kunnen geven tot verwarring.[41] Naar de mening van Huydecoper worden mannelijke eigennamen als *Virgilius, Homerus* en *Zoïlus* 'niet kwaalyk' verkort tot *Virgyl, Homeer* en *Zoyl* 'schoon [...] dit laatste wat hard is' (1730: 502).[42]

De algemene stelregel die Huydecoper zijn lezers voorhoudt met betrekking tot het weergeven van vreemde eigennamen in het Nederlands, luidt: 'datmen hierin moet achtgeeven op den klank; en veiligst doet wat meest gebruikelyk is' (1730: 502).

6.9 Bespreking van afzonderlijke letters: inleiding

Het is niet eenvoudig om op basis van de *Proeve* een beschrijving te geven van Huydecopers spellingopvattingen. Hiervoor zijn twee redenen aan te wijzen. In de eerste plaats bevat het gemelde boek weinig expliciete gegevens over de correcte schrijfwijze (en uitspraak) van woorden. In de tweede plaats zijn de termen die Huydecoper hanteert bij het bespreken van de afzonderlijke lettertekens - *helder, dof, zacht, scherp, lang, kort* - niet eenduidig.

39 Vermoedelijk doelt Huydecoper hiermee op de informatie die geboden wordt in de taalkundige geschriften van Ampzing (1628: 3-4), Vollenhove (1686: 573) en Nylöe (1703: 35).

40 Vgl. 1730: 502: 'schoon *Lukresi*, voor *Lucretia* [...] ook goed waare, wie heeft immer *Korneli*, voor *Cornelia*, of *Antoni*, voor *Antonia*, gezeid?'.

41 Met betrekking tot de Latijnse uitgang *-tia* schreef Sewel (1708: 27): 'veele Latynsche woorden, die in *tia* uytgaan, en welke zy [de "Franschen" en "Engelschen", RdB] met een kleyne verandering in hunne taalen hebben overgebragt, hebben in plaats van de *ti* [...] eene C aangenomen, als blykt in *Patience, sapience, concupiscence*, enz.'.

42 Vgl. 1730: 609: 'Maar *Kapitoliom*, voor *Kapitolium* (beter schryft hy v.1066. *Kapitool*) kan dat bestaan? wy oordeelen neen'.

Hieronder zal eerst worden ingegaan op de spelling van de door Huydecoper onderscheiden klinkers, waarbij ook enige woorden worden gewijd aan de verdubbeling van klinkers. Vervolgens zal aandacht worden geschonken aan combinaties van klinkers die door Huydecoper zijn aangeduid als tweeklanken en drieklanken. Het laatste deel van dit hoofdstuk is gewijd aan de gebruiksmogelijkheden van de medeklinkers.

6.10 Klinkers

6.10.1 A

Op pagina 504 van de *Proeve* spreekt Huydecoper over ‘den helderen klank der A’, waarbij hij verwijst naar een aantekening op bladzijde 254. Op de aangegeven plaats lezen we echter niet dat de *a* een heldere klank heeft, maar dat de ‘drie letteren KLA, zeer bequaam zyn, om een helder geluid, dat tevens sterk is, uit te drukken’.[43] Uit de gegeven voorbeelden - *klaar, klappen, klateren, klank, klaroen* - blijkt dat het voor Huydecoper geen verschil maakt of *kla* een open lettergreep is (*klateren, klaroen*) of een deel is van een gesloten lettergreep (*klaar, klappen, klank*). Het lijkt hem om het even te zijn of de *a* in de lettercombinatie *kla* - wat wij noemen - *lang* is (*klaar, klateren, klaroen*) of *kort* (*klappen, klank*).

De heldere klank van de *a* plaatst Huydecoper tegenover het ‘*doffe* geluid der O’. Maakt Huydecoper op deze plaats melding van de oppositie *helder-dof* om een verschil in klank tussen twee verschillende vocalen - de *a* en de *o* - aan te geven, Moonen en Sewel gebruiken in hun respectieve grammatica's de tegenstelling *helder-dof* om te wijzen op verschillen in klank bij de uitspraak van één klinker.[44]

Als we de informatie die Huydecoper over de *a* (en de *o*) biedt, vergelijken met de gegevens die Moonen en Sewel over deze letter(s) verstrekken, dan zou men voorzichtig kunnen concluderen dat het Huydecoper er niet om te doen was een juiste beschrijving te geven van de klank die bepaalde letters bezitten, maar om dichters zich bewust te laten worden van de gevoelswaarde die het gebruik van bepaalde klanken met zich meebrengt. Dichters moeten zich volgens Huydecoper zoveel mogelijk bedienen van woorden waarvan de indruk die de klanken maken, in overeenstemming is met wat die woorden aanduiden.[45]

6.10.2 E

Huydecoper maakt in de *Proeve* gewag van drie soorten *e*'s: de ‘enkele’ *e*, de ‘dubbele’ *e* en de ‘korte’ *e*.

Wat betreft het onderscheid tussen de ‘enkele’ en de ‘dubbele’ *e*: Huydecoper wijst er op bladzijde 252 van de *Proeve* op dat Vondel in buitenlandse eigennamen gewoonlijk ‘onze enkele *e*’ spelt om de ligaturen *oe* en *ae* weer te geven (zie 6.8.4), terwijl Huydecoper op pagina 543 van dit boek te kennen geeft dat ‘de dubbele EE’ kenmerkend is voor de verleden tijd van werkwoorden die in de tegenwoordige tijd

43 In de ‘Eerste bladwijzer, van woorden en zaaken’ schrijft Huydecoper evenwel onder verwijzing naar bladzijde 254: ‘*A*, heeft een' helderen klank’ (1730: 645).

44 Voor Moonen (1706: 6) heeft de *e* in *ebbe* en *hel* ‘een helder geluit’, terwijl zij doorgaans voor een *r* enigszins ‘doffer’ klinkt (vgl. Schaars 1988: 96). Sewel (1708: 23) maakt melding van drie verschillende realisaties van de letter *o*: de ‘helderste’ wordt gehoord in *oven*, een ‘doffe’ in *bok* en de ‘hardste’ in *Hól*.

45 Een goed voorbeeld van deze - wat wij noemen - klanksymboliek vinden we op bladzijde 526 van de *Proeve*: ‘de schorre klank van deeze herhaalde WR, in *wroegen* en *wryten*, drukt de wrangheid der betekende zaake niet kwaalyk uit’. Zie ook de aantekeningen bij B.I. v. 365 (p. 41) en B.II. v. 834 (pp. 159-160).

‘de dubbele IJ’ hebben. Hieruit volgt dat de oppositie *enkel-dubbel* met betrekking tot de *e* slechts aanduidt of in een zeker woord de *e* met één dan wel met twee (identieke) lettertekens wordt geschreven. Of het begrippenpaar *enkel-dubbel* voor Huydecoper synoniem is aan de tegenstelling *kort-lang*[46]

46 Wèl staat vast dat Huydecoper een uitspraakverschil waarnam tussen de enkele *o* en de dubbele *oo*, want op pagina 62 van de *Proeve* merkt hij naar aanleiding van de spellingen *uitgehoolde* en *uitgeholde* op: ‘Zekerlyk komt dit laatste nader aan de hedendaagsche manier van spreeken’.

valt bij gebrek aan gegevens in de *Proeve* niet op te maken.

Belangrijke informatie over de 'korte' *e* biedt Huydecoper op bladzijde 318 van de *Proeve*, waar we lezen dat bij tal van woorden in de spelling 'de korte E, die den Uitgang voorgaat, onverschillig kan uitgelaaten worden, of niet', zoals blijkt uit het naast elkaar voorkomen van de woorden *levering* en *levring, woekeraar* en *woekraar, geheugenis* en *geheugnis, trouweloos* en *trouwloos, eerelyk* en *eerlyk, leveren* en *levren*, en *liverei* en *livrei*. Overigens mag deze *e* uitsluitend worden weggelaten, als de daaropvolgende uitgang *kort* is, waarbij *kort* de betekenis 'niet sterk geaccentueerd' lijkt te dragen.[47] Vóór een lange uitgang als *-ry*[48] kan de korte *e* namelijk in geen geval worden weggelaten,[49] waarvoor Huydecoper de volgende reden geeft:

> tusschen [...] twee *lange* greepen, moet komen eene *korte*, die der spreekende tonge tyd geeve, haare kracht, gespild in de uitspraake van het zaakl. deel,[50] te hervatten in die van den uitgang RY
> (1730: 319)

Het heeft er alle schijn van dat Huydecoper met 'de korte E' in dit verband doelt op de ongeaccentueerde klank die wij tegenwoordig sjwa noemen.[51]

Naar aanleiding van vers 705 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - Op dat de boelschap uw rein water niet besmette - bespreekt Huydecoper uitgebreid een dichtkundig verschijnsel dat indertijd algemeen bekend stond als *snede* of *snyding*.[52] Aan het slot van de betreffende aantekening noemt hij als één van de middelen om het gebrek aan *snyding* op te vangen, het aan het begin van een versvoet plaatsen van een eenlettergrepig woord dat in de uitspraak meer verbonden is met het vorige dan met het volgende woord. Een andere mogelijkheid om het niet voorkomen van *snyding* te compenseren, biedt de *e*:

> Onze Smeltklinker, de E, kan hier mede iets toebrengen: want daardoor smelten de woorden zelfs in malkander; en maaken dus ook een soort van verband tusschen twee voeten.[53]

47 Merk op dat volgens deze regel de uitgangen *-ing, -aar, -is, -loos, -lyk, -en, -ei* kort zijn. In de 'Eerste bladwijzer, van woorden en zaaken' wordt dit bevestigd voor de uitgangen *-ing* - '*ing* is kort' - en *-is* - '*is*, is kort' (1730: 665).

48 Dat de uitgang *-ry* altijd *lang* is, maak ik op uit de mededeling dat dit suffix 'in een vaars nooit kort genomen [kan] worden, en [...] in de uitspraak altyd een' byzonderen klemtoon [vereischt]' (1730: 319).

49 Vóór de uitgang *-ny* wordt de *e* 'zeer kwaalyk' weggelaten (1730: 649).

50 Onder het 'zaaklyk deel' wordt een woord verstaan dat is ontdaan van voorvoegsels, achtervoegsels of uitgangen. Huydecoper heeft deze term ontleend aan Ten Kate.

51 In de respectieve grammatica's van Moonen en Sewel treffen we over de sjwa in het onderdeel spelling geen gegevens aan (vgl. Schaars 1988: 96).

52 Er is volgens Huydecoper sprake van *snede* of *snyding* - in het Latijn *caesura, incisum* of *incisio* - wanneer één woord in twee verschillende versvoeten zit. Huydecopers opvattingen over dit verschijnsel worden uitgebreid besproken in Schenkeveld-van der Dussen 1969.

53 Op deze eigenschap van de *e* wordt ook gewezen door Vollenhove (1686: *3v): 'Op dat in 't lezen der vaarzen, noch in 't zingen der gezangen niet gedoolt worde, zo dient aangemerkt, dat waar na een woort, dat met de letter *e* endigt, een woort volgt, dat met een vokaal of klinkletter, als *a, e, i, o, u, y*, begint, de leste sillabe of lettergreep van het eerste woort by my geacht wort in d' eerste van het volgende woort te smelten, en voor geen byzondere lettergrepe in de dichtmate gehouden'.

(1730: 151)

Voorwaarde is wèl dat de uitspraak van de *e* in dergelijke gevallen ‘zacht’ is, want aan het eind van de eigennaam *Niobé* wordt de *e* volgens Huydecoper veel te scherp uitgesproken ‘om in een' volgenden klinker te konnen versmelten’ (1730: 272).

Terloops merkt Huydecoper zonder nadere toelichting op dat hij de schrijfwijze *ledikant* voor *ledekant* afkeurt (1730: 282-283).

6.10.3 I

Dat de uitspraak van de Nieuwen beduidend minder ‘zacht’ is dan die van de Ouden (zie 4.3.4), komt volgens Huydecoper doordat in de loop der jaren het aantal scherpe letters, waartoe de *i* ‘zekerlyk’ behoort, sterk is toegenomen (1730: 243). Over deze vocaal deelt Huydecoper elders in de *Proeve* mede dat zij ‘in gedaante en in klank, de scherpste onzer Klinkers is’ (1730: 504). De overtreffende trap ‘scherpste’ impliceert dat er ook minder scherpe klinkers bestaan. Dit wordt bevestigd door Huydecopers opmerking dat men in het Nederlands het diminutiefsuffix *-kin* van lieverlee ‘verzachtte’ tot *-ken* (1730: 12). Aangezien het enige verschil tussen de verkleiningsuitgangen *-kin* en *-ken* is gelegen in de klinker, moet de ‘verzachting’ van het diminutiefsuffix tot stand zijn gekomen door in plaats van een ‘scherpe’ *i* een minder scherpe *e* uit te spreken (en te spellen). Weliswaar weten we nu dat de *e* zachter is dan de *i*, maar niet hoe de *e* zich wat zachtheid betreft, verhoudt tot de andere klinkers. Met deze constatering zullen we genoegen dienen te nemen, want verdere mededelingen over de tegenstelling *zacht-scherp* doet Huydecoper met betrekking tot de klinkers in de *Proeve* niet.[54]

Bij de bespreking van de spelling van buitenlandse eigennamen hebben we gezien dat Huydecoper het advies geeft om namen van vrouwen niet te vernederlandsen wanneer de *i* voor de *a* ‘kort’ is. Omdat hiervan sprake is in de naam *Lucretia* is het naar de mening van Huydecoper beter om deze buitenlandse spelling over te nemen dan om te kiezen voor de vernederlandste vorm *Lucresi* (1730: 501; zie 6.8.4). Uit de mededeling dat de *i* in het omschreven geval ‘kort’ is, kunnen we afleiden dat de *i* in andere, niet nader aangeduide gevallen wèl ‘lang’ kan zijn.

Huydecoper maakt niet alleen gewag van de korte *i*, hij spreekt ook over ‘eene verlengde *i*, dat is *ij*, of *y*’. Om de *i* aan het eind van woorden uit de taal van de Ouden weer te geven, worden in het achttiende-eeuwse Nederlands de *ij* en de *y* - aanvankelijk maakt Huydecoper geen onderscheid tussen deze twee tekens - gebruikt (1730: 271). Uit de aantekening bij vers 239 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Hoe bang was my te moede! ik zwymde om uw gevaeren’ - kunnen we niet anders dan concluderen dat met de aanduiding ‘dubbele IJ’ hetzelfde wordt bedoeld als met ‘verlengde *i*’. Daar schrijft Huydecoper namelijk dat de werkwoorden *bezwymen* en *zwymen* - met een *y* dus - behoren tot een categorie werkwoorden die in de tegenwoordige tijd ‘de dubbele IJ’ hebben (1730: 543).[55]

Op bladzijde 209 van de *Proeve* merkt Huydecoper op dat Vondel in het algemeen *smilten*, maar zo nu en dan *smelten* schrijft. De wisseling van de *e* en de *i* is niet voorbehouden aan het woord *smelten*; dit verschijnsel is ook in vele andere woorden te bespeuren, zoals blijkt uit de varianten *pen-pin, henne-hinne*,[56] *schil-schel* (1730:

54 Over het onderscheid zacht-scherp met betrekking tot de medeklinkers, zie 6.12.1.

55 Moonen keurt het gebruik van het letterteken *y* voor ‘eene verdubbelde I’ af, omdat de *y* in het Nederlands niet als ‘eene verlengde I’ wordt uitgesproken, maar als ‘een byzondere Klinker tusschen de I en EI’ (Moonen 1706: 20). Om de *i* te verlengen prefereert Moonen het toevoegen van een *e* boven het verdubbelen van de *i*. Het toevoegen van een *j* om de *i* te verlengen is minder goed, ‘dewyl de J een Medeklinker is, die, altyt in het hooft der lettergreepen gestelt, eenen Klinker achter zich moet hebben’ (Moonen 1706: 20; vgl. Schaars 1988: 100).

56 Vgl. 1730: 381 waar Huydecoper meedeelt dat men de schrijfwijzen *hennen* en *hinnen* ‘zo wel by de Ouden, als by ons’ aantreft.

210).[57] In een aantekening over de etymologie van het woord *livrei* merkt Huydecoper zelfs met betrekking tot

57 Elders in de *Proeve* geeft Huydecoper nog andere voorbeelden van woorden waarvan zowel varianten met een *e* als met een *i* voorkomen: 'LID (oul. LED)', 'SCHIP (SCHEP)', 'SMID (SMED)', 'SPIT (SPET)' (1730: 63), '*Spet*, nu *spit*' (1730: 65), 'SPET (nu SPIT)' (1730: 66), '*spikkeleeren*, dat het zelfde is met *spekuleeren*' (1730: 77) en 'aan het *spit*, of, gelyk de Ouden zeiden, aan het *spet* steeken' (1730: 198).

het bestaan van dergelijke varianten op: ‘daar is niets gemeener, dan de verwisseling deezer letteren E en I’ (1730: 327).[58]

6.10.4 O

Bij de bespreking van de *a* hebben we al gezien dat de *o* anders dan de helder klinkende *a* ‘grof en dof’ is van klank (1730: 504). Dat door de *o* ‘een doffer geluid’ wordt voortgebracht dan door de *a*,[59] had Huydecoper eerder al opgemerkt op pagina 254 van de *Proeve*. Hij illustreert dit met de woorden *dof, bom, trommel, gedommel, rommelen, donder*, waarbij opvalt dat de *o* steeds in een gesloten lettergreep voorkomt.

6.10.5 U

Hoewel de *u* en de *l* weinig op elkaar lijken, worden deze letters volgens Huydecoper vaak verwisseld. Zo was hem na bestudering van geschriften van de Ouden gebleken dat de vroegere spelling *onvergouden, gewoud, schoud, soud, Soudaan* en *soudeersel* was vervangen door de nieuwe schrijfwijze *onvergolden*,[60] *geweld, schuld, sold, Sultan* en *soldeeren*. Omgekeerd geldt dat in woorden als *gold, kold, bald, holden* en *old*, die Huydecoper in geschriften van de Ouden heeft aangetroffen (1730: 125), de *u* de plaats van de *l* heeft ingenomen: *goud, koud, boud, houden* en *oud*.[61] Huydecoper zegt dat men de werkwoordsvormen *wilde* en *woude* tegenwoordig ten onrechte opvat als twee verschillende woorden: ‘het is 't zelfde woord, byzonderlyk geschreeven’ (1730: 125). Voor hem waren *wilde* en *woude* - en naar alle waarschijnlijkheid ook de andere genoemde woordparen - slechts spellingvarianten.[62] Hij had dus geen oog voor de klankenconstellatie maar lijkt alleen naar het schrift te kijken.

6.10.6 Y

Wie nauwkeurig acht geeft op de spelling die Huydecoper in de *Proeve* bezigt, zal het wellicht opvallen dat er met betrekking tot het gebruik van de *y* en de *ij* een

58 Vgl. 1730: 318. Deze verwisseling is volgens Huydecoper ‘in alle taalen gemeen’, waarbij hij voor nadere informatie verwijst naar het taalkundig werk van Vossius, Ménage en Scioppius (1730: 382).

59 Op grond van de comparatief *doffer* zouden we kunnen afleiden dat de letter *a* - net als de *o* - ook *dof* is! Dit is in strijd met de opmerking op de pagina's 504 en 645 dat de *a* een *heldere* klank heeft.

60 Vgl. 1730: 280.

61 Vgl. 1730: 21: ‘In oud Duitsch is [...] *Bald*, stout; eigelyk *boud*, dat het zelfde is’. De spellingen *soldaat* en *soudenier* komen in het Nederlands naast elkaar voor (1730: 125), wat Huydecoper herhaalt op bladzijde 488 en 489 van de *Proeve*.

62 De *ou* vóór *d* of *t* is ontstaan uit *al/ol* en *d* of *t* (Van Loey 1968: §96; vgl. Weijnen 1968: 51-52).

verschil bestaat tussen de opdracht, de voorrede en de beide registers aan de ene kant en de aantekeningen op de vijftien boeken van Vondels *Herscheppinge* en de verbeteringen daarop aan de andere kant. De verklaring voor dit verschillend gebruik geeft Huydecoper in het ‘Bericht wegens de letter Y’, dat te vinden is op bladzijde 644 van de *Proeve*. Omwille van de duidelijkheid zal hier echter eerst worden ingegaan op de informatie die door Huydecoper over de *y* in de aantekeningen en in de daaropvolgende corrigenda en addenda wordt verstrekt, voordat de inhoud van het gemelde bericht wordt besproken.

Bij het doorbladeren van geschriften van de Ouden stuit een lezer geregeld op spellingen als *nyemaer, vernyewen, officyers*. In deze woorden dient men de *y* volgens Huydecoper niet uit te spreken als een *ij*, maar als een *i*.[63] De notatie *ye* voor *ie* is verouderd en kan bij zogeheten 'Nieuwe' schrijvers dan ook niet goedgekeurd worden (1730: 287).

Het teken *y* kan volgens Huydecoper in het achttiende-eeuwse Nederlands alleen in plaats van een *i* worden gebruikt 'wanneer zy in de tweeklanken achter een' anderen Klinker volgt, als in *weide* of *weyde, waait* of *waayt, noit* of *noyt*: [...] hoewel wy oordeelen dat de *i* daar genoegsaam den vereischten klank uitdrukt' (1730: 286-287).

In alle andere gevallen heeft de *y* voor Huydecoper dezelfde klankwaarde als de *ij* (spreek uit: [ei]). Drukkers maken, anders dan hun zeventiende-eeuwse voorgangers, evenmin onderscheid tussen de letters *y* en *ij* 'te meer dewyl 't gebruik volstrektelyk gewild heeft, dat de *y* nu noit meer voor *i*, maar altyd voor *ij* scheep komt' (1730: 286).[64]

Huydecoper opent het 'Bericht wegens de letter Y' met de opmerking dat er sinds enkele jaren over de spelling van de *i, y, ij* en *ie* onduidelijkheid en onenigheid bestaat, ook onder grammatici. Het zou hem te ver voeren de door hen te boek gestelde uitspraken over dit onderwerp te onderzoeken en waar nodig te weerleggen. Om deze reden gaat hij stilzwijgend aan hun geschriften voorbij en beperkt hij zich tot een korte uiteenzetting van de hoofdpunten van deze kwestie.

De *y* is volgens Huydecoper geen 'Duitsche' [= Nederlandse] maar een Latijnse letter, die in Griekse namen de plaats inneemt van de upsilon. Vroeger zweemde de klank van de *y* in het Nederlands naar die van de *u*,[65] maar tegenwoordig spreekt men de *y* volgens Huydecoper niet anders uit dan als een *i* (spreek uit: [ie]), 'gelijk Vondel en anderen daarom ook altijd die woorden [t.w. eigennamen van Griekse oorsprong, RdB] met eene *i* schrijven' (1730: 644; zie 6.8.4).

Men zou op grond van het bovenstaande kunnen concluderen dat de *i* en de *y* op dezelfde wijze worden uitgesproken. Huydecoper vindt deze gevolgtrekking 'wat ver gehaald' en gaat over tot de volgende bewijsvoering:

> De Duitsche *y* is inderdaad eene geheel andere letter dan de Latijnsche; naaml. onze *j*, en deeze beide de zelfden, met onze *i*. de Latijnsche *y* heeft den klank ontleend van onze *i* of *j*; en weder onze Duitsche *j* heeft de gedaante [*figura*, RdB; vgl. 6.5] van de *y* aangenomen, enkelijk uit eene overeenkomst tusschen beider maaksel [*figura*, RdB].
> (1730: 644)

63 Het is onbekend welke klanken Huydecoper door de lettertekens *ij* en *i* aanduidt. Vermoedelijk bedoelt hij met het letterteken *ij* de klank [ei] en met het letterteken *i* de klank [ie].

64 Sewel (1708: 21) vond het belangrijk om in de spelling wèl onderscheid te maken tussen deze twee lettertekens: 'IJ wordt zeer veel gebruykt in plaats van de Y, zonder dat men aanmerkt dat zy een klinker en een medeklinker is'. Hij vermoedt dat 'de gelykheyd der Duytsche letteren **ij** en **y**' tot het door elkaar gebruiken van beide letters aanleiding heeft gegeven.

65 Vgl. Moonen (1706: 15) die zegt dat de *y* gebruikt wordt 'in het schryven van oude Grieksche naemen, [...] alwaer zy dan de Grieksche uitspraek behoudt'.

In dit citaat beweert Huydecoper dus dat in het Nederlands oorspronkelijk alleen de lettertekens *i* en *j* voorkwamen en dat het teken *y* aanvankelijk ontbrak. Omdat de *i* en de *j* naar de vorm een duidelijke overeenkomst vertoonden met de Latijnse *y*, is men op den duur naast de tekens *i* en *j* de letter *y* gaan gebruiken.

Voor de bewering dat *i, j* en *y* in het Nederlands slechts één letterteken vormen, vindt Huydecoper steun in 'Oudduitsche boeken', waar hij willekeurig naast elkaar vormen als

die en *dye, nieu* en *nyeu, wait* en *wayt, noit* en *noyt, istorie* en *ystorie, Isidorus* en *Ysidorus, in* en *jn, ik* en *jk, iegelijk* en *jegelijk*, en *ia, ja* en *ya* heeft aangetroffen.[66]

Aan de hand van een anekdote vertelt Huydecoper dat een inwoner van een ander, niet met name genoemd, gewest van Nederland hem ervan heeft proberen te overtuigen dat de *y* (spreek uit: [ei]) de klank heeft van de *i* (spreek uit: [ie] of [i]):

> 't Is gebeurd dat zeker voornaam Heer, wanneer ik de eer had hem te zien op de Kamer van onzen Schouwburg, mij zeide, dat in het vaars van Vondel, met gouden letteren voor den schoorsteen geschreeven, kwaalijk stondt *Heraclyt* en *Democryt*, voor *Heraclijt* en *Democrijt:* want nu staat 'er, zeide hij, *Heracliet*, of liever, *Heraclit*: enz. Waarover wij toen een vriendelijk verschil hadden, doch nu stem ik dit volkomen toe.
> (1730: 644)

Volgens Huydecopers gesprekspartner wordt de *y* in de woorden *Heraclyt* en *Democryt* dus uitgesproken met een lange *ie* of met een korte *i*. Het letterteken *y* kan in diens ogen nooit ofte nimmer de klank [ei] representeren.[67]

Aan het slot van zijn korte verhandeling komt Huydecoper tot de slotsom 'dat de Duitsche *y*, niet anders zijnde dan een misvormde *j*, en ons in geen enkel woord noodzaakelijk, met recht uit den lijst der Nederduitsche letteren mag uitgewischt worden' (1730: 644).[68]

6.10.7 Verdubbeling van klinkers

Huydecoper laat in een aantekening bij vers 695 van het eerste boek van Vondels vertaalde *Herscheppinge* - 'Hier toomt hy in een hol der steenrotse, uitgehoolt' - weten dat hij lange tijd van mening was dat het daarin aanwezige deelwoord *uitgehoolt* niet correct was gespeld. Vondel had naar zijn opvatting in de gemelde versregel *uitgehold* behoren te schrijven, omdat deze vorm meer met de uitspraak overeenstemt dan *uitgehoolt*. Door de woordenboeken van Plantijn en Kiliaen werd Huydecoper aan het twijfelen gebracht. Bij hen trof hij alleen *uitholen* - met één *l* - als lemma aan. Op grond van onderzoek naar deze en vergelijkbare woorden komt Huydecoper tot de volgende conclusie:

> Wy hebben in onze taale veele Zelfstandige Woorden, of *Substantiva*, van ééne greep; waarvan de laatste Letter is een Medeklinker, na eenen enkelen Klinker geplaatst, als *bad, blad*, enz. Van zulke *Substantiva*, die in het Meerv. den laatsten Medeklinker niet verdubbelen, hebben wy Werkwoorden, of *Verba*, omtrent de welken wy deezen Regel vaststellen,

66 Vgl. 1730: 318.

67 Over de diftongering van de *y*, zie Hellinga 1968: 111-205.

68 In de *Rymkronyk van Melis Stoke* uit 1772 blijkt Huydecoper echter van mening te zijn veranderd. Van Lelyveld (1784: 188-189) zegt over de daarin door Huydecoper gebezigde spelling van *ij* en *y* het volgende: 'Volgens dit stelsel gebruikt men de dubbele IJ, wanneer het zakelyk deel, I hebbende, door een medeklinker gesloten wordt, en gevolgelijk eene verdubbeling noodig heeft [...]; doch daar eene enkele klinker volstaan kan, gebruikt men de enkele Y'.

> dat die ook niet alleen den Medeklinker noit, maar den Klinker altyd verdubbelen
> (1730: 62)

Van het zelfstandig naamwoord '*bad*' wordt volgens bovenstaande regel het werkwoord '*baaden*' afgeleid, met een verdubbeling van de *a*. Het verdubbelen van klinkers in de spelling hield dus in dat men van een korte klinker een lange klinker maakt. Het aldus ontstane werkwoord *baaden* behoort - evenals alle andere van substantieven afkomstige werkwoorden - tot de klasse van de 'gelijkvloeiende' werkwoorden; 'ongelijkvloeiende' werkwoorden kunnen volgens Huydecoper nooit in zelfstandige naamwoorden hun oorsprong vinden. Dit laatste geldt ook voor werkwoorden waarbij niet de klinker maar de

medeklinker wordt verdubbeld (1730: 63).[69] Zo kan het werkwoord *vatten*, aldus Huydecoper, niet zijn afgeleid van het zelfstandig naamwoord *vat*. Deze afleiding is namelijk in strijd met de bovenstaande regel. Van het werkwoord *vatten* is het zelfstandig naamwoord *vat* afgeleid en daarvan - conform de regel - op zijn beurt het werkwoord *vaaten* (1730: 64).

6.11 Tweeklanken en drieklanken

Tegenwoordig omschrijven we een *tweeklank* als een klank die ontstaat wanneer twee klinkers (of halfvocalen) in één lettergreep geleidelijk in elkaar overgaan. Voorbeelden van tweeklanken zijn *au, ei, ui, ou*. Enkele eeuwen geleden had de term *tweeklank* een ruimere betekenis; hij was eveneens van toepassing op een lange monoftong die met twee - al dan niet verschillende - lettertekens wordt gespeld.[70]

In de *Nederduitsche spraekkunst* van Arnold Moonen worden 'Tweeklanken' gedefinieerd als 'twee Korte Klinkeren, die, van een byzonder en verscheiden geluit, wanneer zy alleen staen, in de samenvoeginge het geluit der twee gevoegde Klinkeren al smeltende tevens uitspreeken' (1706: 30-31). Tot de tweeklanken behoren in het Nederlands volgens Moonen de *ai, au, ei, eu, oe, ou* en de *ui*. De *ae* en de *ie* rekent hij er niet toe, aangezien zij een verlengde *a* respectievelijk een verlengde *i* representeren.

Naast de tweeklanken onderscheidt Moonen een zestal zogenaamde 'Drieklanken'. Deze klanken worden gerealiseerd wanneer 'drie Klinkletters, die van eenen verscheidenen klank zyn, wanneer zy alleen en op zich zelfs staen, samengevoegt, en tot een geluit vereenigt' worden (1706: 31). Voor Moonen vormen de *aei, aeu, eeu, ieu, oei* en de *ooi* de categorie drieklanken. Strikt genomen voldoen *eeu* en *ooi* niet aan Moonens definitie van een drieklank: zij zijn immers niet samengesteld uit drie klinkers 'die van eenen *verscheidenen* [cursivering van mij, RdB] klank zyn'. Dat Moonen ze toch bestempelt als drieklanken, lijkt erop te wijzen dat uiteindelijk voor hem het aantal lettertekens als indelingscriterium bepalend is geweest. Schaars (1988: 101) merkt dan ook terecht op dat Moonen amper een aanknopingspunt biedt voor *klankmatige* aspecten om onderscheid te maken tussen twee- en drieklanken.

Net als Moonen spreekt Sewel (1708: 3) over 'Tweeklanken' en 'Drieklanken', maar anders dan bij zijn voorganger treffen we bij hem geen omschrijving van de genoemde termen aan; Sewel volstaat met een opsomming van klanken die van één van beide categorieën deel uitmaken. Tweeklanken zijn voor hem de *aa, ae, ai, ee, ey, eu, ie, oe, oo, ou, uu* en de *uy*, tot de drieklanken rekent Sewel de *aai, aau, eeu, ieu, oei* en de *ooi*. Meer nog dan bij Moonen lijkt het verschil tussen twee- en drieklanken bij Sewel gebaseerd te zijn op het aantal lettertekens: indien we in het

69 In de tweede druk van de *Proeve* laat Van Lelyveld zich tamelijk negatief uit over deze door Huydecoper opgestelde regel: 'Wat [...] het verdubbelen der Klinkers betreft, welk de Heer HUYDECOPER stelt in de *Verba*, doch niet in het meervoud der *Substantiva;* zulks is in de daad een willekeurige onderscheiding, niet gegrond op de Analogie van de taal, noch ook op het gebruik der schryvers, welken de Heer HUYDECOPER gezag toekent' (1782: 159). Over de ideeën die de uitgevers van de tweede druk, Van Lelyveld en Hinlópen, omtrent de verdubbeling van klinkers hebben ontwikkeld, zie men de 'Aanteekening over het gebruik van *e* en *ee, o* en *oo*' (1788: 423-460).

70 *WNT* XVII, ii, 4462, s.v. tweeklank, 1.

schrijven van een woord twee letters nodig hebben om een klinkergroep te spellen, dan is er sprake van een tweeklank, zijn dat er drie dan hebben we te maken met een drieklank.

In de *Proeve* komt de taalkundige term *drieklank* niet voor. Naar een definitie van het begrip *tweeklank* zal men in dit boek eveneens tevergeefs zoeken. Toch kunnen we op basis van verscheidene aantekeningen opmaken welke klinkercombinaties Huydecoper zeker als tweeklanken beschouwt. Zo schrijft hij op bladzijde 286 van de *Proeve* dat de *y* tegenwoordig eenzelfde klank vertegenwoordigt als de *i* 'wanneer zy in de tweeklanken achter een' anderen Klinker volgt, als in *weide* of *weyde, waait* of *waayt, noit* of *noyt*'. De voorbeelden in dit citaat laten zien dat Huydecoper *ei/ey, aai/aay* en *oi/oy* als tweeklanken beschouwt. Verder valt er uit af te leiden dat Huydecoper niet louter afging op het aantal lettertekens. Zou dat wèl het geval zijn, dan zou hij de woorden *waait* en *waayt* niet in het rijtje voorbeelden hebben opgenomen. De lijst met tweeklanken kunnen we aanvullen met de *ie*, die op pagina 318 van de *Proeve* als zodanig aangemerkt wordt.

Bij gebrek aan gegevens uit de *Proeve* is niet met zekerheid vast te stellen welke combinaties van klinkers voor Huydecoper nog meer tweeklanken (of drieklanken) waren. Daarom is ervoor gekozen in de onderstaande paragrafen niet alleen de - vier - tweeklanken te behandelen die Huydecoper met deze term heeft aangeduid, maar ook aandacht te schenken aan klinkercombinaties die Moonen en/of Sewel twee- dan wel drieklanken noemen en waarover Huydecoper in de *Proeve* informatie heeft geboden.

6.11.1 AA/AE

Huydecoper geeft op bladzijde 154 van de *Proeve* toe zich erover te verwonderen dat Vondel *ae* in plaats van *aa* spelt in wat wij gesloten lettergrepen noemen[71] en 'dat Vondel, op het voorbeeld van den grooten Hooft, zich niet verbeterd hebbe, toen zyn oordeel op het scherpste was, en hy zo veel andere misstallen der Ouden ontdekte, en, door zyn voorbeeld, geheel en al uitbande'. Hooft spelde namelijk in eerste instantie *ae*, vanaf 16 september 1641 ging hij over tot vormen met *aa*.[72] Zou Vondel daadwerkelijk overgegaan zijn tot het spellen van *aa*, dan zouden talrijke andere auteurs die zich naderhand sterk hebben gemaakt voor *ae*, hem hierin naar de mening van Huydecoper vermoedelijk zijn gevolgd.

71 Moonen stelde in zijn *Nederduitsche Spraekkunst* dat Vondel van oordeel was, 'dat in dit slagh van woorden [t.w. *baer, haer, schaep*, RdB] niet alleen de klank van de A, maer in het flaeuwen der uitspraeke ook van de E wierd gehoort; en schreef ze derhalve met *Ae*' (Moonen 1706: 21). Schaars (1988: 119) meent dat deze verwijzing betrekking heeft op Vondels feitelijke schrijfpraktijk: in het werk van Vondel heeft hij geen passage kunnen kunnen achterhalen waarop 'het flaeuwen der uitspraeke' is terug te voeren.

72 Zwaan 1939: 107. Moonen (1706: 21) wijst erop dat vóór Hooft de schrijvers Spiegel, Coornhert 'en andere Taelbouwers uit de Kamer in Liefde bloeiende' de spelling *ae* hebben verworpen en de schrijfwijze *aa* hebben aangenomen. Ook door Sewel (1708: 3) wordt verteld dat sommigen de voorkeur geven aan het spellen met *aa* 'op den voorgang der *Tweespraake van de Nederduytsche Letterkonst*, door de Kamer *in Liefde bloeijende* te Amsterdam, in den jaare 1584 uytgegeeven, en op 't voorbeeld van veele andere aanzienlyke Opbouweren onzer Taale'. Op pagina 35 van de genoemde zestiende-eeuwse grammatica lezen we dat het 'wanschicklyck' is 'datmen de ,e, by de ,a, stelt, ende der zelver gheluyd alst een silb zyn zal met de ,a, niet vermengt'.

Dat Ten Kate in zijn onvolprezen *Aenleiding* (1723) de schrijfwijze *ae* in plaats van *aa* heeft gebezigd, verbaast Huydecoper hogelijk.[73] Te meer omdat Ten Kate volgens Huydecoper ‘het onderscheid van den klank der letteren, op een hairbreed na, heeft weeten uit te

73 Van Lelyveld (1782: 348-349) vindt het opmerkelijk dat Huydecoper in dit verband zo fel van leer trekt tegen Vondel en Ten Kate, aangezien ‘'t onbetwistbaar zeker is, dat het gebruik der E, ter verlenging der A, de oude en echte spelling is; gelyk wy die vinden by onze schryvers, geene uitgezonderd, van de oudsten af, tot dien tijd toe, dat de Amsterdamsche Kamer, *in Liefde bloeijende*, in hare *Tweespraak*, uitgegeven in het jaar 1585, de spelling van Aa heeft ter bane gebracht’.

meeten' en bovendien zelf ergens toegeeft dat 'de klank van AA zuiverer is dan die van AE, 't welk een gemengde klank is' (1730: 154).[74]

Huydecoper vindt dat Jacobus Nylöe zich 'niet kwaalyk' over de *aa/ae*-kwestie heeft uitgelaten en hij verwijst zijn lezers dan ook naar de - zo blijkt - tweede druk van diens *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* uit 1707. Nylöe schrijft op de door Huydecoper aangeduide plaats het volgende:

> Men schryft nu doorgaans *aa* voor *ae*, als in *staan, gaan, raat, daat*, enz. welke verdubbeling van de *a* ik beter keure dan *ae, staen, gaen, raet, daet*, omdat twe vocalen van enen klank sterker en helderder luiden dan twe van verscheide klanken, die lichtelyk ineen smelten, en een tweklank worden
> (1707: 36-37)

Dit illustreert Nylöe vervolgens aan de hand van de Latijnse woorden *Caesar, Naevia, aegrotus* en *aemulus*. Deze worden volgens hem niet uitgesproken als *Cesar, Nevia, egrotus* en *emulus*, noch als *Casar, Navia, agrotus* en *amulus*. De *ae* representeert in de genoemde voorbeelden 'enen klank uit *a* en *e* t'zamengesmolten, en het geluit van de Griekse h uitbrengende' (1707: 37).

Nylöe voert nog een ander argument aan, waarom men *aa* in plaats van *ae* moet spellen ter verdubbeling van de *a*.[75] Als door het toevoegen van een *e* achter een *a* een verlengde *a* ontstaat, dan zou analoog hieraan een *e* achter een *o* of een *u* een verlengde *o* respectievelijk *u* opleveren, zodat men in plaats van *boom* en *duur* zou kunnen schrijven *boem* en *duer*. Maar aangezien de *e* in deze gevallen volgens Nylöe de *o* noch de *u* kan verlengen,[76] 'zo heeft men ook billyk voor *ae* twe *aa* ingevoert, die, gelyk snaren van enen toon, zuiverder geluit geven' (1707: 37).

6.11.2 AAI/AEI

Zojuist hebben we gezien dat zowel door Moonen als door Sewel *aei* respectievelijk *aai* een drieklank wordt genoemd. Verder zijn we op grond van pagina 286 van de *Proeve* tot de conclusie gekomen dat Huydecoper *aai* of *aay* beschouwde als een tweeklank (zie 6.11).

6.11.3 AI/AY

74 Ten Kate (1723, I: 117-118) maakt duidelijk dat het voor hem geen bezwaar vormt wanneer twee of meer lettertekens dezelfde klank uitdrukken: 'Op dien voet bedien ik mij onverschillig van AA óf AE [...] vermits ik zó wél de AE als AA [...] als ondéélbaare Téékens in deezen aanmerk, zóó dat AA en AE, bij mij één zélfden Klank bedúiden'. Vgl. Hellinga 1968: 331-332.

75 Moonen (1706: 20-23) - zelf een fervent aanhanger van de spelling *ae* - bespreekt in zijn grammatica 'de wederzydsche redenen der spellinge met *Aa* en *Ae*'. Vgl. Schaars 1988: 117.

76 Over de verlenging van de *o* en de *u* door een *e* merkt Moonen op (1706: 18) 'dat in oude boeken en geschriften *kloester* [...] geleezen wordt, [...] daer men nu doorgaens leest en schryft, *klooster*'.

Van de tweeklanken die Moonen (1706: 31) opsomt, eindigt er geen enkele op een *y*. Dit wekt geen bevreemding: voor hem ontstaan tweeklanken door samenvoeging van ‘twee Korte Klinkeren’. De klinker *y* is echter altijd lang (1706: 19) en kan derhalve nooit deel uitmaken van een tweeklank. Over de tweeklank *ai* deelt Moonen weinig mee; hij beperkt zich slechts tot een opsomming van vijf woorden waarin de *ai* voorkomt. Sewel (1708: 9) zegt dat *ai* ‘weinig te passe’ komt en noemt vervolgens enige woorden waarin het teken ‘by sommige’ wordt gebruikt.

Op bladzijde 61 van de *Proeve* geeft Huydecoper te kennen dat hij de in zijn dagen gebruikelijke spelling *clay* minder goed vindt dan de schrijfwijze *cley*. Dat het beter is om *ey* dan *ay* te spellen, herhaalt Huydecoper op pagina 396 van zijn boek. Als reden geeft hij hiervoor op dat 'de Oude Vlaamsche Schryvers, by de welken het zuiverste Neerduitsch moet gezocht, en kan gevonden worden, altyd schreeven *ey*, en deezen tweeklank noit vermengd hebben met *ay*'. Van deze verwarring kon trouwens onmogelijk sprake zijn, omdat Huydecoper enige zinnen tevoren in dezelfde aantekening schreef dat de Ouden de spelling van *ay* niet kenden. Bij Hooft komt deze spelling daarentegen veelvuldig voor. Het gebruik van de *ay* heeft deze naar de mening van Huydecoper geleerd van de rederijkerskamer In Liefde Bloeyende, die in de *Twe-spraack* de notatie *ay* voorschrijft.[77]

In dezelfde aantekening spreekt Huydecoper het vermoeden uit dat de spelling *ay* zijn oorsprong vindt in het dialect van Amsterdam, omdat men in deze stad 'voor den *Schreierstooren*, in een' ouden steen, noch leest, *Schrayershouck:* enz.' (1730: 396).[78]

Huydecoper schijnt het niet noodzakelijk geoordeeld te hebben om in te gaan op het verschil in spelling tussen *ai* en *ay* en hetzelfde kan worden gezegd ten aanzien van de spellingen *ei* en *ey*. Hij is in dezen dezelfde mening toegedaan als bijvoorbeeld de *Twe-spraack* (1584: 34), waarin wordt gesproken over '**ei** óf **ey**' en '**ai** óf **ay**'.[79]

6.11.4 EI/EY

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat Huydecoper zich weinig gelegen liet liggen aan het onderscheid tussen *ei* en *ey*. Elders in de *Proeve* maakt hij duidelijk dat hoewel sommigen aan het eind van bepaalde tweeklanken een *y* in plaats van een *i* verkiezen, hij zelf van mening is dat 'de *i* daar genoegsaam den vereischten klank uitdrukt' (1730: 286-287).[80]

Huydecoper is het niet met Ten Kate eens dat het imperfectum van het werkwoord *leggen* - te weten *leide* - indertijd *legde* luidde. Deze verleden-tijdsvorm heeft Huydecoper namelijk nooit bij één van de 'Oude Nederduitschen' aangetroffen. Naar zijn mening is niet *legde* in *leyde* veranderd, maar *leyde* door een 'zeer klein getal'

77 Volgens deze zestiende-eeuwse grammatica ligt de klank van de *ey* in woorden als *gheyt, zeyd, screyen, rein, clein* tussen de *e* en de *i* in. Niettemin wordt de *ey* in het algemeen uitgesproken als *ay* (1584: 35-36). Dit 'misbruyck inde uyt spraack' heeft zijn weerslag gekregen in geschreven taal. Vgl. Dibbets 1985: 402-405.

78 Bij de bespreking van de *ei*-klank merkt Moller (1908: 122) op dat Vondel sommige Nederlandse woorden met de Noord-Hollandse (ook Amsterdamse) tongval met *ay* of *ai* zal hebben uitgesproken. Op basis van drie plaatsen uit het werk van Vondel waar *ai* rijmt op *ei*, trekt hij de conclusie dat deze klanken vroeger meer dan in onze tegenwoordige beschaafde uitspraak bij elkaar lagen.

79 Moller (1908: 121) stelt vast dat Vondel samengestelde klanken die eindigen op een *j*-klank, aanvankelijk overal weergaf met een *y* (*oyt, uyt, leyt, struyck*). Sedert 1633 spelt Vondel deze *j*-klank volgens deze door Moller geformuleerde regel: 'Komt [...] die *j*-klank aan et eind van et gehele woord, dan duidt hij die aan door *y*, in alle andere gevallen door *i*'.

80 Sewel (1708: 15) daarentegen acht het raadzamer om *ey* in plaats van *ei* te spellen. De spelling *ey* is niet alleen de meest gebruikelijke, zij wordt ook 'gebruykt by Mannen van naame, en opbouwers onzer taale'.

van Nieuwen gewijzigd in *legde*. Dat *leide* de oorspronkelijke imperfectumvorm is geweest, maakt Huydecoper op uit het taalgebruik van 'Frank-Teutsche Schryvers', die gewoon waren *legita* als imperfectum te bezigen. Na weglating van de *g* ontstond hieruit de vorm *leita*, die zich in het Nederlands tot *leide* ontwikkelde, 'op de zelfde wyze [...] als de Nederduitschen *eislyk* maakten van *egislich*' (1730: 509-510).[81]

81 Dat het Nederlandse woord *eislyk* is afgeleid van het 'Frank-Teutsche' *egislich* kan Huydecoper hebben ontleend aan Ten Kate (1723,II: 675).

Het woord *eislyk* had Huydecoper in de *Proeve* al eerder ter sprake gebracht en wel in verband met het verschil in spelling tussen *ei* en *y*. Op pagina 354 schrijft hij dat we in het Nederlands naast de correcte vorm *eislyk* - en de spellingvarianten *eyslyk, eyselyk, eysselick, eysselyck* - ook *ijsselick* aantreffen. De Ouden kenden maar één spelling: zij schreven te allen tijde *eislyk*: ''t welk [...] het rechte woord is' (1730: 353).[82] Het woord *ijsselick* heeft volgens Huydecoper aan het eind van de zestiende eeuw zijn intrede gedaan: 'want Plantyn 1573. heeft noch alleen *Eysselick*. maar Kiliaen, omtrent 25 jaaren jonger, heeft het beide' (1730: 353).[83]

Huydecoper vindt het verbazingwekkend dat de verwarring tussen de *ij* en de *ey* alleen voorkomt in de woorden *ijs* en *eys*, 'daar onze taal anders zo zuiver gebleeven is in het onderscheiden van *ij* en *ey*'.[84] Als mogelijke verklaring voor de spelling *ijsselick* oppert Huydecoper dat men oordeelde dat het woord afgeleid was van *ijs*, 'het welk ook schyn heeft'. Dat echter alleen *eislyk* correct gespeld is, blijkt daaruit 'dat deeze twee letteren slechts eene verkorting zyn van EGI' (1730: 354).

Een ander voorbeeld waaruit blijkt dat er onzekerheid bestaat over de spelling van de 'lettergreep' *ijs/eys*, is het woord *ijzerkruid*. Ten onrechte staat Kiliaen volgens Huydecoper naast *ijserkruyd* de vorm *eysen-kruyd* toe.[85] In het woordenboek van Plantijn is alleen *ijser-kruydt* gelemmatiseerd[86] en dat is de enig juiste spelling, 'want *isen* [niet *eisen*] was oudstyds 't geen nu is *yzer*' (1730: 354).[87]

6.11.5 EU/UE

In het uit 1514 stammende geschrift met de titel *Tscep vol Wonders* komt het woord *prues* 'preuts' voor. Dit woord gaf Huydecoper aanleiding tot de opmerking dat het geschreven is 'op de wyze van veelen der Ouden, die den klank van *eu* uitdrukten door *ue*'. De spelling *ue* wordt volgens Huydecoper in de *Twe-spraack* op pagina 38 'met zeer ongegronde redenen' gepropageerd (1730: 437).

Welke redenen werden er in deze eerste gedrukte spraakkunst van het Nederlands gegeven? Op de door Huydecoper aangeduide plaats komen we twee argumenten tegen. Men stelt dat woorden als *dueghd, vrueghd, jueght, sueren, zueren* en *trueren* met *ue* moeten worden gespeld 'na het oude gebruyck'. Een ander argument dat voor de spelling *ue* wordt aangevoerd is dat in het Hoogduits en in het Latijn de *eu* blijkens

82 Vgl. 1730: 510: 'datmen nu *ijslijk* schryft, is by misbruik'.

83 Voor het woord *krijt*, aldus Huydecoper, zeggen wij tegenwoordig 'kwaalyk' *Kreits*, een spelling die wij volgens hem hebben ontleend aan het Hoogduits: 'Kiliaen is hier van de eersten, die met een kwaad exempel zyn voorgegaan, schryvende beide *Krijt* en *Kreyt:* welke onachtsaamheid wy meer in hem ontdekt hebben' (1730: 471).

84 Dit is ook de reden waarom *livrey* volgens Huydecoper niet afgeleid kan zijn van *lievery*, zoals Carolus Tuinman beweert: 'De Derde greep RY zou moeten misvormd zyn in REY. maar noit hebben de Ouden zich vergist in den klank, of in den schryfwyze, van Y en EY, of EI. Dit is zo klaar, en reeds zo dikwils van anderen, voor my, aangemerkt, dat het niet waardig is, dat wy 'er ons mede ophouden' (1730: 319).

85 Vgl. Kiliaen 1599: 209: 'yser-kruyd j. eysen kruyd'.

86 Vgl. Plantin 1573: f. $Z2^{v}$: 'ijserkruydt'.

87 Van Lelyveld (1784: 344) stelt dat sinds twee eeuwen in sommige streken van Nederland, met name in Amstel- en Rijnland het onderscheid tussen *ei* en *y* in de uitspraak geheel of ten deele verloren is gegaan.

de woorden *Hóóghteutsch* respectievelijk *neuter* ‘tót een ander gheklanck’ gebruikt wordt dan waarvoor men in het

Nederlands ‘blykende by oude schriften’ de spelling *ue* bezigden.[88]

Huydecoper wijst er vervolgens op dat de woorden *preitii* en *preiter* van dezelfde oorsprong zijn als *preutsch*, waarbij hij refereert aan Mylius' *Archaelogus Teuto* (1717). Mylius verklaart *preitii* met ‘preuitsheit’, en *preiter* met ‘preuits’, waarbij Huydecoper aantekent: ‘in deeze manier van Spelling, *Preui*, nu met reden afgedankt, schynen zich te vereenigen het oude *Prei* van Kero, *Pruy* van Plantyn en Kiliaen, en het tegenwoordige *Preu*’ (1730: 438-439).[89]

Op pagina 503 van de *Proeve* noemt Huydecoper enkele woorden die door sommigen met *ee* en door anderen met *eu* worden geschreven. Uit het volgende citaat blijkt dat hij in dergelijke gevallen de variant met *eu* van de hand wijst:

> men maakt geen onderscheid tusschen *sneuvelen, sneevelen* en *sneeven*. het eerste [...] wordt, by misbruik, gezeid voor *Sneevelen*, evengelyk *Leunen* voor *Leenen*, [...] en *speulen, beuzem, deuze*, voor *speelen, bezem, deeze*
> (1730: 503)

Voor nadere informatie over *leenen* en *leunen* verwijst Huydecoper naar een aantekening bij vers 871 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘[...] hy ging, leunende voorover’. Daar lezen we dat de taalkundige Winschoten *leende* als Leids en *leunde* als Amsterdams bestempelde. Dit onderscheid is volgens Huydecoper ‘van weinig belang’, omdat men *leunen* ook aantreft bij tal van schrijvers die niet uit Amsterdam afkomstig zijn (1730: 554). Op de aangewezen plaats lezen we verder dat Huydecoper het niet waarschijnlijk acht dat de vorm *leunen* door de Ouden is gebruikt: het woordenboek van Plantijn kent alleen *lenen* als trefwoord, terwijl dat van Kiliaen zowel *lenen* als *leunen* heeft (1730: 556). Hij adviseert iedereen die zuiver Nederlands wenst te bezigen, om altijd *leenen* te schrijven, ‘dat in den tyd der verwarringen kwaalyk verwisseld is aan *Leunen*’.[90]

6.11.6 IE

In de door Vondel gebezigde spelling *merri, oli* en *leli* kan Huydecoper zich niet vinden. Deze woorden dienen volgens hem aan het eind met *ie* gespeld te worden (1730: 271). Om dezelfde reden zou Vondel er naar de mening van Huydecoper beter aan hebben gedaan om *spongie* in plaats van *spongi* te schrijven (1730: 39).

Aan de hand van zeven voorbeelden toont Huydecoper aan dat de Ouden woorden als *merrie* niet - zoals Vondel - met *i* maar met *ie* besloten: *ystorie, historie, glavie, possessie, tralie, provincie* en *gracie*. Deze schrijfwijze komt volgens Huydecoper

88 Vgl. Dibbets 1985: 414-415.

89 Sewel (1708: 14) merkt bij de bespreking van de *eu* op dat de letters *e* en *u*, ‘wanneer zy, schoon elk byzonder, op 't allervlugst uytgesprooken worden, dien klank voort[brengen], gelyk een ieder, als hy maar behoorlyk met zyn oor te raade gaat, ligtelyk zal konnen hooren; zulks dat men dan niet behoeft te spellen *peuin, speuy, enz*. gelyk sommige Hóllanders doen’.

90 Hinlópen keurt in de tweede druk van de *Proeve* zowel *lenen, leunen, leenen* als *lienen* goed: ‘In de Noordhollandsche uitsprake wordt de zachte *e* in *eu* veranderd [...] de harde of dubbele *ee* in *ie*’ (1788: 276).

‘met de uitspraak der woorden volkomen overeen: waarom wy ons ook daaraan houden’ (1730: 271).

Dit alles speelt hem in de kaart bij het bepalen van de afleiding van het woord *Liverey*. Bij de uitgebreide bespreking van dit woord beweert Huydecoper namelijk dat het volstrekt onmogelijk is dat *Liverey* van dezelfde oorsprong is als *Lievery*. Dat zou namelijk strijdig zijn met ‘het gebruik der Ouden, die noit, in eenig woord, den Tweeklank IE, en den Klinker I verwisseld hebben: maar zeer dikwils I en Y, gelyk ook I en E’ (1730: 318).

Dat er bij de Ouden een wezenlijk onderscheid in klank bestond tussen de IE en de I, blijkt volgens Huydecoper uit een vergelijking van de volgende woordparen, 'waarin noit IE en I verwisseld zyn': *zieden* ('kooken') en *ziden* ('zyden'); *lieden* ('menschen') en *liden* ('lyden'); *lieven* ('minnen') en *liven* ('lyven'); *wiele* ('rad') en *wile* ('wyle'); *dienen* en *dinen*; *die* en *di*; *wie* en *wi*; *zie* en *zi* (1730: 318). Deze en andere voorbeelden[91] wijzen uit dat 'de *i* aan het einde [lees: van een lettergreep, RdB]' bij de Ouden tegenwoordig wordt uitgedrukt door middel van een verlengde *i*, dat wil zeggen een *y* of een *ij*.

Over de klankwaarde van de *ie* deelt Huydecoper mede dat deze zich ten opzichte van de *i* en de *ij* verhoudt als de *oe* ten opzichte van de *o* en de *oo* (1730: 271). Van deze opmerking worden we nauwelijks iets wijzer, omdat de *Proeve* geen informatie biedt over de klankwaarde van de *oe*.

6.11.7 IEU

In vers 586 van het zesde boek van de *Herscheppinge* - 'Zy eeren Itis dagh, die zyn geboort' vernuwt' - schrijft Vondel *vernuwt* in plaats van *vernieuwt*. Hij hanteert deze spelling volgens Huydecoper 'om 't Rym. anders schryft hy altyd *vernieuwen*' (1730: 286). Bij de Ouden bestaan voor dit woord talloze schrijfwijzen, waarvan Huydecoper vervolgens enige voorbeelden geeft.

6.11.8 OE

Hierboven hebben we gezien dat de klank van de *oe* ten aanzien van de *o* en de *oo* eenzelfde positie inneemt als de *ie* ten opzichte van de *i* en de *ij*. Op pagina 482 van de *Proeve* merkt Huydecoper verder over de klinkercombinatie *oe* op dat deze door 'Aalouden' als Willeramus en Otfridus (zie 4.3.4) altijd wordt uitgedrukt door middel van het letterteken *ua*.

De door Vondel gebezigde spelling *reukeloos* in de zin van 'roekeloos' - met *eu* in plaats van *oe* - wordt door Huydecoper van de hand gewezen. Hij beroept zich hierbij op het principe van de etymologie: '*Reukeloos*, is zonder *reuk: Roekeloos*, is zonder *Roek*, d.i. zonder *Zorg*' (1730: 481).

6.11.9 OI/OY

Bij de bespreking van de *y* heben we gezien dat deze letter naar de mening van Huydecoper alleen in tweeklanken nog de klank van een *i* heeft, waarbij hij als voorbeeld onder meer de spellingvarianten *noit* en *noyt* geeft. Huydecoper spreekt bij deze woorden zijn voorkeur uit voor de notatie met een *i* in plaats van met een *y* (1730: 286; vgl. 6.10.6).

91 Vgl. 1730: 354 waar Huydecoper aantekent dat *isen* 'oudstyds 't geen nu is *yzer*' betekende.

6.11.10 OU

Op bladzijde 567 van de *Proeve* wijst Huydecoper erop dat bij de Ouden de spelling *verflouwen* - met *ou* - ‘gemeen’ is. In het achttiende-eeuwse Nederlands is deze schrijfwijze ‘verouderd’ en dient men het werkwoord met *aau* te spellen: *verflaauwen*.

6.12 Medeklinkers

Na de klinkers worden in de volgende paragrafen de medeklinkers aan de orde gesteld. Daarbij zal ik eerst stilstaan bij het onderscheid tussen *zachte* en *scherpe* letters, een onderscheid dat bij de bespreking van de klinker *i* al terloops ter sprake is gebracht. Vervolgens bespreek ik alle medeklinkers waarover Huydecoper in de *Proeve* een expliciete uitspraak heeft gedaan.

6.12.1 Zacht-scherp

Op bladzijde 204 van de *Proeve* laat Huydecoper weten dat het voor hem vaststaat

> dat onze letters, somtyds wat zachter, somtyds wat scherper, worden uitgesproken, naar maate van de zachtheid of scherpheid der Letteren, die haar naast zyn <er voor of achter staan>
> (1730: 204)

Dit citaat laat zien dat Huydecoper inzag dat klanken onder invloed van naburige klanken kunnen veranderen en dat er aldus klankvarianten ontstaan, een verschijnsel dat in de fonetiek bekend staat als combinatorische variatie. Combinatorische variatie die in het Nederlands algemeen is, wordt door taalkundigen aangeduid met de term assimilatie. Huydecoper bespreekt in de *Proeve* een duidelijk geval van wat tegenwoordig progressieve assimilatie wordt genoemd.[92] Naar aanleiding van de spelling *ontfangen* merkt Huydecoper op dat deze schrijfwijze het gevolg is van een verbasterde uitspraak. Hij geeft toe dat de letter *v* iets van haar 'natuurelyke zachtheid' verliest wanneer zij op een *t* volgt, maar hierdoor geenszins 'de scherpheid van de F' krijgt. Het levert eerder een klank op die tussen de *v* en de *f* inzit:

> [degenen] die in *ontfangen* de F zo scherp uitspreeken, als in *ontfermen* en in *ontfutselen*, die spreeken, naar myn oordeel, niet wel.[93]
> (1730: 204)

De *v* wordt volgens Huydecoper onder invloed van een voorafgaande *t* weliswaar iets 'scherper' uitgesproken, maar dit houdt niet in dat de *v* haar 'zachtheid' geheel verliest. Met andere woorden, in de uitspraak van het woord *ontvangen* is de *v* scherp in relatieve zin, in absolute zin wordt de *v* daarentegen nog steeds gekenmerkt door *zachtheid*.

Wordt het onderscheid *zacht-scherp* in het bovenstaande voornamelijk toegepast op twee varianten van één foneem - een zachte *v* en een minder zachte *v* -, de genoemde termen worden door Huydecoper eveneens gebruikt om twee verschillende fonemen tegenover elkaar te plaatsen. Hierboven hebben we al gezien dat Huydecoper

92 Zie voor een bespreking van deze termen en voorbeelden, Van den Toorn 1980: 110.

93 Vgl. Moonen 1706: 6: 'De F, die met eene sterker beweeginge de onderste lip tegens de bovenste tanden trekt, dan de V, heeft in den klank eenige gemeenschap met de V, zo dat de F als eene scherpe V, en de V als eene zachte F wordt aengemerkt'; vgl. Moonen 1706: 13-14: 'De V heeft in den klank (als boven by de F is aengemerkt) eenige gelykheit met de F, en gelyk de F eene scherpe V is, zoo is de V als eene zachte F'.

zacht en *scherp* en daarvan afgeleide woorden hanteerde ten aanzien van de klinkers *i* en *e*. Dit verschil is niet alleen van toepassing op klinkers, maar ook op medeklinkers. Aan de 'scherpheid' van de *f* en de 'zachtheid' van de *v* is al aandacht geschonken. Een vergelijkbare tegenstelling valt ook waar te nemen bij de consonanten *b* en *p*, en *d* en *t*.[94] Deze twee paren zullen

94 Reeds in de *Twe-spraack* (1584) wordt erop gewezen dat er tussen de klank van sommige consonanten onderling grote overeenkomst bestaat, waarbij onder andere de paren *b* en *p, d* en *t*, en *f* en *v* worden vermeldt (Dibbets 1985: 417-419). Sewel maakt in zijn *Nederduytsche spraakkonst* geen gebruik van het begrippenpaar *zacht* en *scherp*. Wel wijst hij er aan het eind van het hoofdstuk over de spelling op dat er bepaalde letters zijn 'die met andere eenige gemeenschap hebben, maar daarom echter niet onder malkanderen behooren verward te worden' (1708: 32), waartoe onder meer de *b* en de *p*, de *d* en de *t*, en de *f* en de *v* behoren.

achtereenvolgens worden besproken.

Er bestaat volgens Huydecoper slechts een gering verschil in uitspraak tussen de letters *b* en *p*. Dit verschil is in zijn ogen vergelijkbaar met de mate waarin de *d* en de *t* van elkaar afwijken. In de aantekening bij vers 278 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Zyn kleet in bont en d'arm verkeert in pooten [...]' - formuleert hij dit als volgt:

> daar is geen minder onderscheid tusschen *God* en *Got*, als 'er is tusschen *heb* en *hep*.
> (1730: 31)

Nemen we in aanmerking dat Huydecoper op bladzijde 33 van de *Proeve* 'zachtheid' noemt als eigenschap van de *d* en 'scherpheid' als kenmerk van de *t*, dan kunnen we analoog daaraan opmaken dat voor hem de *b* 'zacht' en de *p* 'scherp' is.[95]

Huydecoper zegt dat de zinnen *ik vind dat niet* en *hy vindt dat niet* worden uitgesproken alsof er geschreven stond: *ik vin dat niet* en *hy vint dat niet*. Hieruit blijkt volgens hem 'oogschynelyk' <duidelijk> de zachtheid van de *d* en de scherpheid van de *t*,[96] 'want daardoor wordt de eerste aan 't eind der woorden somtyds geheel uitgelaaten, de tweede noit' (1730: 33). Om het in moderne bewoordingen te zeggen: wordt een woord gespeld met een opeenvolging van een stemhebbende occlusief - *d* - en een stemloze occlusief - *t* - dan spreken we slechts de laatste uit.

Het wegvallen van de *d* in de uitspraak heeft volgens Huydecoper niet alleen plaats bij werkwoordsvormen, maar ook bij bijvoeglijke naamwoorden. Zo hoeft de *d* aan het eind van *kwaad, goed, snood* 'om haare zachtheid' niet uitgesproken te worden: *kwaa, goe, snoo*.[97] De *t* daarentegen bezit deze mogelijkheid 'mids <wegens> haar scherpheid' niet (1730: 33).[98]

Het onderscheid dat Huydecoper heeft gemaakt tussen 'zachte' en 'scherpe' medeklinkers, lijkt overeen te stemmen met het tegenwoordige onderscheid in 'stemhebbend' en 'stemloos'. Voorzichtigheid is echter geboden: onduidelijk is namelijk of Huydecoper de essentie van het onderscheid stemhebbend-stemloos - te weten: het wel of niet trillen van de stembanden - heeft gezien of dat hij alleen de 'week' heid van de spanning van de lippen heeft vastgesteld.

95 Moonen (1706: 4) merkt op dat de *b* in de uitspraak een grote mate van overeenkomst vertoont met 'haere gebuurletter' de *p*. De *b* zouden we daarom min of meer gelijk kunnen stellen aan een 'zachte P' en de *p* aan een 'scherpe B'. Het enige verschil tussen de twee medeklinkers is daarin gelegen dat de lippen bij het realiseren van de *b* 'wat slapper' worden geopend dan bij de *p*.

96 Eerder al had Moonen (1706: 6) erop gewezen dat de *d* op nagenoeg identieke wijze wordt voortgebracht als de *t* 'als beide de tong tegens de tanden slaende, en ras weder te rugge trekkende, doch de D slapper, dan de T. En dus is de D zachter van geluit'; vgl. 1706: 12: 'De T heeft eenige gelykheit in het geluit met de D, doch is scherper van klank, dan de D'.

97 Op de vraag of de spelling *blydschap* beter is dan *blyschap* antwoordt Huydecoper dat '*blydschap* misschien beter is: omdat in *bly* en *blyschap*, de D, mids haare zachtheid, schynt weg te smelten' (1730: 290).

98 De zachtheid van de *d* ten opzichte van de *t* blijkt volgens Van Lelyveld ook uit 'de menigvuldige verkortingen, welke wy in onze taal hebben, door uitlating van de D' (1782: 87). Daarbij denkt hij aan woorden als *vader, bloeden, bieden, geboden, weder, vergaderen* en dergelijke.

6.12.2 B

Het onderscheid dat Huydecoper maakt tussen de ‘zachte’ *b* en de ‘scherpe’ *t* is aan de orde gesteld in de vorige paragraaf. Deze nauwe overeenkomst in klank tussen de *b* en de *p* zal er naar Huydecopers overtuiging de oorzaak van zijn geweest dat veel mensen *ampten*

- met een *p* - schreven.[99] Deze spelling was hem een doorn in het oog en zij gaf hem dan ook aanleiding in de 'Byvoegsels en verbeteringen' het woord *Ampten*, dat hij op bladzijde 301 van de *Proeve* had gebezigd, te wijzigen in *Ambten* (1730: 632). Huydecoper beroept zich hierbij op de regel van de etymologie, want 'ons Duitsch woord AMBT (niet *Ampt*[100] of *Amt*[101])' is naar zijn zeggen afgeleid van het 'Celtische' *amb* (1730: 585).[102]

6.12.3 C

Huydecoper biedt in de *Proeve* geen expliciete informatie over het gebruik van de letter *c*.

6.12.4 D

Bij de bespreking van het werkwoord zal in de paragraaf die handelt over het accidens *vervoeging*, worden ingegaan op de spelling van de werkwoordsvormen en op de regels voor het gebruik van *-d, -t, -dt* (zie 7.4.10).

Naar aanleiding van vers 278 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Zyn kleet in bont en d'arm verkeert in pooten [...]' - gaat Huydecoper in op de vraag wanneer men aan het eind van naamwoorden en deelwoorden *-d* dan wel *-t* moet spellen. Op pagina 31 van de *Proeve* stelt hij daarvoor de volgende regel op:

> de Zelfstandige en Byvoegelyke Naamwoorden, als mede de Deelwoorden, die in 't Meerv. getal, of in 't Vrouwl. geslachte, DEN of DE hebben, moeten ook in 't Eenv. getal met eene D geschreeven zyn, als *god, goden; snood, snoode; verkeerd, verkeerde*.
> (1730: 31)

Zonder nadere toelichting zullen de meeste lezers de bovenstaande regel zo uitleggen, dat men *God, snood* en *verkeerd* in het enkelvoud met een *d* moet schrijven, omdat men deze letter in het meervoud en in verbogen vormen eveneens met een *d* noteert. Deze opvatting is volgens Huydecoper niet correct:

99 Uit de geschriften van 'Otfridus, Notkerus, en andere Duitsche of Frank-Teutsche schryvers van dien tyd' kunnen we volgens Huydecoper opmaken dat zij de *b* en de *p* 'byna zonder eenig onderscheid' gebruikt hebben (1730: 439).

100 Sewel (1708: 25) merkt op dat de *p* 'by eenige weynigen in *Ampt, amptenaar*, als overtóllig, verworpen wordt: onaangezien men in 't Latyn, alleenlyk *euphoniae gratiâ*, en niet om de eygenschap des woords, *Emptum, sumptum* te schryven gewoon is'.

101 Deze spelling stond Moonen (1706: 11) voor.

102 Het is mogelijk dat voor dit gegeven Ten Kates *Aenleiding* als bron heeft gediend. In het tweede deel ervan staat dat het Latijnse woord *ambactus* volgens Julius Caesar is ontleend aan het oude Gallisch (1723,II: 631), één van de loten aan de Keltische taalboom (1723,I: 61).

> die zo redeneeren, dien moeten de herssens dwars in 't hoofd leggen, dewylze een bewys, dat uit zich zelf klaar is, door omkeering verduisteren. want men schryft niet *brood* en *noot*, omdatmen zegt *brooden* en *nooten:* maar integendeel, men zegt *brooden* en *nooten*, omdatmen in 't eenvoudige zegt *brood* en *noot*.
> (1730: 32)

waaraan hij in de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ toevoegt:

> want in geen taale wordt het Eenv. van 't Meerv. maar dit altyd van dat, afgeleid.[103]
> (1730: 619)

Huydecoper beweert dat hij *brood* met een *d* besluit en aan het eind van *noot* een *t* schrijft, omdat hij deze klanken hoorde, niet omdat het meervoud van deze woorden *brooden* respectievelijk *nooten* is. Anders gezegd, Huydecoper hanteerde bij deze woorden niet de regel van de analogie, maar de regel van de (beschaafde) uitspraak.

103 Vgl. Ten Kate 1723: II, 32-33 waar wordt gezegd dat het onjuist is om te stellen dat de ‘de *Pluralis* eerder als de *Singularis*’ zou zijn ontstaan.

Wat dit aangaat, beroept Huydecoper zich op hetzelfde principe als Moonen, met dit verschil dat de laatste aan het eind van een woord als *brood* in de uitspraak een *t* hoort. Moonen acht het raadzaam om zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden als *lant, hant, goet* in onverbogen vorm te laten eindigen op een *t*, ook al worden deze woorden in de verbuiging - waaronder de meervoudsvorming valt - met een *d* gespeld. Aan het eind van een woord is de *d* 'om haeren zachten klank' namelijk amper hoorbaar. Om die reden dient zij haar plaats volgens Moonen af te staan aan de verwante maar 'scherper en sterker' klinkende *t* (1706: 32).[104] Door *land* en *blind* met een *d* te spellen, houdt men volgens Moonen weliswaar rekening met 'de afkomste en verwantschap der woorden' maar veronachtzaamt men 'de welluidendheit' (1706: 33).[105] Moonen verdedigt zijn spellingopvatting onder meer met de opmerking dat niet alleen in het Nederlands maar ook in andere talen 'letters van het zelve werktuig' - zoals de *d* en de *t* - vaak met elkaar worden verwisseld (1706: 34-35).

Hoewel sommige grammatici van mening zijn dat een spelling als *lant* meer in overeenstemming is met de 'welluydendheyd' dan *land*, vindt Sewel (1708: 9) dat men zelfstandige naamwoorden als *God, stad, lid, land* met een *d* moet spellen, 'omdat men zégt, *Goden, steden, leden, landen*'.[106]

Overigens vraagt Sewel (1708: 10) zich af of de spelling *lant* nader aan 'de eygentlyke uytspraak' komt dan *land*, want als men spreekt over ''s *Lands welvaaren*, dan wordt daarin meer van de D dan van de T gehoord'. Maar ook al zou de spelling van *Gód, stad, land* in strijd zijn met de uitspraak, dan nog zou het volgens hem niet wenselijk zijn deze en vergelijkbare woorden met een *t* op het eind te schrijven. De 'gelykluydendheyd van sommige woorden, die veel in betekenisse verscheelen' - *rad, rat; wand, want; lood, loot; nood, noot* - zou tot grote verwarring aanleiding kunnen geven. In de schrijfwijze *God, hand, land* vindt Sewel zich bovendien gesterkt door de identieke woordvormen in het Engels, een taal die 'voor een groot gedeelte oud Duytsch' is (Sewel 1708: 10-11).

Zoals we hebben gezien wil Huydecoper aan het eind van naamwoorden en deelwoorden op grond van de uitspraak een *d* spellen. Het bezwaar dat Moonen in zijn *Nederduitsche spraekkunst* tegen een dergelijke spelling had geopperd, wordt door Huydecoper resoluut van de hand gewezen:

> De voornaamste tegenwerping, diemen hiertegen inbrengt, is de uitspraak, dewyl, zegtmen, de T aan het einde van alle die woorden gehoord wordt: 't welk ik ontken waar te zyn.[107]
> (1730: 31)

104 De enige uitzondering op deze regel vormen eigennamen 'die uit andere taelen oirspronkelyk zyn' als *David*, en 'Wortelwoorden' als *wend, schud* (1706: 32).

105 Vgl. Schaars 1988: 90-91, 93.

106 Hoewel Sewel het in het hoofdstuk over de spelling niet expliciet vermeldt, hanteert hij dit - wat wij noemen - gelijkvormigheidsprincipe niet alleen bij de spelling van zelfstandige naamwoorden maar getuige de voorbeelden ook bij de spelling van bijvoeglijke naamwoorden (1708: 111).

107 Het is mogelijk dat deze bewering het gevolg is van spellinguitspraak, maar het kan ook zijn dat Huydecoper deze woorden schreef naar aanleiding van een nu niet meer bestaand verschil in uitspraak. Caron (1972: 53) bespreekt een aantal regels die Van Heule in *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst* (1625) heeft geformuleerd omtrent de verandering van *t* in *d* aan het eind van woorden.

Naar eigen zeggen nam Huydecoper een verschil waar tussen de *d* en de *t* aan het eind van een woord. Aan degenen die niet in het bezit zijn van ‘fyne Tongen, en gezuiverde Ooren’, zal dit onderscheid in gesproken taal volgens hem ontgaan. Dit geeft hun evenwel allerminst het recht om het verschil in geschreven Nederlands te doen verdwijnen:

> die *God* (*Deus*) uitspreeken als *Got* (een volknaam) en *nood* (*gevaar*) als *noot* (een boomvrucht) konnen met het zelfde recht beweeren, datmen moet schryven ik *hep*, voor ik *heb:* want daar is

> geen minder onderscheid tusschen *God* en *Got*, als 'er is tusschen *heb* en *hep*. doch al sprakmen zo, wat gevolg, dat een bedorven uitspraak ook de schryfwys bederven moet?
> (1730: 31)

Uit de Latijnse benamingen *Hollandia* en *Brabantia* blijkt volgens Huydecoper duidelijk ‘dat de ouden die letteren [t.w. *d* en *t*] wel <goed> onderscheidden, en verschil bemerkten tusschen *Holland* en *Brabant:* en zo in anderen’ (1730: 33).[108]

Huydecoper beroept zich bij het onderscheid in spelling tussen zelfstandige woorden als *nood* en *noot* dus niet - zoals Sewel vóór hem had gedaan - op de regel van de gelijkvormigheid maar op de regel van de beschaafde uitspraak.

Voor Huydecoper speelde ook de regel van de differentiatie een rol. Op pagina 634 en 635 van de *Proeve* benadrukt Huydecoper dat het ten einde dubbelzinnigheden te vermijden van belang is in de spelling onderscheid te maken tussen enerzijds *hard* en anderzijds *hart*. Zo betekent volgens hem de uitdrukking *'t hard onder de zoolen hebben* ‘vaste grond onder de voeten hebben’, maar *het hart onder de zoolen hebben* ‘geen moed hebben’.[109]

Een bijzonder geval vormt de spelling van zelfstandige naamwoorden die zijn ontstaan door toevoeging van het suffix *-heid*. Hoewel sommige ‘nette schryvers’ de uitgang *-heid* met een *-t* spellen, wijst Huydecoper deze notatie zonder opgaaf van redenen van de hand (1730: 35).[110] Waarschijnlijk zou hij beweerd hebben een *-d* te horen en te zeggen.

Bij het spellen van deelwoorden staat Huydecoper uitvoerig stil, omdat hij had bemerkt dat er talloze auteurs zijn die daarin ‘mistasten’. Huydecoper drukt hun op het hart de ‘Lydende Deelwoorden’ (1730: 34) ‘*verkeerd, bemind*, en diergelyke’ te laten eindigen op een *d*, niet op een *t*.[111] Dat de spelwijze met een *d* de enig juiste is, volgt daaruit dat deze woorden ‘zo in 't vrouwelyk geslachte, als in 't meervoudig getal’ *verkeerde* respectievelijk *beminden* luiden.[112] Ook de ‘werkende deelwoorden’ - *verkeerend, beminnend, loopend, strydend* - moeten met een *d* geschreven worden, ‘gelyk ten eersten blykt, als men de E daar achter aan voegt’ (1730: 36). Deze manier om te bepalen of een deelwoord met een *d* dan wel een *t* moet worden geschreven, wekt verbazing. Enige pagina's tevoren had het argument om *brood* met een *d* te spellen omdat het meervoud ervan *brooden* luidt, voor Huydecoper namelijk geen geldigheid. Waarom hij zich bij de deelwoorden niet beroept op de regel van de

108 Bij Sewel (1708: 11) treffen we woorden van gelijke strekking aan: ‘Wyders indien onze voorvaders geoordeeld hadden, dat *Lant* beter geschreeven was dan *Land*, waarom zouden zy tóch ons *Hólland* in 't Latyn genoemd hebben *Hollandia*, en waarom niet *Hollantia*, zo wel als *Brabantia*’.

109 Vóór hem had Sewel (1708: 33) er door middel van het voorbeeldzinnetje ‘*Zy heeft een* hard hart’ op gewezen dat het verschil in betekenis tussen *hard* en *hart* in de spelling tot uitdrukking moet worden gebracht.

110 Moonen (1706: 118) spelt dit suffix als *-heit*. Sewel (1708: 58) schrijft daarvoor *heyd*, terwijl Ten Kate (1723: II, 81) zowel de vormen *heid* als *heyd* erkent.

111 Voor Moonen (1706: 36) was de *t* de ‘merkletter’ van alle ‘Deelwoorden’.

112 Om vast te kunnen stellen of ‘lydende Deelwoorden’ eindigen op een *t* of op een *d*, raadt Sewel (1708: 9-10) aan om het deelwoord adjectivisch te gebruiken in combinatie met een vrouwelijk naamwoord en te letten op de verbogen vorm. Zo behoort men *bekend* te spellen, omdat men *Eene bekende vrouw* zegt. Sewel houdt zich in dezen dus aan de regel van de gelijkvormigheid.

beschaafde uitspraak maar op die van de gelijkvormigheid, is voor ons onduidelijk. Wellicht hoorde of sprak Huydecoper in deze woorden geen *-d* en nam hij, nu zijn eerste - en belangrijkste - regel niet opging, zijn toevlucht tot een niet onbekende tweede.

Een op zichzelf staande opmerking heeft betrekking op de spelling *wentelen*. Huydecoper deelt mee dat de door Kiliaen en enkele Nieuwen gebezigde spelling *wendtelen* onjuist is,

'want de D verwandelt hier in een T' (1730: 582).[113]

In de *Proeve* staat Huydecoper langdurig stil bij de spellingvarianten *God* en *Godt*. Hij verbaast zich erover 'datmen tegenwoordig, en eenige jaaren herwaarts, het woord *god* zo algemeen geschreeven vindt met DT, *godt;* zelfs ook van hun, die deeze Spelling in geen een ander zelfstandig woord aanneemen' (1730: 32). Tot de auteurs die Huydecoper voor ogen stonden toen hij deze woorden neerschreef, zou Arnold Moonen gerekend kunnen worden. Zo schrijft Moonen in zijn Nederlandse grammatica dat zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden in het enkelvoud nooit op een *d* maar altijd op een *t* moeten eindigen, zelfs al komt er in het meervoud een *d* voor: *Lant - Landen*. Omdat het opperwezen in de derde naamval enkelvoud de vorm *Gode* heeft - en het meervoud 'naer der Heidenen oordeel' *Goden* luidt - zou men verwachten dat Moonen overeenkomstig de door hem opgestelde regel *Got* spelt. Deze spelling stuit bij hem echter op onoverkomelijke bezwaren, omdat op grond van de schrijfwijze *Got* niet valt uit te maken of men van doen heeft met 'het Opperste Weezen' of met 'eenen inboorling uit Gotlant'. Derhalve staat Moonen één uitzondering op zijn spellingregel toe en spelt hij in het vervolg *Godt* wanneer hij het heeft over de Allerhoogste (Moonen 1706: 35), zodat er ook in het Nederlands een tetragrammaton ontstaat.[114]

De notatie *godt* vindt volgens Huydecoper haar oorsprong bij 'Vader Vondel',[115] waarna zij bij een groot aantal auteurs ingang heeft gevonden: 'deeze doen zulks, omdat hy 't gedaan heeft'.[116] Met deze waarneming stelt Huydecoper zich niet tevreden, hij wil ook achterhalen waarom Vondel het opperwezen met vier letters heeft uitgedrukt. Voor Huydecoper staat het vast dat Vondel noch 'om de spelling van 't woord, noch om de eigenschap van de taal' *Godt* spelt. Zou dat het geval geweest zijn, dan had hij tevens *aerdt, bloedt* en *kleedt* hebben moeten spellen. Huydecoper vermoedt dat de spelling *Godt* de zeventiende-eeuwse literator was ingegeven door '[e]ene zekere bygeloovigheid, die hem een geheim deedt vinden in de *vier* letteren, waarmede dees Naam in [meest] alle taalen uitgedrukt wordt',[117] waarna hij uit Vondels *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* de volgende versregels citeert:

> *De Duitsch is dan gewoon den rycksten schat der schatten*
> Als andre *volcken, in* VIER *letteren te vatten,*

113 Vgl. 1730: 411: 'het woord WENDELEN, nu WENTELEN'.

114 Zie ook Schaars 1988: 88 en 91.

115 Van Lelyveld (1782: 82-83) wijst er in een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* op dat de spelling *Godt* niet, zoals Huydecoper beweert, door Vondel in het Nederlands is geïntroduceerd: 'PLANTYN schreef het reeds zoo in zijn *schat der Nederduytscher sprake* 1573, en zoo vinden wy het ook by ALDEGONDE, *Biënkorf* 1569. waarbywe MOERMAN, PEETER HEYNS, JAN VAN DEN DALE, JERONIMUS VAN DER VOORT, WILLEM VAN HAECHT, en een menigte andere Schryvers van de zestiende eeuw zouden kunnen voegen, als ook de Vertalers van onzen Staten Bybel, van welken men niet zeggen kan, dat zy VONDEL gevolgd zijn'.

116 Opmerkelijk genoeg vermeldt Huydecoper niet dat Vondel tot circa 1640 - tenminste in zijn dramateksten - vrijwel uitsluitend *god* schreef (zie Salemans & Schaars 1990).

117 Moller (1908: 129) noemt het onjuist te menen dat Vondel om deze mystieke betekenis *God* opzettelijk heeft aangeduid met *Godt*. Vondel hield zich gewoon aan de regel die Moller elders in het onderhavige artikel opgeeft: 'Onmiddelik na een korte of onvolkomen klinker schrijft Vondel standvastig *dt*: dus *bedt, stadt, hy redt, Godt*; na lange of volkomen klinkers of na medeklinkers, alleen *t, weerelt, hant*, de uitgang *-heit, wort, gout, stryt, leitsmans, wyt*, enz.' (1908: 114).

En GODT *te noemen 't geen noit teken noch geluit*
Voluit heeft afgebeelt.
(1730: 32)

Met deze uitspraak is Huydecoper het niet eens.[118] Hij wijst erop dat in het Italiaans en in

118 Volgens Huydecoper zal aan deze uitspraak hooguit door ‘eenen Roomsgezinden’ geloof worden gehecht. Een duidelijk voorbeeld van kritiek op het rooms-katholicisme treffen we aan op bladzijde 344 en 345 van de *Proeve*: ‘wy heeten Jupyn, Mars, enz. *Goden;* en den Paus, *zyn Heiligheid*. niet, omdatze zulks zyn; maar, omdatze daarvoor van het blinde Heidendom, en 't misleide volk, gehouden zyn, of noch worden gehouden’.

het Engels het opperwezen met een woord van drie letters wordt aangeduidt: *Dio* respectievelijk *God*, 'ons eigen woord' (1730: 32). Een andere reden waarom Huydecoper ervoor kiest om *God* te spellen is dat men 'in geene Oude Duitsche boeken, die geschreeven zyn voor den tyd der Nederlandsche Beroerten, deezen naam anders, dan met drie Letteren, GOD, geschreeven vinden' (1730: 32; vgl. 4.3.4).

In de tweede druk van de *Proeve* maakt de tekstbezorger Van Lelyveld een brief van Pieter Boddaert (1694-1760) aan Huydecoper wereldkundig, waarin deze stichtelijke dichter naar aanleiding van pagina 32 en 33 van de *Proeve* uiteenzet, waarom hij gekozen heeft voor de schrijfwijze *Godt*:

> Ik schrijf dan GODT, en niet GOD, om aan dat woord het vermogen te benemen om ene *meervoudige buiging* te ontfangen; dan namelijk als ik 'er den *Enigen Waerachtigen* GODT mede bedoel; omdat die in zijn wezen geen *meervoudig getal* lijd of lyden kan; dus kan ik ook geen GODTEN zeggen. Doch wanneer ik van andere onderwerpen spreek, die mede dien eernaam dragen, als *Engelen*, of *Joodsche overheden*, of *Afgoden*, dan schryf ik GOD zonder T
> (1782: 85)

In later werk heeft Boddaert de spelling *Godt* laten varen, aldus Van Lelyveld (1782: 86). Had Van Lelyveld het derde deel van Boddaerts *Stichtelyke gedichten* ingezien, dan zou hij gelezen hebben dat de Zeeuwse poëet hiertoe besloten had na Huydecopers antwoord op de zojuist genoemde brief. Aanvankelijk - zo schreef Huydecoper op 22 november 1731 aan Boddaert - keurde hij de door Boddaert opgegeven reden goed. Dit veranderde echter toen hij in de gedichten van Boddaert als tweede naamval *Godes* en als derde naamval *Gode* las. Wanneer die verbogen vormen kennelijk zonder enig bezwaar gebruikt worden, mag men volgens Huydecoper met evenveel recht *Goden* beschouwen als het in de taal bestaande meervoud van *Godt*. Boddaert is het met deze bewijsvoering eens en besluit 'om my liever aan de reden, dan aan myne zinlykheid te willen houden' door voortaan *God* te spellen.[119]

Op verschillende plaatsen in de *Proeve* biedt Huydecoper informatie die betrekking heeft op de epenthetische *d*. Zo luidt het meervoud van het zelfstandig naamwoord *gebaar* volgens Huydecoper *gebaaren*. De bij Isaac le Long en Lambert ten Kate aangetroffen meervoudsvorm *gebaerden* bij het zelfstandig naamwoord *gebaer* wordt door Huydecoper van de hand gewezen. De letter *d* is in dit woord, 'welke D in de uitspraak nu ook veeltyds gehoord wordt', niet op haar plaats:

> de Letter D, die elders haar' post niet heeft konnen bewaaren, heeft zich hier ingedrongen tegen alle recht en reden[120]
> (1730: 291)

Uit een andere aantekening blijkt dat Huydecoper het toevoegen van een *d* niet in alle gevallen van de hand wijst. Strikt genomen wordt - volgens de regel van de

119 Zie Boddaert 1738: *7^{v}-*8^{v}. Vgl. ook Post 1995: 100.

120 Op pagina 641 van de *Proeve* deelt Huydecoper mede dat van het werkwoord *boelen* het zelfstandig naamwoord *boeler* wordt afgeleid. De *d* in de spellingvariant *boelder*, die hij uit Bredero's *Griane* heeft aangetekend, is volgens hem een overbodige letter.

etymologie - uit het zelfstandig naamwoord *leeven* door toevoeging van de uitgang *-ig* het bijvoeglijk naamwoord *leevenig* gevormd, maar vanuit het oogpunt van de welluidendheid wordt tussen het substantief en het suffix een *d* geplaatst: *leevendig* (1730: 118).[121]

121 Deze afleiding strookt niet met de hedendaagse opvatting. Tegenwoordig beschouwen we het bijvoeglijk naamwoord *levendig* als een afleiding van het deelwoord *levend* en het achtervoegsel *-ig*.

6.12.5 F

De informatie die Huydecoper over de letter *f* biedt, is reeds besproken in 6.12.1 en zal verder behandeld worden in 6.12.18.

6.12.6 G

Over het gebruik van de letter *g* zijn in de *Proeve* geen expliciete uitspraken te vinden.

6.12.7 H

Huydecoper stelt dat de woorden *offerande* en *offerhande* zowel bij de Ouden als bij de Nieuwen voorkomen. De eerste vorm, die onder andere bij Kiliaen wordt aangetroffen, staat volgens hem dichter bij de oorsprong van het woord ‘want de Franschen schryven mede *offrande*. het welk zy afleiden van het basterdlatyn *Offerenda*’ (1730: 449).[122] Niettemin worden beide vormen door Huydecoper afgekeurd, want ‘in goed Duitsch zegtmen *Offer*’. Hij weet zich hierin gesteund door Hooft, die in een heruitgave van de in 1611 voor het eerst verschenen *Minnezinnebeelden* in de voorrede tweemaal het woord *offerand* heeft vervangen door *offerwerk* respectievelijk *offer* (1730: 449).

6.12.8 J

Hoewel zij naar de uiterlijke vorm van elkaar verschillen, zijn de *i*, de *j* en de *y* volgens Huydecoper slechts één letter. Dit is ‘zo klaar als de dag, indien men wat bladeren wil in Oudduitsche boeken, 't zij geschreeven, het zij gedrukt’ (1730: 644; zie verder 6.10.6).

6.12.9 K

Aan de spelling van de letter *k* schenkt Huydecoper in de *Proeve* alleen aandacht met betrekking tot het afleiden van woorden. Op bladzijde 66 deelt hij mede dat de verandering van *ch* in *k* ‘gemeen’ is. Het zelfstandig naamwoord *lak* is volgens Huydecoper dan ook afgeleid van het ‘grondwoord’ *lachteren*.[123]

6.12.10 L

122 Sewel (1708: 21) vraagt zich af ‘wat nut zy [t.w. de letter *h*] in 't woord *Offerande* doet’.

123 Het is mij niet bekend of Huydecoper deze etymologie zelf heeft bedacht of dat hij haar heeft ontleend aan een andere taalkundige.

Volgens Huydecoper stemt de spelling van het woord *boelin* - en van andere woorden die bestaan uit een op de letter -*l* eindigend zelfstandig naamwoord waaraan de uitgang -*in* is gehecht - niet geheel overeen met de natuurlijke uitspraak ervan:

> zo zegtmen niet *boel-in*, noch eigelyk *boe-lin:* maar de *l* verdubbelt zich op de tong, niet op 't papier, en schoonmen schryft *boelin*, men spreekt byna of 'er stondt *boellin, gemaallin*. Wy zouden dierhalve de letter, die den uitgang voortreedt, en zich in de uitspraake aan den zelven mededeelt, schoonze eigelyk behoore tot het voorgaande gedeelte des woords, mogen noemen een *vliegende* letter, dewylze, als zweevende tusschen het woord en den uitgang, byna zelf niet schynt te weeten, aan welken kant zy zich voegen zal.
> (1730: 603)

De reden waarom Huydecoper in een woord als *boelin* de *l* ‘op 't papier’ niet wenst te verdubbelen, laat zich eenvoudig raden: de spelling *boellin* zou de regel van de etymologie geweld aandoen.

Met betrekking tot de uitgang *-elen* merkt Huydecoper op dat de *l* daarin dikwijls wordt verwisseld met een *r*, als in *stamelen* en *stameren*,[124] *bobbelen* en *bobberen* (1730: 412).

6.12.11 M

In vers 26 van het veertiende boek van de *Herscheppinge* - ‘ik schaeme u myn gebeen [...] op te haelen’ - heeft Vondel volgens Huydecoper *my* vergeten, omdat men altijd spreekt van *zich schaamen*:

> Doch de misslag is zo groot niet als hy schynt; en bestaat, geloof ik, alleen in de Spelling.
> (1730: 538-539)

Bij de bespreking van het principe van de etymologie (zie 6.8.1) hebben we gezien dat Vondel in plaats van bijvoorbeeld *zielloos* doorgaans *zieloos* schrijft. Huydecoper is van mening dat Vondel in het hierboven geciteerde vers een vergelijkbare deletie heeft toegepast door *schaeme* in plaats van *schaemme* te schrijven, ‘ten minste <in elk geval>, het kan op die wyze, en op geene andere, verdeedigd worden’ (1730: 539).[125]

6.12.12 N

De aantekeningen in de *Proeve* waarin wordt gesproken over het gebruik van de *n*, hebben alle betrekking op het toevoegen van deze letter.

Huydecoper heeft vastgesteld dat in Plantijns *Thesaurus theutonicae linguae* uit 1573 behalve het woord *rasery* ook *raserny* als lemma is opgenomen. Naar aanleiding van deze constatering stelt hij de volgende vragen:

> Moetmen nu de *n* zo maar onverschillig in dit woord invoegen of uitlaaten, zo als 't ons uit de pen rolt? of moetmen onderscheid zoeken tusschen *Raazerny*, en *raazery*?
> (1730: 104)

Op pagina 319 van de *Proeve* geeft Huydecoper de volgende verklaring voor het naast elkaar voorkomen van dergelijke vormen:

124 De Jager (1875-1878, II: 619) merkt op dat *stamelen* hetzelfde is als *stameren*. De vorm met een *r* komt nog niet voor in het Middelhoogduits, maar wel in het Middelnederlands. De Jager heeft hem aangetroffen in de uit 1477 daterende Delftse bijbel.

125 Michels (1935: 74) noemt Huydecopers verklaring ‘onaannemelik’. Hij vermoedt dat Vondel *my* bewust heeft weggelaten om een opeenstapeling van pronomina te vermijden.

> Dees Uitgang RY, is veel scherper dan een der voorgaanden [...] en kan in een vaars noit kort genomen worden, en vereischt in de uitspraak altyd een' byzonderen klemtoon: waarom 'er de Ouden somtyds noch eene N invoegden, als *Toverny*, voor *Tovery*
> (1730: 319)

Het betekenisonderscheid dat Huydecoper denkt aan te kunnen brengen tussen de uitgangen *-ry* en *-ny* wordt besproken in 7.3.10.3.

Huydecoper merkt op dat ‘onze oude Blyspeldichters’ aan het begin van een woord voor een klinker doorgaans een *n* plaatsen. Zij wijzigen *arm* in *narm, aars* in *naars, elleboog* in *nelleboog, Eglentier* in *Neglentier* (1730: 586). Een waardeoordeel over deze vormen geeft hij niet.

In het door Vondel veelvuldig gebruikte woord *spans*(*s*)*eeren* vindt Huydecoper de eerste *n* een ‘onnoodig byvoegsel’. Vondels schrijfwijze heeft Huydecoper alleen aangetroffen in

Lodewijk Meyers *Woordenschat*, waar het woord - naar de mening van Huydecoper terecht - onder de bastaardwoorden wordt gerekend (1730: 155); de Ouden schreven altijd *spaceren*, waardoor de herkomst van het woord - het Latijnse *spatiari* - duidelijk naar voren komt (1730: 623). De door Vondel gebezigde spelling *spansseeren* wordt door Huydecoper afgekeurd omdat deze schrijfwijze in strijd is met de regel van de etymologie.

Hoewel Huydecoper de spelling *honing* 'zeer dikwils' tegenkomt, keurt hij alleen de schrijfwijze *honig* goed.[126] Hij volstaat met het geven van één voorbeeld van de spelling *honig*, dat afkomstig is uit een geschrift van Willeramus. Vermoedelijk wilde Huydecoper hiermee aangeven dat *honig* een zeer oude en daarom oorspronkelijke vorm is (1730: 287).[127]

6.12.13 P

In het treurspel *Rodd'rick ende Alphonsus* spelde Bredero *dreuts* en *dreutsheyt* in plaats van *preuts* en *preutsheyt*. Huydecoper merkt naar aanleiding van Bredero's spelwijze slechts op:

> de *p* is hier kwaalyk veranderd in *d*.
> (1730: 437)

6.12.14 Q

Huydecoper laat zich in de *Proeve* niet expliciet uit over het gebruik van de letter *q*.[128]

6.12.15 R

126 Van Lelyveld (1784: 200) is van mening dat men te kies zou zijn 'indien men den Dichter de vryheid wilde betwisten, nu of dan *honing* te schryven, om te rymen op *koning, wooning, belooning*'.

127 Van Lelyveld (1784: 200) merkt op dat de vorm *honich* '[n]iet alleen by alle onze oude, en by de beste onzer nieuwe Schryvers [...] maar ook by onze Taalverwanten' te vinden is. Sassen (1980: 239) zegt dat de Oudgermaanse dialecten - het Gotisch uitgezonderd - zo goed als alleen maar de vorm zonder de tweede *n* hebben. Het Middelnederlands kent alleen de spellingen *honich* en *hönich*. Pas in het laat-Middelnederlands is de vorm *honinc* voor het eerst geattesteerd.

128 Uit de spellingpraktijk van de *Proeve* blijkt dat Huydecoper - in tegenstelling tot Nylöe, Moonen en Sewel, maar in navolging van Ten Kate - de lettercombinatie *kw* gebruikt in plaats van *qu*.

Op pagina 206 en 207 van de *Proeve* gaat Huydecoper in op een taalkundig verschijnsel dat hij 'Letterverzetting' noemt en dat heden ten dage in het algemeen met de term *metathesis*[129] wordt aangeduid:[130]

> ondertusschen schynt het, dat de *R*, die ten tyde van Plantyn en Kiliaen de *U*[131] of *O* volgde, daar zy nu by ons voorgaat,[132] ook lang voorheenen plag voor te gaan, want zo schryft Willeramus zelf in zyne Uitbreiding p. 17. *heylbrunno*, daar vertaald *heylborn*, waarvoor nu weer gezeid zou worden *heilbron*. zo veranderlyk is het gebruik.

129 Moonen (1706: 351-352) noemt metathesis of - zoals hij het verschijnsel noemt - 'Omzetting' een middel voor poëten om aan de eisen die de dichtkunst aan hen stelt te kunnen voldoen. Ook Ten Kate (1723, II: 30) besteedt aandacht aan 'Letterverzetting of plaets-ruiling van *Consonanten*'.

130 Strikt genomen behoort *metathesis* niet tot het onderdeel spelling. De reden waarom ik het verschijnsel hier toch bespreek is dat Huydecoper zijn lezers met deze opmerking inzicht verschaft in de spelling van zijn tijd.

131 In de oorspronkelijke tekst staat *N*, maar Huydecoper heeft deze fout op pagina 626 van de *Proeve* verbeterd.

132 Vgl. 1730: 626: 'het is zeker, datmen eer *born* gezeid heeft dan *bron*. zeer wel wordt het van Becanus verklaard, *aqua* NASCENS: want *born* is eene spruit van *Baaren*, waarvan *Geboren*'.

Verderop in de *Proeve* merkt Huydecoper op dat het 'verzetten der Letteren' niet ongewoon is, waarna hij daarvan de volgende voorbeelden geeft:

> zo zeggen wy *Ros* voor *ors*[133] [...] *Tros* voor *tors*, van *torssen; Vorst* voor *vrost*, van *vriezen:* beide *Bron* en *Born*. voor *Borsten* zeiden de Ouden *Brusten*. enz.
> (1730: 512)

Hoewel 'Letterverzetting' volgens Huydecoper voornamelijk optreedt bij de letters *r* en *o*, maakt hij in de *Proeve* ook gewag van gevallen waarbij de *r* en de *a* van plaats verwisselen[134] en de *r* en de *e* worden omgedraaid.[135]

6.12.16 S

Bij de behandeling van de letter *r* is gesproken over *metathesis* of - zoals Huydecoper het verschijnsel benoemt - 'Letterverzetting'. Deze grammatische figuur komt ook voor bij de letters *s* en *t*: 'dit *Leits* is, door letterverzetting, nu veranderd in *Leist*' (1730: 204).

6.12.17 T

Op de 'drieërleie Spellinge van D, T, en DT' (1730: 31), waaronder ook de spelling van de werkwoordsvormen valt, zal ingegaan worden in 7.4.10. Hieronder zullen enkele andere opmerkingen over de spelling van de *t* aan de orde worden gesteld.

Huydecoper verbaast zich over de aanwezigheid van de *t* in de uitdrukking *om uwent wil*:[136]

> wat heeft toch de T, in *uwent*, te zeggen? en waarom niet, *om uwen wil?*
> (1730: 354)

Hij is van mening dat 'de bedorven uitspraak' er de oorzaak van is dat de spelling 'bedorven' is.

133 Vgl. 1730: 485: 'van dit *ors* hebben wy nu *ros*'.
134 Vgl. 1730: 487: '*branden* en *barnen* is één'.
135 Vgl. 1730: 354: 'de uitgang RO was by de Oude Nederduitschen RE, nu ER, alsof wy in oud Duitsch wilden zeggen, *met eener Yzerener garde*. zo was *myner*, te vooren *mynre*, allereerst *minro*. enz.'. Vgl. 1730: 629: '*terdt*, is *treedt*; gelykmen by de ouden ook dikwils *terden* voor *treeden*, ontmoet'.
136 Vgl. Sewel 1708: 193: 'Men zegt ook [...] *Om onzent wille*; *Om haarent wille*'; Ten Kate (1723: II, 89) merkt naar aanleiding van de uitgangen *wegen, halven* en *wille* op dat ze 'bij wijze van *Adverbia's*, agter de *Pronom*: *Possessiva* met T tusschen in, of ook wel agter de *Subst*: met S tusschen in, geschikt worden'.

De *t* is ook in het woord *ordentelyk* niet op zijn plaats. Huydecoper wijst de genoemde spelling af op grond van de regel van de etymologie, zoals de volgende afleiding laat zien:[137]

> Van *orde* of *orden*, komt *ordelyk* of *ordenlyk*.
> (1730: 357)

Ook in de woorden *naamentlyk* en *gezaamentlyk* vormt de *t* een overbodige letter (1730: 357). Met het oog op de regel van de etymologie moet deze letter dan ook achterwege gelaten worden, wat we ook hebben gezien bij de behandeling van de letter *n* (zie 6.12.12).

137 Vgl. Van Lelyveld 1784: 351: 'Het is klaar te zien, dat in het woord ORDENLIJK, eerst de T is ingevoegd, om de stevigheid der uitsprake; naderhand heeft men, ter wegneminge van de hardheid, door de drie op een volgende consonanten veroorzaakt, eene E tusschen beide gebracht, en dit heeft aanleiding gegeven, om dit woord uittespreken *ordentelijk*; geen schryver van waarde behoort dit te volgen'.

6.12.18 V

Huydecoper vraagt zich af waarom nagenoeg alle dichters in het woord *ontfangen* de *f* verkiezen, ook al schrijven ze in soortgelijke woorden als *ontvouwen, ontvallen, ontvreemden* een *v*.[138] De uitspraak kan daaraan volgens Huydecoper zeker niet ten grondslag liggen, omdat anders ook de drie laatstgenoemde voorbeelden met een *f* zouden moeten worden gespeld:

> schoon de V, na de T komende, in de uitspraak, zweemt naar de F [...] daarom moeten wy die, en andere diergelyke veranderingen, niet aanstonds in onze schriften invoeren. want, zo doende, haaltmen de verwarring met opene deuren in, en geeft zelfs voet, om de uitspraak meer en meer te verbasteren. die in *ontfangen* de F zo scherp uitspreeken, als in *ontfermen* en in *ontfutselen*, die spreeken, naar myn oordeel, niet wel.[139]
> (1730: 204)

Het is naar aanleiding van deze aanmerking dat Huydecoper spreekt over de regel van Wachterus dat de spelling van woorden afhankelijk is van hun herkomst (zie 6.12.1):

> schryf eens, *vangen*, en zet 'er *ont* voor: wat zal het uitleveren? *ontfangen* of *ontvangen*? dat best is, en waar, is altyd het eenvoudigste.[140]
> (1730: 205)

6.12.19 W

Expliciete opmerkingen over het gebruik van de letter *w* komen in de *Proeve* niet voor.

6.12.20 X

Bij de bespreking van Huydecopers spellingprincipes hebben we gezien dat Huydecoper *bliksem* als de enig schrijfwijze erkende; de spelling *blixem* kon in zijn ogen geen genade vinden, omdat zij strijdig is met de regel van de etymologie.[141]

138 Vgl. 1730: 601: de rijmwoorden '*Vangen* en *Ontfangen*, waarvoormen behoort te schryven, *ontvangen* [...] komen by allen voor, zelfs ook by de zulken, die het naauwkeurig in andere woorden vermyden; en die ons zelfs zouden veroordeelen, indien wy *vonken* rymden op *ontfonken*, of *vouwen* op *ontfouwen*'.

139 Vgl. Ten Kate 1723, II: 469: 'ONTVANGEN, of liever (na de ware *Euphonie* en gebruikelijke uitspraek, vermits 'er de scherpe T, voorgaet) ONTFANGEN'.

140 Vgl. Sewel 1708: 19: 'Men speldt in 't gemeen *Ontfangen*, dóch liever zag ik dat men spelde *ontvangen*, gelyk men schryft, *ontvonken, ontvouwen*; omdat zulks met de eygenschap van 't woord beter overeenkomt'.

141 Met het oog op buitenlanders die Nederlands leren, acht Moonen (1706: 14) het gebruik van *x* in plaats *ks* in woorden als *zulx, schrix, blyx, ryx* 'ondienstigh', want 'schryft men, *de staet*

6.12.21 Z

Bijvoeglijke naamwoorden die ‘een vermogen en bekwaamheid om iets te doen’ uitdrukken, eindigen volgens Huydecoper op de uitgang *-zaam* of *-saam* (1730: 623).[142] Uit de voorbeelden die Huydecoper van dergelijke adjectieven geeft, blijkt dat het hem om het even is welke van de twee manieren van schrijven men gebruikt. In de *Proeve* komen

des ryx, zoo zal een vreemdeling zoo licht niet verstaen, dat *ryx* koomt van *ryk*, dan of men *ryks* schreef. Dus zal ook een uitlander lichter zien, dat *schriks* komt van *schrik*, en *blyks* van *blyk*, dan of 'er *schrix* en *blyx* stond. Derhalve is best, dat men *Ks* in het spellen van zulke woorden, die ze uit hunnen aart vereischen, behoude’. Moonen doet hier een beroep op het ‘oirsprongkelykheitsprincipe’ (zie Schaars 1988: 85-87).

142 In de ‘Eerste bladwijzer, van woorden en zaaken’ zijn beide suffixen opgenomen onder het lemma ‘uitgang’ (1730: 665).

we naast *voedzaam* (1730: 596) de spelling *voedsaam* (1730: 624) tegen, en *leefzaam* (1730: 596) naast *leefsaam* (1730: 624).[143]

De vraag werpt zich op waarom Huydecoper de uitgangen *-zaam* en *-saam* willekeurig naast elkaar gebruikte. In elk geval keurt hij de spelling van de twee suffixen niet goed op het voorbeeld van Moonen en Sewel. Zij maken in hun respectieve grammatica's enkel melding van de uitgang *-zaam*. Dat Huydecoper tussen de *s* en de *z* geen verschil in uitspraak hoorde, lijkt gezien zijn opmerkingen over het onderscheid tussen de *f* en de *v* en tussen de *t* en de *d* niet waarschijnlijk. Bovendien zal hij bij het bestuderen van Nederlandse grammatica's zeker een en ander over het verschil in uitspraak tussen de *f* en de *z* hebben gelezen.[144]

6.13 Samenvatting

Op grond van het bovenstaande kunnen we concluderen dat op basis van gegevens die Huydecoper in de *Proeve* verstrekt, geen afgeronde spellingleer kan worden afgeleid. Hoewel Huydecoper zegt weinig waarde te hechten aan spelling, heeft hij enkele hete hangijzers over dit onderwerp - al dan niet onder verwijzing naar andere taalkundige geschriften - toch tamelijk uitvoerig behandeld. Men denke daarbij onder meer aan de *aa/ae*-spelling, de *i/y/ij*-spelling en de *d/t/dt*-spelling.

Blijkens uitspraken in de *Proeve* heeft Huydecoper zich bij het spellen laten leiden door drie principes: de regel van de etymologie, de regel van de beschaafde uitspraak en de regel van de differentiatie. Van de genoemde beginselen is het eerste voor Huydecoper het belangrijkst, want in navolging van de Duitse taalkundige Wachter stelt Huydecoper: *Orthographia pendet ab etymologia*, wat hij vertaalt met ‘de Spelling der woorden hangt af van hunnen oorsprong’. Na het etymologisch principe is de regel van de beschaafde uitspraak bepalend voor het correct schrijven van Nederlands. De toevoeging ‘beschaafde’ is hierbij van groot gewicht: het taalgebruik van het gewone volk mag volgens hem in geen geval bepalend zijn.

Huydecopers ideeën over spelling hebben hun weg gevonden naar tal van grammatica's die in het midden en aan het eind van de achttiende eeuw zijn verschenen.[145] De door Huydecoper gepropageerde spellingopvattingen vonden niet alleen ingang bij andere grammatici. Ook dichters, met name de leden van dichtgenootschappen, maakten dankbaar gebruik van de praktische wenken die Huydecoper gaf. Zo besloten de schrijvers die betrokken waren bij de vervaardiging van een nieuwe berijmde psalmvertaling de *Proeve* als handleiding aan te houden. Dat Huydecoper een gevierd literator en een aanzienlijk man was, zal zeker hebben bijgedragen aan de invloed die van zijn spellingopvattingen is uitgegaan.

143 Vergelijk verder: *duurzaam, gehoorzaam, heelzaam, leerzaam* (1730: 596, 623-624) en *zeldsaam* (1730: 207), *toefsaam* (1730: 637).

144 Vgl. Moonen 1706: 16-17; Sewel 1708: 26; Ten Kate 1723, II: 87.

145 Zie bijvoorbeeld Kornelis Elzeviers *Drie dichtproeven [...] benevens een proef van een nieuwe Nederduitsche spraekkonst* (Haarlem, 1761) en de door Lambertus van Bolhuis bezorgde uitgave van Klaas Stijls *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen en zinteekenen van de Nederduitsche taal* (Groningen, 1776).

7 Etymologia (woordsoortenleer)

7.1 Inleiding

In de Nederlandstalige spraakkunstige traditie is de *etymologia* doorgaans het omvangrijkste onderdeel.[1] Onder *etymologia* verstaat men gedurende de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw de woordsoortenleer.[2] Daarnaast krijgt de term *etymologia* in de loop van de achttiende eeuw de tegenwoordig nog gangbare betekenis van 'woordafleidkunde' (vgl. Knol 1977: 79). Aan deze betekenis zal in dit hoofdstuk worden voorbijgegaan; er wordt uitsluitend gesproken over *etymologia* als 'woordsoortenleer'.

Welke woordsoorten werden er aan het begin van de achttiende eeuw door grammatici onderscheiden? Evenals een aantal voorgangers heeft Moonen het aantal woordsoorten dat binnen het Nederlands bestaat, vastgesteld op negen; zij zijn opgenomen in de onderstaande tabel. Ter vergelijking zijn tevens de Latijnse benamingen en de door Sewel en Ten Kate gehanteerde termen voor de woordsoorten vermeld.[3]

Latijn	**Moonen 1706**	**Sewel 1708**	**Ten Kate 1723**
articulus	Geslachtwoord	Lédeken	Naemlid / Leed-woordtje
nomen	Naemwoord	Naamwoord	Naemwoord
pronomen	Voornaemwoord	Voornaamwoord	Voornaemwoord
verbum	Werkwoort	Werkwoord	Werk-woord
participium	Deelwoort	Deelwoord	Deelwoord
adverbium	Bywoort	Bywoord	By-werk-woord
coniunctio	Voegwoort	tZamenvoegsel	Koppelwoord
prepositio	Voorzetsel	Voorzetsel	Voorzetsel
interiectio	Tusschenwerping	Tusschenwerpsel	Tussenwerpsel

Moonen heeft de negen door hem genoemde woordsoorten verdeeld in twee groepen: de 'Veranderlyke' en de 'Onveranderlyke'. Tot de eerste categorie rekent hij de lidwoorden, naamwoorden, voornaamwoorden, werkwoorden en deelwoorden, terwijl de bijwoorden, voegwoorden, voorzetsels en tussenwerpsels voor hem 'Onveranderlyk' zijn (Moonen 1706: 45).[4] Sewel komt tot dezelfde tweedeling als

1 Vgl. Dibbets 1977b: 51 en Knol 1977: 81.
2 Voor een grondig overzicht van de voorgeschiedenis en de terminologie van de daarin behandelde woordsoorten, zie Dibbets 1995.
3 De meeste spraakkunsten uit de achttiende eeuw vermelden negen woordsoorten; aan het eind van de achttiende eeuw beschouwt men het bijvoeglijk naamwoord steeds vaker niet langer als een subcategorie van de naamwoorden maar als een afzonderlijke woordsoort. Het totale aantal woordsoorten bedraagt dan tien (Knol 1977: 87).
4 Het lijkt erop dat voor Moonen het verschil tussen 'Onveranderlyke' en 'Veranderlyke' woorden niet zozeer ligt in het geslacht of in de naamval, maar in het getal. Deze conclusie

Moonen: de eerste vijf in de bovenstaande tabel opgenomen woordsoorten noemt hij ‘veranderlyk’, de laatste vier ervan ‘meerderdeels onveranderlyk’ (Sewel 1708: 37). Deze tweedeling komen we ook tegen bij Ten Kate, met dit verschil dat hij in tegenstelling tot zijn voorgangers niet spreekt van woordsoorten die ‘veranderlyk’ of ‘onveranderlyk’ zijn, maar van woordsoorten die ‘Verbuiglijk’ dan wel ‘Onverbuiglijk’ zijn (1723, I: 324).

zouden we kunnen trekken naar aanleiding van pagina 305 van Moonens spraakkunst waar hij voorzetsels omschrijft als ‘Woorden, die met andere geen Getal onderworpen zyn’.

De negen woordsoorten of - zoals Ten Kate (1723, I: 321) ze aanduidt - ‘Algemeene Deelen eener Reden’ vormen het onderwerp van de tiende discussie tussen de gesprekspartners N. en L.N. noemt twee redenen waarom hij vindt dat de woordsoorten nader beschouwd dienen te worden. Ten eerste komen ‘die Taeldeelen’ - met uitzondering van de lidwoorden - voor in de talen van ‘alle Volkeren’, ten tweede is het voor N. buiten kijf dat in de woordsoorten ‘een *Philosophische* scheiding onzer Denkbeelden’ besloten ligt. Met behulp van de woordsoorten zijn we namelijk in staat al onze gedachten onder woorden te brengen. Nadat L. te kennen heeft gegeven dat hij dezelfde mening is toegedaan, zet hij zijn visie op de ‘Algemeene Deelen’ uiteen. Daarbij vermeldt hij onder andere dat wij naast het nomen, het verbum, het adjectivum en het adverbium - de ‘natuerlijke Deelen’ waaruit onze denkbeelden bestaan - verder de beschikking hebben over ‘het *Pronomen, & Participium*, de *Praepositio, Conjunctio, Interjectio, & Articulus*’. Deze zes woordsoorten worden door L. beschouwd als nuttige woordsoorten die in de loop der tijd zijn ingevoerd om onze gedachten gemakkelijk te verwoorden (1723, I: 322).

In dit hoofdstuk worden de negen woordsoorten besproken die Moonen, Sewel en Ten Kate in hun respectieve grammaticale geschriften hebben behandeld. Achtereenvolgens zullen de volgende woordsoorten worden besproken: lidwoord, naamwoord, voornaamwoord, werkwoord, deelwoord, voegwoord, bijwoord, voorzetsel, tussenwerpsel. De bespreking van deze negen woordsoorten verloopt steeds op dezelfde wijze. Nadat in de eerste paragraaf een definitie en een omschrijving van de betreffende woordsoort is gegeven, worden in de daaropvolgende paragrafen verschillende eigenschappen of - met een Latijnse term - *accidentia* van de betreffende woordsoort nader belicht. Deze informatie, bijeengebracht tegen de achtergrond van wat Huydecoper in de *Proeve* over de verschillende woordsoorten heeft opgemerkt, dient ter verklaring van Huydecopers taalkundige informatie op het gebied van etymologia. Duidelijk zal worden dat hij slechts een selectie van de ter beschikking staande grammaticale informatie in de *Proeve* heeft verwerkt. De - af en toe schaarse - opmerkingen die hij heeft gemaakt over één van de negen onderscheiden woordsoorten, worden geplaatst tegen de achtergrond van wat de grammatici Moonen, Sewel en Ten Kate erover hebben opgemerkt. Op basis hiervan kunnen er conclusies worden getrokken over traditionele en vernieuwende elementen in Huydecopers grammaticale opmerkingen ten opzichte van deze drie voorgangers.

7.2 Lidwoord

7.2.1 Definitie en omschrijving

Van de negen door Moonen onderscheiden woordsoorten heeft hij - in het tiende kapittel - de lidwoorden als eerste besproken. Moonen heeft deze zogeheten ‘Geslachtwoorden’ als volgt gedefinieerd:

De Geslachtwoorden[5] zyn Woordekens,[6] die, in onze spraeke vooraengezet, het Geslacht des volgenden Naemwoorts of Deelwoorts bekent maeken. (1706: 45)

5 De benaming ‘Geslachtwoort’ had Moonen eerder gebezigd in een brief van 20 april 1703 aan David van Hoogstraten (Dibbets 1974: 129).

6 Alleen in de definitie van de lidwoorden heeft Moonen zich bediend van de diminutiefvorm ‘Woordekens’; de overige acht categorieën worden omschreven als ‘Woorden’.

Het bovenstaande blijkt - wat voor bijna het gehele hoofdstuk over de lidwoorden geldt - letterlijk vertaald te zijn uit Schottelius' *Ausführliche Arbeit Von der Teutschen HaubtSprache* uit 1663 (Schaars 1988: 137). Het lidwoord wordt in deze definitie niet beschouwd als een zelfstandige syntactische eenheid, maar - en dat was niet ongebruikelijk in Duitse spraakkunsten uit de zestiende en de zeventiende eeuw - verbonden met een eigenschap van het zelfstandig naamwoord (en van het deelwoord). Het voornaamste kenmerk van 'Geslachtwoorden', besloten in de technische term zelf, is namelijk het aanduiden van het genus van de afzonderlijke woorden van de lidwoorden.

Het Latijnse begrip 'Articuli' is door Sewel vertaald met '*Lédekens*' (1708: 37).[7] Een definitie ervan wordt in zijn *Nederduytsche spraakkonst* niet aangetroffen. Wel heeft Sewel opgemerkt:

> De *Lédekens* dienen om een onderscheyd te maaken in de Geslachten, en de Naamvallen, en zyn *De, Het, Een*.
> (1708: 37)

Lidwoorden zijn voor Sewel dus niet alleen noodzakelijk om het geslacht kenbaar te maken - zoals Moonen in zijn definitie had aangegeven - maar de onderscheiden vormen ervan dienen tevens als kenteken van verschillende naamvallen. Ook in Sewels grammatica wordt het lidwoord gerelateerd aan eigenschappen van het zelfstandig naamwoord.

Naast het Latijnse woord '*Articuli*' heeft Ten Kate in het eerste deel van zijn *Aenleiding* drie Nederlandse termen gebezigd om te verwijzen naar de woordsoort die wij aanduiden als lidwoorden. Op bladzijde 333 spreekt hij van 'Voorleden',[8] vijf pagina's eerder van 'Naem-leden' en van 'Leed-woordtjes' (1723, I: 328).[9] Lidwoorden zijn door Ten Kate gekarakteriseerd als:

> een soort van *Pronomina*[10] die men bij Oude Talen zelden vind, dog die thans bij de meeste spraken van *Europa* gebruikt worden.[11]
> (1723, I: 323)

Het antwoord op de vraag waarom Ten Kate de lidwoorden heeft opgevat als een soort voornaamwoorden, is te vinden op bladzijde 354 waar hij bij monde van L. over de oorsprong van de lidwoorden opmerkt:

7 Deze benaming was al bij de auteurs van de *Twe-spraack* (1584) in zwang en bleef dat tot in de negentiende eeuw (Dibbets 1974: 128).
8 De enkelvoudige vormen 'Voorlid' en 'voorlid' zijn onder andere te vinden op pagina 335.
9 Vgl. Ten Kate 1723, I: 342: 'Naemleden, of Leedwoordtjes, of *Articuli*, ofte Voorleden ('t verschilt mij niet hoe men 't gelieve te noemen)'.
10 Vgl. Ten Kate 1723, I: 328: 'de *Articuli* die een soort van *Pronomina* uitmaken'.
11 Eerder al had de Friese taalkundige Hilarides zich op nagenoeg hetzelfde standpunt geplaatst. In zijn *Niewe Taalgronden* (1705) had hij - wellicht in navolging van Varro - zowel de lidwoorden als de voornaamwoorden tot een zelfde woordsoort gerekend: de zogeheten *voorledekens* (Dibbets 1974: 128).

> 't Is zoo, dat ze [t.w. de '*Articuli* EEN en DE', RdB] zo wel bij de Anderen, als bij Ons en onze vermaegtschapte <verwante> Talen, van het *Pronomen Numerale*, en het *Demonstrativum* ontleent zijn.[12]

Doordat lidwoorden gesproten zijn uit voornaamwoorden, gedragen zij zich in bepaalde opzichten als zodanig. Zo blijkt het voor de verbuiging van (bijvoeglijke en zelfstandige) naamwoorden geen verschil te maken of de nomina door een bepaald lidwoord of door een

12 Vgl. de woorden van N. die hieraan voorafgaan: 'Ik heb al gemerkt, dat onze *Articuli* EEN en DE ontleent zijn van ons Talwoord EÉN, en 't *Pronomen* DIE; even gelijk ook van 't Latijnsche *unus, una, & ille, illa* gemaekt zijn die *Articuli*, die thans in Italiën, Spanje, en Vrankrijk in zwang gaen' (1723, I: 354). Over de herkomst van het bepaald lidwoord *het* worden geen mededelingen gedaan.

bezittelijk voornaamwoord voorafgegaan worden.[13] Een verschil tussen het bepaald artikel en het *aanwijzend* voornaamwoord - 'DIE of DAT' - is, dat bij het lidwoord het accent ligt op het naamwoord dat erop volgt, terwijl 'de nadruk van de gedagten, en tevens ook van de stem' altijd valt op het aanwijzend voornaamwoord (1723, I: 342).[14]

Welke functie lidwoorden vervullen, heeft Ten Kate uitgelegd op pagina 323 van het eerste deel van de *Aenleiding*:

> Deze strekken om den netten zin <precieze betekenis> en opzigt op <aandacht voor> de min- of meer-bepaeltheid der woorden duidelijk te onderscheiden;[15] terwijle zulks in 't Latijn, vermits <omdat> de *Articuli* aldaer geen plaets hebben,[16] uit de Omstandigheden moet gegist worden. (1723,I: 323)

De bovenstaande aanhaling leert dat voor Ten Kate de lidwoorden niet zozeer dienen om het geslacht of de naamval van een volgend zelfstandig naamwoord kenbaar te maken, als wel om aan te geven dat substantiva hetzij in een bepaalde hetzij in een onbepaalde betekenis opgevat moeten worden.[17]

Huydecoper heeft in de *Proeve* drie termen gebezigd om te verwijzen naar de woordsoort die wij tegenwoordig lidwoorden noemen. Vier maal treffen we daarvoor 'Ledeken' of 'ledeken' aan,[18] een term die hij vermoedelijk in navolging van Sewels *Nederduytsche spraakkonst* gebruikt heeft.

Het woord *Ledeken* heeft in de *Proeve* niet alleen de betekenis 'lidwoord' maar kan ook 'klein woord' beduiden,[19] getuige de woorden: '*Voorzetsel, Voorvoegsel, Tusschenwerpsel*, enz. dat Ledekens zyn, alleen gebruikelyk om *voor* of *tusschen*

13 Zie de voorbeelden bij de 'Wijze van Naembuiging <declinatie> met een Bepalend Voorlid, of met een *Pronomen Possessivum* (Bezittelijk Voornaemwoord)' (Ten Kate 1723, I: 338).

14 Vgl. Ten Kate 1723, I: 343: 'De laetste beteekenis van dit Leedwoordtje [t.w. *de*, RdB] verschilt van het Voornaemwoord DIE alleenlijk daer in, dat 'er gants geen nadruk op den *Articulus* valt, dog een zeer kragtige op het *Pronomen*'.

15 Vgl. Ten Kate 1723, I: 342: waar Ten Kate zegt dat lidwoorden dienen 'tot Voorloopers, welken, op zig zelf niets beteekende, nogtans aen andere bewoordingen zulk eene tedere <verfijnde> onderscheiding' van zin bijzetten, die bezwaerlijk, zelf door omschrijving', is uit te drukken; terwijl hunne voortogt <positie voorafgaand aan substantieven> den toehoorder verwittigt <informeert> in welken opzigt hij zijn aendagt over de zaek, die genoemt staet te worden, te vesten <vestigen> heeft'.

16 Vgl. Van Hoogstraten 1700: *2^{v}: 'de *artikelen* of lidtwoorden, daer ze [t.w. de Nederlandse tael, RdB] boven de Latynsche mede voorzien is'.

17 Vgl. *ANS* 1984: 113-120.

18 Zie 1730: 181, 192, 280, 574.

19 Dibbets (1974: 129) heeft op grond van uitlatingen in zeventiende- en achttiende-eeuwse taalkundige geschriften - waaronder Huydecopers *Proeve* - gemeend te mogen concluderen 'dat *lid, ledeke, lidwoord* ook gebruikt werd in de betekenis "klein (onopvallend) woord"'. Aan de door hem opgegeven bewijsplaatsen kan de volgende uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* toegevoegd worden: 'De Ledekens *Het* en *Dat* worden dikwils in 't meervoudig getal gebruykt' (1708: 193).

andere woorden *gezet, gevoegd*, en *geworpen* te worden' (1730: 412) en 'het Ledeken *Te*' (1730: 558).[20]

Vaker dan 'Ledeken' treffen we in de *Proeve* de nog altijd gangbare benaming 'Lidwoord'[21] aan, een term die aan het eind van de zeventiende eeuw in gebruik is gekomen, maar pas in de jaren negentig van de achttiende eeuw nagenoeg algemeen is aanvaard (Dibbets 1974: 128). Expliciet heeft Huydecoper drie woorden als zodanig aangeduid: *de*,[22]

20 Het is niet duidelijk of Huydecoper de term 'Ledeken' die op pagina 13 van de *Proeve* voorkomt onder verwijzing naar bladzijde 175 van Sewels *Nederduytsche spraakkonst*, als 'lidwoord' of als 'klein woord' geïnterpreteerd heeft.

21 Ook: 'lidwoord', 'Lidwoorden', 'Lid-woorden'.

22 Zie 1730: 36, 37, 57, 69, 88, 90, 293, 298, 344, 364, 420, 429, 525.

het[23] en *een*.[24]

De term ‘Artikel’ wordt in de *Proeve* driemaal gevonden, alle keren in een aantekening bij vers 1102 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Eerst oorsprong en begin van alle mynen rouwe’. Daarin heeft Huydecoper een gedeelte uit Hoofts negende ‘Waerneming op de Hollandsche tael’ aangehaald: ‘*AL voor 't Artikel schynt niet gedeclineert te willen zyn, want* Hy deed ALLE den arbeidt, *wordt niet gezeidt, maar*, Hy deed AL den arbeidt, *enz*.’ (1730: 364), waarna Huydecoper het woord ‘Artikel’ nog twee keer geschreven heeft (zie 7.3.9.6).

In die zelfde aantekening heeft Huydecoper gesteld dat het voor de verbuiging van een bijvoeglijk naamwoord geen verschil maakt of het voorafgegaan wordt door of volgt op een lidwoord dan wel een voornaamwoord (zie 7.3.9.6):

> Het voornaamwoord, *Myn, Uw*, enz. heeft hier de zelfde uitwerking, als het Lidwoord of Artikel, *De, Een*
> (1730: 364)

Voornaamwoorden hebben niet alleen dezelfde ‘uitwerking’ op adjectiva als lidwoorden, ze kunnen ook dezelfde plaats in een substantiefgroep innemen.[25] Zo heeft Huydecoper bij vers 191 van het zevende boek van de *Herscheppinge* - ‘Gelyk het kint, in 't lyf der moeder uur op uur’ - aangetekend dat Vondel tijdens het dichten veelvuldig van deze eigenschap gebruik gemaakt heeft:

> zo gebruikt Vondel honderdmaalen het lidwoord DE, in plaatse van het Betrekkelyke Voornaamwoord ZYN, HAAR, enz. doorgaands, gelyk hier, met bevalligheid; maar ook wel een enkele reis met verduistering van den zin.[26]
> (1730: 344)

Wanneer er sprake is van zelfstandige naamwoorden die een familierelatie tot uitdrukking brengen - Huydecoper spreekt van ‘benaamingen van maagschap’ - mag het lidwoord alleen in de derde persoon gebruikt worden:

> noit zal iemand, *zelf* spreekende van ZYN *Vader, Moeder, Zuster*, enz. zeggen, *DE Vader;* altyd *MYN Vader*, of enkelyk, *Vader*. Alsmen *tot* iemand spreekt, zegtmen noch *Vader*, noch *DE Vader;* maar altyd *UW Vader*. Alsmen *van* iemand spreekt, zegtmen onverschillig <zonder dat het verschil maakt> of *ZYN Vader*, of *DE Vader*
> (1730: 420)

23 Zie 1730: 69, 89.
24 Zie 1730: 364, 525.
25 Van den Toorn (1982: 270) rekent zowel lidwoorden als (aanwijzende en bezittelijke) voornaamwoorden tot de zogenaamde ‘tertiaire voorbepalingen’.
26 Vgl. 1730: 420: ‘Het Lidwoord DE, 't welk onze Dichter dikwils keurelyk bezigt in plaats van ZYN of HAAR, gelykwe kortelyk aanroerden VII. 191. maakt hier dubbelzinnig, aan welker Zuster gedacht moet worden’ en ‘zodat hier de *voeten van Hector*, moesten aangeduid worden door *DES ZELFS voeten;* of, met het Lidwoord *de, DE voeten*, volgens 't aangetekende VII. 191. en in 't begin deezer Aanmerkinge’ (1730: 429).

De gegevens uit dit citaat kunnen als volgt schematisch worden weergegeven:

	Persoon		
eerste (‘zelf’)	* de vader	myn vader	vader
tweede (‘tot’)	* de vader	uw vader	* vader
derde (‘van’)	de vader	zyn vader	?

7.2.2 Aantal; Bepaald - Onbepaald

Moonen heeft onderscheid gemaakt tussen het ‘*Bepaelende* of *Eigentlyke*’ en het ‘*Nietbepaelende* of *Oneigentlyke*’ lidwoord (1706: 45). Als bepaald lidwoord, ‘door wiens voorzetting een gemeen Naemwoort op een zeker ding of persoon geduidt, en dus iet zekers

benoemt wordt' worden *de* en *het* aangemerkt. Wordt een dergelijk naamwoord voorafgegaan door een onbepaald lidwoord, dan wordt 'het gemeene Naemwoort by zyne ruime beduidenis gelaeten', dan blijft het met andere woorden 'onbepaelt' (1706: 45). Over de lidwoorden die tot deze laatste categorie gerekend dienen te worden, verschaft Moonens spraakkunst weinig duidelijkheid. Op bladzijde 45 heeft Moonen er drie vermeld: '*Een, Eene, Een*'. Deze indeling is gebaseerd op de functie van het lidwoord om het woordgeslacht van het erop volgend zelfstandig naamwoord aan te duiden.[27] Omdat aan deze functie, waarbinnen drie genera onderscheiden worden, geen drie verschillende vormen beantwoorden, heeft Moonen elders in zijn spraakkunst slechts twee 'Nietbepaelende' lidwoorden genoemd: 'Een' en 'Eene'.[28]

Sewel heeft in zijn grammatica voor het Nederlands drie lidwoorden onderkend: '*De, Het, Een*' (1708: 37). In tegenstelling tot Moonen heeft hij het onderscheid tussen bepaalde en onbepaalde artikelen onbesproken gelaten.

Evenals Sewel is Ten Kate tot een totaal van drie lidwoorden gekomen. Daarvan zijn *de* en *het* 'Bepalend' en wordt *een* aangeduid als 'het Onbepaelende Voorlid'.[29] De '*Articulus* EEN' wordt gebruikt om 'slegts zoodanig een zaek, of één van die in 't bijzonder aen te duiden, zonder nogtans deze of die te bepalen; hoewel met eenen den nadruk der gedagten willende gevest hebben op de benaemde zaek, en niet op de eenheid <en niet op het feit dat er slechts één van bestaat>, schoon in 't enkele getal gesproken word', terwijl de '*Articulus* DE in *Masc:* en *Foem*: of HET in *Neutr:*' dient om 'deze of die zaek zelf aen te wijzen; zonder nogtans des toehoorders of Lezers aendagt te dringen op het onderscheid van deze of die, dog in tegendeel den nadruk overlatende voor de benaemde zaek' (1723, I: 342).[30]

Zoals in de vorige paragraaf bleek, bestond de categorie lidwoorden voor Huydecoper uit *de, het* en *een*. De eerste twee zijn door hem gekenschetst als 'bepaalende' lidwoorden.[31] Huydecoper heeft veel waarde gehecht aan een correct gebruik daarvan. Om die reden heeft hij zich gestoord aan de wijze waarop Vondel er in de *Herscheppinge* mee omgesprongen is:

> Het gebruik der bepaalende Lidwoorden, *het* en *de*, is van grooten nadruk <bijzonder krachtig>, zo zy wel <correct> geplaatst zyn. doch in dit werk zyn zy zeer achteloos, nu kwaalyk uitgelaaten, dan weder kwaalyk uitgedrukt.

27 Vgl. Moonen 1706: 257: 'het Bepaelende [Geslachtwoort], *De, Het*, als het Nietbepaelende, *Een, Eene, Een*'. Vgl. echter 1706: 258: '*De* en *Eene, Het* en *Een*, Geslachtwoorden van het Vroulyke en Onzydige Geslachte'.

28 Vgl. Moonen 1706: 47: 'En hier voor kunnen de Geslachtwoorden *Een, Eene, De, Het* worden gezet' en 1706: 48: 'de Geslachtwoorden *Een* en *Eene*, die Nietbepaelende zyn'.

29 Vgl. Ten Kate 1723,I: 333: '*Articulus Indefinitivus* EEN en *Definitivus* DE en HET'.

30 Met deze uitspraak over het bepaald lidwoord bedoelt Ten Kate dat in de combinatie bepaald lidwoord-zelfstandig naamwoord het hoofdaccent ligt op het zelfstandig naamwoord. Zoals we hebben gezien geldt dit niet voor de opeenvolging aanwijzend voornaamwoord-zelfstandig naamwoord. In dat geval valt het hoofdaccent namelijk niet op het substantivum maar op het pronomen.

31 Vgl. 1730: 57: 'het bepaalende lidwoord, DE'.

(1730: 69)

7.2.3 Geslacht

Gegevens over deze eigenschap van het lidwoord komen aan de orde bij de bespreking van het zelfstandig naamwoord (zie 7.3.5.3).

7.2.4 Getal

Moonen heeft vijf regels opgesteld die betrekking hebben op lidwoorden. In de tweede ervan heeft hij gewezen op het ontbreken van een meervoud bij het onbepaald lidwoord: ‘Het Nietbepaelende Geslachtwoort heeft geen Meervouwigh Getal’ (1706: 45),[32] dit in tegenstelling tot het ‘Bepaelende Geslachtwoort’.

Deze opmerking is eveneens te vinden in Sewels grammatica: ‘Het Lédeken *Een* is alleen van het Eenvoudig getal’ (1708: 39).

Ten Kate heeft de volgende verklaring gegeven voor het ontbreken van een meervoud bij het lidwoord *een*:

> De gantsche *Pluralis* ontbreekt hier [...] uit de natuer der zake, aengezien de volstrekte meerderheid bij den *Articulus* EEN word uitgesloten, hoewel de Eenheid niet met nadruk gemeent word.[33]
> (1723, I: 337)

Over het accidens getal doet Huydecoper met betrekking tot het lidwoord geen expliciete uitspraak.

7.2.5 Naamval

In het tiende hoofdstuk van zijn *Nederduitsche spraekkunst* heeft Moonen paradigma's geleverd van de verbuiging van het bepaald lidwoord. Op pagina 46 wordt eerst de declinatie van het enkelvoud getoond:

	Enkelvoud		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**
1.	de	de	het
2.	des	der	des
3.	den	de / der	het / den
4.	den	de	het
5.	o	o	o
6.	van den	van de / der	van het / den

Hierna volgen de onderling nagenoeg identieke rijtjes voor het meervoud:

	Meervoud		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**

32 Vgl. Moonen 1706: 47: ‘Het Nietbepaelende Geslachtwoort, dat alleen Eenvouwigh van Getal is’ en 1706: 52: ‘het Niet bepaelende Geslachtwoort, dat alleen het Eenvouwige Getal heeft’.

33 Vgl. Ten Kate 1723, I: 356 waar Ten Kate met betrekking tot het lidwoord in het ‘Moeso-gottisch’ en het ‘Frankduitsch’ opmerkt: ‘De *Pluralis* ontbreekt 'er uit de natuer der zake’; 1723, I: 481: ‘gelijk onze *Articul*: EEN geenen *Plur:* heeft’.

1.	de	de	de
2.	der	der	der
3.	den	de	den
4.	de	de	de
5.	o	o	o
6.	van den	van de	van den

Op één punt wijkt de bovenstaande informatie af van de paradigma's die Moonen geeft in het twaalfde kapittel - lidwoord met bijvoeglijk naamwoord - en in het achttiende kapittel

- lidwoord met bijvoeglijk en zelfstandig naamwoord. Het betreft de zesde naamval meervoud. Is *van de* op bladzijde 46 voorbehouden aan het vrouwelijk geslacht,[34] verderop in de *Nederduitsche spraekkunst* wordt die vorm ook voor de andere twee genera voorgeschreven (1706: 54 en 1706: 113-114).

Het tiende hoofdstuk wordt op pagina 47 besloten met schema's van de declinatie van het onbepaald lidwoord:

	Onbepaald lidwoord		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**
1.	een	eene	een
2.	eens	eener	eens
3.	eenen	eene / eener	een / eenen
4.	eenen	eene	een
5.	o	o	o
6.	van eenen	van eene / eener	van een / eenen

waarbij aangetekend kan worden dat Moonen op bladzijde 114 in de tweede naamval enkelvoud van het onzijdig geslacht naast ‘eens’ ook ‘van een’ toestaat.[35]

De ‘Lédekens’, aldus Sewel (1708: 38): ‘zyn onderworpen aan de Buyginge, welke eene verandering is van den uytgang eens woords, in zekere Naamvallen, die de Latynsche Spraakmeesters in zessen verdeeld’ hebben. Hoe de lidwoorden in deze zes naamvallen worden verbogen, kunnen degenen die Sewels *Nederduytsche spraakkonst* raadplegen, aflezen uit de op pagina 38 en 39 afgedrukte paradigma's. Voor het enkelvoud luiden die als volgt:

	Enkelvoud		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**
1.	de	de	het
2.	des / van den	der / van de	des
3.	den / aan den	der / aan de	het / den
4.	den	de	het
5.	o de	o de	o het
6.	van den	van de	van het / van den

In deze schema's zijn niet alle mogelijke verbuigingen van het bepaald lidwoord vervat. Zo blijkt uit het paradigma van *het* in combinatie met een onzijdig zelfstandig naamwoord dat in de tweede naamval niet alleen *des* maar ook *van 't* gebruikt mag

34 Vgl. Moonen 1706: 45: ‘Het Bepaelende Geslachtwoort is in het Meervouwige Getal in alle drie Geslachten gelyk, uitgezondert den Geever en Neemer van het Vroulyke’.

35 Vgl. Moonen 1706: 114: ‘T. Eens of Des Jongen Kints, of Van Een Jong of Het Jonge Kint’.

worden: ‘*Gen*. Des Gelds *óf* Van 't Geld’ (1708: 97)[36] en dat naast *het / den* in de derde naamval enkelvoud ook de vorm *aan 't* mogelijk is.[37]

Voor het meervoud gelden de volgende verbuigingen:

36 Vgl. 1708: 114: ‘*Gen.* Des Vruchtbaaren Lands, *óf* Van 't Vruchtbaar Land’.

37 Vgl. Sewel 1708: 97: ‘*Dat*. Aan 't Geld’. Vgl. ook 1708: 114: ‘*Dat*. Den Vruchtbaaren Lande, *óf* Aan 't Vruchtbaar Land’.

naamval	Meervoud mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
1.	de	de	de
2.	der	der	der
3.	den / aan de	aan de	den
4.	de	de	de
5.	o de	o de	o de
6.	van de	van de	van de

Met deze paradigma's heeft Sewel opnieuw niet alle mogelijkheden vermeld. Bij de verbuiging van het bepaald lidwoord met een vrouwelijk zelfstandig naamwoord heeft hij in de derde naamval meervoud naast *aan de* - de enige op pagina 39 genoemde vorm - *den* toegestaan.[38] Onzijdige zelfstandige naamwoorden kunnen in de derde naamval voorafgegaan worden door *den* of door de alternatieve vorm *aan de* (1708: 39 en 97).[39]

Het onbepaald lidwoord behoort volgens Sewel op de volgende wijze verbogen te worden:

naamval	Onbepaald lidwoord mannelijk	vrouwelijk	onzijdig
1.	een	eene	een
2.	eens	eener	eens
3.	eenen	eene	een / eenen
4.	eenen	eene	een
5.	o een	o eene	o een
6.	van eenen	van eene	van een / eenen

Als nevenvorm voor de derde naamval mannelijk enkelvoud - *eenen* - heeft Sewel in het paradigma van lidwoord met zelfstandig naamwoord *aan eenen* opgenomen,[40] terwijl we voor deze naamval in het vrouwelijk enkelvoud in het paradigma van lidwoord en bijvoeglijk naamwoord en zelfstandig naamwoord *aan eene* in plaats van *eene* aantreffen.[41]

Vergelijken we de paradigma's van het lidwoord op bladzijde 38 en 39 met de verbuiging van het lidwoord gevolgd door een (bijvoeglijk en een) zelfstandig naamwoord, dan treedt als opvallendste verschil voor het voetlicht dat Sewel in de vocativus of vijfde naamval - ongeacht geslacht of getal - in het eerste geval wèl een

38 Vgl. Sewel 708: 86: '*Dat*. Den *óf* Aan de Vrouwen'. Vgl. ook 1708: 113: '*D*. Den Goede, *óf* aan de Goede Vrouwen'.
39 Vgl. Sewel 1708: 97: '*D*. Aan de Gelden'. Vgl. ook 1708: 114: '*D*. Den Vruchtbaaren, *óf* Aan de Vruchtbaare Landen'.
40 Vgl. Sewel 1708: 77: '*Dat*. Eenen *óf* Aan eenen Vrind'.
41 Vgl. Sewel 1708: 113: '*Dat*. Aan eene [...] Goede Vrouwe'.

vorm van het lidwoord gegeven heeft maar deze in het tweede geval achterwege gelaten heeft.[42]

In de elfde dialoog tussen N. en L. heeft Ten Kate de twee sprekers uit de *Aenleiding* van gedachten laten wisselen over de lidwoorden, in het bijzonder over de verbuiging ervan. Deze verbuiging blijkt verschillend te zijn voor elk van de drie door Ten Kate onderscheiden stijlen: de 'Hoogdravende of Verhevene', de 'Deftige of Statige' en de 'Gemeenzame Stijl'; deze stijlen worden op de volgende wijze omschreven:

> De Eerste zweemt na 't oude gebruik, als vervattende iet ongemeens <ongewoons>, dat niet dan bij Geleerden te regt <op de juiste wijze> behandelt, hoewel van minder geoeffenden, mits in

42 Vgl. Sewel 1708: 38-39; 75-106; 112-116.

> Letterstoffe <grammatica, taalkennis> niet ten eenemael onbedreven zijnde, nog wel verstaen kan worden.
> De Tweede komt iets nader aen de daeglijkse gewoonte, dog houd zig egter aen de volledige en regelmatige orde <volgorde> en deftigheid <statigheid> des gezegs <van de wijze van uitdrukken>, zonder zig veelvoudig van *Metaplasmata* (Afpadigheden <afwijkingen ten opzichte van het normale taalgebruik>) en inkortende wijzen <uitdrukkingswijzen waarbij een gedeelte is weggelaten> te bedienen.
> De Laetste bekreunt zig niet zeer met <bekommert zich niet om> de voorgaende opmerkingen, maer voegt zig, op een vrijer voet, na de daeglijksche Taelvoering <wijze van spreken> en Spreektrant, zonder te schroomen voor Inkortingen <weglatingen>, zo de *Euphonie* (Welluidendheid) zulks verkiest; en zonder te naeuw gezet te zijn op de uiterste gere[ge]ldheid <alle grammaticale regels> en opschik <opsmuk>; verre nogtans van zoo los en ongeschikt <onverzorgd> te loopen, als die platte Spreek- en Straet-tael, die met de bewoordingen omspringt, even als een dozijnwerker met zijne waren, die ze goed genoeg agt, zo ze slegts aan den man willen, en gangbaer zijn voor 't onkundigste gemeen. (1723,I: 334)

L. heeft er bij zijn gesprekspartner N. op aangedrongen dit onderscheid niet al te strikt te hanteren, want in de ‘Hoogdravende’ stijl kan men zich bijvoorbeeld ‘met goede bevalligheid’ van elementen uit de ‘Deftige’ stijl bedienen. Sterker nog, ‘zij beiden konnen door inkortinge de gedaente van den Gemeenzamen aennemen, zo wanneer of de Verandering, of 't Vermogen van den Adem, of de Toonsluiting <ritme> (*cadence*), die in 't leiden van de Stem moet waergenomen worden, zulks vereischen mogte’. De aanduidingen ‘Hoogdravend’, ‘Deftig’ en ‘Gemeenzaem’ hebben daarom alleen betrekking op ‘dien trant en behandeling die in 't werk allermeest doorspeelt en heerschende is’ (1723, I: 335), met andere woorden het verschil is niet absoluut maar gradueel.

Vervolgens heeft L. uit ‘het Gebruik van Spreken en Schrijven zo als ik het bij de gemanierdsten en besten, naar eisch van ijders Stijl heb nagespeurt’ (1723, I: 335) voorbeelden gegeven van de verbuiging van ‘een Bepalend Voorlid’ of ‘een *Pronomen Possessivum* (Bezittelijk Voornaemwoord)’ met een bijvoeglijk en een zelfstandig naamwoord.[43] Daaruit kunnen de volgende paradigma's van de bepaalde lidwoorden *de* en *het* afgeleid worden:[44]

naamval	**Mannelijk Hoogdravend**	**Deftig**	**Gemeenzaem**
1.	de	de	de
2.	des	van den	van den

43 Vgl. Ten Kate 1723, I: 328: waar Ten Kate zegt dat ‘de *Articuli* die een soort van *Pronomina* uitmaken, [...] dezelfde beschouwingen, en gevolglijk dezelfde gevallen van verbuigingen onderworpen zijn, van wegen de gelijkheid van aert’.

44 Vgl. de onderstaande rijtjes met de twaalf ‘Ael-oude algemeene Regelen wegens de Verbuiging' en Gedaente der *Artic*: *Definit*:’ die Ten Kate op bladzijde 361 opgesomd heeft.

3.	aen den / den	aen den / den	aen den / den
4.	den	den	den
5.			
6.	van den	van den	van den

naamval	Vrouwelijk Hoogdravend	Deftig	Gemeenzaem
1.	de	de	de
2.	der / van de	van de	van de
3.	der / aen de / de	aen de / de	aen de / de
4.	de	de	de
5.			
6.	der / van de / van der	van de	van de

naamval	Onzijdig Hoogdravend	Deftig	Gemeenzaem
1.	het	het	het
2.	des	van het	van het
3.	aen het / het / den	aen het / het	aen het / het
4.	het	het	het
5.			
6.	van het / den	van het	van het

Met betrekking tot de derde naamval enkelvoud (mannelijk, vrouwelijk en onzijdig) heeft Ten Kate opgemerkt dat het voorzetsel *aan* vandaag de dag altijd geschreven dient te worden wanneer ‘de *Dativus* voor een waerlijke <daadwerkelijke> aenhechting gebruikt word’, zoals in ‘Het hangt aen den spyker’. Is dat niet het geval - Ten Kate spreekt dan van een zogeheten ‘Dativus Absolutus’ of ‘ongebondene *Dativus*’ - dan hoeft *aan* niet per se geschreven te worden (1723, I: 340).

In het meervoud hoeft het bepaald lidwoord niet uitgesplitst te worden naar mannelijk, vrouwelijk en onzijdig; voor alle geslachten geldt dezelfde verbuiging.[45]

naamval	Meervoud Hoogdravend	Deftig	Gemeenzaem
1.	de	de	de
2.	der / van de	der / van de	van de
3.	aen de[46]	aen de	aen de
4.	de	de	de
5.			
6.	van de	van de	van de

45 Vgl. Ten Kate 1723, I: 340: ‘*Pluralis* door alle de Geslagten’.

46 Vgl. Ten Kate 1723, I: 340: ‘Dog bij den *Dat: Absol*: in Hoogdr: en Deft: Stijl bij 't *Mascul*: & *Neutr*: DEN GROOTE MANNEN (oulinks ook DEN GROOTEN MANNEN), maer in Gemeenz: DE in steê van DEN’.

Het spreken en schrijven van de ‘gemanierdsten en besten’ heeft ook model gestaan voor Ten Kates voorbeelden van verbuiging van ‘het Onbepaelende Voorlid EEN’ gevolgd door een bijvoeglijk en zelfstandig naamwoord. Uitgesplitst naar stijl kunnen we op grond daarvan de volgende paradigma's destilleren:

naamval	**Mannelijk Hoogdravend**	**Deftig**	**Gemeenzaem**
1.	een	een	een
2.	eenes	van eenen	van een
3.	aen eenen	aen eenen	aen een
4.	eenen	eenen	een
5.			
6.	van eenen	van eenen	van een

naamval	Vrouwelijk Hoogdravend	Deftig	Gemeenzaem
1.	eene	eene	een'
2.	eener	van eene	van een'
3.	eener / aen eene	aen eene	aen een'
4.	eene	eene	een'
5.			
6.	eener / van eene	van eene	van een'

naamval	Onzijdig Hoogdravend	Deftig	Gemeenzaem
1.	een	een	een
2.	eenes	van een	van een
3.	eenen / aen een	eenen / aen een	aen een
4.	een	een	een
5.			
6.	eenen / van een	eenen van een	van een

Bij de verbuiging van lidwoorden heeft Huydecoper in de *Proeve* niet vaak stilgestaan. Enerzijds omdat hij zich in grote lijnen zal hebben kunnen vinden in de paradigma's die geboden werden in het werk van ‘Taalmeesters’ en ‘Spraakkunstschryvers’, anderzijds omdat Vondels vertaling van Ovidius' *Herscheppinge* hem daartoe slechts een enkele maal aanleiding gaf, zoals vers 945 van het tweede boek: ‘Een eer des ommegangs en van haer feestgenooten’. In de aantekening bij deze versregel schrijft Huydecoper dat men ‘in den gemeenen styl’ doorgaans een omschrijving met *van* gebruikt ‘om den tweeden naamval, of *Genitivus*, uit te drukken’. Voor deze gewone taal liep hij niet warm, zijn belangstelling ging primair uit naar ‘de taale der Dichteren, die zekerlyk een' andren styl eischt, dan de dagelyksche spreektrant’ (1730: 169-170). Wie de Parnassus wilde bestijgen, moest volgens Huydecoper niet *van de, van myne, van uwen, van alle* schrijven maar ‘liever’ naamvalsvormen als *der, myner, uwes, aller* gebruiken, ‘dat veel deftiger is dan het ander. het welk mede van den Hr. Ten Kate aangemerkt is’ (1730: 170).

Over de derde naamval van het lidwoord maakt Huydecoper een opmerking naar aanleiding van het eerste gedeelte van vers 602 van het achtste boek van Vondels *Herscheppinge*, dat als volgt luidt: ‘z'Ontweldigen de maeght den jaghtprys’. Om dubbelzinnigheid te vermijden,[47] had Vondel er volgens Huydecoper beter aan gedaan *der maeght* te schrijven in plaats van *de maeght*,

47 Vgl. 1730: 378: ‘Een Leezer die alles averechts opneemt, zou konnen zeggen, dat in deeze woorden, *z'ontweldigen de maagd den jagtprys*, duister waare, ofze *den jagtprys aan de maagd*, of *de maagd aan den jagtprys* ontweldigden’.

> gelyk ook volgens de eigenschap der Taale hadt dienen te geschieden. want het Vrouwl. Lidwoord DE,[48] heeft in den Derden Naamval, AAN DE, of DER; niet alleen DE.[49]
> (1730: 379)

Huydecoper heeft er zijn verbazing over uitgesproken dat slechts weinig schrijvers zich in de derde naamval vrouwelijk enkelvoud bedienen van *der*, temeer ‘daar het reeds van

48 De ‘Bijvoegsels en verbeteringen’ maken duidelijk dat volgens Huydecoper het lidwoord zèlf niet vrouwelijk kan zijn. Naar aanleiding van een soortgelijke passage op bladzijde 298 van de *Proeve* - ‘het vrouwelyke lidwoord *de*’ - heeft Huydecoper namelijk opgemerkt: ‘neem hier noodzaakelyk het woord *vrouwelyke* uit’ (1730: 632). Lidwoorden functioneren alleen - om met Dibbets (1995: 55) te spreken - als ‘genus-aanduider’ van het erop volgende substantivum.

49 Michels (1934: 681) noemt Huydecopers aantekening bij dit vers ‘typerend voor zijn logicisme’.

onze Spraakkunstschryvers aangemerkt en geleeraard <onderwezen> is' (1730: 379). Om het gebruik van die vorm te bevorderen, heeft hij navolgenswaardige voorbeelden ervan geleverd uit geschriften van Ouden - 'de Ouden namen dit beter in acht' (1730: 379)[50] - en van Nieuwen, 'die dit mede, hoewel spaarzaamer, hier en daar in hunne werken ingevoegd hebben' (1730: 379).

Vers 745 van het twaalfde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Hy spreekt Apol aen: ô de liefste van myn Neven' - bood Huydecoper gelegenheid om te spreken over de vijfde naamval van het bepaald lidwoord. Met de taalkundigen die Huydecoper hierover had nageslagen, was hij het roerend eens:

> alle onze Taalmeesters zeggen, dat het Lidwoord *de* den Vyfden Naamval ontbeert: 't welk waar is.[51]
> (1730: 513)

Gelet op de voorbeeldzin uit de *Herscheppinge* zal Huydecopers uitspraak alleen van toepassing zijn op enkelvoudige zelfstandige naamwoorden van het mannelijk geslacht, in casu 'Neef'. Maar het zal hem bij het raadplegen van 'Taalmeesters' als Moonen, Sewel en Ten Kate niet zijn ontgaan dat het lidwoord in de vijfde naamval volgens hen een vijfde-naamvalsvorm ontbeert. Hoewel het gemelde vers van Vondel in tegenspraak lijkt te zijn met de hierboven geciteerde taalregel, heeft Huydecoper diens vers niet afgekeurd. In Vondels woorden is volgens de taalgeleerde namelijk sprake van 'een *Ellipsis*, of Uitlaating'. Deze ellips heeft Huydecoper stapsgewijs vervolledigd:

1. Hy spreekt Apol aen: ô de liefste van myn Neven
2. Hy spreekt Apol aen: ô Neef, de liefste van myn Neven
3. Hy spreekt Apol aen: ô Neef, (gy) die zyt de liefste van myn Neven

Over het gebruik van dergelijke ellipsen is Huydecoper gematigd positief: 'zulke uitlaatingen zyn zeer gemeen, en brengen ook somtyds haare bevalligheid <aangenaamheid> mede' (1730: 513), daarbij verwijzend naar een identieke opmerking die hij had gemaakt bij vers 232 van het twaalfde boek van Vondels *Herscheppinge*.[52]

Naar aanleiding van de verzen 230 en 231 van het vierde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Uit groote onsteltenisse ontschoten zyne hant De tang en hamer, en de herssens het verstant' - heeft Huydecoper op bladzijde 221 van de *Proeve* opgemerkt: 'liever zag ik hier, *den herssenen 't verstant:* als staande in den Derden Naamval'. Omdat het woord *hersenen* een plurale tantum is, valt niet uit te maken of het eraan voorafgaande lidwoord *den* de derde naamval meervoud is van het mannelijk, vrouwelijk en onzijdig geslacht - zoals bij Sewels grammatica het geval

50 Vgl. 1730: 379: 'Doch wy willen nu de Ouden laaten berusten, dewyl het by hen algemeen is'.

51 Vgl. Moonen 1706: 46: 'De Roepende Naemval ontbreekt in alle drie Geslachten en in beide Getallen; waer voor de Roepletter O met of zonder *Gy* gebruikt wordt'; vgl. ook de hierboven gegeven paradigma's van Moonen, Sewel en Ten Kate.

52 Op de gemelde plaats heeft Huydecoper naar aanleiding van de woorden *o welspreekende oude vader, de wysheit van onze eeu* opgemerkt: 'verstaa hier, *die zyt*, of *gy die zyt* DE *wysheit*, enz. Anders hadt hy dienen te zeggen, *O wysheit van onze eeu*' (1730: 501).

is - of alleen van het mannelijk en onzijdig - waarvoor Moonen en Ten Kate tot voorbeeld gestrekt kunnen hebben.

Als we de mededelingen die Huydecoper in de *Proeve* over de verbuiging van het bepaald lidwoord heeft gedaan, in een schema verwerken, wordt goed zichtbaar dat hij vergeleken bij zijn voorgangers lang niet volledig is. Deze onvolledigheid hangt nauw samen met het

doel dat Huydecoper met het schrijven van zijn boek voor ogen stond. Het ging hem er niet om een complete grammatica te schrijven, maar om aan de hand van Vondels *Herscheppinge* taalkundige kwesties aan de orde te stellen waarover bij taalgebruikers geen eenstemmigheid bestond.

	Enkelvoud		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**
1.			
2.	des		
3.		der / aan de	
4.			
5.	-		
6.		der [?]	

	Meervoud		
naamval	**mannelijk**	**vrouwelijk**	**onzijdig**
1.			
2.			
3.	den [?]	den [?]	den [?]
4.			
5.			
6.		der [?]	

7.2.6 Lidwoord versus telwoord

Deze paragraaf is gewijd aan de wijze waarop enkele taalkundigen het lidwoord *een* van het telwoord *een* hebben willen onderscheiden.

Binnen de klassieke grammatica werden telwoorden tot de (bijvoeglijke) naamwoorden gerekend. Om die reden hebben Nederlandse grammatici, die zich spiegelden aan hun Latijnse voorgangers, tot aan het begin van de negentiende eeuw deze woorden niet als een afzonderlijke woordsoort aangemerkt. Pieter Weiland heeft in zijn *Nederduitsche spraakkunst* (1805) als eerste het telwoord als een op zich zelf staand 'rededeel' behandeld, waarbij Adelungs spraakkunst hem waarschijnlijk tot gids gediend heeft.[53]

Een telwoord is volgens het *WNT* een 'woord dat bij het tellen wordt gebezigd'.[54] Volgens dit woordenboek is *telwoord* in deze algemene zin ongewoon. De enige bewijsplaats die vermeld wordt, is afkomstig uit de *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen, en zinteekenen van de Nederduitsche taal* (1776) van

53 *WNT* XVI, 1453, s.v. telwoord, 2.
54 *WNT* XVI, 1453, s.v. telwoord, 1.

Klaas Stijl en Lambertus van Bolhuis.[55] In deze betekenis heeft ook Huydecoper ongeveer een halve eeuw eerder de term *telwoord*, dat in de *Proeve* slechts één keer voorkomt, gebezigd:

> *Al 't lichaem was* een *wonde*. 't welk krachtiger en nadrukkelyker zou weezen aldus, *Al 't lyf was* ééne *wonde:* omdat *een* hier een telwoord, geen Ledeken, is.
> (1730: 280)

Uit dit citaat blijkt dat het woord *een* zowel een telwoord als een lidwoord kan zijn. Huydecoper heeft het verschil in de spelling tot uitdrukking willen brengen door *een* van accenten

55 Op pagina 79 van de gemelde spraakkunst lezen we: 'Het onbepaalende Voorlid, ook als Telwoord, [*Een*,] *Eene, Een*'.

te voorzien wanneer het een getal aanduidt: *één*. Op diverse plaatsen in de *Proeve* heeft hij deze spelling in praktijk gebracht.[56]

Huydecoper is zeker niet de eerste geweest die in de spelling onderscheid heeft willen maken tussen *een* als telwoord en *een* als lidwoord. Hij heeft dit mogelijk ontleend aan de door hem bewonderde Andries Pels, die in de voorrede tot zijn *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, op onze tyden, én zéden gepast* (1677) had geschreven:

> En omdat 'er dikmaalen twyfel valt, waar het woord een maar een lédeken is, óf waar het een getal beduidt, schryf ik altyd *één*, wanneer het iets anders beteikent, als het lédeken, alwaar men beide de *ee*, als óf het maar eene doffe *e* was, klinken hoort, wélk onderscheid ik in andere diergelijke klanken, om de onnoodzaakelykheid, nalaat.[57]

Sewels *Nederduytsche spraakkonst* kan eveneens als bron hebben gediend: ‘Dóch dat men *één*, als 't het getal betekent, met klanktekens merkt, tót onderscheydinge van 't Lédeken *een*, keur ik goed’ (1708: 12). Ook de *Aenleiding* (1723) van Ten Kate komt als bron in aanmerking. Naar aanleiding van nummer 37 van de door hem uitgegeven *Waernemingen op de Hollandsche tael* van P.C. Hooft,[58] heeft Ten Kate in een noot opgemerkt: ‘Bij EEN, *Articulus* zijnde, kan ik niet zien dat een *accentus gravis* te passe komt, vermits snel over de tong loopende, dus zouden ik EEN (*numerum*) alleenlijk bovenstrepen, als EEN (*articulus*) en één (*unus*)’ (1723, I: 726).[59]

7.2.7 Besluit

In de *Proeve* gebruikt Huydecoper drie termen om de lidwoorden aan te duiden: ‘Ledeken’, ‘Artikel’ en ‘Lidwoord’. Tot deze woordsoort rekent hij de ‘bepaalende’ lidwoorden *de* en *het*, en het lidwoord *een*; het laatstgenoemde lidwoord wordt in tegenstelling tot het gelijkluidende telwoord *een* zonder accenten op de *e* gespeld.

Evenals Ten Kate merkt Huydecoper op dat er sprake is van duidelijke overeenkomsten tussen lidwoorden en bepaalde categorieën voornaamwoorden. Zo blijken bezittelijke voornaamwoorden op de verbuiging van een eropvolgend adjectief

56 Hieronder volgen daarvan enkele voorbeelden: ‘En om alles met één woord te zeggen’ (p. **2^{r}), ‘Spiegel heeft dit met één woord verscheiden maalen gezocht’ (p. 58), ‘indien, in 't begin van een' voet, geplaatst wordt een woord van ééne greep’ (p. 151), ‘zeer wel neemt Vondel *alleman* als één woord’ (p. 203), ‘dat drie zulke hoofdzaakelyke veranderingen en misslagen in de Spelling, waarvan, in duizenden van andere woorden, niet één voorbeeld te vinden is, allen zo ongelukkiglyk in dit ééne woord zouden te saamen gevloeid zyn’ (p. 319).

57 Geciteerd naar Schenkeveld-van der Dussen 1973: 53.

58 ‘Hoe zullen wij *EEN, articulum*, ende *EEN, numerum*, onderscheiden? Misschien met bovenstelling van den *accent*, te weeten boven het *Artikel* den *accentum gravem* te zetten, [...] boven 't EEN *numerum* den *accentum acutum*’ (1723, I: 726).

59 Vgl. Ten Kate 1723, I: 342: ‘op den *Articulus* EEN [moet] geen klemtoon [...] vallen, in tegenstelling' van het getalwoord ÉÉN, dat altijd en overal een kennelijken *Accent* vereischt te hebben’ en 1723, I: 343: ‘De zinbeteekenis van de eerste dezer drie [t.w. *een*, Rdb] verschilt van ons getalwoord EEN alleenlijk daer in, dat bij den *Articulus* geen nadruk op de eenheid valt, dog bij 't getalwoord een zeer sterke’.

eenzelfde uitwerking te hebben als lidwoorden en kunnen lidwoorden binnen substantiefgroepen zonder bezwaar de plaats innemen van de voornaamwoorden *zijn* en *haar*.

Het is niet mogelijk op basis van gegevens uit de *Proeve* volledige paradigma's voor de lidwoorden op te stellen. Expliciete uitspraken over de verbuiging van lidwoorden doet Huydecoper slechts voor een beperkt aantal naamvallen. Daaruit blijkt dat hij de voorkeur geeft aan verbogen vormen als *des* (genitief enkelvoud mannelijk en onzijdig) en *der* (datief enkelvoud vrouwelijk) boven omschrijving met een voorzetsel en een lidwoord als *van de*

respectievelijk *aan de*. Eerstgenoemde vormen zijn namelijk deftiger en daardoor beter geschikt om te gebruiken in de taal van dichters.

7.3 Naamwoord

7.3.1 Definitie - omschrijving

Moonen heeft bij de bespreking van de woordsoorten de voorrang gegeven aan de 'Veranderlyke' categorieën in het algemeen en aan de zelfstandige naamwoorden in het bijzonder. Deze klasse heeft hij als volgt gedefinieerd:

> De *Naemwoorden*[60] zyn Veranderlyke Woorden, waer mede men alle dingen en hunne hoedaenigheden benoemt
> (1706: 47)

waarna hij twaalf voorbeelden geeft; de eerste zes ervan komen - in dezelfde volgorde - al voor in Van Heules *De Nederduytsche Spraec-konst* (1633).[61]

Op het eerste gezicht lijkt Sewels definitie van de woordsoort die in een voetnoot 'Nomina' wordt genoemd, nagenoeg woordelijk overeen te stemmen met de omschrijving van Moonen:

> *Naamwoorden* zyn woorden waarmede men alle dingen en hoedaanigheden benoemt en onderscheydt
> (1708: 40)

Vergelijken we deze definitie met die van Moonen, dan blijkt dat Sewel in zijn omschrijving niet vermeldt dat naamwoorden 'Veranderlyke' woorden zijn, maar wel aangeeft dat naamwoorden 'dingen en hoedaanigheden' niet alleen benoemen maar ook onderscheiden. Bovendien zijn bij Sewel de 'hoedaanigheden' gelijkwaardig aan de 'dingen' en niet, zoals bij Moonen (via 'hunne'), eraan ondergeschikt.

Ten Kate heeft de zelfstandige en de bijvoeglijke naamwoorden als twee categorieën van één woordsoort beschouwd en ze afzonderlijk besproken. De term '*Naemwoord*' heeft bij Ten Kate uitsluitend betrekking op de categorie van de naamwoorden die door hem met de aan de Latijnse grammatica ontleende term '*Nomen Substantivum*' wordt aangeduid. Voor het onder woorden brengen van gedachten is dit 'tael-deel' onontbeerlijk. Het is in zijn ogen namelijk niet mogelijk zonder zelfstandige naamwoorden een 'verstaenbaere reden' voort te brengen. Zij geven

> een zekere Zaek [te kennen], het zij eene wezendlijke of waerlijk <concrete> zelfstandige (als MENSCH, &c.) het zij eene denk-kundige of

60 Als vertaling van 'nomina' heeft Dibbets (1974: 127) de technische term *Naemwoort* voor het eerst aangetroffen in Van Heules *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst* (1625). De oude term *naam* zal nog tot ver in de achttiende eeuw in gebruik blijven (Dibbets 1995: 79).

61 Vgl. Dibbets 1995: 82-83.

> beschouwlijke <abstracte>, en even of die zelfstandig ware, bij de Spraek en de gedagten ingevoert, als GEREGTIGHEID, enz.
> (1723, I: 321)

waarbij ‘Mensch’ in margine is aangeduid als *Nomen Substantivum Reale* en ‘Gerechtigheid’ als *Nomen Substantivum Mentale sive Formale*.[62]

Geven ‘Naemwoorden’ ‘de eigene zelfstandigheid der dingen’ aan, de ‘*Adjectiva*’ of ‘Bijnamen’ - over welke term aanstonds meer - bieden informatie over de ‘Hoedanigheid der zaken’:

> De Hoedanigheid <bijzondere aard> der zaken vind men verbeeld in de Bijnamen (*Adjectiva*:) het zij opzigt hebbende op <betrekking hebbend op> de Gedaente en de Gestalte (*Figura & Forma*),

62 Aan wie Ten Kate deze Latijnse benamingen heeft ontleend, is mij onbekend.

> ofte op de Soort en 't Geslagt (*Species & Genus*), of op de Hoegrootheid en de Hoezwaerheid (*quantitas & gravitas*), of op de Waerde en Deugd (*Dignitas & Virtus*)
> (1723, I: 322)

Voor een definitie van het naamwoord zijn we bij Huydecoper, die zich meer met praktische taaladviezen dan met theoretische beschouwingen over taal heeft ingelaten, aan het verkeerde adres. Wel kunnen we op basis van de voorbeelden die hij heeft geboden, opmaken of Huydecoper de in de *Proeve* voorkomende term *naamwoord* heeft gebezigd in de beperkte betekenis van Ten Kate of in de meer algemene zin van Moonen en Sewel.

Zonder de nadere bepalingen 'Zelfstandig' of 'Byvoegelyk' heb ik de term 'Naamwoord' - met inbegrip van de spellingvariant 'naamwoord' en de meervoudsvorm 'Naamwoorden' - in de *Proeve* vierentwintig maal aangetroffen. De woorden waarnaar door middel van 'Naamwoord' wordt verwezen, maken duidelijk dat Huydecoper met de term allereerst het zelfstandig naamwoord heeft aangeduid. De enige plaats waar 'Naamwoord' op zowel zelfstandige als bijvoeglijke naamwoorden doelt, is te vinden op bladzijde 543. Daar heeft Huydecoper namelijk 'KRYG', 'VRY', 'BLY' en 'NYD' genoemd als voorbeelden van een naamwoord. Het Latijnse *nomen* bezigt hij alleen in de combinatie '*Nomina Collectiva*' (1730: 451; zie 7.3.6.1).

Hoewel Huydecoper het woord 'naam' in de *Proeve* doorgaans heeft gebruikt in de betekenis van 'eigennaam', treffen we het sporadisch ook aan ter aanduiding van andere zelfstandige naamwoorden. In dergelijke gevallen lijkt het Huydecoper vooral te gaan om het benoemen van zaken en begrippen en niet zozeer om het aan de orde stellen van morfologische of syntactische eigenschappen van die woorden. Een voorbeeld van 'naam' in de laatstgenoemde betekenis treffen we mijns inziens aan in de volgende aanhaling:

> Zo vindenwe woorden ja persoonen zelfs van 't manl. geslachte benoemd met vrouwl. en onzydige naamen.[63]
> (1730: 94-95)

Opgemerkt dient te worden dat het woord *naamen* hier evenwel niet ondubbelzinnig *substantief* betekent.

7.3.2 Eigenschappen

Aan het eind van het elfde kapittel van zijn *Nederduitsche Spraekkunst* heeft Moonen acht 'Toevallen <eigenschappen, accidentia> der Naemwoorden' opgesomd die in de negen daaropvolgende hoofdstukken behandeld zullen worden: '*de Veranderinge, Vergrootinge, het Geslachte, het Getal, de Naemvallen, de Buiginge, Afleidinge, Koppelinge*' (1706: 50).

63 Vgl. 1730: 89: 'het woord *min* [blyft] altyd vrouwelyk. omdat *haare, zyne*, betrekkelyk zyn op de persoonen, waarvan gesproken wordt; en niet op de naamen, waarmede die persoonen benoemd worden'.

Een dergelijke opsomming heeft Sewel in zijn grammatica niet geboden. Nadat hij in een algemene inleiding het onderscheid tussen zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en de mogelijkheid van deze woorden om samenstellingen te vormen ter sprake gebracht had, heeft Sewel eerst de zelfstandige en daarna de bijvoeglijke naamwoorden in afzonderlijke hoofdstukken aan de orde gesteld. Bij de substantieven heeft hij het verschil behandeld tussen '*Eygene*' en '*Gemeene*' (zie 7.3.3.4), en tussen '*Oorsprongklyk[e]*' en 'Afgeleyde' naamwoorden (zie 7.3.3.1), waarna hij in de drie daaropvolgende paragrafen is ingegaan op de eigenschappen 'Geslacht', 'Getal' en 'Buyging'. In tegenstelling tot Moonen heeft Sewel het kenmerk 'Naamval' geen afzonderlijke plaats gegund: hij heeft het ondergebracht bij de verbuiging van de (zelfstandige) naamwoorden.

Aan het onderscheid oorspronkelijk-afgeleid heeft Sewel ook bij de bespreking van de adjectieven aandacht besteed. Aparte paragrafen heeft hij daar gewijd aan de accidentia ‘Geslacht’ en ‘Buyging’. Als kenmerk van bijvoeglijke naamwoorden heeft Sewel ‘Getal’ niet bij name genoemd, wel heeft hij in plaats daarvan in een paragraaf de eigenschap ‘Vergelyking’ ter sprake gebracht.

Ten Kate heeft op bladzijde 324 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* vier eigenschappen genoemd die kenmerkend zijn voor het zelfstandig en het bijvoeglijk naamwoord: ‘Getal’ (*numerus*), ‘Geval’ (*casus*), ‘Geslagt’ (*genus*) en ‘Verbuiging’ (*declinatio*); deze accidentia zijn ook eigen aan lidwoorden, voornaamwoorden en deelwoorden. Een vijfde ‘toevalligheid’, die uitsluitend op bijvoeglijke naamwoorden betrekking heeft, is ‘de Vergelijking of Vergrooting’ (1723, I: 328).

De kenmerken die door Moonen, Sewel en Ten Kate in hun respectieve taalkundige geschriften expliciet zijn genoemd, laten zich als volgt weergeven; in de eerste kolom staan de Latijnse benamingen voor deze eigenschappen.

	Moonen	**Sewel**	**Ten Kate**
numerus	Getal	Getal	Getal
casus	Naemval		Geval
genus	Geslachte	Geslacht	Geslagt
declinatio	Buiginge	Buyginge	Verbuiging
comparatio	Vergrootinge	Vergelyking	Vergelijking/Vergrooting
mutatio	Veranderinge		
derivatio	Afleidinge		
compositio	Koppelinge		

In de nu volgende paragrafen zullen zeven eigenschappen van het naamwoord worden besproken: hoedanigheid, vergelijking, geslacht, aard, getal, naamval en verbuiging. Voor een bespreking van juist deze eigenschappen is gekozen omdat zij van belang zijn ter verklaring van Huydecopers taalkundige informatie op het gebied van de woordsoortenleer.

7.3.3 Hoedanigheid

Ten aanzien van de eigenschap hoedanigheid - het accidens *qualitas* - worden de naamwoorden op twee verschillende manieren onderscheiden. Op de eerste plaats kunnen naamwoorden verdeeld worden in zelfstandige en in bijvoeglijke naamwoorden (*substantiva* respectievelijk *adjectiva*), op de tweede plaats kunnen de naamwoorden worden verdeeld in ‘eigen’ en in ‘gemene’ naamwoorden (*nomina propria* respectievelijk en *nomina appellativa*).[64] Aan beide onderverdelingen zal hieronder aandacht worden geschonken.

64 Voor nadere gegevens over deze twee onderverdelingen, zie Dibbets 1995: 87-89; vgl. Schaars 1988: 147-148.

7.3.3.1 Zelfstandig - bijvoeglijk

Nadat Moonen vermeld had dat naamwoorden tot de ‘Veranderlyke Woorden’ gerekend dienen te worden, heeft hij ze met behulp van de termen ‘*Zelfstandigh*’ en ‘*Byvoeglyk*’ in twee categorieën gesplitst. De eerste categorie heeft hij als volgt omschreven:

> Een *Zelfstandigh* Naemwoort is, dat, alleen staende en zonder hulpwoort, het Weezen eener Zelfstandige zaeke, die men noemt, volkoomelyk betekent
> (1706: 47)

Deze definitie bevat informatie op tweeërlei gebied. Semantisch gezien geven zelfstandige naamwoorden altijd uitdrukking aan ‘het Weezen eener Zelfstandige zaeke’ of, zoals hij elders in hetzelfde hoofdstuk schreef, aan ‘dingen’ (1706: 47) of een ‘zaek’ (1706: 49). Een syntactisch kenmerk van zelfstandige naamwoorden is dat ze niet per se met andere woorden verbonden hoeven te worden om hun betekenis volledig tot uitdrukking te brengen. Het is niet mogelijk de term ‘hulpwoort’ uit de bovenstaande definitie nader te duiden, aangezien dit de enige plaats is waar het woord in Moonens grammatica voorkomt.

Afgezien van de morfologische opmerking dat bijvoeglijke naamwoorden tot de ‘Veranderlyke Woorden’ behoren, is de omschrijving die Moonen van deze woordklasse heeft gegeven, semantisch van aard:

> De *Byvoeglyke Naemwoorden* zyn Veranderlyke Woorden, die de hoedanigheit en gedaente eener zaeke, niet de zaek zelve, uitdrukken
> (1706: 49)

In de twee daaropvolgende alinea's heeft Moonen informatie geboden over de syntactische verbindbaarheid van deze woorden. Bijvoeglijke naamwoorden kunnen volgens hem wèl altijd met zelfstandige naamwoorden worden verbonden, ‘zonder welke zy [t.w. bijvoeglijke naamwoorden, RdB] geene volkoome betekenis eens dings uitdrukken’, maar niet met een ‘Bepaelend of Niet bepaelend Geslachtwoort, als *De* en *Het, Een* en *Eene*’ (1706: 49-50). Op de laatste regel bestaan twee uitzonderingen. Wanneer een bijvoeglijk naamwoord wordt gevolgd door een zelfstandig naamwoord, zoals in ‘*Een Blint Man*’, dan kan er wel een lidwoord aan voorafgaan (1706: 49-50). Daarvan is ook sprake ‘wanneer de Byvoeglyke Naemwoorden in de betekenis der Zelfstandige overgaen, en op zich zelfs en zonder byvoeginge van een Zelfstandigh Naemwoort worden gebruikt’ (1706: 115), zoals uit de geleverde voorbeelden blijkt (zie 7.3.3.3).

Het eerste gedeelte van Sewels omschrijving van de zelfstandige naamwoorden vertoont een duidelijke parallel met die van Moonen, maar in het slot ervan verschilt hij van zijn voorganger:

> Een zelfstandig Naamwoord bestaat op zichzelven, en betékent de zaaken zonder behulp van een ander woord [...], zo dat het met byvoeginge van een *Werkwoord* eenen volkomen zin kan uytmaaken, als, *Het paerd loopt, het kind schreyt, de Zon schynt*.
> (1708: 40)

In tegenstelling tot Moonen heeft Sewel niet expliciet onder woorden gebracht dat een zelfstandig naamwoord met een lidwoord kan worden verbonden, maar uit de bovenstaande voorbeeldzinnen blijkt dat die syntactische eigenschap aan hem wel bekend was.

Bij de behandeling van de adjectieven heeft Sewel er nadrukkelijker dan Moonen op gewezen dat die categorie naamwoorden - om in zijn woorden te spreken - slechts betekenis krijgt ‘met behulp van een ander woord’, meer specifiek een zelfstandig naamwoord:

> Een *Byvoegelyk* Naamwoord, dat de hoedaanigheyd eener zaake betekent [...] kan alleen niet gebruykt worden, als hebbende geen volkomene betékenis, 't en zy men 'er een Zelfstandig Naamwoord byvoege (1708: 40)

Wat Ten Kate over het onderscheid tussen zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden had geschreven, hebben we in 7.3.1 al besproken.

Huydecoper heeft noch van de zelfstandige noch van de bijvoeglijke naamwoorden een omschrijving gegeven. Ik zal me in deze paragraaf beperken tot de benamingen die hij heeft gebezigd om te verwijzen naar beide categorieën naamwoorden. De mededelingen die Huydecoper met betrekking tot deze woorden heeft geboden, zullen aan bod komen bij de behandeling van de overige eigenschappen van het naamwoord.

Zojuist (zie 7.3.1) hebben we gezien dat Huydecoper doorgaans de term ‘Naamwoord’ heeft gebruikt ter aanduiding van wat in de Latijnse grammatica als nomen substantivum bekend stond. Behalve deze algemene benaming heb ik in de *Proeve* ook de tegenwoordig nog gangbare en meer precieze term ‘Zelfstandig Naamwoord’[65] aangetroffen. In plaats daarvan komen ook ‘Zelfstandig woord’[66] en het meervoudige ‘Zelfstandigen’[67] voor. Naast de Nederlandse heeft Huydecoper ook de Latijnse technische term *substantivum* gebruikt.[68]

Een zelfde verscheidenheid aan termen vinden we ook ten aanzien van de woorden die wij aanduiden met de term *bijvoeglijke naamwoorden*. Het meest heeft Huydecoper gebruik gemaakt van de term ‘Bynaamwoord’,[69] gevolgd door ‘Byvoegelyk Naamwoord’[70] en ‘Byvoegelyk woord’.[71] Op bladzijde 191 van de *Proeve* heeft Huydecoper eenmaal de term ‘*Byvoegelyken*’ laten vallen. Een vijfde Nederlandse term voor het adjectief waarvan Huydecoper zich heeft bediend is ‘*bynaam*’,[72] een woord dat in de zin van adjectief voor het eerst in De Huberts ‘Noodige waarschouwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtze tale' uit (1624) is aangetroffen.[73] Het woord *bynaam* betekent in de *Proeve* niet alleen ‘bijvoeglijk naamwoord’, het heeft ook de betekenissen ‘cognomen’ of ‘familienaam’ - in een citaat uit Hoofts *Rampzaaligheden der verheffinge van den Huize Medicis* - (1730: 136) en ‘toenaam’ (1730: 567). Aan de Latijnse grammaticale traditie heeft Huydecoper de technische term ‘Adjectivum’ ontleend.[74] Opgemerkt dient te worden dat Huydecoper onder de adjectieven niet alleen woorden heeft verstaan die wij nog steeds tot deze woordsoort rekenen - *maghtig, ryk, groot* en als adjectief gebruikte deelwoorden als *levend, gewyd* - maar ook woorden die tegenwoordig taalkundig benoemd zouden worden als onbepaalde voornaamwoorden, zoals *ander* en *al*.[75]

7.3.3.2 Zelfstandig gebruikte werkwoorden

Moonen heeft erop gewezen dat een infinitief waar een lidwoord voor wordt geplaatst, moet worden beschouwd als een onzijdig substantief:

65 Zie 1730: 6, 15 (2 ×), 22, 31, 141, 163, 191, 288, 436, 452.
66 Zie 1730: 32, 33, 40, 62, 74, 108, 123, 148, 214, 412, 435, 455, 591, 627.
67 Zie 1730: 10, 15, 413.
68 Zie 1730: 10, 62 (2 ×), 63 (2 ×), 64 (2 ×), 66, 75, 118 (2 ×), 169, 320, 348 (3 ×), 362, 371, 417, 472, 525, 576, 639 (3 ×).
69 Zie 1730: 18, 33, 141, 148, 186, 193 (2 ×), 348, 569, 571, 589.
70 Zie 1730: 17, 22, 31, 90, 191.
71 Zie 1730: 191 (2 ×), 192 (2 ×), 284 (2 ×).
72 Zie 1730: 115, 268, 511?
73 Zie Ruijsendaal 1989: 12; vgl. Dibbets 1995: 89.
74 10 (2 ×), 75 118, 280, 320, 348 (3 ×), 364, 367, 639 (2 ×).
75 Vgl. 1730: 10: ‘En zo besluit Vondel alle andere *Adjectiva* met eene *n*, t.w. als 'er geen *Substantivum*, noch een tweede *Adject*. bykomt; als, *d'Uitersten* B.I. v.61. *Allen* v.129. de *Maghtigen* v.206.’. Zie ook 7.3.9.7.

> De Geslachtwoorden *Het* en *Een* worden ook voor de Onbepaelde Werkwoorden of van de Eindigende Wyze gezet, maer die dan in Zelfstandige Naemwoorden van het Onzydige Geslachte verandert zyn[76] (1706: 258)

Ook Sewel heeft hiervan gewag gemaakt:

76 Vgl. Moonen 1706: 72: 'Tot het Onzydige [behooren] [...] alle de Werkwoorden der Onbepaelde Wyze, voor Zelfstandige Naemwoorden genoomen'; vgl. 1706: 265: 'In de plaetse des Noemers van een Zelfstandigh Naemwoort wordt ook het Onbepaelde Werkwoort in deeze Overeenkomste gezet'.

> dit is ééne van de eygenschappen onzer taale, dat veele Werkwoorden ook gebruykt worden als Naamwoorden
> (1708: 13)

Uit de drie daaropvolgende voorbeelden - '*Het eeten smaakt my niet*[.] *Het gaan vermoeit haar. Het luyd spreeken verveelt hem*' - blijkt dat aan het werkwoord in dat geval het bepaald lidwoord *het* moet voorafgaan. Dusdanig gebruikte werkwoorden gedragen zich volgens Sewel namelijk zoals 'andere Naamwoorden van 't Onzydig geslacht'.[77] Aan het woord *andere* mogen we de conclusie verbinden dat Sewel evenals Moonen deze werkwoorden tot de naamwoorden rekent.

Ten Kate heeft eveneens vermeld dat infinitieven kunnen overgaan tot substantieven. In tegenstelling tot zijn twee voorgangers heeft hij onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde *infinitivus obliquus* of 'verbogen onbepaalde wijs' - herkenbaar aan het eraan voorafgaande woord *te* - en de *infinitivus rectus* of 'onverbogen onbepaalde wijs':

> Men maekt ook onzen *Infinitivus Obliquus* tot een *Substantivum Indefinitivum*, als NIET TE WILLEN is STRAFBAER, NIET TE KUNNEN VERSCHOONLYK; even gelijk onze *Infinitiv: Rectus* een *Substant: Definitivum* word met HET (of 'T) daer voor, als, HET WILLEN.
> (1723, I: 530)

Huydecoper heeft de aantekening bij de verzen 863 en 864 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - '[...] myn spelling en voorzien was noit zoo groot dat ik dees groote straf verdien'' - geopend met een zin waarvan het eerste gedeelte aan Sewels en het tweede aan Moonens grammatica ontleend zou kunnen zijn:

> het is eene eigenschap onzer Taale, dat zy de Onbepaalende Wyzen der Werkwoorden gebruikt even als Zelfstandige Naamwoorden.
> (1730: 163)

Hoewel Huydecoper heeft erkend dat infinitieven als substantieven kunnen worden gebruikt, heeft hij ze - zoals hierboven en in het navolgende citaat naar voren komt - niet tot de substantieven gerekend:

> maar de zinnelykheid <schoonheid> der Taale, dunkt my, eischt, dat, wanneermen meer zaaken in het zelfde verband der redeneeringe meldt, wy de uitdrukkingen <uitdrukkingswijzen> niet ondereen mengen, maar alles, of met Naamwoorden, of met Werkwoorden, benoemen.
> (1730: 163)

Daarom verwierp Huydecoper in het gemelde vers Vondels formulering 'myn spelling en voorzien' en stelde hij voor deze woorden te wijzigen in 'myn spellen en voorzien'.

77 Vgl. Sewel 1708: 45: 'Ook worden veele Werkwoorden (gelyk *pag*. 13. reeds gezegd is) gebruykt als Zelfstandige Naamwoorden, en dan zyn ze van 't Onzydig geslacht'.

Niet de functie maar de vorm lijkt voor hem te hebben bepaald dat infinitieven tot de werkwoorden dienen te worden gerekend.[78]

7.3.3.3 Zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden

Werkwoorden vormen niet de enige categorie woorden die gesubstantiveerd kunnen worden. Huydecoper heeft er in de *Proeve* op gewezen dat ook bijvoeglijke naamwoorden als zelfstandig naamwoord kunnen worden opgevat. Bij vers 583 van het negende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Op dat de jonge zoons bereiken manbre dagen' - heeft hij gesteld dat het achtervoegsel *-baar* de betekenis 'dragende' heeft wanneer het achter een *zelfstandig* naamwoord wordt geplaatst. Naar aanleiding van het woord *nutbaar* - één van

78 Vgl. 1730: 163: 'Echter voegt hy [t.w. Vondel] meermaalen op die wyze een Naam- en een Werkwoord te saamen', waarna Huydecoper uit Vondels *Herscheppinge* een versregel heeft geciteerd waarin 'stroom' het naamwoord en 'bruisschen' het - als zelfstandig naamwoord gebruikt - werkwoord is.

de tien daar geboden voorbeelden - heeft Huydecoper in de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ opgemerkt:[79]

> zo moet *Nut* dan zyn een *Substant*. schoon het inderdaad <in feite> een *Adjectivum* is. Doch hierop antwoordenwe, dat, gelyk *Het Goed, Kwaad, Recht*, en meer andere *Adjectiva*, onberispelyk gebruikt worden alsof 't *Substantiva* waaren, zo ook *het Nut*, voegelyk op de zelfde wyze kan en mag genomen worden.
> (1730: 639)

Dat bepaalde adjectieven, waaronder zij die een taal uitdrukken, substantivisch gebruikt konden worden, was eerder al door Moonen bij de bespreking van het accidens *genus* onder de aandacht gebracht:

> Byvoeglyke Naemwoorden, voor Zelfstandige genoomen, zyn van het Onzydige Geslachte
> (1706: 79)

Dit stemt overeen met wat Sewel op bladzijde 62 van zijn spraakkunst ten aanzien van het geslacht van naamwoorden heeft opgemerkt, al heeft deze zich voorzichtiger (‘Eenige’, ‘somtyds’) uitgedrukt dan Moonen:

> Eenige Byvoeglyke Naamwoorden, somtyds voor Zelfstandige gebruykt, zyn van 't Onzydig geslacht
> (1708: 62)

waarna hij net als Moonen onder andere de namen van talen als voorbeelden heeft gegeven.

Ook bij Ten Kate treffen we de opmerking aan dat adjectieven gebruikt kunnen worden als substantieven. Gesubstantiveerde bijvoeglijke naamwoorden zijn echter niet - zoals Moonen en Sewel beweren - per se onzijdig; hun geslacht is namelijk volgens Ten Kate semantisch bepaald:

> Onze *Adjectiva* voor *Substant*: genomen zijnde, worden *Neutra*, zo ze voor een algemeene zaek dienen; en *Masc*: of *Foem*: zo ze een Persoon beduiden.
> (1723, I: 403)

7.3.3.4 Eigen - gemeen

Nadat Moonen de naamwoorden in zelfstandige en bijvoeglijke had verdeeld, heeft hij de substantieven verder onderscheiden met behulp van de begrippen ‘*Eigen*’ en ‘*Gemeen*’. Het verschil tussen deze twee soorten zelfstandige naamwoorden is in de

79 Over het gebruik van het achtervoegsel *-baar* door Vondel en het commentaar hierop door Vollenhove, zie Dibbets 1991a: 54-56.

eerste plaats semantisch bepaald. De ‘eigen’ zelfstandige naamwoorden heeft Moonen bijvoorbeeld als volgt gedefinieerd:

> Een *Eigen* Zelfstandigh Naemwoort is, dat alleen een eenigh Zelfstandigh ding betekent, en daer aen met uitsluitinge van anderen eigen is.
> (1706: 48)

Tot deze soort behoren volgens Moonen namen van landen, steden, bergen, stromen, mannen en vrouwen. De zelfstandige naamwoorden die bekend staan als ‘gemeene’, beschikken daarentegen niet over het vermogen om individuele personen of objecten van elkaar te onderscheiden; zij zijn echter wel in staat een bepaalde groep mensen of dingen af te bakenen ten opzichte van een andere groep:

> Een Zelfstandigh Gemeen Naemwoort is, dat aen veele Zelfstandige dingen, die van een en het zelve Weezen zyn, gemeen is, en de Geslachtwoorden *Een, Eene, De, Het* voor zich kan ontfangen
> (1706: 49)

In deze aanhaling heeft Moonen gewezen op de syntactische verbindbaarheid van ‘gemeene’ zelfstandige naamwoorden met lidwoorden. Daarin is het tweede verschil gelegen met de ‘eigen’ zelfstandige naamwoorden. Kunnen de eerste namelijk in principe altijd een bepaald dan wel onbepaald lidwoord voor zich krijgen, de laatste kunnen uitsluitend in zekere, door Moonen nauwkeurig omschreven, gevallen met een *bepaald* lidwoord worden gecombineerd (1706: 48-49); de ‘eigen’ zelfstandige naamwoorden verwijzen namelijk steeds naar een unieke zaak of persoon en het spreekt daarom vanzelf dat - behoudens een enkele uitzondering - ‘de Geslachtwoorden *Een* en *Eene*, die Nietbepaelende zyn, voor geene van deeze gestelt worden’ (1706: 48).

Evenals Moonen heeft Sewel in zijn spraakkunst de zelfstandige naamwoorden verdeeld in ‘*Eygene*’ en ‘*Gemeene*’, twee woorden die hij heeft gebezigd om de in een voetnoot vermelde Latijnse termen ‘Propria’ en ‘Appellativa’ weer te geven. Op zichzelf hebben de omschrijvingen die Sewel van beide groepen zelfstandige naamwoorden heeft gegeven, weinig om het lijf:

> Een *Eygen Naam* is die aan één ding alleen gegeeven wordt
> (1708: 42)

en

> Een *Gemeen* zelfstandig *Naamwoord* is aan veele dingen gemeen
> (1708: 43)

Aan de onduidelijkheid die na lezing van bovenstaande karakteriseringen mogelijkerwijs zou kunnen ontstaan, is Sewel tegemoetgekomen door tien voorbeelden te leveren van de eerste groep en twaalf voorbeelden van de tweede. Over de verbindbaarheid van substantieven met lidwoorden heeft hij geen mededelingen gedaan, al kan een oplettende lezer uit de voorbeelden bij de ‘Eygen’ zelfstandige naamwoorden afleiden dat namen van rivieren - in tegenstelling tot namen van personen, steden en landen - worden voorafgegaan door een bepaald lidwoord: ‘*het Y, de Amstel, de Maaze*’ (1708: 43).

Ten Kate heeft het onderscheid eigen-gemeen bij de bespreking van de ‘Algemeene Deelen eener Reden’ in het tiende gesprek tussen N. en L. niet aan de orde gesteld. Dat dit verschil hem niet onbekend zal zijn geweest, blijkt in de daaropvolgende dialoog waar met betrekking tot de gebruiksmogelijkheden van het lidwoord wordt gesproken over

> de Eigennamen, die andersints van nature gants bepaeldelijk iet uitbeelden, en gevolglijk geen *Articulus* van nooden hebben
> (1723, I: 343)

Hebben Moonen en Sewel *nomina propria* in het Nederlands met twee woorden vertaald, Ten Kate heeft, zoals bovenstaand citaat laat zien, ter aanduiding van zulke zelfstandige naamwoorden de nog steeds in gebruik zijnde samenstelling ‘Eigennamen’ gebezigd.

Evenmin als Ten Kate heeft Huydecoper de tegenstelling tussen ‘eigen’ en ‘gemene’ zelfstandige naamwoorden uitdrukkelijk onder woorden gebracht. We treffen in de *Proeve* alleen opmerkingen aan over de eerste groep substantieven, die Huydecoper - door middel van twee woorden - heeft aangeduid met ‘eigen Naamen’.

Men dient er overigens rekening mee te houden dat ‘eigen naam’ in de *Proeve* niet in alle gevallen zonder meer te vervangen is door de hedendaagse term *eigennaam*. Zo lijkt Huydecoper in het onderstaande citaat met *eigen naam* eerder ‘eigenlijke naam’, ‘aan zijn naam beantwoordende naam’ dan ‘eigennaam’ te bedoelen:

> uit dien hoofde zal dan *Bruidleidster* ook zo veel zeggen <evenveel betekenen> als *Huwelykmaakster*, en dan is het de eigen naam van Juno, om geene andere reden *Pronuba* genoemd, dan

> omdatze de huwelyken maakte, gelyk 't Heidendom voorgaf.[80]
> (1730: 281)

Opmerkelijk is de betekenis die Huydecoper in de ‘byvoegsels en verbeteringen’ aan ‘Eigen Naamen’ heeft toegekend. Daar moeten we er namelijk ‘term’ of ‘benaming’ onder verstaan.[81]

Huydecoper heeft er in een aantekening op vers 844 van het elfde boek van de *Herscheppinge* - ‘Inbeelding is zyn naem. hy kan zich loos versteeken’ - op gewezen dat Vondel in dit werk op diverse plaatsen de ‘eigene naamen’ uit het origineel van Ovidius heeft vertaald. Zo heeft Vondel de vier paarden van Apollo's zonnewagen - Pyrois, Eöus, Aethon en Phlegon (Michels 1934: 447) - aangeduid met de Nederlandse namen ‘*Vierblaazer, Oosterling, Brander* en *Blaaker*’ (1730: 494), terwijl hij de naam *Hyale*, letterlijk ‘glas, barnsteen, kristal’, heeft vertaald met *Klaertje* (1730: 202). Hoewel Vondel in de *Herscheppinge* er enkele malen in is geslaagd een correcte Nederlandse vertaling te leveren voor Latijnse eigennamen,[82] heeft Huydecoper vastgesteld dat de zeventiende-eeuwse dichter in dit werk de plank soms volledig heeft misgeslagen, waarvoor hij auteurs die Vondel in alles slaafs navolgen, heeft willen waarschuwen:

> Dat Vondel somtyds in de eigen naamen overtebrengen, mistast, zullenwe ook elders zien:[83] dit kan ook anderen, die Vondel blindelings volgen, doen dwaalen, gelyk zulks getoond wordt beneden, B.IV. v.1.
> (1730: 42)

Tegen het gebruik van vertaalde namen had Huydecoper geen uitgesproken bezwaren:[84]

> wy keuren het [...] niet kwaad. evenwel zouden wy, voor onze verkiezing, zulke Duitsche naamen liever leezen in een Duitsch Dichtwerk van eige vinding [...] dan in eene Vertaaling.
> (1730: 493)

80 Dit is ook het geval op bladzijde 94 van de *Proeve* waar Huydecoper stelt ‘*Datmen de benaamingen van Vader of moeder, Zoon of dochter*, enz. *aan andere zaaken kan geeven, zonder daardoor het geslachte van den eigen naam dier zaaken te bepaalen*’.

81 Vgl. 1730: 625: ‘wees zo goed van ons te leeren, met hoedaanige Eigen Naamen wy deeze twee byzondere Tranten [bedoeld zijn schema's voor de alexandrijn, RdB] voegelykst konnen onderscheiden’. Over tranten en Huydecopers verstheorie, zie Kossmann 1922: 130-141.

82 Bijvoorbeeld: ‘Maar Vondel ziet hier op een' natuurelyker oorsprong dier naamen [t.w. Pleiades] [...] en dus zeer eigelyk *Zeilstarren* vertaald. de *Hyades* [...] worden met geen minder recht *Regenstarren* genoemd’ (1730: 518).

83 Vgl. 1730: 56: ‘hierboven, v.389. hebbenwe reeds gezeid, dat onze Dichter somtyds mistast in het vertaalen van eigene naamen van plaatsen’; 1730: 452: ‘Vondel is in dit werk gansch niet net geweest omtrent het uitdrukken van eigen Naamen’. Voorbeelden van onjuiste vertalingen heeft Huydecoper in de *Proeve* vermeld op bladzijde 115, 402 en 510.

84 Vgl. 1730: 493: ‘dit vertaalen, of niet vertaalen, van Poëetische en verzierde naamen’ is volgens Huydecoper volledig afhankelijk ‘van de keur des Schryvers’.

Anders is het gesteld bij ‘de eigene naamen’ van bekende personen. In zijn opvatting nemen schrijvers ‘eene alte groote vryheid’ wanneer zij ook díe in het Nederlands zouden vertalen. Dit zou namelijk een goed begrip van de tekst in de weg staan:

> Zoumen niet vreemd toehooren, als iemand begon te spreeken van de Treurspelen van *Jan Wortel*, en *Pieter Kraai?* die zelfs der Fransche taale magtig zyn, zouden mogelyk lang zoeken, eer zy in deeze naamen vonden *Jean Racine*, en *Pierre Corneille*.
> (1730: 494)

Bij vers 660 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Op my gestoort. zyn vrou, een ritsige aert, geboren’ - heeft Huydecoper opgemerkt dat ‘alle die naamen’ die op *-aard* eindigen en gebruikt worden ‘om den aard des persoons’ tot uitdrukking te brengen - zoals ‘*Vroomaard, Goedaard, Eelaard, Dronkaard*’ (1730: 592) - alleen aan mannen en nooit aan vrouwen worden gegeven. Niettemin is Huydecoper van oordeel dat woorden op *-aard* ‘in de taale der Zanggodinnen’ met evenveel recht op vrouwen betrekking mogen

hebben, ‘ja zelfs zouden wy zulks in onrym niet geheel verwerpen’. Een afwijkend standpunt heeft Huydecoper ingenomen ten aanzien van zelfstandige naamwoorden op *-aard* die als eigennaam functioneren:

> alsmen 'er Eigene naamen van maakt, gelyk de Blyspeldichters en Arkadiaschryvers gewoon zyn, dienenze alleen aan Mans, niet aan Vrouwen, gegeeven te worden. hierin onderwerpen wy ons volkomen aan het Gebruik.
> (1730: 592)

7.3.4 Vergelijking

In het dertiende hoofdstuk van zijn spraakkunst heeft Moonen het accidens ‘*Vergrooting*’ aan de orde gesteld. Door deze eigenschap, die volgens hem ‘voor een gedeelte’ van toepassing is op de bijvoeglijke naamwoorden en verder op enkele deelwoorden en bijwoorden,[85] is het mogelijk dat de betekenis van de gemelde woordsoorten ‘Trapswyze vergroot en verhoogt’ wordt (1706: 55). Uit de woorden ‘voor een gedeelte’ blijkt dat ‘vergrooting’ naar de mening van Moonen niet aan alle adjectieven eigen was: naast ‘*Vergrootbaere*’ heeft Moonen daarom ook ‘*Onvergrootbaere*’ bijvoeglijke naamwoorden onderscheiden. Eerstgenoemde groep wordt vergroot door middel van de zogenaamde ‘*Trappen* van *Vergelykinge*’. Daarvan zijn er volgens Moonen drie aan te wijzen:

> De *Gronttrap* der Vergelykinge is ieder Vergrootbaer Woort, op zich zelf staende, waer van als op den Middeltrap eerst getreeden wordt
> (1706: 55)

De ‘gronttrap’, door Moonen ook als ‘*Stellende*’ trap aangeduid, wordt gevolgd door de ‘*Vergrootende*’ of ‘*Middeltrap*’:

> De *Middeltrap* is, waer door de Betekenis van eenigh Woort by Vergelyking vergroot wordt
> (1706: 55)

Met betrekking tot de derde en laatste trap heeft Moonen opgemerkt:

> De Boventrap, de Overschrydende, is, waer door de Woorden andere van den Middeltrap in de Vergrootinge overtreffen
> (1706: 55)

Normaal gesproken vormt men de ‘Middeltrap’ door aan de nominativus van de ‘Gronttrap’ de uitgang *-er* toe te voegen. Van die vorm wordt ook de ‘Boventrap’ afgeleid en wel door aan de ‘Stellende’ trap *-st* te hechten (1706: 56). Dit geldt voor

85 Schaars (1988: 157) heeft erop gewezen dat Moonen ‘Vergrooting’ aan het eind van het dertiende hoofdstuk ook zal betrekken op zelfstandige naamwoorden.

het vergroten van zowel bijvoeglijke naamwoorden als bijwoorden. Sommige adjectieven onttrekken zich aan deze regels en worden ‘op eene ongeregelde wyze vergroot’, wat Moonen met behulp van de trits ‘*Goet, beter, best*’ heeft geïllustreerd (1706: 56).

Van de ‘Onvergrootbaere Naemwoorden’, waartoe onder andere de stofadjectieven behoren, kunnen geen trappen van vergelijking worden gevormd. Het is evenmin mogelijk om achter deelwoorden ‘de uitgangen *ER* en *ST*” te plaatsen, tenzij ze als bijvoeglijke naamwoorden worden gebruikt. Toch kunnen deelwoorden ‘in de Betekenisse’ vergroot worden ‘wanneer in de Vergelykinge door den Middel- en Boventrap by deeze Deelwoorden de Bywoorden *Meer* en *Meest* gevoegt worden’ (1706: 57).

Behalve de trappen van vergelijking en het toevoegen van *meer* en *meest* heeft Moonen nog een mogelijkheid genoemd om de betekenis van woorden te ‘vergrooten’. Bijvoeglijke naamwoorden en zodanig gebezigde deelwoorden kunnen een ‘kragtiger’ betekenis krijgen door vóór de stellende trap ‘*Groot, Hoogh, Over, Door, Wel*’ te plaatsen, terwijl de

betekenis van zelfstandige naamwoorden - die normaal gesproken niet vergroot kunnen worden - ‘verwydt en verhoogt’ kan worden door hen te verbinden met *aerts* (1706: 58).

Sewel heeft de laatste paragraaf van het hoofdstuk over de naamwoorden als titel ‘*Van de* **Vergelykinge** *der Byvoegelyke Naamwoorden*’ meegegeven, waarbij ‘vergelykinge’ blijkens een voetnoot een vertaling is van de Latijnse term ‘Comparatio’. Evenals Moonen maakt Sewel melding van drie trappen van vergelijking. Maar de Nederlandse termen die Sewel gebruikt heeft om de eveneens in voetnoten vermelde Latijnse woorden ‘Positivus’, ‘Comparativus’ en ‘Superlativus’ (1708: 116) te vertalen, vertonen geen overeenkomst met Moonens benamingen. De onderstaande omschrijvingen leggen daarvan getuigenis af:

> De *Stellige* trap betekent de zaak enkelyk zo als zy is, zonder eenige byvoeginge [...]
> De *Vergelykende* trap, by de Stellige vergeleeken, voert de hoedaanigheyd eene treede verder, en breydt de betékenis uyt, door het byvoegen van *er* [...]
> De *Overtreffende* trap stelt de zaak op 't hoogst voor, door *st* óf *ste* achter 't Stellige woord te voegen [...] waarby nóg komt dat men tót verder opvyzelinge óf verlaaginge der zaake, het woordtje *Aller* veeltyds daarby voegt
> (1708: 116)

Ter illustratie heeft Sewel van tien bijvoeglijke naamwoorden regelmatige trappen van vergelijking gepresenteerd, inclusief de ‘hyperovertreffende’ vormen met *aller*. Deze worden gevolgd door de onregelmatige vormen van de adjectieven *goed, quaad, veel* (1708: 117).

Ten Kate heeft aan de ‘Vergelijking of Vergrooting’ op bladzijde 328 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* slechts terloops aandacht besteed. Als N. zijn leermeester L. in het tiende gesprek niet aan deze ‘toevalligheid’ had herinnerd, zou de laatste er waarschijnlijk aan voorbij zijn gegaan: ‘Waerlijk ik had dit bijna vergeten’.

Net als Moonen heeft Ten Kate expliciet aangegeven dat dit accidens kenmerkend is voor ‘sommige *Nomina Adjectiva*’, maar de vraag welke dat zijn laat hij onbeantwoord.

De benamingen die Ten Kate heeft gekozen ter vertaling van de Latijnse termen *positivus, comparativus* en *superlativus*, zijn in elk geval niet ontleend aan de grammatica van Moonen of aan die van Sewel. Ten Kate heeft het namelijk over ‘de trap van Stelling’, ‘[de trap] van Vergrooting’ en ‘de Oppertrap’. Een opvallend kenmerk van de comparativus is volgens hem dat ‘'t gebruik onzer Tale’ wil dat deze trap in alle geslachten en in beide getallen onverbogen blijft.[86] Over verschillen in betekenis tussen de onderscheidene trappen heeft hij zich niet uitgelaten.

In de twaalfde dialoog tussen N. en L., die over de declinatie van substantieven en adjectieven handelt, heeft Ten Kate aan de orde gesteld hoe de trappen van vergelijking zich morfologisch tot elkaar verhouden. De positivus - en dat kan zowel

86 Vgl. Ten Kate 1723, I: 377: ‘In onze Tiende Redewisseling hebje al vermaen gedaen, dat onze *Comparativus* in -ER uitgaende geen verbuiging van *Casus* aenneemt’.

een adjectief als een zodanig gebruikt participium passivum zijn - vormt voor hem de basisvorm, waarvan door ‘agterzetting [...] van -ER of -DER of -ST’ de comparativus en de superlativus worden afgeleid. Daarbij heeft Ten Kate aangemerkt dat het in bepaalde gevallen beter is om de vergrotende en de overtreffende trap van verleden deelwoorden te vormen door ‘voorzetting van 't *Adverbium* MEER of MEERDER en MEEST’ (1723, I: 377). Hij treedt hiermee in het voetspoor van Moonen, met dit verschil dat volgens de laatste blijkens de gegeven voorbeelden in ieder geval het bijwoord *meer* ook aan ‘*Werkende*’, dat wil zeggen tegenwoordige, deelwoorden kon voorafgaan: ‘*Meer Hoorende, Leezende*’ (1706: 57).

Van de drie trappen van vergelijking heeft Huydecoper er in de *Proeve* twee aan de orde gesteld: de comparativus en de superlativus. Om met de laatste te beginnen, de overtreffende

trap heeft hij alleen ter sprake gebracht in een aantekening op vers 900 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge*: ‘Den allereersten vorm. de wyde mont wert kleen’. De hierin voorkomende vorm ‘allereersten’ vormde voor Huydecoper aanleiding te onderzoeken of er verschil bestaat tussen *eerste* en *allereerste*. Zoals we hebben gezien beweerde Sewel dat de overtreffende trap een zaak ‘op 't hoogst’ voorstelt en ‘*Aller*’ kon strekken ‘tot verder opvyzelinge óf verlaaginge der zaake’ (1708: 116). Met deze bewering was Huydecoper het volstrekt niet eens. Nadat hij uit Sewels grammatica bovengenoemde passage over de superlativus had geciteerd, heeft Huydecoper daarop de volgende kritiek geuit:

> als de zaak OP 'T HOOGST voorgesteld is, hoe kanze dan VERDER opgevyzeld worden? is 'er dan iets dat *hooger* is dan *hoogst?* dat is ongerymd.
> (1730: 86)

Uit de wijze waarop Kiliaen de lemma's *allerbeste, allerkleinste, allermeeste* in zijn woordenboek heeft vertaald - ‘OMNIUM *optimus, minimus, maximus*, dat is, *beste, kleinste, meeste* of *grootste* VAN ALLEN’ (1730: 86) - zien we naar de mening van Huydecoper onmiddellijk dat *aller-* geen verdere ‘*opvyzeling*’, maar een ‘*uitbreiding*’ van de overtreffende trap is:

> Een klein voorbeeldje zal hier weder de zaak in haar vollen dag konnen zetten. Stel eens een *Hoog* van 30. voet, en daarnevens een ander van 20. zo is 30. het *Hoogste*. om nu *Allerhoogst* te vinden, moet ik niet opklimmen tot 31. 32. 35. of 40. (want dat is de verdere opvyzeling van Sewel) maar ik moet het zoeken in de vermenigvuldiging der onderwerpen van 20. of ten minste van minder dan 30. voeten. zodat *aller* geen opvyzeling van *hoogst* is, maar eene uitbreiding, waardoor *hoogst* betrekkelyk wordt gemaakt op meer dan een voorwerp dat minder hoog is. want al wilde gy het *Hoogste*, 30. opvyzelen tot 50. tot 100. ja tot 1000. voeten, zo lang 'er maar EEN minder hoog van 20. ja van 2. voeten nevens staat, kunt gy 'er geen *Allerhoogst* van maaken. gelyk ook een hoogte van 2. voet niet meerder *Allerlaagst* genoemd kan worden in betrekking op 1000. dan op 3. voeten. Van TWEE zaaken kan 'er dan geen ALLER*hoogst*, ALLER*eerst*, enz. genoemd worden.
> (1730: 86-87)

Een taalkundige kwestie die nauw met het accidens *vergelijking* samenhangt is de vraag of we na een vergrotende trap *dan* of *als* moeten gebruiken. Huydecoper heeft maar liefst zes pagina's in de *Proeve* gewijd aan de beantwoording van deze vraag.

Vanaf de tweede zin van de aantekening op vers 560 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Die meer bemint was van Diane, als deze alleen’ - is duidelijk dat Huydecoper *als* na een comparativus afwijst: ‘Het verwondert my zeer dat Vondel deezen misslag niet ontdekt heeft’ (1730: 128). Overigens is Huydecoper van mening dat Vondel deze ‘misslag’ niet al te zwaar aangerekend mag worden, want in de *Herscheppinge* heeft hij er slechts vijf bewijsplaatsen van aangetroffen ‘dat zekerlyk weinig is in vergelyking met *meer dan*, of diergel. die 'er misschien

eenige honderdmaalen te vinden zyn' (1730: 128). Bovendien kon Huydecoper voor elk van die vijf gevallen precies aangeven waarom Vondel daar voor *als* had gekozen.[87]

Het gebruik van *dan* na een comparatief is voor zover Huydecoper het kan overzien in de achttiende eeuw niet wijd verbreid:

> Men zou onder de goede Schryvers van deezen tyd, die zekerlyk schaars zyn, mogelyk twee of drie konnen noemen, die hierin niet mistasten:[88] doch ik kan daaromtrent met geen volle verzekerdheid

87 Schenkeveld-van der Dussen (1963: 267) is tot de conclusie gekomen dat Vondel vanaf 1644/1650 in vergelijkingen aan *dan* de voorkeur heeft gegeven, maar dat hij het gebruik van *als* in dergelijke situaties niet ten enenmale heeft verworpen.

88 Vgl. 1730: 134: 'Door het verwarren van *Als* en *Dan* vindtmen in Nieuwer schryvers veele zodanige plaatsen die nu duister zyn voor den Leezer; daar zy, deeze woorden wel in acht genomen, licht te verstaan, ja zonder de minste onzekerheid zouden zyn'.

> spreeken.
> (1730: 129)

Huydecoper zegt: hoe verder men in de zeventiende eeuw teruggaat des te vaker ziet men *als* gebruikt worden. De opbouwers van de taal, die steeds verder vorderden en 'dus' later in de zeventiende eeuw werkzaam zijn, gebruiken in plaats van *als* steeds meer *dan*:

> Hoe ouder de schryvers van de verleeden eeuw zyn, hoe menigvuldiger zy *Als* voor *Dan* gebruikt hebben. die de taal weder begonnen te beschaaven, voerden *Dan* meer en meer in
> (1730: 129)

Voor de hogere frequentie in het gebruik van *als* in het begin van de 'verleeden eeuw' - de zeventiende eeuw - heeft Huydecoper de volgende verklaring gegeven:

> Het geen wy meer gezeid hebben, dat de Spaansche geessel der Nederlanden, de Hertog van Alva, niet alleen de land- en Kerk-, maar ook ('t welk een noodzaakelyk gevolg was) de taal- wetten 't onderste boven smeet en verwarde, kan met geen voorbeeld klaarer aangetoond worden, dan met dit woord *dan*, in tegenstelling van *als*. Voor dien tyd, is niemand in staat my eene enkele plaats aan te toonen, daar *als* voor *dan* gezeid wordt,[89] daar het integendeel onmiddelyk na dien tyd in een algemeen gebruik kwam.[90]
> (1730: 130)

Vervolgens heeft Huydecoper aangegeven wanneer men in het Nederlands gebruik moet maken van *dan*. Maar voordat hij op die kwestie is ingegaan, heeft hij aangetekend dat al de te bespreken gevallen zijn terug te voeren op de volgende regel:

> gelyk *Als* eene gelykheid stelt tusschen persoonen en zaaken, zo moet *Dan* altyd gebruikt worden wanneer 'er eenig onderscheid en ongelykheid tusschen beide betekend wordt.[91]
> (1730: 131)

89 Vgl. 1730: 133: 'dit onderscheid [is] by de Ouden, zonder eenige uitzondering, altyd in acht genomen'.

90 Volgens het *MNW* II, 51, s.v. DAN, II, 1 werd in het Middelnederlands na een comparatief altijd *dan*, nooit *als* gebruikt (vgl. *MNW* I, 368, s.v. alse, aanm. 3 en *WNT* II, 247-249, s.v. als, I, 2 en III, 2274-2275, s.v. dan, II) en dateert het gebruik van *als* in dergelijke gevallen van de tweede helft van de zestiende eeuw. Schenkeveld-van der Dussen (1963: 261) heeft er, in navolging van Verdam en Stoett, echter op gewezen dat *als* in het Middelnederlands af en toe na een vergrotende trap voorkomt.

91 Deze stelling werd onderschreven door Van Lelyveld, die in de tweede druk van de *Proeve* in een voetnoot bij deze aantekening schreef 'dat ALS eene gelijkheid stelt tusschen persoonen of zaken, en DAN altijd gebruikt moet worden, wanneer er eenig onderscheid en ongelijkheid tusschen beide beteekend wordt' (1782: 301). Volgens Schenkeveld-van der Dussen (1963: 268) is Huydecoper de eerste geweest die het verschil tussen *als* en *dan* geformuleerd heeft.

Het gebruik van *dan* heeft Huydecoper in drie gevallen verplicht gesteld:

> vooreerst achter den vergrootenden trap, *Gradus Comparativus* [...]. Ten tweede, na *Anders*, of *Ander* [...] Ten derde, achter de woorden *Niemand, Niet, Noit, Geen, Wie*, enz. waarbymen *Ander, Anders, Anderen*, kan byvoegen of uitlaaten, zomen wil, moetende echter *Dan* blyven.[92]
> (1730: 131-133)

Dit alles heeft Huydecoper gestaafd met voorbeelden uit geschriften van de Ouden, in het bijzonder uit de rijmkroniek van Melis Stoke.

Hoewel de bovenstaande regels aan duidelijkheid niets te wensen overlaten, heeft Huydecoper toch ook een ander middel aan de hand gedaan om het verschil in gebruik tussen *als* en *dan* uiteen te zetten:

92 Hoewel het geenszins in de bedoeling van deze studie ligt de opvattingen over taal in de *Proeve* te vergelijken met die van hedendaagse, traditionele grammatica's kan ik niet nalaten te wijzen op de treffende overeenkomst tussen de regels die Huydecoper heeft opgesteld en de woorden die de *ANS* ruim 250 jaar later aan dit hete hangijzer heeft gewijd: 'Om de ongelijkheid van twee elementen aan te duiden na de vergrotende trap van een adjectief of bijwoord of na de woorden *ander* en *anders*, alsmede in de betekenis 'behalve' na ontkennende woorden als *niemand, niets*, worden de voegwoorden *dan* en *als* gebruikt. [...]. In geschreven taal komt meestal *dan* voor; [...]. Het voegwoord *als* is in deze functie niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar' (1984: 667).

> om [...] het onderscheid tusschen *Als* en *Dan* te leeren kennen, kanmen toevlucht neemen tot een vertaaling met de Latynsche woorden *quam* en *praeter;* of, dat op 't zelfde uitkomt, tot eene omschryving of verwisseling met de Duitsche woorden *Gelyk* en *Behalve* (dit heeft evenwel in *Dan*, achter een' *Comparativus*, geen plaats, want de Latynen zeggen ook *major quam:* doch hieromtrent kanmen noit twyffelen, omdat 'er noit verschil is) want gelykmen *Als*, daar 't wel geplaatst is, kan veranderen in *Gelyk:* zo kanmen voor *Dan*, gesteld achter *Anders, Niet, Niemand, Geen, Noit, Wie*, ook zeggen *Behalve* of *Buiten*.
> (1730: 133)

Ook Moonen heeft zich in zijn spraakkunst van het Nederlands bediend van het Latijn om de betekenis van *als* en *dan* te verduidelijken. Voor hem is *als*, dat hij tot de 'Bywoorden der *Gelykenisse*' rekent, synoniem aan het Latijnse *ut*, terwijl hij in hetzelfde hoofdstuk opmerkt dat enkele 'Bywoorden van *Verkiezinge*', zoals *eer, meer, liever*, 'doorgaens met *dan*, dat het Latynsche *quam* uitdrukt, beantwoordt worden' (1706: 248). Hiermee is overigens niet gezegd dat *dan* voor hem een bijwoord is.

Net als Moonen heeft Sewel *als* ingedeeld bij de bijwoorden 'Van Gelykenisse' (1708: 181). Daarnaast behoort het woord volgens hem eveneens tot de zogeheten '*Verkiezende*' voegwoorden, 'welke toonen dat het voorgaande beter te achten is, als, *Dan, als*, gelyk men zegt, *Beter is een gerust gemoed dan rykdom. Ik had dit liever als 't ander*' (1708: 183). Uit deze twee voorbeeldzinnen valt op te maken dat het Sewel om het even was of er na een comparativus *als* of *dan* gebruikt moest worden. Deze mening was ook Ten Kate (1723, I: 380) toegedaan: 'onze *Comparativa*, die [...] ons woordtje ALS (of DAN) tot middelaer nemen'.

Had Huydecoper in de zojuist besproken aantekening drie regels opgesteld voor het gebruik van *dan*, bij vers 999 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Zoo groot en goddelyk dan dat hy vader is' - heeft hij beschreven wanneer men *als* behoort te schrijven:

> Na *Zoo* kan onmogelyk *Dan*, maar moet altyd *Als* volgen
> (1730: 606)

waarna hij een groot aantal voorbeelden heeft geboden 'van 't misbruik [...] van *Dan*, voor *Als*'. Deze fout, die 'veel spaarzaamer' wordt aangetroffen dan het gebruik van *als* op plaatsen waar *dan* vereist zou zijn, is '[z]eer gemeen' in Brandts biografie van Michiel de Ruiter.

In de tweede druk van de *Proeve* heeft Van Lelyveld in een voetnoot opgemerkt dat Huydecoper in deze aantekening na *ruim zo* voorschreef *als* te bezigen, maar dat deze in zijn uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke tot andere inzichten was gekomen:

> willende, dat, als er voor ZO iets vermeerderends voorafgaat, en er dus eene ongelijkheid is, b.v. *ruim* zo, *al* zo, *noch al* zo, er in dat geval DAN moet volgen, even of er een *comparativus* vooraf ging: *de eene is al ZO*

> *groot* DAN *de andere*, dat is, iets grooter.[93] En schoon hiertegen wel iets te zeggen zoude zijn, komt het my echter voor, dat hy het gebruik der Ouden op die wyze al vry wel bevestigd heeft, en men de zamenvoegingen met *ruim* zo, *al* zo, wel voor *comparativi* mag houden, en er DAN op laten volgen.
> (1788: 395)

Het onderstaande overzicht doet uitkomen welke Nederlandse termen de vier besproken grammatici hebben gebruikt ter aanduiding van de Latijnse benamingen voor de drie trappen van vergelijking:

93 In het eerste deel van de heruitgave van de *Proeve* had Van Lelyveld (1782: 301) er al op gewezen dat Huydecoper in zijn uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke had gekozen voor de uitdrukkingen: (1) ruim zoo groot *dan*, (2) te groot *dan*, (3) te veel *dan*, maar (4) alzoo groot *als*.

	positivus	comparativus	superlativus
Moonen	Gronttrap	Middeltrap	Boventrap
	Stellende	Vergrootende	Overschrydende
Sewel	Stellige	Vergelykende	Overtreffende
Ten Kate	trap van	[trap] van	Oppertrap
	Stelling	Vergrooting	
Huydecoper	--	vergrootende	overtreffende

7.3.5 Geslacht

7.3.5.1 Inleiding

In diverse triviumgrammatica's zijn uitspraken te vinden die erop wijzen dat er ten aanzien van het woordgeslacht van zelfstandige naamwoorden op het taalgebruik van sommige auteurs wel het een en ander viel aan te merken (Dibbets 1995: 101-103). Dergelijke opmerkingen treffen we ook in het begin van de achttiende eeuw aan. David van Hoogstraten heeft zich er in zijn *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700) over beklaagd dat er door de meeste schrijvers grote fouten werden begaan tegen het woordgeslacht van zelfstandige naamwoorden. In dit boek heeft Van Hoogstraten - voornamelijk op basis van het taalgebruik in het oeuvre van Hooft en Vondel - het geslacht vastgelegd van omstreeks 1200 zelfstandige naamwoorden.

Ten Kate heeft geconstateerd dat de geslachten van de zelfstandige naamwoorden vroeger (‘bij onze Voorouderen’) beter in acht werden genomen dan in zijn eigen tijd, ‘nu elk onbedrevene de pen in de hand neemt’ (1723, I: 402).[94] Hoewel Ten Kate heeft aangeraden om zoveel mogelijk met het woordgeslacht van zelfstandige naamwoorden rekening te houden - van een schrijver ‘die 't op Goed Nederduitsch toeleit’ werd het min of meer geëist (1723, I: 402) -, heeft hij te kennen gegeven dat het voor hem weinig verschil uitmaakte, wanneer iemand niet altijd even zorgvuldig met de aanduiding van de geslachten omsprong. In zijn ogen was het belangrijker dat schrijvers in hun taalgebruik ‘de nette en duidelijke Onderscheiding der Denkbeelden’ behartigen, want

> Die te kommerlijk <nauwgezet> met de Tael omgaen, slagten <lijken op> den Schoolkinderen, die wel net, gelijkdradig <in letters van gelijke dikte>, en zinnelijk <keurig> schrijven, dog tevens onvrij, laf, lam, en flaeuw, zonder spoed of vordering: een kloeke hand, schoon minder net, zo ze

94 Vgl. Ten Kate 1723, I: 401 waar hij ten aanzien van het onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke substantieven die verwijzen naar levenloze zaken, heeft opgemerkt dat ‘onze daeglijksche Spreektael nu gantsch onagtsaem is in dit stuk’, terwijl daarentegen ‘de Nederduitsche schriften van de vorige eeuwen [...] in dit stuk nog vrij net loopen’.

> slegts vlug, vrij, geestig, vloeyend, en duidelijk genoeg zij, kan mij meerder behagen.
> (1723, I: 410)

Huydecoper daarentegen hechtte wel grote waarde aan het onderscheiden van de geslachten van de zelfstandige naamwoorden. Verbazingwekkend vond hij het dat de auteurs die zich in het verleden hadden beijverd voor het beschaven van de Nederlandse taal, geen aandacht hebben geschonken aan het geslacht, ‘dit zo voortreffelyk deel der zelve’ (1730: 61).

7.3.5.2 Het aantal geslachten

Uitgaande van de informatie die het gebruik van lidwoorden hem bood, is Van Hoogstraten tot een viertal geslachten gekomen: ‘mannelyk’, ‘vrouwelyk’, ‘onzydig’ en ‘twyffelach-

tig' of 'gemeen'. Het laatste geslacht wordt 'twyffelachtig' of 'gemeen' genoemd, omdat de woorden die zo zijn 'het mannelyk en vrouwelyk geslacht (want het onzydige blyft op zig zelf) aennemen, of om dat het niet zeker genoeg is, tot welk van beide zy behooren' (1700: *3^{v}).

Over het accidens geslacht - 'eene Aenwyzing, die ons toont, van wat Stamme en Geslachte elk Naemwoort zy' (1706: 58) - heeft Moonen opgemerkt:

> En deeze Geslachten, waer van twee in de natuure, die door Man en Vrou de schepsels voortplant, haeren gront hebben, zyn drie; als *het Manlyke, het Vroulyke*, en het derde, dat, beide voorgaende uitsluitende, eigentlyk geen Geslacht is, *het Onzydige*.
> (1706: 58)

Sewel heeft eveneens van drie geslachten gewag gemaakt: het 'Manlyk', het 'Vrouwelyk' en het 'Onzydig' geslacht (1708: 37). Voorzien van hun Latijnse equivalenten ontmoeten we deze drie termen ook bij Ten Kate. Naar hun geslacht zijn de zelfstandige naamwoorden 'het zij als Manlijk (*Mascul:*, of als Vrouwlijk (*Foemin:*), het zij als Geenerlei (*Neutrum*)' aan te merken (1723, I: 324).

7.3.5.3 De geslachtsbepaling van zelfstandige naamwoorden

Een steeds terugkerend criterium in de door mij onderzochte grammaticale geschriften om het woordgeslacht van een bepaald zelfstandig naamwoord vast te stellen, is acht geven op het lidwoord waarmee het is verbonden.[95] Zo schreef Van Hoogstraten:

> Deze lidtwoorden (...) zyn als kentekenen van de geslachten der naemwoorden, en by ons twee in getal, als *de* en *het*
> (1700: *2^{v})

Van Hoogstraten vervolgde met de opmerking dat het lidwoord *de* alleen in verbogen naamvallen aanwijzingen geeft over het geslacht van het eropvolgende zelfstandige naamwoord, want 'in den rechten [naamval] of Noemer <eerste naamval>' bestaat er slechts één vorm van het lidwoord voor mannelijke en vrouwelijke woorden: *de* (1700: *2^{v}-*3^{r}). Onzijdige substantieven zijn, doordat ze worden voorafgegaan door het lidwoord *het*, in de nominativus wel duidelijk te herkennen. Van Hoogstraten heeft er verder op gewezen dat ook het woord *een* - dat volgens het bovenstaande citaat voor hem geen lidwoord is - inlichtingen kan verstrekken over het genus van zelfstandige naamwoorden, mits het in verbogen vorm voorkomt. De eerste naamval is namelijk volgens Van Hoogstraten voor alledrie de geslachten *een*: '*Een man, een vrou, een paert*' (1700: *4^{v}).

95 Vgl. *ANS* 1984: 39.

Om het woordgeslacht te bepalen kan men volgens Van Hoogstraten ook afgaan op de verbogen vormen van bijvoeglijke naamwoorden, want deze richten zich wat hun geslacht betreft naar de zelfstandige naamwoorden (1700: *5^{r}).[96]

Moonen heeft in zijn grammatica verkondigd dat men voor het bepalen van het geslacht van een zelfstandig naamwoord acht behoort te slaan op de vorm die het lidwoord in de tweede en - met name - de vierde naamval aanneemt:

> Om nu te weeten, wat Naemwoorden Manlyk, of Vroulyk, of Onzydigh van Geslachte zyn, let men, wat merkteken de Teeler <genitivus> of Aenklaeger <accusativus> (die hier voornaemelyk geldt) in hunne Buiginge hebben, *Des* of *Der, Den*, of *De*, of *Het*
> (1706: 59)

96 Vgl. Van Hoogstraten 1700: *5^{r}: 'Zoo is [...] te zien aen het *Adjectivum*, dat *Ader* vrouw. is, om dat Vondel zegt, *Uit een natuurlyke ader*, daer hy zeggen zoude, als het mann. was, *Uit eenen natuurlyken ader*, en zoo het onzydig was, *Uit een natuurlyk ader*'.

Preciezer dan Van Hoogstraten heeft hij aangegeven welke verbogen naamvallen van belang zijn bij het vaststellen van het woordgeslacht.

Ten aanzien van het onbepaald lidwoord heeft Moonen aangegeven dat *een* voor het mannelijk en het onzijdig, en *eene* voor het vrouwelijk werd gebruikt.[97]

Sewel heeft te kennen gegeven dat het geslacht der naamwoorden voor een deel te bepalen is door te kijken naar de 'Lédekens' of lidwoorden:

> *De* is van het Manlyk en Vrouwelyk, en *Het* van het Onzydig geslacht [...]. *Een* is van het manlyk, *Eene* van het vrouwelyk, en *Een* insgelyks van het onzydig geslacht
> (1708: 37)

Hoewel deze regel aan duidelijkheid weinig te wensen lijkt over te laten, voorzag Sewel problemen bij het toepassen ervan in de praktijk, onder andere 'doordien de gemeene spraak het onderscheyd tusschen *Een* en *Eene* niet in acht neemt' (1708: 53). Om die reden heeft hij in zijn spraakkunst een duidelijker manier aan de hand gedaan om door middel van de lidwoorden het geslacht van zelfstandige naamwoorden te bepalen, een methode die - zoals we hierboven hebben gezien - ook door Moonen werd gehanteerd:

> alle de Naamwoorden, welker Lédeken *De* in den *Genitivus* heeft *des*, en in den *Accusativus, den*, [zyn] van 't Manlyk geslacht [...] Maar als de *Genitivus* is *Der*, dat is een teken dat het Naamwoord van 't Vrouwelyk geslacht is [...] Belangende het onzydig geslacht, de *Genitivus* van 't Ledeken *Het*, is *Des*
> (1708: 53-54)

Ten Kate heeft zich erover verwonderd dat het geslacht van zelfstandige naamwoorden ondanks 'een tijd-slijting van zo veel eeuwen' amper aan verandering onderhevig is geweest. Dat is volgens hem vooral opvallend ten aanzien van de mannelijke en de vrouwelijke zelfstandige naamwoorden, omdat deze in de eerste naamval niet door middel van lidwoorden worden onderscheiden (1723, I: 401).

Het woordgeslacht van zelfstandige naamwoorden kan volgens de zojuist besproken grammatici worden opgemaakt uit de (verbogen) vorm van het eraan voorafgaande lidwoord (of bijvoeglijk naamwoord). Naast dit morfosyntactische criterium hebben de grammatici die hierboven aan bod zijn gekomen, ook regels geformuleerd die uitgaan van het substantief zelf. Deze zijn te verdelen in zogenaamde *regulae generales*, die de zelfstandige naamwoorden in semantische categorieën onderbrengen, en in *regulae speciales*, die betrekking hebben op de morfologische eigenschappen ervan.

Moonen heeft in zijn *Nederduitsche spraekkunst* vijftien genummerde 'Algemeene Regels' gepresenteerd. Zeven ervan hebben betrekking op het mannelijk geslacht, vier op het vrouwelijk en eenzelfde aantal op het onzijdig geslacht (1706: 59-61). Sewel is in zijn grammatica niet verder gekomen dan tien 'algemeene régelen' om

97 Vgl. Moonen 1706: 58-59: 'Voor Naemwoorden van het Manlyke Geslacht worden de Geslachtwoorden *Een* en *De* gezet [...] Voor het Vroulyke Naemwoort zet men *eene* en *De* [...] Het Onzydige Geslacht eischt voor zich *Een* en *Het*'.

de substantieven naar hun geslacht te onderscheiden: vier ervan gaan over mannelijke, twee over vrouwelijke en vier over onzijdige woorden (1708: 54-57); deze regels worden evenals bij Moonen door een hoofdtelwoord voorafgegaan. De voornaamste reden waarom er in Sewels *Nederduytsche spraakkonst* ten aanzien van het mannelijk en het vrouwelijk geslacht minder regels worden aangetroffen dan in Moonens grammatica, is dat Sewel enkele van Moonens *regulae generales* heeft gecombineerd tot één algemene regel.

In de dialoog tussen N. en L. op pagina 402 en 403 van het eerste deel van Ten Kates *Aenleiding* worden drie aanwijzingen gegeven om het woordgeslacht van naamwoorden vast te

stellen. De eerste ervan leert ons, aldus N., ‘dat sommigen haere Geslagt ontfangen, om dat ze den Persoon, of Menschelijke en Dierlijke Kunne, en ijders Bediening onderscheiden’. De derde, door L. te berde gebrachte methode is erop gericht ‘de Geslagten van sommigen uit den rang en de schole daer ze onder behooren’ af te leiden, waarna vier opmerkingen volgen.[98] Opvallend hierbij is dat de eerste opmerking van L. een herhaling vormt van de zojuist geciteerde opmerking van N.[99] Ten Kate heeft het niet nodig gevonden lang stil te blijven staan bij regels betreffende de geslachten van zelfstandige naamwoorden, aangezien hij vond dat Moonen en Verwer hieraan in hun respectieve spraakkunsten ruim voldoende aandacht hadden besteed; opvallend genoeg verwijst Ten Kate op deze plaats niet naar de geslachtlijst van Van Hoogstraten, een werk dat hij wel degelijk kende.

Zoals gezegd bestaan er naast deze *regulae generales* ook morfologische regels op grond waaruit men het geslacht van zelfstandige naamwoorden kan vaststellen: de *regulae speciales*. Deze zijn doorgaans gebaseerd op de uitgangen van substantieven.

Moonen heeft op de bladzijden 62-77 van zijn spraakkunst voor een groot aantal ‘Uitgangen’ aangegeven of de woorden die op één van deze ‘uitgangen’ eindigen mannelijk, vrouwelijk of onzijdig zijn. Daarbij dient te worden aangetekend dat Moonen de term *uitgang* niet alleen heeft opgevat in de hedendaagse betekenis ‘achtervoegsel’. Voor hem waren ‘Uitgangen’ ook de ‘Klinkeren’, de ‘Twee- of Drieklanken’ en de ‘Medeklinkeren’ waarop zelfstandige naamwoorden eindigden. Aan het slot van het veertiende hoofdstuk heeft Moonen negen regels gegeven ‘die van de Zamenstellingen der Naemwoorden en elders genoomen zyn’ (1706: 77; vgl. 1706: 61-62). Vier ervan hebben betrekking op de suffixen *-schap* en *-dom*.[100]

Sewel heeft op pagina 58 van zijn grammatica meegedeeld dat hij bij het samenstellen van zijn *Groot woordenboek der Nederduytsche en Engelsche taalen* (1708) heeft geconstateerd dat er talrijke woorden zijn waarvan men het geslacht kan kennen ‘aan hunne uytgangen’.[101] Maar anders dan Moonen heeft Sewel de term *uytgangen* wel uitsluitend opgevat in de hedendaagse betekenis van suffix.

Ook Ten Kate heeft er bij monde van N. op gewezen dat het geslacht van zelfstandige naamwoorden kan worden vastgesteld aan de hand van ‘de toegevoegde *Terminatien*’ (1723, I: 402-403).

Ondanks het grote aantal *regulae generales* en *regulae speciales* dat in bovengenoemde taalkundige geschriften naar voren is gebracht, blijven er nog talrijke zelfstandige naamwoorden over waarvan het geslacht op basis van deze regels niet kan worden vastgesteld. Van Hoogstraten heeft er in die gevallen voor gekozen zich te richten naar ‘het gebruik der beste schryveren’ (1700: *4^{r}), waarbij de taal van Hooft en Vondel, ‘de twee beste schryvers onzer eewe’ (1700: **2^{r}), de grootste bewijskracht heeft. Op dit punt vond hij weerklank bij Ten Kate, die stelde dat er vele substantieven waren ‘welker Geslagt, of bij gebrek van bekende Regelmaet, of

98 De tweede methode die N. genoemd heeft, wordt hieronder aan de orde gesteld.

99 Vgl. Ten Kate 1723, I: 403: ‘Daer de Kunne de Personen en hunne bedieningen van Manlijk en Vroulijk onderscheid’.

100 In deze gevallen spreken wij tegenwoordig niet meer van ‘Zamenstellingen’ maar van afleidingen.

101 Vgl. Sewel 1708: 62: ‘myn *Groot Nederduytsch en Engelsch Woordenboek*, waarin de geslachten van alle Zelfstandige Naamwoorden aangeweezen worden’.

om dat te veel en velerhande Regels te mets meer verwarren als helpen, best uit het Gebruik en de Agtbaerste Schrijvers te halen is' (1723, I: 410), waarna hij enkele titels noemt van boeken waarin men informatie vindt over het

woordgeslacht van naamwoorden.[102]

7.3.5.4 Genus - sexus: het woord *wijf*

Moonen heeft op bladzijde 61 van zijn spraakkunst het woord *wyf* als enige uitzondering vermeld op de regel dat zelfstandige naamwoorden die een vrouw aanduiden, van het vrouwelijke geslacht zijn.[103] Ook Sewel (1708: 55) heeft erop gewezen dat *Wyf* een onzijdig woord is. Dit heeft tot gevolg dat men strikt volgens de grammatica naar *wyf* zou moeten verwijzen met het voornaamwoord *zyn*. Maar daaraan heeft Sewel zijn zegel niet kunnen hechten:

> evenwel is het niet inschikkelyk <toelaatbaar>, dat men zoude zeggen, *Het wyf heeft zyne kinderen geslagen*, als men 'er haare eygene door verstaat; want *zyne* heeft opzicht op eens anders, en zoud op haars mans voorkinderen konnen gepast worden
> (1708: 55-56)

In Ten Kates *Aenleiding* heeft N. er blijk van gegeven het vreemd te vinden dat het woord *wyf* van het onzijdig geslacht is, terwijl juist ‘die woorden, die de Personen door de Kunne <het geslacht> en haer Bedieningen <werkzaamheden> onderscheiden, bij ieder Tael van een en 't zelfde Geslagt behoorden te zijn’. L. heeft hem verzekerd dat deze eigenaardigheid niet alleen in het Nederlands is te vinden, maar ‘genoegsaem bij al de oude Verwanten’ voorkomt. Deze bewering heeft hij met verscheidene voorbeelden uit die verwante talen gestaafd (1723, I: 404; vgl. 1723, I: 463).

Huydecoper heeft het woord *wyf* uitgekozen om duidelijk te maken dat een verwijswoord geen informatie biedt over het geslacht van een eerder genoemd zelfstandig naamwoord:

> Hooft zelf schryft in Tacitus p. 226. *toen 't* wyf *vry was, gaat* ZE *uitstel zoeken*. en Jer. de Decker in Joan. den Dooper:
> *En zal het* wyf *den vorst haest winnen op* HAER *zy*.
> ja de ouden, die de geslachten wel waarnamen, gebruikten dit woord *wyf* noit anders. zegtmen hiertegen, schoon *ze* en *haer* vrouwelyk zyn, 't lidwoord *het* toont evenwel dat *wyf* onzydig is?
> (1730: 89)

Voor Huydecoper bezitten de genoemde voornaamwoorden geen bewijskracht ten aanzien van het geslacht van *wyf*. Analoog hieraan mogen we aan het gebruik van

102 De bedoelde werken zijn Moonens spraakkunst uit 1706, de tweede druk van Van Hoogstratens geslachtslijst uit 1710 en het Nederlands-Franse woordenboek van Halma uit hetzelfde jaar. Verder heeft Ten Kate op pagina 400 van het eerste deel van de *Aenleiding* Trommius' concordantie op de bijbel en op bladzijde 404 Verwers Latijnse spraakkunst van het Nederlands aanbevolen.

103 Vgl. Van Hoogstraten 1700: 116: ‘WYF *o*. Dit, schoon een vrouwelyke naem, is onzydig, en moet aldus gebruikt worden’.

het pronomen *zyn* om te verwijzen naar *min* niet de conclusie verbinden dat dit zelfstandig naamwoord van het mannelijk geslacht is:

> schoon *zyne* mannelyk is, blyft echter het woord *min* altyd vrouwelyk. omdat *haare, zyne*, betrekkelyk zyn op de persoonen, waarvan gesproken wordt; en niet op de naamen, waarmede die persoonen benoemd worden. (1730: 89)

Anders gezegd, dit citaat toont aan dat Huydecoper onderscheid heeft gemaakt tussen het natuurlijke geslacht of *sexus* - 'de persoonen, waarvan gesproken wordt' - en het grammaticale geslacht of *genus* - 'de naamen, waarmede die persoonen benoemd worden'.[104]

104 Vgl. 1730: 88: 'ZON en MIN zyn in de natuur noch mannelyk noch vrouwelyk, maar worden beide met vrouwelyke woorden benoemd'.

7.3.5.5 Huydecoper en de geslachtsbepaling van substantieven

Verkeerde men in onzekerheid over het geslacht van een bepaald zelfstandig naamwoord, dan kon men volgens Huydecoper het best Van Hoogstratens *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700) of één van de vermeerderde herdrukken ervan raadplegen. Hoewel Van Hoogstraten deze lijst in eerste instantie had bedoeld voor de 'edelmoedige Jeugt' van Amsterdam (1700: **3^{r}), had Huydecoper het werk een rol toebedacht in de vorming van poëten: Van Hoogstraten werd door hem 'de Gids en Leidsman der aankomende Dichteren, omtrent de geslachten der Naamwoorden' genoemd (1730: 87). Ook al stak Huydecoper de loftrompet over Van Hoogstratens geslachtlijst, hij verliet zich niet blindelings op dit werk, waaraan in zijn ogen nog het een en ander schortte.[105] Aardig is het om te weten dat Huydecoper bij het schrijven van de *Proeve* de beschikking blijkt te hebben gehad over een door Van Hoogstraten 'met eige hand geschreeven vermeerdering van dien Geslachtlyst' (1730: 47). Deze was hem ter hand gesteld door Daniel van der Lip, een van de twee vrienden aan wie de *Proeve* was opgedragen (zie 3.5).

Hierboven hebben we gezien dat Van Hoogstraten, Moonen en Sewel op basis van de naamvalsvorm van het eraan voorafgaande lidwoord het geslacht van een bepaald zelfstandig naamwoord hebben bepaald. Ook Huydecoper heeft deze methode onderschreven en haar ten grondslag gelegd aan de opmerking die hij gemaakt heeft bij vers 922 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'In harden steen, genoemt den toetssteen, en onteerde':

> *Dat de geslachten der woorden alleen te kennen zyn uit het lidwoord*, de *of* den; *en niet altyd uit het volgende betrekkelyke voornaamwoord*, die *of* dien, *enz. Noch ook uit volgende benaamingen, van* vader *of* moeder, zoon *of* dochter, *enz*.[106]
> (1730: 88)

Aangezien Huydecoper in dit citaat spreekt over *de* en *den* zal hij uitsluitend hebben gedacht aan het onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke woorden. Onzijdige woorden waren - in de eerste en vierde naamval enkelvoud althans - door het lidwoord *het* duidelijk te herkennen.[107] Hieraan heeft Huydecoper enkele bladzijden verderop - waarschijnlijk in het spoor van Van Hoogstraten - toegevoegd dat een voorafgaand bijvoeglijk naamwoord eveneens uitsluitsel kan geven over het geslacht van een zelfstandig naamwoord. Zo heeft hij naar aanleiding van het vermeende mannelijk geslacht van *min*, 'liefde', opgemerkt:

105 Vgl. 1730: 87: 'Echter is dat werk noch niet gebragt ten top van volmaaktheid'.

106 Vgl. 1730: 94: '*Datmen de benaamingen van Vader of moeder, Zoon of dochter*, enz. *aan andere zaaken kan geeven, zonder daardoor het geslachte van den eigen naam dier zaaken te bepaalen*. gelyk het mannelyke *Voerman*, niet belet dat *Min* vrouwelyk is; en de naam van *Vader* het woord *Zon* niet mannelyk maakt'; vgl. 1730: 94-95: 'Zo vindenwe woorden ja persoonen zelfs van 't manl. geslachte benoemd met vrouwl. en onzydige naamen'.

107 Vgl. 1730: 89: ''t lidwoord *het* toont [...] dat *wyf* onzydig is'.

> gelyk wy in den grondslag deezer Aanmerkinge zeiden, dat kan alleen beweezen worden uit het voorgestelde lidwoord *den* (ook wel uit de Byvoegelyke Naamwoorden, doch die vindtmen hier naauwlyks zonder het gemelde lidwoord) en daarom hadt hy een plaats uit Vondel moeten bybrengen, waarin hy duidelyk *des mins*, of *den min*, geschreeven hadt. (1730: 90)

Huydecoper heeft in de *Proeve* niet alleen aangegeven op welke wijze het geslacht van een zelfstandig naamwoord kan worden vastgesteld, maar ook laten weten welke teksten normgevend zijn met betrekking tot de geslachten. De gedichten van Hooft werden door hem in elk geval niet daartoe gerekend, aangezien de regels voor de geslachtsaanduiding daarin met voeten werd getreden:

> Daarenboven oordeel ik, dat een bewys omtrent de Geslachten, genomen uit de gedichten, voornaamelyk minnedichten, van Hooft, van geen gezag ter werreld is, dewyl hy zich daarin honderdmaalen vergeet, gelyk den geenen bekend is, die dit stuk verstaan.
> (1730: 89)

Voor Huydecoper was Vondel op het punt van de geslachten het lichtend voorbeeld:

> Laat ons [...] volgen het helder licht van onzen grooten Agrippyner
> (1730: 91)

Daarnaast kon men volgens hem ook volledig staat maken op de geschriften van de Ouden, die - zoals we in de vorige paragraaf hebben gezien - het onderscheid in geslachten nauwkeurig in acht namen. Vermoedelijk vloeide deze uitspraak voort uit het onderzoek dat Huydecoper had verricht ten behoeve van zijn 'Geslachtlyst getrokken uit schryveren die geleefd hebben voor de Nederlandsche Beroerten' (1730: 113). Hoewel het in de bedoeling lag die lijst te eniger tijd in het licht te geven, heeft publicatie ervan nooit doorgang gevonden.[108]

Van Hoogstraten, aldus Huydecoper in de aantekening bij vers 89 van het zesde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'De zwarte streep verdiept. het lichte kleur in 't oogh' - heeft in zijn geslachtlijst aangetekend dat Vondel aan het zelfstandig naamwoord *kleur* het onzijdig geslacht heeft toegekend, wat door hem werd afgekeurd.[109] Huydecoper kon zich vinden in Van Hoogstratens oordeel, maar heeft ter verdediging van Vondel aangevoerd dat die daarin ''t oude gebruik' volgde. Dit heeft hij met voorbeelden geadstrueerd. Om die reden zou *kleur* als onzijdig woord ook bij de Nieuwen gewettigd kunnen worden:

> Echter oordeelen wy zo weinig als de Hr. Hoogstr. dat dit te volgen zy; doch hebben deeze voorbeelden willen aantekenen, om te toonen op wat gronden Vondel dit gedaan hebbe.
> (1730: 268)

Uit dit citaat blijkt dat Huydecoper het achttiende-eeuwse Nederlands niet geheel en al wilde schoeien op de leest van de taal der Ouden. In het onderhavige geval diende hun taalgebruik alleen ter verklaring van een bijzonderheid in Vondels werk.

Huydecoper heeft vastgesteld dat er behalve *kleur* nog andere zelfstandige naamwoorden waren die bij de Ouden een ander geslacht hadden dan bij de Nieuwen:

> 't Is zeker, dat veele woorden, met eenen Klinker beginnende, by ons onzydig gebruikt worden, die by de ouden vrouwelyk waaren, als *uur, oor, oog, aventuur*, waarby men ook *oorlog* en *antwoord* tellen kan. De

108 Vgl. Van Lelyveld 1782: 255: 'Van dezen *Geslachtlijst* is sedert niets geworden: zoo dit stuk door den Heer HUYDECOPER is opgemaakt, moet het nog onder 's mans nagebleven papieren berusten, welke men my bericht dat in een kist zijn weggesloten' (vgl. Dibbets 1996: 86). Uit bewaard gebleven brieven aan Huydecoper blijkt dat verschillende personen met verlangen uitzagen naar de bewuste geslachtlijst. Onder hen bevonden zich Johannes Alberti (brief d.d. 19 december 1754), Adriaan Kluit (brief d.d. 29 oktober 1755), de uitgevers van het tijdschrift de *Bydragen* (brief d.d. 1 maart 1760) [RAU, inv. 67, inv.nr. 193 en 195].

109 Vgl. Van Hoogstraten 1700: 44: 'KLEUR *o*. [...] Ik kan dit niet goed vinden'.

> reden daarvan acht ik te weezen, dat de tongslag der ouden veel zachter was, dan de tegenwoordige: *de uure, de ooge, de oore,*[110] *de antwoord* klonk hun zacht in de ooren, daar onze scherpheid nu zegt, *het uur, het oog, het oor*, enz. en stoutelyk <aanmatigend> zegt, dat het zo weezen moet, alleen omdatmen 't nu zo gewoon is.
> (1730: 47)

Dat het geslacht van zelfstandige naamwoorden in de loop der eeuwen kon veranderen, was enkele jaren eerder al opgemerkt door Ten Kate. Hij heeft zich erover verwonderd dat dit ondanks de 'ruwheid der Tusschen-eeuwen <middeleeuwen>' niet op grote schaal heeft plaatsgevonden. Het is hem gebleken dat zich op het punt van de betekenis van woorden meer veranderingen hebben voorgedaan dan van het geslacht (1723, I: 399).

110 Vgl. Sewel 1708: 53: 'Ook schynt het veel eer Walsch dan goed Nederduytsch, te zeggen *De ooge, de oore*, voor *Het oog, het oor*'.

In de tweede druk van de *Proeve* heeft Van Lelyveld bij vers 230 van het zesde boek - ‘En 't schudden van het hooft, ter wederzyde heen’ - in de lopende tekst tussen aanhalingstekens de volgende tekst van Huydecoper toegevoegd:

> Men zegt *ter harte:* is dan ook *hart* vrouwelijk? Ik antwoorde, by de ouden, van wien wy *ter harte* hebben overgenomen, is het doorgaands onzydig, doch ook dikwils, dewijl 't een woord is dat dikwils voorkomt, vrouwelijk.
> (1784: 158)

waarna uit geschriften van de Ouden voorbeelden worden gegeven van *hart* als onzijdig en als vrouwelijk zelfstandig naamwoord. De opmerking dat woorden die frequent worden gebruikt, van het vrouwelijk geslacht zijn, is merkwaardig. Het is mij niet bekend waarop Huydecoper deze uitspraak heeft gebaseerd.

Verspreid in de *Proeve* heeft Huydecoper een klein aantal *regulae speciales* geformuleerd. Op bladzijde 140 heeft hij te verstaan gegeven dat *boelschap* - ‘geliefde’ - kan worden gebruikt om een man of een vrouw aan te duiden:

> Doch 't woord zelf blyft altyd van 't Vrouwl. Geslacht, om den uitgang *schap*, die noit Manl. voorkomt.
> (1730: 140)

Heeft Huydecoper alle substantieven die uitgaan op -*schap* over één kam geschoren, Moonen heeft ze in twee categorieën ondergebracht: de zelfstandige naamwoorden die van bijvoegelijke naamwoorden zijn afgeleid (*dronkenschap*), behoren tot het vrouwelijk geslacht, terwijl een deel van de zelfstandige naamwoorden die zijn gevormd door achter een zelfstandig naamwoord de uitgang -*schap* te hechten vrouwelijk (*broederschap*), een ander deel onzijdig (*gezelschap*) is. Het woord *boelschap* heeft Moonen tot de onzijdige woorden gerekend (1706: 77). De tweedeling die Moonen ten aanzien van de zelfstandige naamwoorden eindigend op -*schap* heeft gemaakt, komen we ook tegen bij Sewel (1708: 59) en bij Ten Kate (1723, I: 402-403).

Het woord *punt* in vers 59 van het vijfde boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Het punt uit brein en been met kracht getrokken wort’ - gaf Huydecoper aanleiding tot de opmerking dat

> veele onzydige woorden, door het aanneemen eener E vrouwelyk worden; ten minste als zodanigen gebruikt worden.
> (1730: 239)

Daarom spreken we van *het punt* maar van *de punte* (1730: 239).

In al de taalkundige geschriften die ten aanzien van de geslachten zijn bestudeerd om Huydecopers opvattingen daarover te situeren, is het genus van samenstellingen aan de orde gesteld. Zo heeft Van Hoogstraten er in zijn geslachtlijst bij het lemma *bloetverwantschap* op gewezen dat ‘de samengestelde woorden gemeenlijk met de enkele, daerze uit gemaekt zyn, over een [komen]’ (1700: 11). Hoewel hij dit niet met zoveel woorden heeft gezegd, ga ik ervan uit dat hij hiermee heeft bedoeld dat het genus van samenstellingen wordt bepaald door het laatste zelfstandig naamwoord.

Het woord *bloetverwantschap* bijvoorbeeld heeft Van Hoogstraten als een neutrum aangemerkt omdat *verwantschap* van het onzijdig geslacht is (1700: 10).[111]

Moonen heeft zich over het geslacht van samenstellingen in duidelijker bewoordingen uitgelaten. Volgens hem richten woorden die uit twee substantieven zijn samengesteld, zich in hun geslacht naar het zogenaamde 'Grontwoort', dat is het tweede deel van een samenstelling:

111 Van Hoogstraten gaat er dus van uit dat *bloedverwantschap* een samenstelling is van *bloed* en van *verwantschap* en niet een afleiding van *bloedverwant* en de uitgang -*schap*.

> Verdubbelde of Samengelaschte Naemwoorden, welker beide leden Zelfstandige Naem- en Stam-woorden zyn, waer van het eene het Grontwoort, het andere Bygevoegt is, volgen het Geslachte van het Grontwoort, dat de leste plaets der Samengelaschte woorden inneemt, en daerom in den zin meest gade geslaegen wordt.
> (1706: 78)

Het geslacht van 'Samengelaschte Naemwoorden' die niet bestaan uit twee substantieven maar uit een 'Scheidbaer Voorzetsel' en een zelfstandig naamwoord, is gelijk aan dat van het naamwoord:

> Zelfstandige Naemwoorden behouden hun Geslacht: schoon zy van Enkele in Samengelaschte door de Scheidbaere Voorzetsels verandert worden.
> (1706: 78)

waarna Moonen in alfabetische volgorde daarvan enkele voorbeelden heeft geleverd, zoals *Aenslag, Nadorst* en *Voorrede*.

Sewel heeft in zijn grammatica alleen samenstellingen van twee zelfstandige naamwoorden besproken. De regel die hij voor deze woorden heeft opgesteld, heeft hij niet zo helder onder woorden gebracht als Moonen:

> De *Kóppelwoorden* vólgen in 't geslacht doorgaans de enkele, maar nógtans wyken zy 'er somwylen van af.
> (1708: 57)

Het eerste deel van dit citaat vertoont een grote mate van overeenkomst met de hierboven aangehaalde woorden uit Van Hoogstratens geslachtlijst. Dat niet alle 'Kóppelwoorden' zich aan de genoemde regel onderwerpen, is in dat boek niet expliciet geformuleerd.

Gelet op de inhoud lijkt de informatie die Ten Kate over het genus van samenstellingen heeft geboden, sterk op de regel die Moonen in zijn grammatica heeft verstrekt:

> 't Is gemeen, en ook bekent, *dat onze* Composita *of Saemgezette Woorden meest altijd (eenige weinigen uitgezondert) het geslagt volgen van 't agterste Deel*.[112]
> (1723, I: 406)

Evenals Moonen heeft Ten Kate naast de '*Composita*' die uit twee '*Nomina*' bestaan, ook samenstellingen onderscheiden waarvan het eerste deel een '*Praepositie*' en het tweede deel een zelfstandig naamwoord is. Composita die van werkwoorden met een 'Toevallig-Onafscheidelijk Voorzetsel' zijn afgeleid (*overleg*), gedragen zich volgens Ten Kate op dezelfde wijze als substantieven die hun oorsprong vinden in werkwoorden met een 'Altoos-Onafscheidelijk Voorzetsel' (*bewys*). Beide categorieën zelfstandige naamwoorden hebben het onzijdig geslacht, 'vermits haere *Verba* even zeer geenen inlasch van -GE- in *Part*: toelaten' (1723, I: 408). Daarentegen moeten

112 Door het geringe aantal uitzonderingen heeft Ten Kate dit verderop een 'Genoegsaem-algemeene Regel' genoemd (1723, I: 406).

substantieven die afkomstig zijn van werkwoorden waarbij in het voltooid deelwoord tussen het ‘Voorzetsel’ en het oorspronkelijke werkwoord *-ge-* wordt geplaatst, worden behandeld als andere samenstellingen ‘bij welken 't agter-deel het Geslagt beheerscht’ (1723, I: 408-409).

Huydecoper heeft bevonden dat Vondel *antwoord* ‘zeer dikwils, ja meestentyds’ heeft behandeld als een vrouwelijk zelfstandig naamwoord. In dit geslacht werd het ook door de Ouden gebruikt, zoals de achttiende-eeuwse taalgeleerde met enige voorbeelden heeft bevestigd. Op grond hiervan zou men tot de gevolgtrekking kunnen komen

> dat de saamengestelde woorden niet altyd vast het geslachte der enkelen volgen; gelyk Hoogstr. doorgaans vast stelt: en ook zekerlyk om deeze reden, het vrouwelyk geslachte in dit woord geheel verwerpt[113]
> (1730: 47)

113 Vgl. Van Hoogstraten 1710: 5: ‘My dunkt dat het zyn moet, *In dit* [i.p.v. *deeze*, RdB] *eenige antwoord*, zynde ten minste het gebruik hier voor’. Als Huydecoper bij de eerste druk van die lijst te rade was gegaan, zou hij bemerkt hebben dat Van Hoogstraten het vrouwelijke geslacht van *antwoord* om een andere reden heeft afgekeurd: ‘Dit woord, komende van *antwoorden*, heeft den uitgang der gebiedende wyze van dit werkwoord: en veele van zulke woorden zyn van het onzyd. gesl.’. Deze regel ontbreekt in de tweede druk uit 1710.

Aan de andere kant zou men het vrouwelijk geslacht van *antwoord* kunnen rechtvaardigen door te verwijzen naar de 'Hoogduitsche' taal, 'waarin *wort*, als by ons *woord*, onzydig; maar *antwort*, mede als hier, vrouwelyk is' (1730: 47), een opmerking die Huydecoper had ontleend aan Ten Kate.[114]

Heeft Huydecoper op bladzijde 158 van de *Proeve* het onzijdig geslacht van *vrouwmensch* afgekeurd ('welk laatste echter geen voorbeeld is om naartevolgen'), in de 'Byvoegsels en verbeteringen' heeft hij deze uitspraak herroepen:

> wy erkennen nu, met D.v. Hoogstraten, dat, schoon *Mensch* manlyk zy, *vrouwmensch* echter onzydig is.[115] Immers hebben wy zelfs p.47. reeds aangemerkt, dat het Geslacht der saamengestelde woorden niet altyd het zelfde is met dat der enkelen.
> (1730: 624)

7.3.6 Aard

Het accidens species of aard heeft betrekking op de afleiding van naamwoorden. Ten aanzien van dit accidens onderscheiden grammatici als Van Heule en Kók grondwoorden en afleidingen. De afleidingen kunnen met behulp van affixen van grondwoorden worden afgeleid en zijn zowel semantisch als morfologisch bepaald (vgl. Dibbets 1995: 130-136).

Eén van de door Van Heule genoemde afleidingen zijn de naamwoorden die eindigen op de uitgang *-en*. Over het algemeen duiden deze een stof aan zoals de voorbeelden *tinnen, koperen, gouden* illustreren (vgl. Dibbets 1995: 134). Voordat deze stofadjectieven worden besproken, zal eerst nader worden ingegaan op de collectiva.

7.3.6.1 Collectiva

Voor de Latijnse benaming *collectivum* is in het Nederlands de term *verzamelnaam* in gebruik. Collectiva worden in de *ANS* omschreven als 'benamingen van een aantal gelijksoortige wezens of dingen die tezamen een eenheid vormen' (1984: 33).

Moonen heeft deze substantieven op bladzijde 288 van zijn grammatica aangeduid als '*Verzaemelende* Naemwoorden', een term die in de lijst van 'kunstwoorden' ontbreekt en uitsluitend op de genoemde pagina wordt gevonden. Hiertoe behoren woorden als *stoet, legioenen, hoop, vaendel, bende, stapel, kudde* (1706: 288).

114 Vgl. Ten Kate 1723, II: 523: 'dog 't H-D [Hoog-Duitsche, RdB], **antwort** vertoont zig in 't *Foeminin*; gelijk men ook het onze in de Holl: Rijmkron: van *Melis Stoke* alzoo mede ontmoet by *Graef Will:II.Reg*: 539, als mede by de Staten Bybel 2.*Reg:* XXII. 20, en *Luk*: XX. 26. en te mets ook by *Vondel*, als by Hr. *Hoogstratens* naemlijst van de geslagten te zien is'.

115 Ook door andere grammatici is dit woord genoemd als uitzondering op de regel. Vgl. Moonen (1706: 78): '*Vroumensch*, dat Onzydigh is, schoon uit een Vroulyk en Manlyk Naemwoort samengezet'; Sewel (1708: 57): '*de Vrouw, de mensch*, en *Het vrouwmensch*'; Ten Kate (1723, I: 441): 'HET VROUWMÉNSCH'.

Van deze categorie binnen de zelfstandige naamwoorden heeft Sewel in zijn grammatica geen gewag gemaakt.

In zijn *Aenleiding* heeft Ten Kate over collectiva gesproken in verband met de geslachtsaanduiding van substantieven. Dat woorden als *verstand, verhael, ontbyt, verslag, onderwys, overleg, ontzach, opzet, opzicht* tot de onzijdige behoren, is volgens hem daaraan toe te schrijven dat de meeste ervan '*Collectiva*' zijn, waarop hij ter nadere verklaring heeft laten volgen 'dat de zulken, vermits aen die geen gedaentelijke Kun-verbeelding te passe komt <omdat die naar hun uiterlijke vorm noch mannelijk noch vrouwelijk zijn>, door onze

eerste Voorouderen in 't Onzijdige of Geenerleye Geslagt met rede gelaten zijn' (1723, I: 407).

Huydecoper heeft in de *Proeve* naamwoorden die grammatici '*Nomina Collectiva*'[116] noemen, gedefinieerd als

> Naamwoorden, die, in 't Eenv. uitgedrukt, echter eene meerderheid van persoonen aanduiden en begrypen[117]
> (1730: 451)

Auteurs die zich beijveren de regels van de grammatica strikt in acht te nemen, zullen dergelijke naamwoorden nooit met een meervoudige persoonsvorm verbinden. Niettemin stond Huydecoper deze incongruentie in bepaalde gevallen toe. Hij vond de combinatie van een collectivum en een meervoudige persoonsvorm 'Poëetisch <gepast in dichterlijke taal> en keurlyk <smaakvol>, en by onze Voorvaderen, ook buiten de Poëzy, gemeen geweest' (1730: 213),[118] waarna hij uit geschriften van zowel Oude als Nieuwe schrijvers daarvan bewijsplaatsen heeft gepresenteerd.

Huydecoper heeft bevonden dat de Ouden ook dikwijls ''t woordeken *Men*' gebruikten met een persoonsvorm in het meervoud. Een dergelijke constructio ad sententiam ging hem een stap te ver: 'dit laatste zouden wy niemand raaden te volgen' (1730: 452).

7.3.6.2 Stofadjectieven

Moonen (1706: 51) heeft gesteld dat de 'Byvoeglyke Naemwoorden, die, van eenige Stoffen oirsprongkelyk' zijn, uitgaan op *-en* (*Aerden, Tinnen, Koperen*). Wanneer deze adjectieven in combinatie met een vrouwelijk substantief voorkomen, moeten we volgens Moonen niet - zoals bij andere bijvoeglijke naamwoorden het geval is - de 'merkletter' *-e* toevoegen aan de nominativus mannelijk of onzijdig, maar 'de leste *N* verwerpen', zoals blijkt uit zijn voorbeelden '*Eene Aerde kruik, eene Tinne schotel, eene Kopere kroon*' (1706: 51). Over de meervoudsvorming van stofadjectieven maakt Moonen een soortgelijke opmerking. Terwijl men in de pluralis een *-e* moet schrijven achter de bijvoeglijke naamwoorden die bestaan uit twee of meer lettergrepen en eindigen op *el, en* of *er*, dient men in het meervoud volgens Moonen bij de stofadjectieven de slot--*n* weg te laten:

> de Byvoeglyke Naemwoorden, die, van stoffen afkomstigh, in EN uitgaen [...] maeken, in plaetse van de Merkletter E tot zich te neemen, hun Meervouwigh Getal door het verwerpen der leste N
> (1706: 112)

116 Dit is de enige plaats in de *Proeve* waar Huydecoper de technische term *nomina* in de mond heeft genomen.

117 Vgl. 1730: 213: 'Woorden, eene meerderheid van persoonen uitdrukkende, diemen *collectiva* noemt'.

118 Vgl. 1730: 452: 'met Zelfstandige Naamwoorden vinden wy deeze woordschikking fraai en keurelyk: oordeelen evenwel dat zy beter voegt in gebonden dan in ongebonden styl'.

Dit heeft Moonen geïllustreerd aan de hand van voorbeelden als '*Goude ringen, zilvere bekers, kopere kroonen*'. De stofadjectieven onderscheiden zich verder van andere bijvoeglijke naamwoorden, doordat zij niet over het vermogen tot comparatie beschikken.

Sewel (1708: 108) heeft in de paragraaf van de *Nederduytsche spraakkonst* die over bijvoeglijke naamwoorden handelt, aangegeven dat deze verschillende uitgangen kunnen hebben. Ettelijke bijvoeglijke naamwoorden eindigen er volgens hem op *-en*. De vier voorbeelden die hij daarop heeft laten volgen, zijn alle wat wij noemen stofadjectieven: '*Aarden, Gouden, Houten, Wollen*'. Een onderscheid naar geslacht heeft Sewel niet gemaakt, waaruit we met de nodige armslag kunnen opmaken dat de genoemde vormen zowel voor het mannelijk, vrouwelijk als onzijdig worden gebruikt.

Ten Kate (1723, I: 392-393) was van mening dat de uitgang *-en* van de '*Adjectiva*, die van Metael of eenige andere stoffe haren naem ontleenen' - in margine aangeduid als 'Stoffelijke *Adjectiva*' - in oorsprong gelijk is aan de genitiefuitgang *-en* van eigennamen: *'t is Jan-en bedryf* betekent ''t is het bedryf van Jan'. Deze constructie op *-en* is volgens Ten Kate kenmerkend voor 'de daeglijkse Spreektael', in 'Schrijftael' is deze genitief op *-en* niet in gebruik.[119] In beide gevallen betekent *-en* volgens Ten Kate niets anders dan *daer van, van dat*, zodat *gouden* staat voor 'van goud'.

Het in casus obliquus weglaten van de *-n* bij stofadjectieven is volgens Ten Kate 'gebrekkig' als men acht geeft 'op de Oudheid, op de Vergelijking, en op de Agtbaerste Voorbeelden (die, te samen zijnde, veel in een Tael moeten gelden)', waarop hij vier voorbeelden uit het Angelsaxisch en uit het Frank-Theutsch heeft laten volgen (1723, I: 377). Toch heeft Ten Kate het achterwege laten van de slot-*n* - wat door Moonen in het vrouwelijk enkelvoud en het meervoud werd voorgeschreven - niet afgekeurd. Ten Kate beschouwde het achterwege laten van de *-n* namelijk als een manier 'om aen de daeglijksche Spreektael te meer te gelijken'. Ook in poëzie werd deze 'afknodsing' toegestaan, 'om dat de dubbelstaertigheid [zoals in *goudene*, RdB] daer t'onpas komt' (1723, I: 378).

Over de stofadjectieven heeft Huydecoper in de *Proeve* op enkele plaatsen gesproken. Op bladzijde 80 schrijft hij:

> en van *kornoeli*, komt door aanvoeging van *en*, het byvoegelyke *kornoeliën*
> (1730: 80)

Uitgebreid spreekt hij erover in een aantekening naar aanleiding van de zinsnede 'Met haer metaele zein' in vers 337 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge*. Hoewel men op grond van het vrouwelijk geslacht van *zein* ('sikkel') zou verwachten dat *metaele* correct is verbogen, behoort men volgens Huydecoper 'in goed Duitsch' *metaalen* te schrijven, want

> het is eene eigenschap der Stoffelyke Bynaamwoorden, dat zy altyd
> eindigen in EN
> (1730: 348)

Omtrent de verbuiging van de 'Stoffelyke Bynaamwoorden' bestaat er tussen Moonen, Sewel, Ten Kate en Huydecoper alleen verschil van mening over de uitgang ervan wanneer ze aan vrouwelijke zelfstandige naamwoorden voorafgaan. Zoals we hebben gezien, wil Moonen de slot-*n* van het stofadjectief in dergelijke gevallen achterwege laten, terwijl de andere drie taalkundigen ook dan alleen de vorm op *-en* als correct Nederlands erkennen. Huydecoper heeft in de *Proeve* niet alleen vermeld wat Moonen, Sewel en Ten Kate over stofadjectieven hebben geschreven, maar ook een omvangrijk door hem becommentarieerd citaat opgenomen uit Tuinmans 'Oud en Nieuw', dat is te vinden achter diens *Fakkel der Nederduitsche taale* (1722):[120]

119 Vgl. 1730: 348: 'De Heer Ten Kate erkent mede deezen uitgang EN [t.w. van de stofadjectieven], dien hy afleidt van den Ouden *Genitivus* der eigene naamen, als *Mathys-en, Jacob-en, Jan-en bedryf*'.

120 Zie De Bonth 1994, m.n. p. 55.

> De Hr. Tuinman, in De Oude en Nieuwe Spreekwyzen §. 68. zegt zeer wel, datmen moet schryven, *Roggenbrood, Terwen meel, Koperen beeld, Steenen hert*, maar zo wel niet, dat *Terwen, Koperen*, enz. *Substantiva* zyn. hy voegt 'er by, *men moet dan niet zeggen*, Terwe *brood*, Steene *hert, of dat moet niet* Substantivè, *maar* Adjectivè, *genomen worden; dat ook wel gebeurt*. dit laatste is zeer ongerymd. *Terwe* en *Steene* is hier noit goed te maaken, en den ouden onbekend geweest. *Koperen, Steenen*, zyn *Adjectiva;* en hebben geen gemeenschap met *Roggen* en *Terwen*, het welk *Substantiva* zyn.
> (1730: 348)

In een schema kunnen we de informatie die de bovengenoemde taalkundigen over de verbuiging van adjectivisch gebruikte stofadjectieven hebben geboden, als volgt weergeven:

stofadjectief	Moonen	Sewel	Tuinman	Ten Kate	Huydecoper
mannelijk	-en	-en	-e	-en	-en
vrouwelijk	-e	-en	-e	-en	-en
onzijdig	-en	-en	-e	-en	-en

Behalve op Tuinman en - in mindere mate - op Moonen heeft Huydecoper ook kritiek geleverd op David van Hoogstraten.[121] Deze had in het 'Berecht' voor de tweede druk van zijn *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1710/11) gesteld, dat naar analogie van *een sterk wapen* een stofadjectief als *stael* vóór een onbepaald onzijdig woord onverbogen moest blijven: *een stael wapen*. Naar het voorbeeld van *het sterke wapen* wilde Van Hoogstraten dat men zou schrijven *het stale wapen*.

Nadat Huydecoper de standpunten van verschillende grammatici had uiteengezet, heeft hij systematisch ('met orden') uiteengezet hoe Vondel de stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden heeft verbogen. Voor elk van de vier door Huydecoper onderscheiden gevallen - mannelijk, vrouwelijk, onzijdig, meervoud - heeft hij Vondels taalgebruik vergeleken met voorbeelden uit geschriften van de Ouden, en er vervolgens een waardeoordeel aan verbonden:

> in het MANL. Geslacht, werpt hy [Vondel, RdB] in den eersten Naamval de N weg
> (1730: 349)

Soms heeft Vondel in de nominativus wèl een *n* geschreven aan het eind van een stofadjectief dat aan een mannelijk substantief voorafgaat:

> dit is alleen goed, en by de ouden altyd gebruikelyk geweest
> (1730: 349)

Bij het vrouwelijk geslacht is het weglaten van de *-n* niet voorbehouden aan de nominativus:

> In 't VROUWL. verwerpt Vondel mede de N altyd. [...] de Ouden wederom altyd anders
> (1730: 349)

In de Statenvertaling en bij Willeramus heeft Huydecoper stoffelijke adjectieven aangetroffen die op een *-e* eindigden: *guldene* respectievelijk *silverine*, waarbij hij heeft aangetekend:

> doch de oudsten onzer Nederduitsche schryveren gebruiken in deeze langstaartige woorden, als *Zilveren, Koperen, Yzeren*, aan het einde die overtollige E noit; wel in de korter, als *Gouden, Houten, Aarden;* echter zelden, en ook ten overvloede.
> (1730: 350)

121 Vgl. 1730: 348-349: 'Ik zie met leedweezen, dat ook Hoogstraaten hier den bal misslaat'.

In de verbuiging van de stofadjectieven die aan onzijdige substantieven voorafgaan, stemt Vondel wel overeen met de door Huydecoper geformuleerde eigenschap van deze categorie naamwoorden, dat zij altijd uitgaan op *-en*:

> In het ONZ. alleen neemt Vondel dit wel in acht.
> (1730: 350)

Om die reden heeft Huydecoper geen voorbeelden uit de geschriften der Ouden hoeven aan te halen: in dit geval was het namelijk in de ogen van Huydecoper verantwoord Vondel na te volgen.

> Maar wederom in het MEERV. getal schryft hy altyd kwaalyk [...] anders leeren ons de Ouden
> (1730: 351)

Het volgende schema laat - op basis van door Huydecoper verstrekte gegevens - zien hoe Vondel de stofadjectieven heeft verbogen:[122]

122 Van Helten (1883: 106) heeft talrijke bewijsplaatsen opgegeven waar Vondel de slot-*n* van stofadjectieven heeft geapocopeerd.

stofadjectief	mannelijk	vrouwelijk	onzijdig	meervoud
1e naamval	-e	-e	-en	-e
2e naamval	-en	-e	-en	-e
3e naamval	-en	-e	-en	-e
4e naamval	-en	-e	-en	-e
5e naamval	-en	-e	-en	-e
6e naamval	-en	-e	-en	-e

Met een redelijke mate van nauwkeurigheid kunnen we bepalen wanneer Huydecoper het besluit heeft genomen om de stofadjectieven te laten uitgaan op *-en*. Aan het slot van de hierboven besproken aantekening heeft hij namelijk naar aanleiding van zijn in 1726 verschenen Horatiusvertaling in proza geschreven dat hij in plaats van *zilvere, marmere, kopere beelden*, die op bladzijde 115 van de vertaling voorkomen, wil

> datmen daar, en op alle andere plaatsen, daar die zelfde misslag in onze werken gevonden wordt, leeze, ZILVEREN, MARMEREN, KOPEREN, enz. zonder eenig onderscheid in Getalen of Geslachten te maaken. Dit, ook van Plantyn en Kiliaen altyd waargenomen <in acht genomen>, zy ons voortaan eene Staalen wet, en deeze Aantek. myn' leergierigen Leezer eene aanleiding, niet alleen om Oud en Nieuw by elkander te gelyken, maar ook om tusschen 't goede en 't kwaade eene voorzigtige <bedachtzame> keur te doen.
> (1730: 351-352)

De eerste aantekening van het achtste boek handelt over het woord *purper*. Huydecoper heeft zich de vraag gesteld of dit woord betrekking heeft op ‘de *kleur*’ of op ‘de *stoffe*’ van een voorwerp. Het antwoord daarop heeft namelijk gevolgen voor de verbuiging van het woord. Als *purper* een stofnaam is, dan gaat het woord evenals de andere ‘stoffelyke *Adjectiva*’ uit op *-en*, maar duidt het een kleur aan, dan wordt het verbogen als een ‘normaal’ bijvoeglijk naamwoord (1730: 367).[123] Huydecoper heeft ontdekt dat over het algemeen *purper* als een stofnaam wordt gezien:

> doch wy vinden, dat het doorgaands onder de stoffelyken geteld wordt: en zo gebruikt Vondel 't
> (1730: 367)

Dit stemt volgens Huydecoper overeen met de etymologie van het woord *purper*, want

> *Purper*, in 't Latyn *Purpura*, is eigelyk een soort van schelpvisch, met wiens sap oudstyds de kleederen geverfd werden.
> (1730: 367)

123 Vgl. 1730: 635: ‘dit onderscheid namen de ouden in acht’.

Omdat *purper* ‘eene stoffelyke zaak is, even als *Goud, Zilver*, enz. zo volgt natuurelyk datmen daarvan ook maake *Purperen*, even als *Gouden* en *Zilveren*’ (1730: 367).

Volgens De Vooys (1947: 57) is het sinds Huydecoper in gezaghebbende grammatica's regel geworden dat de stoffelijke adjectieven onverbogen blijven. Het onderscheid tussen *-en* bij mannelijke en onzijdige en *-e* bij vrouwelijke en meervoudige woorden, dat op gezag van Hooft en Vondel zijn intrede had gedaan - en onder meer terug te vinden is in Moonens *Nederduitsche spraekkunst* - werd door Huydecoper verworpen.

7.3.7 Getal en meervoudsvorming

In het vijftiende hoofdstuk van zijn grammatica heeft Moonen ten aanzien van de zelfstandige naamwoorden twee ‘Getallen’ onderscheiden: ‘het *Eenvouwige*, en het *Meervouwige*’. Deze zijn als volgt gedefinieerd:

> Het Eenvouwige Getal is, dat alleen van een eenigh ding spreekt
> (1706: 80)

terwijl

> Het Meervouwige Getal is, dat van veele dingen spreekt
> (1706: 80)

Moonen is in dit kapittel niet ingegaan op de meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden; regels daarvoor heeft hij ter sprake gebracht in het zeventiende hoofdstuk van zijn spraakkunst, dat handelt over het accidens *declinatie* (zie 7.3.8). Uit de daar gepresenteerde paradigma's valt op te maken, dat het meervoud van de meeste zelfstandige naamwoorden wordt gevormd door achter het enkelvoud ervan *-en* of *-s* te plaatsen. Dit is onder meer afhankelijk van het geslacht van het substantief en van de naamval waarin het staat.

De paragraaf uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* die als titel '*Van het* GETAL *Der Naamwoorden*' draagt, opent met de mededeling:

> De Getallen zyn tweederley, *Eenvoudig*, en *Meervoudig*
> (1708: 64)

Een nadere omschrijving van het eenvoudig en van het meervoudig getal ontbreekt in deze grammatica. Op de pagina's 65 tot en met 70 ervan heeft Sewel een groot aantal regels geformuleerd over de meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden. Daaraan voorafgaand heeft hij meegedeeld:

> de meeste Zelfstandige Naamwoorden eyndigen in 't meervoudig getal in EN óf N, sommige ook in S, en etlyke in die beyde.
> (1708: 64)

Bij de behandeling van de 'Verbuigsame Deelen' van het Nederlands - 'de *Articulus*, het *Pronomen*, het *Nomen Substantivum & Adjectivum*, en 't *Participium*' (1723, I: 324) - heeft Ten Kate de opmerking gemaakt

> dat we in de beschouwingen der Zaken op de Eenheid of Veelheid ziende, het onderscheid van den *Numerus* of het Getal (bestaende in den *Singularis* of het Eenvoud, en den *Pluralis* of het Meervoud) zoeken aen te duiden
> (1723, I: 324)

Hierop heeft hij direct laten volgen dat sommige talen bovendien de beschikking hebben over een '*Dualis* (of Tweevoud)'. Evenals Moonen heeft Ten Kate de meervoudsvorming van substantieven aan de orde gesteld bij de bespreking van de declinatie van de naamwoorden (1723, I: 382-391).

Huydecoper heeft ten aanzien van de (zelfstandige) naamwoorden twee getallen onderscheiden: ''t eenvoudige getal' (1730: 255)[124] en ''t Meervoudig Getal' (1730: 472).[125]

124 Vgl. [*eenvoudig* als substantivum:] ''t eenvoudige' (1730: 23, 213), ''t eenv.' (1730: 255), 'het eenvoud.' (1730: 255), 'het Eenv.' (1730: 291, 299, 451, 619), ''t Eenv.' (1730: 451); [*eenvoudig* als adjectivum] ''t Eenv. getal' (1730: 31), 'een Eenv. Naamwoord' (1730: 580).

125 Vgl. [*meervoudig* als substantivum:] ''t meervoudige' (1730: 32, 159), 'het Meerv.' (1730: 62), ''t meerv.' (1730: 255 [2 ×]), ''t Meerv.' (1730: 291, 579, 619), 'het Meervoudige' (1730:

Aangezien het zelfstandig naamwoord *been* van het onzijdig geslacht is, komt het volgens Huydecoper op het eerste gezicht vreemd voor dat ‘op *de* been’ correct Nederlands is; men zou namelijk ‘op *het* been’ verwachten. Van Hoogstraten heeft in zijn geslachtlijst het vermoeden uitgesproken dat *op de been* een ‘verkorting’ is van *op de beenen*, waarin hij zich gesterkt voelde door het taalgebruik van zowel Hooft als Vondel. Huydecoper kon zich volledig vinden in deze door hem in extenso geciteerde verklaring:[126]

299), ‘het Meervoud.’ (1730: 473); [*meervoudig* als adjectivum:] ‘'t Meerv. getal’ (1730: 31), ‘des Meerv. Getals’ (1730: 292), ‘Meervoudig’ (1730: 293), ‘het meerv. getal’ (1730: 295), ‘het Meervoudige getal’ (1730: 295); onduidelijk is de status van ‘meerv.’ op bladzijde 621 van de *Proeve*. De uitsluitend op bladzijde 159 van de *Proeve* gebezigde Latijnse term ‘Sing.’, een afkorting van ‘Singularis’, heeft betrekking op een voornaamwoord. De op pagina 291 van dit boek voorkomende afkorting ‘plur:’ [= pluralis] is eveneens een hapax legomenon; het is afkomstig uit een door Huydecoper geciteerde passage uit Ten Kates *Aenleiding*.

126 De tekst van de aanhaling wijst uit dat Huydecoper gebruik heeft gemaakt van de derde druk van Van Hoogstratens geslachtlijst uit 1723.

> dit [is] onwederspreekelyk waar, en dient onthouden te worden.
> (1730: 292)

waarachter hij uit het werk van Aldegonde, De Potter, Questiers en Hooft voorbeelden bijeen heeft gebracht die Van Hoogstratens uitspraak kracht bijzetten. De drie laatstgenoemde auteurs hebben boven de tweede *e* van *been* een accent circonflexe geplaatst: *beên*. Deze schrijfwijze is door Huydecoper om de volgende reden van de hand gewezen:

> ik vind het oneigen, *beên* te schryven, 't welk eene saamentrekking van twee greepen tot één beduidt: doch hier is eene afwerping van de merkletteren des Meerv. Getals, *en;* gelyk in *Jaar* voor *jaaren, Pond* voor *ponden*, enz.
> (1730: 292)

Aan het eind van de aantekening waaruit deze aanhaling afkomstig is, heeft Huydecoper ook *wapen* bij zelfstandige naamwoorden als *been, jaar, pond* geschaard.

> het eerste, IN DE *wapen*, oordeelen wy goed te zyn, even als *op de been*, en *onder de voet*, in het Meervoudige, voor *in de wapenen*, gelykmen zelfs noch wel hoort spreeken.
> (1730: 299)

Hierboven is gebleken dat het meervoud van zelfstandige naamwoorden is te herkennen aan de uitgang *-en*. Deze zogenaamde ‘merkletteren des Meerv. Getals’ worden, aangezien de pluralis altijd van de singularis wordt afgeleid (1730: 619), aan het enkelvoudige substantief toegevoegd:

> het Eenv. is *Gebaar*, en 't Meerv. *Gebaaren*
> (1730: 291)

Huydecoper beweerde dat de zelfstandige naamwoorden *jaar* en *pond*, analoog aan het uitgangsloze meervoud *been* in de uitdrukking *op de been*, eveneens meervoudsvormen zijn. Het vermoeden bestaat dat hij daarbij heeft gedacht aan woordgroepen waarbij een hoeveelheidaanduidend woord wordt voorafgegaan door een telwoord, als in *tweeëntwintig jaar oud* en *drie pond koffie*.

Getuige het voorbeeld *duizent pont kaes*, dat te vinden is op pagina 83 van zijn spraakkunst, wil Moonen dat de gewichtseenheid bij een stofnaam na een hoofdtelwoord in het enkelvoud staat. Hoewel de gesproken taal anders doet vermoeden, was het hoeveelheidaanduidend woord in dergelijke constructies volgens Sewel meervoudig, zoals blijkt uit het gebruik van de apostrof in de voorbeelden uit het onderstaande citaat:

> Hoewel onze taal een duydelyk onderscheyd tusschen het eenvoudig en meervoudig getal heeft; nógtans lydt het gebruyk <staat het gebruik toe> dat men zegt, *Vyftig jaar' oud*; *Honderd pond' zwaar*; *Drie voet' lang: Drie honderd gulden s' jaars. Tien duyzend mann'*
> (1708: 191)

Volgens Ten Kate kunnen hoeveelheidaanduidende woorden na een telwoord zowel in het enkelvoud als in het meervoud voorkomen:

> Maten, Sommen, of Gewigten [...] kan men [...] (1) als verdeelt, of (2) als vermengt en inéengetrokken hebben: als nu de Maten verdeelt zijn aen te merken, zo zeggen wij insgelijks, DAER ZYN TWEE LASTEN TARW, naemlijk ieder last bijzonder zijnde; maer zo de Vergaderde maet twee lasten beloopt, zo stelt men zulks, vermits een enkelde vergaderde hoop zijnde, in *Singul*:, even als de Eenheid; en dit zelf ook bij 't *Verbum*, naemlijk DAER IS (en niet *daer zijn*) TWEE LAST TARW.
> (1723, I: 396)

Van Hoogstraten heeft in zijn uit 1703 daterende editie van Vondels *Herscheppinge* in de versregels 588 en 593 van het vijfde boek de pluralisvorm *lendens* veranderd in het meervoud *lenden*. Hoewel Vondel ook elders in de gemelde vertaling in het meervoud *lenden* heeft gebezigd - een vorm die eveneens bij Hooft is te vinden -,[127] gevoelde Huydecoper

127 Volgens Van Helten (1883: 67) ligt aan het meervoud *lendenen* het enkelvoud *lenden*, aan het meervoud *lenden* het enkelvoud *lende* ten grondslag. Michels (1934: 574) heeft daarbij aangetekend dat *lenden* tevens een uitgangsloze meervoudsvorm bij *lenden* kon zijn.

toch enige huivering voor de emendatie van Van Hoogstraten: ‘dewyl 't hier [...] tweemaalen voorkomt, kan 't geen drukfeil zyn’ (1730: 255). Aan de hand van verscheidene voorbeelden uit geschriften van Oude en Nieuwe schrijvers heeft Huydecoper vervolgens aangetoond dat

> Hooft en Vondel, die twee groote Taalmeesters, hier beide van het oude en nieuwe gebruik van dit woord afgegaan zyn: want men zegt nu noch, en men zei ook van ouds in 't meerv. LENDENEN.
> (1730: 255)

waarna hij de onderhavige aantekening heeft besloten met de opmerking:

> En ik weet niet, waarom wy hiervan zouden afgaan.[128]
> (1730: 255)

Dat het meervoud van het zelfstandig naamwoord *vogel* kan worden gevormd door aan het enkelvoud ervan ofwel *-en* ofwel *-s* toe te voegen, heeft Huydecoper onder verwijzing naar de grammatica van Sewel aangestipt in een aantekening bij vers 136 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘De vogels vloogen door den hemel, vry van schrikken’. Op bladzijde 67 en 68 van de *Nederduytsche spraakkonst* heeft Sewel geschreven dat de meeste zelfstandige naamwoorden die op *-er, -aar* en *-el* eindigen, in het meervoud in de nominativus een *-s* hebben, maar in de genitivus, dativus, accusativus en ablativus *-en*. Op deze regel bestaan enkele uitzonderingen:

> Dóch het gebruyk heeft gewild, dat *Appelen, vogelen*, en *tafelen* ook in den Nominativus gebruykt worden; want men zegt gemeenlyk [...] *De vogelen vliegen in de lucht* [...] evenwel zegt men mede, *'t Zyn vette vogels*
> (1708: 68)

7.3.8 Naamval

Moonen heeft in het zestiende hoofdstuk van zijn *Nederduitsche spraekkunst* aandacht geschonken aan het accidens *declinatio* of ‘Buiging’. Naar het voorbeeld van onder anderen Latijnse grammatici heeft hij ten aanzien van de naamwoorden, voor zowel het enkelvoud als het meervoud, zes naamvallen onderscheiden.[129] Deze ‘byzondere aenwyzingen, waer door hun Getal en geboogene Uitgangen in hunne Buigingen gekent worden’ (1706: 83), worden vervolgens één voor één besproken:

128 Moonen zal vermoedelijk in navolging van Vondel op pagina 306 van zijn spraakkunst hebben geschreven: ‘*Over hunne lendens*’. Ten Kate heeft *lende* ingedeeld bij substantieven ‘die in 't gebruik de zagte E agteraen nog volledig hebben blijven houden’, waartoe hij ook *lade, mudde, tobbe, schade* en *sponde* heeft gerekend. In het meervoud krijgen zij *-ns* of *-n*: ‘LÉNDE, LÉNDENS en LÉNDEN; ook LÉNDENEN’ (1723, I: 385).

129 Vgl. de lijst met ‘kunstwoorden’ die Moonen aan de eigenlijke tekst van de grammatica heeft doen voorafgaan: ‘De Noemer, *Nominativus*. De Teeler, *Genitivus*. De Geever, *Dativus*. De Aenklaeger, *Accusativus*. De Roeper, *Vocativus*. De Neemer, *Ablativus*’ (1706: **4^{v}).

De *Noemer* is de eerste en Rechte Naemval, die, voor het Werkwoort henegaende, en het Vraegwoort *Wie, Welke* of *Wat* beantwoordende, het Naemwoort in zyne eerste en weezentlyke Beduidenis stelt [...]
De *Teeler* is de tweede Naemval, en de eerste der vier, die Onrecht of Geboogen zyn; waer door men op de Vrage, *Wiens* of *Van Wien*, iet toeëigent, of aentoont, van wat *Aert, Eigenschap, Geslachte* elk ding zy. [...]
De *Geever* is de derde Naemval, waer door men, het *Einde* en *Oogmerk* en *Voorwerp* eener *Gifte* bepaelende, de Vrage *Wien* of *Wie* beantwoordt. [...]
De *Aenklaeger* is de vierde Naemval, in wien iet wordt *Volbragt*, en die, van het Werkwoort afhangende, de Vragen *Wien* of *Wat* beantwoordt. [...]
De *Roeper*, de vyfde Naemval, waer door men iemant aenspreekt of roept, en die met den Noemer overeenkoomt [...]

> De *Neemer* is de zeste Naemval, die, de *Oirzaeken* en *Werktuigen* eener zaeke stellende, de Vragen *Van Wien* of *Van Wat* beantwoordt.
> (1706: 84-85)

Van deze naamvallen vormen de 'Noemer' en de 'Roeper' 'de *Rechte* of *Staende*' en de overige vier de '*Onrechte* of *Geboogene*' (1706: 86).

Evenals Moonen heeft Sewel er bij de behandeling van het accidens *declinatio* op gewezen dat de naamwoorden in zowel het enkelvoud als het meervoud aan zes naamvallen zijn onderworpen, te weten:

> de *Nominativus, Genitivus, Dativus, Accusativus, Vocativus*, en *Ablativus*, welke men in 't Duytsch noemt den *Noemer, Teeler, Geever, Aanklaager, Roeper, Afneemer*[130]
> (1708: 72)

Anders dan Moonen heeft Sewel in zijn grammatica amper gebruik gemaakt van de genoemde Nederlandse termen, maar ervoor gekozen de Latijnse benamingen te hanteren, omdat die bij de geleerden het best bekend zijn (1708: 38; vgl. 1708: 72). Voor 'ongeleerden', met wie Sewel mensen bedoeld zal hebben die het Latijn niet machtig zijn, zou het gebruik van de Nederlandse terminologie niet hebben geleid tot een beter begrip. Omdat de ongeleerden

> niet zonder nader verklaaring een recht begrip uyt de verduytschte konnen krygen, zal ik my doorgaans <voortdurend> van deeze Latynsche naamen, als konstwoorden, bedienen, geloovende dat ik gemaklyker zal verstaan worden, dan óf ik de Duytsche gebruykte.[131]
> (1708: 38)

Om ervoor te zorgen dat ook de 'ongeleerden' weten hoe zij de zes naamvallen dienen te gebruiken, heeft Sewel bij ieder ervan aangegeven op welke vraag zij een antwoord geven:

> De *Nominativus* [...] geeft den naam en de beduydenis van het Naamwoord te verstaan, en wordt voor het *Werkwoord* gesteld, beantwoordende de vraage *Wie?* óf *wat?* [...]
> De *Genitivus* [...] beantwoordt de vraage, *Wiens? van wien?* óf *van wat?* óf *Waarvan?* en in 't Meervoudige *Welker?* [...][132]
> De *Dativus* [...] beantwoordt de vraage, *Wien? aan wie? Aan wat? Waaraan?* [...]
> De *Accusativus* [...] hangt van 't *Werkwoord* af [...], beantwoordende de vraage *Wien? wie? welken? welke? wat?* en in 't meervoudige *Wie?* [...]

130 Vgl. Sewel 1708: 38: 'Noemer, Teeler, Geever, Aanklaager, Roeper, Afneemer'.
131 Vgl. Sewel 1708: 187-188: 'de Latynsche benaamingen der Naamvallen acht ik dat myn Leezer nu al verstaat, al kent hy geen Latyn'.
132 Vgl. Sewel 1708: 187-188: 'De *Genitivus* [...] wordt veel gebruykt om iemands eygendom óf bezit óf maaksel aan te wyzen'.

> De *Vocativus* wordt gebruykt in 't roepen óf aanspreeken [...][133]
> De *Ablativus* beantwoordt de vraage, *Van wien? van welken?* óf *van wat?*

Ten Kate heeft te kennen gegeven dat het betrekkelijk eenvoudig is om de ‘natuer of den aert’ te omschrijven van de nominativus,

> in welk geval <naamval> de Persoon of zaek is die werkt [...], of die bezit [...], of die bestaet

van de dativus,

> die de Begiftigde, of Aen iet toegeëigende Zaek of Persoon verbeeld

van de accusativus,

> in welk geval de bewerkte of Lijdende Zaek of Persoon zig bevind

en van de vocativus,

> in welk geval de Aengeroepene staet
> (1723, I: 324)

133 Vgl. Sewel 1708: 190: ‘De *Vocativus* dient alleen om te roepen, óf iemand aan te spreeken’.

Daarentegen heeft het hem de nodige hoofdbrekens gekost de functie van de twee resterende naamvallen - de genitivus en de ablativus - duidelijk te omschrijven. Ten aanzien van de genitivus heeft Ten Kate drie semantisch verschillende gebruikssituaties onderscheiden, die daarin met elkaar overeenstemmen

> dat bij ijder van hen twee zaken, of, dat hier het zelfde is, twee *Substantiva's* zoodanig bij een verbonden worden, dat die te samen in eene soortelijke [zaak] <een categorie van een zaak> veranderen; want bij de woorden LIEFHEBBER VAN GEREGTIGHEID word de algemeene zin van LIEFHEBBER enger ingetrokken tot een' bijzonder soort van Liefhebbers; zoo geschied mede bij de woorden HUISGENOOTEN VAN DIEN MAN; en HET WERK VAN ZYN HAND
> (1723, I: 325)

Van de vier soorten ablativi waarvan Ten Kate gewag heeft gemaakt - de *commorativus, instrumentalis, narrativus, discretivus* -, is volgens die taalkundige alleen bij de laatste daadwerkelijk sprake van een 'Afneming': *van hem (af), uit het huis, zonder dat*; de overige drie soorten ablativi worden oneigenlijk met de term *ablativus* aangeduid. Een gemeenschappelijke betekenis binnen deze vier categorieën heeft hij niet kunnen ontdekken:

> Bij gebrek van die kan men zig ondertussen behelpen met den gewoonen naem van *Ablativus*, nemende dien, voor 't gene het gebruik hem doet beteekenen, en niet voor 't gene hy na de Letter zou beduiden [t.w. 'afnemer', RdB].
> (1723, I: 326)

Ten Kate heeft erop gewezen dat de Latijnse benamingen voor de naamvallen doorgaans in oneigenlijke zin gebruikt worden. Hij was van mening dat de Nederlandse termen '*Noemer, Baerer, Gever, Aenklager, Roeper*, en *Nemer*' de betekenis van *nominativus, genitivus, dativus, accusativus, vocativus* en *ablativus* onvoldoende nauwkeurig weergeven. Vond hij dit omdat de Nederlandse vertalingen te zeer de gedachte aan handelende persoon opriepen of bestond(en) daarvoor (een) andere reden(en)? Hoe het ook zij, volgens Ten Kate zou het beter zijn om te spreken van '*het Noemelijke, 't Soortelijke*,[134] *'t Begiftigde, het Betigtlijke, 't Aenroepelijke, en 't Afnemelijke geval*' (1723, I: 326).[135]

In het onderstaande overzicht zijn de termen verwerkt die in de taalkundige geschriften van Moonen, Sewel en Ten Kate gebruikt zijn ter aanduiding van de naamvallen:

naamval	**Moonen 1706**	**Sewel 1708**	**Ten Kate 1723**
nominativus	Noemer	Noemer	Noemelijke geval

134 Ten Kate heeft nog vijf andere termen genoemd die zouden kunnen dienen als Nederlands equivalent voor de Latijnse term *genitivus*: het 'Soortelijke' geval, het 'Enger-intrekkende' geval, het 'Geslagtelijke' geval, het 'Eigenschap-hebbende' geval, het 'Verknochtende' geval, het 'Zaken-koppelende' geval (1723, I: 325).

135 Vgl. Ten Kate 1723, I: 326: 'Dog het twisten over de Namen is maer tijd spillen, men kan, gelijk je zegt, die gebruiken voor 't gene 'er thans mede gemeent word'.

genitivus	Teeler	Teeler	Soortelijke geval
dativus	Geever	Geever	Begiftigde geval
accusativus	Aenklaeger	Aanklaager	Betigtlijke geval
vocativus	Roeper	Roeper	Aenroepelijke geval
ablativus	Neemer	Afneemer	Afnemelijke geval

7.3.8.1 Huydecoper over het accidens naamval

7.3.8.2 De nominativus

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat zowel in de grammatica van Moonen als in die van Sewel ‘Noemer’ werd gebruikt om de technische term *nominativus* weer te geven. De Nederlandse term *noemer* komt in de *Proeve* nergens voor: Huydecoper heeft daarin ofwel

het Latijnse *nominativus* gebezigd[136] ofwel deze casus als ‘eerste naamval’ aangeduid.[137] Op bladzijde 446 van de *Proeve* heeft Huydecoper met betrekking tot vers 1055 van het negende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Gy stookt een' dwazen gloet. hier is geen' raet te vinden’ - gesproken van ‘den Rechten of eersten Naamval’ (1730: 446). Uit het gebruik van de bepaalde-lidwoordsvorm *den* zouden we kunnen afleiden, dat er voor hem slechts één zogenaamde ‘Rechte’ naamval bestaat. Is deze conclusie juist, dan verschilt Huydecoper in dezen van mening met Moonen, die in zijn grammatica ook de vocativus tot de ‘Rechte’ naamvallen (Latijn: *casus recti*) heeft gerekend.

Aangetekend dient te worden dat de benamingen voor de zes door Huydecoper onderscheiden casussen niet alleen betrekking hebben op naamwoorden maar op alle woordsoorten die het accidens naamval bezitten.[138]

Op enkele plaatsen in de *Proeve* heeft Huydecoper uitspraken gedaan over de nominativus. Op bladzijde 574 heeft hij bijvoorbeeld de syntactische opmerking gemaakt dat de eerste naamval noodzakelijkerwijs vergezeld dient te gaan van een werkwoord om een ‘rede van volstrekten zin’ - ‘een volledige zin’ - te vormen, terwijl hij op de daaropvolgende pagina over de syntactische verbindbaarheid van zelfstandige naamwoorden heeft opgemerkt dat in plaats van door *de*

> by de Ouden de *Nominativus*, schoon niet altyd, echter meestentyds, ook door *Den* uitgedrukt wordt.
> (1730: 575)

Anders gezegd, in de geschriften van de Ouden kunnen zelfstandige naamwoorden in de eerste naamval zowel worden voorafgegaan door het bepaalde lidwoord *de* als door het bepaalde lidwoorden *den*.

Morfo-syntactisch van aard is Huydecopers stelling dat het volkomen in strijd is met de grammatica van het Nederlands om een voorzetsel te laten volgen door ‘een' *Casus Nominativus*, of eersten Naamval’.

7.3.8.3 De genitivus

Ter aanduiding van deze naamval komen we in de *Proeve* twee termen tegen: het Latijnse woord *genitivus*[139] en de - gezien de benaming ‘eerste naamval’ - voor de hand liggende term ‘tweede naamval’.[140] De door Moonen en Sewel gebezigde benaming *teeler* heeft Huydecoper in de *Proeve* niet gehanteerd.

136 Vgl. 1730: 235: ‘*Nominativus*’, ‘*Nom.*’; 1730: 386: ‘*Nominativus*’; 1730: 387: ‘*Nominativus*’; 1730: 388: ‘*Nominativus*’ (3 ×), ‘*Nomin.*’; 1730: 389: ‘*Nominativus*’ (2 ×); 1730: 512: ‘*Casus Nominativus*’; 1730: 574: ‘*Nominativus*’, ‘*Nominat.*’, ‘*Nominativus*’; 1730: 575: ‘de *Nominativus*’, ‘*Nominativus*’.

137 Vgl. 1730: 288: ‘in den eersten Naamval’; 1730: 349: ‘in den eersten Naamval’; 1730: 391: ‘in den eersten naamval’; 1730: 512: ‘eersten Naamval’; 1730: 560: ‘de Eerste Naamval’.

138 Vgl. 1730: 386: ‘den *Nominativus* DIE’; 1730: 387: ‘den *Nominativus*, DIE’; 1730: 388: ‘den *Nominativus* IS’.

139 Vgl. 1730: 159: ‘*Genitiv.*’; 1730: 169: ‘*Genitivus*’, ‘in *Genitivo*’; 1730: 260: ‘*Genitivus*’; 1730: 348: ‘*Genitivus*’.

140 Vgl. 1730: 169: ‘den tweeden naamval’; 1730: 514: ‘in den tweeden naamval’.

Bij de behandeling van de lidwoorden heb ik in de paragraaf over het accidens naamval de definities geciteerd van de drie door Ten Kate onderscheiden stijlen: de ‘Hoogdravende’, de ‘Deftige’ en de ‘Gemeenzaeme’ stijl. Het verschil daartussen openbaart zich onder meer in de verbuiging. Zo luidt de genitivus mannelijk enkelvoud van het lidwoord *de* in de

‘Hoogdravende’ stijl volgens Ten Kate *des*, terwijl de overige twee stijlen in dat geval *van den* hebben (zie 7.2.5).

Ook Huydecoper heeft er - maar dan ten aanzien van zelfstandige naamwoorden - op gewezen dat het ‘in den gemeenen styl’ gebruikelijk is door middel van een omschrijving met het voorzetsel *van* aan te geven dat er sprake is van een genitivus. Aan deze opmerking heeft hij de volgende vraag verbonden:

> of dan het *Substantivum* in *Genitivo*, of in *Ablativo* staa, zullen wy niet betwisten, dewyl ik niet zien kan, wat vrucht ons dit onderzoek zal konnen uitleveren.
> (1730: 169)

Desondanks heeft Huydecoper vervolgens zonder nadere toelichting opgemerkt dat het voorzetsel *van* in het Nederlands een ablativus ‘schynt’ te beheersen. In deze bewering werd hij gesteund door de taal van de Ouden, waarin *van* volgens Huydecoper altijd door een zesde naamval werd gevolgd:

> dat dit de *Ablativus* ook by de ouden was, blykt hieruit, dat zy noit gezeid hebben *van* DES *mans*, noch *van* DES *Konings*
> (1730: 170)

Wat Huydecoper in deze aantekening op vers 945 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* -‘Een eer des ommegangs en van haer feestgenooten’ - heeft meegedeeld, klinkt ons vreemd in de oren. Eigenlijk zegt hij dat - althans ‘in den gemeenen styl’ - de *genitivus* wordt uitgedrukt door het voorzetsel *van* in combinatie met een zelfstandig-naamwoordsgroep in de ablativus.

Naar aanleiding van vers 774 van het zesde boek van de door Vondel vertaalde *Herscheppinge* - ‘Hy brant dan door zyn zelfs en door zyn lants gebrek’ - heeft Huydecoper opgemerkt dat het voor hen die bekend zijn met Vondels wijze van formuleren, duidelijk is dat in de aangehaalde versregel twee maal *zyns* in plaats van *zyn* had behoren te staan:[141]

> dit eischt de eigenschap der taale, en 't gebruik van Oude en Nieuwe schryvers, welker eersten altyd, en laatsten voor 't meerder gedeelte zo schryven
> (1730: 287)

waarvan hij uit twee geschriften uit de tweede helft van de vijftiende eeuw een zelfde aantal bewijsplaatsen heeft gegeven. Aan deze kwestie heeft Huydecoper nogmaals aandacht geschonken op bladzijde 514 van de *Proeve*. Daar heeft hij te kennen gegeven dat hij het woord *een* in de constructie ‘door een blooden schaekers hant’[142]

141 Vgl. Nylöe 1707: 66: ‘Om de zagtigheit en welluidentheit zegt men in den genit. sing. *myn vaders huis, myn broeders dochter, zyn*, of *uw zoons goet*, in plaats van *myns vaders huis, zyns*, of *uws zoons goet*, latende de *s* van den genitiv. *myns, zyns, uws*’. Vgl. Sewel 1708: 188-189: ‘Nóg eenige andere wyzen van spreeken zyn'er waarin de *Genitivus* by goede Schryveren gebruykt wordt, als [...] *Om uws ongeloofs wille* Matth. 17. 20. *Om myns naams wille*, Matth. 19. 29.’.

142 Deze woorden had Vondel geschreven in vers 774 van het twaalfde boek van zijn *Herscheppinge*.

‘liever’ de tweede-naamvalsvorm *eens* had: ‘door eens blooden schaekers hant’.[143] Een opmerkelijk verschil tussen beide gemelde aantekeningen is dat Huydecoper op pagina 287 het gebruik van de genitivus in de ter sprake gebrachte constructies verplicht heeft gesteld (‘dit eischt de eigenschap der taale, en 't gebruik van Oude en Nieuwe schryvers’), terwijl hij op bladzijde 514 aan de tweede naamval slechts de voorkeur heeft gegeven (‘liever’). Een reden voor dit verschil treffen we in de *Proeve* niet aan.

143 Ten Kate (1723, I: 348) noemt de volgorde waarbij een zelfstandig naamwoord wordt voorafgegaan door een ander zelfstandig naamwoord in de genitief ‘de Konstelijke, tot onderscheid van de vorige, die 't *Substantivum* in *Genitivo* agter aen heeft, welke ik de Natuerlijke noem, vermits zeer natuerlijk en gemaklijk komende voor de gewoone leiding der gedagten, gelijk ze ook gemeen is aen de thans levendige Talen van *Europa*; terwijl de Konstelijke, hoewel oudtijds zeer gemeen, nu, niet alleen om de kortheid, maer ook om 't meerder gelijk zijn aen 't oude gebruik, voornaemlijk in een konstigen en verheven Stijl van schrijven bij ons gebruikt word’. Vgl. Moonen 1706: 101-102.

Van Lelyveld heeft in het tweede deel van de door hem verzorgde heruitgave van de *Proeve* van deze constructie enige voorbeelden gegeven uit het taalgebruik van de Ouden. Hij heeft naar aanleiding van de zinsnede ‘in sijns vader huus’ opgemerkt dat het niet ongebruikelijk is dat het zelfstandig naamwoord *vader* geen *-s* heeft. Huydecoper heeft namelijk ‘met een' grooten rijkdom van voorbeelden getoond, dat men oudstijds, van het begin van de negende tot het einde van de veertiende eeuw, in onze taal en derzelver aanverwanten, de woorden *vader* en *broeder* in Genitivo nooit met een S achterop gebezigd heeft’ (1784: 195-196). Waarom in de genitivus alleen bij deze twee mannelijke woorden de *s* achterwege kan blijven, is Van Lelyveld niet bekend (1784: 199).

In het derde deel van de tweede druk van de *Proeve* heeft Nicolaas Hinlópen in een maar liefst tien bladzijden tellende noot onder meer over dit door Huydecoper aangestipte taalkundige probleem zijn gedachten laten gaan, waarbij hij de hoop koesterde anderen aan te zetten tot nader onderzoek. Centraal stond daarbij de vraag

> wanneer de *S* geplaatst, dat is wanneer het lid- of voornaamwoord met het beheerschte overeen moet komen: wanneer niet
> (1788: 169-170)

Uitgaande van het taalgebruik in geschriften van Oude en Nieuwe auteurs is het volgens Hinlópen toegestaan met Vondel te spreken van ‘door een blooden schakers hand’. Maar Hinlópen heeft ook talrijke voorbeelden gegeven van vergelijkbare constructies waarin het voornaamwoord en het lidwoord wèl worden verbogen; deze constructies geven dus steun aan de variant ‘door eens blooden schakers hand’, waarvoor Huydecoper een lichte voorkeur had. Het gebrek aan uniformiteit in de door Huydecoper verzamelde bewijsplaatsen toonde naar de mening van Hinlópen duidelijk de ‘onverschilligheid der uitdrukkinge’. Hoewel het de taalgebruiker ‘in vele gelegenheden’ vrij staat te kiezen voor één van beide varianten, is het in bepaalde gevallen volgens hem verplicht het lidwoord te verbuigen.[144] Dit blijkt afhankelijk te zijn van het woord waarmee het lidwoord dient te worden verbonden, wat Hinlópen heeft toegelicht aan de reeds meermalen aangehaalde zinsnede ‘door een blooden schaekers hant’:

> moet *een* tot *schakers* gebracht worden, dan moet het *eens* zijn, omdat *schakers* dat eischt. maar behoort het tot *hand*, dan moet het *een* zijn: ook wanneer men in acht neemt dat de *S* van *schakers* ZIJN is,[145] en dus *door een bloode schaker* ZIJN *hand*, wanneer ook *de schaker* volgen moet, en dit dus naar den aart onzer tale, omdat die in haar oorsprong geene *declinatie* kent. maar behoort *een* of *de* tot beide, als *door een hand van een schaker, door de hand van den schaker*, en werdt dit in een konstige stellinge [i.t.t. een ‘natuurlyke woordorde’ (1788: 167), RdB] overgebracht, dan is het volkomen vry, waar men het toe brengen wil.

144 Het is niet duidelijk of deze uitspraak ook van toepassing is op het voornaamwoord.

145 Dat de genitief-*s* zijn oorsprong vindt in het voornaamwoord *zijn*, heeft Hinlópen enige pagina's tevoren uiteengezet: ‘de grondslag van onze geheele *declinatie* ligt in *sijn*, in de schielijkheid <haastigheid> der tonge *sen*. waarvan twee takken in onzen *genitivus S* en *EN*’ (1788: 168). Opvallend is daarbij dat hij alleen bij deze etymologische verklaring *sijn* met een *s* heeft gespeld.

(1788: 173)

Op bladzijde 452 van de *Proeve* heeft Huydecoper opgemerkt dat het niet geoorloofd is om in plaats van *Euridices tyd* te schrijven *Euridys haer tyd*, zoals Vondel had gedaan. Dit is naar Huydecopers oordeel ‘een groote misslag; dien veelen begaan hebben, doch niemand, die eenige kennisse der taale heeft, verdeedigen kan’.[146]

146 Ook Sewel (1708: 85) was van mening dat men ‘in Eygene naamen [...] den *Genitivus* best uyt[drukt] door 't byvoegen van eene *S*’. Bij eigennamen die uitgaan op een *s*, is dit niet nodig: *Paulus bekering, Christus hemelvaart* en *Herodes kindermoord* geven volgens Sewel duidelijk aan dat er sprake is van een genitivus. Alleen bij de eigennaam *Klaas* ‘wil zulks niet wel gaan’. In dit ene geval zou men naar de mening van Sewel na *Klaas* het voornaamwoord *zyn* kunnen schrijven: *Klaas zyn hoed*.

Dat niet alleen voorzetsels een bepaalde naamval regeren, maar ook enige werkwoorden deze eigenschap bezitten, blijkt op bladzijde 260 van de *Proeve*, waar Huydecoper heeft aangetekend dat A. Hoogvliet in het boek *Ovidius' Feestdagen* het werkwoord *schamen* vergezeld heeft doen gaan van een genitivus.[147] Dit beviel hem 'om de waarheid te zeggen' beter dan de naamval die Vondel in combinatie met dat werkwoord had gebruikt, waarbij Huydecoper in het midden heeft gelaten welke casus dat is geweest.[148]

7.3.8.4 De dativus

Anders dan Moonen en Sewel heeft Huydecoper in de *Proeve* nergens het woord *geever* gehanteerd om de *dativus* aan te duiden. Hij heeft daarvoor drie maal de Latijnse term *dativus* gebruikt,[149] in de overige gevallen vinden we daarvoor de benaming 'derde naamval'.[150]

Bij de bespreking van de genitivus hebben we gezien dat het volgens Huydecoper mogelijk is in het dagelijkse taalgebruik door middel van een omschrijving met het voorzetsel *van* aan te geven dat er van een genitivus sprake is. Op basis van het onderstaande citaat zouden we voorzichtig kunnen concluderen dat in het Nederlands met behulp van het voorzetsel *aan* te kennen wordt gegeven dat we te maken hebben met een dativus, terwijl we door het gebruik van de voorzetsels *van* of *met* kunnen aangeven dat het om een ablativus handelt:

> AAN, VAN, of MET *den beeste*, in den derden of zesden Naamval.[151]
> (1730: 296)

7.3.8.5 De accusativus

De termen *aenklaeger* en *aanklaager*, die Huydecoper bekend waren uit de grammatica van Moonen respectievelijk van Sewel, heeft hij in de *Proeve* niet gebezigd ter aanduiding van de naamval die in het Latijn *accusativus* wordt genoemd.

147 Vgl. Sewel 1708: 194: 'Eenige Werkwoorden zyn 'er die eenen *Genitivus* beheerschen, als [...] *Zy schaamde zich zyner*'. Uit het volgende citaat kunnen we concluderen dat Moonen (1706: 343) dit kenmerkend acht voor dichterlijke taal: '*Ontferm u des vaders en des zoons; ontfermt u des Arkadischen konings*; dewyl *Zich over iemant ontfermen*, de gemeene en dagelyksche tael is'.

148 Vgl. 1730: 105 waar Huydecoper in vers 116 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Ik ben niet maghtigh hun te houden in bestek' - het pronomen *hun* heeft vervangen door *hen*: 'want *hun* is de derde en zesde naamval, die by *houden* en *tegenhouden* niet passen'.

149 Vgl. 1730: 235: '*Dativus*' en '*Dat.*'; 1730: 387: '*Dativus*'.

150 Vgl. 1730: 105: 'de derde [...] naamval'; '1730: 221: 'in den Derden Naamval'; 1730: 296: 'in den derden [...] naamval'; 1730: 387: 'in den Derden Naamval'; 1730: 379: 'in den Derden Naamval'.

151 Vgl. 1730: 379: 'het Vrouwl. Lidwoord DE, heeft in den Derden Naamval, AAN DE, of DER'.

Deze Latijnse benaming komen we in het genoemde boek - al dan niet in afgekorte vorm - vier maal tegen,[152] de term ‘vierde naamval’ één keer minder.[153]

Over de toepassingen van de accusativus biedt Huydecoper slechts summier informatie. In een aantekening over het voorzetsel *behalve* heeft hij opgemerkt dat deze prepositie door Moonen onder de voorzetsels wordt geteld, ‘die den Vierden Naamval beheerschen’ (1730: 512). Hoewel Huydecoper niet expliciet zijn instemming betuigt met deze bewering van Moonen, meen ik op grond van het feit dat hij haar niet bestrijdt, te mogen opmaken dat Huydecoper het eens is met de bewering van de genoemde taalkundige.

152 Vgl. 1730: 386: ‘*Accus*.’; 1730: 390: ‘Accusatyf’ [in een citaat uit Hoofts *Waernemingen*]; 1730: 391: ‘*Accusat*.’; 1730: 573: ‘*Accusativus*’.

153 Vgl. 1730: 105: ‘in den vierden naamval’; 1730: 390: ‘de Vierde Naamval’; 1730: 512: ‘den Vierden Naamval’.

7.3.8.6 De vocativus

Twee plaatsen in Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* hebben Huydecoper aanleiding gegeven uit te weiden over de vocativus. De functie van deze naamval heeft hij expliciet onder woorden gebracht op bladzijde 513 van de *Proeve*:

> alsmen iemand aanspreekt,[154] benoemtmen hem in den Vyfden Naamval, die daarom by de Latynen *Vocativus*, by ons *Roeper*, geheeten wordt.[155] (1730: 513)

Het bijzondere van dit citaat is, dat het de enige plaats is uit de *Proeve* waar we een Nederlandstalig equivalent van het Latijnse woord *vocativus* aantreffen: 'Roeper', een technische term die onder anderen door Moonen en Sewel in hun respectieve spraakkunsten was gebruikt.

7.3.8.7 De ablativus

Dat Huydecoper de ablativus in de *Proeve* heeft aangeduid met de term 'zesde naamval', hebben we reeds gezien bij de behandeling van de dativus (zie 7.3.8.4).[156] Hiervoor komen we in de aantekening die Huydecoper op pagina 572 tot en met 576 van de *Proeve* heeft gemaakt naar aanleiding van vers 219 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge*, ook de Latijnse benaming *ablativus* tegen.[157]

7.3.9 Verbuiging

In de onderstaande paragrafen zal ik eerst ingaan op de verbuiging van zelfstandige naamwoorden en vervolgens op die van de bijvoeglijke naamwoorden. Omdat uitspraken over de verbuiging van naamwoorden in de *Proeve* slechts sporadisch worden aangetroffen, ontbreken in het volgende overzicht gegevens over verscheidene naamvallen. Aan het eind van de bespreking van het accidens verbuiging zullen enkele opmerkingen van Huydecoper worden besproken over de verbuiging van het volgens hem bijvoeglijk naamwoord *al* en over de verbuiging van gesubstantiveerde adjectieven.

7.3.9.1 Substantivum: nominativus

Op bladzijde 288 van *Proeve* heeft Huydecoper vermeld dat in de tegenwoordige tijd de eerste persoon enkelvoud van het werkwoord *vinden* bij de Ouden *vinde* luidde, maar bij de Nieuwen volgens Huydecoper *vind* behoorde te zijn. Hetzelfde

154 Vgl. 1730: 74: 'in den vyfden naamval, iemand aanspreekende'.
155 Op dezelfde pagina wordt nogmaals gesproken van 'den Vyfden Naamval'.
156 Vgl. 1730: 105: 'de [...] zesde naamval'; 1730: 296: 'in den [...] zesden naamval'.
157 Vgl. 1730: 169: 'in *Ablativo*', '*Ablativus*'; 1730: 170: '*Ablativus*'.

verschil in vorm tussen de taal van de Ouden en die van de Nieuwen deed zich ook voor bij substantieven:

> ook komt het overeen met de Zelfstandige Naamwoorden, die in den eersten Naamval nu zonder, maar by de ouden meest altyd met eene E aan 't einde voorkomen en geschreeven zyn.
> (1730: 288)

Concrete voorbeelden hiervan heeft Huydecoper op de betreffende pagina niet gegeven.

7.3.9.2 Substantivum: vocativus

Uit diverse door Huydecoper geciteerde versregels uit de *Herscheppinge* blijkt dat Vondel door middel van het woord *ô* heeft aangegeven dat de daaropvolgende persoon/personen wordt/worden aangesproken, zoals in vers 834 van het eerste boek: 'ô waert te pryzen!'.[158] Deze aanspreekvorm werd door Huydecoper resoluut van de hand gewezen, omdat het bijvoeglijk naamwoord na *ô* niet onverbogen mag zijn:

> vooreerst moetmen, in den vyfden naamval, iemand aanspreekende, zeggen *ô waerde!* gelyk *ô groote, ô magtige*, enz. niet *ô groot, ô magtig!*
> (1730: 74)

Dat Vondel in de gemelde versregel op het tussenwerpsel *ô* een onverbogen vorm van het bijvoeglijk naamwoord *waert* heeft laten volgen, is niet de enige reden waarom Huydecoper bezwaar heeft gemaakt tegen de onderhavige aanspreekvorm:

> ten anderen, men zegt, noch *ô waard*, noch *ô waarde te pryzen:* wel *ô waardgepreezen*, of *ô pryzenswaarde*.
> (1730: 74)

Gelet op het vorige citaat mag het vreemd heten dat volgens Huydecoper *ô waardgepreezen* wèl correct is, maar *ô groot* en *ô magtig* door hem zijn afgekeurd. Meer in de lijn der verwachting zou het hebben gelegen als hij de aanspreekvorm *ô waardgepreezene* had voorgesteld. Hoe dan ook, het is volgens Huydecoper mogelijk de woorden van Vondel te behouden mits 'het Byvoegelyke *waard*' wordt voorafgegaan door 'een Zelfstandig woord':

> want het is bekend, dat de *Adjectiva*, alsze na het *Substant*. geplaatst zyn, geene buiginge van byzondere naamvallen onderworpen zyn.[159]
> (1730: 75)

Vermoedelijk refereerde Huydecoper hier aan de veertiende van Hoofts *Waernemingen op de Hollandsche tael*, die aan hem bekend waren:

> Een *Adjectyf* staende achter een *Substantyf* wil niet *gedeclineert* wezen, wanneer daer op word verstaen *ZYNDE*[160]

158 Vgl. Moonen 1706: 85: 'de Tusschenwerping *O* wordt 'er [t.w. voor de "*Roeper*" of vijfde naamval, RdB] met of zonder het Voornaemwoort *Gy* dikwyls voorgezet'. Zie ook de vijfde-naamvalsvormen in de paradigmata van de zelfstandige naamwoorden die Sewel op de pagina's 75 tot en met 106 van zijn *Nederduytsche spraakkonst* heeft gepresenteerd.

159 Moonen was een andere mening toegedaan. Vergelijken we de paradigma's van de combinatie onbepaald lidwoord - bijvoeglijk naamwoord - zelfstandig naamwoord die hij op de pagina's 113 en 114 van zijn spraakkunst heeft gepresenteerd met de voorbeelden '*Een Man Wys; Eene Vrou Jonge; Een Woort Goet; Eene stede goede*' (1706: 260-261), dan blijkt het voor de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord geen verschil te maken of het vóór dan wel achter het zelfstandig naamwoord waar het betrekking op heeft, wordt geplaatst.

160 Geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 717-718; dit is één van de eenentwintig *Waernemingen op de Hollandsche tael* van Hooft die Van Hoogstraten in zijn geslachtlijst als bladvulling heeft opgenomen (Van Hoogstraten 1700: [**7^{r}]).

Bij de uitgave van Hoofts opmerkingen heeft Ten Kate in een voetnoot de volgende verklaring gegeven voor het feit dat bijvoeglijke naamwoorden in dergelijke gevallen niet worden verbogen:

> Deze *Adjectiva* worden als *Adverbia qualitatis* of *quantitatis*; en verlaten daerom de E, blijvende ook *Indeclinabilia*, en regerende een *Genitivum*. (1723, I: 717)

Dat voor de vocativus geen vorm bestaat van het lidwoord *de*, is aan de orde gesteld in 7.2.5.

7.3.9.3 Substantivum: ablativus

Om te bewijzen dat de ablativus absolutus een grammaticaal correcte Nederlandse constructie is, heeft Huydecoper de eigennaam 'DANIELE', die hij in de beroemde uit 1485 daterende vertaling van Boëtius' *De Consolatione Philosophiae* had aangetroffen, als '*Ablativus*' aangeduid; de bijbehorende '*Nominativus*' luidde 'DANIEL' (1730: 575).[161]

7.3.9.4 Adjectivum: nominativus

In de tweede aantekening die Huydecoper bij het derde boek van Vondels *Herscheppinge* heeft gemaakt, staat de vraag centraal wanneer aan een bijvoeglijk naamwoord - of een als zodanig gebruikt deelwoord - dat aan een onzijdig zelfstandig naamwoord voorafgaat, in de eerste naamval wel een buigings-*e* dient te worden toegevoegd en wanneer niet. Om een beeld te krijgen van welke opvattingen er in het begin van de achttiende eeuw over dit onderwerp bestonden, zal eerst worden ingegaan op de ideeën van Moonen, Sewel en Ten Kate. Aan het eind van deze paragraaf zal blijken dat Huydecoper het in dezen eens is met Ten Kate.

Over de verbuiging van het attributief gebruikte bijvoeglijk naamwoord heeft Moonen meegedeeld dat het verschil maakt of vóór dat adjectief een onbepaald dan wel een bepaald lidwoord is geplaatst. In het eerste geval wordt het bijvoeglijk naamwoord niet gedeclineerd in het mannelijk en onzijdig geslacht; in het vrouwelijk geslacht wordt aan die onverbogen vorm een -*e* toegevoegd: '*Een Schoon Man, Eene Schoone Vrou, Een Schoon Kint*'. Na de bepalende lidwoorden *de* en *het* eindigt het adjectief volgens hem in alle drie de geslachten op -*e*: '*De Ryke Man, De Ryke Vrou, Het Ryke Kint*' (1706: 52).

	mannelijk	**vrouwelijk**	**onzijdig**
na lidwoord *een*	-	-e	-
na lidwoord *de/het*	-e	-e	-e

Wat de declinatie van het bijvoeglijk naamwoord na het onbepaald lidwoord betreft, stemmen de voorschriften die Sewel zijn lezers heeft gegeven, volledig overeen met die van Moonen: 'Aldus zegt men; *Een groot man*; *Eene groote vrouw*; *Een groot beest*' (1708: 111). Na het bepaald lidwoord krijgen bijvoeglijke naamwoorden in het mannelijk en in het vrouwelijk geslacht in de eerste naamval enkelvoud een -*e* als uitgang.[162] Vóór een onzijdig zelfstandig naamwoord wordt een adjectief blijkens het paradigma op bladzijde 114 in de nominativus niet verbogen: 'Het Vruchtbaar Land', tenzij er van een overtreffende trap sprake is: '*Het grootste land; Het zwaarste werk; Het mooiste meysje*' (1708: 112). Adjectieven krijgen in zowel het mannelijk,

161 Nadere gegevens over de ablativus absolutus zijn te vinden in 8.1.8.

162 Vgl. Sewel 1708: 112: '*De vroome man*' en 'de Byvoegelyke Naamwoorden [betékenen] het vrouwelyk geslacht door 't aanneemen van eene *e*'.

het vrouwelijk als het onzijdig geslacht een -*e* als ze op het aanwijzend voornaamwoord *die* of *dat* volgen.[163]

	mannelijk	**vrouwelijk**	**onzijdig**
na lidwoord *een*	-	-e	-
na lidwoord *de/het*	-e	-e	- / -e
na aanwijzend vnw *die/dat*	-e	-e	-e

163 Vgl. Sewel 1708: 112: '*Die groote man*' en 'de Byvoegelyke Naamwoorden [betékenen] het vrouwelyk geslacht door 't aanneemen van eene *e*' en '*Dat groote schaap*'.

Ten Kate heeft op de pagina's 365 en 366 van zijn *Aenleiding* drie regels geformuleerd voor de verbuiging van adjectieven die staan vóór enkelvoudige substantieven. Deze zijn zowel gebaseerd op 'het Gebruik' als op 'de *Analogie* (of Vergelijking)', aangezien hij het van eminent belang acht - Ten Kate spreekt van zijn 'Stokregel' - '*dat men de Taelwetten moet vinden, en niet maken*'. De drie regels van Ten Kate luiden als volgt:

> I. Bij de *Foeminina* komt de E agter 't *Adjectivum* allesints, 't zij 'er een *Articulus* of *Pronomen* voor af gae, of niet [...]
> II. Bij de *Neutra* komt insgelijks de E, wanneer ons HET (of eenig *Pronomen possessivum* of *Demonst*: als MYN, ONS, DIT, enz:) tot Voorlooper dient;[164] [...] dog als ze zonder *Articulus* zijn, of als 'er ons EEN (of de *Pronomina Indeterminativa* EENIG, ZEKER, MENIG, SOMMIG) voorop gaet, zo raekt en blijft de E 'er agteraf verschoven [...]
> III. Bij de *Masculina* zonder *Articulus*, onthoud zig de E in *Nominat*: [...], zo mede, als 'er ons bepalend Naemlid DE (of de bepalende *Pronom*: MYN, DIE, enz:) vooraf-gaet [...]. Dog bij aldien 'er onze *Articulus* EEN in plaets van DE komt. zo geschied zulks op tweederhande wijzen; naemlijk somtijds met E (even als agter den *Articul*: DE) en somtijds zonder E (even als bij 't *Neutrum*, agter den *Articul*: EEN) alles naer eisch van 't volgende *Substantivum*[165]
> (1723, I: 366)

Deze regels zijn in het volgende overzicht schematisch weergegeven:

	mannelijk	**vrouwelijk**	**onzijdig**
zelfstandig	-e	-e	-
na lidwoord *een*	-e / -	-e	-
na lidwoord *de/het*	-e	-e	-e
na aanwijzend voornaamwoord	-e	-e	-e
na bezittelijk voornaamwoord	-e	-e	-e
na onbepaald vnw.		-e	-

Hooft heeft in zijn negenentwintigste 'Waerneming' kritiek geleverd op Anthonis de Hubert, voor wie het om het even was of het adjectief na het bepaald lidwoord

164 Deze regel heeft Huydecoper op bladzijde 192 van de *Proeve* letterlijk geciteerd.

165 Hierin stemt hij overeen met Hooft, wiens opvattingen aanstonds ter sprake zullen komen. In een voetnoot bij zijn editie van Hoofts *Waernemingen* schreef Ten Kate (1723, I: 721): 'De woorden MAN en MENSCH, en verder die genen die eenig Ampt, Staet, ofte Bediening beteekenen, hebben dit eigen [t.w. dat het voorafgaande adjectief onverbogen blijft], wanneerze agter den *Articulus Indefinitivus EEN* staen: dog de andere *Substantiva* agter *EEN* staende, gelijks ook zelfs dezen en alle anderen, wanneerze agter den *Artikel DE* staen, begeeren in 't *Mascul*: de *E* in 't einde van den *Nominativus Adjectivus*'.

het onverbogen bleef of een -*e* als uitgang kreeg: ‘ik achte dat men zeggen moet HET GROOTE HUYS, HET STERKE PAERDT’.[166] Blijkt Hooft hier - gezien de gekozen werkwoordsvorm *achte* - niet geheel zeker van zijn zaak te zijn,[167] anders ligt dat bij de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden die volgen op het bepaalde lidwoord van het onzijdig geslacht *een*: ‘Vast gaet altoos dat men moet zeggen EEN STERK PAERDT, EEN GROOT HUYS’.[168]

In zijn negenenzeventigste *Waerneming* heeft Hooft opgemerkt dat alle vrouwelijke bijvoeglijke naamwoorden op een -*e* eindigen.

166 Vgl. *Waerneming* 8: ‘HET *SNELLE PAERDT*’ [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 717].

167 In *Waerneming* 80 keurt hij evenals De Hubert dan ook zowel de onverbogen als de verbogen vorm van het adjectief goed: ‘*Artic*: HET *admittit utrumque* HET STERK PAERDT ende HET STERKE PAERDT, &c.’ [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 736].

168 Geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 722; vgl. *Waerneming* 80: ‘EEN, *neutrum, postulat semper Adjectivum Neutrum terminans ut Masculinum*’ [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 737].

Of het bijvoeglijk naamwoord in de eerste naamval mannelijk een *-e* krijgt of niet, is afhankelijk van het daaropvolgende substantivum. Duidt dat een mannelijk persoon aan, dan blijft de *-e* achterwege (*een vroom man*), verwijst het zelfstandig naamwoord naar een mannelijk dier, dan krijgt het adjectief wel een buigingsuitgang (*een vroome leeuw*), zo blijkt uit de zesentwintigste aantekening.[169]

	mannelijk	**vrouwelijk**	**onzijdig**
na lidwoord *een*	-e / -	-e	-
na lidwoord *de/het*	-e	-e	-e / -

Aan de voorschriften die Moonen en Sewel in hun respectieve grammatica's ten aanzien van de verbuiging van het attributief gebruikte adjectief hebben geformuleerd, heeft Huydecoper in een aantekening bij vers 37 van het derde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Hier stont een groeiende en noit afgehouwen wout' - geen aandacht geschonken; hun regels zijn in dit overzicht gepresenteerd om aan te geven welke ideeën andere taalkundigen uit het begin van de achttiende eeuw over dit onderwerp hadden. Op de gemelde plaats heeft Huydecoper wel verwezen naar Ten Kates *Aenleiding* en de daarin opgenomen *Waernemingen op de Hollandsche tael* van Hooft.[170]

De verbuiging van stofadjectieven in de eerste naamval wordt behandeld in 7.3.6.2.

7.3.9.5 Adjectivum: ablativus

Op pagina 134 van de *Proeve* heeft Huydecoper de volgende twee regels uit de rijmkroniek van Melis Stoke geciteerd:

> *Met* groter *feesten, met* groter *haven*,
> ALS *hem bede was betame*
> (1730: 134)

Op basis van het woord *als* is hij tot de conclusie gekomen dat 'in den voorgaanden regel *grooter* geen *Comparativus* is, maar een verbogen naamval van het vrouwelyke *groote*' (1730: 134), aangezien in het manuscript waaruit het citaat afkomstig is - en in de geschriften van nagenoeg alle andere Ouden - na een vergrotende trap altijd *dan* volgt. Welke naamval het voorzetsel *met* in het Nederlands regeert, heeft Huydecoper in de *Proeve* nergens expliciet vermeld. Het vermoeden bestaat dat het de ablativus betreft, zoals onder anderen Moonen al had aangegeven in zijn spraakkunst.

169 Zie Ten Kate 1723, I: 720-721. Vgl. *Waerneming* 29: 'Men zoude mogen stellen, dat alleen de *Substantiven* die eenighen menschelijken persoon beteekenen, de E in 't *Adjectyf* op 't lest niet lijden willen, en dat andere *Masculynen* die geenen menschelijken persoon betekenen, de E in 't letst van 't voorgaende *Adjectyf* vereijschen' [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 722]; vgl. *Waerneming* 79: 'Het schijnt dat alles wat gezeidt word van manlijk en niet menschlijk de E vereischt' [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 736].

170 Zie voor een korte bespreking van Hoofts opvattingen over de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord, Zwaan 1939: 116-117.

7.3.9.6 De verbuiging van *al*

Hierboven hebben we gezien dat Huydecoper het tegenwoordig als onbepaald voornaamwoord bekend staande *al* heeft opgevat als een bijvoeglijk naamwoord (zie 7.3.3.1). Op de verbuiging van dit zelfstandig gebruikte *al* en andere zelfstandig gebruikte adjectieven zal in de volgende paragraaf worden ingegaan, op deze plaats wordt gesproken over het attributief gebruik van *al*.

De zinsnede *van alle mynen rouwe*, te vinden in vers 1102 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge*, heeft Huydecoper aanleiding gegeven tot de volgende opmerking:

> *Alle* kan hier niet bestaan. indien het *gedeclineerd* wordt, moest het zyn *Allen;* zo niet, *Al*.

Steun voor het veroordelen van de verbogen vorm *alle* vond hij bij Hooft, die in de negende van zijn *Waernemingen op de Hollandsche tael* had geschreven:

> *AL voor 't Artikel schynt niet gedeclineert te willen zyn, want* Hy deed ALLE den arbeidt, *wordt niet gezeidt, maar* Hy deed AL den arbeidt, *enz.*[171] (1730: 364)

Uit het eerste citaat zouden we kunnen afleiden dat Huydecoper er geen moeite mee zou hebben gehad wanneer iemand 'Hy deed *allen* den arbeidt' had geschreven. Maar dit blijkt niet het geval te zijn, doordat het in strijd is met de volgende algemene regel:

> Noit worden de *Adjectiva*, staande voor het Artikel, *gedeclineerd*. (1730: 364)

Wanneer bijvoeglijke naamwoorden voorafgaan aan wat wij bezittelijke voornaamwoorden noemen, worden deze evenmin verbogen.[172]

Welk standpunt hebben Moonen, Sewel en Ten Kate nu ingenomen ten aanzien van de verbuiging van het bijvoeglijk gebruik van *al*?

Evenals Huydecoper heeft Moonen het woord *al* - te samen met onder andere *zoodaenigh* en *zulk* - tot de bijvoeglijke naamwoorden gerekend. Daarbinnen nemen deze adjectieven, 'die naer den aert der Voornaemwoorden zweemen' (1706: 135), een bijzondere plaats in, omdat ze in tegenstelling tot andere bijvoeglijke naamwoorden 'het Geslachtwoort nooit voor zich ontfangen' maar voorafgaan aan het lidwoord, zoals valt af te lezen aan '*Alle de werelt; Al het goet*;[173] *Alle de inwooners*' (1706: 261). Uit het eerste en het derde voorbeeld blijkt dat Moonen *al* - althans in het vrouwelijk enkelvoud en in het meervoud - wèl verbuigt.

Op bladzijde 124 van zijn *Nederduytsche spraakkonst* heeft Sewel opgemerkt dat door hem met de term 'onbepaalde Voornaamwoorden' aangeduide woorden als *alle, zodaanig, zulk* worden verbogen als de 'Naamwoorden', en heeft vervolgens aan de hand van drie rijtjes laten zien hoe *zulk* in het mannelijk, vrouwelijk en meervoud wordt verbogen. In die gevallen waarin het voornaamwoord *zulk* vóór een onbepaald lidwoord komt te staan, blijft *zulk* onverbogen. Aangenomen mag worden dat dit ook opgaat voor *al*.

Ten Kate heeft er bij de behandeling van de declinatie van de voornaamwoorden op gewezen dat de plaats van de bijvoeglijk gebezigde woorden *ieder, elke* en *een*

171 Zie Ten Kate 1723, I: 717.

172 Vgl. 1730: 364: 'Het voornaamwoord, *Myn, Uw*, enz. heeft hier de zelfde uitwerking, als het Lidwoord of Artikel, *De, Een*'.

173 Vgl. Moonen 1706: 264 waar we de voorbeeldzin '*Al myn bidden en smeeken helpt niet*' aantreffen.

iegelyk in het meervoud kan worden ingenomen door ‘ons ALLE of ALLE DE (of gemeenlijk AL DE)’ (1723, I: 493). Ten aanzien van de alternatieve vormen *alle de* en *al de* heeft hij dus zijn voorkeur niet uitgesproken maar alleen aangegeven dat *al de* een gebruikelijker variant is dan *alle de*.

7.3.9.7 De verbuiging van gesubstantiveerde adjectieven

In de aantekening op vers 92 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Dat heerelyker was dan d'andere altemael’ - wordt de verbuiging van het meervoudig gebruikte gesubstantiveerde adjectief ter sprake gebracht. Op grond van dertien vergelijkbare gevallen

uit de eerste twee boeken van Vondels Ovidiusvertaling heeft Huydecoper geconcludeerd dat Vondel alle '*Adjectiva* met eene *n* [besluit], t.w. als 'er geen *Substantivum*, noch een tweede *Adject.* bykomt'; deze bijvoeglijke naamwoorden worden dan 'als Zelfstandigen genomen' (1730: 10).[174]

Behalve de verbuiging van het zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoord heeft Huydecoper in dezelfde aantekening ook de verbuiging van de aanwijzende voornaamwoorden *deze* en *de geene* besproken. Het eerste pronomen schreef Vondel volgens Huydecoper in beide getallen zonder *n*. Over de verbuiging van het aanwijzende voornaamwoord *de geene* heeft Huydecoper opgemerkt dat Van Hoogstraten hem persoonlijk heeft onderwezen 'datmen in 't Meervoud. moet schryven *de geenen*, niet, *de geene*' (1730: 10).

In zijn *Waernemingen op de Hollandsche Tael* heeft Hooft bij verbuiging en verbuigingsverschijnselen geruime tijd stilgestaan. Niet minder dan 73 van de in totaal 126 *Waernemingen* zijn daaraan gewijd. En van die 73 hebben er 37 betrekking op de verbuiging van het adjectief (Zwaan 1939: 113-114). Met name de declinatie van het zelfstandig gebruikte bijvoeglijk naamwoord heeft Hooft als problematisch ervaren. Hij wilde namelijk zowel verschillende naamvallen (accidens *casus*) als enkelvoud en meervoud (accidens *numerus*), als mannelijk en vrouwelijk (accidens *genus*) naar de vorm onderscheiden. Daartoe stond hem echter slechts een beperkt aantal vormen ter beschikking. Aan elk systeem dat hij had bedacht, zaten de nodige haken en ogen. Om die reden komt Hooft voortdurend op de verbuiging van het zelfstandig gebruikte adjectief terug, 'corrigeert zichzelf, uit twijfel, lost op en verwerpt weer, totdat hij tot een eenigszins bevredigend systeem gekomen is' (Zwaan 1939: 114; vgl. 117)

Een bijvoeglijk naamwoord dat op zichzelf staat maar wel 'zig gedraegt tot <betrekking heeft op> een voorgegaen *Substantyf*', dient volgens Hooft niet verbogen te worden als een zelfstandig naamwoord (*Waerneming* 24).[175] Maar ook het substantivisch verbuigen van bijvoeglijke naamwoorden waar geen zelfstandig naamwoord bijstaat, stuit bij hem op bezwaren (*Waerneming* 26).[176] Het leidt er namelijk toe dat er in het meervoud geen onderscheid meer bestaat tussen de genera: *de vroomen* kunnen dan zowel op mannen als op vrouwen betrekking hebben, ''t welck een groot misquaem waere'. Het voorstel dat hij doet, is dan ook 'de *Adjectiven*, als zij zonder *Substantiven* staen, te *declineren* als oft 'er de *Substantiven* bijstonden'. Het verschil dat Hooft met deze regel weet te bewerkstelligen is overigens miniem: alleen in de datief meervoud wijken het mannelijk (*den vroomen*) en het vrouwelijk (*der vroome*) nu van elkaar af; in alle andere naamvallen is de verbuiging identiek.

De drieëndertigste *Waerneming* van Hooft handelt over de verbuiging van wat hij noemt de gesubstantiveerde adjectieven *de een* en *de ander*, in het bijzonder over de derde naamval enkelvoud en meervoud. Vasthouden aan de *n* in het enkelvoud (*aen den eenen/anderen*) betekent als gevolg van Hoofts 'drang om te differentieeren'

174 Van Helten (1883: 108-109) heeft gesteld dat in het taalgebruik van Vondel de substantivische verbuiging bij het zelfstandig gebezigde adjectief de overhand heeft gekregen boven de oorspronkelijke bijvoeglijke vormen.

175 De *ANS* (1984: 315) spreekt in een dergelijk geval van 'binnentekstelijk zelfstandig gebruikte adjectieven', omdat ze gemakkelijk aangevuld kunnen worden met de bijbehorende substantieven.

176 Uit het vervolg blijkt dat Hooft hier spreekt over wat de *ANS* (1984: 316) 'gesubstantiveerde adjectieven' noemt.

(Zwaan 1939: 114) dat in de datief meervoud *aen de eene/andere* geschreven moet worden. Maar de wens om het enkelvoud van het meervoud te onderscheiden heeft de voor Hooft vervelende consequentie dat

in de pluralis niet in één oogopslag duidelijk is of we te maken hebben met het mannelijke of het vrouwelijke geslacht. Dat is hem een doorn in het oog. Hij heeft daarom voorgesteld in de derde naamval meervoud te schrijven: *aen de eenen/anderen*. Het blijkt dat Hooft uitsluitend het oog had op het meervoud van mannelijke woorden, want hij vervolgt ermee dat het er niet toe mag leiden 'alle de *Adjectieven Substantivè* te stellen, als 'er geen *Substantif* bijstaet'. Doen we dat wel, dan krijgen we in het meervoud vrouwelijke woorden met een *n*, wat voor Hooft 'onlijdelijk schijnt' en, zoals we hierboven al gezien hebben, 'een groot misquaem' zou zijn.[177] Huydecoper laat zich weinig gelegen liggen aan het verschil dat Hooft maakt in *Waerneming* 26 en 33. Hij doet het af als 'een onnoodig onderscheid' (1730: 10). Kennelijk is Hooft later ook tot dat inzicht gekomen, want in het paradigma dat hij heeft opgesteld in *Waerneming* 41, vertoont het meervoud van *d'een* en *d'ander* 'als 't alleen staet' in alle naamvallen een *n*.

Twee andere *Waernemingen* van Hooft waarin Huydecoper zich kan vinden, zijn de nummers 11 en 39. De elfde *Waerneming* heeft weinig om het lijf. Hooft besluit dat in het meervoud de vormen *de geenen, veelen, anderen* de voorkeur verdienen boven *de geene, veele, andere*. In *Waerneming* 39 zegt hij dat hij zelfstandig gebruikte adjectieven als *overste, rechtsgeleerde, arme* en dergelijke in het meervoud laat uitgaan op *-en*. Huydecoper meent hierin steun te vinden voor zijn stelling dat alle adjectieven eindigen op *-en* als er geen substantief of een tweede bijvoeglijk naamwoord volgt. Tot op zekere hoogte is dit zeker het geval, maar men kan zich de vraag stellen of Hoofts aantekening wel de reikwijdte heeft die Huydecoper eraan toekent. Zwaan (1939: 363) suggereert dat Hooft de in oorsprong bijvoeglijke naamwoorden *rechtsgeleerde, overste* gevoeld moet hebben als substantieven. En omdat ze niet terugslaan op eerdergenoemde zelfstandige naamwoorden, waaruit het getal afgeleid zou kunnen worden, moeten ze als normale substantieven worden verbogen. Het criterium dat Hooft hanteert om uit te maken of een adjectief substantivisch verbogen dient te worden, is te vinden in *Waerneming* 104: 'Geen *Adjectiven Substantivè* te zetten, dan die bijvoeging van *Adjectiven* lijden willen' (*waere armen, goede vorsten*). Bij andere adjectieven bekent Hooft dat hij ertoe 'zoude nijghen om nemmer *Adjectiven Substantivè* te stellen' (*Waerneming* 24).

Ten aanzien van de meervoudsvormen van gesubstantiveerde adjectieven volgt Moonen het taalgebruik van Vondel. Wanneer bijvoeglijke naamwoorden de betekenis krijgen van zelfstandige naamwoorden en op zichzelf - dat wil zeggen: zonder een substantief voorkomen - behoren ze volgens Moonen wat hun verbuiging betreft hetzelfde behandeld te worden als zelfstandige naamwoorden. Als gevolg daarvan krijgen dergelijke adjectieven in het meervoud in alle zes naamvallen *-en* 'tot hunne Merkletter' (Moonen 1706: 115), evenals de meeste zelfstandige naamwoorden (vgl. Moonen 1706: 86-109). Deze regel is ook van toepassing op *een ander* en *de ander*, wanneer 'het zonder Zelfstandigh Naemwoort of gelyk zulk een gebruikt wordt, of ook zulks, dat 'er het Zelfstandige onder verstaen worde' (Moonen 1706: 116).[178] Alleen de vormen voor de *Roeper*, de aangesproken persoon, ontbreken in de

177 Vgl. Zwaan 1939: 367.

178 Tegenwoordig wordt *ander* gezien als een onbepaald voornaamwoord. Moonen kende deze categorie niet. Hij onderscheidde binnen de voornaamwoorden: '*Aenwyzende, Bezittende, Betreklyke, Wederkeerende* en *Vraegende*' (Moonen 1706: 125; vgl. Schaars 1988: 247).

paradigma's van *de een* en *de ander*, die te vinden zijn op pagina 116 en 117 van Moonens *Nederduitsche spraekkunst* en waarnaar Huydecoper verwijst.

Ook Sewel lijkt in zijn *Nederduytsche spraakkonst* een substantivische verbuiging van

het zelfstandig gebruikte adjectief voor te staan: ‘Dóch wanneer Byvoegelyke in Zelfstandige Naamwoorden veranderd worden, dan buygt menze als Zelfstandige’ (1708: 114). Een andere passage in zijn grammatica wijst erop dat hij in de bovenstaande regel doelt op de volledig gesubstantiveerde adjectieven, met andere woorden, adjectieven die volledig opgegaan zijn in de klasse van de substantieven: ‘Sommige willen dat de Byvoegelyke Naamwoorde[n], als ze de plaats van Zelfstandige bekleeden, ook als Zel[f]standige moeten geboogen worden: dóch ik kan naauwlyks goedvinden dat men in *Nominativo plurali* zegt, de *Voornaamsten*, maar de *Voornaamste:* dóch in *Dativo* en *Accusativo plurali* te zeggen *den Voornaamsten*, en *de Voornaamsten*, is regelmaatig’ (Sewel 1708: 191). In de verbuiging van *een ander* in het meervoud wijkt Sewel af van die van Moonen. Het vrouwelijk meervoud heeft in alle zes de naamvallen *andere*; het mannelijk meervoud heeft in de genitief, datief en ablatief *anderen*, in de overige naamvallen *andere*.

In de twaalfde redewisseling van Ten Kates *Aenleiding* vraagt N. aan zijn gesprekspartner L. of het niet het beste is om bijvoeglijke naamwoorden die de functie van zelfstandige naamwoorden vervullen, als substantieven te verbuigen. L. antwoordt daarop dat geen staat valt te maken op het oude taalgebruik, want ‘De Oudheid is hier [...] niet al te bestendig in’ (Ten Kate 1723, I, 379). Het probleem kan echter opgelost worden met behulp van de ‘Gelijkredigheid (of *Analogie*)’. Zo zegt L. dat de zogenaamde ‘Plaetselijke *Adjectiva* op -ER’ substantivisch verbogen worden wanneer ze als zelfstandige naamwoorden worden gebruikt.[179] Ander vergelijkingsmateriaal biedt het woord *overste*. Omdat ‘de S in *Genit:* eigen is aen de *Substantiva*’, kunnen we uit de constructie *des overstes bevel* afleiden dat *overste* gedeclineerd is conform de substantieven; zou *overste* adjectivisch verbogen worden, dan had er namelijk *des oversten bevel* gestaan.[180] Verder gebruiken we in het Nederlands volgens Ten Kate in het meervoud *de oversten* of *de overstens* en niet *de overste*. L. verbindt hieraan de volgende regel: ‘altoos *elk woord van ons op dezelfde form te behandelen, als bij dat geschieden moet, welks plaets het bekleed*; en gevolglijk de *Adjectiva* te *declineren* als *Substantiva*, zo ze daer voor dienen’ (Ten Kate 1723, I: 379).

De bewijskracht van *overste* is in mijn ogen gering. Weliswaar was *overste* in oorsprong de superlatief van het bijvoeglijk naamwoord *over*, maar die valentie zal het voor velen niet meer gehad hebben. In het paradigma dat Hooft in *Waerneming* 39 geeft van het woord *overste*, krijgt dit woord in tegenstelling tot andere, ‘echte’, adjectieven de verbuiging van de zelfstandige naamwoorden - net als *rechtsgeleerde* en *arme*. Dat Ten Kate zich bewust was van de uitzonderingspositie die *overste* innam, blijkt uit zijn commentaar bij Hoofts vierentwintigste *Waerneming*: ‘wanneer 't *Adjectivum* zonder opzigt van een voorgaend *Substantivum*, als OVERSTE, RECHTSGELEERDE, &c. in een *merum Substantivum* verandert is, past ook zulk een *Declinatie* aen het zelve’ (Ten Kate 1723, I: 719-720).

Naast zelfstandig gebruikte adjectieven bestaan er adjectieven die - om met de *ANS* (1984: 315) te spreken - ‘binnentekstelijk zelfstandig gebruikte adjectieven’ worden

179 Vgl. 2e naamval enkelvoud: *des Harlingers*, 1e en 4e naamval meervoud: *de Harlingers*, 3e naamval meervoud *aen de Harlingers*.

180 Ten Kate gaat hier voorbij aan een mogelijk betekenisverschil tussen *des opperstes bevel* ‘het bevel van de opperbevelhebber’ en *des oppersten bevel* ‘het hoogste bevel’.

genoemd; deze adjectieven kunnen eenvoudig worden aangevuld met een eraan voorafgaand substantief. De regel die Ten Kate voor de verbuiging van deze adjectieven formuleert, is te vinden in een voetnoot bij nummer 24 van Hoofts *Waernemingen*, door Ten Kate (1723,

I: 719-720) uitgegeven: ‘De *Adjectiven*, die *Relatyf* zijn op een voorgaende *Substantivum*, en alleen, om herhaling te vermijden, zonder *Substantivum* gebruikt worden, dunkt mij, uit de natuer van de zaek, vereischen geene andere *Declinatie* dan bij de gewoone *Adjectiva* die een *Substantivum* agter hen hebben’.[181]

Van Lelyveld is het niet geheel eens met Huydecopers regel dat de adjectiva in het meervoud een *n* krijgen als er geen substantief en evenmin een tweede adjectief volgt; deze is naar zijn mening ‘al te onbepaald’ (Van Lelyveld 1782: 28). Huydecoper had onderscheid moeten maken tussen adjectieven die als substantieven gebruikt worden - hier bewijst de *n* goede diensten om het onderscheid tussen enkelvoud en meervoud uit te drukken - en adjectieven die ‘de natuur van een *Adjectivum* behouden, en waaronder een voorafgaand *Substantivum* verstaan wordt’. De laatste groep moet net zo gedeclineerd worden als attributief gebruikte bijvoeglijke naamwoorden, waarbij hij instemming betuigt met Ten Kates aantekening bij Hoofts vierentwintigste *Waerneming*.

7.3.10 Afleiding

De navolgende paragrafen zijn gewijd aan het accidens *derivatio* of ‘afleiding’. Eerst zullen op basis van gegevens die Moonen, Sewel en Ten Kate in hun respectieve grammaticale geschriften hebben verstrekt, enige algemene opmerkingen over deze wijze van woordvorming worden behandeld. Vervolgens zal aan de hand van verspreide gegevens uit de *Proeve* een groot aantal voor- en achtervoegsels worden besproken. Bij de voorvoegsels wordt een onderverdeling gemaakt in onscheidbare en scheidbare voorvoegsels. De behandeling vertoont een fragmentarische indruk, omdat Huydecoper geen systematische beschrijving heeft gegeven van voor- en achtervoegsels. Ten dele is de geboden informatie etymologisch van aard. Af en toe biedt Huydecoper zo weinig informatie dat volstaan moest worden met een inventarisatie van hetgeen hij over een bepaald voor- of achtervoegsel heeft medegedeeld.

In het elfde hoofdstuk van de *Nederduitsche spraekkunst* merkt Moonen op dat naamwoorden ‘Oirsprongkelyk’ en ‘Afgeleidt’ kunnen zijn. Afgeleide substantieven zijn terug te voeren op (zelfstandige of bijvoeglijke) naamwoorden, of op werkwoorden, terwijl afgeleide adjectieven hun oorsprong vinden in zelfstandige naamwoorden en in werkwoorden (1706: 47-50). Op het verschijnsel afleiding komt Moonen terug in hoofdstuk negentien van zijn grammatica, waarin de vraag centraal staat op welke wijze ‘de Afkomstige Naemwoorden van hunne Oirsprongkelyke of Stamwoorden uitspruiten, en rechtmatigh afgeleidt konnen worden’ (1706: 117). Moonen stelt zich in navolging van Schottelius (zie Schaars 1988: 220) op het standpunt dat afleiding geschiedt door aan ‘Oirsprongkelyke of Stamwoorden’ (1706: 117), aan ‘Oirsprongkelyke Naemwoorden’ (1706: 118) zogenoemde ‘Aenhangselen’

181 Vgl. Zwaan 1939: 117-118.

toe te voegen.[182] Van de 32 ‘Aenhangselen’ die er in het Nederlands bestaan, maakt een derde deel de daarmee afgeleide naamwoorden bijvoeglijk, de resterende uitgangen leveren zelfstandige naamwoorden op.

182 We zouden uit deze bewering de conclusie kunnen trekken dat voor Moonen ‘Stamwoorden’ synoniem was aan ‘Oirsprongkelyke Naemwoorden’. Schaars (1988: 85-87) heeft aangetoond dat het begrip *Stamwoort* in Moonens grammatica niet eenduidig is. Soms betekent het ‘woord’, dan ‘zelfstandig naamwoord’, dan weer ‘werkwoord’.

Sewel brengt afleiding in de *Nederduytsche spraakkonst* bij de behandeling van de naamwoorden ter sprake. Na de opmerking dat zelfstandige naamwoorden zowel ‘Oirsprongkelyk’ als ‘Afgeleidt’ kunnen zijn, zegt hij dat aan afgeleide substantieven twee verschillende woordsoorten ten grondslag kunnen liggen: (zelfstandige en bijvoeglijke) naamwoorden en werkwoorden. Afleiding vindt plaats via uitgangen (1708: 43-44). Ook de bijvoeglijke naamwoorden verdeelt Sewel in oorspronkelijke en afgeleide, al duidt hij de eerste groep niet expliciet als zodanig aan. Aan de basis van afgeleide bijvoeglijke naamwoorden kunnen èn substantiva èn verba staan; zij worden gevormd door achtervoegsels aan het grondwoord te hechten (1708: 107-110).

Ten Kate heeft zich verreweg het uitgebreidst uitgelaten over afleiding. Binnen elk woord kunnen we volgens hem een ‘Wortel-Deel’ en een ‘Toevallig-Deel’ onderscheiden. Deze twee delen worden door hem als volgt gedefinieerd:

> *Wortel-* of *Zakelijk-Deel* noem ik dat gene, waer door het eene Woord van het andere, zonder ae[n]merking van Voorvoegsels of Uitgangen, onderscheiden word, en *Toevallige Deelen* de zulken die Voor- of agter-aengelascht worden, 't zij bij verbuiginge 't zij bij Afleidinge.
> (1723, II: 34)

De *Toevallige Deelen*, die hij ook ‘Onzakelijke of Toegevoegde Deelen’ noemt, bestaan uit ‘Voor-voegsels’ en uit ‘Agter-voegsels’. Hierbij tekent Ten Kate aan dat het begrip ‘Agter-voegsels’ niet mag worden gelijkgesteld aan ‘Verbuig- of Vervoeg-staerten’, waaronder hij de uitgangen verstaat die gebezigd worden tijdens het verbuigen en vervoegen van woorden (1723, II: 51).

7.3.10.1 Onscheidbare voorvoegsels

Tot de ‘*onscheidbaare* Voorvoegsels’ rekent Huydecoper (1730: 189) de voorvoegsels *be- ge-, ont-, ver-*.[183] Deze voorvoegsels zullen in deze volgorde achtereenvolgens worden besproken.

be-

Huydecoper acht het niet geheel onwaarschijnlijk dat *boogen* is afgeleid van het werkwoord *be-oogen*, want

> Onze voorvoegsels *Be* en *Ge* verliezen somtyds de *e*, en maaken met het zaakelyke deel maar ééne greep
> (1730: 251)

183 De taalkundigen Moonen, Sewel en Ten Kate spreken niet van voorvoegsels maar van voorzetsels. Omwille van de duidelijkheid is ervoor gekozen de term *voorzetsel* met als betekenis ‘voorvoegsel’ alleen tussen aanhalingstekens te gebruiken. In alle andere gevallen zal in plaats van *voorzetsel* worden gesproken over *voorvoegsel*.

Een ander voorbeeld van het verdwijnen van de *-e* treffen we aan bij *barmhertig*. De oorspronkelijke vorm van dit woord luidt volgens Huydecoper, die hierbij naar Ten Kate verwijst, *be-armhertig*.[184]

Bij gelegenheid van een aantekening over *belegeren* of *beleggen* merkt Huydecoper op 'dat onze *Onzydige* Werkwoorden, met het Voorvoegsel BE, te gelyk eene *Werkende* betekenis aanneemen, dat is, van *Neutra* veranderen in *Activa*'. Zo komt van het werkwoord *loopen* volgens deze stelling *iets beloopen* (1730: 370-371).

Op pagina 543 van de *Proeve* zegt Huydecoper dat bij het imperfectum *zweem* het deelwoord *gezweemen* hoort. Voor dit deelwoord heeft Huydecoper bij de schrijver Henrick Bruno 'met het Voorvoegsel *be*' de vorm *bezweemen* aangetroffen.

184 Vgl. Ten Kate 1723, II: 52: 'Ons BE vereent wel, schoon niet dikwijls, met het Zakelijke deel tot eene Silb: als BARMHERTIG voor *Be-armhertig misericors*'.

ge-

Moonen deelt op pagina 239 van de *Nederduitsche spraekkunst* mede dat voltooid deelwoorden bestaan uit 'het Lettergreepigh Byvoegsel *GE*' en een niet nader omschreven werkwoordelijk deel. Dit *ge-* blijft echter achterwege bij deelwoorden die beginnen met één van de 'Onscheidbaere Voorzetselen' *be-, her-, ont-, ver-*. Ook de werkwoorden die met *mis-* aanvangen, krijgen in het deelwoord geen *ge-*. Op het weglaten van *ge-* bij werkwoorden waarvan het eerste deel wordt gevormd door een 'Scheidbaer' voorvoegsel als *onder* of *over* gaat Moonen niet in.

Sewel zegt dat in 't'Zamengezette woorden' de lettergreep *ge-*[185] altijd na het '*Voorzetsel*' wordt geplaatst. Maar in 't'Zamengezette' werkwoorden wordt *ge-* ook vaak verworpen. Dit heeft niet alleen betrekking op werkwoorden die met '*Be, Ge*, óf *Ver*' beginnen, het weglaten van *ge-* heeft - zo blijkt uit de door hem verstrekte voorbeelden - ook plaats bij samengestelde werkwoorden die bestaan uit een scheidbaar voorvoegsel en bij samengestelde werkwoorden waarvan het eerste deel geen voorvoegsel is (1708: 171).

Ten Kate stelt dat scheidbare voorvoegsels als ze niet 'in een nadrukkelijke Tegenstelling' worden gebruikt, '*Onafscheidelijk*' worden (1723, I: 407). Als scheidbare voorvoegsels het eerste deel van een werkwoord vormen, wordt in het voltooid deelwoord *ge* achter dit voorvoegsel geplaatst. Bij werkwoorden die met één van de onscheidbare voorvoegsels *be-, ver-* en *ont-* beginnen,[186] wordt *ge* echter weggelaten. Dit is ook het geval bij werkwoorden die beginnen met door overdracht onscheidbaar geworden voorvoegsels. Een ander kenmerk dat deze voorvoegsels delen met de van oorsprong onafscheidbare voorvoegsels, is dat ze 'den *Accent* overlaten voor 't *Verbum*' (1723, I: 408). Over deze accentregel was Huydecoper vol lof. Nadat hij hem op pagina 67 van de *Proeve* in eigen woorden had herhaald - 'Dat de Accent voornaamelyk moet vallen op het voorzetsel, als het scheidbaar is, *AAN-komst;* doch op het naamwoord, als 't voorzetsel onscheidbaar is, *beKOMST*' -, verwijst hij de liefhebbers die meer over dit onderwerp willen weten, naar Ten Kates *Aenleiding*.

Om te bepalen of een samengesteld werkwoord wordt voorafgegaan door een scheidbaar of een onscheidbaar voorvoegsel, kan men dus de plaats van het accent nagaan. Een andere methode om dit vast te stellen is te kijken naar de onbepaalde wijs van werkwoorden, omdat bij werkwoorden waarvan het eerste deel een scheidbaar voorvoegsel is het woord *te* tussen het voorvoegsel en het werkwoord komt te staan (1723, I: 534). Zo is het voorvoegsel *over-* in *te overleggen* 'mente ponderare' onscheidbaar, maar in *over te leggen* 'transponere' scheidbaar.

In de aantekening op vers 429 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Och zuster, bedtgenoote, en eenige overbleven' - geeft Huydecoper voorbeelden van het weglaten van *ge-* in het verleden deelwoord van 'saamengestelde woorden' (1730: 45).[187] Voor een aantal gevallen geeft hij te kennen of de betreffende vorm na te volgen of afkeurenswaardig is. Huydecoper merkt op dat men over dit onderwerp

185 Deze twee letters noemt Sewel (1708: 170) 'het téken [...] van het *Deelwoord* des *Verleeden Tyds*'.

186 Tot deze categorie rekent Ten Kate (1723, I: 535) ook het voorvoegsel *her-*.

187 Onder verwijzing naar deze aantekening geeft Huydecoper op pagina 512 van de *Proeve* uit het taalgebruik van Vondel nog een voorbeeld van het weglaten van *ge-* in een voltooid deelwoord.

veel zou kunnen schrijven, maar hij vreest dat dit hem ‘wat ver zou afleiden’, waarna hij de lezer die hierin geïnteresseerd is verwijst ‘naar het doorwrochte werk van den Hr. Ten Kate’ (1730: 46).

Op het weglaten van het ‘voorvoegsel GE’ in deelwoorden komt Huydecoper terug in een aantekening bij vers 1089 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘De horens vallen kleen, doch glad, als gepolystert’ -, waar hij het een eigenschap van onze taal noemt

> dat alle onze Werkwoorden, die in de onbepaalende Wyze een der *onscheidbaare* Voorvoegsels, BE, GE, ONT of VER, aan 't hoofd hebben, in den Verleeden Tyd het gewoone GE, zonder eenige uitzonderinge, weigeren aan te neemen [...]. maar, als 'er een Voorvoegsel, dat *scheidbaar* is, voorkomt, dan weigeren de Werkwoorden niet meer, ook daarenboven, in den Verleeden Tyd, GE aan te neemen, omdat het dan zulks geplaatst kan worden, dat het, zo wel in de gemeene uitspraak, als in den Trant der vaarzen, altyd kort is, en flaauwelyk gehoord wordt
> (1730: 189)

Het lijdt geen twijfel dat Huydecoper voor deze regel schatplichtig is geweest aan Ten Kate, naar wiens *Aenleiding* hij voor nadere informatie over het al dan niet weglaten van *ge* elders in de *Proeve* heeft verwezen.

ont-

Op bladzijde 205 van de *Proeve* spreekt Huydecoper over ‘het voorvoegsel *ont*’. Specifieke informatie erover heeft hij niet geboden.

ver-

Huydecoper is van oordeel dat van het werkwoord *bergen* de verleden tijd *borg* en het voltooid deelwoord *geborgen* luidt. Dit werkwoord wordt ook op deze wijze vervoegd als er ‘het voorvoegsel *Ver*’ aan voorafgaat (1730: 335).[188]

Dat het door Vondel gebruikte *vergodendom* ‘geen goed woord’ is, blijkt volgens Huydecoper onder andere daaruit dat in het Nederlands geen woorden bestaan met de uitgang *-dom* die beginnen met het ‘Voorvoegsel’ *ver-* (1730: 417).

7.3.10.2 Scheidbare voorvoegsels

aan-

Op bladzijde 472 van de *Proeve* schrijft Huydecoper dat in het door Geeraert Brandt gebezigde werkwoord *aanlyden* het ‘Voorvoegsel’ *aan-* volstrekt overbodig is.[189]

Huydecoper beweert dat zowel *aan-* als *on-* tot de ‘scheidbaare Voorvoegsels’ behoren. Een kenmerk van deze categorie voorvoegsels is dat zij ‘den *accent* tot zich

188 Van het ‘Voorvoegsel’ *ver-* maakt Huydecoper ook gewag op bladzijde 55.

189 In plaats van *branden* gebruikt Brandt elders *aanbranden* (1730: 487, 640). Huydecoper spreekt in de tweede druk van de *Proeve* het vermoeden uit dat Brandt hierin is beïnvloed door de taal die in Noord-Holland wordt gesproken, wat door Hinlópen (1788: 101) wordt bevestigd. Aan de hand van voorbeelden laat Hinlópen zien dat *aan-* in bepaalde werkwoorden ‘een langsaam toenemen’ aanduidt.

trekken', zoals volgens hem blijkt uit de woorden *aankomst, aanloop, onrust* en *ondeugd* (1730: 611).

on-

Waarom Huydecoper *on-* tot de 'scheidbaare Voorvoegsels' rekent, is in de vorige paragraaf vermeld.

Vroeger gebruikte men in plaats van *on* het voorvoegsel *a*, zoals blijkt op pagina 20 van de *Proeve* waar Huydecoper schrijft dat het woord *amachtig* is 'te saamen gesteld van *a* (nu *on*) en *machtig*'.

aarts-

Over het door Vondel gebezigde adjectief *Aertshemelsch* is Huydecoper niet te spreken. In de eerste plaats is de betekenis van het woord *hemelsch* op zichzelf krachtig genoeg; in de

tweede plaats wordt *aerts*, dat ‘eerst’ betekent, ‘in goed Duitsch alleen [...] aan het hoofd van een Zelfstandig, niet van een Byvoegelyk Naamwoord’ geplaatst (1730: 22).[190]

7.3.10.3 Afzonderlijke achtervoegsels

In een aantekening bij vers 125 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Een levendige ziel, is van natuur gegeven!’ - merkt Huydecoper op dat alle Nederlandse schrijvers de woorden *leevendig* en *leevende* ‘zonder eenig onderscheid’ bezigen. Dit kan Huydecopers goedkeuring niet wegdragen, zoals blijkt uit de volgende woorden:

> Byzondere uitgangen hebben byzonderen nadruk: en der zelver kracht is niet veilig naar te spooren in een enkel woord, maar in een menigte van woorden, die een' zelfden uitgang hebben. want dat duister is in één, wordt opgehelderd door de overeenkomst van veel andren.
> (1730: 571)

Door verschillende woorden met dezelfde uitgang met elkaar te vergelijken zal men volgens Huydecoper ontdekken ‘dat de Uitgangen, zo wel als de woorden, hunne eigene betekenissen hebben; en, achter wat woord zy gevoegd worden, altyd een zelfde uitgang zyn en blyven’ (1730: 604).

Hieronder worden in alfabetische volgorde de achtervoegsels aan de orde gesteld waarover in de *Proeve* informatie wordt geboden. Bij elk achtervoegsel wordt - indien hierover gegevens beschikbaar zijn - aangegeven welke betekenis het suffix in kwestie bezit, achter welke woordsoort het kan worden gehecht en tot welke woordsoort het afgeleide woord hoort.

-aar

In het door Vondel gebezigde woord *Twyffelaer* geeft de uitgang *-aar* volgens Huydecoper niet te kennen dat iemand op een gegeven moment twijfelt. Met het woord duidt men een persoon aan ‘die altyd en aan alles twyffelt’. In dat opzicht is de eigenlijke betekenis van de uitgang *-aar* volgens Huydecoper gelijk aan die van *-er* (1730; 458).[191]

190 In de tweede druk van de *Proeve* bekent Huydecoper dat in een woord als *opperpriester* *opper* hem meer behaagt dan *Eerst-* of *Aarts*, ‘welk laatste *basterd*’ (1782: 60) is. Van Lelyveld vraagt zich hierop af ‘of men in onze taal wel *basterd* kan noemen alles, wat ons van buiten is toegekomen. 't Is onbetwistbaar zeker, dat er zeer vele woorden, oudtijds, eer onze taal nog tot genoegzame volheid gekomen was, uit andere talen by ons zijn overgenomen. En deze konnen, naar onze gedachten, gerekend worden hun burgerrecht verkregen te hebben’ (1782: 60 n).

191 Sewel (1708: 58) zegt dat zelfstandige naamwoorden die uitgaan op *-er* of *-aar* ‘den doener óf bedryver van iets’ aanduiden. Ten Kate (1723, II: 80) merkt op dat men de ‘Uitgang AER, [...], die een Bedrijver, of overdragtelijk een Werktuig van Dienst beduid’ gelijk mag stellen aan ‘onze zagte *Terminatie* ER, vermits de gelijkheid van zin, hoewel ze in nadruk verschillen’.

Zelfstandige naamwoorden die eindigen op de uitgang -*aar*, worden blijkens de voorbeelden *twyffelaar* en *hakkelaar* door Huydecoper afgeleid van wat wij noemen de stam van een werkwoord (1730: 411, 458). Moonen (1706: 118-120) daarentegen leidt - evenals Sewel (1708: 43) - substantieven op -*aer*, die hij tot de 'Afgenoemde Naemwoorden' rekent, niet af van werkwoorden maar van 'Oirsprongkelyke Naemwoorden'.

-aard

Op pagina 592 van de *Proeve* stelt Huydecoper de vraag 'waarom alle die naamen, in *aard* eindigende, en alleen uitgevonden om den aard des persoons te verbeelden, als *Vroomaard, Goedaard, Eelaard, Dronkaard*, enz. alleen gegeeven worden aan Mans, noit aan Vrouwen; daar immers *aard* of *inborst* den Mannen niet meerder eigen is dan den Vrouwen?'. Een antwoord op deze vraag weet Huydecoper niet te geven. Hij merkt alleen op dat hij er geen

enkel bezwaar tegen heeft om zelfstandige naamwoorden op *-aard* te gebruiken om het karakter van vrouwen aan te duiden. Hierop bestaat slechts één uitzondering:

> alsmen 'er Eigene naamen van maakt, gelyk de Blyspeldichters en Arkadiaschryvers gewoon zyn, dienenze alleen aan Mans, niet aan Vrouwen, gegeeven te worden
> (1730: 592)

Moonen (1706: 47) noemt *-aert* als een van de uitgangen waarop zelfstandige naamwoorden die '*Afgeleidt*' zijn, kunnen uitgaan, en geeft daarvan *dronkaert* als voorbeeld. Door Sewel (1708) wordt dit achtervoegsel niet behandeld. Volgens Ten Kate (1723, II: 80) geeft het suffix *-aard* in zelfstandige naamwoorden 'den Land-aert, of gewoonte, of kragt en gedaente' aan van de persoon waaraan het substantief refereert.[192]

-achtig

De betekenis van het bijvoeglijk naamwoord *waarachtig* is naar het oordeel van Huydecoper 'niet eigelyk dat *waar* IS, maar dat *waar* SCHYNT' (1730: 270).[193]

Zowel Moonen (1706: 118) als Sewel (1708: 107, 109) maken gewag van bijvoeglijke naamwoorden die door toevoeging van *-achtig* zijn afgeleid van naamwoorden. Over de betekenis ervan laten zij zich in tegenstelling tot Ten Kate niet uit. Deze taalkundige geeft aan de 'Bijvoegelijke Uitgang' *-achtig* de betekenis '*iets van dat hebbende*' (1723, II: 86).

-baar

Huydecoper merkt op dat de uitgang *-baar* zowel aan zelfstandige naamwoorden als aan werkwoorden kan worden gehecht.[194] De betekenis van dit suffix is in beide instanties verschillend. Onder verwijzing naar Ten Kate en Wachterus schrijft hij:

> BAAR, wanneer het zich voegt achter Zelfstandige Woorden, heeft de betekenis van *Draagende*, zelfs in alle die byzondere opzigten, waarin *Draagen* by ons bekend en gebruikelyk is.
> (1730: 435)

Wordt *-baar* achter wat Ten Kate noemt het zakelijk deel van een werkwoord gevoegd, dan duidt deze uitgang - en hierbij citeert Huydecoper Ten Kate - '*een mooglykheid en gevoeglyke verdraaglykheid*' (1730: 435) aan.

Hoewel Huydecoper zich volledig kan vinden in dit door Ten Kate gemaakte betekenisonderscheid, wil hij toch een nadere omschrijving van het suffix *-baar* geven. Hij stelt dat het achter een zelfstandig naamwoord in een 'Werkende' en achter het zakelijk deel van een werkwoord in een 'Lydende' betekenis dient te worden opgevat:

192 Ten Kate spreekt van *-aerd* of *aert*, 'bij inkrimping' en verzagting' ERD of ERT'.

193 Van Lelyveld (1784: 151) tekent in de tweede druk van de *Proeve* als bezwaar aan dat de door Huydecoper vermelde betekenis strijdt 'tegen het algemeen, oud en nieuw gebruik'.

194 Moonen (1706: 118) noemt *-baer* als één van de uitgangen waardoor van een zelfstandig naamwoord een bijvoeglijk naamwoord wordt afgeleid. Sewel (1708: 109-110) daarentegen zegt dat bijvoeglijke naamwoorden op *-baer* van werkwoorden stammen.

> In een' *Werkenden* zin betekent het, dat DRAAGT, of dat *kan* DRAAGEN:
> in een' *Lydenden* zin, dat *kan* WORDEN.
> (1730: 436)

Het verschillend gebruik van de uitgang *-baar* illustreert Huydecoper op bladzijde 639 van de *Proeve* aan de hand van het woord *nutbaar*. Luidt de betekenis van *nutbaar* ‘eetbaar’ dan is *nut* volgens Huydecoper het zakelijk deel van het werkwoord *nutten* of *nuttigen* en heeft *-baar* ‘de Lydende betekenis van te *konnen*, of te *mogen worden*’. Wordt *-baar* in een ‘Werkende’ zin gebruikt, dan betekent *nutbaar* ‘dat *Nut draagt*, of *voortbrengt*’. Bij de tweede betekenis van *nutbaar* doet zich het probleem voor dat *nut* geen zelfstandig maar een bijvoeglijk naamwoord is. Huydecoper ondervangt dit met de opmerking ‘dat, gelyk *Het Goed, Kwaad, Recht*, en meer andere *Adjectiva*, onberispelyk gebruikt worden alsof

't *Substantiva* waaren, zo ook *het Nut*, voegelyk op de zelfde wyze kan en mag genomen worden' (1730: 639).

Geeft Huydecoper in de hierboven besproken aantekeningen te kennen hoe de uitgang *-baar* op een juiste wijze gebruikt behoort te worden, op bladzijde 595 tot en met 597 van de *Proeve* geeft hij uit geschriften van verschillende auteurs voorbeelden van bijvoeglijke naamwoorden op *-baar* die geen navolging verdienen, waartoe onder andere het adjectief *onverwelkbaar* behoort. Huydecoper wijst deze vorm van de hand omdat men anders naar zijn mening ook zou moeten toestaan dat *verwelkt worden* goed Nederlands is. Immers, 'VERWELKBAAR kan niet anders betekenen, dan het geene *verwelkt* KAN WORDEN' (1730: 596). Alleen als *verwelken* in actieve zin wordt gebezigd - Huydecoper heeft daarvan slechts één voorbeeld aangetroffen -, kan men spreken van *verwelkt worden* en als gevolg daarvan ook van *onverwelkbaar*. Hieruit blijkt dat het suffix *-baar* volgens Huydecoper alleen achter het zakelijk deel van 'Bedryvende' werkwoorden kan worden geplaatst.[195]

-dy

De woorden *Waardy* en *Kleedy* zijn volgens Huydecoper 'Duitsche woorden met verbasterde uitgangen' (1730: 321). Uit de 'Eerste bladwijzer, van woorden en zaaken' blijkt dat in deze woorden niet de *-y*[196] als 'verbasterde uitgang' moet worden beschouwd, maar dat de uitgang *-dy* hierin 'basterd' is (1730: 665).

-dom

Het door Vondel gebezigde *vergodendom* is volgens Huydecoper 'geen goed woord'. Een morfologisch argument om dit woord af te keuren is dat er volgens Huydecoper in het Nederlands geen enkel woord te vinden is dat eindigt op *-dom* en begint met het voorvoegsel *ver-*. Huydecoper geeft ook een semantisch argument om het woord in kwestie van de hand te wijzen. Aan Verwers *Idea linguae Belgicae grammatica* (1707) ontleent Huydecoper het gegeven dat zelfstandige naamwoorden die uitgaan op *-dom*, betekenen '*Eene gerechtelyke toebehoorte, ende de welke iemande, by den Rechter, soude moeten worden* toegedoemt *ende toegekent*' (1730: 417).[197] Het woord *godendom* is echter in de door Verwer omschreven betekenis nooit gebruikt, 'maar wordt altyd genomen voor *alle de goden*, of de gansche vergadering en menigte der zogenoemde goden' (1730: 418).

195 Andere door Huydecoper afgekeurde of minder goed gevonden adjectieven op *-baar* worden hieronder opgesomd. Voor zover Huydecoper ze in de *Proeve* heeft vermeld, staan tussen ronde haken de volgens hem correcte vormen: onvergangbaer (onvergangkelyk), langleefbre (leefzaam), duurbaar (duurzaam), voebaar (voedzaam), sterfbaar (sterflyk), waerschynbaer (--), afschouwbare (afschouwlyke), verslinbre (verslindende), verkwikbre (verkwikkelyke of verkwikkende), alvermaecbre (--) en aantrekbre (--) (1730: 595-597). Op pagina 212 van de *Proeve* merkt Huydecoper op dat *ongeloofelyk* weliswaar 'gemeener' is dan *ongeloofbaer*, maar dat hij niettemin de tweede vorm 'beter' vindt. En op bladzijde 595 deelt hij mede dat hij met uitzondering van de weg en het weer niets kan bedenken 'dat *reisbaar* kan heeten'. De door Vondel gebezigde betekenis 'reizende' kan het woord *reisbaar* volgens Huydecoper in elk geval nooit hebben.

196 Moonen (1706: 118) zegt bijvoorbeeld dat er van naamwoorden door toevoeging van *-y* zelfstandige naamwoorden worden afgeleid.

197 Vgl. Verwer 1707: 27: 'Nomina substantiva in **dom** denotant *facultatem quae de jure competit*, sive proprietatem juridicam; **eene gerechtelijke toebehoorte, ende de welke iemande / by den Rechter / soude moeten worden toegedoemt ende toegekent**'.

Moonen (1706: 79) merkt op dat de uitgang *-dom* in zelfstandige naamwoorden die zijn afgeleid van andere zelfstandige naamwoorden, ‘den oirsprong, of staet of andere eigenschap eener zaeke’ aanduiden. Deze afleidingen zijn onzijdig maar zelfstandige naamwoor-

den die zijn afgeleid van bijvoeglijke (of bijvoeglijk gebruikte zelfstandige) naamwoorden, behoren tot het mannelijk geslacht. Evenals Moonen maakt Ten Kate (1723, II: 81) onderscheid tussen mannelijke en onzijdige substantieven op *-dom*. De eerste groep geeft '*den Staet, Magt, of Gesteltheid*', de tweede groep '*een Ampt of Gemeenschap of Staet van bestiering*' van het bewuste substantief aan. Sewel (1708: 43) maakt wèl gewag van zelfstandige naamwoorden die van andere substantieven zijn afgeleid door toevoeging van *-dom*, maar geeft van deze uitgang niet de betekenis.

-e

Huydecoper merkt op dat de Ouden van persoonsnamen die mannen noemen, door toevoeging van de uitgang *-e* woorden maakten die vrouwen aanduiden.[198] Uit hun taalgebruik blijkt dat deze functie ook wordt vervuld door de uitgang *-in*, die van lieverlede de rol van de *-e* heeft overgenomen. Huydecoper lijkt een lichte voorkeur te hebben voor de uitgang *-e*, zoals het volgende citaat laat zien:

> het vrouwelyke van *Gezel* is niet, gelyk wy nu zeggen, *Gezellin;* maar, gelyk de Ouden zeiden, *Gezelle:* 't welk, ook buiten het vaars, veel zachter en aangenaamer klinkt dan *Gezellin*.[199]
> (1730: 190)

Huydecoper is van mening dat de uitgang *-e* 'keurelyk en fraai' is om vrouwelijke personen aan te duiden, mits zij in bescheiden mate wordt gebruikt (1730: 372).[200]

-eeren

Op pagina 188 van de *Proeve* spreekt Huydecoper over woorden die 'een' vreemden staart, en basterd-*terminatie*' hebben aangenomen. Eén van de uitgangen die Huydecoper hiertoe rekent, is *-eeren*. Voor nadere gegevens verwijst hij naar Ten Kates *Aenleiding*.[201]

Huydecoper doet een eenvoudige - aan Ten Kate ontleende - manier aan de hand om na te gaan of we te maken hebben met een Nederlandse of met een verbasterde uitgang:

198 Op pagina 372 van de *Proeve* deelt Huydecoper mede dat men ter onderscheiding van 'eenen mannelyken *Erfgenaam*' spreekt van 'eene vrouwelyke *Erfgenaame*. Bij de schrijver Silvius heeft hij *sultane* aangetroffen, 'het welk beter luidt dan *Sultanin*'. Deze auteur gebruikt ook '*Slave*, voor *Slavin*'.

199 Vgl. 1730: 336: 'De Ouden ook, die, gelykwe elders aantekenden, voor *gemaalin* en *gezellin*, gelykmen nu spreekt, veeltyds zeiden, *Gemaale, Gezelle*, schepten echter somtyds een welgevallen in deezen uitgang IN'.

200 Door Moonen, Sewel en Ten Kate wordt aan deze uitgang *-e* geen aandacht geschonken.

201 Op de door Huydecoper genoemde plaats lezen we het volgende: 'De Bastert-*terminatien* onzer *Verba* op -EREN, die ontleent zijn van het Fransche of Walsche *ér*, en welken ook, tot teeken en bewijs harer vreemdheid, den *accent* op de voorlaetste Silbe van dit Onzakelijke deel laten vallen, hebben deze lange E zagt; en dit niet alleen bij de Basterd-woorden, als *Failjèren, Fatsoenèren*, enz:, maer ook bij die *Verba*, welker zaeklijk deel, Duitsch zijnde, door toeval een Wallonschen staert gekregen hebben' (1723, I: 241).

> De algemeene toets, om zulke basterduitgangen te onderkennen van de echten, is deeze; dat de klemtoon niet valt op het Zaakl. deel[202]
> (1730: 497)

Verspreid in de *Proeve* komen we van Nederlandse woorden met de 'basterduitgang' *-eeren* verschillende voorbeelden tegen: *redeneeren* (1730: 321, 497), *hoveeren* (1730: 321, 500), *quiteeren* (1730: 449), *hoereeren, vrouweren, boeleren, accoorderen* (1730: 641).[203]

-ei

Bij het zoeken naar de oorsprong van het woord *livrei* geeft Huydecoper ten aanzien van de uitgang *-ei* te kennen dat hij deze evenals Ten Kate voor 'een' Walschen staart' houdt

202 Hoewel in zelfstandige naamwoorden die eindigen op het suffix *-in*, de klemtoon op dit achtervoegsel ligt, is *-in* volgens Huydecoper toch een echte Nederlandse uitgang (1730: 568).

203 Over de van zelfstandige naamwoorden afgeleide werkwoorden op *eeren* zegt Moonen (1706: 216) dat zij 'eene *Genegenheit* of *Drift* tot en *Navolging* van en *Overeenkomst* met die dingen, waervan zy benoemt zyn' uitdrukken. Vier van de zeven door Huydecoper genoemde voorbeelden komen we ook tegen in Moonens *Nederduitsche spraekkunst*.

(1730: 321), met andere woordenn als ‘een basterd’ beschouwt (1730: 327).[204]

-elen

Over deze uitgang wordt gesproken in 7.5.14.

-en

Huydecoper brengt *trompetten* en *redeneeren* onder bij de bastaardwoorden, omdat deze werkwoorden niet ‘den gewoonen uitgang EN’ hebben, maar de ‘basterduitgangen’ *-etten* respectievelijk *-eeren* (1730: 497).[205]

-er

Hoewel Huydecoper zich ervan bewust is dat ‘voorname mannen’ met hem erover van mening verschillen, staat het voor hem buiten kijf,

> dat *Speeler, Dronker, Rooker, Snoeper, Tuisscher* <dobbelaar>, enz. niet betekenen de geenen, die daadelyk, en misschien tegen hunne gewoonte, *Speelen, Drinken*, enz. maar uitdrukkelyk de zodanigen, die hun vermaak vinden in, en hun gewoonte maaken van te *Speelen*, te *drinken*, te *rooken*, te *snoepen*, te *tuisschen*, enz.[206]
> (1730: 413)

Een van de ‘voorname mannen’ met wie Huydecoper van mening blijkt te verschillen, is Ten Kate. Deze geeft te kennen dat men in het Nederlands ‘zeer fraei’ onderscheid in betekenis maakt tussen een *drinker* en een *dronkaerd*: ‘als beteekenende dit laetste slegts, *ijmand die dadelijk drinkt*, en dat eerste, *ijmand die zijn gewoonte maekt van zig dronken te drinken*’ (1723, II: 80). Voor Ten Kate was een *drinker* dus iemand die op een gegeven moment drinkt, maar voor Huydecoper was het iemand die van drinken zijn gewoonte maakt.[207]

Op pagina 321 van de *Proeve* merkt Huydecoper terloops op dat sommige auteurs in plaats van *Pyler* en *Outer* spreken van *Pielaar* en *Altaar*, met de ‘verbasterde uitgang’ *-aar*.

-es

Wie onberispelijk wil rijmen, dient volgens Huydecoper ‘den Uitgang’ te beschouwen als ‘afgesneeden’, als afzonderlijk deel van het woord waarachter het

204 Vgl. Ten Kate 1723, II: 92: ‘Ons EYE of EY of EI, beantwoord het Fransche of Walsche *èe*’.

205 Ook Ten Kate (1723, II: 92) vermeldt dat *-en* ‘onze eigene en gewoone *terminatie* der Werkwoorden’ is.

206 Vgl. 1730: 458 waar Huydecoper zegt ‘dat *Speeler*, en *Drinker* niet eigelyk betekenen een' *Speelenden* of *Drinkenden;* maar zulk een' die zyn vermaak vindt in, en zyn gewoonte maakt van te *Speelen*, te *Drinken*, enz.’.

207 Moonen (1706: 118, 120) maakt melding van zelfstandige naamwoorden die door toevoeging van de uitgang *-er* van werkwoorden worden afgeleid en daarom ‘Werknaemwoorden’ worden genoemd. Zelfstandige naamwoorden die eindigen op *-er*, kunnen volgens Sewel (1708: 43-44, 58) zowel van andere zelfstandige naamwoorden als van werkwoorden worden afgeleid, en drukken ‘den doener óf bedryver van iets’ uit. Ten Kate (1723, II: 66) zegt dat de uitgang *-er*, wanneer het achter het zakelijk deel van een werkwoord wordt geplaatst ‘een Werker maekt’.

is geplaatst. Zo keurt hij *in* als rijmwoord van *koning-in* niet goed, maar rijmt *koning-in* volgens hem wel op *be-gin*. Huydecoper is van mening dat het 'volstrekt kwaalyk' is om '*in* op *in, ry* op *ry, es* op *es*' te rijmen (1730: 604). Voorbeelden van zelfstandige naamwoorden met de uitgang *-es* die Huydecoper in de betreffende aantekening noemt, zijn *dichteres, minnaares, priesteres, prinses* (1730: 603, 604).[208]

-et

208 Moonen (1706: 50, 52) zegt dat de mannelijke zelfstandige naamwoorden door toevoeging van de uitgangen *-in, -sche* en *-es* vrouwelijk worden. Sewel (1708: 62-63) merkt op 'dat om een Manlyk Naamwoord, 't zy van hoedaanigheyd óf bedryvinge, in een Vrouwelyk te veranderen, men zich van de uytgangen IN, STER, ES, óf ESSE bedient'. Ten Kate (1723, II: 92) deelt mee dat de uitgang *-esse* 'agter Namen van Manlijk bedrijf gevoegt word, om die tot Vrouwelijke te doen overgaen'.

Huydecoper noemt *et* op pagina 321 van de *Proeve* een ‘verbasterde uitgang’.[209]

-etten

Bij de bespreking van de uitgang *-eeren* hebben we al gezien dat *-etten* door Huydecoper als een ‘basterduitgang’ werd gezien, omdat in een werkwoord als *trompetten* de klemtoon niet op het zakelijk deel maar op de uitgang valt. Op pagina 497 van de *Proeve* bespreekt Huydecoper nog een andere manier om vast te stellen dat het suffix *-etten* niet van Nederlandse origine is:

> een tweede toets is, dat het Deelwoord *getrompet*, het altydkorte voorvoegsel GE lang heeft
> (1730: 497)

Het versritme van *getrompet* is lang-kort-lang. Het accent valt niet op het zakelijk deel *tromp* en dat is volgens Huydecoper niet in overeenstemming met de eigenschappen van het Nederlands.

-heid

Huydecoper beweert in een aantekening bij vers 933 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Befaemt door haer godin, langs Scilles razernye’ - dat er zes verschillende soorten van het ‘*Gelykluidende Rym*’ bestaan. Het komt onder andere voor ‘in de zelfde Uitgangen, geplaatst achter byzondere woorden’, waarbij moet worden gedacht aan rijmwoorden als *genegenheit* en *verlegenheit* (1730: 602). Hieruit kunnen we afleiden dat Huydecoper *-heit* tot de ‘Uitgangen’ rekende. Nadere gegevens over dit suffix verschaft hij echter niet.[210]

-ig

Voegt men aan zelfstandige naamwoorden het suffix *-ig* toe, dan levert dat volgens Huydecoper bijvoeglijke naamwoorden op: ‘zo komt van *leeven, leevenig*, en, welluidendheidshalve, *leevendig;* maar van *gloed* komt *gloedig*’ (1730: 118).[211]

Op pagina 270 van de *Proeve* zegt Huydecoper dat er verschil in betekenis bestaat tussen *leevend* en het zojuist genoemde *leevendig*. Het laatste woord betekent ofwel ‘dat vol beweeging is’ ofwel ‘dat het leeven zeer wel naarbootst’, maar niet iets dat

209 Bij Ten Kate (1723, II: 93) lezen we dat de weinig gebruikelijke uitgang *-et* zoveel betekent ‘als een middel of onderwerp van beweging, of ook wel een Verkleining of een *frequentativum*’.

210 Moonen (1706: 118-120) rangschikt *-heit* onder de uitgangen die na toevoeging aan een naamwoord een zelfstandig naamwoord voortbrengen. Sewel (1708: 44) zegt dat de zelfstandige naamwoorden die eindigen op *-heyd*, worden afgeleid van bijvoeglijke naamwoorden. Ten Kate (1723, II: 81) merkt op dat de uitgang *-heid* of *heyd* geplaatst wordt achter bijvoeglijke naamwoorden en achter verleden deelwoorden ‘om den Zin van haer Lasch-woord tot een denkbeeldelijke of *figuerlijke Persoon*, en om alzoo het Hoedanige tot een Hoedanigheid over te brengen’.

211 Moonen (1706: 118) noemt *-igh* als een van de uitgangen die na plaatsing achter een naamwoord een bijvoeglijk naamwoord opleveren. Over de betekenis van dit achtervoegsel laat hij zich niet uit. Sewel (1708: 108) somt negentien voorbeelden op van bijvoeglijke naamwoorden die bestaan uit een zelfstandig naamwoord en de uitgang *-ig*. Volgens Ten Kate (1723, II: 74) maakt het suffix *-ig* van het woord waar het achter wordt geplaatst, een bijvoeglijk naamwoord. Deze uitgang duidt ‘'t Hebben van de eigenschap der dingen’ aan.

daadwerkelijk levend is.[212] Het onderscheid tussen *leevendig* en *leevende* komt nogmaals aanbod op bladzijde 571 van de *Proeve* waar Huydecoper stelt dat de twee woorden daarin van elkaar verschillen 'dat de Bynaamwoorden, eindende in IG, zien op den aard of geneigdheid; maar de Deelwoorden, uitgaande in DE, op de daadelyke werking'.[213]

212 Deze betekenis van *-ig* komt ook naar voren in het woord *wittigheid*. Wordt met het woord *witheid* '*de Witheid zelve*' bedoeld, met *wittigheid* wordt 'slechts een trek of zweeming naar de *Witheid*' aangeduid (1730: 21). Merk op dat *wit* geen zelfstandig maar een bijvoeglijk naamwoord is.

213 Met enkele voorbeelden toont Hinlópen (1788: 312-314) aan dat het in de zestiende eeuw zeer gebruikelijk was om in plaats van deelwoorden op *-de* bijvoeglijke naamwoorden op *-ig* te schrijven. Daarom acht hij het door Huydecoper gemaakte onderscheid 'eene fraaie verkiezinge, welke alle nette Schryvers gaarne volgen, en verder niet'.

Op pagina 76 van de *Proeve* geeft Huydecoper te kennen dat hij van oordeel is dat '*waard* is, *lief, aangenaam*, in 't Latyn, *carus:* maar *waardig*, is *dignus*, die iets verdient'. Vanwege dit verschil in betekenis mag men naar de mening van Huydecoper deze twee woorden niet zonder meer door elkaar gebruiken.[214]

-in

Naar de mening van Huydecoper is de uitgang -*in* 'tot aanduidinge van het vrouwelyke Geslacht [...], buiten eenige bedenkinge, goed Duitsch' (1730: 372),[215] waarvan hij op bladzijde 336 van de *Proeve* de persoonsnamen *heilandin, tirannin, heroutin, monarchin, wichlarin, toverin, schenkerin, minnaerin* en *vaderin* als voorbeeld geeft. Niettemin is Huydecoper van mening dat deze uitgang met name in de dichterlijke stijl met een gerust hart achterwege kan worden gelaten:

> ons komt het zulks voor, dat de meeste vrouwelyke woorden, met *in* eindigende volgens het gemeene gebruik, deezen uitgang, die in zich zelven niet veel aardigheid heeft, en den klemtoon van het zaakelyke deel des woords tot zich trekt, voegelyk en keurelyk wegwerpen
> (1730: 568)

Bij de bespreking van de uitgang -*es* hebben we gezien dat twee woorden die allebei eindigen op -*in*, 'geenszins' kunnen rijmen (1730: 604).

-ing

Huydecoper zegt het met Ten Kate eens te zijn dat 'den Uitgang' in het woord *livrei* 'een basterd' is. Voor het suffix -*ei* dienen we 'in goed Duitsch' het achtervoegsel *ing* te bezigen (1730: 327).[216]

-loos

Over de uitgang -*loos* deelt Huydecoper aan het begin van de *Proeve* het volgende mede:

214 Vgl. 1730: 566: 'Wy hebben B.I. v.834. deeze woorden reeds onderscheiden, zo, dat WAARD eigelyk zy 't geen *Lief* en *Aangenaam* is; maar WAARDIG het geen in zich heeft eenige *Waarde*, d.i. hoedaanigheid, waardoor 't iets *verdient*'.

215 Moonen (1706 50, 52) zegt dat een mannelijk zelfstandig naamwoord tot het vrouwelijk geslacht overgaat door er -*in* aan te hechten, terwijl Sewel (1708: 62-63) te kennen geeft dat men door middel van de uitgang -*in* van een mannelijk zelfstandig naamwoord, ''t zy van hoedaanigheyd óf bedryvinge', de vrouwelijke pendant kan afleiden. De betekenis van de uitgang -*in* is volgens Ten Kate (1723, II: 93) gelijk aan die van het suffix -*esse*, ''t gene agter Namen van Manlijk bedrijf gevoegt word, om die tot Vrouwelijke te doen overgaen'.

216 Moonen (1706: 118, 120) wijst erop dat aan zelfstandige naamwoorden die op -*ing* uitgaan, werkwoorden ten oorsprong liggen, waarom hij dergelijke - vrouwelijke - substantieven 'Werknaemwoorden' noemt. Dat zelfstandige naamwoorden die door middel van de uitgang -*ing* van werkwoorden zijn afgeleid, vrouwelijk zijn, wordt ook door Sewel (1708: 58) opgemerkt. Ten Kate (1723, II: 81-82) zegt dat -*ing* 'agter het Worteldeel der *Verba*' een vrouwelijk zelfstandig naamwoord voortbrengt 'om de dadelijke Werking te verbeelden'.

> Dit *loos*, wanneer het de ontbeering van iets te kennen geeft,[217] wordt noit anders gebruikt, dan gehecht achteraan een Zelfstandig Naamwoord[218] (1730: 6)

Het woord *nutteloos* is volgens Huydecoper afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord *nut* en het voldoet daarom strikt genomen niet aan de bovenstaande regel. De reden waarom hij *nutteloos* toch goedkeurt, is

217 Vgl. 1730: 269: '[*heiloos*] is te zeggen *zonder hei*'; vgl. 1730: 481: '*Reukeloos*, is zonder *reuk: Roekeloos*, is zonder *Roek*, d.i. zonder *Zorg*'.

218 Moonen (1706: 118) noemt *-loos* als één van de uitgangen die na plaatsing achter een naamwoord een bijvoeglijk naamwoord uitleveren. Bijvoeglijke naamwoorden die eindigen op *-loos*, zijn volgens Sewel (1708: 109) afgeleid van zelfstandige naamwoorden. Dit suffix drukt 'het gebrék óf de derving van iets' uit. Overigens is *-loos* het enige achtervoegsel waarvan Sewel de betekenis geeft. Ten Kate (1723, II: 95) rekent woorden die eindigen op de uitgang *-loos*, tot de adjectieven. Het achtervoegsel is een aanduiding 'voor de berooving' of 't Gebrek'. Vgl. Ten Kate 1723, II: 89: 'Ons beroovend Toevoegsel Lóós'.

> dat, gelyk *Het Goed, Kwaad, Recht*, en meer andere *Adjectiva*, onberispelijk gebruikt worden alsof 't *Substantiva* waaren, zo ook het *Nut*, voegelijk op de zelfde wyze kan en mag genomen worden.[219]
> (1730: 639)

-lyk

Bij vers 873 van het derde boek van Vondels *Herscheppinge* - ''k Zal uwen wonderdaet, schoonze ongeloofbaer zy' - merkt Huydecoper op dat het woord *ongeloofelyk* vaker voorkomt dan *ongeloofbaer*, waarop hij zonder nadere toelichting laat volgen: 'doch ik oordeel 't ander beter' (1730: 212).

Dat het suffix *-lyk* achter zelfstandige naamwoorden wordt geplaatst, blijkt op bladzijde 357 van de *Proeve* waar Huydecoper schrijft dat van *orde* of *orden* de woorden *ordelyk* of *ordenlyk* afkomstig zijn en dat op dezelfde wijze van *weezen* het bijvoeglijk naamwoord *weezenlyk* wordt afgeleid.[220]

-ry

Volgens Huydecoper kan de 'Uitgang' *-ry*[221] in een versregel nooit kort zijn en krijgt hij in de uitspraak altijd nadruk, 'waarom 'er de Ouden somtyds noch eene N invoegden, als *Toverny*, voor *Tovery*' (1730: 319).

-schap

Op pagina 140 van de *Proeve* stelt Huydecoper dat het woord *boelschap* altijd van het vrouwelijk geslacht is, 'om <wegens> den uitgang *schap*, die noit Manl. voorkomt' (1730: 140).[222]

219 Van Lelyveld (1782: 17) vermoedt dat *-loos* soms ook achter het zakelijk deel van een werkwoord wordt geplaatst. Zo zegt men '*reddeloos* dat niet *gered, stooreloos* dat niet *gestoord* kan worden'. Vgl. 1782: 356: '*heelloos*, dat niet te *heelen* is'.

220 Moonen (1706: 50, 118) merkt op dat de adjectieven die uitgaan op het suffix *-lyk*, gedeeltelijk van zelfstandige naamwoorden en voor een deel van werkwoorden zijn afgeleid. De uitgang *-lyk* komt volgens Moonen (1706: 249) ook voor bij van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden afgeleide bijwoorden. Sewel (1708: 107, 109) zegt dat bijvoeglijke naamwoorden met de uitgang *-lyk* soms van werkwoorden en soms van zelfstandige naamwoorden zijn afgeleid. Ten Kate (1723, II: 87) vermeldt dat de uitgang *-lyk* evenals *-zaem* of *-saem* 'een *Gelijkheid* en *Overeenkomst*' aanduiden.

221 Moonen (1706: 64) zegt - evenals Sewel (1708: 59) - dat woorden die eindigen op *-ry*, van het vrouwelijk geslacht zijn. Sewel (1708: 42) zegt dat van dergelijke woorden sommige 'eene doening', andere 'eene lyding' te kennen geven, terwijl Ten Kate (1723, II: 91) laat weten dat de uitgang *-ery* bij naamwoorden 'een algemeene bediening, staet, of werking' aanduiden.

222 Moonen (1706: 77) zegt dat de zelfstandige naamwoorden die eindigen op het achtervoegsel *-schap*, 'dat eene werking betekent', en van bijvoeglijke naamwoorden zijn afgeleid, vrouwelijk zijn. Maar wanneer aan dergelijke woorden andere zelfstandige naamwoorden ten grondslag liggen, dan behoren zij gedeeltelijk tot het vrouwelijk en gedeeltelijk tot het onzijdig geslacht. Sewel (1708: 43, 59) merkt op dat afgeleide zelfstandige naamwoorden met de uitgang *-schap* 'veeltyds' vrouwelijk zijn, maar dat er ook zijn die tot het onzijdig geslacht behoren. Ten Kate (1723, II: 85) deelt mede dat de uitgang *-schap* 'den Aert en geschapenheid der dingen als in een vergadert Lichaem' aanduidt. Met Moonen is hij het eens dat de zelfstandige naamwoorden die uitgaan op *-schap*, vrouwelijk zijn als ze van adjectieven worden afgeleid. Worden deze van andere zelfstandige naamwoorden afgeleid dan zijn ze volgens Ten Kate vrouwelijk, 'alwaer SCHAP de beteekenis van een vergadert

-sel

Over de betekenis van zelfstandige naamwoorden die eindigen op de uitgang *-sel*, merkt Huydecoper op dat dit suffix

> het weezen en de gedaante der zaaken onbepaald laatende, alleen der zelver einde aanduidt; en wel zulk een einde, waartoe zy alleen dienen, en niet eenmaal, maar geduurig, of van tyd tot tyd, gebezigd worden.
> (1730: 412)

> gezelschap van Personen bekleed [...], dog *Neutrum* daer SCHAP den Zin van een Staet, Waerdigheid of bediening toebrengt'.

Deze betekenis komt duidelijk naar voren in de grammaticale termen *voorzetsel, voorvoegsel* en *tusschenwerpsel* (1730: 412). Op dezelfde wijze zou men volgens Huydecoper 'voegelyk' van het werkwoord *toonen* het zelfstandig naamwoord *toonsel* kunnen afleiden (1730: 309).[223] Onder dit woord verstaat Huydecoper 'iets, dat alleen dient om *getoond te worden*, of liever om te *toonen*' (1730: 413).[224]

-sem

Aan het woord *bliksem* ligt volgens Huydecoper het werkwoord *blikken* ten grondslag,[225] waarbij hij aantekent dat het niet valt uit te sluiten dat *bliksem* 'door verandering van L in M' in plaats is gekomen van de meer oorspronkelijke vorm *bliksel* (1730: 375).[226]

-ster

Hierboven hebben we gezien dat het mannelijke *erfgenaam* na het toevoegen van een *-e* een vrouw aanduidt: *erfgenaame*. Op pagina 635 van de *Proeve* merkt Huydecoper op dat hij in een geschrift van Verbiest voor dat woord de variant *erfgenaamster* heeft aangetroffen. [227]

-zaam

Over de betekenis van deze uitgang doet Huydecoper aan het slot van de *Proeve* de volgende uitspraak:

> Dees uitgang *zaam* of *saam* betekent doorgaands een vermogen en bekwaamheid om iets te doen.
> (1730: 623)

Zo geeft het woord *heelzaam* aan dat iets 'de magt heeft van heelen of geneezen' (1730: 157) en betekent *duurzaam* 'het geen *kan duuren*: *voedzaam*, 't geen kan *voeden*' (1730: 596).[228]

223 Moonen (1706: 120) noemt *-sel* als een van de uitgangen die we tegen komen bij de 'Werknaemwoorden', dat zijn zelfstandige naamwoorden die van werkwoorden zijn afgeleid. Sewel (1708: 60) beweert dat de zelfstandige naamwoorden die eindigen op *-sel* - op enkele uitzonderingen na - van het onzijdig geslacht zijn. Ten Kate (1723, II: 71) heeft *-sel* de betekenis 'van een Zaek door de beweging, die het *Verbum* uitdrukt, voortgebragt [...] of van een Onderwerp of Werktuig van beweging'.

224 Vgl. 1730: 375: '*Bliksel*, d.i. het geene *blikt*'.

225 Ten Kate (1723, II: 72), die het woord *bliksem* net als Huydecoper van het werkwoord *blikken* afleidt, zegt dat de uitgang *-sem* in betekenis 'genoegsaem' met *-sel* overeenkomt.

226 In deze etymologie wordt Huydecoper gesterkt 'omdatmen ook *bloessem* zegt, voor *bloeisel*' (1730: 413).

227 Moonen (1706: 44, 48, 200, 201) noemt *-ster* als één van de uitgangen waarop afgeleide zelfstandige naamwoorden eindigen. De uitgang *-ster* wordt volgens Sewel (1708: 63) gebruikt 'om een Manlyk Naamwoord, 't zy van hoedaanigheyd óf bedryvinge, in een Vrouwelyk te veranderen'. Ten Kate (1723, II: 68) zegt dat men achter het 'Worteldeel' van een werkwoord *-ster* kan plaatsen om een vrouw aan te duiden.

228 Moonen (1706: 43, 50) zegt - evenals Sewel (1708: 108) - dat het plaatsen van de uitgang *-zaam* achter een woord een bijvoeglijk naamwoord uitlevert. Ten Kate (1723, II: 87) stelt dat de uitgang *-zaem* (*-saem* 'van eenerleije kragt' is als het suffix *-lyk*. De betekenis ervan is 'een *Gelijkheid* en *Overeenkomst*'.

diminutiefsuffixen

Moonen (1706: 119) zegt dat er vier verschillende soorten ‘Afgeleidde’ zelfstandige naamwoorden zijn. Eén van de door hem onderscheiden categorieën wordt gevormd door de zogenaamde ‘Verkleennaemwoorden’, waarvan hij de volgende omschrijving geeft:

> De Verkleennaemwoorden verminderen de betekenis der Oirsprongkelyke Naemwoorden door aenneeming van *je* met of zonder eene voorgaende *t*, en van *ken* met of zonder voorgaende *s*
> (1706: 119)

Hierbij tekent Moonen aan dat in bepaalde gevallen voor de uitgangen *-tje* en *-ken* een *-e* wordt gevoegd (1706: 119).

Sewel (1708: 45) merkt op dat de meeste [zelfstandige] naamwoorden in het Nederlands in ‘*Verkleynnaamen*’ veranderd kunnen worden. Regels die aangeven op welke wijze men

van een zelfstandig naamwoord een diminutiefvorm kan afleiden verstrekt Sewel in tegenstelling tot Moonen niet, wèl somt hij achttien voorbeelden van zelfstandige naamwoorden met de bijbehorende verkleinwoorden op. Vijf substantieven kennen slechts één diminutiefvorm, eindigend op *-je, -tje* of *-etje*; van de overige dertien kan met behulp van de verkleiningsuitgang *-ke* of *-ken* nog een ander diminutief worden afgeleid. Zo zijn voor Sewel *boomtje* en *boomken* mogelijke 'Verkleynnaamen' van *boom*.

Binnen het Nederlands onderscheidt Ten Kate (1723, II: 73) vier verschillende diminutiefsuffixen. In het Hollands is *-tje* of - na medeklinkers - *-je* de algemeen gebruikelijke 'Verklein- of Vlei'-uitgang, maar in Brabant en in andere provincies is daarvoor de uitgang *-ken* of - na een *k* of *g* - *-sken*, in gebruik.

Vervolgens vergelijkt Ten Kate het diminutiefsuffix *-ken* met (oudere fasen van) de ons omringende talen. Hieruit blijkt dat in het Angel-Saxisch de vormen *-kyn, -cyn, -cin* voorkomen, terwijl het Hoogduits de variant *-chen* kent. Behalve van *-chen* maakt het Hoogduits ook gebruik van het suffix *-lein*, 'waer voor wij ook eertijds LYN gebruikten als bij ons MAEGDELYN van MAEGD, *virgo, puella*'. Dit diminutiefsuffix heeft Ten Kate in de vorm *-lin*, al in de 'Frankduitsche' geschriften van Tatiaan en Willeramus aangetroffen. Alleen voor het suffix *-tje* kan Ten Kate geen pendant in verwante talen aantonen, zodat we 'met ons TJE [...] alleenig in het veld [staen], zonder makkers'. Hij vermoedt dat deze verkleiningsuitgang net als *-ken* is voortgekomen 'uit een Vlei-klank en een vriendelijke Nabootsing van een geluid, dat bij jonge kindertjes en praet-kleutertjes gemeen is' (Ten Kate 1723, II: 74).

Door het bestuderen van Middelnederlandse manuscripten is Huydecoper tot de conclusie gekomen dat de uitgang van de 'Verkleinde Naamwoorden' bij de Ouden doorgaans *-kijn* of *kin* is. De jongste tekst waaruit hij een voorbeeld hiervan aanhaalt, dateert van 1486, omdat men in de zestiende eeuw *-kin* tot *-ken* 'verzachtte'. Over dit laatste diminutiefsuffix is Huydecoper zeer te spreken:

> dees laatste uitgang heeft een bevalligheid, en zelfs een soort van deftigheid in vergelyking van *tje* en *tjen*,[229] die van laater tyd zyn.[230]
> (1730: 12-13)

Hoewel zelfs Vondel zich er af en toe aan bezondigt om *-ken* te verkorten tot *-ke* (vgl. Van Helten 1883: 71), kan dit de goedkeuring van Huydecoper niet wegdragen.

Voor het diminutiefsuffix *-lin*, dat Huydecoper onder andere bij Willeramus heeft aangetroffen, was in het Nederlands de uitgang *-lyn* in zwang: *oogelyn, mondelyn, nimfelyn, knaapelyn* en - 'gelyk Hooft schreef' - *Margrietelyn* (1730: 12-13).

7.3.10.4 De afleiding van werkwoorden

229 Van de hier besproken taalkundigen is Huydecoper overigens de enige die gewag maakt van de verkleiningsuitgang *-tjen*, een suffix dat hij in elk geval bij Vondel zal hebben aangetroffen (vgl. Van Helten 1883: 71).

230 Vgl. 1730: 171: '*Reynkin* (dat is, *Reintje*, volgens de hedendaagsche uitspraak)'.

Naar aanleiding van het door Vondel gebezigde voltooid deelwoord *uitgehoolt* heeft Huydecoper in een vijf pagina's tellende aanmerking een naar zijn zeggen gewichtige regel ‘uitgevonden’ die auteurs van pas zal komen bij het onderscheiden van twee aan elkaar verwante werkwoorden en die tevens duidelijk aantoont hoe het ene werkwoord van het andere afgeleid kan worden (1730: 62; vgl. 1730: 64).

Huydecoper opent zijn afleidkundige betoog met de constatering dat er in het Nederlands veel eenlettergrepige ‘Zelfstandige Woorden, of *Substantiva*’ bestaan die aan het

woordeind een medeklinker hebben waarvoor ‘eenen enkelen Klinker’ geplaatst is, zoals *bad*. De regel die hij vervolgens geformuleerd heeft, luidt als volgt:

> Van zulke *Substantiva*, die in het Meerv. den laatsten Medeklinker niet verdubbelen, hebben wy Werkwoorden, of *Verba*, omtrent de welken wy deezen Regel vaststellen, dat die ook niet alleen den Medeklinker noit, maar den Klinker altyd verdubbelen.
> (1730: 62)

Van het zelfstandig naamwoord *bad* - met als meervoudsvorm *baden* - wordt volgens deze regel dus het werkwoord *baaden* afgeleid.[231]

Huydecoper heeft erop gewezen dat de aldus ontstane werkwoorden, evenals de andere van substantiva afkomstige verba, ‘*gelykvloeiende*’ of ‘*regelmaatig*’ zijn.[232] Deze ‘vaste regel’ had Huydecoper ook aangetroffen in het zevenentwintigste hoofdstuk van Moonens *Nederduitsche Spraekkunst*[233] en in het tweede deel van Ten Kates *Aenleiding*, waar de werkwoorden die uit nomina voortgekomen zijn, bij de ‘Eerste Classe’ - een andere benaming voor de ‘GELYKVLOEYENDE *VERBA*’ (1723, I: 548) - ondergebracht werden;[234] de ‘ongelykvloeiende’ verba daarentegen kunnen nooit hun oorsprong vinden in substantiva.

Er bestaat volgens Huydecoper een eenvoudige manier om te bepalen of een werkwoord van een zelfstandig naamwoord is afgeleid of dat het omgekeerde het geval is. Als de door een werkwoord uitgedrukte handeling voorafgaat aan dat waarnaar een zelfstandig naamwoord verwijst, kan het werkwoord nooit afgeleid zijn van het zelfstandig naamwoord. Zo kunnen de werkwoorden *graaven* en *treeden* geenszins worden afgeleid van de zelfstandige naamwoorden *graf* en *tred*, ‘want men moet eerst *graaven* en *treeden*, eermen zien kan wat een *graf* of een *tred* is’ (1730: 63).[235]

Onderaan pagina 63 van de *Proeve* zegt Huydecoper dat er nog een manier bestaat om te bepalen of een werkwoord van een zelfstandig naamwoord of een zelfstandig

231 Vgl. 1730: 545 waar Huydecoper beweert dat het voltooid deelwoord *gelot* eigenlijk *geloot* moest zijn.

232 Deze ‘stokregel’ levert ‘een overtuigende bewys’ dat men behoort te zeggen en te schrijven *schenden, schendde, geschend*, en niet *schenden, schond, geschonden*, zoals Moonen voorschreef en Ten Kate als tweede mogelijkheid aangaf (1730: 622). De reden waarom de werkwoorden *pypen* en *fluiten* van de eerste klasse zijn, is dat zij volgens Huydecoper ‘onwederspreekelyk’ afkomstig zijn van de naamwoorden *pyp* en *fluit* (1730: 624). Vgl. 1730: 123: ‘Komt nu het werkwoord *beweegen* van een zelfstandig, zo is 't zekerlyk van de I. Classe: want dit is een vaste regel’.

233 Vgl. Moonen 1706: 210: ‘Van de Nederduitsche *Naemwoorden* worden [...] een of meer *Werkwoorden* afgeleidt of gevormt, die de byzondere *Eigenschap, Werking* en *Gebruik* der *Stamnaemwoorden* aenwyzen. En deeze *Werkwoorden* (dat wel aengemerkt moet worden) volgen alomme in hunne buigingen de *Gelykvloeiende Tytvoeging*’.

234 Zie Ten Kate 1723,II: 14: ‘Dit redelijke Gebruik van *Alle nieuw* Verbum, *'t gene men van eenig* Substantivum *of* Adjectivum *of eenig ander woord ontleenen wil, Gelijkvloeijend te nemen, even als de onzen van de* I. CL: is sedert de Verspreiding zo bestendig en onwrikbaer onder alle de Nazaeten, [...] dat elk van de reets verstorvene of nog in leven zijnde Duitsche Taelstronken zulks in alle nieuw ontleende *Verba* standvastiglijk opvolgt’; vgl. 1723, II: 11 en 17.

235 Vgl. Ten Kate (1723, II: 11): ‘[...] 't *Nomen* is de bron van 't *Verbum*, om dat de stoffe vooraf moet gaen voor de bewerkinge’.

naamwoord van een werkwoord is afgeleid: ‘wanneer de *Verba* niet den Klinker, maar den Medeklinker verdubbelen, dan is 't een klaar bewys, dat zy hunnen oorsprong niet van het *Subst.* hebben’. Zo verhouden het werkwoord *vatten* en het zelfstandig naamwoord *vat* zich tot elkaar als vader en zoon. Omdat *vat* voldoet aan de voorwaarden die Huydecoper gesteld heeft in zijn besproken ‘Regel’, kan er het ‘gelykvloeiende’ werkwoord *vaaten* van afgeleid worden. Het werkwoord *vatten* is dus te beschouwen als de grootvader van *vaaten*. Van

Lelyveld wijst erop dat het bovenstaande bewijs niet waterdicht is. Er bestaan volgens hem namelijk op zijn minst honderd werkwoorden die weliswaar hun medeklinker verdubbelen, maar toch afkomstig zijn van zelfstandige naamwoorden. Als voorbeelden hiervan noemt hij onder andere *tollen, tonnen, zakken*. De regel die Van Lelyveld vervolgens opgesteld heeft over het verdubbelen van de medeklinkers bij werkwoorden is zeer eenvoudig. Hij stelt 'dat ieder *Verbum* van een *Substantivum* afkomende, in het al of niet verdubbelen van den Medeklinker, denzelfden voet houdt als zijn *Substantivum* in het meervoud' (1782: 159). De regel die Huydecoper heeft opgesteld voor de verdubbeling van de klinkers in werkwoorden, wordt door Van Lelyveld om principiële redenen verworpen. Hij beschouwt diens regel als 'een willekeurige onderscheiding, niet gegrond op de Analogie van de taal, noch ook op het gebruik der schryvers, welken de Heer HUYDECOPER gezag toekent' (1782: 159).

7.3.11 Besluit

De door Huydecoper gebezigde term *naamwoord* - zonder nadere bepaling - heeft voor hem in de eerste plaats de betekenis 'zelfstandig naamwoord'; slechts één maal heeft hij *naamwoord* gebruikt ter aanduiding van zowel zelfstandige als bijvoeglijke naamwoorden.

In tegenstelling tot Moonen, Sewel en Ten Kate biedt Huydecoper in de *Proeve* geen systematische bespreking van het naamwoord aan de hand van accidentia. Huydecoper beperkt zich tot díe aspecten van het naamwoord waarover in de door hem geraadpleegde taalkundige geschriften of in het taalgebruik onenigheid en onduidelijkheid bestond. Hij houdt zich niet bezig met theoretische bespiegelingen maar beperkt zich tot het geven van praktische taaladviezen, in het bijzonder voor dichters. Deze adviezen worden door hem met grote stelligheid gepresenteerd. Zo heeft Huydecoper op basis van het taalgebruik van de Ouden enkele duidelijke regels opgesteld over de keuze tussen *als* en *dan* na een comparativus; deze regels zijn alle terug te voeren op de grondregel dat *als* een gelijkheid tussen personen of zaken voorstelt, terwijl *dan* aangeeft dat er sprake is van een ongelijkheid tussen de vergeleken delen. Sommige opmerkingen ten aanzien van zelfstandige naamwoorden zijn niet gebaseerd op diepgaand onderzoek maar hangen af van Huydecopers persoonlijke voorkeur. Daarbij valt onder meer te denken aan de uitspraken die hij heeft gedaan over het gebruik van vertaalde eigennamen door dichters en over zijn afkeuring van superlatieven die worden voorafgegaan door het voorvoegsel *aller-*.

7.4. Voornaamwoord

7.4.1. Inleiding

Bij de bespreking van het voornaamwoord zal duidelijk worden dat Huydecoper lang niet altijd ingaat op accidentia die Moonen, Sewel en Ten Kate in hun respectieve

grammaticale geschriften wèl aan de orde hebben gesteld. In die gevallen is er in de nu volgende paragrafen over de afzonderlijke accidentia geen gewag gemaakt van Huydecoper. De inhoud van deze paragrafen laat duidelijk zien dat hij er niet naar streefde met de *Proeve* een werk te schrijven waarin een complete grammatica van het Nederlands te vinden zou zijn.

7.4.2. Definitie & omschrijving

Moonen heeft 'Voornaemwoorden'[1] in het eenentwintigste hoofdstuk van zijn grammatica traditioneel gedefinieerd als:

> Woorden, die, voor een Naemwoort gestelt, eenen persoon of zaek, die iet lydt of doet, aenwyzen
> (1706: 124)

De prepositie *voor* in de deelwoordconstructie kan op tweeërlei wijze opgevat worden. Het woord kan een zuiver lokale betekenis dragen ('direct voorafgaand aan') én 'in plaats van' betekenen. Op grond van de gegeven combinaties van voornaamwoord en zelfstandig naamwoord - *Myn Vader, Dit Huis* - zou men kunnen concluderen dat Moonen in het gegeven citaat in de eerste plaats aan de lokale betekenis van *voor* heeft gedacht.

In de daaropvolgende alinea, die nauw op de eerste alinea aansluit, heeft Moonen opgemerkt dat voornaamwoorden als vervanger van naamwoorden kunnen optreden:

> Of de Voornaemwoorden worden in de plaetse des Naemwoorts gestelt, en dan een ander daer onder verstaen; als in, *Dees heeft het gedaen*, naemelyk, *Man, knecht, mensch*
> (1706: 124)

Als we het voornaamwoord uit Moonens voorbeeldzin vervangen door het zelfstandige naamwoord waaraan het refereert, dan levert dat zinnen op waar Moonen vermoedelijk ook bedenkingen tegen gehad zou hebben: 'Man heeft het gedaen', et cetera. Waarom heeft hij niet gezegd dat in de zin '*Dees heeft het gedaen*' het zelfstandig naamwoord *Man* na het voornaamwoord *Dees* weggelaten is? Bij de andere drie voorbeelden,[2] heeft Moonen namelijk wèl aangetekend dat ze ontstaan zijn door 'uitlaetingen der Naemwoorden' (1706: 124). Zo houden we van een zin als 'Myn zwaert heeft het getroffen' na weglating van het zelfstandig naamwoord 'Myn heeft het getroffen' over. Toepassing van de regel dat in zulke gevallen 'de Geslachtwoorden voor de Voornaemwoorden gestelt worden' (1706: 124) resulteert uiteindelijk in '*Het myne heeft het gedaen*'.[3]

Het hoofdstuk uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* dat over voornaamwoorden handelt, opent met de volgende woorden:

> Een *Voornaamwoord* wordt doorgaans voor een Naamwoord, dat is, in plaats daarvan, gebruykt
> (1708: 117)

1 Hoewel Dibbets (1974: 130) *voornaamwoord* al aangetroffen heeft in Ampzings *Nederlandsch Tael-bericht* (1628), was *voornaam* de gebruikelijke term in de zeventiende eeuw (vgl. Dibbets 1995: 193). Sinds het verschijnen van Moonens spraakkunst is die laatste term van het toneel verdwenen (Dibbets 1974: 130).

2 Te weten: '*Het myne heeft het getroffen*, naemelyk, *Roer, zwaert, geweer*; *De uwe wil het waegen*, naemelyk, *Zoon* of *Dochter*; *De zynen zyn geholpen*; naemelyk, *Kinderen* of *huisgenooten*' (1706: 124).

3 De bewering van Schaars (1988: 246) dat *Het myne* in zijn geheel de plaats inneemt van *zwaert* is dan ook niet juist.

Sewel blijkt zich ervan bewust te zijn geweest dat *voor* in deze zinssnede twee interpretaties toelaat. Door de toelichting 'dat is, in plaats daarvan' lijkt die ambiguïteit te worden weggenomen.[4] Concrete voorbeelden van zinnen waarin voornaamwoorden de plaats bekleden van naamwoorden, heeft Sewel niet geboden. Aan de adjectivische functie die voornaamwoorden dikwijls bekleden, is hij voorbijgegaan.

Ook Ten Kate heeft erop gewezen dat voornaamwoorden gebruikt kunnen worden in plaats van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden. Doordat hij de pronomina in dit verband heeft aangeduid als *Stedehouders* - 'plaatsvervangers' - van nomina, heeft hij het dubbelzinnige woord *voor* weten te omzeilen. Van de drie naast Huydecoper onderzochte

4 Met nadruk wordt gesteld *lijkt* omdat niet duidelijk is of 'in plaats daarvan' letterlijk genomen moet worden of beschouwd moet worden als semantisch referentiepunt.

taalkundigen, is Ten Kate de enige die aangeeft om welke reden voornaamwoorden gebruikt worden:

> De *Pronomina* (of Voornaemwoorden)[5] zijn als Stedehouders der *Nomina Substantiva & Adjectiva*, strekkende om 't verdriet van de herhaling der eerstgenoemde namen te voorkomen.[6]
> (1723,I: 322)

Aangezien voornaamwoorden in het Nederlands volgens Ten Kate veelvuldiger voorkomen dan welke andere woordsoort ook, behoort men 'het onderscheid van Verbuiging [...], nae vereisch van Stijl' zorgvuldig in acht te nemen. Dit levert namelijk een belangrijke bijdrage 'tot de Netheid, Cieraed, en Duidelijkheid onzer Tale' (1723, I: 469). Niet voor niets heeft hij in de *Aenleiding* ruim 30 pagina's aan (de verbuiging van) deze woordsoort gewijd (1723, I: 469-501).

Het eerste gedeelte van vers 488 van het negende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'De zuster niets van haer bewust' - gaf Huydecoper aanleiding uitgebreid stil te staan bij de voornaamwoorden. Hij erkent dat het omwille van de helderheid aanbeveling verdient om een persoon of zaak die in een tekst meer dan eens voorkomt, steeds met hetzelfde woord aan te duiden.[7] Maar vanuit stilistisch oogpunt wijst Huydecoper net als Ten Kate een dergelijke herhaling van de hand:

> doch de styl is aangenaamer, wanneer men Persoonen of Zaaken, eens uitgedrukt, in de tweede plaats aanwyst met een *Voornaamwoord;* zo genoemd, omdat zy *Voor*, d.i. in plaatse van de *Naamwoorden*, gebruikt worden.[8]
> (1730: 422)

Wellicht dat Huydecoper tijdens het schrijven van deze woorden Sewels spraakkunst onder handbereik had. Zoals we gezien hebben, viel daarin te lezen dat voornaamwoorden niet zo genoemd worden omdat ze aan naamwoorden voorafgaan maar omdat ze er de plaats van innemen. Huydecoper vindt het dan ook van groot belang:

> datmen de *Voornaamwoorden* wel leere onderscheiden; opdatmen weete wat zy beduiden, en tot welken Persoon of Zaak zy ons wyzen.
> (1730: 422)

Van de onderzochte grammatici is Moonen de enige geweest die in zijn definitie de aandacht gevestigd heeft op de dubbelrol die voornaamwoorden vervullen: ze worden

5 In de *Aenleiding* heeft Ten Kate het Latijnse *pronomina* in verreweg de meeste gevallen weergegeven met *voornaamwoorden*. Een enkele maal heeft hij zich bediend van de oudere term 'Voornamen' (1723, I: 485; zie Dibbets 1995: 193).

6 Isidorus had er al op gewezen dat door het gebruik van voornaamwoorden een herhaling van naamwoorden vermeden wordt. In de Nederlandse triviumgrammatica's is deze opmerking alleen terug te vinden in de *Twe-spraack* uit 1584 (Dibbets 1995: 194-195).

7 Vgl. 1730: 428: 'dit [t.w. het noemen van een naam, RdB] is buiten bedenking het veiligste middel, doch wil zich overal niet vlyen'.

8 Vgl. 1730: 576: 'de *Pronomina*, of Voornaamwoorden'.

vóór of *in plaats van* een (zelfstandig) naamwoord gesteld. Anders gezegd, in het eerste geval zijn de pronomina bijvoeglijk gebruikt, in het tweede zelfstandig (vgl. Dibbets 1995: 197-199).

Het wekt met name bevreemding dat Ten Kate deze tweeledige functie niet verwerkt heeft in zijn omschrijving van de voornaamwoorden. Het onderscheid zelfstandig-bijvoeglijk loopt namelijk als een rode draad door het gesprek dat N. en L. in de *Aenleiding* over de (verbuiging van de) pronomina voeren. Nadat L. de '*Personalia*' aan de orde gesteld heeft, merkt hij met betrekking tot de resterende voornaamwoorden op:

> Sommigen van die verstrekken voor *Substant:* alleen, staende op zig zelf: Sommigen dienen voor *Adjectiva*; en sommigen dienen voor *Subst:* en *Adjectiv:*, al na de gelegentheid[9]
> (1723, I: 475)

9 De opvatting dat sommige voornaamwoorden zowel zelfstandig als bijvoegelijk gebruikt kunnen worden, wordt in de triviumgrammatica's niet gevonden (vgl. Dibbets 1995: 198).

De '*Personalia*' zijn, aldus Ten Kate, de enige voornaamwoorden die uitsluitend substantivisch gebruikt worden. Aan deze groep heeft hij op de bladzijden 469-475 van het eerste deel van de *Aanleiding* afzonderlijk aandacht geschonken. De andere voornaamwoorden komen ter sprake in het niet door overzichtelijkheid uitblinkende vervolg van het gesprek tussen N. en L. Ten Kate heeft dat zelf ook ingezien, want in bijlage 6 volgt een 'Herzameling van de pronomina'; de structuur van deze appendix is als volgt:

> I. *Herzameling van de Pronomina, als Substantiva*
> i. Van de Personalia
> ii. Die op een Persoon of Zake haren opzicht hebben
> iii. Die door alle Geslagten eveneens zijn, of zonder Aenmerking op het Geslagt
> II. *Herzameling van de Pronomina, als Adjectiva*
> i. Die in 't Geslagt onderscheiden zijn
> ii. Die door al de Geslagten eveneens zijn
> iii. Die eveneens gaen als de Nom: Adject: en ook onder die kunnen getelt worden

We zien dat Ten Kate de behandelde voornaamwoorden ordelijk bij elkaar plaatst, waarbij hij is uitgegaan van de tweedeling zelfstandig-bijvoeglijk.[10]

7.4.3 Eigenschappen

7.4.4 Geslacht

Na zeventien voornaamwoorden opgesomd te hebben, komt Moonen te spreken over de accidentia die betrekking hebben op de voornaamwoorden. Als eerste heeft hij de eigenschap *genus* aan de orde gesteld:

> De Voornaemwoorden worden ten aenzien van het *Geslachte* aengemerkt, als *Manlyk, Vroulyk* en *Onzydigh*; dat uit de veranderinge in het einde gezien kan worden
> (1706: 124)

Direct daarop laat Moonen weten dat een bepaalde groep voornaamwoorden zich aan deze regel onttrekt:

> hoewel 'er eenige by alle Geslachten gebruikt worden, zonder eenige verandering toe te laeten; als, *Ik, gy*, tu, *wy, gy*, vos, *zy*, mans en vrouwen.

10 Vgl. Ten Kate 1723, I: 501: 'Ondertussen heb ik in onze gehoudene schikking nog geen vol genoegen; alzoo mij dunkt, dat ijmand die 't lezen mogt, niet ieder *Pronomen* reed <spoedig> genoeg weder vinden zal kunnen, om 'er zijn gebruik van te maken. Dies zal ik liever een Herzameling van dezelven doen, en die voor een Bijlage hier agter voegen, schikkende ieder gelijkformig soort bij één, de *Substant*: en *Adjectiva*, elk in hare Verbuiging bezonder, dog met geene breede Oplossingen daer bij, vermits die in 't voor-verhandelde te zoeken en te vinden zijn'.

(1706: 124-125)

De geboden voorbeelden maken duidelijk dat het hier gaat om wat wij tegenwoordig persoonlijke voornaamwoorden noemen - Moonen kende deze benaming niet en noemde ze ‘Aenwyzende’ voornaamwoorden (zie 7.4.7).[11] De derde persoon enkelvoud in de bovenstaande reeks ontbreekt, omdat het voornaamwoord in het Nederlands dan namelijk over een aparte vorm voor elk geslacht beschikt: *hy, zy* en *het*.[12]

Expliciet heeft Sewel *geslacht* alleen vermeld als accidens van het bezittelijk voornaamwoord:

11 De aanduiding *persoonlijke voornaamwoorden* wordt volgens het *WNT* (XII,1 s.v. persoonlijk, 6) voor het eerst gebruikt door Klaas Stijl, een grammaticus uit de tweede helft van de achttiende eeuw.

12 Vgl. Moonen 1706: 126-127: ‘Het Voornaemwoort *Hy*, voor den man zelven gebruikt, dat in het Vrouwelyke Geslachte *Zy* in het Onzydige *Het* heeft’ en ‘Het Voornaemwoort *Hy, Is* of *Ille* by de Latynen, voor eenen anderen gebruikt, dat ook in het Vrouwelyke Geslachte *Zy* heeft, en in het Onzydige *Het*’.

> **Bezittende** Voornaamwoorden betékenen dat men eygendom óf recht op iets heeft; en zyn Mannelyk, Vrouwelyk, en Onzydig
> (1708: 122)

Dat genus niet voorbehouden is aan pronomina possessiva, blijkt uit de paradigma's van andere soorten voornaamwoorden. Daarin komen we namelijk herhaalde malen de aanduidingen ‘Manlyk’ (‘Manl.’), ‘Vrouwelyk’ (‘Vrouwl.’) en ‘Onzydig’ (‘Onzyd.’) tegen.

In het eerste deel van zijn *Aenleiding* heeft Ten Kate evenals Moonen en Sewel ten aanzien van de voornaamwoorden drie genera onderkend: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig. Deze zijn in de paradigma's die hij in bijlage 6 heeft laten afdrukken, over het algemeen door middel van de afkortingen ‘*m*:’, ‘*f*:’, ‘*n*:’ aangeduid.

7.4.5 Persoon

Over het accidens *persona* heeft Moonen met betrekking tot de voornaamwoorden opgemerkt:

> In de Voornaemwoorden zyn drie *Persoonen* aen te merken; de *Eerste*, die 'er spreekt; als *Ik*, de *Tweede*, die aengesprooken wordt; als, *Gy*; de *Derde*, van wien men spreekt; als *Hy*.
> (1706: 125)

Sewel heeft in zijn *Nederduytsche spraakkonst* geen gewag gemaakt van deze eigenschap, al heeft hij op de bladzijden 118-119 de verbuiging van de voornaamwoorden *ik, gy, hy, zy* in afzonderlijke rijtjes gepresenteerd.

In Ten Kates *Aenleiding* wordt het accidens persona in het gesprek tussen N. en L. terloops vermeld in een opmerking over *zich*:

> 't is 't Wederkeerige (of *Reflectivum*) tot ijder der driederhande gemelde Persoonen IK, GY, en HY of ZY, te samen.
> (1723, I: 472)

Op bladzijde 471 heeft N. er blijk van gegeven oog te hebben voor veranderingen in het taalgebruik:

> Ik heb al voor eenigen tijd bespeurt gehad, dat ons GY, 't welk nu voor *Singul*: en *Plural*: te gelijk dient, eertijds alleenlijk voor *Plural*: verstrekte, en dat DU voor den *Singul*: quam.

Door het bestuderen van teksten uit oudere taalfasen was N.'s gesprekspartner L. tot dezelfde conclusie gekomen:

> Dit DU in *Singul*: is nog wel in de later tijd, ten minste in Schrijftael, bij onze Voorouders gebruikt. Men vind het niet alleen in 't M-G. <Moeso-Gottisch> F-TH <Frank-Duitsch>, A-S. <Angel-Saxisch> en Ysl:

> <Yslandsch> maer ook bij onzen *Melis Stoke*. Zelf in daeglijksche Spreektael houd het nog stand onder onze Geburen de Vriezen, gelijk ook onder de Hoogduitschers.
> (1723,I: 471)

Waarom men er op een bepaald moment toe is overgegaan ‘bij de tweede *Persoon*’ *gy* in plaats van *du* te gebruiken, weet L. niet met zekerheid te zeggen. Hij vermoedt dat het ontstaan is

> uit een zekere opgevatte beleeftheid, van een ander in 't Meervoud aen te spreken, om eerbied te bewijzen, vermits de meerderheid Aenzienlijkheid toebrengt
> (1723, I: 471)

Hoewel men zich normaliter tot iemand richt in de tweede persoon, heeft N. geconstateerd dat hiervoor in bepaalde gevallen de derde persoon gebezigd wordt:

> Wanneer een Minder zijnen Meerder, of Lieden van Aenzien en Opvoeding elkander aenspreken, is men thans, volgens de beleeftheid, gewoon, den aengesprokenen in de 3. *Persoon* te bejegenen; als, HEEFT MYN HÉÉR DAT VERRIGT?
> (1723, I: 473)

wat door L. beaamd wordt.

7.4.6 Aard

Wat het accidens '*Aert*' aangaat, kan een voornaamwoord volgens Moonen of 'Oirsprongkelyk' ('*Ik, gy, hy, die, dees, wie, welke, zelf*') of 'Afgeleidt' zijn ('*Myn, uw, zyn*'). De laatste drie voorbeelden wijzen uit dat Moonen tot de afgeleide voornaamwoorden alleen díe pronomina heeft gerekend die hij verderop in zijn grammatica de 'Bezittende' noemt.

Ten Kate heeft het accidens *aard*, overigens zonder de term te noemen, bij de behandeling van de persoonlijke voornaamwoorden ter sprake gebracht:

> Dat wijders dezelfde rede van Onderscheid bij den *Plur:* tusschen HAER, *m*: *f: & n:* in den Gem: Stijl, en HEN, *m*: en *n*: en HAER of HEUR *f*: in 't Hoogdr: en Deft: ook geld en past bij die *Pronomina Possessiva*, welke daer van afgeleid zijn, namelijk HUNNE (te rug ziende op *Masculina* & *Neutra*), en HARE of HEURE (omziende na *Foeminina*) in 't Hoogd: en Deft:, dog HARE (zo wel wegens *Masculina* & *Neutra* als *Foeminina*) bij den Gemeenz: Spreekstijl.
> (1723, I: 471)

Op de vraag of ook de andere pronomina possessiva ontsproten zijn aan de in getal, persoon en geslacht corresponderende pronomina personalia, heeft Ten Kate geen antwoord gegeven.

Over *aard* als eigenschap van voornaamwoorden heeft Huydecoper alleen gesproken met betrekking tot de 'Wederkeerende' voornaamwoorden. Nadat hij gesteld had dat *zich* binnen de genoemde categorie 'het eerste en voornaamste' is, heeft hij onder verwijzing naar Valla's *De reciprocatione sui & suus* geschreven dat '*SUI* [ZICH] PRIMITIVUM, maar *SUUS* [ZYN, HAAR, HUN] DERIVATIVUM' is (1730: 423-424).

7.4.7 Hoedanigheid

Moonen heeft binnen het accidens 'Hoedanigheit' met betrekking tot de voornaamwoorden een vijfdeling aangebracht in '*Aenwyzende, Bezittende, Betreklyke, Wederkeerende*, en *Vraegende*' voornaamwoorden (1706: 125). Bij de 'Aenwyzende' voornaamwoorden heeft Moonen volstaan met het noemen van vijf woorden die van deze categorie deel uitmaken: '*Ik, Gy, Hy, Die*, ille, *Dees*, hic'. Achter *Die* zal hij 'Ille' hebben geplaatst om dit *Die* te onderscheiden van het betrekkelijk voornaamwoord *die*, waarvoor in het Latijn *qui* gebruikt wordt. Op het verschillend gebruik van *die* wordt ook nadrukkelijk gewezen op pagina 128 van Moonens spraakkunst: 'Het Voornaemwoort *Die*, het zy Aenwyzend, *Iste*, het zy Betreklyk, *Qui*'. De betekenis van de 'Bezittende' voornaamwoorden van de eerste en tweede persoon heeft hij niet gegeven, dit in tegenstelling tot die van het pronomen possessivum van de derde persoon:

> *Zyn*, dat eenen van het Manlyke en Onzydige Geslachte toebehoor[t],
> *Haer*, dat iemant uit het Vrouwelyke eigen is; *Hun*, dat van veele Manlyke

> en Onzydige Geslachtnaemen gebruikt wordt, *Haer*, waer door iet aen veele van het Vrouwelyke wordt geëigent.
> (1706: 125)

De ‘Betreklyke’ voornaamwoorden heeft Moonen duidelijker omschreven:

> De Betreklyke hebben hun opzicht op iemant of iet, waer van voorhene gesprooken is; en zyn *Die, Dat, Wie*, qui, quae, quod
> (1706: 125)

Onder deze categorie vallen ook de voornaamwoorden *welke* (mannelijk en vrouwelijk) en *welk* (onzijdig).[13]

13 Vgl. Moonen 1706: 131: ‘Het Voornaemwoort *Welke, Welke, Welk*, het zy Vraegende, het zy Betreklyke, *Qui, Quae, Quod* by de Latynen’.

Nauw verwant hieraan zijn de ‘Wederkeerende’ voornaamwoorden. Binnen de Nederlandstalige grammaticale traditie is Moonen de eerste geweest die ze als een aparte klasse aangemerkt heeft (vgl. Schaars 1988: 247):

> De Wederkeerende, op meer dan eenen persoon passende, zyn deeze, *Zyn, Hun, Haer*
> (1706: 125)

Wat er achter de cryptische deelwoordconstructie schuilgaat, wordt duidelijk na lezing van een voorbeeldzin als ‘*David worp uit zynen slinger den steen Goliath in zyn voorhooft*’: de eerste keer verwijst het ‘Wederkeerende’ voornaamwoord naar David, de tweede maal naar een andere persoon: Goliath.

Over de vijfde en laatste klasse wordt het volgende meegedeeld:

> De Vraegende, waer door men iet vraegt of onderzoekt, zyn *Wie, Wat*.
> (1706: 126)

Moonen heeft in de bijzin niet vermeld dat men door ‘Vraegende’ voornaamwoorden ook kan informeren naar een persoon, naar ‘iemant’.

Sewel heeft in zijn *Nederduytsche spraakkonst* gesteld dat voornaamwoorden kunnen strekken

> het zy tót aanwyzinge van een persoon óf zaak, óf om betrekking op iets te maaken, óf om iets te vraagen, óf om de bezitting te betékenen
> (1708: 117)

Dit heeft Sewel ertoe gebracht deze woordsoort in vieren te verdelen. De eerste categorie wordt gevormd door de *Aanwyzende*[14] voornaamwoorden, waartoe hij behalve *deeze, die* ook *ik, gy, hy* en *ik zelf, gy zelf, hy zelf* gerekend heeft. Tot de *Betrekkelyke*[15] voornaamwoorden behoorden volgens Sewel *dezelve* (‘Latyn *Is*’), *dezelve* (‘Latyn *Idem*), *de zelfste* (‘Latynsch *Ipsissimus*’) en *welke*. Dat ook *wie* door hem als een relativum opgevat werd, blijkt uit twee voorbeeldzinnen die te vinden zijn in het grammaticaonderdeel syntaxis: ‘*De man wiens vrouw doodgegaan is. Hy heeft eene vrouw wier schranderheyd boven andere uytmunt*’ (1708: 192).[16] Opmerkelijk genoeg heeft Sewel bij de behandeling van deze categorie geen melding gemaakt van het voornaamwoord *die*.[17] Als vertegenwoordigers van de *Vraagende*[18]

14 Vgl. Sewel 1708: 118: ‘*De* **Aanwyzende** wyzen een Persoon óf zaak aan’.
15 Vgl. Sewel 1708: 120: ‘**Betrekkelyke** Voornaamwoorden hebben opzigt op een persoon óf zaak, reeds gemeld’.
16 Met enige moeite valt dat ook op te maken uit de zin: ‘Dit woord *Welke* is [behalve “Betrekkelyk Voornaamwoord”, RdB] veeltyds ook **Vraagende** gelyk *Wie óf Wat* meest altoos is’ (1708: 121).
17 Dat *wiens* in de zojuist geciteerde voorbeeldzin *De man wiens vrouw doodgegaan is* de genitivus is van *wie* en niet van *die*, volgt uit de paradigma's van *die* en *wie* op bladzijde 119 en 121 van Sewels grammatica.
18 Vgl. Sewel 1708: 121: ‘Dit woord *Welke* is veeltyds ook **Vraagende** / gelyk *Wie óf Wat* meest altoos is’.

heeft hij *welke, wie* en *wat* genoemd. Bij de *Bezittende*[19] voornaamwoorden heeft Sewel slechts melding gemaakt van *myn, uw, zyn*.[20]

De 'Wederkeerende Voornaemwoorden', die Moonen twee jaar eerder als een afzonderlijke categorie had aangemerkt, worden door Sewel niet genoemd. Toch is ook hij verderop tot een vijfdeling gekomen, want op pagina 124 van zijn *Nederduytsche spraakkonst* heeft hij gewezen op het bestaan van de zogeheten 'onbepaalde Voornaamwoorden', een klasse die aan het begin van het hoofdstuk ontbrak. Als voorbeelden van deze niet nader omschreven klasse, noemt Sewel: '*Alle, Eenige, Sommige, Etlyke, Zodaanig, De Gene, Zulk, Ander, Zeker, Elk*, een *Ieder* óf *Yder*, een *Iegelyk, Iemand, Niemand*' (1708: 124). Enkele woorden

19 Vgl. Sewel 1708: 122: '**Bezittende** Voornaamwoorden betékenen dat men eygendom óf recht op iets heeft; en zyn Mannelyk, Vrouwelyk, en Onzydig'.

20 De Nederlandse benamingen voor de vier voornaamwoorden of 'Pronomina' zijn vertalingen van de Latijnse termen 'Demonstrativa', 'Relativa', 'Interrogativa', 'Possessiva'.

uit deze opsomming (*Zoodaenige, zulke, zommige, eenige, etlyke, geene, andere, alle*) treffen we overigens ook aan in de grammatica van Moonen. Maar in tegenstelling tot Sewel heeft Moonen deze woorden niet opgevat als voornaamwoorden maar als 'Byvoegelyke Naemwoorden, [...] die naer den aert der Voornaemwoorden zweemen' (1706: 135).

In de 'Derde verhandeling van de declinatien' heeft Ten Kate de verbuiging van voornaamwoorden besproken. Uit dit opstel kunnen we opmaken dat hij ten minste zes verschillende soorten pronomina onderscheiden heeft.

Als eerste heeft Ten Kate de '*Personalia*' behandeld, die op dezelfde pagina in de marge aangeduid worden als '*Pronomina Personalia*' (1723, I: 469).[21] Ook ''t Wederkeerige (of *Reflectivum*)' *zich* - in de marge: '*Pronomen Reflectivum*' - wordt door hem onder die voornaamwoorden geschaard waarvoor hij de term 'Persoonlijke *Pronomina*' (1723, I: 472) heeft gebruikt.[22]

Vervolgens heeft Ten Kate aandacht geschonken aan een categorie voornaamwoorden die hij de naam 'Vragers' gegeven heeft. Hiertoe worden gerekend 'WIE' en 'WAT' (1723, I: 475), 'WELKE', 'WELK' (1723, I: 478) en 'WÀER VAN' en 'WÀER AEN' (1723, I: 492). De twee laatste voorbeelden zijn met de Latijnse woorden '*Interrog:*' en '*Interrogativ:*' aangeduid. Ten Kate heeft er verder op gewezen dat er eveneens pronomina zijn die in bepaalde gevallen dienst doen als 'Vragers', zoals 'DEZE', 'DIT',[23] 'DIE',[24] 'DIE, DEZE, DEZELFDE'.[25]

Op pagina 347 had Ten Kate de Latijnse benaming '*Pronomen Demonstrativum*' weergegeven met ''t Aenwijslijke Voornaemwoord'. Ter vertaling van 'Demonstrativum' heb ik ''t Aenwijslijke Voornaemwoord' in de dertiende redewisseling niet aangetroffen, wel het uit de grammatica's van Moonen en Sewel reeds bekende 'Aenwijzende' voornaamwoord (1723, I: 482). Over het algemeen heeft Ten Kate zich bediend van de Latijnse term '*Demonstrativum*' of afgekorte vormen daarvan: '*Demonstrat:*' en '*Demonstr:*'. Van deze categorie maken de volgende voornaamwoorden deel uit: 'DIE',[26] 'DEZE' en 'DIT',[27] 'DÀER VAN' en 'DÀER AEN'.[28]

De verbuiging van de 'Voornamen van bezitting' heeft Ten Kate aan de orde gesteld op de pagina's 485-489 van de 'Derde verhandeling van de declinatien'. In de marge van de eerste paragraaf die hierover handelt, heeft Ten Kate zeven '*Possessiva*' opgesomd: 'MYNE, UWE, ONZE, ZYNE, HAERE (of HUERE [sic]), en HUNNE' (1723, I: 485).[29] Aan deze lijst kan ''t verouderde DYNE (*tuus*)' (1723, I: 485) worden toegevoegd.

21 Vgl. Ten Kate 1723, I: 499: '*Pronom: Person:*' en, vanwege het feit dat persoonlijke voornaamwoorden uitsluitend substantivisch gebezigd worden, '*Pronomina Subst: Personal:*'.
22 Vgl. Ten Kate 1723, I: 499: 'Onze *Pronomina Substant*: *Personal:* IK, GY, HY, ZY, WY, en ZICH'.
23 Vgl. Ten Kate 1723, I: 477: 'IS HET DEZE? IS HET DIT?'.
24 Vgl. Ten Kate 1723, I: 478: 'IS HET DIE?'.
25 Vgl. Ten Kate 1723, I: 482: 'DIE DEZE, DEZELFDE, enz: hoewel die ook voor Vragers verstrekken konnen, als IS HET DIE, of DEZE MAN? enz:.'.
26 Vgl. Ten Kate 1723, I: 478: 'DIE, *M, & F*. (*iste, a, & ille, a*); *Demonstr:*'; 1723, I: 496: ''t *Pronom: Demonst:* DIE'.
27 Zie Ten Kate 1723, I: 484.
28 Vgl. Ten Kate 1723, I: 492: 'onze *Demonstrat*: DÀER VAN, en DÀER AEN'.
29 Vgl. Ten Kate 1723, I: 486: 'deze *Possessiva* MYNE, UWE, ZYNE, ONZE, HAERE, en HUNNE'.

Na de bezittelijke voornaamwoorden heeft Ten Kate aandacht besteed aan de '*Pronomina Relativa*'. Het Latijn beschikt over drie verschillende vormen, één voor elk geslacht: *qui, quae, quod*, maar in het Nederlands 'gebruiken wij 'er meer als een, daer wij ver-

anderlijk en niet onaerdig mêe spelen kunnen' (1723, I: 489). In margine worden van deze categorie voornaamwoorden de volgende voorbeelden gegeven: 'DIE[,] WELKE, DEWELKE', 'DAT, WELK, HET WELKE, en 'T GENE'. Ook 'DEZE' en 'DIT' kunnen gebruikt worden als '*Relativum*', wat Ten Kate demonstreert aan de hand van het volgende voorbeeld: 'DEZE (naemlijk de Persoon of Zaek waer van te vooren gesprooken is) BLEEF VERBÓRGEN' (1723, I: 478). De pronomina possessiva worden ook wel eens als '*Relativa*' gebruikt, 'in welk geval zij onzen *Artic: Definit:* ook voor-op nemen; als DIT IS HET MYNE' (1723, I: 486); ze verwijzen dan naar een eerder genoemde zaak.

Tegenwoordig zeggen we dat het aanwijzend voornaamwoord *degene* in *degene, die* het antecedent van *die* is. Ten Kate sprak in een dergelijk geval van 'een Voorlooper van een *Relativum*' (1723, I: 478), zoals bijvoorbeeld het woord *deze* in 'DEZE, DIE VERBÓRGEN BLEEF'.[30]

Op bladzijde 498 van het eerste deel van de *Aenleiding* heeft Ten Kate gesproken van '*Pronom: Numeral:*'. Het voorbeeld 'EERSTE' duidt erop dat hij tot deze categorie in elk geval woorden rekende die nu bekend staan als rangtelwoorden.

De dertiende dialoog uit Ten Kates *Aenleiding* tussen N. en L. eindigt met een beschouwing over de verbuiging van voornaamwoorden die niet ingedeeld zijn bij een van de bovenstaande soorten. De meeste ervan noemen wij tegenwoordig onbepaalde voornaamwoorden.

In de aantekening bij vers 488 van het negende boek van Vondels *Herscheppinge* heeft Huydecoper verslag gedaan van zijn onderzoek naar de verschillende soorten voornaamwoorden die Moonen en Sewel in hun respectieve grammatica's onderscheiden hebben:

> Sewel verdeelt de Voornw. in 4 soorten, *Aanwyzende, Betrekkelyke, Vraagende, Bezittende:* van de *Wederkeerende* maakt hy zo weinig gewag, alsofze noit genoemd waaren. doch hierin was hy ten minste voorzigtiger dan Moonen, die deeze als een vyfde soort, by de anderen voegt; en 'er op zulk een wyze van spreekt, dat ik, om de liefde van Moonen, wel wilde, dat hy 'er mede van gezweegen hadt.
> (1730: 423)

Aan de indeling van Sewel heeft Huydecoper zijn zegel niet kunnen hechten, omdat daarin de 'Wederkeerende' voornaamwoorden geen plaats hebben gekregen. In de vijf soorten voornaamwoorden die Moonen onderscheiden heeft, lijkt Huydecoper zich, althans wat het aantal betreft, beter te kunnen vinden. Nu werpt de vraag zich op of Huydecoper elders in de *Proeve* nog andere dan de vijf hier genoemde voornaamwoorden besproken? Uit het onderstaande zal blijken dat dit niet het geval is.

De Nederlandse term '*Aanwyzende*' voornaamwoorden heeft Huydecoper in de *Proeve* alleen gebruikt toen hij de vier soorten voornaamwoorden opsomde die Sewel onderscheiden had. Het Latijnse equivalent 'Demonstrativum' komt drie keer zo

30 Vgl. Ten Kate 1723, I: 484: 'Men gebruikt ook DEZE en GENE [...] tot Voorloopers van een *Relativum*'; 1723, I: 496: 'Behalven eenige reeds aengehaelden, hebben wij immers nog andere *Pronomina*, die den *Artic*: *Defin:* DE, of 't *Pronom: Demonst*: DIE, voor zig hebben, [...] verstrekkende tot een Voorlooper van het *Relativum* DIE, WÉLKE, DEWÉLKE'.

vaak voor: één keer op pagina 192 - in een citaat uit Ten Kates *Aenleiding* - en verder twee maal op bladzijde 391. Zo gaf een passage uit een toneelstuk van George Wetstein Huydecoper aanleiding tot de opmerking:

> 't Verschil tusschen DIEN en DIE is hier grooter dan 't schynt, en meer dan van eene letter; zynde geheel andere woorden. DIEN is het *Demonstrativum* EUM of ILLUM[31] [...]: DIE is het *Relativum*

31 Vgl. 1730: 391: ‘den *Accusat.* DIEN, *Eum*’.

> QUI[32]
> (1730: 391)

Om het verschil tussen de eerste naamval mannelijk van het aanwijzend voornaamwoord en die van het betrekkelijk voornaamwoord in het Nederlands duidelijk te maken, heeft Huydecoper - overigens evenals Moonen, Sewel en Ten Kate - zijn toevlucht genomen tot het Latijn. In die taal heeft het demonstrativum namelijk wèl een andere vorm dan het relativum. In de 'Byvoegsels en verbeteringen' schreef Huydecoper:

> *die*, in 't Latyn, *is* of *ille.* maar *die* wordt ook dikwils gebruikt voor 't Lat. *qui*, dat is, *de welke*
> (1730: 620)

Het lijkt erop dat Huydecoper ervan uitging dat het lezerspubliek van de *Proeve* elementaire kennis van het Latijn bezat.

Hoewel Ten Kate in zijn *Aenleiding* al gesproken had van 'Personalia', zou het nog tot aan het begin van de negentiende eeuw duren, voordat deze groep voornaamwoorden zich een vaste plaats in spraakkunsten zou weten te verwerven (Dibbets 1995: 210). Anders dan Ten Kate heeft Huydecoper de 'personalia' niet als afzonderlijke categorie behandeld: de termen 'Persoonelyke Voornaamwoorden' of 'Pronomina personalia' komen in de *Proeve* nergens voor. Huydecoper sloot zich aan bij Moonen en Sewel die deze woorden - evenals de triviumgrammatici (zie Dibbets 1995: 210) - ter sprake brachten bij de aanwijzende voornaamwoorden:

> na een *Praepositio*, of Voorzetsel, mag het *Demonstrativum* worden verzweegen, als 'er het *Relativum* aanstonds op volgt. zo zegtmen, *ik lach met die my haat*, d.i. *met hem*, of, *met den geenen, die my haat*.[33]
> (1730: 391)

De voorbeeldzin kan volgens Huydecoper dus door *hem* of door *den geenen* vervolledigd worden. Uit de eraan voorafgaande regel volgt dan dat zowel *hem* als *den geenen* een 'Demonstrativum' is.

Dat Huydecoper de voornaamwoorden die tegenwoordig als persoonlijke te boek staan, beschouwde als 'Aanwyzende voornaamwoorden', heeft hij impliciet te kennen gegeven in een aantekening op vers 116 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Ik ben niet maghtigh hun te houden in bestek'. Op die plaats verwijst Huydecoper voor de verbuiging van het voornaamwoord waarvan *hun* de derde en zesde en *hen* de vierde naamval is, namelijk met instemming naar Moonens *Nederduitsche spraekkunst*, waarin de vormen *hen* en *hun* gerangschikt zijn onder het paradigma van het 'Aenwyzende' voornaamwoord *Hy*.

De technische term 'betrekkelyk' voornaamwoord is in de *Proeve* beter vertegenwoordigd. We treffen hem voor de eerste maal aan op bladzijde 88: '*het volgende betrekkelyke voornaamwoord*, die *of* dien' - *dien* is hier een verbogen naamval van *die* in het mannelijk geslacht.[34] Naast *die* komt in het Nederlands nog

32 Vgl. 1730: 387: 'Dit Betrekkelyke Voornaamwoord DIE [*Qui*]'.
33 Vgl. Van Helten 1883: 86.
34 Vgl. 1730: 540: 'dit betrekkelyke Voornaamwoord', t.w. *die*.

een andere vorm van het relativum voor, zoals blijkt op pagina 391: ‘het betrekkelyke Voornaamwoord *die*, of *de welke*’. De voorbeelden van deze soort voornaamwoorden die Huydecoper op pagina 344 van de *Proeve* genoemd heeft, zullen de hedendaagse lezer vreemd aandoen:

> zo gebruikt Vondel honderdmaalen het lidwoord DE, in plaatse van het Betrekkelyke Voornaamwoord ZYN, HAAR, enz.

Het enkelvoud ‘Pronomen Possessivum’ komen we in de *Proeve* alleen tegen in een citaat uit Ten Kates *Aenleiding*. Even vaak heeft Huydecoper de meervoudsvorm daarvan

gebezigd. Op bladzijde 193 heeft hij over de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden en deelwoorden opgemerkt:

> Wy oordeelen dan, datmen na de *Pronomina Possessiva*, als *Myn, Uw, Zyn*,[35] enz. de E zo wel van achter de Bynaam- als Deelwoorden onveranderlyk moet wegwerpen.
> (1730: 193)

De Nederlandse benaming 'Bezittende' voornaamwoorden komt in de *Proeve* alleen voor op pagina 423, als één van de categorieën die Sewel in zijn spraakkunst heeft behandeld.

Vers 488 van het negende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'De zuster niets van haer bewust, nu vol mistrouwen' - heeft Huydecoper aanleiding gegeven zijn licht te laten schijnen over voornaamwoorden in het algemeen en 'Wederkeerende' voornaamwoorden in het bijzonder. Hij had een goede reden om in deze aantekening bij het gebruik van pronomina stil te staan:

> Wy treffen hier eene gunstige gelegenheid aan, om een deel onzer Taale, het welk noch zeer gebrekkig is, op te helderen: te meer, daar ik zie, dat onze voornaamste Taalmeesters, in dit stuk, recht verkeerd gewerkt, en zelfs de duisternis tegen het licht verdeedigd hebben.
> (1730: 421)

Tot de 'Wederkeerende' voornaamwoorden behoren volgens Huydecoper vier woorden: 'ZICH, HAAR, HUNNE, ZYN'. Ze worden zo genoemd 'omdatze *wederkeeren* tot dat geene, waarvanze zyn voortgekomen' (1730: 422). Op deze voornaamwoorden zal uitgebreid worden ingegaan in 7.4.8.10.

7.4.8 Verbuiging / Gebruik

Het laatste accidens dat Moonen met betrekking tot de voornaamwoorden ter sprake heeft gebracht, is declinatio of 'Buiging':

> De Voornaemwoorden worden ook geboogen door de Naemvallen in beide Getallen, maer wyken vry wat van de gemeene Buiginge af
> (1706: 126)

Vanwege het verschil in verbuiging tussen de voornaamwoorden en andere verbuigbare woorden als lidwoorden en naamwoorden, heeft Moonen gemeend er goed aan te doen het grootste deel van zijn hoofdstuk te vullen met paradigma's, die met uitzondering van de twee laatste terug te voeren zijn tot de grammatica van Schottelius (Schaars 1988: 248).

Sewel heeft 'Buyging' ook genoemd als eigenschap van voornaamwoorden:

35 Vgl. 1730: 364: 'Het voornaamwoord, *Myn, Uw*, enz.'.

> En dewyl ze ook geboogen worden, zullen wy derzelver Buyging alhier aantoonen
> (1708: 117)

waarna het hoofdstuk afgesloten wordt met acht bladzijden die nagenoeg uitsluitend paradigma's bevatten.

Evenals Moonen en Sewel heeft Ten Kate ervoor gekozen door middel van ‘Voorbeelden van Verbuiging’ aan te duiden op welke wijze de voornaamwoorden ‘nae vereisch van Stijl’ onderscheiden dienen te worden (1723, I: 469).

In de volgende paragrafen zal een groot aantal paradigma's worden gepresenteerd. De overzichten van Moonen en Sewel zijn uit hun respectieve grammatica's overgenomen. De naar drie stijlen gedifferentieerde paradigma's van Ten Kate zijn gebaseerd op de gegevens die te vinden zijn op de bladzijden 469-510 van het eerste deel van de *Aenleiding*. Om praktische redenen is ervoor gekozen de chronologie in deze overzichten enigszins te doorbreken en de paradigma's van Ten Kate te plaatsen na die van Moonen, Sewel en Huydecoper.

Het zal opvallen dat de paradigma's van Huydecoper, die zijn gemaakt op basis van gegevens uit de *Proeve*, schril afsteken tegen die van zijn voorgangers. Daarbij dienen we ons wel te bedenken dat het geenszins in Huydecopers bedoeling lag complete verbuigingen van alle soorten voornaamwoorden te verstrekken. Doorgaans heeft hij alleen díe naamvalsvormen onder de aandacht van (aankomende) schrijvers, in het bijzonder dichters, willen brengen, die hem bij het lezen van Vondels vertaling en het werk van anderen stoorden of anderszins opmerkelijk schenen.[36]

7.4.8.1 Aanwijzende (Persoonlijke) voornaamwoorden

7.4.8.2 ik - wij

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	ik	ik	
2.	myns	myns, myner	
3.	my	my, aan my	
4.	my	my	
5.		ô ik, ô my	
6.	van my	van my	

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	wy	wy	
2.	onzer	onzer	
3.	ons	ons, aan ons	
4.	ons	ons	
5.		ô wy	
6.	van ons	van ons	

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	ik	ik	ik
2.	van my	van my	van my
3.	my, aen my	my, aen my	my, aen my, me
4.	my	my	my, me
5.			

36 Wat de spelling van de geboden vormen betreft, zij opgemerkt dat eventuele hoofdletters zijn vervangen door kleine letters.

6.	van/met/door my	van/met/door my	van/met/door my

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	wy	wy	wy, we
2.	van ons	van ons	van ons
3.	ons, aan ons	ons, aan ons	ons, aan ons
4.	ons	ons	ons
5.			
6.	van/met/door ons	van/met/door ons	van/met/door ons

7.4.8.3 gij - gij

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	gy	gy	
2.	uws	uws, uwer	
3.	u	u, aan u	
4.	u	u	u
5.	gy	ô gy	gy
6.	van u	van u	

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	gy	gy, gylieden	
2.	uwer	ulieder	
3.	u	aan ulieden, ulieden	
4.	u	ulieden	
5.	gy	ô gylieden	
6.	van u	van ulieden	

Dat voor Huydecoper *u* tot vierde en *gy* tot vijfde naamval enkelvoud strekt, valt af te leiden uit de volgende passage:

> G. Brandt, daarentegen, dat onbegrypelyk kan schynen, zegt *Gy*, voor *U*, in 't Rymeloos Gedicht op de Vreede met Spanje p. 494.
>
> ---- GY, *ô Hollant*,
> *Zal ik dan roepen tot myn ooggetuige, en nu*
> *Tot myn verlosser* ---- voor *U ô Hollant*.
> (1730: 398)

Als het tweede gedeelte van de eerste dichtregel op zichzelf zou voorkomen, had Huydecoper het gebruik van *gy* als enkelvoudige aanspreekvorm goedgekeurd. Maar de tweede regel van Brandts gedicht eist geen vocativus maar een accusativus (‘Zal ik u dan roepen [...]’). Daarvoor bestaat in het Nederlands, zoals Huydecoper heeft opgemerkt, de vierde-naamvalsvorm *u*.

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	gy (du)	gy (du)	gy, je (du)
2.	van u (van dy)	van u (van dy)	van u (van dy)
3.	u, aan u (dy, aan dy)	u, aan u (dy, aan dy)	u, aan u (dy, aan dy)
4.	u (dy)	u (dy)	u (dy)

5.	gy (du)	gy (du)	gy (du)
6.	van/met/door u (van/met/door dy)	van/met/door u (van/met/door dy)	van/met/door u (van/met/door dy)

naamval	**Hoogdravende**	**Deftig**	**Gemeenzaem**
1.	gy, gylieden	gy, gylieden	gy, je
2.	van ulieden	van ulieden	van u
3.	ulieden, aan ulieden	ulieden, aan ulieden	u, aan u
4.	ulieden	ulieden	u
5.	gy, gylieden	gy, gylieden	gy, gylieden
6.	van/met/door ulieden	van/met/door ulieden	van/met/door u

7.4.8.4 hij - zij - het

naamval	Mannelijk Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	hy	hy	
2.	van hem	zyns, zyner	
3.	hem	hem, zich, aan hem	
4.	hem	hem, zich	
5.			
6.	van hem	van hem, van zich	

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	zy	zy	zy
2.	hunner	hunner	hunner
3.	hun	hen, hun, zich, aan hen[37]	hun
4.	hen, ze	hen, zich, ze	hen
5.			
6.	van hun	van hen	hun

Wat de verbuiging van het meervoud betreft kon Huydecoper zich volledig vinden in wat Moonen daarover in zijn grammatica meegedeeld had:

> de Buigingen van dit voornaamwoord geeft ons Moonen zeer wel op, in zyn Spraekk. kap. 21. p. 127. en hebben wy het door alle zyne Naamvallen in eene Zinsluitinge vervat op deeze wyze: ZY *zyn goede vrienden: doch geen* HUNNER *behaagt my, ook behaag ik* HUN *niet; echter haat ik* HEN *niet: maar zal my wel* van HUN *wachten*.
> (1730: 105)

De vijf naamvalsvormen uit de bovenstaande zin tonen aan dat de opmerking van Huydecoper betrekking heeft op de mannelijke of onzijdige verbuiging (zie hieronder voor de vrouwelijke declinatie). Het verschil tussen *hun* en *hen* is volgens hem daarin gelegen dat de eerste vorm zowel derde als zesde naamval is, terwijl de laatste vorm uitsluitend voorkomt als accusativus. Hij heeft geconstateerd dat Vondel zich over het algemeen strikt aan dit onderscheid heeft gehouden.[38] Dit deed Huydecoper deugd

37 Vgl. Sewel 1708: 192: ‘Een groote misslag is het dat men tusschen de *Aanwyzende* Voornaamwoorden *hen* en *haar* [...] geen onderscheyd maakt’, want *hen* is mannelijk en *haar* vrouwelijk.

38 Van Helten (1883: 121) heeft erop gewezen dat Vondel geen scherpe scheiding kent tussen *hun* en *hen* als derde respectievelijk vierde naamval, al komt het onderscheid in diens jongere werk veelvuldiger voor.

want ‘het is een groot sieraad onzer taale, en geeft der redeneeringe daerenboven doorgaans licht en klaarheid’ (1730: 105).[39]

Hoewel Van Lelyveld door Wille (1924: 134) ietwat badinerend getypeerd is als een ‘verlengstuk van Huydecoper’, komt op diverse plaatsen in de tweede druk van de *Proeve* naar voren dat hij geen blind vertrouwen stelde in Huydecoper maar diens tekst met een kritisch oog bezag. Zo schreef Van Lelyveld in een voetnoot bij de zojuist aangehaalde passage:

> wy hebben in onze taal het vermogen niet, om by onze naamwoorden en voornaamwoorden den *Dativus* en *Ablativus*, door verbuiging of verandering van Letters, uittedrukken; maar alleen door behulp onzer voorzetsels, *aan, met, door, van* enz.
> Zulks in een enkel woord intevoeren, en dat alleen in het meervoud, kan in sommige gevallen wel eens klaarheid geven; doch is en blijft eene willekeurige kieschheid, en zal meestal eene noodelooze moeilijkheid veroorzaken: wie zal ons bewyzen, welke van onze *Praepositiones* by voorb.

39 Vgl. Hooft in *Waerneming* XXXI: ‘My zoude best dunken den *Datyf* te maken HUN in *Singulari* [lees: *Plurali*, RdB] om hem te onderscheiden van den *Accusatyf ejusdem numeri*’ [geciteerd naar Ten Kate 1723, I: 723-724]. Vgl. Van der Wal 1992: 236.

> een *Accusativus*, welke een *Ablativus* beheerschen? Iedere taal heeft hare eigenschappen, buiten welke geen taalopbouwer behoort te gaan.
> (1782: 240)

Deze uitlating heeft Van Lelyveld mogelijk gedaan onder invloed van Ten Kates *Aenleiding*. Volgens die taalkundige kunnen *hun* en *hen* namelijk zowel dativus als ablativus zijn in de 'hoogdravende' en 'deftige' stijl:[40]

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	hy	hy	hy
2.	van hem	van hem	van hem
3.	hem, aan hem	hem, aan hem	hem, aan hem
4.	hem	hem	hem
5.			
6.	van/met/door hem	van/met/door hem	van/met/door hem

naamval	Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	zy, zylieden	zy, zylieden	zy, ze
2.	van hen, van hun, van haerlieden	van hen, van hun, van haerlieden	van haer
3.	hen, hun, haerlieden, aen hen, aen hun, aen haerlieden	hen, hun, haerlieden, aen hen, aen hun, aen haerlieden	haer, aen haer
4.	hen, hun, haerlieden	hen, hun, haerlieden	haer
5.			
6.	van/met/door hen/ hun/haerlieden	van/met/door hen/ hun/haerlieden	van/met/door haer

naamval	Vrouwelijk Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	zy	zy	
2.	van haer	haars	
3.	haer	haar, zich, aan haar	
4.	haer, ze	haar, zich	haar, ze

40 Vgl. *ANS* 1984: 170-171.

5.		
6.	van haer	van haar, van zich

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	zy	zy	
2.	haerer	haarer	
3.	haer	haar, zich, aan haar	
4.	haer, ze	haar, ze	
5.			
6.	van haer	van haar, van zich	

In vers 60 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Wat gaef uw hart behaege en luste: ik schenk het u’ - was het volgens Huydecoper ‘noodzaakelyk’ dat het voornaamwoord *het* werd vervangen door het voornaamwoord *haar*, omdat er wordt verwezen naar

het niet-persoonlijke, vrouwelijke zelfstandige naamwoord *gaaf*. In de gegeven versregel vond hij *haar* echter ‘niet alte wel’ klinken, waarom hij heeft voorgesteld - ‘beter zou misschien zyn’ - *haar* te vervangen door het onbeklemtoonde *ze* (1730: 102).

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	zy	zy	zy, ze
2.	van haer/heur	van haer/heur	van haer/heur
3.	haer/heur, aan haer/heur	haer/heur, aan haer/heur	haer/heur, aan haer/heur
4.	haer/heur	haer/heur	haer/heur
5.			
6.	van/met/door haer/heur	van/met/door haer/heur	van/met/door haer/heur

naamval	Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	zy, zylieden	zy, zylieden	zy, ze
2.	van haer, van heur, van haerlieden	van haer, van heur, van haerlieden	van haer
3.	haer, heur, haerlieden, aen haer, aen heur, aen haerlieden	haer, heur, haerlieden, aen haer, aen heur, aen haerlieden	haer, aen haer
4.	haer, heur, haerlieden	haer, heur, haerlieden	haer
5.			
6.	van/met/door haer/heur/ haerlieden	van/met/door haer/heur/ haerlieden	van/met/door haer

naamval	Onzijdig Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	het		
2.	van het		
3.	het		

4.	het
5.	
6.	van het

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	zy		
2.	hunner		
3.	hun		
4.	hen, ze		
5.			
6.	van hen		

Noch Sewel noch Huydecoper bieden informatie over de verbuiging van het voornaamwoord *het*; Ten Kate maakt alleen melding van het meervoud van het onzijdige geslacht:

naamval	Ten Kate Hoogdravende	Deftig	Gemeenzaem
1.	zy, zylieden	zy, zylieden	zy, ze
2.	van hen, van hun, van haerlieden	van hen, van hun, van haerlieden	van haer
3.	hen, hun, haerlieden, aen hen, aen hun, aen haerlieden	hen, hun, haerlieden, aen hen, aen hun, aen haerlieden	haer, aen haer
4.	hen, hun, haerlieden	hen, hun, haerlieden	haer
5.			
6.	van/met/door hen/ hun/haerlieden	van/met/door hen/ hun/haerlieden	van/met/door haer

7.4.8.5 deze - dit

naamval	Mannelijk Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	dees	deez	
2.	van deezen	deezes	
3.	deezen	deezen	
4.	deezen	deezen	deezen
5.			
6.	van deezen	van deezen	

Huydecoper merkt op pagina 425 van de *Proeve* op dat de verbogen vorm *deezen* correspondeert met het Latijnse *hunc*.

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	deeze	deeze	
2.	deezer	deezer	
3.	deezen	deezen, aan deeze	
4.	deeze	deeze	
5.			

6.	van deeze	van deeze	

naamval	Vrouwelijk Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	deeze	deeze	
2.	deezer	deezer	
3.	deeze	aan deeze	
4.	deeze	deeze	
5.			
6.	van deeze	van deeze	

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	deeze	deeze	
2.	deezer	deezer	
3.	deeze	deezen, aan deeze	
4.	deeze	deeze	
5.			
6.	van deeze	van deeze	

Onzijdig

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	dit	dit	
2.	van dit	van dit	
3.	dit	aan dit	
4.	dit	dit	dit
5.			
6.	van dit	dan dit	

Dat Huydecoper *dit* als de vierde naamval van het voornaamwoord *dit* beschouwt, blijkt uit bladzijde 386 van de *Proeve* waar Huydecoper spreekt over ‘den *Accusat.* DIT’.

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	deeze	deeze	
2.	deezer	deezer	
3.	deezen	deezen, aan deeze	
4.	deeze	deeze	
5.			
6.	van deeze	van deeze	

7.4.8.6 die - dat

Moonen heeft uitdrukkelijk te kennen gegeven dat er geen verschil bestaat in verbuiging tussen het aanwijzende en het betrekkelijke voornaamwoord *die*[41].

Mannelijk

41 Vgl. Moonen 1706: 128: ‘Het Voornaemwoort *Die*, het zy Aenwyzend, *Iste*, het zy Betreklyk, *Qui*, dat in het Vrouwelyke Geslachte ook *Die*, in het Onzydige *Dat* heeft, wordt door alle Geslachten dus geboogen’.

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	die	die	
2.	diens	diens	
3.	dien	dien	
4.	dien	dien	dien
5.			
6.	van dien	van dien	

Op bladzijde 391 van de *Proeve* schrijft Huydecoper dat 'DIEN [...] het *Demonstrativum* EUM of ILLUM' is.[42]

42 Vgl. 1730: 425: 'DIEN (Lat. ILLUM)'.

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	die	die	
2.	dier	dier, van die	
3.	dien	dien, aan die	
4.	die	die	
5.			
6.	van die	van die	

Als derde naamval meervoud heeft Moonen in het paradigma op bladzijde 128 ‘Dier’ opgegeven. Deze vorm dient volgens het overzicht met de ‘ZWAERSTE DRUKFEILEN’ veranderd te worden in ‘Dien’ (1706: 358).

	Vrouwelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die	die	
2.	dier	dier, van die	
3.	die	aan die	
4.	die	die	
5.			
6.	van die	van die	

naamval	Moonen	Sewel	Huydecoper
1.	die	die	
2.	dier	dier, van die	
3.	die	dien, aan die	
4.	die	die	
5.			
6.	van die	van die	

	Onzijdig		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	dat	dat	
2.	van dat	van dat	
3.	dat	aan dat	
4.	dat	dat	
5.			

6.	van dat	van dat

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die	die	
2.	dier	dier, van die	
3.	dien	dien, aan die	
4.	die	die	
5.			
6.	van die	van die	

Het ‘Vraegende Voornaemwoort *Wie, Wie, Wat*’ wordt in Moonens spraakkunst net zo verbogen als het ‘Aenwyzende’ voornaamwoord. Als gevolg daarvan zal de tweede naamval vrouwelijk enkelvoud van *wie wier* zijn; de naamvalsvorm ‘Wiens’ (1706: 130) zal daarom wel onjuist zijn.

7.4.8.7 deze (dit) - die (dat)

Moonen heeft het verschil in betekenis tussen de voornaamwoorden *deze* en *die* duidelijk gemaakt door er een Latijnse vertaling van te geven: '*Die*, ille' - wat verderop is - en '*Dees*, hic' (1706: 125) - wat bij de spreker is. Sewel heeft de paradigma's van zowel *Deez* als van *Die* af laten drukken, maar hij heeft niet vermeld waarin beide voornaamwoorden zich semantisch van elkaar onderscheiden. Ten Kate heeft zich evenals Moonen van het Latijn bediend om het hierboven genoemde verschil tussen beide vormen kenbaar te maken: *deze* betekent 'hic', *die* 'ille'. Het eerste voornaamwoord verwijst naar 'de nabij-gelegene of laetstgenoemde', het tweede refereert aan 'de wijder-af-zijnde of eerstgenoemde' zaken. Wanneer beide voornaamwoorden kort na elkaar gebruikt worden, kan men volgens Ten Kate in plaats van *die* tevens gebruik maken van het pronomen *gene* 'ille', 'dat niet zonder zijnen Overbuer DEZE gebruikt word' (1723, I: 484).

Huydecoper was dezelfde mening toegedaan als Ten Kate. Ook hij vond namelijk

> dat *Deeze en Die*,[43] in één verband van rede geplaatst, verschillen, even als in 't Latyn *Hic & Ille*, en als by ons *Deeze en Geene;* of, om duidelyk te spreeken, even als *de Een en de Ander?*
> (1730: 426)

Om deze reden vond Huydecoper het laakbaar dat Nylöe in de uit 1711 daterende derde druk van de *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* wilde dat men zou schrijven: 'Ik heb dezen tuin laaten omgraaven, om dien te bezaaien'.[44] Dit was in Huydecopers ogen een schoolvoorbeeld van een zogeheten *Qui pro Quo*, want 'DIEN (Lat. ILLUM) wyst ons tot een' andren tuin, dan DEEZEN (Lat. HUNC)' (1730: 425). Dat het taaladvies van Nylöe geen navolging verdiende, heeft Huydecoper zijn lezers door middel van een komische vergelijking proberen in te prenten:

> die *DEEZEN tuin omgraaft, om DIEN te bezaaien*, doet even of hy zyn' *Hond* de nagels afsneedt, opdat zyn *Kat* niet zou krabben.
> (1730: 426)

Heeft Huydecoper op bladzijde 426 van de *Proeve* het verschil in betekenis tussen *deeze* en *geene* in het voorbijgaan aan de orde gesteld, in de 'Byvoegsels en verbeteringen' heeft hij deze tegenstelling uitvoeriger ter sprake gebracht:

> Uit de Spreekwyze van *deeze en geene*, waarvoormen anders zegt, *deeze en die*,[45] zien we klaar, dat *geene* het zelfde betekent met *die*,[46] in 't Latyn, *is* of *ille*.

43 Vgl. 1730: 638: 'en zo ook, by een noodwendig gevolg, de Onz. *Dit* en *Dat*'.

44 Vgl. Nylöe 1711: 67: '*Zelf*, en *de zelve* worden veeltyts qualyk gebruikt, als in deze manieren van spreken [Idots] *ik hebbe dezen tuin laten omgraven om den zelven te bezaaien*, voor, om *dien* te bezaaien'.

45 Hoewel het gecursiveerde voegwoord *en* in deze en in de vorige 'Spreekwyze' anders doet vermoeden, blijkt uit de door Huydecoper geleverde voorbeeldzinnen dat *deeze en geene* en *deeze en die* niet als een eenheid opgevat dienen te worden.

46 Huydecoper heeft opgemerkt dat Jeremias de Decker het lidwoord 'op eene zonderlinge wyze' gebruikt in de woordgroep *de die*, weer te geven met 'de zodanigen'. Mits

(1730: 620)

Terstond heeft Huydecoper hierop laten volgen dat het voornaamwoord *die* ook vaak gebruikt wordt in zinnen waar men in het Latijn *qui*, ‘dat is, *de welke*’, zou schrijven (1730: 620). Anders gezegd, in het Nederlands kan *die* dienst doen als pronomen demonstrativum en als pronomen relativum. Dit heeft ertoe geleid dat men een enkele maal,

> zelfs by veelen onzer beste Schryveren, 't Onzydige, *het geene*, gebruikt vindt voor *het welke* (*quod*), in plaatse van voor *dat* (*id, illud*)*:* het welk niet behoorde te geschieden.[47]
> (1730: 620)

spaarzaam gebruikt, kan *de die* Huydecopers goedkeuring wegdragen (1730: 37). In de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ heeft de taalgeleerde geschreven dat in de zeventiende eeuw *de deeze* meer dan *de die* wordt aangetroffen. En voor ‘het thans gebruikelyke’ *deeze en geene* werd in die eeuw ook af en toe *de deeze en de geene* gevonden (1730: 620).

47 Vgl. 1730: 620: ‘Omtrent het Onzydige *het geene*, merken wy hier kortelyk aan, datmen niet wel zegt, *het werk*, 'T GEEN *ik begonnen heb:* moet zyn, DAT, of 'T WELK *ik beg*.’.

Impliciet heeft Huydecoper met deze opmerking kritiek geleverd op Ten Kate, die op bladzijde 489 van het eerste deel van de *Aenleiding* voor de eerste naamval enkelvoud onzijdig schreef: 'EEN KIND, DAT, HET GENE, HET WÉLKE (*quod*)'.

De met het onzijdige voornaamwoord *het geene* corresponderende mannelijke en vrouwelijke vorm *de geene* heeft Huydecoper slechts in één geschrift - 'het Treurspel van Horace en Curace, berymd door den Raadpens. J. de Wit' - als betrekkelijk voornaamwoord aangetroffen. Tegen dat gebruik hoefde hij dus niet in verzet te komen: 'Ik verwacht niet, dat iemand dit nu zal naarvolgen' (1730: 620).

Kan het 'Onzydige' voornaamwoord *het geene* dus niet het ambt van betrekkelijk voornaamwoord bekleden, het wordt 'zeer wel' gebruikt in een zin als ''T GEEN, *ik doe, is een zwaar werk*'[48] omdat

> daar alleenlyk *'t geen*, zo veel zegt, als *dat het welk*, in 't Latyn, *id quod*.[49] en dus past het nergens wel, dan daar het deeze Omschryving kan lyden.[50] (1730: 620)

Om in hedendaagse termen te spreken: Huydecoper heeft hier aangegeven dat het pronomen demonstrativum *'t geen* kan fungeren als een relativum met ingesloten antecedent. In de betekenisomschrijving *dat het welk* is *het welk* namelijk het betrekkelijk voornaamwoord en het aanwijzend voornaamwoord *dat* het expliciete antecedent.[51]

Van Lelyveld heeft zich evenals Huydecoper gestoord aan het gebruik, 'of liever misbruik', van *het geene* als betrekkelijk voornaamwoord. Om die reden heeft hij in de tweede uitgave van de *Proeve* schrijvers en dichters het zojuist besproken 'Byvoegsel' van Huydecoper warm aanbevolen, en 'ter nadere opheldering en bevestiging' van de kwestie verwezen naar Alewijns 'Verdediging der voornaamste Dichterlyke Vryheden' (Van Lelyveld 1782: 98). In deze verhandeling, opgenomen in het derde deel van de *Werken van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, heeft Alewijn drie argumenten aangevoerd om aan te tonen dat *het geen* nooit als 'betreklijk steêwoord <voornaamvwoord>' gebruikt kan worden. In de eerste plaats zou dit niet in overeenstemming zijn met de 'beteekenis' van de mannelijke en vrouwelijke pendanten: aangezien er in het Nederlands wordt gesproken van *De gene, die daar spreekt: Is, qui (Ea, quae) loquitur* behoort het ook te zijn *Het*

48 Ten Kate heeft *'t gene* gerangschikt onder de '*Relativa*' die een vooruitwijzende functie hebben, zoals blijkt uit het voorbeeld: ''T GENE ONS QUÉLDE, WAS HET WATER' (1723, I: 492).

49 Strikt genomen zou Huydecopers voorbeeldzin volgens Alewijn in zijn 'Verdediging der voornaamste Dichterlyke Vryheden' moeten worden afgekeurd: 'Niet te min verbeelde ik my, dat het gebruik van *het gene*, in de betekenis van *het gene dat, id quod*, reeds zo gevestigd is, dat men het uitlaten van het betreklyke steêwoord <voornaamwoord> *dat* achter *het gene* wel aan[n]emen mag, als eene uitzondering op alles, wat wy boven beweerd hebben, en dus berusten in de aanmerking van den heer Huydecoper, in de byvoegsels op zyne proeve, bl. 620.' (Alewijn 1774: 118).

50 Bij het mannelijke en vrouwelijke *de geen* is een dergelijke omschrijving niet mogelijk: 'In de twee andere Geslachten volgt, na *de geene*, nu altyd het uitgedrukte *die*, d.i. *de welke*' (1730: 620). Zeven jaar eerder had ook Ten Kate opgemerkt dat *de gene* en *het gene* - '*Pronomina*, die den *Artic*: *Defin:* DE [...] voor zig hebben' - strekken 'tot een Voorlooper van het *Relativum* DIE, WÉLKE, DEWÉLKE' (1723, I: 496).

51 Vgl. *ANS* 1984: 254.

gene, dat ik doe: Id, quod facio. In de tweede plaats zou *het geene* als betrekkelijk voornaamwoord afwijken van de ‘rangschikking’ <volgorde> in het mannelijk, het vrouwelijk en het meervoud: het is bijvoorbeeld *De gene, die my eert* en niet *Die, de gene my eert*. In de derde plaats zal men *het gene* bij de ‘ouden’ doorgaans als pronomen demonstrativum aantreffen (Alewijn 1774: 117).

7.4.8.8 Betrekkelyke voornaamwoorden

Moonen heeft opgemerkt dat het betrekkelijk voornaamwoord *die* op dezelfde wijze verbogen wordt als het gelijkluidende aanwijzende voornaamwoord. Er wordt hier ervan uitgegaan dat de verbuiging van het 'Betreklyke' voornaamwoord *wie* (1706: 125) overeenstemt met die van het 'Vraegende' voornaamwoord *wie* dat 'op zich zelfs, en zonder volgende Naemwoorden' - anders gezegd substantivisch - voorkomt. Wordt het interrogativum daarentegen 'in de samenvoeginge' - met andere woorden adjectivisch - gebruikt, dan gaat 'in alle Geslachten', 'in beide Getallen' en 'by alle Naemvallen' het 'Onzydige *Wat*' aan het zelfstandig naamwoord vooraf: *wat man? wat vrouwen? wat kints vader?* (1706: 130-131).

Hierboven hebben we gezien dat Sewel het voornaamwoord *die* niet genoemd heeft bij de betrekkelijke voornaamwoorden. Wel heeft hij *wie* daartoe gerekend. Op bladzijde 121 van zijn *Nederduytsche spraakkonst* heeft hij de verbuiging ervan aan de orde gesteld. Niet alle daar gepresenteerde naamvalsvormen schijnen betrekking te hebben op *wie* als betrekkelijk voornaamwoord. Het is althans niet aannemelijk dat Sewel in de nominativus mannelijk enkelvoud, vrouwelijk enkelvoud en meervoud *wat*, in de dativus meervoud *aan wat* en in de accusativus meervoud *wat* als relativum geschreven zal hebben. Die naamvalsvormen zullen uitsluitend betrekking hebben op het vragend voornaamwoord *wat*. Dit lijkt door de volgende passage bevestigd te worden: 'Het woord *Wat* wordt in alle geslachten, en ook in 't Meervoudige, gebruykt, als *Wat Hollander?* in plaats van *Welk een Hollander*' (1708: 122). We ontmoeten het voornaamwoord *wat* hier dus - om met Moonen te spreken - 'in de samenvoeginge', in bijvoeglijk gebruik.

	Mannelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die; wie	wie	die; -
2.	diens; wiens	wiens	-; wiens
3.	dien; wien	wien	-; wien
4.	dien; wien	wien	dien; -
5.			
6.	van dien;		
	van wien	van wien	

Dat de eerste-naamvalsvorm *die* volgens Huydecoper correspondeert met het Latijnse *qui*, blijkt het duidelijkst op pagina 387 van de *Proeve*, waar hij spreekt 'van den *Nominativus*, DIE'.[52] Op dezelfde bladzijde heeft Huydecoper gewag gemaakt van 'de voorgaande *Dativus*, WIEN' (1730: 387).

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die; wie	wie	

52 Vgl. 1730: 387: 'Dit Betrekkelyke Voornaamwoord DIE [*Qui*]' en 1730: 391: 'DIE is het *Relativum* QUI'.

2.	dier; wier	wier
3.	dien; wien	wien, aan wie,
4.	die; wie	wie
5.		
6.	van die;	
	van wie;	van wie

Huydecoper heeft er in de aantekening bij vers 60 van het veertiende boek van de *Herscheppinge* - 'En mits zy dienze mint niet deeren kon noch schaden' - op gewezen dat Vondel in een bestek van nog geen honderd regels tot drie maal toe in de vierde naamval mannelijk *die* heeft gebezigd in plaats van het grammaticaal correcte *dien* ('voor *dieze*, lees *dienze*').[53] Het gebruik van *die* in plaats van *dien* had Huydecoper 'meermaalen' aangetroffen in geschriften van de Ouden, 'die in dit betrekkelyke Voornaamwoord het Manl. geslacht, anders wel waargenomen <in andere gevallen correct in acht genomen>, dikwils niet uitdrukken' (1730: 540).[54] Onder verwijzing naar deze aantekening heeft Huydecoper naar aanleiding van vers 572 van datzelfde boek - ''t Is om een' graeu <snauw> te doen, dat zal ik niet ontzien' - opgemerkt:

> voor *dat* zou hier beter zyn, *dien*, t.w. *graeu:* en zo behoorde het te weezen.
> (1730: 134)

In de betekenis 'snibbige uitval, snauw' is het woord *graeu* volgens Huydecoper dus van het mannelijk geslacht; wordt met het zelfstandig naamwoord *graeu* echter het 'plebs' bedoeld, dan zal *graeu* voor hem onzijdig zijn geweest.[55]

Vers 833 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Hier quam de dochter des centauwers by, wiens oogen' - gaf Huydecoper aanleiding een beschouwing te geven over de verbuiging van het betrekkelijk voornaamwoord *wie*. Op een aantal punten week Vondel af van de declinatie die Huydecoper voorstond, te weten in de tweede naamval vrouwelijk enkelvoud:

> *wiens* behoorde hier te zyn *wier*, tot aanwyzing van 't vrouwelyke geslacht. Maar Vondel gebruikt *wier* alleen in 't meervoudige: in 't eenvoudige altyd *wiens*, zo wel in 't vrouwelyke als mannelyke.[56]
> (1730: 159)

en in de derde naamval vrouwelijk enkelvoud:

> de *n* kan in het vrouwl. noit komen: echter schryft hy ook *wien* in *Dat. Sing.* B.X. v.150.
> *Der* moeder *van de goôn*, wien *'t loof wert opgedraegen*.[57]
> (1730: 159)

Hieraan heeft Huydecoper de conclusie verbonden dat 'hier 't gezag van Vondel niet geldt, hoewel Moonen zich daarnaar geschikt hebbe' (1730: 159): als tweede naamval enkelvoud vrouwelijk heeft deze in zijn grammatica namelijk *wiens* vermeld.[58] Huydecoper heeft vervolgens opgemerkt dat de vorm die Moonen in de derde naamval

53 Vgl. Van Helten 1883: 131, waar onder andere verwezen wordt naar de drie door Huydecoper opgemerkte gevallen.

54 Vgl. Van Loey 1976: 48; Stoett 1977: 33.

55 Vgl. Van Hoogstraten 1700: 30: 'GRAEU *o.* [...] Dog genomen voor een schorre reden, den verstoorden ontvallen is het *m*'.

56 Zie Van Helten 1883: 132-133.

57 Dit voorbeeld laat zien dat de (*n*)*s* voor Vondel een casussymbool is en niet een teken ter aanduiding van het genus.

58 Dat hier geen sprake kan zijn van een drukfout, blijkt er uit de voorbeeldzin '*de vrou, wiens man gestorven is*' (1706: 125).

heeft voorgeschreven - *wie* - niet in overeenstemming is met de taal van Vondel, die in de derde naamval enkelvoud vrouwelijk *wien* schreef (1730: 159).

Omdat Huydecoper niet de indruk heeft willen wekken 'nieuwe wetten na [lees: *ná*] deeze meesters [Moonen en Sewel,[59] RdB] te willen invoeren', heeft hij voor nadere gegevens over de verbuiging van het betrekkelijk voornaamwoord *wie* verwezen naar de 72e van Hoofts 'Waernemingen op de Hollandsche Tael'. De aldaar opgegeven verbuiging van het

59 De laatste heeft volgens Huydecoper een 'misslag' begaan, 'dewyl hy *wier* ook zegt te zyn de *Genitiv.* van het vrouwelyke *welke:* doch dat is *welker* alleen, en niet *welker of wier*, gelyk hy zegt' (1730: 159).

vrouwelijk betrekkelijk voornaamwoord *wie* is in het onderstaande overzicht onder Huydecoper opgenomen.

	Vrouwelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die; wie	wie	wie
2.	dier; wiens	wier	wier
3.	die; wie	aan wie	wie, wier
4.	die; wie	wie	wie
5.			o
6.	van die;		wie
	van wie	van wie	

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die; wie	wie	wie
2.	dier; wier	wier	wier
3.	die; wie	wien, aan wie	wie, wier
4.	die; wie	wie	wie
5.			o
6.	van die;		wie, wier
	van wie	van wie	

De verbuiging van het onzijdig betrekkelijk voornaamwoord *wat* gaat volgens Moonen en Sewel als volgt; Huydecoper heeft hierover geen informatie geboden.

	Onzijdig		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	dat; wat	wat	
2.	van dat;		
	van wat	van wat	
3.	dat; wat	aan wat	
4.	dat; wat	wat	
5.			
6.	van dat;		
	van wat	van wat	

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Huydecoper**
1.	die; wie	wie	

2.	dier; wier	wier
3.	dien; wien	wien, aan wie
4.	die; wie	wie
5.		
6.	van die;	
	van wie	van wie

7.4.8.9 Bezittelijke voornaamwoorden

Moonen heeft voor elk geslacht - zowel van de stam (*zyn, haer*) als van de uitgang (*zyn, zyne*; *haer, haere*) - in een afzonderlijk paradigma aangegeven hoe het bezittelijk voornaamwoord in het meervoud verbogen dient te worden. Het enige verschil tussen de drie

genera is dat het pronomen possessivum in het vrouwelijk in de derde naamval meervoud *myne* heeft, terwijl die naamvalsvorm in het mannelijk en in het onzijdig *mynen* luidt (1706: 132-133).

Het bijzondere aan de paradigma's uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* is, dat die grammaticus in het enkelvoud binnen elk geslacht een unieke genitief-, datief-, accusatief- en ablatiefvorm heeft vermeld. Sewel heeft zich wat al te zeer door de drang tot differentiatie laten leiden, waardoor de verschillende naamvals- en geslachtsvormen een wat geforceerde indruk maken. In de pluralis heeft Sewel geen onderscheid gemaakt tussen mannelijk, vrouwelijk en onzijdig (1708: 122-124). Hij wordt daarin gevolgd door Ten Kate, die er echter op heeft gewezen dat de derde naamval meervoud mannelijk en onzijdig in de verheven stijl ook *mynen* kan zijn.[60] De pronomina uit de paradigmata van Ten Kate zijn ontleend aan bijlage 6, die een overzicht bevat van de verbuiging van de pronomina in de 'hoogdravende', 'deftige' en 'gemeenzame' stijl. Over het algemeen heeft Ten Kate niet aangegeven tot welke stijl een bepaalde verbogen vorm behoort.

	Mannelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1.	myn	myn	myne, myn
2.	myns	myns	van mynen, mynes
3.	mynen	mynen	mynen, aan mynen
4.	mynen	mynen	mynen
5.	myn		
6.	van mynen	van mynen	van mynen

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1.	myne	myne	myne, myn
2.	myner	myner, van myne	van myne, van myn, myner
3.	mynen	mynen, aan myne	myne, myn, aen myne, aen myn, mynen
4.	myne	myne	myne, myn
5.	myne		
6.	van myne	van myne	van myne, van myn

	Vrouwelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1.	myne	myne	myne, myn

60 Vgl. Ten Kate 1723, I: 509: '*Dat*: Even als de *Nom*:, of ook wel AEN daer voor; als mede in 't Verhev: bij 't M. & N: ook wel N agter aen, dog als dan zonder AEN'.

2.	myner	myner	van myne, myner
3.	myne	aan myne	myne, aan myne
4.	myne	myne	myne
5.	myne		
6.	van myne	van myne	van myne

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate
1.	myne	myne	myne, myn
2.	myner	myner, van myne	van myne, van myn, myner
3.	myne	mynen, aan myne	myne, myn, aen myne, aen myn
4.	myne	myne	myne, myn
5.	myne		
6.	van myne	van myne	van myne, van myn

Onzijdig

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate
1.	myn	myn	myn
2.	myns	van myn	van myn, mynes
3.	myn, mynen	aan myn	myn, aan myn
4.	myn	myn	myn
5.	myn		
6.	van myn, mynen	van myn	van myn

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate
1.	myne	myne	myne, myn
2.	myner	myner, van myne	van myne, van myn, myner
3.	mynen	mynen, aan myne	myne, myn, aen myne, aen myn
4.	myne	myne	myne, myn
5.	myne		
6.	van myne	van myne	van myne, van myn

Moonen heeft vermeld dat de ‘Bezittende Voornaemwoorden *Myn, Zyn, Uw, Hun, Haer*’ in alle geslachten op identieke wijze worden verbogen (1706: 131). Hoe het voornaamwoord *ons* diende te worden gedeclineerd, heeft hij door middel van afzonderlijke paradigma's laten weten; de verbuiging van het voornaamwoord *ons* namelijk niet voor elk van de drie geslachten - mannelijk, vrouwelijk, onzijdig - gelijk. Sewel heeft erop gewezen dat de verbuiging van het voornaamwoord ‘*Zyn*’

identiek is aan die van '*Myn*'. Hoewel dat ook geldt voor '*Ons*', heeft hij - wellicht in navolging van Moonen - voor '*Ons*' wèl de verschillende naamvalsvormen in aparte rijtjes gepresenteerd. Voor Ten Kate bestond er slechts op één punt verschil tussen '*Onze*' en de overige bezittelijke voornaamwoorden. Konden de laatste - bij adjectivisch gebruik - in de nominatief enkelvoud en in de nominatief en accusatief meervoud mannelijk en vrouwelijk 'bij inkrimping' de finale *e* achterwege laten (*myn* in plaats van *myne*), ten aanzien van *onze* merkte hij op 'dat het *Possessivum* ONZE bij een volgend *Masc*: & *Foem*: zig volledig houd, zelf in de daeglijkse Praettael'. Daarom zal men volgens Ten Kate (1723, I: 485) nooit spreken van '*Ons Vórst*, nogte *Ons Dienstmeid*'.[61] Huydecoper lijkt in eerste instantie dezelfde mening toegedaan:

> thans zegtmen doorgaands *ons*, alleen in 't Onzydig Geslachte, als *ons huis;* anders *onze*.
> (1730: 513)

Anders geformuleerd; *onze* komen we tegen in het mannelijk en in het vrouwelijk geslacht. Vondel, zo heeft Huydecoper geconstateerd, heeft geen onderscheid gemaakt tussen *onze* en *ons*:

61 Zie ook 1723, I: 507-508.

> by Vondel evenwel vindenwe *ons* in alle Geslachten; ook in 't Meerv. getal.[62]
> (1730: 513)

Ook in gedichten van andere goede schrijvers heeft Huydecoper voorbeelden van de vorm *ons* aangetroffen, waarna hij het advies uitgebracht heeft om het gebruik van *ons* in mannelijk en vrouwelijk enkelvoud en in het meervoud te beperken tot de dichterlijke taal:

> in ongebonden styl zouden wy dit niet naarvolgen: in vaarzen hebben wy 'er niets tegen.
> (1730: 513)

Opmerkelijk is het dat Hinlópen in de tweede druk van de *Proeve* Vondels gebruik van het uitgangsloze *ons* ter verklaring in een oude traditie heeft willen plaatsen toen hij schreef: 'VONDEL, en op zijn voorbeeld, anderen hebben hier in de ouden, of misschien de tale van hunnen tijd gevolgd, die noch op 't spoor der ouden liep' (1788: 163-164).[63]

		Mannelijk		
naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**	**Huydecoper**
1.	onze	ons	onze	onze, ons
2.	van onzen, onzes	onzes	van onzen, onzes	
3.	onzen	onzen	onzen, aen onzen	
4.	onzen	onzen	onzen	
5.	onze			
6.	van onzen	van onzen	van onzen	

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**	**Huydecoper**
1.	onze	onze	onze	onze, ons
2.	onzer	onzer, van onze	van onze, onzer	
3.	onzen	onzen, aan onze	onze, aen onze,	
4.	onze	onze	onze	
5.	onze			
6.	van onze	van onze	aan onze, onzer	

Vrouwelijk

62 Zie Van Helten 1883: 105.
63 Vgl. Van Helten 1883: 105.

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate	Huydecoper
1.	onze	onze	onze	onze, ons
2.	onzer	onzer	van onze, onzer	onzer, van onze, van ons
3.	onze	aan onze	onze, aen onze	
4.	onze	onze	onze	
5.	onze			
6.	van onze	van onze	van onze, onzer	

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate	Huydecoper
1.	onze	onze	onze	onze, ons
2.	onzer	onzer, van onze	van onze, onzer	
3.	onze	onzen, aan onze	onze, aen onze	
4.	onze	onze	onze	
5.	onze			
6.	van onze	van onze	aen onze, onzer	

Huydecoper heeft evenals Ten Kate in de tweede naamval enkelvoud vrouwelijk twee vormen erkend: *onzer* en *van onze* (*van ons*).[64] Aan de eerste variant gaf hij de voorkeur in dichterlijke taal, omdat hij met Ten Kate van mening was dat vormen als *onzer* 'veel deftiger' waren om een genitivus uit te drukken dan een omschrijving met behulp van het voorzetsel *van* (1730: 170). Hiervan heeft hij in de *Proeve* op nog twee andere plaatsen blijk gegeven: '*O wysheit van onze eeu;* of, dat <wat> ik liever zag, *onzer eeu*' (1730: 501) en 'Hier evenwel zou Vondel, voor *van ons*, beter geschreeven hebben, *de plondraer* ONZER *stede*' (1730: 513-514).

naamval	Moonen	Onzijdig Sewel	Ten Kate	Huydecoper
1.	ons	ons	ons	ons
2.	van ons, onzes	van ons	van ons, onzes	
3.	ons, onzen	aan ons	ons, aan ons	
4.	ons	ons	ons	
5.	ons			
6.	van ons, onzen	van ons	van ons	

naamval	Moonen	Sewel	Ten Kate	Huydecoper
1.	onze	onze	onze	onze, ons
2.	onzer	onzer, van onze	van onze, onzer	
3.	onzen	onzen, aan onze	onze, aan onze	
4.	onze	onze	onze	
5.	onze			
6.	van onze	van onze	van onze, onzer	

7.4.8.10 Wederkeerende voornaamwoorden

Op pagina 421 van de *Proeve* heeft Huydecoper naar aanleiding van de korte inhoud die Vondel aan het negende boek van de *Herscheppinge* heeft doen voorafgaan, geschreven:

> Daar worden drie vrouwen genoemd, *Iöle, Alkmene, Galantis;* en eene vierde beschreeven onder de naam van *Zuster*. Nu is de vraag, of men bescheidelyk <nauwkeurig>, en op drie byzondere wyzen (t.w. zonder herhaaling van eenigen naam) wie deezer drie de gemelde Zuster toekome,

64 Dat het navolgende betrekking heeft op de verbuiging van het voornaamwoord *ons* vóór vrouwelijke woorden, volgt uit de door Huydecoper gegeven voorbeelden: *eeuw* en *stad* zijn beide van het vrouwelijk geslacht.

kan uitdrukken? Ik oordeel ja: te weeten, dat onze taal daartoe byzondere Voornaamwoorden heeft.
(1730: 421)

Huydecoper was er op gebrand dit te laten zien, omdat het naar zijn zeggen nog niet eerder door iemand was aangetoond. In het volgende citaat komt naar voren welke voornaamwoorden in het Nederlands gebruikt zouden moeten worden om de relatie tussen de drie met name genoemde vrouwen en de anonieme zuster duidelijk tot uitdrukking te laten komen. Daarbij zal zeker hebben meegespeeld dat zo de differentiërende mogelijkheden van het Nederlands tot hun recht zouden komen. Hieruit zou blijken dat het Nederlands beter is dan andere talen.

Iöle is de geene die gezeid wordt te verhaalen. is nu deeze Zuster de *Zuster van Iöle;* zo moest 'er staan *haar: Iöle verhaalde van HAAR zuster*, enz. *de SUA sorore*. Was het de *Zuster van Alkmene;* zo diende men te schryven *der zelver: Iöle verhaalde Alkmene van DER ZELVER zuster*, enz. *de EIUS sorore*. Was het de *Zuster van Galantis;* zo zoumen, om een derde Voornaamwoord te

> gebruiken, duidelykst zeggen, van *de zuster VAN DEEZE*, gelykmen in 't Latyn zou schryven, *de HUIUS sorore*.
> (1730: 421)

Huydecoper zal de Latijnse voorbeelden *sua, eius* en *huius* niet alleen vermeld hebben om het verschil in gebruik tussen *haar, der zelver* en *van deeze* duidelijk te maken aan de Latijn kennende lezer, maar ook om in dit opzicht de gelijkwaardigheid van het Nederlands en het Latijn aan te tonen.

In het vervolg van deze aantekening heeft Huydecoper zich tot doel gesteld aan te tonen 'waar men zich te dienen hebben van ZICH, ZYN, HAAR, HUNNE, die wy WEDERKEERENDE heeten, gelyk de Latynen *SUI* en *SUUS*, RECIPROCA' (1730: 422).

Aan deze *reciproca* of wederkerende voornaamwoorden heeft Laurenzo Valla een afzonderlijke studie gewijd: *De Reciprocatione Sui, & Suus, libellus*. Huydecopers verklaring dat de 'wederkeerende' voornaamwoorden zo genoemd worden 'omdatze *wederkeeren* tot dat geene, waarvanze zyn voortgekomen' is een vertaling van de etymologie van de zogenaamde *reciproca* die Valla in zijn geschrift heeft gegeven. Hoewel daarmee wel de naam is verklaard, zal het niet voor iedere lezer van de *Proeve* duidelijk geweest zijn wat onder 'wederkeeren' en 'voortkomen' moest worden verstaan. Met het volgende voorbeeld heeft Huydecoper het begrip proberen te verhelderen:

> *David worp Goliath den steen uit ZYNEN slinger recht in* DES ZELFS *voorhoofd*. alles is eenvoudig en klaar. *Zynen* moet wederkeeren tot *David*, staande aan 't hoofd van 't Werkwoord, want daarvan [t.w. David, RdB] is 't [t.w. *zynen*, RdB] voortgekomen; *David worp uit zynen slinger:* by gevolg kan *zyn slinger* hier niemands dan Davids slinger betekenen. uit deeze waarheid volgt van zelfs, dat hier *des zelfs voorhoofd* het voorhoofd van een' andren, dan van David, moet aanwyzen; t.w. het *voorhoofd van Goliath*. dus is *des zelfs* niet wederkeerende, maar betrekkelyk, of *Relativum*. lees nu in deeze woorden ook *ZYN voorhoofd;* en 't zal mede moeten wederkeeren tot David, en ons doen denken aan het *voorhoofd van David:* dat hier niet te pas komt.[65]
> (1730: 422)

Een voornaamwoord moet dus de persoon of zaak aanduiden waarvan het is 'voortgekomen' - met andere woorden, het voornaamwoord moet verwijzen naar zijn antecedent - want 'de Natuur zelve [leert], dat men niet kan wederkeeren, dan tot het geene waarvan men is gekomen of uitgegaan' (1730: 424). Bij dit wederkeren blijkt een belangrijke rol weggelegd te zijn voor wat wij de persoonsvorm noemen. Werd daar in het bovenstaande citaat al op gezinspeeld ('staande aan 't hoofd van 't Werkwoord'), op bladzijde 424 van de *Proeve* heeft Huydecoper het expliciet verwoord. In de voorbeeldzin '*David worp den steen uit ZYNEN slinger, en Goliath werdt getroffen in ZYN voorhoofd*' bijvoorbeeld 'keert het eerste *Zynen* weder tot

65 Vergelijk het gebruik dat wij maken van *diens* in plaats van *zijn* om misverstanden te vermijden: 'Lukas vroeg Bernard of *diens* vriend ook was uitgenodigd' (*ANS* 1984: 222).

David, langs het Werkwoord *worp;* het tweede *Zyn* tot *Goliath*, langs het Ww. *werdt getroffen*'. Het lijkt er dus op dat - om in hedendaagse termen te spreken - volgens Huydecoper het voornaamwoord *zyn* alleen kan terugslaan op het onderwerp, terwijl dit bij het voornaamwoord *deszelfs* nooit het geval kan zijn.

Het verschil in gebruik tussen *zyn* en *des zelfs* heeft Huydecoper met twee voorbeeldzinnen duidelijk doen uitkomen:

> *Jan vermoordde Klaas en ZYN vrouw* (Lat. *& SUAM conjugem*) is te zeggen, dat Jan *zyne eige vrouw* vermoordde *en Klaas*. maar, *Jan vermoordde Klaas en DES ZELFS vrouw* (Lat. *& EIUS conjugem*) zegt, dat Jan *Klaas*, en de *vrouw van Klaas* vermoordde. Dit is reeds klaar <helder>; en op wat wyze gy het toetst, het zal altyd proef houden. ZYN is wederkeerende tot *Jan*, langs het Werkwoord *vermoordde, Jan vermoordde zyn vrouw*. dat *Klaas* eerst genoemd staat, geeft geen

> verandering: want de *Constructie*, of het verband der woorden, eischt, datmen, *Jan vermoordde Klaas en zyn vrouw*, zo verstaa of 'er stondt, *Jan vermoordde Klaas, en Jan vermoordde zyn vrouw*
> (1730: 425)

Als een Aristarchus heeft Huydecoper onderzocht wat enkele recente Nederlandse grammatici, die in dezen aan een 'onbegrypelyke blindheid' leden, over de wederkerende voornaamwoorden hadden geschreven. Over Sewel kon hij kort zijn, omdat er in diens *Nederduytsche spraakkonst* geen melding van werd gemaakt. En hoewel Huydecoper over het algemeen veel opheeft met het werk van Moonen, heeft hij voor de informatie die geboden werd met betrekking tot de wederkerende voornaamwoorden, geen goed woord over: 'Ik zie, dat de Hr. Moonen hier niets verstaan heeft, dan dat het Lat. *Reciprocus*, in het Duitsch heet *Wederkeerende*' (1730: 423).[66] Huydecoper heeft vervolgens drie punten van kritiek geformuleerd. Ten eerste heeft Moonen zijns inziens 'de betekenis deezer benaaminge' niet goed onder woorden gebracht: 'hy beschryft de *Wederkeerende*, als *passende op meer dan eenen persoon*. doch wat gemeenschap hebben deeze spreekwyzen, *Wederkeeren*, en *Passen op meer dan eenen persoon?* de aard deezer Vnw. ligt in *Wederkeerende* zelfs' (1730: 423). Ten tweede heeft Moonen *zich* - in tegenstelling tot *zyn, hun, haer* - niet tot de wederkerende voornaamwoorden gerekend 'schoon dit onder deezen het eerste en voornaamste is' (1730: 423). Ten slotte is het eerste van de door Moonen gegeven voorbeelden - 'David worp uit zynen slinger den steen Goliath in zyn voorhooft' - volgens Huydecoper 'volkomen strydig en met den aard van het Vnw. (want hy plaatst het daar 't niet voegt) en met den naam zelf van *Wederkeerende*' (1730: 424).

Huydecoper heeft eveneens felle kritiek geuit op Nylöe, die 'wat het gebruik van *Zyn* aangaat' op één lijn zit met Moonen. Nylöe had in de derde druk van zijn *Aanleiding tot de Nederduitsche taale* uit 1711 beweerd dat het Nederlandse voornaamwoord *de zelve* gelijk stond aan het Latijnse *idem*.[67] Maar Huydecoper was met Hooft, Verwer,[68] Sewel[69] en 'honderd anderen' van mening

66 Vgl. Moonen 1706: 125-126: 'De Wederkeerende, op meer dan eenen persoon passende, zyn deeze, *Zyn, Hun, Haer*; als uit deeze redenen blykt, *David worp uit zynen slinger den steen Goliath in zyn voorhooft; de Nederlanders ontnaemen in hunne zege den vyanden eene meenigte hunner vaendelen en standaerden; Penelope, zoo naerstigh op haer weefgetou, dient de vrouwen van onze eeuwe tot haer voorbeelt*.'

67 Vgl. Nylöe 1711: 67: '*De zelve* is *idem, eadem*; *de zelve boumeester die het werk begonnen hadde, heeft het ook volendt*; *de zelve vrou ging ons driemaal voorby*'; vgl. Moonen 1706: 129: 'Het Voornaemwoort *De Zelve, De zelve, Het zelve* (Idem, Eadem, Idem)'.

68 Vgl. A. Verwer, 'Brief aan A. Reland', p. 58: 'Dit pronomen relativum *dezelve* (*is, ea, id:* in 't Fransch *icelui, icelle*.) moet wel gelet worden, dat een heel ander woort is als *dezelfde*. (*idem*)'. Overigens hebben de Fransen volgens Huydecoper *iceluy, icelle* 'voorlang uitgebannen' (1730: 428).

69 Vgl. Sewel 1708: 120: 'Het Voornaamwoord *Dezelve, Dezelve, Het zelve*, gebruyk ik in plaats van 't Latyn *Is, Ea, Id*' en 'Voor het Latyn *Idem, Eadem, Idem*, kan men gevoeglyk zeggen, *De Zelfde, Het Zelfde*.'

> dat DE ZELVE het Lat. *Is* vervangt; en dat, gelyk de Latynen *Is*, als 'er meerder nadruk in lag, veranderden in *Isdem*, of *Idem*, zo ook wy DE ZELVE, met dien zelfden nadruk, veranderen in DE ZELFDE.[70]
> (1730: 424)

In de betekenis van *is* heeft Nylöe het gebruik van *de zelve* willen uitbannen. Daartegen heeft Huydecoper bezwaar aangetekend

> dewyl het bekend geweest is, zo lang men Duitsch gesproken of geschreeven heeft, en by Ouden en Nieuwen (schoon niet altyd ter plaatse daar 't behoorde) te vinden is
> (1730: 424)

70 Vgl. Ten Kate 1723, I: 497: ‘ons *Pronom* DE ZELVE *m: & f:* [...] voor welk wij, met meerder Nadruk op de zelfheid ziende, ook nemen [...] DE ZELFDE *m: & f:*’, naar welke passage Huydecoper verwezen heeft. Over het voornaamwoord *dezelve* in theoretische geschriften en in praktijk, zie De Vooys 1947b.

De bovenstaande gegevens kunnen als volgt overzichtelijk bij elkaar worden geplaatst; Ten Kate ontbreekt in het overzicht, omdat hij geen vergelijking heeft getrokken met het Latijn.

	is	**idem**
Nylöe	-	de zelve
Moonen	-	de zelve
Verwer	dezelve	dezelfde
Sewel	de zelve	de zelfde
Huydecoper	de zelve	de zelfde

Nadat Huydecoper de opvattingen van Moonen en Nylöe aangevallen had, heeft hij enkele voorbeelden gegeven om aan te tonen dat we in het Nederlands *des zelfs* ‘zeer dikwils ten uiterste noodig hebben, niet alleen om wel te schryven; maar, dat meer is, om verstaan <begrepen> te worden’ (1730: 426). Naar een persoon die niet aan het hoofd van een werkwoord staat - in moderne termen: een persoon die niet de persoonsvorm regeert, niet het onderwerp van een zin is - behoort men volgens Huydecoper niet te verwijzen met *zyn* omdat er dan ‘dubbelzinnigheid’ ontstaat. Grammaticaal gezien is *zyn* in dergelijke gevallen niet fout, maar voor de duidelijkheid van een tekst kan men beter *des zelfs* gebruiken.[71] Overigens is die onduidelijkheid zijns inziens niet alleen eigen aan het Nederlands. Door na te gaan hoe vers 1 van het tiende hoofdstuk uit het eerste boek van Samuel - ‘Doe nam Samuel een olykruycke, ende gootse uyt op syn hooft’ - in verschillende talen is weergegeven, heeft Huydecoper geconstateerd dat er ook in het Hoogduits (‘auf sein haupt’), het Engels (‘upon his head’) en het Spaans (‘sobre su cabeça’) sprake is van dubbelzinnigheid. Daarentegen is de Griekse, de Latijnse (‘caput eius’) en de Italiaanse tekst (‘in su'l capo di esso’) ‘buiten eenige dubbelzinnigheid’. In de door Huydecoper geraadpleegde Franse vertaling van de bijbel heeft men het gebruik van een voornaamwoord vermeden (1730: 428).

Voor de lezers van de *Proeve* die van mening waren dat hij ‘wat te streng’ was ten aanzien van het gebruik van *zyn* en *des zelfs* heeft Huydecoper de volgende verantwoording afgelegd:

> Al het gezeide heeft tot zyn' eenigen grondslag, de verstaanbaarheid en duidelykheid der Rede. daar dan geen gevaar van duisterheid of dubbelzinnigheid is, daar behoeftmen zich niet te stooren aan al het gezeide.[72]
> (1730: 430)

Naar aanleiding hiervan heeft Huydecoper erop gewezen dat men in het Latijn naar de mening van Vossius ‘als de zin klaar is <als de betekenis duidelijk is>, een Betrekkelyk Vnw. voor een Wederkeerend, en dit weder in plaatse van dat, mag

71 Vgl. 1730: 428: ‘immers, al was 't beide evengoed, gelykwe getoond hebben dat het niet is, de klaarheid alleen zou ons zeggen, dat hier *des zelfs* beter waare dan *zyn*’.

72 Vgl. 1730: 431: ‘in 't Latyn is zeer dubbelzinnig en daarom niet goed [...] maar in het Duitsch is zeer klaar, en daarom goed’.

stellen',[73] terwijl Sanctius heeft gesteld 'dat hier geen Regel plaats heeft <van kracht is>, wanneermen spreekt in den Eersten of Tweeden persoon'[74] (1730: 430). Vervolgens heeft Huydecoper

73 Vgl. Vossius 1695: 445: 'Si reflectimus ad casum, qui verbum antecedit; vel etiam, si oratio in ejusmodi structuram possit resolvi; reciproco utimur, ad vitandam ambiguitatem: sin nullum est ab ambiguitate periculum, quandoque alio etiam utimur relativo'.

74 Sanctius 1714: 242: 'Stultum est ea scribere aliquem, aut loqui, quae ne peritissimi quidem intelligant: quare Amphibolia maxime vitanda est; in Reciprocis vero continget vel maxima, nisi regulis adhae reas, quibus poteris supersedere, dum ambiguitas non potest contingere, aut sensus est apertus. Quare ubi est prima vel secunda persona, regula nulla erit; ut, *cepi columbam in nido suo*, vel *ejus*, vel *ipsius: ille tibi irascitur, quia sibi nocuisti*, vel *ei nocuisti*'.

onderzocht of in het Nederlands de woorden die behoren tot wat hij noemt de betrekkelijke en tot de wederkerende voornaamwoorden eveneens onderling gewisseld kunnen worden. Het gebruik van het 'betrekkelijk voornaamwoord' *des zelfs* in plaats van het wederkerend voornaamwoord *zyn* is door hem sterk afgeraden, en wel omdat hij wist,

> en 't is klaar uit het geenwe van Moonen en Nyloë gezeid hebben, dat veelen dit Vnw. DEZELVE, voor 't Lat. IS, kwaalyk dulden konnen, daar het behoort: hoeveel minder dan daar het niet behoort noch voegt? (1730: 430-431)

Daar staat tegenover dat Huydecoper het niet bezwaarlijk heeft gevonden om *zyn*, 'waartoe de ooren meer gewend zyn', te gebruiken in zinnen waar strikt genomen *des zelfs* zou horen te staan, mits deze zinnen niet dubbelzinnig worden.[75]

Het Nederlands biedt volgens Huydecoper meer mogelijkheden dan het Latijn om een wederkerend voornaamwoord te schrijven in plaats van een 'betrekkelijk voornaamwoord'. Dat komt doordat in het Latijn *suus* 'zonder eenige onderscheiding, in alle getalen en geslachten' gebruikt wordt, terwijl de Nederlanders dat woord op 'drie byzondere <verschillende> wyzen' kunnen weergeven, namelijk

> in het EENV. *Manl.* en *Onz.* ZYN: in het EENV. en MEERV. *Vrouwl.* HAAR: in het MEERV. *Manl.* en *Onz.* HUNNE. (1730: 431)

Voor nadere gegevens over het gebruik van *zyn* en *haar* heeft Huydecoper verwezen naar de brief van Verwer aan Reland. Daarin wordt gesteld dat er in '*Historien, Gedigten*, en alle Cieraetschrift, daer nocht geld- nog lantzaek aen vast is' (1709: 57) twee manieren in zwang zijn om te verwijzen naar mannelijke personen die aangeduid worden met vrouwelijke zelfstandige naamwoorden. Zo spreekt ''t Gemeene Lant' van 'Zijne majesteit heeft *zijne* benden gemonstert', terwijl 'het Digterschap' daarvoor zegt: 'Zijne majesteit heeft *hare* benden gemonstert' (1709: 56). Verwer heeft aan de eerste wijze van uitdrukken de voorkeur gegeven, omdat die 'op de Reden gegrontvest' is (1709: 57). Voor hem was het zogeheten 'zakelijk relativum' belangrijker dan het 'letterlijk relativum', of om in moderne termen te spreken het natuurlijk geslacht moest volgens hem de voorrang krijgen boven het grammaticaal geslacht. Dit gold ook voor Huydecoper, die aan het slot van de laatste aantekening op het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* heeft opgemerkt

> dat het voor 't begrip van allerlei Leezeren de gemakkelykste weg is (en wat is 'er, dat een schryver meerder behoort naar te jaagen?) het voornaamwoord *zyn* of *haar* betrekkelyk te maaken op den persoon

75 'Deezen Regel, dan, om te zien waarmen *Zyn, Haar, Hun*, in plaats van *Des zelfs* gebruiken moge, is natuurelyker en eenvoudiger, dan met A. Verwer in zyn' Brief aan A. Reland p.57. te zeggen, dat DES ZELFS, DER ZELVER wel gebruikt worden *in eenen styl die zeer scherp en naeu luistert, als van Uiterste Willen*, enz. maar datze *al te styf en ongekookt opkomen in eenen styl van ruimer miltheit; gelyk Historien, Gedichten, en alle Cieraetschrift, daer nocht geld- noch lantzaek aen vast is*, enz. en datmen dierhalve in deeze laatsten *zich beter bedient van ZYN en HAAR*, enz' (1730: 431).

> waarvan gesproken wordt, en niet op den naam, waarmede die persoon te vooren uitgedrukt staat
> (1730: 95-96)

Ten Kate blijkt zich er vaak over te hebben verwonderd dat sommige mensen de Fransen willen navolgen door in het Nederlands *hare majesteit* te gebruiken wanneer ze het over een koning hebben - in het Frans: *sa majesté* - want ‘ons ZYNE is ten opzigte van zijn bijhoorig *Substant*: zo wel *Foem:* als ons HAERE; en elk van die heeft zijn Onderscheidene Uitgangen in 't *MASC: Foem*: & *Neutr:*; dog den aert van onze Bezitters vind men onderscheiden in ons ZYNE, en HARE’ (1723, I: 489).[76]

76 Eerder had Ten Kate (1723, I: 475) ‘onze Voorouderen’ geprezen omdat ‘ze ons een Gebruik nagelaten hebben van de *Pronom: Possess:* ZYN en HAER, die wij zo loffelijk (boven veel andre talen van grooten name) voor ijder Kunne bijzonder hebben, *Relatief* te nemen op het waerlijke Geslagt van den *Persoon* en niet op het *Grammaticale*, om alzoo helderheid en geen haspeling in de gedagten te verwekken’. Vgl. Sewel 1708: 192: ‘Een groote misslag is het dat men tusschen [...] de Bezittende [Voornaamwoorden], *hunne* en *haare* geen onderscheyd maakt’, want *hunne* is mannelijk (meervoud) en *haare* vrouwelijk (meervoud).

De persoon of zaak waarnaar een voornaamwoord verwijst, is niet alleen bepalend voor de keuze tussen *zyn* en *haar*, maar ook voor die tussen *zyn* en *hun*. Zo was Huydecoper van oordeel dat 'elk by hunnen naem', te vinden in vers 289 van het vijfde boek van Vondels *Herscheppinge*, niet goed was, want 'by ELK behoort ZYN', zoals Vondel in vers 429 van het zesde boek van het 'beschaafder' *Joannes de boetgezant* - 'En zy, die eerst, dus helsch in boosheit uitgespat' - wel had geschreven (1730: 246).[77]

Uit het feit dat het Nederlands drie wederkerende voornaamwoorden bezit, kan men volgens Huydecoper: 'de armoede onzer Taale, in vergelyking van de Latynsche en anderen, afneemen' (1730: 431). Hoe deze uitspraak geïnterpreteerd dient te worden, is niet duidelijk. Is het een tekortkoming van het Nederlands dat het drie vormen nodig heeft waar andere talen met één voornaamwoord kunnen volstaan? Of is de zin ironisch bedoeld en heeft Huydecoper willen aangeven dat het Nederlands juist over een verfijnd stelsel van voornaamwoorden beschikt?[78]

Als vierde en laatste punt heeft Huydecoper het gebruik van 'het eerste en voornaamste' wederkerend voornaamwoord *zich* aan de orde gesteld. De bespreking van dit voornaamwoord, dat 'zo veel als ZICH ZELVEN' zegt (1730: 432), opent met het volgende taalvoorschrift:

> Omtrent ZICH kanmen met één woord aanmerken, dat, gelyk niemand het het gebruikt in plaatse van HEM of HAAR, HEN of HUN; niemand ook, in wat gelegenheid het zy, een van deeze mag gebruiken in plaatse van ZICH; schoon Vondel zelf hieromtrent meer dan eens gemist heeft[79] (1730: 432)

Nadat Huydecoper aan de hand van een fel gekritiseerde uitspraak van Quintilianus een anderhalve pagina lange uitweiding over het Latijnse voornaamwoord *sibi* gegeven had, heeft hij tot besluit van de aantekening over de 'Wederkeering' bepaald

> dat ZYN, HAAR, HUN, en ZICH, altyd wederkeeren, langs het *naaste* werkwoord (en geen ander) tot dien persoon of zaak, persoonen of zaaken, die aan 't hoofd van dat Werkwoord (en niet, gelyk Sanctius in 't Latyn wil, aan 't hoofd der geheele redeneering) 't zy met naame benoemd, 't zy anderszins aangeweezen worden. waermede wy, uit onze Taale, uitsluiten,

77 Vgl. Ten Kate 1723, I: 493: 'Dog [elk] heeft geenen *Plur:*. Zelf ook niet wanneer het voor *Substant:* dient'.

78 Vgl. Ten Kate 1723, I: 489: 'ons zeer prijswaerdige Onderscheid tusschen ons ZYNE, en HARE, dat ons Duitschen bij uitstek eigen is, en dat nogt' in 't Fransch, nogt' in 't Latijn of Italiaensch enz: kan uitgedrukt worden'.

79 Op bladzijde 276 worden vier plaatsen uit de *Herscheppinge* aangewezen waar Vondel volgens Huydecoper de 'misslag' had begaan *haer* in plaats van *zich* te gebruiken. Dit ontlokte aan hem de opmerking: 'ik beken dat Vondel, aan deeze vaarzen van Vondel, kwaalyk te kennen is' (1730: 276). Vgl. Van Helten 1883: 123 en Michels 1934: 598-599. Vgl. Sewel 1708: 192: 'Het is ook quaalyk gezegd, *Ik vrees dat zy* haar *zullen vergissen:* want men moet zeggen, *dat zy* zich *vergissen zullen*. Insgelyks is 't niet goed dat men zegt. *Hy heeft* hem *bezeerd* zo men door *hem* den persoon zelven verstaat, want dan moet het *zich* zyn; dóch is 't een ander, dan moet het *hem* weezen'.

het geen Priscianus noemt, *Retransitio*,[80] d.i. *Wederovergang;* een woord, dat zelf de dubbelzinnigheid schynt mede te brengen
(1730: 433-434)

80 Vgl. Keil 1889, III: 177: ‘nec aliter tamen hoc fit, nisi prius a tertia persona verbum aliquod, ut diximus, proficiscatur ad aliam extrinsecus personam et sic ab illa per retransitionem ad eam reciprocetur aliud verbum, ut “rogat me ille, ut ad se veniam; petit te, ut sibi des; hortatur milites imperator, ut se largo potiantur”’.

Wat onder ‘retransitio’ verstaan dient te worden, heeft Huydecoper in de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ met een voorbeeld uit Vondels *Bespiegelingen van Godt en godtsdienst* pogen uit te leggen:

> *Hierom - moet d'*OPPERSTE OIRZAECK -
> *Ons stuiten aen den trans, waeruit ZY 't al beschout*
> *WAT in en buiten HAER gezocht wort en gevonden*

In deze versregels, aldus Huydecoper, zou ‘volgens Sanctius, en de *Retransitio* van Priscianus, in plaatse van *HAER*, moeten geleezen worden *ZICH*; en zou dan heeten *Wederkeerende* tot *ZY*, t.w. de OPPERSTE OORZAAK’. Aan die ‘Wederovergang’ heeft Huydecoper zijn fiat niet kunnen verlenen, omdat het volgens hem dan ‘onzeker’ is of *zich* ‘wederkeert’ tot *wat* of tot *zy*,

> maar, dien zelfden *Wederovergang* afgekeurd zynde, zo neemen wy alle onzekerheid weg; omdat ZICH alleen *Wederkeerende* is tot het naaste WAT; en HAAR alleen *Betrekkelyk* tot het verste ZY.
> (1730: 639)

Het is duidelijk dat Huydecoper bewust gesproken heeft van het *naaste* en niet van het *voorgaande* werkwoord. Hierdoor is de door hem geformuleerde regel over de ‘Wederkeering’ niet alleen van toepassing op hoofd- maar ook op bijzinnen.

Over de verbuiging van het voornaamwoord *zyn* heeft Huydecoper in de *Proeve* weinig mededelingen gedaan. Uit de opmerking ‘*zyner*, voor *zyne*, is even als *der*, voor *de*’ (1730: 380) in een aantekening over het gebruik van de derde naamval vrouwelijk enkelvoud van het bepaald lidwoord, kunnen we afleiden, dat *zyner* de datiefvorm is.

7.4.8.11 Anderen, enigen, sommigen

Moonen heeft ‘*zommige, eenige*’ en ‘*andere*’ weliswaar ter sprake gebracht in het eenentwintigste kapittel van zijn *Nederduitsche spraekkunst*, dat over voornaamwoorden handelt, maar ze niet tot de voornaamwoorden gerekend. In zijn ogen betrof het hier namelijk ‘Byvoeglyke Naemwoorden, maer die naer den aert der Voornaemwoorden zweemen’. Over *andere* heeft Moonen opgemerkt dat dit woord - evenals ‘*Zoodaenige*’ en ‘*Zulke*’ - als zelfstandig naamwoord ‘by uitlaeting’ - substantivisch dus - wordt gebruikt (1706: 135). Uit de voorbeelden van verbuiging op de daaropvolgende pagina blijkt, dat in een dergelijk geval *anderen* wordt voorafgegaan door het bepaald lidwoord *de*.

Anders dan Moonen heeft Sewel ‘*Eenige, Sommige*’ en ‘*Ander*’ beschouwd als voornaamwoorden, meer specifiek als ‘onbepaalde Voornaamwoorden’ (1708: 124). Daarom is het opmerkelijk dat Sewel enkele bladzijdes eerder, in een paragraaf met de titel ‘*Van de* **Buyging** *der Byvoegelyke Naamwoorden*’, direct na de paradigma's van twee zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden heeft aangegeven op welke manier ‘*Een Ander*’ (mannelijk), ‘*Eene Andere*’ (vrouwelijk) en ‘*Andere*’ (meervoud)

- substantivisch - verbogen dienen te worden, en dat hij aan het slot van de genoemde paragraaf heeft vermeld hoe de verbuiging van *De Andere Man* in het enkelvoud luidt. We zouden hieruit kunnen afleiden dat volgens Sewel het voornaamwoord *ander* wat de verbuiging betreft overeenstemt met die van bijvoeglijke naamwoorden.

Ook Ten Kate heeft 'EENIGE', 'SOMMIGE' en 'ANDERE' gezien als voornaamwoorden. Volgens hem heeft het adjectivisch gebruikte voornaamwoord *eenige* of *enige* dezelfde betekenis als het Latijnse woord *aliquis*. Dit voornaamwoord kan ook synoniem zijn met het Latijnse *unicus, solus*, maar dan moet het 'altoos een *Artic*: voor zig' hebben. Wanneer

het pronomen *eenige* (aliquis) zelfstandig gebruikt wordt, krijgt het - net als *sommige* - in het meervoud een *n*: *eenigen / enigen* en *sommigen* (1723, I: 494-495). Ten Kate heeft niet vermeld of deze substantivische vormen ook met een bepaald lidwoord voorkomen. Het voornaamwoord *andere / ander* gedraagt zich volgens Ten Kate als 'onze *Nomina Adjectiva*, zulks dat onze *Articuli* EEN en DE daer voor komen'. Maar wanneer *ander* substantivisch gebruikt wordt, mag er alleen het onbepaald lidwoord *een* voor gezet worden. De betekenis van het aldus ontstane 'EEN ANDER' is die van het Latijnse *alter* (1723, I: 492).

Op bladzijde 426 van de *Proeve* heeft Huydecoper gesproken over *de een* en *de ander*. Het verschil daartussen is volgens hem gelijk aan dat tussen *deeze* en *die* en tussen *deeze* en *geene*. Wanneer de drie woordparen 'in één verband van rede geplaatst' zijn, dan staan *de een, deeze* en *deeze* wat hun betekenis betreft tegenover *de ander, die* en *geene*. Het door Huydecoper gegeven voorbeeld

> ik was aan *deeze*, en gy aan *die* zyde, d.i. ik aan de *eene*, gy aan de *andere*
> (1730: 426)

wekt door het gebruik van *ik* en *gy* de suggestie dat *de eene* gebruikt wordt om aan te duiden dat iets zich in de nabijheid van de spreker bevindt en dat *de andere* aangeeft dat iets verder van hem af is.

Het zou volgens Huydecoper beter geweest zijn wanneer Vondel in vers 289 van het eerste boek van de *Herscheppinge* - 'Te straffen naer den eisch. de zommigen bestemmen' - het bepaald lidwoord in - het substantivisch gebruikte - *de zommigen* achterwege had gelaten. In deze woordgroep, 'een overblyfsel van de Oudheid' (1730: 36), is het lidwoord 'zonder eenige betekenis, en by gevolg onnut' (1730: 37).[81] Degenen die zich 'onbepaaldelyk' willen uitdrukken, behoren te zeggen *zommigen, eenigen, anderen* (1730: 36), want als daarvoor een bepaald lidwoord werd geplaatst, zou volgens Huydecoper de betekenis van de pronominale groep veranderen:

> eenigen zyn, *aliqui;* DE eenigen, *soli*. anderen zyn, *alii;* DE anderen, *reliqui*[82]
> (1730: 36)

Op het verschil in gebruik tussen *anderen* en *de anderen* is Huydecoper teruggekomen op bladzijde 406 van de *Proeve*:

> Men kan het ook op deeze wyze onderscheiden: *Anderen* zyn *eenige anderen; De anderen* zyn *alle anderen*, of *de overigen*.
> (1730: 406)

81 Van Lelyveld heeft die laatste bewering in de heruitgave van de *Proeve* in twijfel getrokken: 'Niet alleen erkent het PLANTIJN; maar wy vinden er ook veele voorbeelden van' (1782: 94), zowel bij de Ouden als bij auteurs van later tijd, onder wie Huygens, Hooft en de Bijbelvertalers (1782: 94-95). Welk betekenisonderscheid het bepaald lidwoord in *de zommigen* zou aanbrengen, heeft Van Lelyveld niet vermeld; hij heeft volstaan met het geven van voorbeelden.

82 Vgl. 1730: 406: '*Anderen* zyn, gelykwe zeiden I. 289. *alii:* maar *De anderen, reliqui:* hoewel Vondel, in den Inhoud van 't Eerste Boek deezes Werks tot tweemaalen 't Lat. *reliqui*, onbepaaldelyk overzet, *andere*'.

7.4.8.12 Voornaamwoordelijke bijwoorden

Volgens hedendaagse grammatica's van het Nederlands bestaat het eerste lid van voornaamwoordelijke bijwoorden uit één van de bijwoorden *er, daar, hier, waar, ergens, nergens, overal* en het tweede lid uit een voorzetsel (bijvoorbeeld *aan, bij, voor*) of een bijwoord (bijvoorbeeld *af, heen, toe*).[83] De bijwoorden die het eerste deel van de samenstelling vormen, hebben volgens de *ANS* (1984: 382) ‘een met voornaamwoorden vergelijkbare verwijzende functie’.

83 Van den Toorn 1982: 232; *ANS* 1984: 382.

De reden waarom de woorden die wij tegenwoordig met de term voornaamwoordelijke bijwoorden aanduiden, bij de voornaamwoorden worden behandeld is dat Ten Kate deze ertoe gerekend heeft en dat Huydecoper op één plaats in de *Proeve* het eerste element als zodanig benoemd heeft.

7.4.8.13 De samenstellende delen

In het tweeënveertigste kapittel van zijn *Nederduitsche spraekkunst* heeft Moonen de 'Beheersching der *Voorzetselen*' centraal gesteld. Ten aanzien daarvan heeft hij onder andere opgemerkt:

> Wanneer *Waer* vraegswyze, of ook, gelyk *Hier, Daer* en *'Er*, by verkorting dus geschreeven, in eene rede voorkoomt met eene betrekkinge op Persoonen, Zaeken, Werken, in het voorgaende gemeldt, worden de Voorzetsels, die anders hunne Beheerschte Naemvallen voorgaen, achter deeze woorden gestelt; als in, *Daer zit wat anders Achter*; voor, *Achter dat gevaert* of *geschenk* [...] *waer Aen twalef mans genoegh te torssen zouden vinden*; voor, *Aen welken steen*[84]
> (1706: 309)

waarna twee pagina's met soortgelijke voorbeelden volgen. Het is Moonen er voornamelijk om te doen geweest te wijzen op de positie van het 'voorzetsel' in de gegeven situatie. Nu is de vraag of hij het voorzetsel in de voorbeeldzinnen te samen met de 'Bywoorden der *Plaetse*' *waer, hier, daer, 'er* (1706: 246) als één woord heeft opgevat of niet. Voor wat betreft *waer aen* zal het antwoord bevestigend zijn. Op pagina 250 van zijn spraakkunst heeft Moonen namelijk gewag gemaakt van 'Bywoorden' die 'samenzettingen' zijn van 'Voorzetselen met Bywoorden', waarbij hij als voorbeelden *Waer door, hier door, daer door, gins door* heeft genoemd. Bij gebrek aan gegevens kan de gestelde vraag met betrekking tot een bijwoord van plaats en een voorzetsel die in een zin door andere woorden van elkaar gescheiden zijn (*Daer [...] Achter*), niet worden beantwoord.

In het grammaticaonderdeel orthographia heeft Sewel schrijfwijzen als *waar door, daar door, daar by*, die onder anderen door Moonen zijn gebezigd, van de hand gewezen. Hier is volgens hem namelijk sprake van woorden 'die, van twee in één gesmolten zynde, niet behoorden gescheyden te worden' (1708: 34). Expliciet heeft Sewel niet vermeld welke twee woorden er samengesmolten zijn, maar bij de bespreking van de woordsoorten zijn *waar* en *daar* terug te vinden onder de bijwoorden en treffen we *door* en *by* aan bij de voorzetsels. Tot welke woordsoort een dergelijke combinatie gerekend dient te worden, is niet in alle gevallen duidelijk. Sewel heeft wel aangegeven dat *waardoor* en *daardoor* bijwoorden 'Van Plaatse' zijn (1708: 180).

84 Vgl. Moonen 1706: 311-312: 'Dit wordt gevolgt van drie andere Woorden, *Af, Mede, Toe*, wel geene Voorzetselen, maer in de plaetse der Voorzetselen, *Van, Met, Tot* op de averechtsche stede, dat is, achter de Woorden *Waer, Hier, Daer*, en het verkorte *'Er* gebruiklyk'.

Ten Kate heeft er bij de bespreking van de onzijdige ‘Vrager’ [het vragend voornaamwoord] *wat* op gewezen dat dit pronomen bij zelfstandig gebruik in de genitivus, dativus en ablativus de vorm *waer van, waer aen* respectievelijk *waer van* (*waer door, waer mede*, enz.) aanneemt. Daarentegen komt de combinatie van voorzetsel en voornaamwoord - *van* of *aen wat hoek* - alleen voor wanneer er sprake is van bijvoeglijk gebruik. Dit alles geldt ook voor het voornaamwoord *dit*. Alleen is het zo dat bij substantivisch gebruik het woord *waer* vervangen dient te worden door *hier*: *hier van, hier aen, hier van* (*hier door, hier mede*).[85]

85 Ten Kate 1723, I: 476; vgl. Ten Kate 1723, I: 483: ‘Nu zie ik al merkelijk onderscheid tussen ons Aenwijzende DIE, wanneer het (1) als *Substant*: of wanneer het (2) als *Adjectiv*: komt: want in 't eerste geval verwisselt de *Dativus* van het *Neutrum* in DAER AEN, en de *Genit*: *& Abl*: in DAER VAN, terwijl in 't laetste geval ons DAT door al de *Casus* in *Sing*: blijft stand houden, als, in *Genit*: *& Abl*: VAN DAT, en in *Dat*: AEN DAT’.

Bij de verbuiging van het relativum *wie* heeft Ten Kate de volgende opmerking gemaakt:

> In *Masc: Foem: & Neutr*: zo bij den *Abl*: als bij den *Genit: Sing: & Plur*: in alle de Geslagten en Stijlen (hoewel voornaemlijk en allereigenst bij 't Gemeenzame) zet men ook DAER VAN en WAER VAN; en in *Dativo* DAER AEN en WAER AEN. Gelijk ook, zo men na den aert der *Ablativi* in steê van ons VAN eenig ander Voorzetsel plaetst (als DOOR, MEDE, UIT, VOOR, IN, enz:)
> (1723, I: 491)

De woorden *hier, daer* en *waer* kunnen de plaats innemen van een vragend voornaamwoord (*wat*), een aanwijzend voornaamwoord (*dit*) of een betrekkelijk voornaamwoord (*wie*). Afhankelijk van de vraag welke van de drie voornaamwoorden wordt vervangen, heeft Ten Kate de combinatie *hier, daer* of *waer* met een voorzetsel - door een spatie van elkaar gescheiden - aangeduid als '*Interrog*:' (vragende voornaamwoorden), als '*Demonstrat*:' (aanwijzende voornaamwoorden) en als '*Relativa*' (betrekkelijke voornaamwoorden). Daarbij heeft hij aangetekend dat bij de laatste twee de klemtoon 'zeer nadruklijk' op *daer* en *waer* vallen, terwijl *daer* en *waer* bij de relativa 'zelf ruim zo min *accent* ontfangen als 't bijgaende VAN' (1723, I: 492).

Aan het slot van een lange aantekening over het gebruik van voornaamwoorden heeft Huydecoper zijn lezers gewaarschuwd voor een afkeurenswaardig gebruik dat in zeventiende-eeuwse geschriften veelvuldig voorkwam:

> Eindelyk staat ons hier noch iets aan te roeren, dat wel nu by onze beschaafde Schryvers en Dichters niet gevonden wordt, maar zeer gemeen was in de verleedene eeuw, en ook in deeze noch niet geheel uitgebannen is, gelyk het behoorde te zyn. het bestaat hierin; datmen veeltyds een Voorzetsel zo geplaatst ziet, dat 'er in de gansche redeneering geen woord te vinden is, waarmede het vereenigd en te saamen gevoegd kan worden:[86] genoemde voor *in 't welke* zegtmen *waarin;* voor *van dien, daarvan*, enz. maar die Dichters wederom zeiden voor *waarin*, alleen *in;* voor *daarvan*, alleen *van*, enz.
> (1730: 392)

Uit het bovenstaande citaat blijkt dus dat voor Huydecoper woorden als *waarin* en *daarvan* kunnen functioneren als alternatief voor een voorzetselconstituent die bestaat uit een combinatie van een voorzetsel en een voornaamwoord.[87]

86 Eén van de door Huydecoper besproken voorbeelden is afkomstig uit een gelegenheidsgedicht van J. Ouzeel op de dood van Gerardus Johannes Vossius: 'En spreekt; Gy waert die geen *in wien* ik my betroude, // Vossius, en al myn eenig' hoop *op* boude.' Huydecoper zegt dat deze twee regels zijn te verbeteren door het laatste vers te wijzigen in 'O Vossius, en *daer* ik al myn hoop *op* boude' of door in de eerste regel *in wien* te vervangen door *waarin*.

87 Vgl. *ANS* 1984: 382.

Op bladzijde 469 van de *Proeve* heeft Huydecoper het gebruik van wat wij betrekkelijk voornaamwoordelijke bijwoorden noemen, aan de orde gesteld. Volgens hem hebben woorden als *waermede, waeraen, waerdoor* - die hij in tegenstelling tot Moonen en Ten Kate maar in overeenstemming met Sewel aaneen heeft geschreven - dezelfde functie als gesplitste vormen met *daer* als eerste en een voorzetsel als tweede element:

> Het zelfde zy gezeid van *Daermede, Daeraen*, en diergelyken: die ook, wanneerze gescheiden zyn, de plaats bekleeden van *Waermede*, enz.[88] (1730: 469)

88 Vgl. Van Helten 1883: 89: 'Naast *waar* + onmiddellijk volgende praepos. en *daar* + door andere woorden gescheiden praepositie, staat i.d. *o.p.* [oudere periode, RdB] nog *daar* + onmiddellijk volgend voorzetsel'. Omdat Vondel zijn *Herscheppinge* op hoge leeftijd heeft geschreven, zal Huydecoper in de *Proeve* uit diens oeuvre van de derde variant geen voorbeelden opgetekend hebben.

Zo had Vondel in plaats van ‘Waermé de onkuische my’ in vers 664 van het vijftiende boek van zijn *Herscheppinge* kunnen schrijven: ‘Daer my d'onkuische mé’. Omgekeerd geldt dat hij in vers 1089 van het negende boek van de *Herscheppinge* ‘waerom zy badt’ had kunnen schrijven in plaats van ‘daer zy om badt’ (1730: 469).

Woorden als *daermede* en *daeraen* zijn volgens Huydecoper opgebouwd uit ‘het Voornaamwoord *Daar* (vervangende hier de plaats van *Wat* of *Welke*)’ en ‘Voorzetsels’. Hoewel hij niet uitdrukkelijk heeft aangegeven tot welke woordsoort *waar* behoort, zouden we op grond van het feit dat dit woord evenals *daar* de plaats inneemt van *wat* of *welke*, kunnen afleiden dat hij ook *waar* als een ‘Voornaamwoord’ zal hebben beschouwd. Van welke woordsoort *waermede, waeraen, waerdoor, daermede, daeraen* en dergelijke deel uitmaken, heeft Huydecoper niet vermeld.

7.4.8.14 Het al dan niet splitsen

Voor Huydecoper bestond er geen verschil in functie tussen een gesplitste vorm als *daer* [...] *om* en een aaneengeschreven vorm als *waerom*. Toch heeft hij - op stilistische gronden - aan *waerom* de voorkeur gegeven, aangezien

> dit laatste krachtiger is, en den styl meer bindt, dan DAAR -- OM, enz. dewyl hierin de Voorzetsels *om, meê, in*, enz. dikwils zo verre geplaatst zyn van het Voornaamwoord *Daar* (vervangende hier de plaats van *Wat* of *Welke*) dat het bywyle met den eersten opslag niet te vinden is. want beknoptheid en bondigheid van styl is eene deugd in alle schriften, het zy rym, het zy onrym.[89]
> (1730: 469)

Dit verklaart waarom de zinssnede ‘daer hy op leunt’ hem op bladzijde 249 van de *Proeve* de opmerking ontlokte: ‘zag liever, *waerop hy leunt*’.

Bij toepassing op zaken maakte het - grammaticaal gezien althans - voor Huydecoper dus geen verschil of er een gesplitste d-vorm dan wel een niet-gesplitste w-vorm werd gebruikt van het wat wij noemen betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord.[90]

7.4.8.15 Personen - zaken

89 Vgl. Ten Kate 1723, I: 491: ‘onze *Relativa* WAER DOOR, WAER MEE, WAER UIT, WAER VOOR, WAER IN, enz:, of ook wel *Daer* in plaetse van WAER’. Van der Horst & Storm (1991: 111) hebben geconstateerd dat de d-vormen van de betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden in de dertiende en veertiende eeuw de enige voorkomende vormen waren, die in deze eeuw uiteindelijk volledig verdrongen zijn door de w-vormen. Zij hebben er verder op gewezen dat van de dertiende tot in de negentiende eeuw de gescheiden betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden zijn vervangen door de ongescheiden vormen.

90 Anders dan onder meer de *ANS* (1984) is Van der Horst (1992) van mening dat er geen sprake is van twee stilistische varianten, maar van een continuüm met aan het ene uiterste ‘splitsing geboden’ en aan het andere eind ‘splitsing uitgesloten’.

In de ogen van Ten Kate kon de combinatie van *daer* of *waer* en een voorzetsel - in plaats van een voorzetsel en een vorm van het betrekkelijk voornaamwoord *die* - betrekking hebben op zowel personen als zaken:

> ten opzigte van ons DAER AEN of WAER AEN, en DAER VAN of WAER VAN [...], zo dunkt mij, dat die in Hoogdr: en Deft: Stijl wel zo wel op Zaken als op Personen passen.[91]
> (1723, I: 492)

91 Vgl. Ten Kate 1723, I: 476: 'Indien men van Zaken spreekt, zet men in *Genit*: *&* *Ablat*: ook WAER VAN; voornaemlijk in Gemeenz: Stijl; en in *Dat*: WAER AEN?'. De voorwaardelijke bijzin is redundant, aangezien Ten Kate eerder al had aangegeven dat *wat* 'voor de zaken, en voor 't Onzijdige Geslagt' wordt gebruikt (1723, I: 475). Ook de toevoeging 'voornaemlijk in Gemeenz: Stijl' is overbodig, want volgens het model van verbuiging op bladzijden 475-476 zijn de vormen met *waer* de enige die mogelijk zijn.

Op bladzijde 469 van de *Proeve* heeft Huydecoper daarentegen opgemerkt dat ‘de zuiverheid van de Taal’ eiste dat Vondel in vers 902 van het tiende boek van zijn *Herscheppinge* - ‘En gy waert d'eenige, waermede ik wensch te trouwen’ - *met wien* in plaats van *waermede* zou hebben geschreven, want:

> 't eerste wyst ons tot een' persoon; het tweede tot een zaak.[92]
> (1730: 469)

Met tal van voorbeelden heeft Huydecoper proberen aan te tonen dat Vondel deze regel in de *Herscheppinge* ‘altyd’ in acht genomen heeft,[93] niet alleen ten aanzien van *waermede, waeraen, waerdoor, waerin, waerover*, enzovoorts maar ook ‘van *Daermede, Daeraen*, en diergelyken’ (1730: 469).

Van Lelyveld heeft in een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* verwezen naar een artikel van Alewijn in het uit 1774 daterende tweede deel van de *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* met als titel ‘Verdediging van de voornaamste dichterlyke vryheden’. Alewijn heeft in dat stuk betoogd dat de zogenaamde *enallage adverbii relativi*, dat is het verschijnsel waarbij ‘een adverbium gesteld wordt in plaatse van een pronomen relativum’ (1774: 148), vooral in dichterlijke taal niet dient te worden afgekeurd. Aan de hand van een groot aantal voorbeelden uit Melis Stoke, Lodewijk van Velthem, andere ‘Ouden’ en nieuwe schrijvers als Hooft, Moonen en Poot, heeft hij laten zien dat het in het Nederlands ‘van ouds her’ niet ongebruikelijk was om met een adverbium als *waermede* te verwijzen naar personen:

> De onderscheiding van Huydecoper is wel vry natuurlyk, en in zich zelve niet kwaad: maar levert dat eene genoegzame reden uit, om deze wyze van zeggen uit onze taal geheel te verbannen?
> (1774: 149-150)

Van Lelyveld heeft verder meegedeeld dat Huydecoper op het aan hem ter hand gestelde exemplaar van de *Proeve* enkele oude voorbeelden van deze enallage had aangetekend (1788: 51).

7.4.8.16 Zelf

Op de laatste twee bladzijden van het eenentwintigste hoofdstuk van zijn spraakkunst is Moonen ingegaan op de verbuiging van de ‘Voornaemwoorden, *Ik, Gy, Hy Zelf*, (Egomet, Tumet, Ipsemet)’ (1706: 136). Deze verbuiging heeft hij uitgesplitst naar genus. Bij het mannelijk en het vrouwelijk geslacht deden zich daarbij geen problemen voor: de voornaamwoorden van de eerste en tweede persoon (*ik zelf* en *gy zelf*) kunnen namelijk zowel op mannen als op vrouwen betrekking hebben, terwijl er bij de

92 Vgl. *ANS* 1984: 387: ‘In minder formeel taalgebruik (vooral in de gesproken taal) is een voornaamwoordelijk bijwoord [...] bruikbaar om naar personen te verwijzen. Dit gebruik is niet voor iedereen aanvaardbaar’.

93 Alewijn (1774: 149, 153-154) heeft met verscheidene voorbeelden uit de poëzie van Vondel aangetoond dat Huydecoper het in dezen bij het verkeerde eind heeft.

voornaamwoorden van de derde persoon voor het mannelijk en het vrouwelijk twee verschillende vormen bestonden: *hy zelf* en *zy zelf*. Bij de derde persoon van het onzijdig geslacht zag Moonen zich voor een moeilijkheid geplaatst, omdat hij daarvoor geen 'aenwyzend' voornaamwoord tot zijn beschikking had; *het zelf* is immers geen goed Nederlands. Moonen heeft dit probleem opgelost door *zelf* in die gevallen te laten voorafgaan door een onzijdig zelfstandig naamwoord (*Het Kint*).

Hierboven hebben we gezien dat Sewel '*Ik zelf, Gy zelf, Hy zelf*' - Nederlandse equivalenten voor de Latijnse woorden '*Egomet, Tutemet, Ipsemet*' - tot de aanwijzende voornaamwoorden heeft gerekend. Hoe deze voornaamwoorden verbogen dienen te worden,

heeft hij geïllustreerd aan de hand van het mannelijk enkelvoud ‘Ik zelf’, het vrouwelijk enkelvoud ‘Ik zelve’ en het meervoud ‘Ons zelve’. Het onzijdig geslacht ontbreekt in Sewels spraakkunst.

In de dertiende dialoog uit Ten Kates *Aenleiding* merkt N. op dat de pronomina personalia (en substantiva) ‘ook ZELVE (of bij inkortinge ZELF) agter zig’ nemen. Vervolgens heeft hij aan zijn gesprekspartner L. de vraag gesteld ‘of men dit ZELF best *Adverbialiter* aenmerkt, even als de Spreektael medebrengt, dan of men ZELVE [...] verbuigen zou?’. Zelf was hij van mening dat de eerste optie te prefereren is, omdat men anders spoedig tot ‘Lammigheden, Flaeute, en Ongewoonte’ zou vervallen. L. heeft twee redenen genoemd om *zelve* na een persoonlijk voornaamwoord wèl te verbuigen. Ten eerste wordt ‘door de onderscheidene Uitgangen van ZELVE, het geslagt van de *Persoon* waer op 't *Pronom:* IK, of GY, of HEN, of HUN, of HAER, enz: zijn opzigt heeft, op een fraeye manier [...] aengewezen’. Ten tweede ‘spreekt ook de Oudheid dit gebruik van ons ZELVE te verbuigen, ten eenemael voor’. Daarentegen heeft L. *zelf* achter zelfstandige naamwoorden onverbogen willen laten, omdat het hem ‘in het daeglijkse gebruik, en ook bij de Schrijftael, voornaemlijk in Gem: Stijl, [...] kragtig en voldoende voorkomt’ (1723, I: 499-500).

In het onderstaande overzicht is voor de eerste persoon (mannelijk) aangegeven hoe de combinatie (‘aanwyzend’ of persoonlijk) voornaamwoord en *zelf* in het enkelvoud en meervoud verbogen dient te worden:

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1.	ik zelf	ik zelf	ik-zelve
2.	myns zelfs	myns zelfs	van my-zelven
3.	my zelven	my zelven	my-zelven, aen my-zelven
4.	my zelven	my zelven	my-zelven
5.			
6.	van my zelven	van my zelven	van my-zelven

naamval	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1.	wy zelfs	ons zelve	wy-zelven
2.	onzer zelven	ons zelver	van ons-zelven
3.	ons zelven	ons zelve, aan ons zelven	ons-zelven, aen ons-zelven
4.	ons zelfs	ons zelve	ons-zelven
5.			
6.	van ons zelven	van ons zelven	van ons-zelven

Huydecoper was ervan overtuigd dat Vondel vanwege het metrum in vers 590 van het vijftiende boek van zijn Ovidiusvertaling - ‘Doch om ons zelven niet vergeetende,

[...]' - *ons zelven* in plaats van *ons zelfs* had geschreven. Om aan te tonen dat Vondel in het meervoud - zowel na 'aanwyzende' voornaamwoorden als na zelfstandige naamwoorden - 'altyd' *zelfs* gebruikt, heeft Huydecoper daarvan uit de *Herscheppinge* zeven bewijsplaatsen bijgebracht, waarna hij heeft opgemerkt dat men die meervoudsvorm 'zonder eenige uitzonderinge' behoort te gebruiken (1730: 580).

In de tweede druk van de *Proeve* heeft Van Lelyveld zich in een voetnoot afgevraagd waarop Huydecoper zijn voorschrift had gebaseerd: 'Schreven dan de Ouden zo? Of brengt de regelmaat het mede?'. Zijn korte en krachtige antwoord luidde: 'Geen van beide'.

Vreemd genoeg heeft Van Lelyveld aanstonds laten volgen dat het voor hem wegens gebrek aan bewijs nog niet uitgemaakt was of de 'Nederduitsche voorouderen' het voornaamwoord *zelve* wèl verbogen hadden of dat zij het, 'gelijk onze bybelvertalers meest doen', onverbogen hadden gelaten (1788: 338-339). De stellige bewering dat in het meervoud *zelfs* niet strookt met 'de regelmaat', heeft Van Lelyveld slecht onderbouwd; zij is slechts gebaseerd op een gevoel: 'de laatste schrijfwijze, die het *pronomen adjectivum*, staande achter het *nomen* of *pronomen substantivum*, onverbogen laat, *komt my zeker als de regelmatigste voor* [cursivering van mij, RdB]'. Uiteindelijk heeft Van Lelyveld de door Huydecoper gepropageerde meervoudsvorm *zelfs* verworpen omdat die 'geheel onnatuurlijk' zou zijn. Voor Van Lelyveld kon *zelfs* geen adjectivisch pronomen zijn, want 'ZELFS is het *adverbium*, en beteekent *quin, etiam*, gevormd van ZELF' (1788: 339).

Deze voetnoot stimuleerde Hinlópen, die na het overlijden van Van Lelyveld de heruitgave van de *Proeve* voltooide, om onderzoek te verrichten naar het gebruik van *zelf* bij de Ouden. Aan de hand van talrijke voorbeelden heeft hij aangetoond dat dit voornaamwoord, 'eene verkortinge van ZELVE', in hun geschriften over het algemeen wèl verbogen werd. Wat *ons zelfs* betreft heeft Hinlópen opgemerkt

> dat *ons* ZELFS by de Ouden boven aangehaald, buiten den Teeler ['de tweede naamval', RdB], niet, ZELVE zeer zeldzaam, en naauwlijks in de andere afgebogene, dan met een naamwoord, maar SELVEN allergemeenst gevonden wordt.
> (1788: 341)

Huydecoper heeft zich bij zijn keuze voor *ons zelfs* kennelijk niet gebaseerd op het taalgebruik van de Ouden, maar zich laten leiden door het taalgebruik van Vondel. Volgens Hinlópen was het niet ondenkbaar dat *zelfs* 'uit de spreektale zoo gemeen geworden [is], dat het den Heere HUYDECOPER, door de gewoonte, als het echte is voorgekomen' (1788: 341).

7.4.9 Conclusie

Huydecoper is van oordeel dat het voor de helderheid van een tekst aanbeveling verdient om een persoon of een zaak die meer dan eens in een tekst voorkomt steeds met hetzelfde woord aan te duiden. Uit stilistisch oogpunt raadt hij echter aan om een éénmaal genoemde persoon of zaak in het vervolg van een tekst aan te duiden met een *voornaamwoord*, een woord dat *voor* - dat wil zeggen: in plaats van - een (zelfstandig) naamwoord wordt gebruikt.

Huydecoper heeft in de *Proeve* melding gemaakt van vijf verschillende soorten voornaamwoorden: *aanwyzende, betrekkelyke, vraagende, bezittende* en *wederkeerende*. In deze opsomming ontbreken de *persoonlijke* voornaamwoorden, een categorie die we bij Ten Kate wèl vinden. De wat wij noemen persoonlijke voornaamwoorden worden door Huydecoper - in navolging van Moonen en Sewel - tot de 'aanwyzende' voornaamwoorden gerekend.

Verspreid in de *Proeve* treffen we verschillende opmerkingen van Huydecoper aan over de verbuiging van voornaamwoorden. Het gaat in de meeste gevallen om naamvalsvormen waarover onder taalgebruikers onzekerheid bestond en waartegen veelvuldig fouten werden gemaakt, zoals het onderscheiden gebruik van *hun* - derde naamval meervoud - en *hen* - vierde naamval meervoud -, en het onderscheid tussen *wiens* - tweede naamval enkelvoud mannelijk - en *wier* - tweede naamval enkelvoud vrouwelijk. In dit verband heeft Huydecoper ook gewezen op eigenaardigheden in Vondels taalgebruik, die lang niet

altijd navolging verdienen. Zo bezigde Vondel het bezittelijke voornaamwoord *ons* in het enkelvoud van alle geslachten, terwijl Huydecoper *ons* alleen wil gebruiken bij onzijdige woorden en *onze* bij mannelijke en vrouwelijke woorden.

Het uitgebreidst is Huydecoper in de *Proeve* ingegaan op de wederkerende voornaamwoorden - waartoe naast *zich* onder andere *zyn, haar, hunne* worden gerekend -, omdat de grammatici bij de behandeling van deze categorie zijns inziens onheldere of zelfs onjuiste gegevens hebben verstrekt. Huydecoper heeft de lezer ervan proberen te overtuigen dat de voornaamwoorden *zyn, deszelfs, van deeze* in functie te vergelijken zijn met de Latijnse pronomina *suus, eius, huius*. Op dit punt hoeft het Nederlands volgens hem dus niet onder te doen voor het Latijn.

7.5 Werkwoord

7.5.1 Definitie - omschrijving

Aan het begin van het tweeëntwintigste hoofdstuk van zijn grammatica heeft Moonen '*Werkwoorden*'[94] gedefinieerd als:

> zulke Veranderlyke woorden, die eenigh werk van *Doen, Lyden* of *Weezen* beteekenen met de omstandigheden van den *Tegenwoordigen*, den *Voorgaenden* en den *Toekoomenden Tyt*
> (1706: 138)

Nadat Moonen in deze omschrijving heeft gewezen op de vervoeging als morfologische eigenschap waarmee werkwoorden gekenmerkt zijn, heeft hij ze verdeeld in drie semantische categorieën, waarbij hij aan het slot melding gemaakt heeft van het *accidens* tijd.

De definitie die Sewel in de *Nederduytsche spraakkonst* van deze woordsoort heeft gegeven, is louter semantisch:[95]

> Een *Werkwoord* is een Spraakdeel, betékenende *te zyn, doen*, óf *lyden*
> (1708: 125)

De informatie die Moonen en Sewel in hun definitie van deze woordsoort hebben geboden, verschilt duidelijk van wat Ten Kate over het *werkwoord* heeft geschreven. Deze heeft bij de behandeling van de 'Algemeene Deelen eener Reden' aangegeven dat we met behulp van tien '*Partes Orationis*' in staat zijn al onze gedachten onder woorden te brengen. Het wezenlijke bestanddeel van elke taaluiting is het zelfstandig naamwoord (zie 7.3.1). Wordt hierdoor de 'eigene zelfstandigheid der dingen' uitgedrukt, de andere woordsoorten verstrekken informatie over de 'Toevalligheid' ervan, die bestaat 'of in de beweging, of in de hoedanigheid, of in beiden te gelijk'

94 Het eerste geschrift waarin Dibbets de term *werkwoorden* heeft aangetroffen ter weergave van *verba* en niet van *verba activa*, was Heyns' *Cort onderwys van de acht deelen der Françoischer talen* uit 1571 (Dibbets 1995: 229).

95 Dat het 'Spraakdeelen' die 'veranderlyk' zijn, had hij al op bladzijde 37 van zijn grammatica te kennen gegeven.

(1723, I: 322). De ‘beweging’ waarvan sprake is, wordt volgens Ten Kate uitgedrukt door de ‘Werk-woorden (*Verba*)’. Hij was de mening toegedaan dat we met evenveel recht van ‘Tijd-woorden’ zouden mogen spreken, ‘want door de Beweging word de Tijd, en die door dezen onderkent’.[96] Daarnaast was het volgens hem mogelijk in plaats van ‘*Verba's*’ [sic!] de term ‘Bevestig-woorden’ te gebruiken, ‘overmits alle Gezeg <elke uitspraak> zonder eenige Bevestiging of *Verbum* zijnde, zonder slot en gebrekkig <onvoltooid> is; de Ontkenning moet men in dezen gevalle mede

96 In het Duits komt al in de vijftiende eeuw de term *Zeitwort* voor. Pas in de zeventiende eeuw heeft het via Schottel vaste grond onder de voeten gekregen (Dibbets 1995: 229).

voor een bevestiging van het *Niet* rekenen'.[97] Niettemin heeft Ten Kate de genoemde alternatieven gelaten voor wat ze zijn, en de gebruikelijke technische term *werkwoorden* gehanteerd.

7.5.2 Eigenschappen

Nadat Moonen in het tweeëntwintigste kapittel van de *Nederduitsche spraekkunst* een omschrijving had gegeven van het werkwoord, heeft hij ten aanzien van deze woordsoort achtereenvolgens vijf accidentia besproken: 'Wyze', 'Tyt', 'Tytvoeging', 'Persoon', 'Getal'.

In het hoofdstuk uit de *Nederduytsche spraakkonst* dat over het werkwoord handelt, heeft Sewel - overigens minder overzichtelijk dan Moonen - gewezen op vier eigenschappen van het werkwoord. Door de op pagina 129 genoemde accidentia 'Wyze' en 'Tyd' worden werkwoorden 'veranderd óf verschikt, welke VERSCHIKKING in 't Latyn CONJUGATIO genoemd wordt' (1708: 129-130). Dat Sewel verder 'persoon' en 'getal' heeft beschouwd als eigenschappen die toebehoren aan het werkwoord, blijkt impliciet uit de door hem gepresenteerde paradigma's. Expliciet heeft hij daarvan gesproken op onder meer bladzijde 154.

Ten Kate heeft op pagina 328 en 329 van het eerste deel van de *Aenleiding* vijf eigenschappen genoemd waaraan werkwoorden onderworpen zijn. Behoudens één uitzondering - te weten 'Aert' - heeft hij zich in de hoofdtekst niet bediend van de daarvoor in gebruik zijnde Nederlandse termen; wel heeft hij in margine de Latijnse benamingen voor de accidentia vermeld: '*Genus Verborum*', '*Numerus*', '*Persona*', '*Tempus*', '*Modus*'.

accidens	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
modus	Wyze	Wyze	Modus
tempus	Tyt	Tyt	Tempus
conjugatio	Tytvoeging	(Verschikking)	
persona	Persoon	persoon	Persona
numerus	Getal	getal	Numerus
genus			Genus/Aert

In de bovenstaande tabel is bij Sewel het accidens *verschikking* tussen ronde haken geplaatst, omdat deze eigenschap afhankelijk is van de accidentia 'Wyze' en 'Tyt'. Dit zou de reden geweest kunnen zijn voor Ten Kate om het accidens *conjugatio* weg te laten.

Voordat in de komende paragrafen zal worden ingegaan op de zojuist genoemde vijf eigenschappen van het werkwoord, bespreek ik eerst het accidens *hoedanigheid*. Na de bespreking van de accidentia zal aan het eind van dit hoofdstuk aandacht worden geschonken aan wederkerende werkwoorden en aan frequentatieven.

97 Vgl. Dibbets 1974: 122-123.

7.5.3 Hoedanigheid

Dibbets heeft in zijn overzichtswerk over de woordsoorten van de Nederlandse triviumgrammatici (Dibbets 1995) de bespreking van de eigenschappen van het werkwoord geopend met de eigenschap *qualitas*, een term die Van Heule heeft vertaald met het woord '*Hoedanicheyt*'. Dit accidens heeft geleid tot twee indelingen van de werkwoorden. Eerst

is Dibbets ingegaan op het onderscheid tussen persoonlijke en onpersoonlijke werkwoorden, vervolgens heeft hij een beschrijving en een analyse gegeven van de gegevens die in de door hem onderzochte grammatica's worden verstrekt over zelfstandige werkwoorden enerzijds en hulpwerkwoorden anderzijds (zie Dibbets 1995: 236-240). Wordt de term *qualitas* in de taalkundige geschriften van Moonen, Sewel en Ten Kate niet expliciet genoemd, de tweedelingen waarvan zojuist melding is gemaakt, ontbreken daarin echter niet.

7.5.3.1 Persoonlijk - onpersoonlijk

Moonen heeft opgemerkt dat het gebruikelijk is werkwoorden te verdelen in '*Persoonlyke* en *Onpersoonlyke*' werkwoorden (1706: 138). Deze beide groepen heeft hij als volgt omschreven:

> Een Persoonlyk Werkwoort is, waer voor altyt de Voornaemwoorden *Ik, Gy, Hy*, of *Zy* of *Het* in het Eenvouwige, en *Wy, Gy, Zy* in het Meervouwige Getal gevoegt worden; als, *Ik Hoore, Gy Hoort, Hy Hoort, Zy Hoort, Het Hoort, Wy Hooren, Gy Hoort, Zy Hooren*.
> Een Onpersoonlyk Werkwoort is, dat niet als in den derden Persoone gevonden, en door voorzetting der woordekens *Men* en *Het* of *'t* gekent wordt; als, *Men Zegt, Het Schynt, 't Vriest*.
> (1706: 138)

Zo op het eerste oog lijkt het verschil tussen beide soorten werkwoorden te worden bepaald door de voornaamwoorden waarmee ze verbonden kunnen worden. Bij nadere beschouwing blijkt dat niet het geval te zijn, want blijkens de gegeven voorbeelden komt het pronomen *het* zowel voor in combinatie met een persoonlijk als met een onpersoonlijk werkwoord. Uit de bovenstaande aanhaling blijkt dat Moonen *zeggen* tot de onpersoonlijke werkwoorden heeft gerekend. Dat werkwoord voldoet evenwel niet aan de eis dat het 'niet als in den derden Persoone gevonden' wordt. Het kan namelijk ook gecombineerd worden met één van de bij de persoonlijke werkwoorden opgesomde pronomina, zoals bijvoorbeeld *ik zeg, wy zeggen*. In het geval van *Men zegt* had Moonen daarom *zegt* niet moeten bestempelen als een onpersoonlijk werkwoord, maar in plaats daarvan dienen te spreken van een onpersoonlijke constructie of van onpersoonlijk gebruik van *zeggen* (vgl. Van der Horst 1985: 36).

In het dertigste kapittel van zijn spraakkunst is Moonen uitgebreid op de impersonalia teruggekomen (1706: 231-234). De omschrijving die hij daar van deze werkwoorden heeft gegeven, bevat niet alleen een syntactisch maar ook een semantisch element:

> Het *Onpersoonlyk Werkwoort* wordt gemeenlyk beschreeven, als een *Werkwoort*, dat een *Bedryf* of *Lyden* met den *Tyt* uitdrukkende, echter de gewoonlyke Persoonen, *Ik, Gy, Hy, Zy*, voor zich niet gedoogt, maer in

> hunne plaetse de Voorledekens[98] *Het* en *Men*, en alleen in het Eenvouwige Getal, ontfangt.
> (1706: 231)

Het zal geen toeval zijn dat Moonen in het bovenstaande citaat *ik, gy, hy* en *zy* heeft aangeduid met ‘Persoonen’ en niet met de term ‘Voornaemwoorden’. Door die woordkeus konden werkwoorden die werden voorafgegaan door *het*, een woord dat volgens pagina 138 van de *Nederduitsche Spraekkunst* zowel in combinatie met een persoonlijk als met een onpersoonlijk werkwoord kon voorkomen, uitsluitend onpersoonlijke werkwoorden zijn. Evenwel heeft Moonen in de vier daaropvolgende alinea's trachten aan te tonen dat onpersoonlijke werkwoorden strikt genomen niet bestaan, omdat

98 Dit woord komt niet voor in de lijst met kunstwoorden op de pagina's **2^{v}-**8^{v} van Moonens *Nederduitsche Spraekkunst*.

> de vervulling eener uitlaetinge, en de uitlegging der Voorledekens goet kan maeken, dat ieder van die Werkwoorden, die men *Onpersoonlyk* noemt, een Persoonlyk Werkwoort is
> (1706: 231)

Een van de twee manieren om de bewering te staven dat er ten onrechte wordt gesproken van onpersoonlijke werkwoorden is 'de vervulling eener uitlaetinge'. In de lijst met technische termen die voorin zijn spraakkunst is opgenomen, heeft Moonen 'Uitlaeting' weergegeven met het oorspronkelijk Griekse woord '*Ellipsis*' (1706: ** 8^{r}). Daaronder verstond hij volgens Schaars (1988: 361) niet zozeer onvolledige zinnen als wel 'de samentrekking en weglating van (delen van) zinsdelen'. In de visie van Moonen kon een zinsnede als *Het berout* vervolledigd of 'vervuld' worden door er '*werk, bedryf, woort, verhael*' tussen te plaatsen. Deze onzijdige zelfstandige naamwoorden treden dan op als subject of nemen - om in Moonens woorden te spreken - 'de gedaente van Persoonen om <vanwege> hunne werkingen' aan (1706: 232). Ook uitdrukkingen die verwijzingen naar weersgesteldheden - *het vriest, het regent, het dondert* - kunnen gecompleteerd worden door er een substantivum aan toe te voegen, te weten *weder*. Volgens Moonen vormt een zin als *het vriest* namelijk het antwoord op de vragen 'wat maekt het weder?', 'wat doet het weder?' of 'wat weder is het?'.

Dat onpersoonlijke werkwoorden eigenlijk persoonlijke werkwoorden zijn, kan blijkens het bovenstaande citaat ook aangetoond worden door middel van de 'uitlegging der Voorledekens'. Dit heeft Moonen toegelicht aan de hand van de zin '*Men zegt*', waarin het werkwoord *zegt* voldoet aan de beide voorwaarden die door hem zijn gesteld aan onpersoonlijke werkwoorden: het staat in de derde persoon enkelvoud én het wordt voorafgegaan door één van de 'Voorledekens' *Men, Het, 't* (1706: 138, 231-232). Nu dient het 'Voorledeken' *men* in *Men zegt* volgens Moonen opgevat - in zijn terminologie: 'uitgelegd' - te worden als '*Alle man*'. En hoewel *zegt* in zowel *Men zegt* als *Alle man zegt* eigenlijk een persoonlijk werkwoord is, heeft Moonen het in het eerste geval, omdat het 'de Onpersoonlyke Betekenis' aanneemt, conform de traditie een onpersoonlijk werkwoord genoemd (1706: 231-233).

Nadat Sewel ten aanzien van de werkwoorden onderscheid gemaakt had tussen activa, passiva en neutra, heeft hij op pagina 126 van zijn spraakkunst deze woorden verdeeld in twee groepen, waarvan de ene groep '*Persoonlyk*' en de andere '*Onpersoonlyk*' genoemd wordt. Een werkwoord als *Hooren* bijvoorbeeld is persoonlijk omdat 'men kan zeggen *Ik Hoor, Gy Hoort, Hy Hoort, Wy Hooren*'. Daarentegen behoren *betamen, donderen, regenen, verdrieten, vriezen* volgens Sewel tot de onpersoonlijke werkwoorden, 'want men mag niet zeggen, *Ik Betaam, Ik Donder, Ik Regen, Ik Verdriet, Ik Vries*; maar *Het betaamt niet*, óf *'t Betaamt my*; *Het dondert, Het regende*; *Het verdriet my, 't Verdroot hem*; *Het vroor fel*' (1708: 126).[99] Uit het bovenstaande komt naar voren dat een persoonlijk werkwoord syntactisch verbonden kan worden met een wat Sewel 'Aanwyzend' voornaamwoord

99 Vgl. voor de kritiek van Van Hoogstraten op deze passage en het weerwoord daarop van Sewel, De Bonth & Dibbets 1995: 81-84, 105.

genoemd heeft, terwijl een onpersoonlijk werkwoord alleen gecombineerd mag worden met *Het* of *'t*.[100]

Dit heeft Sewel ook geschreven in de laatste paragraaf van het hoofdstuk over het werkwoord, dat geheel gewijd is aan onpersoonlijke werkwoorden. Een morfologische eigen-

100 Het voorbeeld dat Sewel op pagina 126 bij de onpersoonlijke werkwoorden heeft gegeven - '*Het* huys *wordt bewoond*' - valt uit de toon. In deze zin vervult *het* namelijk de functie van lidwoord. Waarom het zelfstandig naamwoord *huys* in romein is gezet, is niet duidelijk.

schap van deze subcategorie is dat ze ‘alleenlyk in den derden persoon verschikt <vervoegt>’ worden. In een syntactisch verband worden ze gekenmerkt ‘door de voorzetting van het Ledeken *Het*’ (1708: 175), waarbij onder ‘Ledeken’ niet ‘lidwoord’ maar ‘klein woord’ dient te worden verstaan (zie 7.2.1).

Sewel heeft verder opgemerkt dat sommige onpersoonlijke werkwoorden ‘*Bedryvende*’ en andere ‘*Lydende*’ zijn. Het criterium waarop dit onderscheid is gebaseerd, heeft hij niet vermeld (vgl. Van der Wal 1982: 63). Bij de eerste groep heeft Sewel behalve de werkwoorden die uitdrukking geven aan een bepaalde weersgesteldheid, ‘Behooren’, ‘Schynen’ en ‘Blyken’ als voorbeelden genoemd. Onder de onpersoonlijke werkwoorden die ‘Lydende’ zijn, vallen onder meer ‘Berouwen’, ‘Walgen’, ‘Spyten’, ‘Verdrieten’, ‘Jammeren’ en ‘Lusten’. Naar de betekenis voldoen deze zes werkwoorden aan de definitie van de lijdende werkwoorden die Sewel eerder al in zijn grammatica gegeven had: ze duiden ‘eene aandoening óf lyding van iets’ uit. Maar wat de vorm betreft wijken de zojuist genoemde voorbeelden af van de op pagina 126 van de *Nederduytsche spraakkonst* geboden lijdende werkwoorden, die bestaan uit een combinatie van een voltooid deelwoord en het werkwoord *worden/werden*. Het antwoord op de vraag of er tevens impersonalia bestaan die behoren tot de ‘Geenerleye’ of ‘Onzydige’ werkwoorden, wordt in Sewels grammatica niet gegeven.

Sewels hoofdstuk over het werkwoord wordt besloten met de mededeling dat tal van persoonlijke werkwoorden gebruikt kunnen worden als onpersoonlijke. De negen voorbeelden die dienen om dat te verduidelijken wijzen uit dat dit zijns inziens het geval is wanneer persoonlijke werkwoorden als *zeggen, horen, geloven* kunnen worden voorafgegaan door *Men* of *Het (wordt)*: ‘Men Zegt’, ‘Men Hoort’, ‘Het wordt gezegd’, ‘Het wordt geloofd’ (Sewel 1708: 175).

Ten Kate heeft aan de impersonalia weinig aandacht besteed. Bij het behandelen van de conjugaties van de werkwoorden heeft hij door middel van de hoofdletters A, N en I slechts aangegeven of een werkwoord een ‘*Activum*’, een ‘*Neutrum*’ of een ‘*Verbum Impersonale*’ was (1723, I: 547).

In een aantekening bij vers 144 van het eerste boek van Vondels vertaalde *Herscheppinge* - ‘De lucht verbrant van hitte, en 't water vriest tot ys.’ - heeft Huydecoper uitgebreid gesproken over onpersoonlijke werkwoorden of ‘*Onpersoonelyken*’ (1730: 13), waarbij hij overigens voornamelijk aandacht heeft geschonken aan impersonalia die weersgesteldheden aanduiden, zoals *vriezen, donderen, bliksemen, regenen*.

In de Nederlandse spraakkunst van Sewel had Huydecoper gelezen dat vóór een onpersoonlijk werkwoord uitsluitend het woord *het* geplaatst kon worden, een uitspraak waarmee hij het geheel oneens was:

> want datmen in goed Duitsch kan zeggen, en gezeid heeft, *IK Donder, GY Bliksemt, HY Regent*, kanmen met veel voorbeelden bevestigd vinden door den Hr. D. van Hoogstraten, in het Berecht geplaatst voor den Tweeden Druk zyner Aanmerkingen over de Geslachten[101]

101 Op de pagina's **8^{v}-***2^{v} van dit werk heeft Van Hoogstraten uit de Statenbijbel en uit het oeuvre van Ovidius - in het Latijn! -, Antonides en Vondel plaatsen bijeengebracht die ‘altemael de onpersoonlykheit dezer werkwoorden [...] om verre

(1730: 13)

Huydecoper heeft ook bezwaar aangetekend tegen de informatie die Moonen in zijn grammatica had geboden over de onpersoonlijke werkwoorden die een weersgesteldheid uit-

werpen' (Van Hoogstraten 1710: ***2^{v}). Aanleiding tot deze opmerking vormde voor Van Hoogstaten dezelfde passage uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* als die waarop later Huydecoper kritiek zou leveren.

drukken. In zijn ogen had Moonen evenals Sewel ‘den aard deezer Werkwoorden niet begreepen’ (1730: 13). Hierboven hebben we gezien dat Moonen ‘het vriest’ beschouwde als een elliptische vorm van ‘het weder vriest’ aangezien de eerste zin het antwoord vormt op de vragen ‘wat doet het weder?’, ‘wat maekt het weder?’ of ‘wat weder is het?’. Naar de mening van Huydecoper was daarbij niet alleen sprake van ‘een verkeerd Voorstel’ maar eveneens van een ondeugdelijke argumentatie. Wie evenals Moonen door middel van vragen en antwoorden iets tracht te bewijzen, dient volgens Huydecoper acht te geven op twee zaken:

> de eerste, dat de Vraagen zo ingesteld moeten worden, datze onwederspreekelyk eene goede, klaare en gebruikelyke taal zyn. de tweede is; dat de Antwoorden letterlyk moeten sluiten op de Vraagen; anders is het in 't wild geschermd.
> (1730: 13-14)

Van de drie vragen die Moonen gesteld heeft om aan te tonen dat in een zin als ‘het vriest’ het woord *weder* is weggevallen, voldoen de eerste twee volgens Huydecoper niet aan de eerste voorwaarde:

> *Wat* MAAKT, *wat* DOET *het weder?* [...] wie heeft immer zulk Duitsch gesproken?
> (1730: 14)

Alleen de vraag ‘wat weder is het?’ heeft van Huydecoper het predikaat ‘goed Duitsch’ gekregen. Het door Moonen daarop gegeven antwoord - ‘het weder vriest’ - maakt dat niet aan de tweede eis wordt voldaan, want

> Het naaste antwoord, op deeze vraag passende, is, *'t Is* NAT, DROOG, KOUD, WARM, GOED *of* SLECHT *weder*. Deeze zyn de hoedaanigheden van het *Weder*, en worden veroorzaakt door *Regen, Wind, Vorst*, en diergelyken. als men nu op de vraag, WAT *weder is het?* antwoordt, gelyk doorgaands in zulke omstandigheden geschiedt, *Het Vriest, Het regent:* zo is in dit antwoord zekerlyk eene uitlaating, die aangevuld moet worden, niet gelyk Moonen wil, *Het* [*weder*] *vriest, Het* [*weder*] *regent:* maar op deeze wyze, [*'t Is* KOUD *weder, want*] *het vriest;* [*'t Is* NAT *weder, want*] *het regent*. En dit is onwederspreekelyk: want *Vriezen* en *Regenen* zyn geen Uitwerkingen van het *Weder;* maar, integendeel, de Oorzaaken van het *Weder:* dat is, *het Weder* maakt *de Vorst* of *den Regen* niet; maar *Vorst* of *Regen* maaken het *Weder*, t.w. KOUD of NAT
> (1730: 14)

Nadat Huydecoper Moonens bewijsvoering had weerlegd - ‘niet, om hem tegen te spreeken, maar om de Taalkennis te bevorderen’ (1730: 14) -, heeft hij zijn eigen denkbeelden over deze werkwoorden geventileerd. Wat daarbij opvalt, is dat de overeenkomsten tussen beide taalkundigen groter blijken te zijn dan men op grond van het voorgaande zou verwachten. Zo is Huydecoper het niet alleen met Moonen eens dat ‘deeze Werkwoorden oneigelyk genoemd worden *Onpersoonelyken*’, maar vindt hij eveneens dat in een ‘beknopte spreekwyze’ als *het vriest* ‘een Zelfstandig

Naamwoord moet verstaan worden' (1730: 15). Huydecoper is er dus evenals Moonen van overtuigd dat een uitdrukking als *het vriest* elliptisch is. Feitelijk verschillen de twee taalgeleerden alleen van mening over de keuze van het in te vullen substantief. Het onzijdig zelfstandig naamwoord *weder*, dat Moonen volgens Huydecoper zonder enige twijfel was ingegeven door 'het uitgedrukte HET, staande aan 't hoofd der Werkwoorden', kon daarvoor niet in aanmerking komen. Dit zou namelijk betekenen dat ook andere 'beknopte spreekwyzen' als '*Het smart, berouwt, lust my*' door middel van een onzijdig zelfstandig naamwoord vervolledigd zouden kunnen worden. Maar Huydecoper was van mening dat het geen zin had te zoeken naar een substantivum dat op al die '*zogenoemde Onpersoonelyke* Werkwoorden' van toepassing zou zijn, want

> Het Naamwoord, datwe hier zoeken ligt verhoolen in het Werkwoord zelf, DE DONDER in *Het dondert;* DE VORST in *Het vriest;* DE REGEN in *Het regent*
> (1730: 15)

Deze oplossing heeft Huydecoper niet geheel tot tevredenheid kunnen stemmen. Daarom achtte hij het noodzakelijk de constructie aan een nader onderzoek te onderwerpen. In de daaropvolgende 'nader verklaaring' heeft hij zijn lezers ervan proberen te overtuigen dat een zin als *Het dondert* in essentie gelijk is aan *Daar is donder*. In grote lijnen ziet Huydecopers betoog er als volgt uit: het zelfstandig naamwoord *Donder* verwijst naar hetzelfde verschijnsel als de werkwoordsvorm *Dondert*, alleen drukt het werkwoord 'het *zyn* of *werken*' ervan duidelijker uit. Vandaar dat *Dondert* hetzelfde betekent als *de Donder is*. Aangezien de werkwoordsvorm *dondert* op zichzelf geen correcte zin is, schreven de auteurs die Huydecoper als Ouden heeft bestempeld, *Het dondert*, waarbij *Het* niets anders is dan 'het tegenwoordige *Daar*'. Om de woorden *de donder is* 'in eene verstaanelyke wyze' weer te geven, moeten wij in het Nederlands zeggen *daar is donder*.[102] Hieruit kan geconcludeerd worden dat *het dondert* gelijkstaat met *daar is donder*.

Huydecoper was zich ervan bewust dat velen verbaasd zouden zijn door de uitspraak dat *Het* in feite hetzelfde is als *Daar*. Met grote stelligheid heeft hij echter beweerd dat er 'niets zekerer' is dan dit, daarbij verwijzend naar de aantekening bij vers 1032 van het tiende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'En 't lydt geen uur, of uit dit versch vergooten bloet'. Op de aangewezen plaats heeft Huydecoper twee 'onbetwistbaare bewyzen' geleverd voor de stelling dat *het* de betekenis heeft van *daar*, 'waarvoormen *'er* zegt als 'er een ander woord voorgaat' (1730: 473). Ten eerste bestaat er geen enkel betekenisverschil tussen uitdrukkingen als *Het leedt zeven jaaren* en - 'geschoeid op een nieuwer leest' - *Daar verliepen zeven jaaren*. De andere grond waarop Huydecoper zijn bewering heeft gevest, is het taalgebruik van de Ouden 'in de welken *Het* nu altyd wordt uitgedrukt door *Daar*' (1730: 473). De overgang van *het* naar *daar* heeft zich volgens hem in de loop van de zeventiende eeuw voltrokken: 'In de verleeden eeuw was dit [t.w. *het*, RdB] noch in maatig gebruik, en byzonderlyk eigen aan den Hr. Hooft' (1730: 473-474). Op pagina 16 van de *Proeve* had Huydecoper nog een ander argument aangevoerd om aan te tonen dat *het* wanneer het aan impersonalia voorafgaat, dezelfde betekenis heeft als *daar*:

> de Latynsche Onpersoonelyke Werkwoorden, in een' Lydenden zin voorkomende,[103] als *Pugnatur, Statur, Vivitur*, [worden] nu altyd vertaald [...], DAAR *wordt gevochten, gestaan, geleefd:* maar onze Voorvaders zeiden hiervoor, HET *wordt gevochten*, enz.[104]
> (1730: 16)

102 In plaats van door *daar is donder* kan de uitdrukking *het dondert* naar de mening van Huydecoper 'zeer voegelyk [...] verklaard worden' door *daar dondert donder* (1730: 16).

103 Over de wijze waarop de onderscheiding persoonlijke en onpersoonlijke werkwoorden zich verhoudt tot de driedeling in activa, passiva en neutra, zie Van der Wal 1982: 59-60.

104 Huydecopers behandeling van de onpersoonlijke werkwoorden was Van Lelyveld niet geheel naar de zin. In een voetnoot bij de door hem bezorgde tweede druk van de *Proeve* heeft hij de hoop uitgesproken dat de bedenkingen van Perizonius bij Sanctius' *Minerva* 'enen Nederduitschen Taalkenner aanleiding geven, om het gebruik dezer, oneigelijk genoemde, onpersoonlyke Werkwoorden [...] in een helderer licht te stellen' (Huydecoper 1782: 44, noot).

Huydecoper heeft in de *Proeve* niet alleen impersonalia besproken die een weersgesteldheid aanduiden, maar ook de aandacht gevestigd op andere onpersoonlijke werkwoorden. Overigens heeft hij die niet altijd expliciet als zodanig aangemerkt.

Vers 66 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Terstont beroude godt dien eet, nu niet te schennen.' - bood Huydecoper de gelegenheid ten aanzien van het werkwoord *berouwen* op te merken:

> Men zegt niet in goed Duitsch, *hy beroude dien eed*, maar *hem berouwde*[105] *die eed*[106]
> (1730: 102)

105 En passant heeft Huydecoper door de schrijfwijze *berouwde* te kennen gegeven dat Vondels spellingvariant zonder *w* geen 'goed Duitsch' is.

106 Vgl. Van Helten 1883: 22, noot 2.

Met andere woorden: het was in zijn ogen niet correct een onpersoonlijk werkwoord te behandelen alsof het een persoonlijk is. Dit vormde voor Huydecoper ook de reden om zinnen als *Ik behaag dat te doen; ik heb dat behaagen te doen* als 'misselyke en onnatuurelyke uitdrukking[en]' (1730: 102) van de hand te wijzen. Deze 'misslag' had Vondel in de *Herscheppinge* meer dan eens begaan. Hierop heeft Huydecoper onder andere gewezen in een aantekening bij vers 327 van het vierde boek van die vertaling, waar de zeventiende-eeuwse dichter had geschreven 'DE voerman *van 't gespan des lichts verdroot dees straf*' in plaats van *Den voerman* (1730: 224; vgl. 1730: 102). En op pagina 533 en 534 van de *Proeve* heeft Huydecoper opgemerkt dat Vondel het werkwoord *lusten* wanneer het betrekking heeft 'op spyze en drank' - evenals andere onpersoonlijke werkwoorden - heeft behandeld als een persoonlijk werkwoord. Wordt *lusten* echter gebruikt in de betekenis 'believen' of 'behagen', dan treffen we het volgens Huydecoper in de *Herscheppinge* uitsluitend '*Onpersoonelyk*' aan. Hij is van mening dat *lusten* in geen enkele betekenis opgevat mag worden als een persoonlijk werkwoord:

> De gemeene man zegt wel, van eeten of drinken, IK lust *dat wel;* of, IK lust *dat niet*. doch dit strydt met de beschaafdheid der zeden doorgaands, met die der taale altyd.
> (1730: 534)

Waarom Huydecoper het persoonlijk gebruik van onpersoonlijke werkwoorden heeft afgekeurd, lezen we verderop in de *Proeve*. Uit het volgende citaat - naar aanleiding van het werkwoord *walgen* - blijkt dat die verklaring semantisch van aard is:

> Alswe evenwel achtgeeven op de betekenis des woords, en de natuur der zaake, die wy *Walgen* en *Walging* noemen [...] zo is 't onwederspreekelyk, datwe daarby verstaan iets dat de mensch *lydt*, geenszins iets dat hy *doet*. en alleen daaruit volgt, datmen beter zegt, *MY walgt*, dan *IK Walg:* gelyk *MY smert, bedroeft, berouwt, verdriet*, enz. ook *MY verheugt, verblydt, lust, belieft, behaagt*, en zo in anderen, die eene aandoening betekenen, en eenige verandering in onze gesteldheid van ziele of lighaam te weeg brengen.
> (1730: 560)

7.5.3.2 Zelfstandige werkwoorden - hulpwerkwoorden

Aan het begin van het drieëntwintigste hoofdstuk van zijn grammatica heeft Moonen het volgende geschreven:

> De Werkwoorden kunnen in hunne Tytvoegingen niet geboogen noch verandert worden ten aenzien der Wyzen en Tyden en Persoonen, dan door hulp van eenige andere Werkwoorden, die om deeze oirzaek *Helpwoorden* genoemt worden
> (1706: 142)

Voor de vervoeging van werkwoorden die elders in de *Nederduitsche spraekkunst* zijn aangeduid met de term 'Hooftwoorden' (1706: 183; vgl. 1706: 140, 157), zijn de zogenaamde 'Helpwoorden'[107] onmisbaar. Deze categorie wordt door vier werkwoorden gevormd: '*Hebben, Zullen, Worden* en *Zyn*'. Bij elk ervan heeft Moonen aangegeven wanneer, dat wil zeggen in welke tijd en wijze, het gebezigd dient te worden. Nadat hij de vervoegingen ervan gepresenteerd had, heeft Moonen de aandacht gevestigd op andere 'Helpwoorden', die 'veelszins by de Werkwoorden gebruikt worden'. Het betreft '*Kunnen, Moogen, Willen, Moeten, Durven, Laeten, Helpen, Doen*' (1706: 157), werkwoorden die met uitzondering van *helpen* traditioneel benoemd worden als hulpwerkwoorden van

107 Het woord *helpwoorden* is in de lijst van 'kunstwoorden' vertaald met de Latijnse term '*Verba Auxiliaria*' (1706: **6^{r}). Het tweede lid van de samenstelling 'Helpwoorden' is een andere, oudere term voor *werkwoord* (Dibbets 1974: 122).

modaliteit dan wel causaliteit (Van den Toorn 1982: 187-191). Hoe de genoemde 'helpwoorden' vervoegd moeten worden, kan worden opgemaakt uit de paradigma's die Moonen op de bladzijden 158 tot en met 163 van zijn spraakkunst heeft geboden.

Evenals Moonen heeft Sewel opgemerkt dat er voor het 'veranderen' of vervoegen van werkwoorden 'zekere Hulpwoorden' noodzakelijk zijn (1708: 130), waarna hij heeft laten zien hoe de vervoeging luidt voor achtereenvolgens het 'gebreklyk Helpwoord *Zullen*', het 'Helpwoord *Hebben*', het - en die benaming kan de hedendaagse lezer gemakkelijk op het verkeerde been zetten - 'Zelfstandig Werkwoord *Zyn* óf *Weezen*'[108] en het 'Hulpwoord *Worden* óf *Werden*' (1708: 130-142). Na de paradigma's van deze werkwoorden heeft ook Sewel erop gewezen dat er behalve de reeds genoemde nog andere 'Hulpwoorden' bestaan. Daarvan heeft hij slechts drie voorbeelden vermeld: '*Konnen, Moeten, Moogen*' (1708: 142), vijf minder dan Moonen had gedaan.

De achtste paragraaf van het hoofdstuk 'Regelmaet en rangschikking der Nederduitsche verba' heeft Ten Kate gewijd aan de vervoeging van de 'Onregelmatige *Verba*', die in twee groepen uiteenvallen. Aan de ene kant zijn er werkwoorden die 'door de Oudheid verloopen <ontspoord, afgeweken van de regelmaat> zijn', aan de andere kant bestaan er werkwoorden 'die tot Hulpwoorden van andere *Verba* gebruikt worden'. Representanten van deze laatste klasse zijn *hébben, komen, konnen / kunnen, moeten, mogen, zyn / wezen, zullen* (1723, I: 571-574). Elders in de *Aenleiding* heeft Ten Kate ook *worden*[109] en - in bepaalde gevallen - *staen* en *laten* bestempeld als 'Hulpwoorden'.[110]

In het derde boek van Vondels *Herscheppinge* komt *zal* binnen vier regels twee maal voor. Dat heeft Huydecoper aanleiding gegeven tot het stilistische advies dat

> alle deeze Hulpwoorden, als *Hebben, Zullen, Worden, Zyn, Mogen, Konnen*, enz. veel beter eens uitgedrukt, dan meermaalen herhaald worden. (1730: 209)

De afkorting 'enz.' in dit citaat wijst uit dat aan Huydecoper behalve de reeds genoemde zes meer hulpwerkwoorden bekend waren.

Dat 'Hulpwoorden' het mogelijk maken werkwoorden in verschillende tijden te zetten, blijkt uit het feit dat Huydecoper spreekt van 'de Hulpwoorden des Verleeden Tyds, *Heb, Had, Is* of *Was*' (1730: 557).

Worden

108 Sewel treedt hier in het voetspoor van Van Heule, die in *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst* (1625: 42) schreef: 'Daer is oock een Zelfstandig werkwoort als *Wezen* ofte *Zijn*, ende *Worden*, ook worden deze Werkwoorden ende het werkwoort *Hebben*, helpende werkwoorden genaemt'; vgl. Van der Wal 1982: 57, Ruijsendaal 1989: 340. Vgl. Ten Kate 1723, I: 322: 'bij aldien men de bevestiging der zaken beschouwt zonder opzigt van beweging of rust, zo bedient men zig van 't zogenaemde Zelfstandige of Bestaende Werk-woord ZYN of WEZEN'.

109 Vgl. Ten Kate 1723, I: 531: 'De Hulpwoorden WORDEN en ZYN'.

110 Vgl. Ten Kate 1723, I: 516: 'STAEN (zo veel als *aenstaende of in voornemen zijn*, en tot Hulpwoord van 't *Futurum* dienende)'. Vgl. Ten Kate 1723, I: 522: 'LATEN [...] een Hulpwoord tot Opwekking van beweging' en 1723, I: 532: 'de Hulpwoorden ZULLEN, MOGEN, KOMEN, en LATEN'.

Behalve op de bovenstaande pagina's heeft Huydecoper in de *Proeve* op geen enkele plaats werkwoorden expliciet aangeduid als ‘Hulpwoorden’. Dit betekent overigens niet dat hij er met betrekking tot deze subcategorie verder het zwijgen toe heeft gedaan. Zo greep hij vers 865 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Verkeert te werden. toen godt Pan haer me wou sleepen’ - aan om zijn standpunt ten aanzien van de vervoeging van het werkwoord *worden* uiteen te zetten:[111]

111 Over de onenigheid die er in de zeventiende eeuw over de vervoeging van *worden* heerste, zie Dibbets 1991a: 49-50.

> *worden* is de onbepaalende wyze, *fieri:* maar *werden* is de derde persoon in 't meervoudige van den onvolmaakten verleden tyd, *fiebant*.
> (1730: 80)

waarna Huydecoper erop gewezen heeft dat Vondel het onderscheid tussen de tegenwoordige tijd *word* en de verleden tijd *werd* 'naauwkeurig in acht' genomen heeft.[112] Met een groot aantal voorbeelden heeft Huydecoper vervolgens aangetoond dat 'de alleroudsten' Vondel hierin waren voorgegaan en dat ook de 'Nieuwen' met het verschil tussen beide werkwoordsvormen vertrouwd waren. Voor de 'Aanvoegende wyze' van het werkwoord *worden* heeft Vondel zich bediend van de vorm *wiert*, waarvan Huydecoper uit de *Herscheppinge* twee bewijsplaatsen heeft aangehaald.

Aan het slot van de onderhavige aantekening heeft Huydecoper ten aanzien van de vervoeging van het werkwoord *worden* de praktijk van Vondel vergeleken met de theorie van Moonen en Sewel. Daarbij was het hem opgevallen dat laatstgenoemde grammaticus zowel in de verleden tijd van de aantonende als in die van de aanvoegende wijs een en dezelfde werkwoordsvorm voorschreef: *wierd*. Sewel vond het in dat geval namelijk 'onnoodig' door middel van afwijkende vormen het verschil in modus tot uitdrukking te brengen,

> want tót betékeninge van de *Aanvoegende wyze* heeft men niet anders te doen, dan het woordtje *Wierd* te verplaatsen, als, *Ik wierd daartoe verzócht*; En *Eer ik daartoe verzócht wierd*. Waaruyt dan zonneklaar blykt, dat men zich van zulk een arm behulp, als *Werd* voor het *Praeteritum Imperfectum Indicativi*, en *Wierd* alleen voor het *Imperfectum Subjunctivi*, [...] niet behoeft te bedienen.
> (1708: 158)

Sewel wilde het onderscheid tussen de aantonende en de aanvoegende wijs van de verleden tijd dus tot uitdrukking laten komen door de woordvolgorde; in een wat wij noemen hoofdzin duidde *wierd* een aantonende wijs aan, was er sprake van een 'bijzin' dan drukte *wierd* een aanvoegende wijs uit. Huydecoper kon zich in Sewels argumentatie niet vinden en wilde evenals Moonen twee verschillende werkwoordsvormen gebruiken in de 'Onvolm. Tyd' om de aantonende van de aanvoegende wijs te onderscheiden.[113]

Ten aanzien van de tegenwoordige tijd enkelvoud van de aantonende wijs zaten Moonen en Sewel wel op één lijn. Beiden hebben in hun respectieve grammatica's gekozen voor de vorm *worde*, waaruit volgt dat zij zich in dezen niet hebben laten leiden door het taalgebruik van Vondel. Deze bezigde namelijk niet de werkwoordsvorm *worde* maar *werde*. Huydecoper schreef daarover:

112 Vgl. Van Helten 1883: 9: '*Werden* is de gebruikelijke vorm in den infinit. en conjunct. [...]; de vorm met, met *o*, in indicativo; zeldzaam is een indic. praes. *werd* [...], of een conjunct. *worde, wort*'.

113 Ten Kate (1723, I: 565) maakt bij het werkwoorden *werden* net als Moonen onderscheid tussen de verleden tijd in de aantonende wijs (*wierd*) en de verleden tijd in de aanvoegende wijs (*word*): 'De Scherpe Korte é in *Infin:*, verwisselt in *Imperf*: *Indic*: *& Subj*: in IE en in de Korte zagte O'.

het welk veele anderen naarvolgen; en wy mede goedkeuren[114]
(1730: 82)

In het volgende schema zijn alle vormen van het werkwoord *worden* opgenomen die Huydecoper op de pagina's 80-82 van de *Proeve* ter sprake heeft gebracht; het betreft zowel werkwoordsvormen uit het taalgebruik van Vondel als uit de grammatica's van Moonen en Sewel. De vormen uit de derde en vierde kolom die tussen vierkante haken staan, komen niet voor in de *Proeve* maar zijn door mij aangevuld met behulp van gegevens uit de

114 Hiermee is overigens niet gezegd dat Huydecoper de vorm *worde* van de hand gewezen heeft. Integendeel, hij heeft zich er onder andere van bediend op bladzijde 474 van de *Proeve*: ‘zo is 't niet vreemd dat het *Huwelyk* dikwils by de *Muzyk*, en deeze wederom by dat, geleeken worde’.

genoemde spraakkunsten. De werkwoordsvorm uit kolom vijf die in Huydecopers aantekening niet voorkomt, heb ik op grond van analogie geconstrueerd; zij is eveneens tussen vierkante haken geplaatst.

vorm	Vondel	Moonen	Sewel	Huydecoper
infinitief	worden	[worden]	[worden/werden]	worden
t.t. ind.ev.	word	[worde]	word/werd	word
t.t. ind.mv.		[worden]	[worden]	worden
v.t. ind.ev.	werd	[werde]	wierd	werd
v.t. ind.mv.	werden	[werden]	[wierden]	werden
t.t. con.ev.	werde	worde	worde	werde
t.t. con.mv.		[worden]	[worden]	[werden]
v.t. con.ev.	wiert	wierde	wierd [wierde]	wierd
v.t. con.mv.		[wierden]	[wierden]	[wierden]

Doen

Hoewel Huydecoper het werkwoord *doen* op pagina 209 van de *Proeve* niet genoemd heeft als voorbeeld van een 'Hulpwoord', zal hier toch worden ingegaan op wat hij over dit werkwoord heeft gezegd. Moonen (1706: 157) heeft het namelijk wel expliciet tot de 'Helpwoorden' gerekend en daarom is het aannemelijk dat *doen* één van de werkwoorden was die Huydecoper in gedachten had, toen hij aan het eind van de hierboven vermelde reeks hulpwerkwoorden 'enz.' schreef.

Naar aanleiding van de zinsnede 'Het vliegen leert vergeeten' uit vers 928 van het vierde boek van Vondels *Herscheppinge* heeft Huydecoper opgemerkt dat Vondel er 'beter' aan had gedaan te schrijven 'DOET *vergeeten:* gelykmen spreekt' (1730: 236-237). Michels (1934: 546) heeft bij dit vers van Vondel in een noot aangetekend dat het werkwoord *leeren* bij Vondel zich tot een causatief hulpwerkwoord ontwikkelt.

Deze paragraaf wordt besloten met een overzicht dat per grammaticus aangeeft welke werkwoorden door hen expliciet met de term 'Hulpwoord' of 'Helpwoord' zijn aangeduid.

Moonen	Sewel	Ten Kate	Huydecoper
hebben	hebben	hebben	hebben
zullen	zullen	zullen	zullen
worden	worden/werden	worden	worden
zyn	zyn/weezen	zyn/wezen	zyn
kunnen	konnen	konnen/kunnen	konnen
moogen	moogen	mogen	mogen
willen			
moeten	moeten	moeten	

durven	
laeten	laten
helpen	
doen	
	komen
	staen

7.5.4 Geslacht

Moonen heeft in zijn definitie van de werkwoorden aangegeven dat ze uitdrukking geven aan ‘eenigh werk van *Doen, Lyden* of *Weezen*’ (1706: 138). Op basis van deze betekenissen

heeft hij de werkwoorden verderop in zijn grammatica onderverdeeld in drie zogenaamde werkwoordelijke geslachten; deze heeft hij louter semantisch gedefinieerd:

> Bedryvende Werkwoorden zyn, die eenigh bedryf uitdrukken, dat tot een voorwerp overgaet; als *Bidden, Hooren, Leezen, Pryzen*.
> Lydende Werkwoorden zyn, die eene Lyding, van buiten iemant aenkomende, betekenen; als *Gebeeden Worden, Gehoort Worden, Geleezen Worden, Gepreezen Worden*.
> Onzydige Werkwoorden zyn, die, in den werker met de daet blyvende, en niet overgaende, iet tenvollen betekenen; als *Zyn, Worden, Staen, Bloeien, Leeven, Sterven*.[115]
> (1706: 163-164)

De 'Bedryvende Werkwoorden' gaven volgens Moonen uitdrukking aan een handeling die iemand verricht ten opzichte van een *voorwerp*, waarbij we vermoedelijk niet aan een 'ding' moeten denken maar aan de meer taalkundige betekenis 'object'. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Van Heule heeft Moonen niet expliciet vermeld dat 'Bedryvende Werkwoorden' kunnen 'overgaen' tot personen (vgl. Dibbets 1995: 240). Door het gebruik van het woord 'overgaen' - een vertaling van het Latijnse *transire* - heeft Moonen het begrip *transitiviteit* in zijn omschrijving verwerkt. Daarbij dient te worden aangetekend dat transitiviteit niet als syntactisch begrip werd gehanteerd maar beschouwd werd als een aspect van de betekenis van het werkwoord (vgl. Van der Wal 1982: 78; Dibbets 1995: 240-241). Waren bedrijvende werkwoorden voor Moonen transitief, de 'Onzydige' daarentegen waren intransitief (Van der Wal 1982: 63). In zinnen met een onzijdig werkwoord valt namelijk geen object aan te wijzen.

In zijn definitie heeft Moonen de 'Lydende' werkwoorden louter op semantische gronden afgebakend ten opzichte van de 'Bedryvende' en de 'Onzydige' werkwoorden. Maar uit de daaropvolgende voorbeelden blijkt dat ze ook formeel verschillen van de andere twee geslachten van het werkwoord: alleen bij de 'Lydende' werkwoorden treffen we namelijk - naast een verbaal complement in de vorm van een voltooid deelwoord - een 'Helpwoort' aan, hetzij een vorm van '*Worden*', hetzij van '*Zyn*'.[116] Door middel van een hulpwerkwoord probeerde Moonen evenals een groot aantal grammatici vóór hem het morfologische verschil dat er in het Latijn bestond tussen actieve en passieve vormen (vergelijk: *amo* 'ik bemin' versus *amor* 'ik word bemind') ook in het Nederlands weer te geven (vgl. Van der Wal 1982: 58; Dibbets 1995: 241).

Sewel heeft werkwoorden gedefinieerd als een woordsoort die '*te zyn, doen*, óf *lyden*' betekenen. Deze betekenissen hebben ten grondslag gelegen aan de driedeling '*Bedryvende, Lydende* en *Geenerleye*' werkwoorden, waarvan hij in drie voetnoten

115 Onder deze laatste categorie vallen ook 'eenige *Wederkeerende* Werkwoorden, in welke de daet tot den werker wederkeert; als, *Zich Verwonderen, Zich Schaemen, Zich Verheugen*, &c.' (1706: 164).

116 Vgl. Moonen 1706: 143: 'Door het Helpwoort *Worden* worden alle Lydende Werkwoorden gemaekt' en 'Door het Helpwoort *Zyn* worden alle Volmaekte Tyden in alle Wyzen van het Lydende Werkwoort gemaekt'.

de respectieve Latijnse termen heeft vermeld: ‘Activa, Passiva, Neutra’ (1708: 125). Zijn omschrijvingen van deze categorieën luiden als volgt:

> De *Bedryvende* betékenen het doen van iets, als *Onderwyzen, Hooren, Leezen, Slaan, Verachten*.
> De *Lydende* betékenen eene aandoening óf lyding van iets, als *Onderweezen worden, Gehoord worden, Geleezen worden, Geslagen worden, Veracht worden*.
> De *Geenerleye* óf *Onzydige Werkwoorden* betékenen eygentlyk nóch doen nóch lyden, als *Blinken, Flikkeren, Klimmen, Daalen, Stinken, Vaaren, Staan, Woonen, Blyven, Vertrekken, Komen, Durven*.
> (1708: 126)

Vergelijken we Sewels omschrijving van de 'Bedryvende' werkwoorden met die van Moonen, dan zien we dat beiden hebben aangegeven dat dergelijke werkwoorden een handeling uitdrukken ('eenigh bedryf' respectievelijk 'het doen van iets') en dat beiden refereren aan het begrip transitiviteit ('tot een voorwerp overgaet' respectievelijk 'het doen van iets' = 'iets doen'). De wijze waarop Sewel de 'Lydende' werkwoorden heeft gedefinieerd, wijkt niet wezenlijk af van die van Moonen. Het verschil tussen de twee grammatici is daarin gelegen dat Sewel niet is ingegaan op de oorsprong van de 'aandoening óf lyding van iets', terwijl Moonen dat wèl gedaan heeft ('van buiten iemant aenkoomende'). De '*Geenerleye* óf *Onzydige Werkwoorden*' heeft Sewel in tegenstelling tot Moonen negatief semantisch gedefinieerd: ze behoren niet tot de 'Bedryvende' werkwoorden omdat ze geen 'doen' betekenen, en niet tot de 'Lydende' omdat ze geen uitdrukking geven aan een 'lyden' (vgl. Dibbets 1995: 241).

Ten Kate heeft op bladzijde 328 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* opgemerkt dat de werkwoorden ten aanzien van het accidens 'Aert der Werk-woorden' of '*Genus Verborum*' in drie soorten kunnen worden verdeeld. Bepalend daarbij is of de beweging die door het werkwoord wordt aangeduid, 'Bedrijvende, of Lijdende, of Bestaende' is. Zes pagina's eerder had Ten Kate genus als eigenschap van werkwoorden ook al aan de orde gesteld:

> Werk-woorden zijn, of Bedrijvende (*Activa*) als SLAEN, of Lijdende (*Passiva*) als GESLAGEN WORDEN, of Onzijdige of Bestaende (*Neutra*) als BLYVEN.
> (1723, I: 322)

Wanneer in een mededeling het aspect beweging of rust - dat blijkens Ten Kates definitie van de werkwoorden door werkwoorden tot uitdrukking wordt gebracht (zie 7.5.1) - afwezig is, bedient men zich van ''t zogenaemde Zelfstandige of Bestaende Werk-woord ZYN of WEZEN' (1723, I: 322), voor welke term we in de marge het Latijnse equivalent '*Verbum Substantivum*' vermeld vinden. Het is niet duidelijk of Ten Kate dit werkwoord onder de 'Onzijdige' werkwoorden heeft geteld of niet.

Op pagina 538 van het eerste deel van de *Aenleiding* heeft Ten Kate met betrekking tot het gebruik van hulpwerkwoorden de werkwoorden in vier categorieën ondergebracht. Naast de bekende trits '*Activa*', '*Passiva*' en '*Neutra*' treffen we daar als nieuwe soort de '*Communia*' aan. Deze werkwoorden hebben hun naam ontleend aan het feit dat zij tegelijkertijd '*Neutra* & *Activa*' zijn.[117] Als voorbeeld van deze categorie wordt het werkwoord *zyn* genoemd.[118]

117 Lithocomus heeft in zijn *Grammatica Latina* (1592), zoals in de meeste Latijnse spraakkunsten gebruikelijk was, vijf genera onderscheiden: activum, passivum, neutrum, commune, deponens (Dibbets 1995: 240).

118 Bij de bespreking van de 'Regelmaet en rangschikking der Nederduitsche verba' heeft Ten Kate in de hoofddelen II-VIII door middel van de letters *A, N* en *I* aangegeven dat een werkwoord geteld dient te worden onder de *Activa, Neutra* respectievelijk *Impersonalia*. Het werkwoord *zyn/wezen* wordt voorafgegaan door de letters '*A. & N.*' (1723, I: 572). Vgl. Van der Wal 1982: 62.

Terloops heeft Ten Kate een beschouwing gegeven over de zogenaamde '*Lijdenden staet*', een term die in de marge wordt vertaald met '*Passivum*'. Een formeel kenmerk ervan is het gebruik van wat wij noemen de hulpwerkwoorden van het passief:

> De Hulpwoorden WORDEN en ZYN, op dezelfde wijze als het Hulpwoord HEBBEN gebruikt zijnde, maken [...] bij ons het *Passivum* uit.
> (1723, I: 531)

Ten Kate heeft vervolgens gewezen op 'een teder Onderscheid' tussen *worden* aan de ene en *zyn* (*wezen*) aan de andere kant:

> Het Hulpwoord ZYN (of WEZEN) is, enkel staende, van breeder uitstrekking ten aenzien van de tijd en Personen; terwijl WORDEN dient om de Lijding zelf uit te drukken, en die enger en als op een vast punt des tijds bepaelt
> (1723, I: 531)

Zo refereren passieve zinnen waarin een vorm van *worden* voorkomt - ‘HY WORD BEMINT’ - naar de mening van Ten Kate doorgaans slechts aan situaties of gebeurtenissen die zich afspelen in de tegenwoordige tijd. Wordt de rol van hulpwerkwoord echter vervuld door een vorm van *zyn* (of *wezen*) - ‘HY IS BEMINT’ - dan hebben deze zinnen volgens Ten Kate niet alleen betrekking ‘op het Tegenwoordige, maer ook eenigsints op het Voorledene’ (1723, I: 532).[119] Dat *is* in beide betekenissen benoemd wordt als een hulpwerkwoord, strookt niet met de thans geldende opvattingen uit de traditionele grammatica. Wanneer de voorbeeldzin betrekking heeft ‘op het Tegenwoordige’, noemen wij de vorm *is* namelijk niet zoals Ten Kate een ‘Hulpwoord’ maar een koppelwerkwoord.

Ook ten aanzien van ‘Personen’ heeft Ten Kate een verschil bemerkt tussen *worden* en *zyn* (*wezen*). In de bovenstaande voorbeeldzinnen impliceert het gebruik van *worden* volgens hem dat er sprake is van ‘eenen of weinigen die hem beminnen’, terwijl de keuze voor *zyn* (*wezen*) veronderstelt dat er ‘vele Personen [zijn], die hem beminnen’ (1723, I: 532).

De (Nederlandse) benamingen die de drie besproken grammatici aan de werkwoordelijke geslachten hebben toegekend, zijn hieronder weergegeven:

geslacht	**Moonen**	**Sewel**	**Ten Kate**
1. activa	Bedryvende	Bedryvende	Bedrijvende
2. passiva	Lydende	Lydende	Lijdende
3. neutra	Onzydige	Geenerleye / Onzydige	Onzijdige / Bestaende
4. communia			Communia

Dit schema laat zien dat Moonen, Sewel en Ten Kate het eens waren over de termen waarmee de Latijnse woorden *activa* en *passiva* in het Nederlands vertaald dienden te worden. Hoewel Huydecoper bekend was met de benaming ‘Bedryvend’ - hij heeft haar in de *Proeve* één keer gebezigd en wel op bladzijde 596 - heeft hij er de voorkeur aan gegeven de termen activa en passiva in het Nederlands door middel van het begrippenpaar ‘Werkend’ - ‘Lydend’ uit te drukken.[120] Als we de opvattingen uit de *Proeve* over dit onderscheid plaatsen naast de mededelingen die Moonen, Sewel en Ten Kate hierover in hun respectieve grammaticale geschriften hebben gedaan, dan valt op dat de laatste drie taalkundigen het hebben over ‘bedrijvende’ en ‘lijdende’ werkwoorden, terwijl Huydecoper daarentegen spreekt van werkwoorden ‘in een' Bedryvenden zin’ (1730: 596), ‘in een' Werkenden zin’ (1730: 471, 626), van werkwoorden die ‘*Activè*’ (1730: 249, 596) gebruikt zijn enerzijds en van

119 Vgl. Sewel 1708: 148: ‘*Ik Ben Geleerd*, is niet alleen te zeggen dat men onderrechting bekomen heeft, maar ook, dat men een Geleerde is, immers heeft zulks plaats als men zegt, *Hy is Geleerd*’.

120 De begrippen ‘Werkend’ en ‘Lydend’ heeft Huydecoper niet alleen ter sprake gebracht in verband met werkwoorden, maar tevens toegepast op het suffix *-baar* (zie 7.3.10.3). Hij heeft beide termen eveneens gehanteerd bij een korte uiteenzetting over de leer van de Stoa: ‘De Stoïschen stelden *twee Eerste Beginselen*, het eene *Werkende*, het andere *Lydende*. 't Werkende noemden zy ook de *Oorzaak*, de *Reden*, en dat is GOD: het Lydende is de STOFFE’ (1730: 7).

werkwoorden ‘in een' Lydenden zin’ (1730: 16, 626), ‘in een Lydende betekenis’ (1730: 471) anderzijds.

De onderstaande passage uit de *Proeve* leert ons dat de passieve betekenis van een werkwoord volgens Huydecoper wordt uitgedrukt door het voltooid deelwoord van dat werkwoord en (een vorm van) het hulpwerkwoord *worden*:

> *Zinken*, in een' Werkenden zin: dat zelden voorkomt. Op de zelfde wyze zegt Huygens, in een Lydende betekenis, *Gezonken worden*
> (1730: 471)

Daarbij dient aangetekend te worden dat Huydecoper deze combinatie van voltooid deelwoord en hulpwerkwoord als één geheel heeft opgevat.[121]

Dat passieve werkwoorden aan dat formele criterium herkend kunnen worden, wordt ook geïmpliceerd door Huydecopers opmerking dat Latijnse onpersoonlijke werkwoorden die in een lijdende betekenis voorkomen, zoals *pugnatur, statur, vivitur*, vertaald moeten worden door 'daar wordt gevochten, gestaan, geleefd' (1730: 16).[122]

Binnen de werkwoorden heeft Huydecoper ten aanzien van het accidens *geslacht* naast de activa en de passiva ook neutra onderscheiden. Van deze drie werkwoordelijke geslachten heeft Huydecoper in de *Proeve* aan het onzijdige geslacht de minste aandacht geschonken. Over dit genus heeft hij voor het eerst expliciet gesproken in een aantekening bij de verzen 14 en 15 van het achtste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'De maen vernieut zeswerf haer horens hoogh gesteegen, Geduurende 't beleg, noch bleef de stadt belegen':

> By welke gelegenheid wy hier ook aanmerken, dat onze *Onzydige* Werkwoorden, met het Voorvoegsel BE, te gelyk eene *Werkende* betekenis aanneemen, dat is, van *Neutra* veranderen in *Activa*. zo komt van Lagchen, *iemand belagchen;* van Loopen, *iets beloopen;* van Weenen, *beweenen;* van Slaapen, *beslaapen;* enz. op dien zelfden voet komt van Leggen (*jacêre*) *Beleggen*, BELAG, BELEGEN; als een *Stad, een Slot beleggen*
> (1730: 370-371)

Hoewel Huydecoper het niet met zoveel woorden gezegd heeft, blijkt uit drie van de vijf gegeven voorbeelden- '*iemand belagchen*', '*iets beloopen*' en 'een *Stad, een Slot beleggen*' - dat activa transitief gebruikt worden.

Daarnaast heeft Huydecoper in een zes pagina's tellende aantekening bij de verzen 431-432 van het twaalfde boek van Vondels *Herscheppinge* - '[...] Helops ley Ter neder van een' steek door hooft en beide d'ooren' - met een groot aantal voorbeelden gewezen op het tweeërlei gebruik van *leggen*. Wanneer de betekenis van dat werkwoord gelijk is aan die van het Latijnse *ponere* (het hedendaagse *leggen*), luiden de stamtijden ervan: *leggen - leide - geleid*. Tot welk werkwoordelijk geslacht het behoort, heeft hij niet expliciet aangegeven, dit in tegenstelling met het werkwoord dat volgens de reeks *leggen* [= liggen] - *lag - gelegen* wordt vervoegd:

> Het Onzydige *Leggen*, in 't Latyn *Jacêre*, is eigelyk LIGGEN
> (1730: 506)

In de tweede druk van zijn *Nederduytsche spraakkonst* - in de eerste druk ervan ontbreekt de navolgende informatie - heeft Sewel *klimmen, lopen* en *zitten* tot de '*Onzydige*' werkwoorden gerekend 'omdat zy niet in *Lydende* veranderd konnen worden' (1712: 241). Hieruit kunnen we afleiden dat het volgens hem wel mogelijk

121 Vgl. 1730: 424: 'het tweede *Zyn* [keert weder] tot *Goliath*, langs het Ww. *werdt getroffen*'.

122 Vgl. 1730: 626: '*born* is eene spruit van *Baaren*, waarvan *Geboren*, nu altyd in een' Lydenden, maar voorheene ook in een' Werkenden zin gebruikt'.

was ‘*Bedryvende*’ werkwoorden om te zetten in ‘*Lydende*’ (vgl. Van der Wal 1982: 63). Dit niet-semantische criterium vinden we in bedekte bewoordingen ook terug bij Huydecoper. In zijn *Proeve* heeft hij over het gebruik van het werkwoord *verwelken* in een lofdicht van G. Eggericx opgemerkt:

> daar *Verwelken* voorkomt in een' Bedryvenden zin of *Activè*. zo dit goed is, kanmen ook zeggen, *verwelkt worden*
> (1730: 596)

Maar in actieve zin heeft Huydecoper dit werkwoord tot dan toe ‘by geen Schryvers van meerder gezag’ aangetroffen. Op grond van het taalgebruik heeft hij het bedrijvende *verwelken* - en dus ook het lijdende *verwelkt worden* - van de hand gewezen (1730: 596).

Als het werkwoord *verwelken* bij gezaghebbende schrijvers noch in een ‘Bedryvenden’ noch in een ‘Lydenden’ zin voorkomt, dan kan daaruit alleen de gevolgtrekking worden gemaakt dat zij *verwelken* hebben behandeld als een ‘onzydig’ werkwoord.

Ook elders in de *Proeve* heeft Huydecoper erop gewezen dat bepaalde ‘Onzydige’ werkwoorden - overigens zonder deze uitdrukkelijk als zodanig aan te merken - door dichters van naam in een afwijkende betekenis gebezigd worden:

> Hoogvliet gebruikt het [t.w. *snorren*, RdB] *Activè*
> (1730: 249)

De zinsnede ‘ofze hen in Plutoos poel wil zinken’ uit vers 982 van het tiende boek van Vondels *Herscheppinge* bood Huydecoper de gelegenheid tot de opmerking (zie ook hierboven):

> merk hier aan, *Zinken*, in een' Werkenden zin: dat zelden voorkomt.[123] Op de zelfde wyze zegt Huygens, in een Lydende betekenis, *Gezonken worden*
> (1730: 471)

Dat ook het werkwoord *ryzen* ‘in een' Werkenden zin’ gebezigd werd, heeft Huydecoper aangetoond met een dichtregel uit een toneelstuk van Meyndert Voskuyl. En hoewel het in gesproken taal niet ongewoon was *zakken* eveneens op die wijze te gebruiken, heeft Huydecoper bij geen enkele schrijver daarvan een voorbeeld kunnen vinden.[124] Taalkundig gezien - ‘voor zo verre de eigenschap der Taale aangaat’ - moest het gebruik van *zinken, ryzen* en *zakken* in actieve zin volgens Huydecoper worden verworpen. Zo vond hij een zin als ‘ieder zakte zijn vensters’ onjuist. Aan de persoonsvorm zou ‘in goed Duitsch’ een vorm van *doen* moeten voorafgaan: ‘ieder deed zijn vensters zakken’ (1730: 471-472). Dichters hielden daar niet altijd de hand aan, maar dat zag Huydecoper in bepaalde gevallen door de vingers:

> De Poëzy echter schynt niet afkeerig te weezen van ook de bovengemelde voorbeelden [t.w. *zinken, ryzen, zakken* in actieve zin, RdB] naar te volgen. doch men moet weeten, dat buitengewoone Spreekwyzen altyd van eene buitengewoonen aardigheid <bevalligheid> behooren verzeld te zyn. die dit weet te treffen, mag veel doen, dat anderen niet vrystaat.[125]
> (1730: 472)

Wil men bij onzijdige werkwoorden aangeven dat er iemand (iets) is die (wat) de door het werkwoord uitgedrukte handeling verricht, dan is het gebruik van het causatieve hulpwerkwoord *doen* in niet-dichterlijke taal door Huydecoper verplicht gesteld. Bij actieve werkwoorden als ‘knagen’, ‘halen’ en ‘verpligten’ moet

123 Van Lelyveld (1788: 56) heeft met voorbeelden uit Vondel en Hooft aangetoond dat *zinken* ‘in een werkenden zin’ gebruikelijker is dan Huydecoper zijn lezer heeft willen doen geloven.

124 Van Lelyveld heeft in een voetnoot meegedeeld dat Huydecoper dit na het verschijnen van de *Proeve* wel gelukt is (1788: 62).

125 Vgl. Van Lelyveld (1784: 61) die na de opmerking dat het werkwoord *wanken* én als *verbum neutrum* én als *verbum activum* gebruikt wordt, heeft laten weten: ‘Het komt my voor, dat dit woord fraaijer en schilderachtiger is, wanneer het als een *verbum neutrum* gebruikt wordt’.

daarentegen een vorm van het werkwoord *doen* in zowel proza als poëzie juist achterwege blijven. Anders worden ‘vaarzen en taal, ontzenuwd en lam’ (1730: 472).

Nadat Van Lelyveld in de tweede druk van de *Proeve* gesteld had dat er in het Nederlands ‘vele onzydige werkwoorden [zijn], welke, in een werkenden zin, gebezigd worden’ - hij noemt als voorbeelden ‘*schrikken, ontglyden, wyken, verdwynen, vluchten, vlieden, zwichten, duiken*’ - heeft hij de suggestie aan de hand gedaan over de werkwoorden een verhandeling te schrijven. Met dat doel voor ogen heeft Hinlópen in dezelfde noot zijn visie omtrent de werkwoorden uit de doeken gedaan. Aan de hand van een groot aantal voorbeelden heeft hij de juistheid van de onderstaande bewering proberen aan te tonen:

> In den grond dan hebben onze werkwoorden geene onderscheidene vorm gehad. De beteekenisse was volstrekt, en zoo wel op lydende als werkende zinnen toetepassen.
> (1788: 57)

Aangezien het werkwoord in het Nederlands een afzonderlijke ‘lijdlyke vorm’ ontbeert, moet het passief op een andere wijze tot uitdrukking worden gebracht. Daartoe bedient men zich van ‘de hulpwoorden *ik worde, ik ben*’. Dit heeft onder meer tot gevolg gehad dat het Nederlands ‘eenerlei deelwoord in het werkende en lijdlyke heeft; *ik heb* bemind, *ik word, ik ben* bemind’, aldus Hinlópen (1788: 60).

7.5.5 Persoon

Moonen heeft over het verbale accidens *persona* het volgende opgemerkt:

> In de Werkwoorden zyn Drie *Persoonen* aen te merken; die naer het Tweeërlei Getal geschikt worden; en deeze zyn *Ik, Gy, Hy, Het, Wy, Gy, Zy*.
> (1706: 142)

Vervolgens heeft hij de drie personen afzonderlijk omschreven, waarbij hij steeds voor zowel het enkelvoud als het meervoud voorbeelden heeft gegeven:

> De Eerste Persoon, die van zich zelven spreekt, is in het Eenvouwige Getal, *Ik Hoore*, in het Meervouwige, *Wy Hooren*.
> De Tweede Persoon is, tot wien in het Eenvouwige of Meervouwige Getal gesprooken wordt, en dus wordt uitgedrukt door *Gy Hoort, Gy Leest*.
> De Derde Persoon, van wien, als van eenen afweezenden door *Hy* of *Zy* of *Het*, naer onderscheit der sexe, in het Eenvouwige, en ook door *Zy* in het Meervouwige Getal gesprooken wordt, is *Hy* of *Zy* of *Het Hoort, Zy Hooren*.
> (1706: 142)

In tegenstelling tot Moonen heeft Sewel aan het accidens *persona* in het hoofdstuk over het werkwoord niet afzonderlijk aandacht besteed. Wel heeft Sewel bij de vervoeging van deze woordsoort en passant opgemerkt

> dat de woorden in den *Tegenwoordigen Tyd* der *Aantoonende Wyze* doorgaans in den tweeden en derden persoon van 't Eenvoudig, en alleen in den tweeden persoon van 't Meervoudig getal, eene T aanneemen, als *Ik Woon, Gy Woont, Hy Woont. Wy Woonen, Gylieden Woont, Zy Woonen*.
> (1708: 154)

Uit de voorbeelden blijkt dat de drie personen die Sewel ten aanzien van het werkwoord heeft onderscheiden, ieder syntactisch verbonden kunnen worden met een enkelvoudig werkwoord of met een meervoudig werkwoord.

In het eerste deel van zijn *Aenleiding* heeft Ten Kate ‘Personen’ - in de marge weergegeven met het Latijnse ‘Personae 1. 2. 3.’ - genoemd als één van de vijf factoren die bepalend zijn voor de vervoeging van werkwoorden. Daarover heeft hij het volgende meegedeeld:

> IK en WY, de Werkers die spreken; GY en GYLIEDEN, zijn 't aen wien men spreekt: ZY, HY, MEN, en HET, en verder alle *Nomina* zijn 't van wien of van welken men spreekt.
> (1723, I: 328)

Hoewel Ten Kate het niet met zoveel woorden gezegd heeft, spreekt het vanzelf dat ‘de Werkers die spreken’ de eerste, degenen ‘aen wien men spreekt’ de tweede en degenen ‘van wien of [de zaken] van welken men spreekt’ de derde persoon vormen. Vergelijken we deze tekst van Ten Kate met de gegevens die Moonen en Sewel over het accidens *persona* hebben verstrekt, dan valt op dat Ten Kate bij de derde persoon ook naamwoorden heeft genoemd.

Evenals Moonen, Sewel en Ten Kate heeft Huydecoper aan de werkwoorden het accidens *persona* toegekend. Verspreid in de *Proeve* zien we dat hij ten aanzien van die woordsoort

drie *personen* heeft onderscheiden, die zowel op het enkelvoud als op het meervoud betrekking hebben. Geen enkele persoon heeft hij nader omschreven.

Op grond van de door Huydecoper geciteerde versregels en uit de door hemzelf verzonnen voorbeelden, kan voor elk van de drie *personen* worden vastgesteld welke voornaamwoorden syntactisch verbonden dienen te worden met het werkwoord. Bij de eerste persoon enkelvoud[126] is dat *ik* of *ick*, voor het meervoud[127] ontbreken voorbeelden. In de tweede persoon is er zowel in het enkelvoud[128] als in het meervoud[129] een grote verscheidenheid aan vormen: *je, gy* en het verouderde *du* respectievelijk *gy, gy luiden, gylieden, gyl*. Kenmerkend voor de derde persoon enkelvoud[130] zijn de voornaamwoorden *hy, zy*. Huydecoper heeft geen voorbeelden geleverd die aantonen welke voornaamwoorden daarvoor in het meervoud[131] in gebruik zijn.

Op het verbale accidens *persona* zal bij de vervoeging van het werkwoord worden teruggekomen.

7.5.6 Getal

In het tweeëntwintigste kapittel van zijn spraakkunst heeft Moonen opgemerkt dat de drie '*Persoonen*' die hij ten aanzien van het werkwoord had onderscheiden, 'naer het Tweeërlei Getal geschikt worden' (zie 7.5.5). De slotalinea van dat hoofdstuk heeft hij geheel gewijd aan het verbale accidens *numerus*:

> de Werkwoorden [hebben] twee *Getallen* [...]; het Eenvouwige, dat van eenen Persoone door *Ik, Gy, Hy* of *Zy* of *Het* spreekt; het Meervouwige dat van meer Persoonen door *Wy, Gy, Zy* gewaegt.
> (1706: 142)

Dit onderscheid is door middel van de aanduidingen 'Eenv.' - 'Meerv.' en 'E.' - 'M.' terug te vinden in de voorbeelden die Moonen gegeven heeft van de vervoeging van het werkwoord.

Bij de bespreking van het werkwoord heeft Sewel de eigenschap *getal* niet afzonderlijk aan de orde gesteld, al heeft hij binnen de geboden paradigma's wel verschil gemaakt tussen '*Eenv.*' en '*Meerv.*' en op pagina 155 gesproken over ''t Eenvoudig en Meervoudig getal'.

Ten Kate heeft erop gewezen dat er vijf factoren een rol spelen bij de vervoeging van werkwoorden. Het accidens *Numerus*, dat blijkens een marginale aantekening

126 Vgl. 1730: 16, 288: 'in den Eersten persoon'; 1730: 31: 'in den eersten persoon'; 1730: 33: 'den Eersten [...] persoon'.
127 Vgl. 1730: 208: 'de Eerste [persoon in 't Meerv.]'.
128 Vgl. 1730: 16: 'in den Tweeden persoon'; 1730: 31: 'de tweede [...] persoon'; 1730: 207: 'de 2. persoon [...] van het *Eenvoudige* getal'; 1730: 288: 'in den tweeden persoon'.
129 Vgl. 1730: 207: 'de 2. persoon van het *Imperfectum* [...] in het *Meervoudige*'; 1730: 208: 'de Tweede persoon in 't Meerv.'.
130 Vgl. 1730: 31: 'de [...] derde persoon'; 1730: 33: 'den [...] Derden persoon'; 1730: 36: 'de derde persoon'.
131 Vgl. 1730: 80: 'de derde persoon in 't meervoudige'; 1730: 208: 'de Derde [persoon in 't Meerv.]'.

zowel '*Singul: & Plur:*' kan zijn, wordt daarbij als tweede genoemd. Door middel van de '*Singular*. en *Plural*:' wordt aangegeven 'of de Werking door een of door meer Personen of zaken geschied' (1723, I: 328). De constatering dat 'bij sommigen [d.w.z. sommige talen, RdB] ook nog eene *Dualis* (of tweevoud) in gebruik is' (1723, I: 328) heb ik noch bij Moonen noch bij Sewel aangetroffen.

In de *Proeve* heeft Huydecoper net zo min als de laatste twee taalkundigen gewag gemaakt van de dualis, een getal dat in het Nederlands niet voorkomt. Volgens hem kunnen

werkwoorden ten aanzien van het accidens *getal* voorkomen in ‘het *Eenvoudige* getal’ (1730: 207),[132] en in ‘het meervoudig getal’ (1730: 207, 213).[133]

7.5.7 Vervoeging (conjugatio)

Schaars (1988: 295-296) heeft laten zien dat het begrip *vervoeging* in zeventiende-eeuwse grammaticale geschriften twee betekenissen kon hebben. Enerzijds werd *vervoeging* gebruikt in de zin van ‘flexie’, dat wil zeggen de vormveranderingen die teweeggebracht worden door de accidentia modus, tempus, persona en numerus, anderzijds betekende *vervoeging* ‘conjugatio’, waarmee de indeling van werkwoorden naar klassen werd bedoeld. In deze paragraaf staat de laatste betekenis van *vervoeging* centraal; aan de flexie van werkwoorden zal aandacht worden besteed in 7.5.10.

Op pagina 140 van zijn *Nederduitsche spraekkunst* heeft Moonen voor het Nederlands twee zogenaamde ‘Tytvoegingen’[134] onderscheiden. Van de eerste ‘tytvoeging’ heeft hij de volgende definitie (en voorbeelden) gegeven:

> De Gelykvloeiende of Geregelde Tytvoeging is, waer in de Werkwoorden hunne Wortel- of Stamletters door alle de Afgeleidde Tyden behouden; als *Min, Hoor, Ik Minne, Hoore, Ik Minde, Hoorde, Ik Hebbe Gemint, Gehoort, Ik Zal Minnen, Hooren*.
> De Ongelykvloeiende of Ongeregelde Tytvoeging is, waer in de Werkwoorden hunne Wortel- of Stamletters in de Afgeleidde Tyden eens of meer veranderen.
> (1706: 140-141)

Om vast te kunnen stellen of een werkwoord tot de ‘gelykvloeiende’ of de ‘ongelykvloeiende’ gerekend dient te worden, is de stamvocaal voor Moonen maatgevend geweest, terwijl de uitgang van werkwoorden daarbij geen rol speelt. Als we - naar het voorbeeld van Dibbets (1995: 248) - de stamvocaal van de drie ‘Afgeleidde Tyden’: presens, imperfectum en perfectum,[135] aanduiden met achtereenvolgens de letters a, b en c, dan kunnen we voor de vervoeging van ‘gelykvloeiende’ werkwoorden de volgende ‘formule’ opstellen: a=b=c. Bij

132 Vgl.: ‘het eenvoudig getal’ (1730: 31, 208), ‘'t eenvoudig [getal]’ (1730: 213), ‘'t Eenv.’ (1730: 288, 289), ‘het Eenvoud.’ (1730: 473), ‘het Eenv. Getal’ (1730: 579).

133 Vgl.: ‘'t Meerv.’ (1730: 208, 288), ‘'t meervoudig getal’ (1730: 36, 213), ‘'t meervoudige’ (1730: 80, 229), ‘het *Meervoudige* [getal]’ (1730: 207), ‘'t Meervoudige’ (1730: 289), ‘het Meerv.’ (1730: 451), ‘'t Meerv. Getal’ (1730: 451), ‘een Meerv. Werkwoord’ (1730: 580).

134 De algemene omschrijving die hij van beide soorten heeft gegeven, luidt als volgt: ‘De *Tytvoegingen* zyn veranderingen en buigingen der Werkwoorden naer de verscheidenheit van Wyzen, Tyden en Persoonen’ (1706: 140).

135 Vgl. Moonen 1706: 105: ‘het verschil tussen deeze Werkwoorden [t.w. van de “*Ongelykvloeiende Tytvoeginge*”, RdB] en andere, die van de *Gelykvloeiende Tytvoeginge* zyn, [is] alleen gelegen [...] in het onderscheit der buiginge in de *Onvolmaekte Verleedene Tyden* zoo der *Aentoonende*, als *Aenvoegende Wyze*, en in den *Volmaekten Ganschverleedenen Tyt* der zelve *Aentoonende Wyze*, en alle andere Tyden, daer van afgeleidt’.

‘ongelykvloeiende’ werkwoorden kan de verandering van de stamvocaal zich volgens Moonen op diverse manieren voltrekken:

> eerst naemelyk door verandering der Stamklinkeren in den Verleedenen Onvolmaekten of Tweeden Tyt [...]
> Naderhant geschiedt dit door verandering der Stamklinkeren in den Tweeden en Derden Tyt op eenerlei wyze [...]
> Ten derden geschiedt de verandering, wanneer de Stamklinker in de drie eerste Tyden verscheiden zyn [...]
> Eindelyk geschiedt dit, wanneer het Werkwoort in den Tweeden Tyt ongeregelde uitgangen heeft, eene of meer, door verandering zoo der Medeklinkeren, als Klinkeren in het Wortelwoort
> (1706: 141)

Op basis van de wisseling van de stamvocaal kunnen de eerste drie klassen als volgt in formulevorm worden weergeven: 1. a=c≠b (‘*Ik Leeze, Ik Las, [Ik Hebbe Geleezen]*’); 2. a≠b=c (‘*Ik Pryze, Ik Prees, Ik Hebbe Gepreezen*’); 3. a≠b≠c (‘*Ik Breeke, Ik Brak, Ik Hebbe Gebrooken*’). Opvallend aan de vierde klasse die Moonen binnen de ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden heeft onderscheiden, is dat niet alleen de stamvocaal maar ook de medeklinkers van de werkwoordsstam in de verleden tijd kunnen veranderen, zoals blijkt uit de voorbeelden: ‘*Zoek, Ik Zoeke, Ik Zocht, Ik Moet* [...] *Ik Most, Ik Magh, Ik Moght, Ik Kan, Ik Kon of Kost, Begin, Ik Beginne, Ik Begon* of *Begost, Werd, Ik Worde, Ik Word, Schuil, Ik Schuile, Ik Schuilde* of *School, Vry, Ik Vrye, Ik Vryde* of *Vree*’ (1706: 142).

Nadat Moonen in het zesentwintigste kapittel van zijn grammatica had laten zien hoe de ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden ‘*Breeken*’ en ‘*Koomen*’ vervoegd moesten worden, gaat hij in op de vorming van het imperfectum en het perfectum. Over de onvoltooid verleden tijd van de ‘gelykvloeiende’ werkwoorden heeft hij opgemerkt dat deze wordt gevormd door achter de stam van een werkwoord in de drie personen van het enkelvoud de ‘Merkletteren DE’ en in die van het meervoud ‘*DEN*’ te plaatsen (1706: 205-206).[136] Bij de ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden daarentegen wordt het imperfectum verkregen door het ‘veranderen der Klinkletteren, die het kenteken des Wortelwoorts zyn, in andere Klinkletters’ (1706: 206).

Met betrekking tot het imperfectum van ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden heeft Moonen drie regels opgesteld. In de eerste plaats heeft hij vermeld dat de ‘*Onvolmaekte Verleeden Tyt*’ wordt gevormd door de stamvocalen van de wortelwoorden te veranderen. Deze verandering kan op diverse wijzen geschieden. Moonen heeft aan de hand van talrijke voorbeelden de volgende patronen weten te onderscheiden:

a	i	hang - hing
a	ie	val - viel
ae	ie	raed - ried
ae	oe	graef - groef
e	o	geld - gold
ee	a	treed - trad
ee	oe	weeg - woeg
i	a	bid - bad
i	o	klim - klom
ie	oo	bied - bood
oo	ie	loop - liep
y	ee	lyd - leed
ui	oo	schuif - schoof

136 Vgl. Moonen 1706: 189: ‘Voor *DE* en *DEN* wordt echter *TE* en *TEN* in de *Onvolmaekten Tyt* gebruikt, wanneer de Wortelwoorden in *harde Medeklinkers* uitgaen’. Vgl. Moonen 1706: 188 en 208.

Daarnaast bestaan er werkwoorden waarvan de onvoltooid verleden tijd wordt gevormd ‘door de verandering der *Medeklinkeren*, terwyl de *Klinkletters*, die de *Merkletters* des *Wortelwoorts* zyn’ slechts ten dele behouden blijven. Als voorbeelden van deze tweede regel heeft Moonen *koop* en *zoek* genoemd, waarvan de verleden tijden *koft* of *kocht* respectievelijk *zocht* worden afgeleid. In de derde plaats heeft Moonen erop gewezen dat de onvoltooid verleden tijd van sommige werkwoorden wordt verkregen door zowel de ‘*Merkklinkletters*’ als medeklinkers te veranderen (*denk - dacht, weet - wist*), ofwel door de

stamvocalen te wijzigen en aan het wortelwoord een of meer medeklinkers toe te voegen, zoals blijkt uit *ga - ging, sla - sloeg, pleeg - plaght* (1706: 210).

De verleden deelwoorden van 'gelykvloeiende' en 'ongelykvloeiende' werkwoorden onderscheiden zich volgens Moonen op tweeërlei wijze:

> Ook vinden wy in den *Volmaekten Ganschverleedenen Tyt* der *Aentoonende Wyze*, en alle, die 'er hunnen oirsprong van trekken, een *Deelwoort* des *Verleedenen Tyts*, dat van het *Deelwoort* des zelven *Tyts* in de *Gelykvloeiende Tytvoeginge* verschilt, eensdeels in de veranderinge der Wortelklinkletteren, en andersdeels in den uitgang.
> (1706: 206)

Bij de bespreking van de deelwoorden in het eenendertigste hoofdstuk van zijn spraakkunst heeft Moonen hetzelfde beweerd, zij het dat hij op die plaats nader is ingegaan op het verschil in uitgang:

> Die tot de Regelmatige of Gelykvloeiende Tyvoeging behooren, en zonder veranderinge der Merkklinkeren geboogen worden, eindigen, uitgezondert eenige weinige, alle in *T*. Die in het tegendeel van de Onregelmatige of Ongelykvloeiende Tytvoeginge zyn, en in hunne buiginge der Merkklinkletters veranderen gaen, als uit de voorheen gegeevene Voorbeelden blykt, eenige weinige ook uitgezondert, in *EN* uit.
> (1706: 239)

Op de pagina's 217 tot en met 228 heeft Moonen een alfabetisch geordende lijst gepresenteerd van 175 werkwoorden die tot de 'Ongelykvloeiende Tytvoeginge' behoren, een lijst waarvoor Moonen volgens Dibbets (1995c: 131) zonder enige twijfel inspiratie heeft opgedaan bij de Duitse grammaticus Schottelius.

Op bladzijde 159 van zijn grammatica heeft Sewel opgemerkt dat het voor het juist vervoegen van werkwoorden noodzakelijk is de 'Wortel-tyden' of 'Tempora Radicalia' te kennen. Hiertoe heeft hij de tegenwoordige tijd, de onvoltooid verleden tijd en - hoewel het geen 'tijd' is - het deelwoord van de verleden tijd gerekend.[137] Op basis van deze drie vormen heeft Sewel de werkwoorden in acht groepen weten te verdelen. De omschrijving van elke groep wordt afgesloten met een alfabetisch geordende lijst van werkwoorden die op de beschreven wijze vervoegd dienen te worden.

> De regelmaatigste wyze om den *Onvolmaakten Verleeden* T*yd* te betékenen, geschiedt, gelyk reeds gezegd is, door de sillabe *de* achter den T*egenwoordigen* T*yd* te voegen[138]
> (1708: 159)

137 Vgl. Sewel 1708: 170: 'als iemand maar één Werkwoord wel kan *Conjugeeren*, dan kan hy ze alle naar de Tyden verschikken, byaldien hy hunnen *Onvolmaakten Verleeden Tyd*, nevens het *Deelwoord der Verleedene Tyd*, maar weet'.

138 Sewel heeft op pagina 155 van zijn grammatica opgemerkt dat er ten aanzien van de '*Onvolmaakte Verleeden Tyd*' tussen werkwoorden aanmerkelijke verschillen bestaan. Daarbij schijnt het toevoegen van de uitgang '*de*' achter de tegenwoordige tijd van de aantonende wijs hem 'de regelmaatigste vórming' te zijn (1708: 155).

De volgende twee door Sewel onderscheiden veranderingen behoren evenals de bovenstaande klasse tot de werkwoorden die Moonen heeft bestempeld als ‘gelykvloeiende’.

> De vólgende Verandering is, als men *te*, by den T*egenwoordigen* T*yd* voegt [...] De derde Verandering is van Werkwoorden, die in den Tegenwoordigen Tyd eyndigen in *d* óf *t*, en welker *Onvolmaakte Verleeden* T*yd* gemaakt word door het verdubbelen dier letteren, dus *dde*, óf *tte*, óf door *ede*, achter den T*egenwoordigen* T*yd* te voegen
> (1708: 162)

Gold bij de hierbovengenoemde klassen de uitgang van het werkwoord als indelingscriterium, bij de resterende vijf groepen bepaalt de verandering van stamvocaal in de verleden tijd en in het deelwoord tot welke groep een werkwoord behoort:

> De Vierde Verandering is van Werkwoorden welker *y* van den T*egenwoordigen* T*yd* veranderd wordt in *ee*, om den *Onvolmaakten Verleeden* T*yd* te vórmen; en als men dan *Ge* daarvoor, en *en*

> daar achter stelt, zo wordt het *Deelwoord van den Verleeden* T*yd* daaruyt gemaakt [...] De Vyfde Verandering is als *uy* van den *Tegenwoordigen Tyd* in *oo* veranderd wordt in den *Onvolmaakten Verleeden* T*yd* [...] De Zesde Verandering is als de Werkwoorden, om den *Onvolmaakten Verleeden Tyd* uyt te drukken, *in* in *on* veranderen [...] De Zevende Verandering is als men *ie* in *oo* verwisselt
> (1708: 165-168)

Het is opmerkelijk dat Sewel alleen bij de 'Vierde Verandering' heeft aangegeven dat het voltooid deelwoord wordt gevormd door '*Ge*' aan de verleden-tijdsvorm te laten voorafgaan en er '*en*' op te doen volgen. Hij heeft het niet nodig gevonden deze regel bij de vijfde, zesde en zevende klasse te herhalen. De gebruikers van de *Nederduytsche spraakkonst* dienden deze regel zelf op te maken uit de lijsten met werkwoorden die Sewel bij elk van die 'veranderingen' had geboden.

Een gemeenschappelijk kenmerk van de zeven tot nu toe besproken klassen is dat de stamvocaal van het deelwoord telkens gelijk is aan die van de verleden-tijdsvorm.[139] Dat is niet het geval bij de laatste klasse:

> De Achtste Verandering is, als *ee* veranderd wordt in *a*; zynde het *Lydend Deelwoord* onregelmaatig
> (1708: 169)

Vervolgens heeft Sewel zich gekeerd tegen grammatici die in navolging van het Latijn de werkwoorden in vier klassen hebben willen onderbrengen:

> Uyt deeze acht Veranderingen en haare verscheydene uytzonderingen blykt het, dat het zeer ongerymd is, het Nederduytsch aan Vier *Conjugatien*, volgens het Latyn, te bepaalen[140]
> (1708: 170)

Sewel lijkt zich hier te hebben gekeerd tegen Van Heule, die in zijn grammatica's uit 1625 en 1633 ten aanzien van de werkwoorden vier soorten vervoegingen had onderscheiden, hoewel Van Heules taalkundige geschriften aan Sewel - volgens eigen zeggen - tot dan toe niet bekend waren.[141] Daarom zullen we er volgens Dibbets (1995c: 126-127) van uit moeten gaan dat Sewel het oog heeft gehad op Richardsons *Anglo Belgica*.

De door Sewel onderscheiden *veranderingen* of 'conjugaties' zijn in de volgende tabel weergegeven:

1	-	-de	adem - ademde a=b=c

139 Vgl. Sewel 1708: 143: 'het verschil der Verschikkinge bestaat voornaamelyk in den *Onvolmaakten Verleeden Tyd*, die op veelerley wyze naar de verscheydene hoedaanigheden der woorden uytgedrukt wordt [...] zo dat men uyt dien hoofde zou konnen zeggen, dat 'er acht *Conjugatien* in 't Nederduytsch zyn'.

140 Vgl. Sewel 1708: 143: 'Dóch ik zal hier niet reppen van Vier *Conjugatien*, vólgens den Latynschen trant, gelyk eens iemand ontrent het Nederduytsch heeft willen doen; maar hoe ongerymd zal uyt het vervólg blyken'.

141 Zie De Bonth & Dibbets 1995: 96-98.

2	-	-te	buk - bukte	a=b=c
3	-	-dde/-ede	antwoord - antwoordde/antwoordede	a=b=c
	-	-tte/-ede	acht - achtte/achtede	a=b=c
4	y	ee	byt - beet	a≠b=c
5	uy	oo	buyg - boog	a≠b=c
6	in	on	bind - bond	a≠b=c
7	ie	oo	bedrieg - bedroog	a≠b=c
8	ee	a - o	breek - brak - gebroken	a≠b≠c
	ee	a - ee	eet - at - gegeeten	a=c≠b

Het is Sewel niet gelukt alle werkwoorden in één van deze acht groepen onder te brengen. Op de bladzijden 172 tot en met 174 van zijn spraakkunst heeft hij om die reden de ‘Tempora Radicalia’ en de infinitivus opgesomd van een 63 werkwoorden tellende, alfabetisch gerangschikte restgroep.

Ten Kate had reeds in zijn anoniem verschenen *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche* uit 1710 geconstateerd dat de vervoeging van werkwoorden in het Gotisch en in het Nederlands verliep volgens identieke patronen. Op grond daarvan is hij erin geslaagd de werkwoorden onder te brengen in zogenaamde 'rangen' of klassen.[142] Deze opvattingen heeft Ten Kate nader uitgewerkt in zijn tweedelige *Aenleiding*, die dertien jaar later - in 1723 - verscheen.

Ten Kate is ervan uitgegaan - en heeft ontdekt - dat niet alleen de werkwoorden met niet-veranderende stamvocaal en externe flexie maar ook de meeste van de werkwoorden waarvan de stamvocaal aan verandering onderhevig is, regelmatig mogen worden genoemd, met andere woorden volgens vaste regels worden vervoegd (De Bonth & Dibbets 1995: 119). Weliswaar spreekt Ten Kate net als Moonen en Sewel van 'ongelijkvloeijende' werkwoorden, maar anders dan voor hen stond deze benaming voor Ten Kate niet gelijk aan onregelmatig:

> 't Is al vrij vele jaren geleden, dat ik mijnen aendacht liet gaen over den aerd en de veelheid onzer Ongelijkvloeyende *Verba*, die bij de Hoofdtijden van Wortelvocael veranderen (als BREKEN, BRAK, GEBROKEN, enz: tot omtrent 200 stuks), welken ik zag dat de Letterkundigen <grammatici> doorgaends Ongeregelden noemden: bij de eerste opmerking scheen 't mij al toe, dat ze dwaelden in zulk een vonnis; en na verdere overweging bevond ik het nog klaerder; ontdekkende met minne moeite, dat niet alleen de Gelijkvloeyende *Verba*, welke bij alle verbuiging dezelfde *Vocael* behouden (als DEELEN, DEELDE, GEDEELT, enz:) en die alleen bij de Schrijvers voor Regelmatig getelt wierden, maer dat ook zelf de veroordeelde Ongelijkvloeyenden eene volmaekte Regelmatige rooij, na ijders rang en aerd, volgens 't Gebruik en zonder eenige verplooying van eigen goeddunken, onderworpen waeren; zulks dat het overige getal der ware Ongeregelden zeer klein en gering bleef.[143]
> (1723, I: *2^{r})

Zijn indeling van de werkwoorden kunnen we op basis van dit citaat als volgt voorstellen:[144]

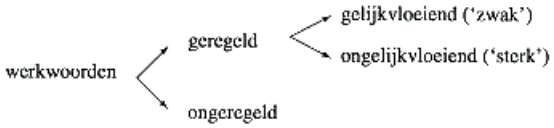

Ten Kate heeft ontdekt dat 'de Geregeltheid dezer Ongelijkvloeyenden' vele eeuwen geleden reeds bestond. De regelmaat die de Nederlandse ongelijkvloeiende werkwoorden vertonen, heeft hij tijdens zijn onderzoek namelijk ook aangetroffen in 'Oude en Verwante Talen' als het '*Moeso-Gotthisch*', het '*Frank-THeutsch*', het '*Angel-Saxisch*', het '*Hoog-Duitsch*' en het '*Yslandsch*' (1723, I: **2^{r}). Aan het begin van het hoofdstuk dat handelt over de 'Regelmaet en rangschikking der

142 Vgl. Ten Kate 1710: 4: 'De *Verba* vond ik onderscheyden in soorten, waerom ik die gene, welke in den lóóp hunner veranderinge eenerley rooy ['regel', RdB] hielden, onder eene *Classis* bracht'.
143 Vgl. De Bonth & Dibbets 1995: 121.
144 Vgl. De Bonth & Dibbets 1995: 119.

Nederduitsche verba', heeft Ten Kate dan ook kritiek geleverd op de grammatica's van Moonen en Verwer, omdat in deze geschriften

‘alle onze ONGELYKVLOEYENDE *VERBA*, naemlijk die genen, welker *Praeterita Imperfecta*, en welker *Praeter: Participii* of *Partic: Passiva* van Wortel-Vocael verwisselen’ als onregelmatig zijn bestempeld (1723, I: 543).

Om vast te kunnen stellen of een bepaald werkwoord behoort tot de klasse van de ‘ongelykvloeyende’ of tot die van de ‘gelykvloeyende’ werkwoorden, dient men volgens Ten Kate enerzijds acht te geven op ‘de Onveranderlijkheid en de Veranderlijkheid der Wortelvocalen, op welken *in Infinitivo* de *Accent* valt’ en anderzijds op ‘de toevallige *Terminatien* agter 't Zakelijke deel, die zig in 't *Conjugeren* onderscheidentlijk vertoonen’ (1723, I: 547). Op grond van deze twee punten heeft Ten Kate binnen de Nederlandse werkwoorden zes verschillende patronen van een regelmatige vervoeging onderscheiden.

Als eerste heeft Ten Kate ‘de GELYKVLOEYENDE *VERBA*’ aan de orde gesteld, werkwoorden ‘die in alle hare Vervoegingen geene Verwisseling van Wortelklinker onderworpen zijn’.[145] Dat heeft hij niet gedaan omdat zijn voorgangers die ‘als de eenige Regelmatigen’ hebben bestempeld, maar omdat de werkwoorden die tot deze eerste ‘Rang (of *Classis*)’ behoren, de overige groepen tezamen in aantal ruimschoots overtreffen (1723, I: 548).

De onvoltooid verleden tijd van de ‘gelykvloeiende’ werkwoorden wordt volgens Ten Kate gevormd door de uitgang *-te* te plaatsen achter de stam wanneer die eindigt op ‘F, K, P, S, T, en CH’; het betreft hier dus de medeklinkers die deel uitmaken van de bekende ezelsbruggetjes *'t kofschip* en *'t fokschaap*. Gaat de infinitivus na ‘'t agterafwerpen van EN’ daarentegen uit op een van de medeklinkers ‘B, D, G, L, M, N, R, V, W, Y, Z’, dan moet het suffix *-de* aan de infinitivus zonder *-en* worden toegevoegd. Het voltooid deelwoord van werkwoorden uit de eerste klasse krijgt doorgaans een ‘T agter de laetste Letter van 't Zakelijke deel: en GE voor het Zakelijke deel’ (1723, I: 548).

Volgens Ten Kate valt het merendeel van de ‘ongelykvloeiende’ verba onder ‘den Tweeden Rang’. Kenmerkend voor deze categorie werkwoorden is dat zij ‘in 't *Praeterit*: *Imperf*: en in 't *Praeter: Particip*: thans in de Uitspraek een en dezelfde *Vocael* in hare Verwisseling aennemen’ (1723, I: 552). Binnen deze tweede ‘Rang’ heeft Ten Kate zes regelmatige veranderingen van de stamvocaal waargenomen. Voor deze veranderingen geldt de formule b=c≠a:

	infinitivus	**imperfectum**	**voorbeeld**
1.	y	zagte langklinker ee/e	blyven - bleef
2.	ui / uy	zagte lange oo/o	sluiten - sloot
3.	ie	zagte lange oo/o	schieten - schoot
4.	zagte langkl. e	zagte lange oo/o	bewegen - bewoog
5.	korte i	zagte korte o	vinden - vond
6.	korte scherpe e	zagte korte o	bersten - borst

145 Vgl. Ten Kate 1723, I: 545: ‘de GELYKVLOEYENDE WERKWOORDEN, die geene verwisseling van Wortelvocael onderworpen zijn’.

In de derde ‘Rang’ heeft Ten Kate de ‘ongelykvloeyende’ werkwoorden ondergebracht ‘welken alleenlijk in *Imperfect*: van Wortelvocael verwisselen, blijvende bij 't *Praeter: Part:* den Klinker van den *Infinit*: behouden; hoewel ze daer ook, op gelijken voet als bij de vorige CL:, den uitgang EN agteraen hebben’ (1723, I: 560). Binnen deze klasse heeft Ten Kate de volgende verdeling gemaakt (a=c≠b):

	infinitivus	imperfectum	voorbeeld
1.	zagte langkl. e	a	eten - at
2.	langkl a (voor d, p, t, z, s)	a	braden - bried
3.	langkl a (voor g, r, v, y)	oe	dragen - droeg
4.	korte a (voor k, l, s)	ie	vallen - viel
5.	korte a (voor n)	i	hangen - hing
		o	hangen - hong
6a.	korte o	ie	worden - wierd
6b.	lange oo	ie	loopen - liep
6c.	oe	ie	roepen - riep

De ‘ongelykvloeyende’ werkwoorden die Ten Kate onder de vierde klasse heeft gerangschikt, ‘verruilen den *Accent*-Klinker, zo wel bij 't *Imperf*: als bij 't *Prae t*: *Particip*:, dog bij elk op eene bijzondere wijze’ (1723, I: 564). Ten aanzien van deze ‘Rang’ heeft Ten Kate vier subcategorieën onderscheiden:

	infinitivus	imperfectum	participium
1.	zagte lange e	a	zagte lange o
2.	korte i	a	zagte lange e
3.	scherpe korte e	ie / korte zagte o	korte zagte o
4.	langkl. ee	oe / zagte langklinkend o	zagte lange o

Deze regels heeft Ten Kate geïllustreerd aan de hand van onder meer de volgende voorbeelden:

	infinitivus	imperfectum	participium	formule
1.	bevelen	beval	bevolen	a≠b≠c
2.	bidden	bad	gebeden	a≠b≠c
3.	helpen	hielp / holp	geholpen	a≠b≠c of
4.	scheeren / scheren	schoer / schoor	geschoren	a≠b=c

Het aantal ‘ongelykvloeyende’ werkwoorden dat tot ‘den Vijfden Rang’ behoort, is klein. Anders dan bij de tweede tot en met de vierde rang is bij deze groep werkwoorden niet alleen de stamvocaal aan verandering onderhevig: ‘Beide Klinker en agterste Medeklinker van 't Zakelijke Worteldeel veranderen in OCHT, zowel in *Imperf:* als bij 't *Praeter: Part:*. Daerenboven, die de NG of NK onder de *Accent-silb*

hebben, gebruiken OCHT en ACHT, van beids' (1723, I: 567). De totale klasse bestaat uit de volgende vijf werkwoorden:

infinitivus	**imperfectum**	**participium**
brengen	brocht / bracht	gebrocht / gebracht
denken	docht / dacht	gedocht / gedacht
dunken	docht / dacht	gedocht / gedacht
koopen	kocht	gekocht
zoeken	zocht	gezocht

en de daarvan afgeleide samengestelde werkwoorden.

De 'Zesde Rang' heeft Ten Kate 'een mengsel' van twee verschillende klassen genoemd: 'hebbende allen in *Praeter Partic:* nog de gedaente van de ONGELYKVLOEYENDE *VERBA*, naemlijk den Uitgang EN; terwijl het *Praeter*: *Imperf*: thans den trant volgt van de I. CL.; als uitgaende met DE of TE; hoewel bij eenigen van dezen hunne oude Ongelijkvloeyende gedaente nog niet gantschelijk vergeten is' (1723, I: 568). Van de vijftien werkwoorden die Ten Kate na deze regel heeft laten volgen, geef ik twee voorbeelden:

infinitivus	**imperfectum**	**participium**
lacchen	lachte (oul: loech)	gelacchen
brouwen	brouwde (oul: brieuw)	gebrouwen

Ten Kate heeft nagenoeg alle Nederlandse werkwoorden weten onder te brengen bij één van de zes door hem onderscheiden ‘Rangen’, die alle regelmatig worden vervoegd. Er is slechts een gering aantal werkwoorden dat hij heeft moeten behandelen bij de ‘Onregelmatige *Verba*’. En hij was van mening dat dit aantal nog verder teruggebracht zou kunnen worden ‘als men dezelven aenzag in hare oude Gedaente’ (1723, I: 569). De onregelmatige werkwoorden zijn door Ten Kate in twee groepen verdeeld, namelijk werkwoorden ‘die door de Oudheid verloopen zijn’ en werkwoorden die als ‘Hulpwoorden’ bij andere werkwoorden gebruikt worden. Tot de zogenaamde ‘Verloopenen’ behoren *deugen, doen, durven, heffen, weten, werken, willen, zien*, van de ‘Hulpwoorden’ maken deel uit *hebben, komen, konnen / kunnen, moeten, mogen, zyn / wezen, zullen* (1723, I: 569-574).

Naar de mening van Huydecoper was aan de vervoeging van werkwoorden in de taalkundige geschriften die tot dan toe verschenen waren, onvoldoende aandacht geschonken:

> daar is geen deel van onze taalkunde, dat tot noch toe min bescheidelyk <met kennis van zaken> behandeld is, dan dit van de Tydvoegingen der werkwoorden. waarom wy in deeze onze Aanmerkingen dikwils ons werk maaken van dit op te helderen, en de misslagen, door 't gebruik ingevoerd, te weeren. zonder nochtans iets te bepaalen, dan uit grondregelen der taale, en het gebruik der ouden: en alswe die beide, gelyk hier, voor ons hebben, dan dunkt my dat 'er niet de minste twyffeling behoorde over te blyven. (1730: 124)

Naar hun ‘Tydvoeging’ of conjugatie heeft Huydecoper de werkwoorden onderverdeeld in ‘gelykvloeiende’ en ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden.[146] Deze termen, die Huydecoper in de *Proeve* enige malen heeft gebezigd,[147] zijn we hierboven ook bij Moonen, Sewel en Ten Kate tegengekomen. Aan de laatste heeft Huydecoper de benaming ‘Eerste Classe’ ter aanduiding van de ‘gelykvloeiende’ werkwoorden ontleend (1730: 168).

Over de werkwoorden die van zelfstandige naamwoorden zijn afgeleid, heeft Huydecoper opgemerkt dat

> alle deeze *Verba* [...] *gelykvloeiende* of *regelmaatig* zyn: 't welk een vaste regel is, dien de Hr. Moonen in zyn Spraakk. kap. 27. mede stelt. en telt de Hr. Ten Kate alle zulke *Verba* onder die van de Eerste Classe.[148]

146 Vgl. 1730: 121: ‘Het schynt weder moeielyk te beslissen, of *beweegen* behoort onder de gelyk- of ongelykvloeiende werkwoorden’.

147 Vgl. 1730: 121: ‘de gelykvloeienden’; 1730: 264: ‘ongelykvloeiende Werkwoorden’.

148 Vgl. 1730: 123: ‘Komt nu het werkwoord *beweegen* van een zelfstandig, zo is 't zekerlyk van de I. Classe: want dit is een vaste regel, zelfs by hem <door hem zelf> [t.w. Ten

(1730: 63)

Dit citaat toont aan dat voor Huydecoper in elk geval de werkwoorden die volgens de ‘gelykvloeiende Tydvoeging’ werden vervoegd, ‘regelmaatig’ waren. Hieraan zouden we de conclusie kunnen verbinden dat hij - in navolging van Moonen en Sewel maar in afwijking van Ten Kate - de ‘ongelykvloeiende’ werkwoorden als ‘onregelmaatig’ heeft beschouwd. Bij gebrek aan gegevens kan daarover echter niets met zekerheid worden gezegd.

Lachen

Naar aanleiding van het werkwoord *lachen* heeft Huydecoper vermeld dat de hoofdvormen hiervan volgens Ten Kate tegenwoordig *lacchen* - *lachte* - *gelacchen* zijn:

Kate, RdB] gestaafd I. deel p. 550. en van ons boven I. 695. ook uit Moonen vastgesteld’.

> En dus is dit woord, volgens dien Schryver, van de VI. Classe, waartoe hy de zodanigen brengt, die in den Onvolm. Verl. tyd nu regelmaatig gebruikt worden, maar onregelmaatig in het deelwoord.
> (1730: 166)

Het imperfectum van *lachen - lachte* - zal Huydecoper 'regelmaatig' genoemd hebben omdat het - evenals de verleden tijd van andere 'gelykvloeiende' werkwoorden - wordt afgeleid van de stam van het werkwoord door toevoeging van de uitgang *-te*. Daarentegen is het deelwoord 'onregelmaatig' gevormd omdat het niet - zoals bij de 'gelykvloeiende' werkwoorden - eindigt op *-t*, maar op *-en*. Met een groot aantal voorbeelden uit de taal van Oude en Nieuwe schrijvers heeft Huydecoper aangetoond dat naast *lachte* en *gelachen* ook de vormen *loegh* en *gelacht* in gebruik waren geweest. Het is hem om het even welke verleden-tijdsvorm of welk voltooid deelwoord iemand gebruikt, 'want wy gelooven dat het beide goed is' (1730: 166). Toch heeft Huydecoper zijn lezers in de vervoeging niet geheel vrij gelaten: de keus voor één van de twee imperfectumvormen had namelijk invloed op de vorm van het voltooid deelwoord:

> Als de Verleeden tyd is *loeg*, zo is het Deelwoord GELACCHEN.
> (1730: 167)

Voor dit imperfectum *loeg* is later de 'regelmaatige' - dat wil zeggen: volgens het bekende patroon - vorm *lachte* in gebruik gekomen, waarvan Huydecoper in zijn bronnenmateriaal diverse voorbeelden had aangetroffen. De verleden tijd *loegh* eiste een ander deelwoord:

> Van *lachte* komt nu weder, opdat dit woord geheel behoore tot de Gelykvloeienden, of die van de Eerste Classe, het Deelwoord GELACHT, waarvan ik verwonderd ben dat de Hr. Ten Kate geen gewag maakt.
> (1730: 167)

De stamtijden van het werkwoord *lachen* luiden volgens Huydecoper dus *lachen - loeg - gelacchen* of *lachen - lachte - gelacht*. Met andere woorden, het bestaan van de zesde, door Ten Kate onderscheiden werkwoordsklasse, wordt door Huydecoper ontkend, vermoedelijk omdat zij in strijd was met de door hem zo begeerde regelmaat in de taal. Dat blijkt ook uit de aantekening bij vers 639 van het vierde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Nu instorte, Atamas, gemaelt tot gruis en stof' - waar Huydecoper zich heeft afgevraagd waarom Ten Kate verschil heeft gemaakt tussen de vervoeging van *maelen* in de betekenis 'fijnmaken' (*maelen, maelde, gemaelen*) en die van *maelen* in de zin van 'schilderen' (*maelen, moel, gemaalen*):

> volgens de Aantek. van dien zelfden Heer [t.w. Ten Kate], zeggen de Hoogduitschen, in alle betekenissen van dit woord, *Mahlen, Muhl, Gemahlen;* waarom wy, deezen voet volgende, zouden moeten zeggen, *Maalen, Moel, Gemaalen*. dewyl nu *Moel* by ons veranderd is in *Maalde;* behoorde *Gemaalen* vangelyke veranderd te zyn in *Gemaald*. want om *Gemaalen* te behouden is geene reden in de werreld, dan alleen een gebruik, dat niet algemeen is; daar integendeel, volgens de eigenschap der taale,

> by het *imperf. Maalde* behoort het deelwoord *Gemaald*, en de regelmaatigheid altyd voor de onregelmaatigheid te verkiezen is.
> (1730: 231)

Huydecoper heeft dus twee zeer nauw met elkaar verweven redenen genoemd waarom er geen werkwoorden zouden voorkomen met een wat wij noemen zwakke verleden tijd en een sterk deelwoord: het voldoet niet aan het taaleigen van het Nederlands en het is strijdig met een bekend patroon. Van Lelyveld heeft in de tweede druk van de *Proeve* zijn verbazing uitgesproken over het zojuist geciteerde fragment. Het is volgens hem namelijk bekend dat er in het Nederlands verschillende wat wij noemen sterke werkwoorden bestaan waarvan het imperfectum in de loop der jaren 'gelijkvloeijend' is geworden, terwijl het participium de uitgang *-en* heeft behouden (1784: 42). Het is in de ogen van Van Lelyveld verkeerd om - zoals Huydecoper wilde - de 'regelmaatigheid' te laten prevaleren boven 'het gebruik':

> Onzes bedunkens zoude men zeer kwalijk doen, met die woorden, tegen het gebruik aan, te willen veranderen in *geweefd, gebraad, gebakt, gelacht*, en zoo ook *gemaald*.
> (1784: 42)

Zwijmen

De verleden-tijdsvorm *zwymde*, die Vondel had geschreven in vers 239 van het veertiende boek van zijn *Herscheppinge*, gaf Huydecoper de mogelijkheid zijn standpunt omtrent de conjugatie van *zwymen* uiteen te zetten:

> Van dit *Imperf*. ZWEEM, komt, volgens den regel, het Deelwoord GEZWEEMEN [...]. maar van ZWYMDE, gelyk Vondel zegt, komt GEZWYMD[149]
> (1730: 543)

Huydecoper heeft erop gewezen dat Ten Kate op pagina 554 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* wèl melding heeft gemaakt van twee verschillende vervoegingen van het werkwoord *bezwymen - bezwymen, bezwymde, bezwymd* en *bezwymen, bezweem, bezweemen* - maar daarentegen voor het werkwoord zonder het voorvoegsel *be-* als stamtijden slechts de reeks *zwymen, zweem, gezweemen* heeft opgegeven. Voor Huydecoper was het niet aanvaardbaar dat er verschil in vervoeging bestond tussen *zwymen* en het daarvan afgeleide *bezwymen*:

> Wy, die ons nergens aan een onregelmaatig Gebruik vasthouden, konnen deeze onderscheiding niet goedkeuren, en oordeelen daarom, dat, in *Bezwymen* zowel als in *Zwymen*, de merkletter des Verleeden tyds is de dubbele EE; eene eigenschap van alle Werkwoorden die in den Tegenwoordigen tyd hebben de dubbele IJ
> (1730: 543)

Van deze regel zijn uitgezonderd de werkwoorden die zijn afgeleid van een zelfstandig of een bijvoeglijk naamwoord. Zoals hierboven al is vermeld, dienen deze geteld te worden onder de ‘gelijkvloeiende’. Dit blijkt uit *krygen - krygde - gekrygd, vryden - vrydde - gevryd, verblyden - verblydde - verblyd* en *benyden - benydde - benyd* (1730: 543).

Jagen

De verleden-tijdsvorm *joegh* in vers 647 van het vijfde boek van Vondels *Herscheppinge* heeft Huydecoper aangegrepen om in te gaan op de vervoeging van het werkwoord *jagen*. Nadat hij had vastgesteld dat de grammatici die hij heeft geraadpleegd - Moonen, Sewel en Ten Kate - met betrekking tot het imperfectum van *jagen* niet geheel met elkaar overeenstemden, heeft hij met voorbeelden naar zijn mening op overtuigende wijze aannemelijk gemaakt ‘dat *joeg* nieuw, en *jaagde* oud is’ (1730: 258) of, zoals hij het op de volgende bladzijde heeft geformuleerd, ‘dat dit [t.w. *joeg*, RdB] het nieuwe en verbasterde, maar JAAGDE het oude en wettige is’ (1730: 259). Aan deze bevindingen heeft Huydecoper de volgende conclusie verbonden:

> Ik oordeel dan, dewyl de regelen der taale hier volkomen overeenstemmen met het gebruik der Ouden, dat JAAGDE alleen goed is, en JOEG (dat onregelmaatig is) dierhalve volkomen behoorde uitgebannen te worden.

149 Vgl. 1730: 544: ‘Men luistere dan hier niet naar Sewel, die in zyne Spraakk. p. 166. schryft: *ik* Zwym, *ik* ZWEEM, *doch de Onvolm. Verl. Tyd is* BEZWYMD’.

(1730: 259-260)

In dit citaat keren twee normen terug die voor Huydecoper ook een rol hebben gespeeld bij het bepalen van de stamtijden van *malen*. Ten eerste ‘de regelen der taale’ - vergelijk ‘de eigenschap der taale’ - en ten tweede ‘regelmaat’ - vergelijk ‘de regelmaatigheid [is] altyd voor de onregelmaatigheid te verkiezen’. Huydecoper keert zich dus tegen het taalgebruik (de usus) en gaat derhalve niet descriptief maar normatief-selectief te werk. Bij de vervoeging van werkwoorden heeft Huydecoper zich ook laten leiden door de geschriften van de Ouden. Zo luiden de stamtijden van het werkwoord *heffen* volgens hem *heffen - hief - geheven*, omdat de Ouden dat werkwoord in nagenoeg alle gevallen op dusdanige wijze conjugeerden. Dit heeft Huydecoper teruggevonden bij Vondel:

> men zegt, gelyk Vondel welk waarneemt, *Heffen, hief, geheven:* niet, *hefte, geheft:* gelyk wy nu somtyds by onze Nieuwe Dichters vinden.
> (1730: 531)

Op bladzijde 264 van de *Proeve* heeft Huydecoper opgemerkt dat de vervoeging van het werkwoord *vragen* identiek is aan die van het *jagen*. Dit had tot gevolg dat hij alleen *vraagde* als imperfectum erkende en *vroeg*, een vorm die Vondel volgens hem 'nergens' had gebezigd, als verleden-tijdsvorm van de hand wees:

> de Ouden zeiden ook [t.w. evenals Vondel, RdB] altyd *vraagde, gevraagd;* ja ook de meeste laater Schryvers. alleen by eenige weinigen vind ik 't verbasterde *vroeg*
> (1730: 264)

waarna hij enkele 'Bewyzen' voor zijn bewering heeft geleverd uit de geschriften van 'de Ouden' en 'eenige nieuwe Schryvers, die ook *vraegde* behouden hebben' (1730: 265). Het deelwoord van *vragen* is volgens Huydecoper *gevraagd*, terwijl dat van *jagen* luidt *gejaagd*. Van de participia *gevragen* en *gejagen* heeft hij naar eigen zeggen geen voorbeeld kunnen vinden (1730: 266).

Vergelijkbaar is de opmerking die Huydecoper heeft gemaakt over de vervoeging van het werkwoord *waaien*:

> *Gewayen* hebben noch ouden noch nieuwen gezeid, zo weinig als *Gejagen* of *Gevragen. Woey* is verbasterd en nieuw, gelyk *Joeg* en *Vroeg; Waeide* alleen by de Ouden bekend.
> (1730: 517)

Schenden

Bijna vier bladzijden heeft Huydecoper ervoor uitgetrokken om aan de hand van voorbeelden aan te tonen dat het werkwoord *schenden* de stamtijden *schenden - schendde - geschend* heeft, en dat *schenden - schond - geschonden* als 'tydvoeging' verworpen dient te worden, ook al kan de laatste wijze van conjugeren worden bestempeld als 'de gewoone manier van spreeken'. Maar de gesproken taal kon volgens hem niet tot norm worden verheven omdat deze zich - zoals we hebben gezien - niets gelegen liet liggen aan taalregels.

Ondanks de overstelpende hoeveelheid voorbeelden uit geschriften van gezaghebbende auteurs heeft Huydecoper niet iedereen kunnen overtuigen van de 'gelijkvloeiendheid' van het werkwoord *schenden*. Uitgerekend Frans van Lelyveld, een van de bezorgers van de tweede druk van de *Proeve*, was de mening toegedaan dat 'het ongelijkvloeijend gebruik' van *schenden* de voorkeur verdiende. Dat Huydecoper een andere vervoeging voorstaat dan Van Lelyveld, komt doordat de twee taalkundigen bij het bepalen van de stamtijden van werkwoorden op verschillende wijzen te werk zijn gegaan. Van Lelyveld heeft er in een voetnoot op gewezen dat Huydecoper 'voornamelijk onze taal uit voorbeelden der geachtste schryvers heeft beoefend', terwijl hij is uitgegaan van de 'Analogie onzer tale, gelijkze ons door TEN KATE geleerd wordt' (1782: 182). Door deze analogie is Van Lelyveld er ten eerste van overtuigd geraakt dat de oudste Nederlandse werkwoorden 'ongelijkvloeijend' waren, en ten tweede 'dat uit derzelver *praeterita* of *imperfecta* naamwoorden voorkomen, waarvan wederom werkwoorden, die altijds gelijkvloeijend zijn' (1782: 182). Komen naast elkaar een 'gelijkvloeijende' en een 'ongelijkvloeijende' vervoeging van een werkwoord voor, dan dient er één van de

twee naar de mening van Van Lelyveld als ‘een verloop’ aangemerkt te worden. En aangezien het hem aannemelijker voorkomt dat ongelijkvloeiende werkwoorden overgaan tot de klasse van de gelijkvloeiende werkwoorden dan omgekeerd, heeft hij het ongelijkvloeiend gebruik van *schenden* (*schenden, schond, geschonden*) geprefereerd. Toch is Van Lelyveld in de laatste alinea van zijn voetnoot met een verwijzing naar Horatius enigszins aan het gebruik - en daarmee aan Huydecoper - tegemoet gekomen:

> Intussen moet men erkennen, dat in sommige woorden het verloop zoo oud en algemeen kan zijn geworden, dat het oude en echte ongelijkvloeijend geheel in onbruik geraakt is; in welk geval niemand te raden is, zich tegen het gebruik te verzetten, *quem penes arbitrium est & jus & norma loquendi*.
> (1782: 182-183)

Vryen

Hoewel Ten Kate in zijn *Aenleiding* zowel *vryen - vree - gevreden* als *vryen - vrydde - gevryd* heeft vermeld als correcte vervoegingen van dat werkwoord, heeft Huydecoper tegen de eerste manier van conjugeren bezwaar aangetekend. Bij een niet nader aangeduide groep 'later schryvers' en in het woordenboek van Plantijn uit 1573, heeft hij uitsluitend de stamtijden *vryen - vrydde - gevryd* gevonden. Dit bleek echter niet de enige reden te zijn geweest waarom Huydecoper slechts de wat wij noemen zwakke vervoeging goedkeurde:

> ook schuilt 'er eenige wangeluid in het *imperf*, ik *Vreê*, of *Vreed;* dat aan keurige ooren, niet geheel zonder reden, vry aanstootelyk mag schynen.
> (1730: 215)

Van Lelyveld was van oordeel dat men ten aanzien van de conjugatie van werkwoorden geen staat kon maken op de welluidendheid van de verleden tijd of het deelwoord. Daarentegen bezaten voorbeelden uit het taalgebruik van achtbare schrijvers voor hem wel bewijskracht. In een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* heeft hij daarover het volgende meegedeeld:

> In diergelyke gevallen kan men zich niet wel beroepen op het oor. In verscheiden streken van ons Vaderland vindt het oor geen wangeluid in het *Imperf. ik vreê* of *vrede*, en het *Praeteritum, gevreên*. als zijnde daar zeer gebruiklijk. Dan, of het door gezag van goede Schryveren kan gewettigd worden, kunnen wy, by gebrek van genoegzame voorbeelden, niet bepalen
> (1784: 6)

Anders dan Huydecoper heeft Van Lelyveld met betrekking tot de vervoeging onderscheid gemaakt tussen *vryen* (*amare*) en *vryen* (*liberare*). In de tweede betekenis is *vryen* volgens hem 'zekerlijk gelijkvloeijend', omdat het werkwoord is afgeleid van *vry* 'liber'. Van Lelyveld achtte het waarschijnlijk dat deze conjugatie ertoe geleid heeft 'dat ook het oorspronglijk woord VRYEN, *amare*, door verloop gelijkvloeijend gebezigd is; zelfs by de Ouden, die vele woorden, welke oorspronglijk ongelijkvloeijend zijn, gelijkvloeijend gebezigd hebben' (1784: 6).[150]

Kennen-kunnen

Links en rechts in de *Proeve* heeft Huydecoper gesteld dat woorden die op elkaar lijken, vaak verward worden.[151] Zo heeft hij naar aanleiding van vers 187 van het vierde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Toen zy den sluier zagh en kende dootsch en stom' - opgemerkt:

150 Vgl. Hinlópen, die in een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* heeft opgemerkt: 'Zeer zeker is dat VRYDEN, waarvoor nu veelal BEVRYDEN, *liberare*, gebruikt wordt, van de I Cl. is, en volgends den regel wezen moet. [...]. het is echter zeker, dat VRYEN, VREE, GEVREDEN in Westfriesland altijd gebruikt wordt. Ik heb het by vroeger Schryvers gevonden. doch, omdat ik het niet anders kende, verzuimd aanteteekenen. wat is het echte?' (1788: 242-243).

151 Vgl. 1730: 20: 'wy zullen in deeze Aanmerkingen dikwils bevinden, dat twee woorden, die eenige overeenkomst van letteren en klank hebben, schoon anders in alles verschillende, somtyds ja meestentyds ondereengemengd en verward worden'.

> *Kennen* en *Konnen* gelyken veel naar elkanderen: en 't kan dierhalve kwaalyk missen, ofze moeten ook van eenigen verward en vermengd zyn. (1730: 219)

Vervolgens heeft Huydecoper aan de hand van voorbeelden uit voornamelijk zeventiende-eeuwse teksten laten zien dat *kon* voor *kende* 'meermalen' aangetroffen wordt. Ook *kan* voor *ken/kent* en *ken* voor *kan* heeft hij in zijn bronnenmateriaal gevonden.[152] Bij de informatie die Van Lelyveld in een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* heeft geboden, zal

152 Op het onderscheid tussen *kennen* en *kunnen* wordt in de grammatica's van Moonen en Sewel niet ingegaan. Ten Kate heeft in het tweede deel van de *Aenleiding* verschillende vervoegingen gegeven van de werkwoorden *kennen* - a. *kennen, kon, gekonnen*; b. *kennen, kost, gekost*; c. *kennen, kende, gekent* - en *konnen* (*kunnen*) - a. *konnen/kunnen, konde/kon, gekonnen/gekunnen*; b. *konnen/kunnen, kost, gekost*; c. *konnen, konde, gekont* (1723, II: 225-226).

een in onzekerheid verkerende taalgebruiker meer gebaat zijn geweest. Nadat Van Lelyveld te kennen had gegeven dat de Ouden het onderscheid tussen *kennen* en *kunnen* 'altijd' in acht hebben genomen, heeft hij opgemerkt dat 'tegenwoordig alle naaukeurige Schryvers deze twee woorden, zoo in spelling, als in verbuiging: KENNEN, KENDE, GEKEND, *noscere:* KUNNEN, KON, GEKONNEN, *posse:*' onderscheiden (1784: 16).

Klooven-klieven-kluiven

Vers 175 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge* - 'En hunn' gekloven hoef, treên moedigh op hem aen' - heeft Huydecoper aanleiding gegeven stil te staan bij de stamtijden van *klooven, klieven* en *kluiven*, drie werkwoorden die weliswaar sterk op elkaar lijken, maar volgens hem 'niets met elkander gemeen [hebben], buiten de betekenis der twee eersten, die de zelfde is' (1730: 341). Het is Huydecoper gebleken dat er ten aanzien van de vervoeging van deze drie werkwoorden geen overeenstemming bestond in het gebruik en dat de grammatici Sewel en Ten Kate in dezen volgens hem gedeeltelijk onjuiste gegevens hebben verstrekt. Over de conjugatie van de werkwoorden *klooven, klieven, kluiven* hoefde volgens Huydecoper echter volstrekt geen verwarring of onzekerheid te bestaan:

> men schryve dan, *Klooven*, KLOOFDE, GEKLOOFD: *Klieven*, KLIEFDE, GEKLIEFD: *Kluiven*, KLOOF, GEKLOOVEN. Merk op de bovenstaande voorbeelden; en gy zult zien dat de meesten zo schryven: let op de dagelyksche taal; en gy zult hooren dat de meesten zo spreeken
> (1730: 344)

In dit citaat heeft Huydecoper de door hem voorgestane vervoegingen van *klooven, klieven* en *kluiven* kracht willen bijzetten door te duiden op het gebruik in zowel geschreven als gesproken taal.[153] Vervolgens heeft hij deze aantekening naar een hoger niveau getild door op basis van een vergelijking met overeenkomstige Nederlandse werkwoorden meer algemene regels te formuleren:

> vergelyk alle drie deeze woorden met anderen van dien zelfden klank; en 't zal blyken, dat zy alle drie op de bovengemelde wyze moeten onderscheiden worden. die in OOVEN uitgaan, zyn van de I. Cl. als ROOVEN, *roofde, geroofd;* en zo zyn ook STOOVEN, BELOOVEN, DOOVEN, en KLOOVEN. die in IEVEN, zyn van de I. Cl. als GRIEVEN, *griefde, gegriefd;* een [sic] zo ook GERIEVEN, LIEVEN, met de daarvan afkomende VERLIEVEN, BELIEVEN, enz. en KLIEVEN. die in UIVEN, zyn van de II. Cl. als SNUIVEN, *snoof, gesnooven;* en zo mede STUIVEN, SCHUIVEN en KLUIVEN. zodatmen het aangeweezen onderscheid tusschen deeze drie werkwoorden niet kan verwerpen, zonder de verwarring, in eene blinde drift, te liefkoozen.
> (1730: 344)

153 De mate waarin bepaalde werkwoordsvormen werden gebruikt, heeft voor Huydecoper eveneens een rol gespeeld bij het bepalen van de stamtijden van *kerven*: 'Wy zouden [...] dit woord liever gebruiken als van de II. Cl. zynde: en zo vinden wy 't meest' (1730: 374).

De afkortingen ‘I. Cl.’ en ‘II. Cl.’, die Huydecoper heeft gebezigd om verschillende wijzen van vervoeging aan te duiden, zijn ontleend aan Ten Kate. Hoewel Huydecoper het grosso modo eens is met de door Ten Kate opgestelde indeling in werkwoordsklassen, blijkt hij op details een andere opvatting te hebben dan zijn voorganger. Zo heeft Huydecoper werkwoorden die uitgaan op *-ieven*, tot de eerste, ‘gelijkvloeiende’ ‘*Classis*’ gerekend - *klieven, kliefde, gekliefd* - en niet, zoals Ten Kate had gedaan, tot de tweede: *klieven, kloof, gekloven* (Ten Kate 1723, I: 270-271, 557; vgl. 1723, I: 552). Huydecoper heeft het werkwoord *klieven*, dat vanouds een sterk werkwoord is, in een (etymologisch onjuist) gareel gebracht, door er de regel van de analogie op los te laten, die van *klieven* een zwak werkwoord maakt.

Leggen-liggen

Huydecoper heeft zes pagina's van de *Proeve* gewijd aan het verschil in betekenis en vervoeging tussen *leggen* en *liggen*. Daar was ook op gewezen in de andere drie door mij

onderzochte grammaticale geschriften. Moonen heeft in de lijst met stamtijden van ‘Ongelykvloeiende’ werkwoorden op bladzijde 221 van zijn spraakkunst zowel gewaagd van *leggen* (*leggen - leide - gelegt*) als van *liggen* (*liggen - lag - gelegen*). Sewel heeft in de lijst van werkwoorden waarvan de ‘Worteltyden’ onregelmatig zijn, geen melding gemaakt van het werkwoord *liggen* maar wel van *leggen* in twee betekenissen. Komt de betekenis ervan overeen met het Latijnse *jacere*, dan luiden de stamtijden: *leggen - lag - gelegen*, is *leggen* gebruikt in de zin van het Latijnse *ponere*, dan dient het werkwoord vervoegd te worden volgens de reeks *leggen - leyd - gelegd* (1708: 173). Ten Kate heeft geconstateerd dat met betrekking tot de onbepaalde wijs en de tegenwoordige tijd in gesproken en - in mindere mate - geschreven taal lang niet iedereen onderscheid maakt tussen *liggen* en *leggen*:

> voor ons Ongelijkvl: LIGGEN, IV. CL: 2, *jacere*, word in de daeglijksche spreektael, en daer door, bij gebrek van toeverzicht, ook in 't schrijven, zelf bij Geleerden, in *Praes:* en in *Infin:* gemeenlijk LÉGGEN genomen [...].[154] Deze verwarring is wel van 't beste niet; dog 't gebruik is ook Meester van gebreken. Egter houd men in *Praeter:* nog meestentijd onderscheid tusschen LIGGEN en LÉGGEN, want geen Schrijver van naem zal in steê van HY LEYDE DAER NEDER, *ponebat illic*, zetten **Hy lag daer neder/** 't gene eigentlijk zeid *jacebat illic*
> (1723, II: 271)

Nadat Huydecoper uit dit citaat het gedeelte vanaf ‘geen Schrijver’ had geciteerd, heeft hij voorbeelden gegeven van een onjuist gebruik van de verleden-tijdsvormen *ley* en *lag*. Dit heeft hem ertoe gebracht ‘het rechte gebruik van dit tweederlei *Leggen*’ aan een nader onderzoek te onderwerpen:

> Het Onzydige[155] *Leggen*, in 't Latyn *Jacêre*, is eigelyk LIGGEN.
> (1730: 506)

Vervolgens heeft Huydecoper met behulp van voorbeelden aangegeven welke vormen dit werkwoord heeft voor de tegenwoordige tijd:

> In den Tegenwoordigen Tyd, zegtmen Ik LIG, Gy LIGT, Hy LIGT of LEGT; geenszins *Leit*.[156]
> (1730: 506)

voor de verleden tijd:

154 Vgl. Ten Kate 1723, II: 47: ‘Bij het *Verbum* LIGGEN word thans in de daeglijkse Spreektael, en zelf ook al in Schrijftael, de korte I meest al weder in de É verwisselt, als LÉGGEN voor LIGGEN, *jacere, positum esse*, en HY LEYT, voor HY LIGT *jacet*, waer door dit ons Ongelijkvloeijende *Verbum* LIGGEN in 't *Praes*: en den *Infinit*: niet onderscheiden gehouden word van ons LÉGGEN, I. CL: *ponere*’.

155 Zie 7.5.4.

156 Vgl. 1730: 507: ‘dit laatste, *leydt* of *leit*, is volkomen verwerpelyk’. Vgl. Ten Kate 1723, II: 271: ‘Dit *Verbum* [t.w. leggen] is wel eigentlijk van de I. Cl:, dog volgens de *Euphonie* word gemeenlijk de G, voor de D of T komende, in Y of I, verwisselt, waer uit dan spruit ons LEYT voor LEGT, *ponit*; LEYDE, voor † LÉGDE, *ponebat* en GELEYT, voor GELÉGT, *positus*’.

> De Onvolmaakte Verleeden Tyd van *Liggen* is LAG.
> (1730: 507)

en voor het voltooid deelwoord:

> Het Deelwoord van *Liggen* is GELEGEN, doch dit zullen wy onderstellen genoeg bekend te zyn.
> (1730: 507)

Het correct gebruik van *leggen* heeft Huydecoper eveneens geïllustreerd met wat hij noemt ‘wettige voorbeelden’, in dit geval voorbeelden uit de taal van de alouden - Notkerus, Otfridus en Willeramus - en de ‘Ouden’. De regels die Huydecoper voor de vervoeging van *leggen* heeft opgesteld, zijn de volgende:

> Het Latynsche *Ponere* is altyd LEGGEN met eene *e*. [...] Hiervan wederom Ik LEG, Gy LEGT, Hy LEGT: en het *Imperf*. LEI, of LEIDE [...] hieruit vloeit nu van zelfs dat het Deelwoord eigelyk is, GELEID.
> (1730: 507-508)

Ten Kate was van oordeel dat de verleden-tijdsvorm *legde* en het voltooid deelwoord *gelegd* omwille van de welluidendheid waren veranderd in *leide* respectievelijk *geleid*.[157] Daarin verschilde Huydecoper met hem van mening, omdat hij het imperfectum *legde* tot dan toe bij geen van de 'Oude Nederduitschen' had aangetroffen

> zodat het oude *Legde* niet in *Leyde*, maar integendeel *Leyde* door de Nieuwen veranderd schynt in *Legde*:[158] welke Nieuwen echter in zeer klein getal zyn.[159]

Dat de verleden tijd *leide* ouder is dan *legde*, kan men volgens Huydecoper tevens 'by redenkaveling' concluderen. De zogenaamde 'Frank-Teutsche Schryvers' schreven namelijk ook altijd '*Legita*, met de *i* voor de *t*' (1730: 509). Hier zou men tegenin kunnen brengen dat uit de vorm *legita* zowel *legde* als *leide* zou kunnen voortkomen. Huydecoper is echter van mening dat door weglating van de *g* uit *legita* de verleden tijd *leita* of *leide* is ontstaan, 'op de zelfde wyze (want ook hier moeten de voorbeelden klem hebben) als de Nederduitschen *eislyk* maakten van *egislich*' (1730: 509-510).

Door dit alles zag Huydecoper zich genoodzaakt ook aandacht te besteden aan de vervoeging van het werkwoord *zeggen*, waardoor hij lijkt te zijn geïnspireerd door Ten Kates *Aenleiding*.[160] De stamtijden ervan worden volgens Huydecoper op dezelfde wijze gevormd als die van *leggen*:

> wy gebruiken dit eveneens, Ik ZEG, gy ZEGT, hy ZEGT: Onv. Verl. Tyd, ZEIDE: en het Deelw. GEZEID: dat meer steunt op het Gebruik, en onze Verkiezing; dan op de bewyzen omtrent *Leide, Geleid*, bygebragt. (1730: 510)

Bij de 'Frank-Teutsche Schryvers' Otfridus en Willeramus heeft Huydecoper *sageta* en *sagoton* aangetroffen, verleden-tijdsvormen waarin de letter *i* niet voorkomt. Van deze vormen zou Huydecoper 'volgens onze eige grondstellingen, [...] dienen te maaken, niet *Zeide*, maar *Zegde:* dat, schoon zelden, echter in Neerduitsch gevonden wordt' (1730: 510). Kennelijk kan de *g* die in het 'Frank-Teutsch' wordt gevonden, alleen weggelaten worden wanneer er een *i* op volgt.[161]

157 Vgl. Ten Kate 1723, II: 47: 'LÉGGEN, I. CL: *ponere*, voor welks LÉGDE, GELÉGT, men nu veel al *Euphonice* LEYDE, GELEYT zegt, door welke wisseling van G, in Y, dit *Verbum* onder de Uitregelingen kan getelt worden'.

158 Van Loey (1976: 65) zegt dat naast de verleden-tijdsvorm *leghede* de westelijke variant *leide* en de jongere vorm *legde* wordt aangetroffen.

159 Van Lelyveld 1788: 151: 'Dat de Heer TEN KATE zeer wel oordeeld, dat het *Imperfectum* en *Praeteritum* van LEGGEN, *ponere*, oudtijds geweest zy, *legde, gelegd*, by de nieuwen, *leide, geleid*, kan men uit de oude schryvers opmaken, waarvan de Heer HUYDECOPER zelf, in zijn Exemplaar, de volgende voorbeelden heeft aangeteekend'.

160 Deze schreef namelijk bij het 'Wortel- of Zaekdeel' *lig* in de 'Eerste proeve van geregelde afleiding' naar aanleiding van de verandering van *legde* in *leide*: 'die zelfde *Euphonie*-sprong geschied 'er bij ons ZÉGGEN, *dicere*' (1723, II: 271).

161 Vgl. Hinlópen 1788: 151-152: 'Dat de tweede G [t.w. in zeggen en leggen] tot de wortelletters niet behoort, dat *zegen* en *legen* de oudste zijn, en daar de tweede G, om de uitsprake, bygekomen is, behoeft nauwlijks aanteekeninge; dat de onvolm. voorl. tijd van beide is *legede, zegede*, is duidlijk; ook dat, by uitlatinge, hier van komt *lechde, zechde* [...]; daar, by

Durven

Naar aanleiding van de door Vondel gebezigde verleden-tijdsvorm *dorst* heeft Huydecoper meegedeeld dat de Ouden het werkwoord *durven* altijd ‘onregelmaatig’ gebruikt hebben: *durven - dorst - gedorst* (1730: 341). Van later datum is het imperfectum *durfde*, een vorm die hij voor het eerst heeft aangetekend uit de Statenvertaling. Hoewel de zogenaamde zwakke vervoeging van *durven* door Moonen wordt voorgeschreven en door Sewel wordt vermeld, wil Huydecoper vasthouden aan de ‘onregelmatige’ wijze van conjugeren van de Ouden:

> intrekkinge, van *zegede, legede* ook *zeechde, leechde* voorkomt; gelijk, by samentrekking, ook *zeide, leide;* daarvan, by verkortinge, *zei, lei*’.

> Ik zie niet dat 'er eenige reden is, waarom wy hier van het oude gebruik zouden afwyken.
> (1730: 341)

Bij vers 218 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘By Etna, kende hem, dien hy zoo schichtigh vant’ - heeft Huydecoper een geval besproken waarbij het wel gerechtvaardigd is van het oude gebruik af te wijken. Daar heeft Huydecoper naar aanleiding van de verleden-tijdsvorm *vant*, die Vondel had gebezigd omwille van het rijm, geschreven:

> dit is verouderd, en nu niet meerder te volgen
> (1730: 542)

Na de bespreking van de vervoeging van verschillende werkwoorden, volgt hieronder in alfabetische volgorde een overzicht van de stamtijden van zowel ‘ongelijkvloeiende’ als ‘gelijkvloeiende’ werkwoorden - met inbegrip van samengestelde werkwoorden - die Huydecoper op verschillende plaatsen in de *Proeve* heeft vermeld.

infinitivus	**imperfectum**	**participium (pagina)**
baaden	baadde	gebaad (62)
banken	-	gebankt (497)
banketteeren	-	gebanketteerd (497)
begaaten	-	begaat (62)
(I) beleggen	belag	belegen (371, 510)
(II) beleggen	beleide	beleid (371, 510)
believen	beliefde	beliefd (344)
belooven	beloofde	beloofd (344)
benyden	benydde	benyd (543)
bergen	borg	geborgen (335)
beweegen	beweegde	beweegd (121, 621)
bezwymen	bezweem	bezweemen (543)
braaden	bried	- (31)
daagen	daagde	gedaagd, bedaagd (62)
delven	dolf	gedolven (538)
doorblaaden	doorblaadde	doorblaad (62)
dooven	doofde	gedoofd (344)
durven	dorst	gedorst (341)
fluiten	fluitte	gefluit (624)
gerieven	geriefde	geriefd (344)

graaven	groef	gegraven (63)
graazen	graasde	gegraasd (63)
grieven	griefde	gegriefd (344)
haalen	haalde	gehaald (63)
heeten	hiet	geheeten (137, 166)
heffen	hief	geheven (531)
helpen	holp (hielp)	- (243)
hooven	-	gehoofd (63)
jaagen	jaagde	gejaagd (260)
kennen	kende	- (219)
kerven	korf, kurf (kerfde)	gekorven, gekurven (gekerfd) (374)
klieven	kliefde	gekliefd (344)

klooven	kloofde	gekloofd (344)
kluiven	kloof	geklooven (344)
konnen	kon	- (219)
krygen ‘stryden’	krygde	gekrygd (543)
laaken	laakte	gelaakt (66)
lachen	lachte	gelacht (166)
lachen	loeg	gelacchen (167)
lakken	-	gelakt (66)
leggen	leide	geleid (368, 508)
leggen, liggen	lag	gelegen (368, 508)
lieven	liefde	geliefd (344)
looten	lootte	geloot (63)
looven	loofde	geloofd (621)
maalen	maalde	gemaald (231)
najaagen	najaagde	- (390)
nooden	noodde	genood (468)
noodigen	noodigde	- (468)
ontheffen	-	ontheven (531)
ontleeden	ontleedde	ontleed (63)
pypen	peep	gepeepen (164), maar:
pypen	pypte	gepypt (624)
redeneeren		geredeneerd (497)
redenen		geredent (497)
rooven	roofde	geroofd (344)
scheepen	scheepte	gescheept (63)
schelden	schold	- (626)
schenden	schendde	geschend (71)
schuiven	schoof	geschooven (344)
slaagen	slaagde	geslaagd (66)
slaan	sloeg	geslagen (66)
smeeden	smeedde	gesmeed (63, 230)
smyten	-	gesmeten (230)
snuiven	snoof	gesnooven (344)

speelen	speelde	gespeeld (63)
speeten	speette	gespeet (65, 66)
sterven	storf (stierf)	- (243)
stooven	stoofde	gestoofd (344)
stryden	streed	gestreeden (543)
stuiven	stoof	gestooven (344)
treeden	trad	getreeden (63, 202)
treffen	trof	getroffen (407)
trompen	-	getrompt (497)
uithoolen	uithoolde	uitgehoold (63)
uitraagen	uitraagde	uitgeraagd (63)
vaaten	vaatte	gevaat (64)

verbergen	verborg	verborgen (335)
verblyden	verblydde	verblyd (543)
vergelden	vergold	- (280)
verglaazen	verglaasde	verglaasd (62)
vergooden	vergoodde	vergood (63)
verheffen	verhief	verheven (531)
verlieven	verliefde	verliefd (344)
verslaan	-	verslagen (450)
vinden	vond	- (542)
vlieden	vlood	- (383)
vlieten	vloot	gevloten (383)
vraagen	vraagde	gevraagd (264)
vryden ‘bevryden’	vrydde	gevryd (543)
vryen ‘beminnen’	vrydde	gevryd (215, 627)
waaien	waaide	gewaaid (517)
wasschen	wiesch	- (478)
wassen ‘groeien’	wies	gewassen (201, 478)
weegen	woog, woeg	gewogen (121,123)
worden	werd	geworden (80)
zeggen	zeide	gezeid (510)
zoogen	zoogde	gezoogd (66)
zuigen	zoog	gezoogen (66, 419)
zwerven	zworf	- (234)
zwymen	zweem	gezweemen (543)

7.5.8 Wijze

Moonen laat weten dat er in elk werkwoord vier wijzen zijn aan te merken, waarvan hij de volgende omschrijvingen heeft gegeven:

> De Gebiedende Wyze is, waer door men iet gebiedt of bidt [...]
> De Aentoonende Wyze is, waer door men iet rechtsdraets of eenvouwigh naer de verscheidenheit der Tyden aentoont of verklaert [...]

> De Aenvoegende Wyze, die ook de *Toelaetende* genoemt kan worden, wordt gebruikt in iet op zekere voorwaerden of tot zekere einden te stellen, en moet zich eenigszins naer de By- en Voegwoorden *Zoo, Als, Dat, Opdat* en diergelyke voegen en rechten [...][162]
> De Eindigende Wyze is, waerdoor een Werkwoort geslooten wordt, die noch Persoon noch Getal noch Wyze noch Tyt zekerlyk bepaelt; die daerom ook de *Onbepaelde heet*[163]
> (1706: 139)

Op de daaraan voorafgaande pagina heeft Moonen de infinitivus getypeerd als '*Onbepaelt*' omdat 'van haer geen Getal noch Persoon bepaelt wordt'. Aangezien de andere drie modi dat wel doen, worden die '*Bepaelt*' genoemd.

Het blijkt dat Sewel evenals Moonen ten aanzien van het werkwoord vier verschillende wijzen heeft onderscheiden: 'De AANTOONENDE WYZE' of 'Indicativus Modus' (1708: 130), 'De GEBIEDENDE WYZE' of 'Modus Imperativus', 'De AANVOEGENDE, óf WENSCHENDE WYZE' of 'Subjunctivus vel Optativus' (1708: 132) en tot slot 'De ONBEPAALENDE WYZE' of 'Modus Infinitivus' (1708: 134). Hij heeft het niet nodig geacht

162 Vgl. Schaars 1988: 279.

163 Deze vier wijzen heeft hij in de lijst met 'kunstwoorden' vertaald met '*Imperativus*', '*Indicativus*', '*Subjunctivus*' respectievelijk '*Terminativus*' (1706: **5^{v}).

om de ‘Wyzen en Tyden, en derzelver betékenissen’ uitgebreid te beschrijven, omdat de voorbeelden die hij heeft gegeven van de vervoeging van werkwoorden, naar zijn mening niets aan duidelijkheid te wensen overlaten. Niettemin heeft hij in het grammaticaonderdeel syntaxis aangegeven in welke gevallen men gebruik moet maken van de aanvoegende wijs:

> Als men onderstellender, óf aanbeveelender, óf wenschender wyze spreekt, moet het Werkwoord in de *Aanvoegende* óf *Wenschende wyze* gesteld worden
> (1708: 195)

Naast geslacht, getal, persoon en tijd heeft Ten Kate *wijze* als vijfde factor genoemd die bepalend is voor de vervoeging van werkwoorden. De wijze waarop de door het werkwoord uitgedrukte ‘werking’ kan geschieden, is vierderlei:

> het zij Onbepaeld (*Infinitivus modus*), zonder aenmerking van Persoonen of getal; het zijn Bepaeldelijk, als Bevestigende of Aentoonende (*Indicativus*), of Gebiedende *Imperativus*, of Onderstellende *Subjunctivus*)
> (1723,I: 329)

Moonens dichotomie ‘*Onbepaeld*’ -- ‘*Bepaeldelijk*’ zien we bij hem dus terug.

In de veertiende redewisseling van de *Aenleiding*, waarin ‘het uitdrukken van de Tijden der *Verba* in 't Algemeen’ onderwerp van gesprek is tussen N. en L., heeft Ten Kate aangegeven dat de *imperativus* gebruikt wordt om een ‘Bevélgeving’ dan wel een ‘Afvordering’ uit te drukken. Het verschil hiertussen is gelegen in de relatie tussen spreker en aangesprokene:

> De Bevel-geving is van een meerder tot zijn minder, dog de Afvordering gaet tusschen Gelijkstandige Personen, en word heusch als men daer ons TOG bijvoegt
> (1723,I: 521)

Naast deze ‘*Dwingende*’ en ‘*Aenmanende*’ manier van spreken, heeft Ten Kate gewag gemaakt van de ‘Middel-bevel-geving’. Van deze vorm van de imperativus is sprake ‘wanneer aen ijmand iet gezeit word om gezamentlijk zulks te doen, of om iet aen een ander, die 't uitvoeren moet, over te dragen’. Kenmerkend hiervoor is het gebruik van het werkwoord *laten*: ‘Laet hy gaen’, ‘laten wy gaen’ (1723, I: 521-522).

De ‘*Onderstellende of Toevoegende wijze*’ - in het Latijn ‘*Modus Subjunctivus* of *Conjunctivus*’ - is een wijs die volgens Ten Kate meestal ‘op 't eenigsints toekomende ziet’. Het gebruik van voegwoorden is daarbij niet ongewoon. Door de conjunctivus kunnen in totaal acht zogenaamde ‘betrekkingen’ tot uitdrukking worden gebracht: ‘Toestrekkende’, ‘Voorwaerdelijke’, ‘Wenschende’ of ‘Verzoekende’, ‘Verbindende’, ‘Toegevende’, ‘Toelatende’, ‘Aendrijvende’. Hierna heeft Ten Kate voor zowel het praesens, het imperfectum, het perfectum, het plusquamperfectum als een mengvorm van beide laatste op een rijtje gezet welke van die acht ‘betrekkingen’ aan elk van deze werkwoordstijden eigen is (1723, I: 523-528).

Op pagina 515 en 516 van het eerste deel van de *Aenleiding* heeft Ten Kate binnen de infinitivus onderscheid gemaakt tussen de ‘*Infinitivus Rectus*’ - de onbepaalde

wijs zonder *te* - en de '*Infinitivus Obliquus*' - de onbepaalde wijs voorafgegaan door *te*. Verderop blijkt dat van de tweede soort de '*Pligtelijke Infinitivus*' wordt afgeleid, een infinitivus waarvoor in de Latijnse grammaticale traditie de benaming '*Gerundium*' in gebruik is (1723, I: 530).

Het onderstaande overzicht bevat de door Moonen, Sewel en Ten Kate gebezigde terminologie voor de vier wijzen:

	Moonen	**Sewel**	**Ten Kate**
indicativus	Aentoonende	Aantoonende	Aentoonende / Bevestigende
subjunctivus	Aenvoegende Toelaetende	Aanvoegende / Wenschende	Onderstellende / Toevoegende
imperativus	Gebiedende	Gebiedende	Gebiedende
infinitivus	Onbepaelde Eindigende	Onbepaalende / Oneyndigende	Onbepaeld

Evenals de bovenstaande grammatici heeft Huydecoper ten aanzien van het accidens *modus* een vierdeling gemaakt. Wanneer men elk van die vier onderscheiden wijzen moet gebruiken, heeft hij in de *Proeve* niet aangegeven. Daarom beperk ik me hier tot het vermelden van de termen die Huydecoper ter aanduiding van die vier modi heeft gebezigd: de 'Aantoonende Wyze' (1730: 31),[164] de 'Aanvoegende wyze' (1730: 81),[165] de 'Gebiedende Wyze' (1730: 288) en tot slot de 'Onbepaalende wyze' (1730: 136).[166] Anders dan de drie besproken voorgangers heeft Huydecoper zich in de *Proeve* nergens van de overeenkomstige Latijnse grammaticale termen bediend, met uitzondering van pagina 558. Op die bladzijde heeft hij bij het in eigen woorden weergeven van een passage uit Ten Kates *Aenleiding* diens benaming '*Infinitivus Obliquus*' overgenomen.

7.5.9 Tijd

Dibbets (1995: 259) heeft erop gewezen dat een werkwoordsvorm onder meer de verhouding aangeeft die er in tijd bestaat tussen het moment van spreken of schrijven en de 'handeling' die door het werkwoord wordt uitgedrukt. Binnen dat kader heeft Moonen in zijn definitie van het werkwoord onderscheid gemaakt tussen 'den *Tegenwoordigen*, den *Voorgaanden* en den *Toekoomenden Tyt*', een driedeling die hij in de aan zijn grammatica voorafgaande lijst met technische termen heeft vertaald met '*Tempus Praesens*', '*Tempus Praeteritum*' respectievelijk '*Tempus Futurum*' (1706: **5^{v}). Bij de behandeling van het werkwoord in hoofdstuk 22 heeft Moonen ten aanzien van de aantonende en de aanvoegende wijs echter geen drie maar vijf '*Tyden*' onderscheiden.[167] Dat komt doordat hij het praeteritum heeft uitgesplitst in imperfectum, perfectum en plusquamperfectum. Deze vijf verschillende vormvarianten zijn door Moonen op de volgende wijze omschreven:

164 Vgl. 1730: 36: de 'aantoonende wyze'; 1730: 81: 'Aantoon. wyze'.
165 Vgl. 1730: 81: de 'Aanvoeg. wyze'.
166 Vgl. 1730: 80: de 'onbepaalende wyze'; 1730: 136: de 'Onbepaalende wyze'; 1730: 163: de 'Onbepaalende Wyzen der Werkwoorden'; 1730: 189, 557, 558: de 'Onbepaalende Wyze'. Vgl. 1730: 637: '*Toeven* is een onbepaald Werkwoord, gemaakt van het Voorzetsel *Toe*'.
167 De vijfdeling van het accidens *tempus* treffen we al aan bij Thrax en is voor het Latijn door onder anderen Donatus en Priscianus overgenomen (Dibbets 1995: 260).

De Tegenwoordige Tyt betekent, dat eene zaek in het zelve oogenblik, waer in men spreekt, geschiede [...][168]
De Onvolmaekte Verleeden Tyt zegt, dat eene zaek wel begonnen, maer niet volbracht is [...][169]
De Volmaekte Ganschverleeden Tyt drukt uit, dat eene zaek volledig is [...][170]

168 Vgl. Moonen 1706: **5^{v}: '*Tempus Praesens*'. Deze tijd wordt door Moonen ook aangemerkt als de 'eerste tijd' (vgl. Moonen 1706: 141).

169 Vgl. Moonen 1706: **5^{v}: '*Tempus Praeteritum Imperfectum*'; vgl. Moonen 1706: 141: 'de Verleedene Onvolmaekte of Tweede Tyt'.

170 Vgl. Moonen 1706: **5^{v}: '*Tempus Praeteritum Perfectum*'; vgl. Moonen 1706: 141: 'de Derde Tyt'.

> De Meerdanvolmaekte Voorverleeden Tyt betekent, dat eene zaek volbraght is, eer eene andere gedaen is [...][171]
> De Toekoomende Tyt zegt, dat eene zaek zal geschieden [...][172]
> (1706: 139-140)

Vervolgens heeft Moonen erop gewezen dat er in de aanvoegende wijs 'twee *Volmaekte* en twee *Meerdanvolmaekte Tyden* [zijn], die ook gevonden worden in de *Aentoonende Wyze* der *Lydende Werkwoorden*' (1706: 140). Blijkens de voorbeelden is deze bewering correct voor zover ze de aantonende wijs van de lijdende werkwoorden aangaat. Maar de paradigma's op de daaropvolgende bladzijden maken duidelijk dat hij met betrekking tot de aanvoegende wijs hier 'Onvolmaekte' in plaats van 'Volmaekte' had dienen te schrijven.

Het onderstaande schema toont op basis van de gegevens die Moonen heeft verstrekt over de vervoeging van het werkwoord *hooren*, welke tijden hij ten aanzien van de aantonende (at) en de aanvoegende (av) heeft onderscheiden. Dit schema vermeldt zowel actieve (ac) als passieve (pa) vormen. Een plusteken () geeft aan dat een bepaalde tijd voorkomt, een minteken (-) dat die vorm ontbreekt.

Hooren

tijd	**actief at**	**actief av**	**passief at**	**passief av**
Tegenwoordige Tyt	+	+	+	+
1. Onvolmaekte Verleeden Tyt	+	+	+	+
2. Onvolmaekte Verleeden Tyt	-	+	-	+
1. Volmaekte Ganschverleeden Tyt	+	+	+	+
2. Volmaekte Ganschverleeden Tyt	-	-	+	-
1. Meerdanvolmaekte Voorverleeden Tyt	+	+	+	+
2. Meerdanvolmaekte Voorverleeden Tyt	-	+	+	+

171 Vgl. Moonen 1706: **5^{v}: '*Tempus Praeteritum Plusquam perfectum*'.

172 Vgl. Moonen 1706: **5^{v}: '*Tempus Futurum*'.

Toekoomende Tyt	+	+	+	+

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat Sewel het niet nodig vond de wijzen en tijden van werkwoorden, die bepalend zijn voor de vervoeging ervan, nader te omschrijven. Hij was van mening dat men uit de paradigma's van de werkwoorden de betekenis van de wijzen en tijden ‘best zal konnen begrypen’ (1708: 130). De informatie die Sewel over de vervoeging van het werkwoord *leeren* heeft geboden, is verwerkt in het onderstaande schema:

Leeren tijd	**actief at**	**actief av**	**passief at**	**passief av**
Tegenwoordige Tyd	+	+	+	+
Onvolmaakte Verleeden Tyd	+	+	+	+
Tweede Onvolmaakte Verleeden Tyd	-	+	-	-
Volmaakte Verleeden Tyd	+	+	+	+
Meer dan Volmaakte Verleeden Tyd	+	+	+	+
Tweede meer dan Volmaakte Verleeden Tyd	-	-	-	+
Toekomende Tyd	+	+	+	+
Tweede Toekomende of Onbepaalde Tyd	+	+	+	+
Derde Toekomende Tyd	-	+	-	+
Vierde Toekomende Tyd	-	-	-	+

Aangetekend dient te worden dat in het paradigma van de aanvoegende wijs actief abusievelijk '*Toekomende Tyd*' in plaats van 'Tegenwoordige Tyd' is gedrukt.

Ten Kate heeft opgemerkt dat we bij het beschouwen van het werkwoord erop moeten letten of de 'werking' - de 'handeling' -, die erdoor wordt uitgedrukt 'Dadelijk, of Voorbij, of Aenstaende' is. Analoog aan deze drie soorten werkingen kent het werkwoord drie tijden: 'een Tegenwoordige (*Praesens*), een Voorledene (*Praeteritum*), en een Toekomende tijd (*Futurum*)'. Dit zijn de enige drie tijden die '[i]n de Natuer zelf' voorkomen (1723, I: 329). Vervolgens heeft hij gewag gemaakt van vijf verschillende manieren om 'het onderscheid der Tijden' uit te drukken, één voor het praesens, drie voor het preteritum en één voor het futurum: '*Praesens*', '*Praeteritum Simplex*' oftewel '*Praeterit*: *Imperfectum*',[173] '*Praeteritum perfectum*', '*Praeteritum plusquamperfectum*' en '*Futurum*'. Uit het gegeven dat de laatste drie tijden in het Nederlands en in andere talen 'van Duitschen Stamme' slechts gevormd kunnen worden met behulp van 'Hulpwoorden (*Verba Auxiliaria*)',[174] heeft Ten Kate de conclusie getrokken dat 'onze oude Voorvaderen' en de 'andere Oud-Duitschen' zich uitsluitend bediend hebben van het *praesens* en van het *imperfectum*. Door het *praesens* werd niet alleen aangegeven dat de door het werkwoord uitgedrukte 'handeling' zich in het heden afspeelde; deze vorm werd ook gebruikt om te verwijzen naar de toekomst (1723, I: 329).

In de veertiende dialoog tussen N. en L. heeft Ten Kate besproken op welke wijze het Nederlands, al dan niet door middel van hulpwerkwoorden, 'de Tijden der *Verba* in de Onderscheidene *Modi* weet aen te wijzen' (1723, I: 511). Binnen dat kader is hij op bladzijde 512 ingegaan op het verschil in betekenis tussen het *praeteritum imperfectum* en het *praeteritum perfectum*. Deze twee tijden duiden allebei aan dat de 'Werking' die door het werkwoord wordt uitgedrukt, is voltooid. Sterker nog,

> het zoogenaemde *Imperfectum* is als eenigermate Ver-volbragt te schatten, vermits het bij uitstek gebruikt word in 't verhalen van gebeurde zaken, waerom ik het hier boven een *Verhael-voorleden* noem; dog schoon ten dien opzigte ons de Werking als een' wijl voorbij-zijnde te voren komt, nogtans trekt zulk Verhalen onze gedagten te rug op den verstreken tijd zelf, en schildert ons 't Bedrijf af, als nog dadelijk en levendig voor oogen; terwijl het zoogenoemde *Perfectum* ons de gebeurde Werking, hoe kort zelf geleden, volkomen als voorbij en volbragt te voren brengt.
> (1723,I: 512)

De derde werkwoordsvorm die Ten Kate ten aanzien van het *praeteritum* heeft onderscheiden, is het *plusquamperfectum*. Deze tijd wordt door hem omschreven als

> een zeker *Vooruit-Verleden*, 't welk in 't Verhalen van Zaken geketent is aen een' nog nader gebeurde zaek.
> (1723,I: 514)

173 Vgl. Ten Kate 1723, I: 512: '*Praeteritum Simplex & Historiale* (of ons Verhael-voorleden, dat gewoonlijk in 't Latijn het *Praeteritum Imperfectum* genaemt word)'.

174 Vgl. Ten Kate 1723, I: 329: 'onze *Praeterita Composita* (als 't *Praet*: *Perfect*: *& Praet*: *plusquampref*:)' en Ten Kate 1723, I: 513: 'het *Praeteritum Perfectum* dat bij ons [...] een *Praeteritum Compositum* is'.

Daarna heeft Ten Kate opgemerkt dat het *perfectum* met het *plusquamperfectum* kan worden gecombineerd, zoals blijkt uit de voorbeeldzin ‘hij heeft geslagen gehad’. Van deze mengvorm dienen we gebruik te maken ‘wanneer we van een Voorleden en een gevolg van dat Voorleden verhael doen’ (1723, I: 514).

Met betrekking tot het werkwoord heeft Huydecoper in de *Proeve* voornamelijk gesproken over de tegenwoordige en de verleden tijd van het werkwoord; de toekomende tijd is slechts terloops aan de orde gesteld.

Hoe de verhouding is tussen het moment van spreken en schrijven en de handeling die wordt uitgedrukt door een werkwoord in ‘den Tegenwoordigen Tyd’,[175] heeft Huydecoper niet onder woorden gebracht. Wèl heeft hij erop gewezen dat sommige auteurs in bepaalde gevallen een tegenwoordige tijd gebruiken waar strikt genomen een verleden tijd vereist wordt:

> alles wordt hier verhaald in den tegenwoordigen tyd. gelyk niet alleen de Poëeten, maar ook de Historieschryvers, gewoon zyn de zaaken ter neder te stellen, schoon zy jaaren ja eeuwen geleeden zyn. daardoor worden zy ons als vertegenwoordigd, en leevendiger voor het oog afgebeeld. (1730: 234)

In deze aanhaaling heeft Huydecoper een omschrijving gegeven van een tijd die bij ons bekend staat onder de naam *praesens historicum*.

Om aan te geven dat de handeling die in een werkwoord ligt opgesloten, zich in het verleden heeft afgespeeld, heeft Huydecoper verschillende termen gebezigd. Daarbij dient opgemerkt te worden dat hij geen aandacht heeft geschonken aan werkwoordsvormen die het voltooid zijn van een handeling weergeven;[176] Huydecoper heeft het alleen gehad over wat wij noemen de onvoltooid verleden tijd. Het veelvuldigst komen hierbij de benamingen ‘de Verleeden tyd’ (1730: 167)[177] en het Latijnse equivalent ‘*Imperfectum*’ (1730: 207)[178] voor. Daarnaast treffen we in de *Proeve* tweemaal de term ‘onvolmaakte tyd’[179] en enkele malen de meer specifieke aanduiding ‘de Onvolmaakte verleeden Tyd’ (1730: 136) aan.[180] Een laatste term waarvan Huydecoper zich heeft bediend om deze werkwoordstijd aan te duiden, is ‘de voorleden tyd’ (1730: 123). Hiervan heeft hij tegen het eind van de *Proeve* de volgende etymologische verklaring geleverd, waarbij hij een parallel heeft getrokken met het Latijn:

> *Voorleeden*, of, gelykmen al zo wel schryft, *Verleeden tyd*, is letterlyk 't zelfde met het Latynsche *Tempus praeteritum*, de tyd, die *voorbygegaan*

175 Vgl. ‘de Tegenw. Tyd’ (1730: 81), ‘den Tegenw. Tyd’ (1730: 81, 136, 137), ‘den tegenwoordigen tyd’ (1730: 80, 81, 234), ‘den tegenwoordigen [tyd]’ (1730: 80, 103), ‘den Tegenwoordigen tyd’ (1730: 31, 543), ‘den Tegenwoordigen Tyd’ (1730: 219, 506).

176 Wèl heeft hij op bladzijde 36 van de *Proeve* opgemerkt dat in de verzen 286-287 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Men zou gelooven dat de menschen zich met vloeken Verzwoeren van het quaet tot erger voort te slaen’ - ‘*verzwoeren*, diende te zyn, *verzworen hebben*’. Het is echter niet duidelijk of Huydecoper hier het oog heeft gehad op het onderscheid tussen imperfectum en perfectum, op het metrum van de dichtregel, op de spelling (*oe* versus *o*) of op een combinatie hiervan.

177 Vgl. ‘des Verleeden Tyds’ (1730: 557), ‘den verleden tyd’ (1730: 80), ‘de verleeden tyd’ (1730: 103), ‘den Verleeden Tyd’ (1730: 189), ‘den *Verleeden tyd*’ (1730: 472), ‘den *verleeden* tyd’ (1730: 552), ‘den Verleeden Tyd’ (1730: 557, 558, 559).

178 Vgl. ‘*imperf.*’ (1730: 123, 215, 231), ‘Imperf.’ (1730: 258, 517) en ‘*Imperf.*’ (1730: 335, 459, 478, 508, 509, 543).

179 Vgl. ‘den onvolmaakten tyd’ (1730: 80) en ‘den Onvolm. Tyd’ (1730: 81).

180 Vgl. ‘Onv. Verl. Tyd’ (1730: 80), ‘den Onv. verl. Tyd’ (1730: 136), ‘den Onvolm. Verl. tyd’ (1730: 166), ‘*de Onvolm. Verl. Tyd*’ (1730: 544), ‘de Onvolmaakte verleeden Tyd’ (1730: 136), ‘den Onvolmaakten Verleden tyd’ (1730: 248), ‘De Onvolmaakte Verleeden Tyd’ (1730: 507) en ‘den onvolmaakten verleden tyd’ (1730: 80).

is. want *Lyden*, een zeer gemeen woord by de Ouden, was eigelyk, *Voorby-Over-* of *Door-gaan*.
(1730: 608)

Zoals gezegd heeft Huydecoper aan de toekomende tijd weinig aandacht geschonken. Hij heeft erover gesproken op pagina 56 van de *Proeve*. Naar aanleiding van Vondels versregels 'Ik spelle u tydigh al, Wat komt, en wat genaekt, en noch gebeuren zal', heeft Huydecoper opgemerkt dat de drie[181] woorden '*Komen, Genaaken*, en *Zullen gebeuren*' alle naar het

181 Hieruit mogen we afleiden dat Huydecoper de combinatie van *zullen* en *gebeuren* als één werkwoord heeft opgevat. Dat in het Latijn het futurum door middel van één werkwoordsvorm weergegeven kan worden, zal daarbij zeker een belangrijke rol gespeeld hebben.

‘*toekomende*’ verwijzen. Dat houdt in dat voor hem niet alleen een vorm van *zullen* met een infinitief maar ook het praesens de toekomende tijd uitdrukt. In de grammatica's van Moonen en Sewel ben ik dit niet tegengekomen. Ten Kate blijkt daarentegen wel vertrouwd te zijn geweest met het gebruik van praesensvormen om een futurum uit te drukken, al komt dit uitsluitend voor bij voorwaardelijke zinnen; hij beschouwt dit als een restant uit de taal van de oude voorvaderen.[182]

7.5.10 Vervoeging (flexio)

In tegenstelling tot de grammatica's van Moonen en Sewel en Ten Kates *Aenleiding* heeft Huydecoper geen paradigma's geboden van de vervoeging van werkwoorden. In de aantekeningen die hij naar aanleiding van Vondels *Herscheppinge* heeft gemaakt, heeft hij voornamelijk werkwoordsvormen behandeld die door schrijvers op verschillende wijzen werden vervoegd en vormvarianten besproken waarover geen eenstemmigheid bestond onder Nederlandse taalkundigen. Op deze vormen zal in het onderstaande worden ingegaan. Zoals gebruikelijk worden Huydecopers opvattingen vergeleken met die van Moonen, Sewel en Ten Kate.

Door Moonen is de gebiedende wijs enkelvoud van ‘*Bedryvende* of *Onzydige*’ werkwoorden, die alleen in de tweede persoon voorkomt, bestempeld als het ‘Wortelwoort’, een werkwoordsvorm waarin ‘alle de Wortel- of Stamletters’ besloten liggen. Hiervan kunnen alle vervoegingen van het werkwoord ‘door byvoeging van een of meer letteren’ (1706: 183) worden afgeleid.[183]

Ten Kate heeft bij woorden onderscheid gemaakt tussen ‘elks *Wortel*- en elks *Toevallig-Deel*’. Het eerste is door hem als volgt gedefinieerd:

> *Wortel*- of *Zakelijk-Deel* noem ik dat gene, waer door het eene Woord van het andere, zonder ae[n]merking van Voorvoegsels of Uitgangen, onderscheiden word, en *Toevallige Deelen* de zulken die Voor- of agter-aengelascht worden, 't zij bij verbuiginge [“vervoeging”, RdB] 't zij bij Afleidinge’.
> (1723, II: 34)

Deze ‘*Zakelijke Deelen*’ zijn ‘Onveranderlijk’ bij werkwoorden van de eerste klasse - de zogenaamde ‘gelykvloeyende verba’ -, omdat ‘zij en alle hare Afgeleide Naemwoorden in 't *Conjugeren* & *Declineren* eveneens blijven’ (1723, II: 35). Daarentegen vertonen zij bij ‘ongelykvloeyende verba’ in de vervoeging wèl ‘Verandering van Wortelvocael’.

182 Ten Kate 1723, I: 514: ‘Wijders, van 't Gebruik onzer Oude Voorvaderen, toen men 't *Futurum* eveneens als 't *Praesens* nam, is 'er in Kortgedrongen Klemstijl nog een Overblijfsel, naemlijk dan, wanneer in 't gezeg een Voorwaerde op iet toekomende voorafgaet, als INDIEN of SCHÓÓN HY VLUGT, LIGT AGTERHAELT MEN HÉM, voor *ligt zal men hem agterhalen*: dus kan, dewijl 't Voorbeding nog aenstaende is, 't gevolg niet anders als Toekomende verstaen worden, schoon 't hier als Tegenwoordig verbeeld word’.

183 Tegenwoordig spreken wij van de *stam* van een werkwoord, ‘een geconstrueerd taalelement dat als hulpmiddel dient voor de bepaling van de vervoeging’ (*ANS* 1984: 424).

Voor de vervoeging van de tweede en derde persoon enkelvoud praesens indicatief heeft Huydecoper de eerste persoon daarvan als uitgangspunt genomen. Op bladzijde 31 van de *Proeve* heeft hij namelijk gesteld dat men dient te schrijven 'GY, en HY, *verkeert, bemint, bindt*, enz. doch niet *bint:* omdatmen in den eersten persoon zegt, IK *verkeer, bemin, bind*;[184] en in de twee anderen de T daar alleenlyk achter byvoegt'.

184 Tegenwoordig wordt *ik bind* uitgesproken alsof er staat *ik bint*. Het mag niet uitgesloten worden dat Huydecoper *bind* met een *d* hoorde, aangezien hij ook beweerde verschil in uitspraak te horen tussen *nood* en *noot*.

7.5.11 Onvoltooid tegenwoordige tijd

7.5.11.1 Aantonende wijs

7.5.11.2 Eerste persoon enkelvoud

Volgens Moonen wordt de eerste persoon enkelvoud van alle werkwoorden, gevormd door achter het 'wortelwoort' een *e* te plaatsen. Zes werkwoorden hebben zich aan die regel onttrokken:

> In den *Tegenwoordigen Tyt* der *Aentoonende Wyze* van de *Bedryvende* en *Onzydige Werkwoorden* wordt *de Eerste Persoon*, die in alle Werkwoorden met eene *E* eindigt, uitgezondert in *Ik Kan, Magh, Wil, Moet, Ben* en *Zal*, afgeleidt door het aenhechten der gemelde E.[185]
> (1706: 184)

Uit de voorbeelden op bladzijde 156 van de spraakkunst van Sewel blijkt dat hij de eerste persoon enkelvoud van een werkwoord afleidt van de bijbehorende onbepaalde wijs 'door 't afsnyden van den uytgang *en*; als van *Deelen, Ik Deel*'. Een vorm als *deele*, die onder anderen door Moonen werd voorgestaan, heeft Sewel met het oog op onwelluidendheid en uit vrees voor homonymie van de hand gewezen:

> behalve dat dit een lamme spraak schynt, wat onderscheyd zal men dan maaken, om de *Aanvoegende* óf *Wenschende Wyze* uyt te beelden: Immers is het veel beter dat men dat onderscheyd in acht neeme, dewyl onze taal zulks toelaat
> (1708: 156)

Het gemelde onderscheid werd al in acht genomen door Melis Stoke, wat Sewel met een drietal fragmenten uit diens rijmkroniek heeft geadstrueerd.

Op bladzijde 550 en 551 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* heeft Ten Kate - aan de hand van *stellen*, een werkwoord dat ook door zijn leermeester Adriaen Verwer in diens *Idea* tot voorbeeld werd genomen - vermeld hoe bij 'gelykvloeyende verba' verschillen in tijd, wijs, persoon en getal tot uitdrukking konden worden gebracht door achter het 'Zakelijke Deel der *Verba*' onderscheiden uitgangen of '*Terminatien*' te plaatsen. In de eerste persoon enkelvoud wordt daaraan of 'Niets, of E' toegevoegd. Daarbij heeft hij vervolgens aangetekend:

> De eerste *Persoon* van 't *Praesens Indicitavi* word thans meestal, om van den *Subjunctiv*: onderscheiden te zijn, zonder iets agter 't Worteldeel, en zelfs met agterlating van eene der verdubbelde *Consonanten* gebruikt
> (1723, I: 551)

185 Vgl. Moonen 1706: 188: 'De *Tegenwoordige Tyt* in de *Aentoonende Wyze* van het *Lydende Werkwoort* wordt gemaekt van het *Deelwoort* des *Verleedenen Tyts*, voor zich aenneemende het Helpwoort *Worden* in den *Tegenwoordigen Tyt* der *Aentoonende Wyze*'.

Dat door middel van de uitgang *-e* onderscheid kon worden gemaakt tussen een indicativus en een subjunctivus, had ook Sewel opgemerkt. Maar werd het door hem verplicht gesteld dat verschil in wijs tot uitdrukking te brengen, het discriminerend gebruik van de *-e* is door Ten Kate slechts geregistreerd.

Nadat Ten Kate erop gewezen had dat men ‘oulinks’ in de eerste persoon enkelvoud in de aantonende wijs wèl een *-e* schreef, heeft hij het volgende meegedeeld:

> Deze laetste stijl is nog in wezen bij den Koopman, wanneer die, om kortheid-wille, 't *Pronomen* IK in 't schrijven agterlaet, zettende ZENDE AEN U (*mitto tibi*), enz.:
> (1723, I: 551)

Over de vervoeging van de gebiedende wijs heeft Huydecoper opgemerkt dat de Ouden in het enkelvoud *houde* en in het meervoud *houdet* schreven. De achttiende-eeuwse vormen *houd* en *houdt* zijn volgens hem ontstaan door uit de eerste twee imperatieven de *e* ‘weg te nemen’. Dit procédé heeft zich onder andere ook voorgedaan bij de eerste persoon enkelvoud in de aantonende wijs:

> gelyk nu *vindet*, door 't uitwerpen der E, veranderd is in *vindt*, zo oordeelen wy ook datmen in den Eersten persoon nu beter zegt ik *vind*, dan, gelyk Moonen leert, *vinde*.[186]
> (1730: 288)

7.5.11.3 Tweede en derde persoon enkelvoud

Moonen schrijft dat de vorming van de tweede persoon enkelvoud identiek is aan die van de derde persoon enkelvoud en die van de tweede persoon meervoud. Deze werkwoordsvormen worden namelijk alledrie verkregen door achter het 'Wortelwoort' een *t* te plaatsen:

> De *Tweede* en *Derde Persoon* in het *Eenvouwige*, en de *Tweede Persoon* in het *Meervouwige Getal* des zelven *Tegenwoordigen Tyts*, die eenen zelven uitgang hebben, worden van het Wortelwoort afgeleidt door het byvoegen der *T*[187]
> (1706: 186)

Uitdrukkelijk heeft hij vermeld dat deze regel ook geldt voor werkwoorden waarvan het 'Wortelwoort' op een *d* eindigt: '*Gy, Hy houdt, wordt, vindt, landt, grondt*, &c.' (1706: 13).

Bij de bespreking van het grammaticaonderdeel spelling heeft Sewel met betrekking tot de letter *t* gesteld:

> zy behoort [...] gebruykt te worden in de tweede en derde persoon der Werkwoorden, als *Gy, hy, zy, wordt, bidt, houdt, bindt, vindt, biedt, enz.* tót onderscheydinge van *Ik word, bid, houd, bind, vind, bied*. Ook moet men schryven, *Hy geeft, neemt, krygt, valt, vangt:*[188] en *De brand brandt in*.
> (1708: 27)

Het lijdt geen twijfel dat Sewel de zes werkwoordsvormen die hij in dit citaat als eerste heeft genoemd, bewust bij elkaar heeft geplaatst. Een gemeenschappelijk kenmerk van deze voorbeelden is namelijk dat er in de infinitivus van die werkwoorden aan het eind van de stam een *d* wordt gevonden.[189] Doordat achter de

186 Eerder al was dit gebleken op pagina 31 van de *Proeve*: 'in den eersten persoon zegt [men], Ik *verkeer, bemin, bind*'.

187 Vgl. Moonen 1706: 13: 'De T is ook de merkletter en nootwendigh in het spellen der tweede persoonen van beide Getallen der Aentoonende Wyze, en des derden persoons in het Eenvouwige Getal'.

188 Vgl. het paradigma op pagina 144 van Sewels *Nederduytsche spraakkonst*: 'Gy leert, Hy *óf* zy Leert'.

189 Vgl. Sewel 1708: 11-12: 'de D [kan] niet gemist, maar behoort echter met eene T getemperd <vermengd?> te worden, om de Tweede en derde persoon te betékenen der Werkwoorden, die in de Oneyndigende wyze een D hebben, als *Bidden, Myden, Leyden, Lyden, Kleeden,*

wat wij noemen ‘stam’ van een werkwoord een *t* geplaatst wordt, worden niet alleen de tweede (‘*Gy*’) en de derde persoon (‘*hy, zy*’) onderscheiden van de eerste persoon enkelvoud (‘*Ik*’), maar ontstaan er ook formele verschillen tussen bepaalde zelfstandige naamwoorden (‘*brand*’) en daaraan verwante werkwoordsvormen (‘*brandt*’).

Vervolgens heeft Sewel - zo blijkt uit de gegeven voorbeelden - in de derde persoon enkelvoud de letter *-d* na de ‘stam’ van de hand gewezen:

> Want wat naauwkeurigen opmerker komt het niet zeer dwars, voor, als hy geschreeven ziet, *Zy* derfd *haar heul*; *Hy* beschermd *haar*; *De vogel* zweefd *in de lucht*; *Zy* betreurd *haar verlies*; *Het* komd *uyt haaren* schood[190] (1708: 27)

Wat aan deze voorbeelden opvalt, is dat - met uitzondering van *komen* in de laatstvermelde zin - de geboden persoonsvormen alle dienen te worden gerekend tot de wat wij noemen zwakke werkwoorden die in de verleden tijd *-de* hebben.[191]

enz. Want men behoort te schryven: *Gy bidt: hy mydt haar niet: Die weg leydt ten verderve: Hy leedt veel ongemaks: zy kleedt het kind*’.

190 Vgl. Sewel 1708: 12: ‘in [werk]woorden waarin geen D komt, als *Beminnen, komen, vermaanen*, is het ten hoogste wanschikkelyk eene D te brengen, alhoewel veele zich niet ontzien te schryven, *Hy bemind haar niet: Zy komd straks: Gy vermaand uwe kinderen nooit*: dóch zulks is een quaade gewoonte’.

191 Voor de derde persoon enkelvoud in de tegenwoordige tijd van werkwoorden die een verleden tijd met *-de* vormen, heeft Ampzing geen *-t* maar een *-d* als uitgang opgegeven (Dibbets 1995: 268).

Bij Ten Kate worden zowel de tweede als de derde persoon enkelvoud gevormd door aan het 'zakelijk deel' van een werkwoord een *t* toe te voegen; het vormelijk onderscheid dat in het verleden door middel van uitgangen werd aangebracht tussen die twee personen, is hierdoor verdwenen:

> (2. *Pers*:) T, oul: EST;[192] (3. *Pers*:) T, oul: ET.
> (1723, I: 550)

In een aantekening op vers 278 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - 'Zyn kleet in bont en d'arm verkeert in pooten tuigen' - heeft Huydecoper uitgebreid stilgestaan bij de 'Spellinge van D, T, DT'.[193] In dat verband heeft hij over de vervoeging van werkwoorden het volgende opgemerkt:

> Staat dan by my vast, dat de tweede en derde persoon van den Tegenwoordigen tyd der Aantoonende wyze, in het eenvoudig getal, altyd met eene T beslooten wordt;[194] als GY, en HY, *verkeert, bemint, bindt*, enz. doch niet *bint:* omdatmen in den eersten persoon zegt, IK *verkeer, bemin, bind;* en in de twee anderen de T daar alleenlyk achter byvoegt. en heeft in zodanige werkwoorden de Spelling van DT alleen plaats, en noit anders.
> (1730: 31)

In de 'Byvoegsels en verbeteringen' heeft Huydecoper drie werkwoorden vermeld die zich aan deze regel hebben onttrokken. De derde persoon enkelvoud daarvan luidt:

192 Vgl. Ten Kate 1723, I: 472: 'eertijds, toen DU nog in zwang ging, was ST de *terminatie* van de 2. *Pers*: in *Singul:*'.

193 Van Lelyveld heeft in een noot bij de tweede druk van de *Proeve* laten weten dat in het latere werk van Vondel 'nooit de D; maar altijd de T tot een sluitletter gebezigd [is], en somtijds met de D daarvoor in den tweeden en derden persoon van den *praesens indic*. en *imperf. sing*. van zoodanige woorden, welke de D in den *infinitivus* hebben. Ik zeg somtijds, want nu en dan heeft hy in zulke woorden wel eens de enkele T, omdat die hem zeer gemeenzaam is' (1782: 78). Volgens Van Lelyveld is de *d* als 'sluitletter' aan het eind van de vijftiende eeuw in zwang geraakt, maar heeft die spelling pas na de verschijning van de *Twe-spraack* uit 1584 algemeen ingang gevonden: 'by onze oudste Schryvers vinden wy, genoegzaam altijd, de T, en nooit de D. [...] en nimmer DT aan het eind der woorden' (1782: 78).

194 Enige bladzijden verderop in de *Proeve* heeft Huydecoper het advies gegeven om (verleden) deelwoorden als *verkeerd* en *bemind* met een *d* te schrijven. Een van de redenen daarvoor is dat men 'dit doende, noit [zal] behoeven te twyffelen, of het een deelwoord, of de derde persoon der aantoonende wyze is. men schryve dan, *hy verkeert*, maar, *hy is verkeerd: zy bemint*, maar, *zy wordt bemind*, enz.' (1730: 36). Dit argument is niet bijzonder sterk. Door het gebruik van de hulpwerkwoorden *zijn* en *worden* is het deelwoord immers duidelijk van de derde persoon enkelvoud onderscheiden. Bovendien bestaat er bij werkwoorden met een onscheidbaar voorvoegsel waarvan de stam eindigt op een *t* - denk bijvoorbeeld aan *verachten* - ook geen formeel verschil tussen het deelwoord en de derde persoon enkelvoud.

> *hy mag,*[195] *plag,*[196] *wil*, gelykmen nu schryft. de Ouden schreeven ook, *hy wilt*
> (1730: 619)

waaraan Van Lelyveld in de tweede druk van de *Proeve* nog drie andere uitzonderingen heeft toegevoegd: 'HY IS, HY ZAL, HY KAN' (1782: 80).

Wat de vervoeging betreft van werkwoorden waarvan de stam uitgaat op een *d*, kan 'de uitspraak' naar de mening van Huydecoper bewijzen dat in de derde persoon enkelvoud achter die stam een *t* dient te worden geschreven.

> wat den Eersten en Derden persoon belangt, daarin beweer ik datmen behoort te schryven, by voorbeeld, *ik vind 'er geen*, en *hy vindt 'er geen:* en dat leert ook de uitspraak, dewyl dit uitgesproken wordt, alsof 'er stondt, *ik vinder geen*, en *hy vinter geen*. wederom schryftmen, *ik vind dat niet*, en *hy vindt dat niet:* maar hoe spreektmen dat uit? aldus, *ik vin dat niet*, en *hy vint dat niet*. uit zulke gevolgen blykt de zachtheid der D, en de scherpheid der T, oogschynelyk; want daardoor wordt de

195 Vgl. Van Lelyveld 1782: 93: 'Zonderling is het met ons hulpwoord *mogen*, dat in den derden persoon van het *praes. sing*. zonder, en in den derden persoon van het *imperf. sing*. met een T geschreven wordt'.

196 Volgens Van Lelyveld (1782: 93) is deze vorm '*analogice*' correct, 'maar men zegt *wy plachten, zy plachten;* en dus blijft dit woord in de daad een uitzondering op den algemeenen regel; omdat men behoort te schryven, *ik placht, gy placht, hy placht*, gelijk door verscheiden Schryvers gedaan wordt'.

> eerste aan 't eind der woorden somtyds geheel uitgelaaten, de tweede noit. zo zegtmen ik RY (voor *ryd*) *te paard;* maar, ik RYT *dat van een*. Ik LAA (voor *laad*) *den wagen met hout;* maar, ik LAAT *den wagen voorby*. Ik WY (voor *wyd*) *dit aan u;* maar, ik WYT *dit aan u*. en hieruit blykt ook dat 'er, alsmen wil, wel onderscheid van klank te bemerken is in *hy* RYDT, en *hy* RYT; *hy* LAADT, en *hy* LAAT; *hy* WYDT, en *hy* WYT; en wat dies meer is. (1730: 33)

Overeenkomstig zijn gewoonte heeft Huydecoper na dit betoog de daarin verkondigde opvattingen met voorbeelden uit het gebruik van zowel Nieuwen als Ouden kracht proberen bij te zetten. Tot de nieuwe auteurs die het onderscheid tussen *d, dt* en *t* - zowel met betrekking tot naam- als werkwoorden - doorgaans op de door Huydecoper voorgestane wijze hebben waargenomen, behoren naast Jan Six van Chandelier, Daniel Jonktys, Constantijn Huygens en Laurens Bake. De oude schrijvers zijn slechts door een persoon vertegenwoordigd: ‘den ongenoemden Vlaamschen Vertaaler van Boëtius’ (1730: 35; zie 3.8.2.3).

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat Huydecoper in afwijking van de Ouden niet *ik vinde* maar *ik vind* voorschreef. Dit ‘uitwerpen der E’ bleef niet beperkt tot de eerste persoon enkelvoud, het verschijnsel deed zich ook voor in de tweede en derde persoon van dat getal:

> de ouden zeiden, ik *vinde*, du *vindes* of *vinds*,[197] hy *vindet*. de S in den tweeden persoon is al voorlang afgeschaft, en daarvoor de T aangenomen.[198] (1730: 288)

7.5.11.4 Gebiedende wijs

We hebben hierboven (7.5.10) gezien dat volgens Moonen het ‘Wortelwoort’ van een werkwoord bestond uit de gebiedende wijs enkelvoud. Deze vorm ligt ten grondslag aan alle vervoegingen van het werkwoord. Zo wordt de imperativus pluralis van zowel ‘bedryvende’ als ‘onzydige’ werkwoorden van dat ‘wortelwoort’ afgeleid door er een *t* achter te plaatsen:

> Het *Meervouwige Getal* der *Gebiedende Wyze* wordt in die beide [t.w. in ‘*Bedryvende*’ en ‘*Onzydige*’ werkwoorden, RdB] van het Eenvouwige Getal of Wortelwoort gemaekt door het byvoegen eener *T* die by de Nederduitschen, zoo wel, als by de Grieken en Latynen, het merkteken des Meervouwigen Getals in de Gebiedende Wyze is[199]

197 Hierboven hebben we gezien dat volgens Ten Kate (1723, I: 550) de tweede persoon enkelvoud eindigde op *-est* in plaats van de door Huydecoper geattesteerde uitgangen *-es* en *-s*.

198 Vgl. 1730: 288: ‘Overal dan, daar wy nu de spelling van DT behouden, moet men denken dat de Ouden geschreeven zouden hebben DET’.

199 Vgl. Moonen 1706: 13: ‘Met de T spelt men, als met de Merkletter, in de Werkwoorden den tweeden persoon in het Meervouwige Getal der Gebiedende Wyze; als, *Neemt,*

(1706: 183)

Anders dan de gebiedende wijs van ‘bedryvende’ en ‘onzydige’ werkwoorden wordt de imperativus van ‘Lydende Werkwoorden’ niet afgeleid van het ‘Wortelwoort’:

> In het *Lydende Werkwoort* wordt de *Gebiedende Wyze* in beide Getallen gemaekt van het Deelwoort des Verleedenen Tyts, voor zich aenneemende het Helpwoort *Word* en *Wordt*; als in, *Word Gehoort, Wordt Gehoort, Word Geleezen, Wordt Geleezen*.
> (1706: 184)

Dat in deze aanhaling de vormen met ‘*Word*’ in het enkelvoud en die met ‘*Wordt*’ in het meervoud staan, wordt bevestigd door het paradigma van het ‘Helpwoort *Worden*’ op bladzijde 148 van Moonens spraakkunst en die van het ‘Lydend Werkwoort *Gehoort Worden*’ op pagina 173.

geeft, leeft, hoort, zingt &c. als afgeleidt van de Wortelwoorden, de tweede persoonen in het Eenvouwige Getal, *Neem, geef, lees, hoor, zing* &c.’. Vgl. Moonen 1706: 165.

Had Moonen opgemerkt dat de gebiedende wijs alleen voorkwam in de tweede persoon, Sewel heeft ook aparte vormen onderscheiden voor de derde persoon enkelvoud en meervoud, en met betrekking tot het activum ook een bijzondere vorm voor de eerste persoon meervoud (vgl. Sewel 1708: 145 en 150). De tweede en derde kolom van het onderstaande schema bevatten de gebiedende wijzen van respectievelijk het actieve werkwoord *leeren* en het passieve werkwoord *geleerd worden*:

	Enkelvoud	
persoon	**actief**	**passief**
1.	-	-
2.	Leer (Gy)	Word Geleerd
3.	Hy Leere	Dat hy Geleerd worde
	Meervoud	
persoon	**actief**	**passief**
1.	Leeren we	-
2.	Leert (Gylieden)	Wordt [Gylieden] geleerd
3.	Dat zy Leeren	Dat zy Geleerd worden

Wanneer we deze vervoeging van het passieve werkwoord *geleerd worden* vergelijken met die van het hulpwerkwoord *worden* in de gebiedende wijs (1708: 139),[200] dan is het opmerkelijk dat Sewel naast 'Word Geleerd' (tweede persoon enkelvoud passief) en 'Wordt [Gylieden] geleerd' (tweede persoon meervoud passief) de vormen *werd geleerd* respectievelijk *werdt (Gylieden) geleerd* niet als alternatief heeft vermeld. Daarnaast is het opmerkelijk dat hij in de gebiedende wijs meervoud in het activum wel een vorm maar in het passivum geen vorm voor de eerste persoon meervoud heeft onderkend.

Anders dan Sewel heeft Ten Kate alleen voor de tweede persoon enkel- en meervoud vormen van de gebiedende wijs vermeld, waarin hij met Moonen overeenstemt. Maar Ten Kate wijkt van de laatste af door naast een gebiedende wijs voor de tegenwoordige er ook een voor de toekomende tijd te geven:

> in 't *Praesens* in *Sing*: GAE, in *Plur*: GAET. en in 't *Futurum* GY ZULT GAEN.
> (1723, I: 521)

Hierbij heeft Ten Kate aangetekend dat dit zogenaamde '*Futurum Imperativi*' morfologisch gezien niet afwijkt van het '*Futurum Indicativi*'. De twee futurumvormen kunnen van elkaar onderscheiden worden door middel van het '*accent*'. Bij de eerste ligt het accent hoofdzakelijk op het werkwoord *zullen*, bij de tweede krijgt *gaen* de nadruk. Aan de gebiedende wijs van passieve werkwoorden heeft Ten Kate weinig woorden gewijd. Naar zijn mening leverde dat slechts gekunstelde vormen op:

200 De gebiedende wijs van *worden* luidt in het enkelvoud: 'Word *óf* werd Gy', 'Hy worde' en in het meervoud: 'Worden we', 'Wordt *óf* werdt Gylieden', 'Dat zy worden'.

> Het *Gebieden* heeft weinig voeg in den staet van Lijding, vermits het bedrijf door een ander geschied; zo dat het zeggen van WORD BEMINT, of ZYT BEMINT meer gemaekte als eigene wijzen van spreken zijn.
> (1723, I: 532)

In de *Proeve* heeft Huydecoper op diverse plaatsen de vervoeging van de imperativus aan de orde gesteld. In de verzen 517 en 518 van het vierde boek van Vondels *Herscheppinge* - 'En sprak: o vader, en o moeder, slaet uwe oogen Toch neder, en beschenk uw' zoon, nu man en vrou' - heeft hij in zijn hoedanigheid als editeur *beschenk* laten vervangen door *beschenkt*, omdat de eerstgenoemde vorm volgens hem niet in overeenstemming is met het gebruik van Vondel:[201]

201 Van Helten heeft opgemerkt dat het niet opmerkelijk is dat Vondel in zinnen met twee of meer verbonden imperatieven de ene gebiedende wijs met en de ander zonder een *t* schrijft. Af en toe heeft Vondel zelfs een enkelvoudige vorm gebruikt om meerdere personen aan te spreken (Van Helten 1883: 51-52). Vgl. Michels 1934: 531.

> in den Eersten druk staat kwaalyk *beschenk:* dat recht tegen de zinnelykheid, hierin overal van onzen Dichter in acht genomen, aanloopt: want hy spreekt in 't meervoudige, *ô vader, en ô moeder!* en dat hier de T by verzuim afgelaaten is, blykt uit het voorgaande, *slaet*.[202]
> (1730: 229)

Op pagina 288 van de *Proeve* heeft Huydecoper opgemerkt dat 'onze beste Dichters' ten aanzien van de gebiedende wijs zorgvuldig onderscheid maken tussen het enkelvoudig en het meervoudig getal, maar dat 'de grootste hoop' daarop geen acht slaat. Dat de imperativus in het meervoud moet eindigen op een *t*, vindt zijn oorsprong in het taalgebruik van de Ouden:

> Is iemand begeerig de reden te weeten, waarom de T noodzaakelyk vereischt wordt in 't Meerv., dien antwoorden wy, dat de Ouden in 't Eenv. schreeven *houde*, in 't Meerv. *houdet:* neem uit beide deeze woorden de E weg, zo blyft 'er *houd* en *houdt*.
> (1730: 288)

Huydecoper heeft zijn lezers verzekerd dat het 'geene nieuwigheid, maar al *veele eeuwen* oud is' om in de vervoeging onderscheid aan te brengen tussen de gebiedende wijs enkelvoud en meervoud. Om die bewering te staven heeft hij over deze kwestie een omvangrijk fragment geciteerd uit de voorrede die Marnix van St.-Aldegonde aan de tweede druk van zijn *Psalmen* (1591) heeft doen voorafgaan (1730: 288-289).[203] Aanvankelijk wilde Huydecoper van het onderhavige onderscheid voorbeelden bijeenbrengen uit geschriften van de Ouden, maar dat heeft hij uiteindelijk niet gedaan. Wèl heeft hij met voorbeelden uit het werk van Willeramus en Otfridus aangetoond 'dat het lang te vooren onverbreekelyk waargenomen is' (1730: 289).

Van Lelyveld heeft in een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* te kennen gegeven dat hij het volledig eens is met Huydecopers opmerking dat bij de Ouden de gebiedende wijs in het meervoud wel een *t* heeft maar dat die letter in het enkelvoud ontbreekt, want:

> In alle tyden en wyzen onzer Werkwoorden wordt de tweede persoon van het meervoud altijd met de T, als derzelver *littera characteristica* gesloten.
> (1784: 206)

Maar het gebruik van de tweede persoon enkelvoud is volgens Van Lelyveld in onbruik geraakt toen 'het eenvoudig DU' het veld heeft moeten ruimen voor 'het meervoudig GY'. Buiten zinsverband is niet vast te stellen of '*gy geeft, gy neemt, gy doet*' op één dan wel op meerdere personen betrekking heeft. Anders gezegd, morfologisch gezien bestond er vanaf het moment dat *du* was verdwenen, geen verschil meer tussen enkel- en meervoud. Deze algemene uitspraak is door Van Lelyveld vervolgens betrokken op de gebiedende wijs. In zijn ogen spreekt het vanzelf

202 Aangezien de imperativus in het meervoud een *t* vereist, is *genaektme* in vers 834 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* 'een drukfeil'. In plaats daarvan moet men volgens Huydecoper lezen *genaekme* 'gelyk ook in den ouden druk geleezen wordt' (1730: 74).

203 Gedeelten uit dit voorwoord zijn uitgegeven door Zwaan (1939: 397-399).

> dat het, in den grond niet anders dan regelmatig te noemen is, wanneer men, in de gebiedende wyze, het onderscheid van het enkel en meervoud niet in acht genomen, maar, zoo wel tot één als tot meer sprekende, geschreven vindt *hoort, geeft, neemt, doet* enz.
> (1784: 207)

Van Lelyveld distantieert zich hiermee dus van Huydecopers regel om in het enkelvoud geen *t* te schrijven maar dit in het meervoud wel te doen.

7.5.12 Onvoltooid verleden tijd

7.5.12.1 Aantonende wijs

Naar aanleiding van vers 586 van het derde boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Naerdienge menige eeu dus vrolyk bloeide en groeide’ - heeft Huydecoper ten aanzien van de gebezigde werkwoordsvormen het volgende opgemerkt:

> Van alles, wat onze laatste Taalverbeteraars behandeld hebben, kanmen verzekeren, dat 'er tegenwoordig niets zo onzeker is, als dit [t.w. de tweede persoon meervoud onvoltooid verleden tijd in de aantonende wijs]: en wat het Gebruik belangt, daaromtrent kanmen, met den Hr. Ten Kate I. deel p. 551. zeggen, *dat het hierin naeulyks scheidsman kan zyn:* niet alleen omdat de gevallen zo zeldsaam voorkomen, gelyk die Hr. zegt, maar ook, en voornaamelyk, omdat het gebruik zelf zich noch niet volkomen voor 't een of 't ander verklaard heeft.
> (1730: 207)

Huydecoper heeft vastgesteld dat Vondel in de tweede persoon van de onvoltooid verleden tijd geen vormelijk onderscheid heeft gemaakt tussen het enkelvoudig en het meervoudig getal. Ook bij Poot, ‘in wiens werken eene geduurige naarvolging van Vondel uitblinkt’ (1730: 208), en bij Caspar Brandt heeft Huydecoper dit aangetroffen. Hoewel vormen als *bloeide* en *groeide* in de tweede persoon meervoud bij schrijvers van naam beslist niet ongebruikelijk waren, heeft Huydecoper deze vervoeging om twee redenen van de hand gewezen:

> Doch dit kan ik in geenen deele goed keuren, want *omarmde, hoorde, behoede*, enz. behooren tot het eenvoudig getal: en het strydt tegen de eigenschap onzer taale, op die wyze tot veelen te spreeken. Ook maakt de Hr. Ten Kate van deeze schryfwyze, in DE, als *behoede, hoorde*, enz. gansch geen gewag.
> (1730: 208)

Om in de tweede persoon imperfectum een morfologisch verschil aan te brengen tussen het enkelvoud en het meervoud, hebben enkele auteurs, onder wie Jan Six en Jacob Zeeus, ervoor gekozen achter de tweede persoon meervoud een *-n* te plaatsen. Van de ‘laatste Taalverbeteraars’ die Huydecoper in de onderhavige aantekening heeft genoemd, is Moonen de enige geweest die deze vervoeging in zijn *Nederduitsche spraekkunst* heeft voorgeschreven, zoals valt op te maken uit de paradigmata van de werkwoorden *hooren* en *woonen* (1706: 165 en 179), en uit het vijfentwintigste hoofdstuk van zijn grammatica waarin hij de vorming van de werkwoordstijden heeft besproken.[204] Hoewel door het toevoegen van een *n* de tweede persoon in het meervoud

204 Vgl. Moonen 1706: 188: ‘De *Onvolmaekte Verleeden Tyt* der *Aentoonende Wyze* wordt in het *Bedryvende* en *Onzydige Werkwoort* van het Wortelwoort afgeleidt door het byvoegen der Merkletteren *DE* in alle de *Persoonen* des *Eenvouwigen*, en van *DEN* in alle de *Persoonen* des *Meervouwigen Getals*’. Van Lelyveld (1782: 468) heeft erop gewezen dat Adriaen Verwer de regel van Moonen van de hand had gewezen.

formeel onderscheiden was van die in het enkelvoud, konden pluralisvormen als *gy hoorden* en *gy woonden* Huydecoper evenmin bekoren als het hierboven besproken gebruik van Vondel. Daarbij speelde in het bijzonder de welluidendheid een rol:

> Het zou my eenigszins beter behaagen dan het voorgaande, doch om de waarheid te zeggen, niet veel: ja die ooren aan 't hoofd, en eenige taalkennis heeft, zal moeten belyden, dat en het een en het ander hard en zeer aanstootelyk is.
> (1730: 208)

Wat de vervoeging van de tweede persoon meervoud imperfectum betreft, heeft Huydecoper zich noch door het taalgebruik van Vondel noch door de grammatica van Moonen laten leiden. Hij heeft kenbaar gemaakt dezelfde mening toegedaan te zijn als Adriaen Verwer of, zoals Huydecoper hem heeft aangeduid,

> den Schryver van de *Idea Linguae Belgicae*, die oordeelde, dat wy hier den schryftrant der Ouden behoorden te volgen, en den uitgang in ET TE HOUDEN, als *gylieden Hoordet, Hooptet:*[205] waarvoor Sewel zich mede verklaard heeft, schryvende, *gyl. leerdet*, Spraakk. p. 144.
> (1730: 208)

Vervolgens heeft Huydecoper aangetekend dat niet alleen de Ouden maar ook 'alle onze Taalverwanten' in de tweede persoon meervoud imperfectum altijd *-et* als uitgang hadden. Alleen de 'Angel-Saxen' vormen op die regel een uitzondering (1730: 208-209). Als bron voor deze gegevens heeft Huydecoper Ten Kates *Aenleiding* opgegeven.[206]

Voor Van Lelyveld stond het vast dat de letter *t* - onder meer - beschouwd moest worden als 'kenletter' van de tweede persoon meervoud in de verleden tijd. Bij de 'ongelijkvloeijende Werkwoorden' is deze *t* volgens hem 'volstandig' in gebruik gebleven, zoals blijkt uit de door hem geleverde voorbeelden: '*gy naamt, gy zaagt, gy gaaft, gy streedt, gy hadt*' (1782: 467). Hierna heeft Van Lelyveld meegedeeld dat de meeste Ouden - en later de Statenvertalers - ervoor hebben gekozen het imperfectum van de 'gelijkvloeijenden' te laten uitgaan op een *t*. Enkele Ouden hebben zich daar niet aan gehouden. Bij hen treffen we in de tweede persoon meervoud niet de uitgang *-t* maar *-en* aan (1782: 468). Hiervan heeft Van Lelyveld een aantal voorbeelden gegeven die Huydecoper op zijn eigen exemplaar van de *Proeve* had aangetekend.

In de laatste alinea van de voetnoot waaruit de bovenstaande gegevens afkomstig zijn, heeft Van Lelyveld te kennen gegeven dat in de tweede persoon meervoud imperfectum zijn voorkeur niet uitging naar door Vondel gebezigde vormen als *groeide* en *bloeide* en evenmin naar de varianten *groeiden* en *bloeiden*

> echter dient men altijd in 't oog te houden, dat de uitgang in ET regelmatig, in deftigen stijl zeer voeglijk, en in Poëtische en andere stukken, ook nu nog, niet geheel buiten gebruik is, en onzes oordeels in gebruik behoore te blyven, overeenkomstig met het gene in de ongelijkvloeijende Werkwoorden plaats heeft.
> (1782: 470)

Naar de mening van Van Lelyveld is het vormelijk onderscheid tussen het enkelvoud en het meervoud verdwenen, nadat aan het einde van de zestiende eeuw het voornaamwoord *du* van het toneel verdween. Om die reden dienen we volgens hem in het enkel- en het meervoud van ongelijkvloeiende werkwoorden te schrijven 'GY *gaaft*, GY *naamt*, GY *stondt*, GY *hadt*, GY *zoudt*, GY *badt*' en in die van gelijkvloeiende werkwoorden 'GY *hoordet*, GY *leefdet*' (1782: 470).

205 Verwer (1707: 44) heeft bij het paradigma van het werkwoord *stellen* 'gyl. steldet' vermeld bij de tweede persoon meervoud imperfectum.

206 Vgl. Ten Kate 1723, I: 551: 'onze Oudheid is gantschelijk voor 't eerste [t.w. een uitgang op *-det* of *-tet*, RdB]; en niet alleen Onze, maer 't M-Gottisch, Frank-Duitsch, Alamannisch en Hoogduitsch pleit daer voor: alleenlijk het Angel-Saxisch neemt in dit geval de 2. *Perf*: *Plur*: mede op ODON of DON of TON, even gelijk zijn 1. & 3. *Pers*:'.

7.5.13 Wederkerende werkwoorden

Tot de ‘Onzydige’ werkwoorden (zie 7.5.4) heeft Moonen ook ‘eenige[207] *Wederkeerende* Werkwoorden’[208] gerekend. Dit zijn volgens hem werkwoorden ‘in welke de daet tot den werker wederkeert; als, *Zich Verwonderen, Zich Schaemen, Zich Verheugen*, &c.’ (1706:

207 Het is niet duidelijk of Moonen met dit woord heeft willen aanduiden dat slechts een gedeelte van de wederkerende werkwoorden onzijdig is of dat de groep werkwoorden die wederkerend wordt genoemd, maar enkele leden telt.

208 Vgl. Moonen 1706: **6^{r}: ‘Wederkeerende Werkwoorden, *Verba Reciproca*’.

164). Bepaalde werkwoorden kunnen '*Wederkeerende*' worden gemaakt 'door het voortzetten [sic] der Voornaemwoorden *My, U, Zich*' (1706: 240).

Hoewel Sewel de term *wederkerende werkwoorden* niet heeft gebruikt, heeft hij in het grammaticaonderdeel syntaxis het wel over dergelijke werkwoorden gehad:

> Etlyke Werkwoorden vereyschen de Voornaamwoorden *My, U, Ons Zich*, als, *Ik verwonder my*. Gy *verwondert u t'onrecht. Ik schaam my* [...] (1708: 195)

Ten Kate heeft gezegd dat een werkwoord 'Wederkeerig' - en niet zoals Moonen 'Wederkeerend' - wordt genoemd 'wanneer de werking tot de Persoon zelf wederom straelt', waarvan hij als voorbeeld 'ZIG BEDIENEN' heeft gegeven.[209] Het is op basis van de door Ten Kate op pagina 322 van het eerste deel van de *Aenleiding* gekozen formulering niet uit te maken of hij zulke werkwoorden evenals Moonen tot de 'Onzijdige' heeft gerekend of niet.

De zinsnede 'zy legt 'er op de doôn', te vinden in vers 378 van het zesde boek van Vondels *Herscheppinge*, heeft Huydecoper tot het volgende commentaar aanleiding gegeven:

> *'er* is *haer*:[210] maar *haer* moest hier zyn *zich*. (1730: 276)

Van Helten (1883: 123) heeft erop gewezen dat Vondel in de regel *zich* als wederkerend voornaamwoord heeft gebruikt. Het gebruik van *hem, haer, hen* is volgens hem weliswaar niet ongebruikelijk in het oudere werk van de dichter, maar hoogst zeldzaam in diens jongere periode. Huydecoper beschouwde het gebruik van *haer* als wederkerend voornaamwoord bij vrouwelijke personen, waarvan hij uit de *Herscheppinge* drie voorbeelden heeft aangehaald, als een 'misslag'.[211] Om die reden heeft hij de onderhavige aantekening besloten met de woorden:

> ik beken dat Vondel, aan deeze vaarzen van Vondel, kwaalyk te kennen is. (1730: 276)

Op bladzijde 461 van de *Proeve* heeft Huydecoper naar aanleiding van het niet-reflexieve gebruik van het werkwoord *eigenen* - 'Vondel zegt anders, ZICH *iets eigenen*' - opgemerkt dat hij dit 'by meer goede Schryvers' heeft aangetroffen. Hij is van oordeel dat het gebruik van *eigenen* in plaats van *zich eigenen* 'onverbeeterlyk goed' is. Daarentegen heeft Huydecoper het wederkerend voornaamwoord bij het werkwoord *schamen* wel verplicht gesteld, zoals blijkt uit de aantekening bij vers

209 In margine lezen we daarvoor de Latijnse benaming '*Verbum Reciprocum*'.

210 Vgl. Michels 1934: 598-599, waar staat dat '*'er*' op deze plaats een verkorting is van '*daer*'.

211 Vgl. Sewel 1708: 192: 'Het is [...] quaalyk gezegd, *Ik vrees dat zy* haar *zullen vergissen:* want men moet zeggen, *dat zy* zich *vergissen zullen*. Insgelyks is 't niet goed dat men zegt. *Hy heeft* hem *bezeerd*, zo men door *hem* den persoon zelven verstaat, want dan moet het *zich* zyn; dóch is 't een ander, dan moet het *hem* weezen'.

26 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Ik schaeme u myn gebeên, belofte, en vleiery’-:

> hier is *my* vergeeten [...] want men zegt niet alleen *schaamen;* maar, *zich schaamen*.
> (1730: 538)

7.5.14 Frequentatieven

Op pagina 410 van de *Proeve* heeft Huydecoper erop gewezen dat de betekenis van *trappen* niet geheel identiek is aan die van *trappelen*. Het onderscheid tussen deze en dergelijke werkwoorden heeft hij nader toegelicht aan de hand van het voorbeeld *blikken* dat

> verlengd zynde tot *Blikkeren*,[212] [...] de betekenis van het woord verlengt, of een geduurige herhaaling der zelve te kennen geeft. dit laatste is vooral eigen aan die Werkwoorden, die den gemeenen uitgang EN verlengen tot ELEN,
> de welke volkomen overeenkomt met den Latynsche ITARE;[213] den gewoonsten uitgang dier Werkwoorden, die eene of meerder herhaalingen van hunne betekenis te kennen geeven, in 't Latyn *Frequentativa*, of *Iterativa*, geheeten.[214]
> (1730: 410)

Vervolgens heeft Huydecoper een groot aantal voorbeelden gegeven van werkwoorden die bestaan uit een stam en de uitgang *-elen* en daardoor 'een geduurig' *X*-en betekenen. De betekenis van *tokkelen* bijvoorbeeld luidt 'een geduurig *Tokken*, d.i. aanraaken', terwijl *trappelen* niets anders is dan 'een geduurig *Trappen*' (1730: 411).[215]

Werkwoorden die eindigen op de uitgang *-elen*, worden volgens Huydecoper doorgaans gebruikt 'om een geluid, dat lang achtereen, en als met geduurige herhaalingen, gehoord wordt, uittedrukken', waarna hij ter illustratie enkele werkwoorden heeft opgesomd die aan deze omschrijving voldoen: '*Ratelen, Reutelen, Kakelen, Mompelen, Stommelen, Schommelen, Bobbelen, Trommelen, Schuffelen, Rammelen, Babbelen*' (1730: 412).

212 Vgl. 1730: 377: 'welk geduurig beweegen en verschieten, noch uitgedrukt wordt door den verlengden uitgang *Blikkeren* voor *Blikken*'. Een ander voorbeeld van de vorming van een frequentativum op *-eren* treffen we aan op bladzijde 625 van de *Proeve*: 'van KLAAUW komt *klaauwen*, en het *frequentativum, Klauweren*, doch om de welluidendheid, *klaveren:* dat het rechte woord, en naderhand, gelyk meer anderen, onnoodiglyk met een T vermeerderd, en in *Klauteren* veranderd is'.

213 Vgl. echter 1730: 590: ''t Geen wy hier zeggen van *Exulare*, bevestigt ook het reeds gezeide van *Ambulare*, t.w. datmen hier *ulare* niet anders moet aanzien dan als een' Uitgang. En hoe die verder overeenkome met onzen Duitschen Uitgang *elen*, blykt zonneklaar uit meer andere woorden, die in beide deeze taalen byna de zelfden zyn'.

214 Daarop aansluitend heeft Huydecoper uit een taalkundig geschrift van Sosipater Charisius de volgende omschrijving van dergelijke werkwoorden aangehaald: '*Sunt quaedam verba quae* frequentativa *sive* iterativa *appellantur, quibus significatur id quod saepius futurum est, ut* dico, DICTITO, *id est* saepius dico, mitto, MITTITO; facio, FACTITO, *& similia*' (1730: 410).

215 Op andere plaatsen in de *Proeve* heeft Huydecoper voorbeelden gegeven van frequentatieven die zijn afgeleid van verba eindigend op 'den gemeenen uitgang EN'. Vgl. 1730: 373: ''t is waar, volgens de *Analogia* maaktmen eenvoudiglyk van *Nest, nesten*, gelyk van *Huis, huizen*, van *Hof, hooven*, enz. maar wederom maakt van *Nesten, nestelen;* gelyk van *Druppen, druppelen;* van *Trappen, trappelen;* van *Wikken, wichelen:*'; 1730: 503: '*Sneevelen*, is het *frequentativum* van *Sneeven*, volgens 't gezeide boven IX. 279. en betekent eigelyk, of, dat één persoon *dikwils valt*, of, dat veelen, *teffens vallen*'; 1730: 539: 'Onze eige Aantek. B.IX. v.279. leert ons, dat het *Frequentativum* van *Smaaden*, is *Smaadelen*. En eindelyk de verkorting van *Smaadelyk* tot *Smaalyk*, of *Smalik*, gelyk ook by Plantyn te vinden is, overtuigt ons, dat *Smaalen*, eene verkorting is van *Smaadelen*. Al het welke bevestigd wordt zelfs door de gewoone betekenis van *Smaalen*, zynde een *geduurig smaaden*'; 1730: 581: 'Wy telden het [t.w. wandelen, RdB] B.IX. v.279. onder de *Frequentativa*, of Iterativa, afkomstig van 't eenvoudige *Wenden*'; 1730: 590: 'Het *Frequentativum* hiervan [t.w. wenden, RdB] is *Wendelen;* 't welk echter in zo ruim een betekenis niet gebruikt wordt; zynde eigelyk een *dikwils wenden*, een *herhaald keeren*'.

Het is Huydecoper gebleken dat in de uitgang *-elen* de *l* dikwijls met de *r* wordt verwisseld. Zo komt naast *stamelen* het werkwoord *stameren* voor en spraken de Ouden behalve van *wandelen* ook van *wanderen* (1730: 412).[216]

Aan het slot van deze aantekening heeft Huydecoper gewezen op de overeenkomst die er naar zijn mening bestond tussen werkwoorden op *-elen* en *-eren* enerzijds en de zelfstan-

216 Op de pagina's 410-413 van de *Proeve* heeft Huydecoper gewag gemaakt van de volgende frequentatieven (de lijst is alfabetisch gerangschikt): *babbelen, babelen, bedelen, blikkeren, bobbelen, bobberen, broddelen, brokkelen, daveren, drentelen, druppelen, flikkeren, hakkelen, huiveren, huppelen, kakelen, kosteren, mompelen, nestelen, pratelen, rammelen, ratelen, reutelen, reyeren, schemelen, schemeren, schitteren, schoffelen, schommelen, schuiffelen, slobberen, snippelen, snipperen, sprengkelen, stamelen, stameren, stommelen, stotteren, tegenpruttelen, tikkelen, tokkelen, trantselen, trappelen, trippelen, trommelen, vertrappelen, wandelen, wanderen, wendelen, wentelen, wichelen, wikkelen, windelen, zeggelen, zwindelen*.

dige naamwoorden op -*sel* respectievelijk -*er* anderzijds.

7.5.15 Tot besluit

Als we een vergelijking maken tussen de grammaticale geschriften van Moonen, Sewel en Ten Kate aan de ene kant en de *Proeve* aan de andere kant, dan valt het op dat de gegevens die Huydecoper over het werkwoord heeft verstrekt schamel afsteken tegenover die van zijn voorgangers. Over eigenschappen die de als eerste genoemde taalkundigen meer of minder uitgebreid aan de orde hebben gesteld, komen we na lezing van de *Proeve* beduidend minder te weten. Bij Huydecoper treffen we geen gestructureerde behandeling van de accidentia van het werkwoord aan, maar over het gehele boek verspreide en (af en toe) in het voorbijgaan gemaakte opmerkingen over deze woordsoort.

In diverse opmerkingen heeft Huydecoper stilgestaan bij de zogeheten onpersoonlijke werkwoorden. Opvallend is het dat hij zich ten aanzien van deze subcategorie niet heeft beperkt tot het verstrekken van praktische taaladviezen maar er ook een theoretische beschouwing aan heeft gewijd, waarbij hij duidelijk zijn standpunt heeft bepaald ten opzichte van andere taalkundigen.

Wat het geslacht van werkwoorden betreft, blijkt dat Huydecoper drie geslachten heeft onderscheiden: *werkend, lydend* en *onzydig*. Aan het laatste werkwoordelijk geslacht heeft hij de minste aandacht geschonken. Huydecoper heeft ten aanzien van dit accidens van het werkwoord voornamelijk gewezen op het van de normale taal afwijkende gebruik van dichters. Dezen gebruikten bijvoorbeeld de passieve of 'lydende' werkwoorden *zinken, ryzen, zakken* in een actieve zin, een dichterlijke vrijheid die Huydecoper goedkeurde wanneer het gebruik meerwaarde verleende aan een geschrift.

De opmerkingen die in de *Proeve* te vinden zijn over de accidentia 'persoon', 'getal', 'wijze' en 'tijd' hebben weinig om het lijf. Anders ligt dit bij het accidens 'vervoeging', dat zowel betrekking heeft op de indeling van werkwoorden naar klassen (conjugatio) als op de vormveranderingen die worden veroorzaakt door de eigenschappen persona, numerus, modus en tempus (flexio).

Aan de conjugatio was naar de mening van Huydecoper tot op dat moment te weinig aandacht geschonken. De misbruiken die als gevolg daarvan in de vervoeging van werkwoorden waren geslopen, wilde hij zoveel mogelijk uitbannen. Huydecoper streefde daarbij naar een regelmatige vervoeging. Hij ging in dat streven zelfs zover dat hij de regelmaat liet prevaleren boven het taalgebruik. Zo wees Huydecoper de vervoeging van werkwoorden die Ten Kate in zijn uit 1723 daterende *Aenleiding* had bestempeld als de zesde klasse, waartoe werkwoorden van het type *lachen - lachte - gelachen* behoren, van de hand. Een zwakke verleden tijd en een sterk voltooid deelwoord was volgens hem namelijk in strijd met het Nederlandse taaleigen en met het taalgebruik van de Ouden.

Ten aanzien van de flexie van werkwoorden heeft Huydecoper zich slechts over een beperkt aantal vervoegingen omstandig uitgelaten. Hij heeft duidelijke regels opgesteld voor de vervoeging van werkwoorden in de tweede en derde persoon enkelvoud presens indicatief, de imperatief en de tweede persoon meervoud

imperfectum indicatief. Over deze vormen heerste onder taalgebruikers veel onzekerheid, die naar de mening van Huydecoper door de onderling verschillende regels uit grammaticale geschriften uit het begin van de achttiende eeuw niet werd weggenomen.

7.6 Deelwoord

7.6.1 Definitie - omschrijving

De laatste groep '*Veranderlyke* Woorden' die Moonen in het eenendertigste kapittel van zijn spraakkunst aan de orde heeft gesteld, wordt gevormd door de 'Deelwoorden'.[1] Deze woordsoort wordt als volgt omschreven:

> De *Deelwoorden* [...] zyn *Veranderlyke* Woorden, die, van de Werkwoorden gesprooten, wel eenen *Tyt* uitdrukken, maer echter de eigenschap en *Buiging* der Naemwoorden volgen; en daerom *Deelwoorden* of *Deelneemende Woorden* geheeten worden, omdat zy iets van het Werkwoort, en iets ook van het Naemwoort deelachtigh zyn.
> (1706: 234)

Deelwoorden, die hun oorsprong vinden in de werkwoorden,[2] worden door Moonen - conform de grammaticale traditie (vgl. Dibbets 1974: 123) - als een afzonderlijke categorie beschouwd. Hun naam hebben de participia volgens de grammaticus gekregen doordat zij met twee verschillende woordsoorten eigenschappen delen: het semantisch aspect tijd met de werkwoorden en het morfologisch aspect verbuiging met de naamwoorden.

Ook Sewel heeft in zijn *Nederduytsche spraakkonst* de participia een afzonderlijk hoofdstuk toebedeeld. Een definitie heeft hij er niet van geboden. Wel heeft hij de Nederlandse term verklaard:

> *Deelwoorden* worden zo genoemd omdat zy aan de *Werkwoorden* deel hebben, en ook geboogen worden als de *Byvoeglyke Naamwoorden*
> (1708: 176)

Deze uitleg toont aan dat voor Sewel de band tussen deelwoorden en werkwoorden nauwer is dan voor Moonen. In tegenstelling tot Moonen zegt Sewel niet dat participia afgeleid zijn van de werkwoorden. Sterker nog, hij beweert dat de deelwoorden deel uitmaken van werkwoorden, er eigenschappen mee delen.

Het is niet ondenkbaar dat Ten Kate zich bij het behandelen van het deelwoord heeft laten inspireren door Moonens spraakkunst: zowel wat betreft de inhoud als de volgorde van de geboden informatie bestaan er duidelijke parallellen tussen de uitspraken van beide taalkundigen:

> Het *Participium* (ofte Deelwoord) is afgeleid van een *Verbum*, en sluit in zin eene bepaelde of onbepaelde tijd en dadelijkheid in, zonder opzigt van <zonder acht te slaan op> Persoon, dog betreklijk op een Zaek: hierom word het in de Valbuigingen (*casus*) behandelt en verandert, even gelijk een *Adjectivum*; en voert alzoo den naem van Deelwoord, als in zin en veranderinge deel hebbende aen de eigenschap van het *Verbum* en 't

1 Dibbets (1974: 125) heeft de benaming *deelwoord* voor het eerst aangetroffen in Van Heules *Nederduytsche Spraec-konst ofte Tael-beschrijvinghe* uit 1633. Vgl. Dibbets 1995: 281.

2 Vgl. Moonen 1706: 235: 'De Deelwoorden worden van de Werkwoorden afgeleidt'.

> *Adjectivum* teffens, en zijnde in dezen opzigte een zeker *Adjectivum Verbale*, ofte Bedrijvend Bijnaem-woord.[3]
> (1723,I: 323)

Evenals Moonen heeft Ten Kate geschreven dat de deelwoorden afgeleid zijn van de werkwoorden, dat ze - als de werkwoorden - een tijd uitdrukken, dat ze net als bijvoeglijke naamwoorden verbogen worden en dat ze zo heten omdat ze met het werkwoord én met het bijvoeglijk naamwoord kenmerken gemeenschappelijk hebben. Heeft Moonen slechts geconstateerd dat deelwoorden de eigenschap verbuiging met de adjectieven delen, Ten Kate

3 Weiland is de eerste geweest die het deelwoord in zijn *Nederduitsche spraakkunst* (1805: 49) niet langer beschouwd heeft als een afzonderlijke woordsoort; hij zag ze als 'van de werkwoorden afgeleide bijvoegelijke naamwoorden'. Vgl. Dibbets 1974: 125-126.

heeft daarnaast verklaard waarom dit accidens ook aan de participia eigen is: deelwoorden hebben geen subject - het zijn zogenaamde nominale vormen van het werkwoord (vgl. Dibbets 1974: 123) - maar zijn 'betreklijk op een Zaek'.

Huydecoper heeft in de *Proeve* geen definitie gegeven van wat hij 'het *Participium* of Deelwoord' (1730: 573) noemt.

7.6.2 Eigenschappen

In de omschrijvingen die Moonen, Sewel en Ten Kate van het deelwoord hebben gegeven, treffen we steeds twee accidentia aan die het participium deelt met enerzijds de naamwoorden - *casus* - en anderzijds de werkwoorden - *tempus*. Behalve deze eigenschappen worden in de genoemde werken ook de accidentia *genus, comparatio* en *compositio* aan de orde gesteld. Op de twee laatste eigenschappen zal hier niet worden ingegaan, omdat Huydecoper hierover in de *Proeve* geen mededelingen heeft gedaan.

7.6.2.1 Genus

Het accidens genus is niet uitsluitend voorbehouden aan het naamwoord, maar behoort eveneens tot de eigenschappen van het werkwoord. Aangezien deelwoorden met beide woordsoorten overeenkomst vertonen, zal hier eerst het verbale en vervolgens het nominale accidens genus ter sprake worden gebracht.

Hoewel Moonen ten aanzien van het accidens genus drie soorten werkwoorden heeft onderscheiden - '*Bedryvende, Lydende*, en *Onzydige*' (1706: 163) -, zijn de daarvan afgeleide participia door hem in slechts twee groepen onderverdeeld: '*Werkende* en *Lydende*' deelwoorden (1706: 235).[4]

Evenals Moonen heeft Sewel het accidens genus bij de deelwoorden anders uitgewerkt dan bij de werkwoorden: de werkwoorden worden verdeeld in '*Bedryvende, Lydende*, en *Geenerleye*' (1708: 125), terwijl de deelwoorden '*Bedryvende*' danwel '*Lydende*' zijn (1708: 176). De verbale geslachten 'Bedryvend' en 'Lydend' zijn door hem gekoppeld aan het accidens tempus. Zo drukken de '*Tegenwoordige*' deelwoorden volgens Sewel een '*Bedryvende*' (*Slaande*) en de '*Verleedene*' deelwoorden een '*Lydende*' zin uit (*Geslagen*): één tijd wordt verbonden met één geslacht.

Ten Kate heeft op bladzijde 513 van het eerste deel van zijn *Aanleiding* opgemerkt dat het perfectum in het Nederlands bestaat uit een vorm van het werkwoord *hebben* en ''t *Particip: Praeterit:* van 't begeerde *Verbum Activum*, of zo men 't anders gelieft te noemen, bij 't *Participium Passivum*'.[5] Net als Sewel heeft Ten Kate hier een link gelegd tussen het accidens tempus en het '*Genus Verborum*' (1723, I: 328). De term 'Participium Passivum' impliceert de actieve pendant 'Participium Activum', maar deze wordt in de *Aenleiding* niet aangetroffen.

4 Zie over de achtergrond van deze inconsequentie Schaars 1988: 310.

5 Vgl. Ten Kate 1723, I: 547: ''t *Particip: Praeterit:* of *Particip*: *Passivum*' en 1723, I: 377.

Huydecoper heeft in een aantekening over de spelling van de werkwoorden voorbeelden gegeven van ‘Lydende Deelwoorden’ (*beswaart, versteurt* [1730: 34]) en van ‘werkende deelwoorden’ (*verkeerend, beminnend, loopend, strydend* [1730: 36]). Vanwege het woord ‘werkende’ in plaats van ‘Bedryvende / Bedrijvende’ herinnert Huydecopers tweedeling aan die van Moonen.

Na deze korte bespreking van het verbale genus volgt in deze paragraaf het nominale genus.

Aangezien deelwoorden soms ‘den aert van Byvoeglyke Naemwoorden aenneemen, en voor de Zelfstandige in de Samenvoeginge gestelt worden’ (1706: 235-236; vgl. 1706: 243) en dan overeenkomstig de nomina verbogen worden, heeft Moonen paradigma's geleverd van het tegenwoordig deelwoord *Hoorend* met een mannelijk, een vrouwelijk en een onzijdig woord, eerst met het onbepaald en vervolgens met het bepaald lidwoord.

Met betrekking tot de attributief gebruikte verleden deelwoorden die uitgaan op *-en* - het betreft uitsluitend deelwoorden van wat wij sterke werkwoorden noemen - heeft Moonen in het twaalfde kapittel meegedeeld dat deze ‘de *N* in het Vroulyk Geslacht’ verwerpen: ‘eene *Gedwonge, Gevange, Gebonde* jongkvrou’ (1706: 51).[6] Het deelwoord blijft echter ‘Onveranderlyk’ (1706: 235), wanneer het geen element vormt van een substantiefgroep en zich niet gedraagt als adjectief.[7]

Sewel heeft expliciet vermeld dat de deelwoorden ‘ook in de *Geslachten* onderscheyden’ worden (1708: 176). Aan de hand van enkele paradigmata heeft hij laten zien hoe de ‘Bedryvende’ deelwoorden in ‘'t Manlyk Geslacht’, ‘'t Vrouwelyk geslacht’ en ‘'t *Onzydig Geslacht*’ in het enkel- en het meervoud verbogen moeten worden als ze voorafgegaan worden door het bepaald lidwoord. Na een opmerking over de verbuiging van ‘Bedryvende’ deelwoorden in combinatie met het onbepaald lidwoord *een*, heeft Sewel schema's gepresenteerd van de declinatie van de ‘Lydende Deelwoorden’. Het paradigma van een ‘vrouwelijk’ deelwoord na *de* en dat van een ‘onzijdig’ participium volgend op *een* ontbreken. Het ‘mannelijk’ deelwoord daarentegen is met vier rijtjes - twee met het bepaald, twee met het onbepaald lidwoord - ruimschoots vertegenwoordigd.

Sewel heeft het verleden deelwoord - vermoedelijk als reactie op Moonens *Nederduitsche spraekkunst*[8] - bij vrouwelijke substantieven niet willen onderscheiden van mannelijke en onzijdige woorden door er een *-n* af te halen, maar door er een *e* aan toe te voegen. De reden hiervoor heeft hij uiteengezet op bladzijde 178 en 179 van zijn grammatica:

> wie zal bestaan te schryven, *Die Vrouw wierdt geslage?* Immers moet het weezen *Geslagen*; 't welk dan te kennen geeft, dat men de *n* daar niet missen kan. Indien iemand hier tegen inbragte, dat men ook niet schryft, *Die Vrouw is geslagene*; dien zoud ik tót antwoord te gemoet voeren, dat de eygenschap onzer taale zulks niet toelaat: want men zegt *Eene ryke Vrouw*; maar wie zal daarom zeggen, *die Vrouw is ryke?* Hieruyt blykt het dan dat die laatste *e* in zulk een spreekwyze achterblyven moet.

6 Vgl. Moonen 1706: 243: ‘*De Gevange Maegt*’.

7 Zo blijven de *werkende* deelwoorden onverbogen als ze ‘by de zes Persoonen der Werkwoorden’ gevoegd worden: *Ik vertrekke groetende* (1706: 235). De *lydende* deelwoorden worden niet verbogen ‘wanneer zy, achter de Zelfstandige Werkwoorden *Zyn* of *Worden* gevoegt, van de Lydende Werkwoorden een gedeelte worden’: *Ik Worde Gehoort* (1706: 242-243). Ze onttrekken zich ook aan verbuiging, ‘wanneer zy met Werkwoorden gevoegt worden, die een *Gestaltenis* uitdrukken’. Daartoe behoren onder meer ‘*Staen, Liggen, Zitten*’: *Het lant staet verwart* (1706: 243).

8 Vgl. Sewel 1708: 178: ‘alhoewel my niet onbekend is, dat sommige het Vrouwelyk betékenen door *Geslage*’.

(1708: 178-179)

Hoewel hij dat niet met zoveel woorden gezegd heeft, zal Ten Kate ten aanzien van de deelwoorden drie genera onderscheiden hebben. Dat kan worden afgeleid uit de opmerking dat ‘de *Participia* die voor *Adjectiva* dienen, dezelfde beschouwingen, en gevolglijk dezelfde gevallen van verbuigingen onderworpen zijn, van wegen de gelijkheid van aert’ (1723, I: 328).

Het lijdt haast geen twijfel dat Ten Kate aan bladzijde 51 van de *Nederduitsche spraekkunst* van Moonen dacht, toen hij ‘N.’ deed zeggen:

> Terwijl we hier van de *Participia Passiva*, of *Praeterita Participii* (men noeme het zoo men wil) gesprek hebben, valt mij in, dat ik bij sommige Schrijvers, en zelf bij zulke die roem hebben, en ook roem verdienen, voornaemlijk bij de hedendaegsche, veel of meestal vinde, dat ze die, wanneer ze op -EN uitgaen [...] en als ze *Adjectivè* komen, in de Verbogene *Casus* de N of NE agteraf ontnemen [...] dat mij gebrekkig te voren komt, dewijl aen onze *Adjectiva* eigen is, wel een E nae eisch van zaken aen te nemen, maer nooit een Grondletter agter af te werpen.
> (1723, I: 377)

De tweede aantekening op het derde boek van Vondels *Herscheppinge* heeft de verbuiging van het attributief gebruikte tegenwoordig deelwoord bij een onzijdig zelfstandig naamwoord tot onderwerp. Volgens Huydecoper is het noodzakelijk dat men om te beginnen nagaat

> of de *Deelwoorden*, wanneerze voor een Zelfstandig Naamwoord gesteld worden, d.i. wanneerze de plaats van een *Byvoegelyk* bekleeden, alle de veranderingen van Geslachte en Buiginge, gelyk de *Byvoegelyken*, mede ondergaan; of niet.
> (1730: 191)

Maar aan een nader onderzoek heeft de Amsterdamse taalgeleerde die vraag niet onderworpen; voor hem was het namelijk een uitgemaakte zaak:

> Ons dunkt, dat het zelfs niet in twyffel behoorde getrokken te worden, of de *Deelwoorden*, staande in de plaatse van een *Byvoegelyk*, moeten ook, zonder eenige uitzonderinge, gelyk de *Byvoegelyken* gebruikt worden.
> (1730: 191)

Huydecoper heeft de gelegenheid te baat genomen om de voorschriften van Ten Kate, Hooft en Van Hoogstraten enerzijds en de schrijfpraktijk van Vondel anderzijds te vergelijken met zijn eigen opvattingen. Om een onontwarbaar kluwen van regels te vermijden is op basis van expliciete gegevens uit de betreffende aantekening uit de *Proeve* in de twee onderstaande tabellen door middel van plussen en minnen aangegeven wanneer het bijvoeglijk naamwoord respectievelijk het deelwoord vóór een enkelvoudig onzijdig zelfstandig naamwoord (in de eerste naamval) wèl een buigings-*e* krijgt en wanneer deze letter ontbreekt. Met ‘op zichzelf’ in de eerste kolom wordt bedoeld dat het adjectief respectievelijk het deelwoord niet wordt voorafgegaan door een lidwoord of een voornaamwoord (b.v. *mooie bomen, bloeiende bomen*). Waar een plusteken noch een minteken staat, ontbreekt de informatie.

	adjectief				
	Vondel	**Ten Kate**	**Hooft**	**Van Hoogstraten**	**Huydecoper**
op zichzelf	+	-			-
na lidw. een	-	-	-		-

na lidw. het		+			+
na bez. vnw.	-	+			-
na aanw. vnw		+			+

	Vondel	**Ten Kate**	**participium Hooft**	**Van Hoogstraten**	**Huydecoper**
op zichzelf	+			-	-
na lidw. een	+			-	-
na lidw. het					
na bez. vnw.	+				-
na aanw. vnw.					

Uit deze tabel kunnen we bijvoorbeeld afleiden dat Vondel ‘een groeiende wout’ goed Nederlands vond - zoals blijkt uit vers 37 van het tweede boek van zijn *Herscheppinge*: ‘Hier stont een groeiende en noit afgehouwen wout’ -, terwijl Van Hoogstraten en Huydecoper beiden van mening waren dat men ‘in goed Duitsch’ zegt: *een groeiend wout* (vgl. 1730: 190).

David van Hoogstraten heeft bij de voorbereiding van de tweede druk van Vondels vertaalde *Herscheppinge*, die in 1703 het licht zag, herhaalde malen in de tekst ingegrepen om hem in overeenstemming te brengen met zijn eigen taalregels. Huydecoper was hierin veel terughoudender. Zo heeft hij in Vondels tekst *myne leeven* en *een groeiende woud* niet vervangen door *myn leeven* en *een groeiend woud*, omdat hij had bevonden dat de varianten met een buigings-*e* vroeger normaal Nederlands waren.[9] De vormen met -*e* mogen we schrijvers uit voorgaande eeuwen volgens Huydecoper dan ook niet zo zwaar aanrekenen. Het zou echter anders zijn, wanneer

> zy in den tegenwoordigen [tyd] geschreeven hadden. gelyk wy ook deezen misslag [t.w. *een groeiende wout*, RdB], dienwe hier in Vondel berispen, moeten verbeteren, niet in Vondels, maar in onze eigene werken (1730: 191)

In tegenstelling tot het deelwoord laat Vondel een adjectief bij een neutrum na het onbepaald lidwoord *een* wèl onverbogen: ‘uw *laf* en *suffende* gemoet [cursivering van mij, RdB]’ (1730: 192).[10]

Wanneer een adjectief een bijzonderheid te kennen geeft van een onzijdig zelfstandig naamwoord en voorafgegaan wordt door het bepaald lidwoord *het*, een bezittelijk voornaamwoord of een aanwijzend voornaamwoord, neemt het bijvoeglijk naamwoord volgens Ten Kate een buigings-*e* aan (bijvoorbeeld *het zoete kind*).[11] Op het punt van de verbuiging van het adjectief bij een neutrum na een bezittelijk voornaamwoord is Huydecoper het ‘met dien Taalgeleerden Schryver’ volstrekt niet eens. Hij wil het bijvoeglijk naamwoord in dat geval onverbogen laten,[12] waarbij hij zich beroept op het taalgebruik van Vondel die - zo blijkt uit de daaropvolgende voorbeelden - ‘nergens de Byvoegelyke,[13] en alleen de Deelwoorden op die wyze’ gebruikt (1730: 192). Maar omdat Huydecoper - in afwijking van Vondels schrijfpraktijk - deelwoorden op gelijke wijze wil verbuigen als bijvoeglijke naamwoorden wanneer de eerste zodanig gebruikt worden, heeft hij de volgende regel opgesteld:

9 Vgl. Van Helten 1883: §95: ‘De uitgang -*e*, in die casus [t.w. nominatief mannelijk enkelvoud en accusatief onzijdig enkelvoud, RdB], welke anders geen suffix hebben, het overblijfsel van het oude -*i* (*ja*), is bij **V**[ondel]. [...] nog lang niet zeldzaam’. Vgl. Michels 1934: 481.

10 Vgl. Van Helten 1883: §91: ‘Behalve in den superlatief [...], herinner ik mij niet ergens na *een* een zw. nom. acc. sing. neutr. te hebben ontmoet’.

11 Vgl. Ten Kate 1723,I: 366; ‘Bij de *Neutra* komt insgelijks de E, wanneer ons HET (of eenig *Pronomen possessivum* of *Demonst*: als MYN, ONS, DIT, enz: tot Voorlooper dient’.

12 Vgl. 1730: 192: ‘datmen in goed en beschaafd Duitsch zou zeggen, MYN zoete *kind*, dat kan ik tot noch niet toestaan. eene tederhartige moeder mag op die wyze, met haare kinderen stamelende, spreeken: maar uit die schoole moeten wy onze regels niet haalen’.

13 Vgl. echter Van Helten 1883: §92: ‘De nom. en acc. s. neutr. is in die betrekking [t.w. na een possessivum, RdB] òf sterk [...] òf zwak’, dat wil zeggen het adjectief heeft soms geen, soms wel een buigings-*e*.

> Wy oordeelen dan, datmen na de *Pronomina Possessiva*, als *Myn, Uw, Zyn*, enz. de E zo wel van achter de Bynaam- als Deelwoorden onveranderlyk moet wegwerpen.
> (1730: 193)

Uit de onderhavige aantekening blijkt nergens dat Huydecoper over de verbuiging van de deelwoorden de spraakkunsten van Moonen en Sewel heeft geraadpleegd. Toch zal hieronder worden stilgestaan bij de opvattingen die Moonen en Sewel over deze kwestie verkondigd hebben.

Vervullen participia dezelfde functies als adjectiva, dan worden zij volgens Moonen ‘als andere Byvoeglyke Naemwoorden, naer de Geslachtwoorden *EEN* en *DE* gespelt en verandert’.[14] Om die reden krijgen de tegenwoordige deelwoorden vóór onzijdige substantieven in de eerste naamval na het ‘Nietbepaelende Geslachtwoort *Een*’ geen buigings-*e*: *Een Hoorend Kint*,[15] maar wel een buigings-*e* na het ‘Bepaelende Geslachtwoort’: *Het Hoorende Kint* (1706: 236).[16] In dat geval krijgen ook verleden deelwoorden een -*e*.[17]

Ook Sewel heeft er in zijn grammatica op geattendeerd dat het voor de verbuiging van het tegenwoordig deelwoord verschil uitmaakt of er een onbepaald dan wel een bepaald lidwoord aan voorafgaat. In het eerste geval blijven de ‘Deelwoorden van 't *Onzydig Geslacht*’ in de nominatief altijd onverbogen (*Een Vliegend Vogeltje*), in het tweede geval is de vorm zonder -*e* blijkens het door Sewel opgestelde paradigma (*Het Verwoestend Vólk*) het gebruikelijkste, al voegt men na *het* aan het participium wel eens een buigings-*e* toe: *Het Vliegende Vogeltje* (1708: 177-178).

In de volgende tabel heb ik de door Huydecoper opgestelde regels over de verbuiging van het (tegenwoordig) deelwoord afgezet tegen de regels van Moonen en Sewel:

	Moonen	**Sewel**	**Huydecoper**
op zichzelf			-
na lidwoord een	-	-	-
na lidwoord het	+	-/+	
na bezittelijk voornaamwoord			-
na aanwijzend voornaamwoord			

7.6.2.2 Tempus

Wat het accidens *tempus* betreft heeft Moonen ten aanzien van het deelwoord drie tijden onderscheiden: volgens hem kunnen participia ‘de *Tegenwoordige, Verleeden*, en *Toekoomende*’ tijd uitdrukken (1706: 235). Door deze eigenschap te koppelen aan het accidens genus (zie 7.6.2.1), zijn er in totaal zes verschillende combinaties mogelijk. In het eenendertigste hoofdstuk heeft Moonen voorbeelden geleverd van

14 Opvallend is dat het lidwoord *het* niet genoemd wordt (vgl. 1706: 45). Vgl. Moonen 1706: 262: ‘Dewyl de Deelwoorden, zoo Bedryvende en Onzydige van den Tegenwoordigen, als Lydende van den Verleedenen Tyt, tot de Byvoeglyke Naemwoorden konnen gebragt worden, heeft de Overeenkomst, die 'er is tusschen een Zelfstandigh en Byvoeglyk Naemwoort, ook plaats tusschen een Zelfstandigh Naemwoort en Deelwoort’.

15 Vgl. Moonen 1706: 262: ‘*een zingend kint*’.

16 Behalve wanneer er ‘twee Bedryvende of Onzydige’ deelwoorden door middel van het voegwoord *en* verbonden worden: *Het groeiend en bloeiend boomgewas* (1706: 263).

17 Vgl. Moonen 1706: 243: ‘in het Onzydige Geslachte wordt achter het Geslachtwoort *HET* tot den uitgang van *T* de *E* wel aengenoomen’.

vijf vormen; het daar ontbrekende voorbeeld van het werkend deelwoord van de verleden tijd heb ik aangevuld met behulp van een paradigma uit kapittel 24 (1706: 169):

Tyt	**Werkende Deelwoorden**	**Lydende Deelwoorden**
Tegenwoordige	Hoorende	Wordende Gehoort
Verleeden	Hebbende Gehoort	Gehoort/Geleezen [Zyn]
Toekoomende	Zullende Roepen	Zullende Geroepen Worden

Sewel (1708: 176) heeft in het hoofdstuk '*Van de* DEELWOORDEN' onderscheid gemaakt tussen '*Tegenwoordige*' en '*Verleedene*' deelwoorden. Deze tweedeling strookt niet met

wat hij eerder in zijn spraakkunst bij de behandeling van de werkwoorden had gezegd. De aldaar gepresenteerde paradigmata wijzen ondubbelzinnig uit dat Sewel wel degelijk ook een participium futurum onderkend heeft (1708: 148 en 154):

Tyt	**Bedryvende Deelwoorden**	**Lydende Deelwoorden**
Tegenwoordig	Leerend	Geleerd, Geleerd wordende
Verleeden	Geleerd	Geleerd Geworden zynde
Toekomend	Zullende Leeren	Zullende Geleerd Worden

Ten Kate heeft bij de bespreking van de 'Tijd-deelingen van de *Verba in 't Algemeen*' (1723,I: 531) geen drie maar vier actieve vormen van het participium genoemd. Naast het *onvoltooid* verleden deelwoord (*Praeterit:*) heeft hij namelijk ook melding gemaakt van de *voltooide* pendant (*Plusquamperf:*):

Tijd	**Activum**
Praesens	slaende (komende te slaen)
Praeterit:	geslagen hebbende
Plusquamperf:	hebbende geslagen gehad
Fut: met een Part: vermengt	zullende geslagen hebben

In tegenstelling tot Moonen en Sewel heeft Ten Kate expliciet vermeld dat het participium futurum een samengestelde vorm is.

Het is opmerkelijk dat de vier tijden van het passieve participium bij Ten Kate niet geheel overeenstemmen met die van het actieve deelwoord. Dat komt doordat hij bij de passieve vormen niet het verleden maar het toekomende deelwoord in een onvoltooide en een voltooide vorm opgesplitst heeft:

Tijd	**Passivum**
Participium Praesens	bemint
Praeterit:	bemint geworden/geweest zynde
Futurum	zullende bemint zyn/worden
Fut: met een Praet: vermengt	zullende bemint geweest zyn

De enige opmerking uit de *Proeve* die betrekking heeft op het accidens tempus, is te vinden op bladzijde 385. Daar heeft Huydecoper opgemerkt dat voor velen het werkwoord *ervaaren* alleen bekend is via 'het Deelwoord des verleedenen tyds'.

7.6.2.3 Casus

Wat de verbuiging betreft gedragen de deelwoorden zich als naamwoorden; de verbuiging van de naamwoorden is besproken in 7.3.9.

7.6.3 Tot besluit

Evenals zijn tijdgenoten zag Huydecoper deelwoorden als een afzonderlijke woordsoort; pas vanaf het begin van de negentiende eeuw verliest het deelwoord deze status.

Over het deelwoord wordt in de *Proeve* weinig informatie geboden. De enige eigenschap van het deelwoord waaraan Huydecoper enige aandacht heeft geschonken is *genus* of geslacht, meer specifiek het nominale genus. Belangrijk was voor hem de vraag of bijvoeglijk gebruikte deelwoorden op dezelfde wijze verbogen worden als bijvoeglijke naamwoorden.

Na bestudering van het taalgebruik van Vondel en na vergelijking van de regels die hij had aangetroffen in grammaticale geschriften laat hij weten dat deelwoorden, wanneer ze in de plaats komen van bijvoeglijke naamwoorden, zonder enige uitzondering als adjectieven moeten worden verbogen.

7.7 Voegwoord

7.7.1 Definities - omschrijvingen

In de eerste achttiende-eeuwse grammatica van het Nederlands, de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen, worden de conjuncties als volgt gedefinieerd:

> De *Voegwoorden*[18] zyn Onbuigzaeme Woorden, die, gelyk zy daer van den naem draegen, de Woorden en Gedeelten eener rede door hun gebruik samenvoegen.
> (1706: 251)

Volgens deze vertaling van Schottelius' definitie (Schaars 1988: 334) zijn voegwoorden ‘Onbuigzaeme Woorden’, een morfologisch aspect dat ze gemeen hebben met bijwoorden, voorzetsels en tussenwerpsels (1706: 245). Zij ontlenen hun naam aan de syntactische eigenschap om woorden en zinsdelen met elkaar te verbinden.[19]

Moonen heeft de voegwoorden in navolging van Kók (Schaars 1988: 337) geclassificeerd volgens de accidentia ‘Betekenis’ (*potestas*) en ‘Orde’ (*ordo*). Wat de betekenis betreft, is Moonen gekomen tot negen categorieën voegwoorden. Ten aanzien van het accidens ordo, dat gegrond is op de plaats die conjuncties in een ‘rede’ (‘zin’) bezetten, heeft Moonen drie klassen onderscheiden. Hierop zal worden teruggekomen in de volgende paragraaf.

Sewel heeft de volgende definitie gegeven van het voegwoord of de ‘Conjunctio’:

> Een *tZamenvoegsel*[20] is een onbuygelyk Spraakdeel, waarmede men de woorden en reeden tzamenvoegt en aanéén schakelt
> (1708: 182)

De verbindende functie van de voegwoorden is in Moonens definitie alleen in het werkwoord ‘samenvoegen’ tot uitdrukking gebracht, terwijl Sewel deze functie door

18 Dat voegwoord de gebruikelijke term is geworden om de Latijnse grammaticale term coniunctio weer te geven, komt naar de mening van Dibbets (1995: 317) doordat Moonen hem in zijn spraakkunst uit 1706 is gaan gebruiken.

19 Aangaande de ‘Samenbindende’ voegwoorden heeft Moonen gesproken over het verbinden van ‘de Spreekwyzen of deelen der rede’ (1706: 251).

20 Dibbets (1974: 131) heeft erop gewezen dat Sewel in zijn ‘Beknopt Vertoog der Engelsche Spraak-konst - A Brief And Compendious Dutch Grammar...’, opgenomen in het *Nieuw Woordenboek Der Nederduytsche en Engelsche Taale* (1691), ter aanduiding van het voegwoord *kóppelwoord* bezigt maar in de tweede druk van zijn *Nederduytsche Spraakkonst* (1712) *t'zamenvoegsel*. Deze grammaticale term blijkt hij dus ook in de eerste druk ervan gebruikt te hebben.

twee nevengeschikte persoonsvormen - ‘tzamenvoegt’ en ‘aanéén schakelt’ - heeft doen uitkomen.[21] De bovenstaande aanhaling toont aan dat voor Sewel conjuncties niet alleen op woordniveau actief zijn, maar ook ‘reeden’, dat wil zeggen gedachte-eenheden, met elkaar verbindt.

In tegenstelling tot Moonen heeft Sewel de voegwoorden alleen semantisch in verschillende klassen ondergebracht; deze classificatie is te vinden in de volgende paragraaf.

Over de Nederlandse benaming voor de *conjunctio* was in het begin van de achttiende eeuw nog geen volledige overeenstemming bereikt, want Ten Kate heeft het niet over

21 Moonen heeft ten aanzien van de ‘Samenbindende’ voegwoorden wél twee synonieme werkwoorden gebruikt: ‘samenvoegen en binden’ (1706: 251).

‘Voegwoorden’, evenmin over ‘tZamenvoegsels’ maar over ‘Koppelwoorden’.[22] Deze worden als volgt omschreven:

> De *Conjunctiones* (of Koppelwoorden) verstrekken alleenlijk tot gemak van de Leiding der Reden <het richtinggeven aan de gedachten>, tot voorbereiding <ter aankondiging> van den aert <soort> des Gezegs <van de uitspraak>, en tot verbinding der Leden.
> (1723, I: 323)

Ook door Ten Kate wordt aan de voegwoorden een verbindende functie toegekend. Maar hij is de enige van de tot nu toe besproken achttiende-eeuwse taalkundigen die ter omschrijving van deze eigenschap (een afleiding van) het werkwoord *verbinden* gebruikt heeft: voegwoorden dienen ‘tot verbinding der Leden’. Het is niet duidelijk wat voor soort ‘Leden’ er door ‘Koppelwoorden’ - semantisch of syntactisch - verbonden worden. Het is mogelijk dat Ten Kate heeft willen aangeven dat voegwoorden een verbinding leggen tussen ‘Leden der Reden’ óf tussen ‘Leden des Gezegs’.

Behalve een verbindende functie hebben ‘Koppelwoorden’ volgens Ten Kates omschrijving nog twee taken te vervullen. Op grond van de zinsnede ‘tot gemak van de Leiding der Reden’[23] zouden we kunnen spreken van een pragmatische functie van voegwoorden: ze *verbinden* niet alleen de delen van een zin, ze dienen eveneens ter *ordening* - in semantische zin, niet in de lokale betekenis ‘in volgorde plaatsen’ (vgl. Dibbets 1995: 318) - van de gedachten.[24] Noch in de Nederlandse triviumgrammatica's (Dibbets 1995: 322) noch in de spraakkunsten van Moonen en Sewel is de ordenende functie van voegwoorden aan de orde gesteld. Overigens had Ten Kate deze ordenende werking niet uitsluitend toebedeeld aan de voegwoorden, ook voornaamwoorden, deelwoorden, voorzetsels, tussenwerpsels en lidwoorden waren volgens Ten Kate, zoals we gezien hebben in 7.1, om die reden in zwang geraakt.

Daarnaast treden voegwoorden volgens Ten Kate op als signaalwoord: het voegwoord dient ‘tot voorbereiding van den aert des Gezegs’, zodat de lezer of luisteraar weet hoe het ‘Gezeg’ dat volgt op de conjunctie zich verhoudt tot het voorafgaande. Dat kan bijvoorbeeld een aaneenschakelend, een tegenstellend of een redengevend verband zijn. In tegenstelling tot Moonen en Sewel heeft Ten Kate niet aangegeven welke betekenissen er door voegwoorden tot uitdrukking gebracht konden worden.

De opvattingen van deze drie achttiende-eeuwse taalkundigen ten aanzien van de ‘werking’ (Dibbets 1995: 321) van de voegwoorden kan als volgt weergegeven worden:

	functie	**heeft betrekking op**

22 De vroegste taalkundige bron waaruit Dibbets (1995: 317) het begrip ‘koppelwoord’ heeft opgetekend, is Ampzings ‘Nederlandsch tael-bericht’ geweest. Dit bericht is te vinden in diens *Beschryvinge ende lof der stad Haerlem in Holland* (1628).

23 Even tevoren had Ten Kate geschreven dat de voegwoorden ontstaan waren vanwege ‘de verandering en 't gemak in de leidinge onzer gedagten’ (1723, I: 322).

24 De opvatting dat voegwoorden zowel ‘verbinden’ als ‘ordenen’, is door Dionysios Thrax als eerste onder woorden gebracht (Dibbets 1995: 317-318). Zie ook Schaars 1988: 332.

Moonen	samenvoegen	Woorden en Gedeelten eener rede
Sewel	tzamenvoegt en aanéén schakelt	woorden en reeden
Ten Kate	1. gemak	de Leiding der Reden
	2. voorbereiding	de aert des Gezegs
	3. verbinding	Leden

Huydecoper heeft in de *Proeve* geen definitie gegeven van de conjunctie. Evenals Ten Kate heeft hij geen indeling gemaakt van de betekenissen die de leden van deze woordsoort hebben. Dat neemt niet weg dat hij in enkele aantekeningen bij Vondels *Herscheppinge* mededelingen heeft gedaan over het gebruik, de betekenis en de spelling van bepaalde voegwoorden. In de *Proeve* worden twee benamingen gebruikt om deze woordsoort aan te duiden. De term 'Voegwoordeken'[25] heeft Huydecoper slechts eenmaal gebezigd:

> Schuilt dit zelfde *Am* ook niet in 't Lat. Voegwoordeken *Nam*, nu by ons altyd vertaald door *Want?*
> (1730: 586)

In de overige gevallen heeft Huydecoper zich evenals Ten Kate bediend van 'koppelwoord'[26] - al dan niet met hoofdletter - om te verwijzen naar voegwoorden. Dit begrip komt in de *Proeve* negentien keer voor, maar niet steeds in de betekenis 'voegwoord'; daarvan is alleen sprake op bladzijde 23, 108, 119, 151 en 387. Huydecoper gebruikte de term 'koppelwoord' namelijk ook in de betekenis 'samenstelling'.[27]

7.7.2 Eigenschappen

Sommige van de door Moonen en Sewel vermelde voegwoorden - zoals *ook, juyst, derhalve* - worden tegenwoordig niet meer tot de voegwoorden maar tot de bijwoorden gerekend, een verschil waarop Dibbets (1995: 323) al geattendeerd heeft. In de zestiende en zeventiende eeuw moet *conjunctie* volgens hem gezien worden 'als een onveranderlijk woord dat relaties legt tussen woorden, delen van zinnen, en zinnen, waarbij dan bij "zinnen" de nadruk meer op gedachte-eenheid dan op syntactische eenheid is gevallen' (Dibbets 1995: 323). Uit de vorige paragraaf is duidelijk geworden dat deze opmerking voor het begin van de achttiende eeuw zeker nog geldigheid bezit.

Moonen heeft ten aanzien van de voegwoorden negen betekenisaspecten onderscheiden, tegenover Sewel elf. Aangezien de indeling van Sewel niet bestaat uit die van Moonen aangevuld met twee extra betekenissen, komt het voor dat Moonens spraakkunst categorieën bevat die ontbreken in Sewels werk. Hoewel er verschillen zijn, stemmen beide grammatica's in de regel overeen. Aan de hand van de door Moonen en Sewel genoemde voorbeelden, is in de onderstaande tabel bij elke betekeniscategorie van Moonen aangegeven aan welke groep uit Sewels grammatica zij - geheel of gedeeltelijk - equivalent is; de Latijnse terminologie uit de eerste kolom is ontleend aan Kók 1649 en aan de lijst van kunstwoorden uit Moonens *Nederduitsche spraekkunst*.

25 De diminutiefvorm heeft Dibbets voor het eerst aangetroffen in J.A. Comenius' *Janua Linguarum* (1658) (Dibbets 1974: 135; vgl. Dibbets 1995: 317).
26 Eén keer heeft Huydecoper gekozen voor de diminutiefvorm 'koppelwoordeken' (1730: 23). Ook Van Heule heeft die term een enkele maal gebezigd in *De Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst* (1625) (Dibbets 1995: 317).
27 Zie pagina 189, 195, 277, 284, 287, 413, 414, 415, 416, 436, 617 en 618.

Voor de categorie voegwoorden die door Moonen is aangeduid met de term ‘Verhaelende’, heeft Schaars (1988: 337) geen bron aan kunnen wijzen. Achter Sewels term ‘Schiftende’, die te vinden is naast Moonens ‘Redeschiftende’, heb ik een vraagteken geplaatst. De benaming van Sewel doet weliswaar sterk denken aan Moonens ‘Redeschiftende’, maar omdat de zetter Moonens omschrijving en voorbeelden van de ‘Redeschiftende’ voegwoorden over het hoofd gezien heeft - in het handschrift van Moonen komen ze namelijk wél voor (Schaars 1988: 337) - mogen beide betekenisaspecten niet zonder meer gelijkgesteld

worden. Moonens categorie van ‘Besluitende’ voegwoorden stemt tamelijk nauwkeurig overeen met de rubriek causales - ofte wel ‘Oór-zaaklijke’ voegwoorden - van Kók 1649 (Schaars 1988: 337). Evenals aan Kók is het onderscheid ‘Besluitende’ - ‘Oirzaekelyke’

Latijnse term	**Moonen 1706**	**Sewel 1708**
copulativae	Samenbindende	t'Zamenhechtende / Schiftende
narrativae	Verhaelende	-
disjunctivae	Redeschiftende	Schiftende?
concessivae / discretivae	Toegeevende	Toestaande / Schiftende
adversativae	Wederstreevende	Weêrstreevende / Vervullende
onclusivae	Besluitende	Oorzaakelyke
ratiocinativae	Redeneerende	Redekavelende
conditionales	Voorwaerdelyke	Voorwaardelyke
causales	Oirzaekelyke	Oorzaakelyke
electivae	-	Verkiezende
continuativae	-	Verknóchtende
	-	Uytzonderende

vreemd aan Sewel: de voorbeelden die Moonen gegeven heeft van de ‘Besluitende’ voegwoorden, zijn door Sewel bestempeld als ‘Oorzaakelyke’. De bovenstaande tabel toont verder aan dat Sewel in tegenstelling tot Moonen en Kók bij de voegwoorden de ‘Uytzonderende’ onderkend heeft.

Er is in de vorige paragraaf op gewezen dat Moonen de voegwoorden niet alleen semantisch onderverdeeld heeft. In zijn grammatica heeft hij ze ook besproken aan de hand van het accidens *ordo*, waarvoor hij de Nederlandse vertaling ‘Orde’ gebezigd heeft. Ten aanzien van deze eigenschap heeft Moonen drie soorten voegwoorden onderscheiden: ‘Voorgaende, Navolgende’ en ‘Onverschillige’. De eerste soort kan ‘voor eene rede en haer gedeelte gezet worden’, de tweede kan volgen op ‘het begin eener rede’, terwijl leden van de laatste categorie ‘voor en achter den aenvang eener rede gestelt kunnen worden’ (1706: 252-253). In dezen blijkt Moonen schatplichtig te zijn aan Kók (1649: 48; vgl. Schaars 1988: 337).

Zoals gezegd heeft Huydecoper in de *Proeve* slechts zevenmaal een woord expliciet aangeduid als voegwoord. De zes keer dat hij daarvoor ‘Koppelwoord’, ‘koppelwoord’ of ‘koppelwoordeken’ gebezigd heeft, hebben betrekking op het Nederlandse voegwoord *en*[28] en op de enclitische Latijnse evenknie *-que*.[29] Met de term

28 Zie 1730: 23, 108, 119 (2 ×), 151.
29 Zie 1730: 387.

‘Voegwoordeken’ heeft Huydecoper verwezen naar het Latijnse voegwoord *nam*.[30] Hieronder volgt een bespreking van vier voegwoorden die hij expliciet als zodanig aangemerkt heeft of die hij in navolging van de grammatica's van Moonen en Sewel, twee belangrijke taalkundige bronnen voor Huydecoper, zo beschouwd zal hebben.

30 Zie 1730: 586.

7.7.2.1 *En*

Huydecoper vermoedde dat Vondels handschrift in vers 229 van het eerste boek niet - zoals in de gedrukte versie - de zinsnede ‘van stroomen, bron, en water’ had, maar ‘van stroom, en bron, en water’. Eén van de argumenten die hem ervan overtuigden dat er sprake moest zijn van een zetfout, was ‘omdat, met overleg en verkiezinge des Dichters, het koppelwoordeken *en* geduurig voor yder woord herhaald wordt’ (1730: 23). Dit heeft Huydecoper onder andere gestaafd met het openingsvers uit Vondels tragedie *Palamedes*:

> Die zorght, en waeckt, en slaeft, en ploeght, en zwoegt, en zweet,

een schoolvoorbeeld van polysyndetische enumeratie.[31] Hoewel het manuscript van de *Herscheppinge* Huydecopers beschuldiging aan het adres van de letterzetters tegenspreekt (vgl. Van Lelyveld 1782: 61), wordt uit een eerdere lezing van vers 229 duidelijk dat ‘énig gelijk’ (Michels 1934: 412) aan Huydecopers vermoeden niet ontzegd kan worden. Hetzelfde geldt voor de aantekening op vers 337 van het tweede boek - ‘Nu gloeien. Alfeus, Sperchius oevers branden’. Huydecopers onderstelling dat het ‘Koppelwoord *en*’ in dat vers door de zetters vergeten is (1730: 119), wordt tegengesproken door de definitieve tekst van de *Herscheppinge*. Het handschrift ervan laat echter zien dat Vondel het voegwoord *en* wel gebruikt had in twee eerdere maar later doorgehaalde versies van de regel (vgl. Van Lelyveld 1782: 268).

Op diverse plaatsen in de *Herscheppinge* heeft Huydecoper aanstoot genomen aan Vondels wijze van interpungeren. Over deze vertaling van Vondel merkt hij in het algemeen op:

> daar hondermaal, door een *comma*, en het koppelwoord *en*, twee en meer zaaken vereenigd worden, die gansch geen verband met elkander hebben. (1730: 108)

Het voegwoord *en* kan - in combinatie met een comma - dus twee of meer zaken ‘vereenigen’, een eigenschap waarop ook door Moonen[32] en Sewel[33] gewezen was. Huydecopers kritiek op Vondel ligt besloten in de daaropvolgende bijvoeglijke bijzin. Daaruit kan de taalregel afgeleid worden dat het niet geoorloofd is twee zaken die niet met elkaar in verband staan, door middel van een comma en het voegwoord *en* samen te voegen. Houdt een schrijver zich niet aan dit voorschrift, dan bewerkstelligt deze dat zijn tekst ‘duister en moeielyk te verstaan’ (1730: 108) wordt. Weliswaar hebben Moonen en Sewel in hun respectieve grammatica's aangegeven dat de copulativae ‘Spreekwyzen of deelen der rede’ (Moonen 1706: 251) en ‘woorden’ (Sewel 1708: 182) verbinden, maar zij hebben geen eisen gesteld ten aanzien van de aard van de woord(groep)en die aaneengeschakeld worden. In de verte doet Huydecopers zinsnede ‘die gansch geen verband met elkander hebben’ denken aan

31 Vgl. Lodewick 1977: 103.

32 Vgl. Moonen 1706: 251: ‘De *Samenbindende* Voegwoorden’ - waartoe *en* behoort - ‘zyn, die in een zinslot (*periodus*) de Spreekwyzen of deelen der rede zoo samenvoegen en binden, dat de zin volkoomen, geheel en recht zy’.

33 Vgl. Sewel 1708: 182: ‘*t'Zamenhechtende*, dat is die de woorden aan één hechten, als *En* [...]’.

de functieomschrijving van nevenschikkende voegwoorden in hedendaagse spraakkunsten.[34]

34 Vgl. Van den Toorn (1982: 240): nevenschikkende voegwoorden ‘verbinden woorden of woordgroepen (met of zonder persoonsvorm) van gelijke orde (d.w.z. woorden of woordgroepen die dezelfde functie verrichten en onderling verruild kunnen worden zonder dat daardoor de structuur van het geheel onmogelijk wordt)’; vgl. *ANS* (1984: 644): ‘Nevenschikkende voegwoorden verbinden syntactisch gelijksoortige taalelementen’.

7.7.2.2 *Omdat*

Door Moonen (1706: 252) wordt *omdat* tot de 'Besluitende' conjuncties gerekend, van welke klasse verder *want, dewyl, mits, naerdien, nademael* en *aengezien* deel uitmaken. Deze voorbeelden uit de *Nederduitsche spraekkunst* vallen gedeeltelijk samen met de opsomming die Sewel in zijn grammatica onder de noemer 'Oorzaakelyke' voegwoorden geschaard heeft: *want, dewyl, vermids, nademaal, doordien, naardien, omdat, opdat* (1708: 183). Het zal de hedendaagse lezer opvallen dat het voegwoord *want* over één kam geschoren wordt met de 'voegwoorden van causaliteit' (*ANS* 1984: 655). Van het onderscheid nevenschikkend - onderschikkend treffen we in beide spraakkunsten, net zo min als in de geschriften uit de triviumperiode (Dibbets 1995: 323), geen spoor aan.

Op de pagina's 583-584 van de *Proeve* heeft Huydecoper aan de orde gesteld hoe 'ons redengeevend woordeken *Want*' en *omdat* zich indertijd tot elkaar verhielden. Hij merkt op dat er ten aanzien van de betekenis amper sprake is van verschil, maar dat de keuze voor één van deze twee voegwoorden wel gevolgen heeft voor de woordvolgorde in de zin:

> Nu maaktmen, zo zeer niet in de betekenis als in de woordschikking, onderscheid tusschen *Want* en *Omdat:* met het eerste vertaaltmen 't Lat. *Nam*,[35] met het tweede, *Quia*. doch dit is nieuw: want de Ouden gebruikten *want* in alle de plaatsen, daar wy nu noch *omdat* gebruiken.[36] Omdat dit noch noit aangemerkt is, dat wy weeten, willenw'er, slechts uit de nieuwsten der Ouden, t.w. de Rederykers 1561. een staaltje of vier van bybrengen. (1730: 583-584)

Dat *omdat* als redengevend voegwoord vrij laat in zwang geraakt is, heeft Huydecoper juist waargenomen. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (*WNT*) werden in het Middelnederlands de voegwoorden *bedi* of *want* gebezigd om een reden aan te kondigen; *omdat* kwam in de gemelde fase van het Nederlands wel voor, maar alleen als finaal voegwoord.[37] In het gemelde woordenboek lezen we verder dat *want* niet alleen een nevenschikkend voegwoord is dat de reden of oorzaak aangeeft van wat er in de voorafgaande zin gezegd is, maar ook een onderschikkend voegwoord met redengevende functie is: 'omdat', 'aangezien'.[38] Eén van de voorbeelden die dat woordenboek gegeven heeft van *want* als onderschikkend voegwoord, is ook te vinden in Huydecopers *Proeve*. Het is een komisch fragment uit een gesprek tussen steden (ST.) en dorpen (DOR.), dat te vinden is in de proloog van het 'Spel van Sinne van Tcouwoordeken van Herentals':

> ST. *Waer op siedy al?* DOR. *Dat hier soo ghelat is*,
> *En ten vriest doch nu niet*. ST. *Dats* WANT *hier een stat is*,
> *Tisser al gesteenweecht*. DOR. *Dit lant is vol keyen*,
> *Twaer hier quaet ploeghen* -

35 Vgl. 1730: 586: 'Schuilt dit zelfde *Am* ook niet in 't Lat. Voegwoordeken *Nam*, nu by ons altyd vertaald door *Want?*'.

36 Zo had Huydecoper in Kiliaens *Etymologicum Teutonicae Linguae* (1599) gelezen: 'WANT, *QUIA, quon iam, nam, &c*' (1730: 583).

37 *WNT* X, 188, s.v. omdat.

38 *WNT* XXIV, 1055-1056, s.v. want (VI), 1 respectievelijk 2.

(1730: 584)

Huydecoper was dus van mening dat in de tweede regel *want* vervangen zou moeten worden door *omdat*. Niet vanwege een verschil in betekenis - die is voor beide voegwoorden dezelfde - maar vanwege de ‘woordschikking’, die bij het gebruik van *want* in de achttiende eeuw anders was dan bij *omdat*. Om in moderne termen te spreken, bij een bijzinsvolgorde hoort een onderschikkend voegwoord, in dit geval *omdat*.

Naar aanleiding van een andere passage uit hetzelfde toneelstuk:

En dat daer om, WANT *de kennisse siet*
Den gheest anders niet en had inne ghebracht.
(1730: 584)

heeft Huydecoper opgemerkt dat tegenwoordig na *daarom* als het betrekking heeft 'niet op eene reden die reeds gemeld is, maar, gelyk hier, die noch gemeld staat te worden' (1730: 584) altijd *omdat* gebruikt wordt, een combinatie die volgens het *WNT* vooral in de Statenbijbel herhaalde malen voorkomt.[39]

7.7.2.3 *Opdat*

De informatie die Huydecoper geboden heeft over het voegwoord *opdat*,[40] is zeer summier. In een parenthese heeft hij bij de door Vondel gebruikte notatiewijze *op dat* laten weten: 'wy hechten dit liever aaneen, *opdat*' (1730: 435). Ruim twee decennia eerder had ook Sewel de voorkeur gegeven aan *opdat* boven *op dat*. Aan het eind van het hoofdstuk over de spelling schreef hij 'dat de gemeene sleur medebrengt, de woordtjes *Om dat, op dat, tót dat, voor dat, naa dat*, dus verdeeld te schryven, in plaats van *omdat, opdat, tótdat, voordat, naadat:* want dit zyn woordekens, die, van twee in één gesmolten zynde, niet behoorden gescheyden te worden' (1708: 34).[41]

7.7.2.4 *Want*

Wat Huydecoper te zeggen had over het voegwoord *want*, is al ter sprake gekomen bij de behandeling van *omdat* (zie 7.7.2.2).

7.7.3 Tot besluit

Om de woordsoort aan te duiden die in de Latijnse grammatica *coniunctio* wordt genoemd, heeft Huydecoper zich bediend van de termen 'Voegwoordeken' en - frequenter - 'Koppelwoord'. De laatste term zijn we in de door ons onderzochte vroegachttiende-eeuwse grammaticale geschriften alleen tegengekomen bij Ten Kate; Moonen spreekt van 'Voegwoorden' en Sewel maakt gebruik van de term 'tZamenvoegsels'.

De informatie die Huydecoper in de *Proeve* over voegwoorden heeft verstrekt, is uiterst summier. Van enige omvang is alleen de aantekening die gewijd is aan het

39 *WNT* X, 186, s.v. omdat, 3. In versterkende verbindingen kan na *daarom* - en na andere (bij)woorden en uitdrukkingen met causale betekenis -, ook het onderschikkend voegwoord *want* volgen (*WNT* XXIV, 1057, s.v. want (VI), 2c.

40 Moonen (1706: 252-253) heeft *opdat* bij de 'Oirzaekelyke', 'Voorgaende' voegwoorden ingedeeld, Sewel bij de 'Oorzaakelyke' (1708: 183).

41 Vgl. *WNT* XI, 413, s.v. opdat: 'Voorheen - zelfs nog in de 19de eeuw - veelal in twee woorden geschreven, *op dat*, doch thans te recht als eene eenheid opgevat'.

onderscheid tussen *omdat* en *want*. Naar de betekenis verschillen deze voegwoorden niet; de keuze voor één van deze twee voegwoorden heeft wèl gevolgen voor de woordvolgorde in een zin. Hij stelt dat - om in moderne termen te spreken - *omdat* een bijzinsvolgorde en *want* een hoofdzinsvolgorde vereist.

Door zijn onderzoek naar oude Nederlandse teksten heeft Huydecoper correct vastgesteld dat in het Middelnederlands *want* door een zin in bijzinsvolgorde wordt gevolgd; in het achttiende-eeuwse Nederlands zou men - evenals in het hedendaags Nederlands - bijzinnen laten voorafgaan door *omdat*. Voor zover kan worden nagegaan is Huydecoper

de eerste geweest die het beperkter gebruik van *want* en de verschillen tussen hoofd- en bijzinsvolgorde heeft waargenomen en onder woorden heeft gebracht.

7.8 Bijwoord

7.8.1 Definitie - omschrijving

Nadat Moonen in zijn grammatica de vijf woordsoorten behandeld had die vervoegd of verbogen kunnen worden, heeft hij op de bladzijden 245-255 de vier 'Onveranderlyke' categorieën in evenveel hoofdstukken aan de orde gesteld. De 'Bywoorden'[42] bijten in het tweeëndertigste kapittel het spits af. Het adverbium wordt door Moonen gedefinieerd als

> een Onveranderlyk Woort, dat, by Naem- of Werk- of Deelwoorden in eene rede gevoegt <- als het bij een naamwoord, een werkwoord of een deelwoorden is gevoegd in een zin ->, voor zich zelf geen Werk, Bedryf, Lyden, Naem of Persoon betekent, maer zich eigentlyk en enkelyk schikt om de toevallige omstandigheden en hoedaenigheden der dingen uit te drukken
> (1706: 245)

In deze definitie, die een compilatie is uit de grammatica's van Kók en Schottelius (Schaars 1988: 323), worden drie verschillende eigenschappen van het bijwoord aangestipt.

Morfologisch gezien zijn de adverbia volgens Moonen 'Onveranderlyk', al bestaan er op deze regel enkele uitzonderingen. Sommige bijwoorden bezitten namelijk evenals de bijvoeglijke naamwoorden het vermogen tot 'Vergrootinge' (*accidens comparatio*). Deze valentie is overigens voorbehouden aan die adverbia die afgeleid zijn van de adjectiva. Een tweede, syntactisch, kenmerk van de adverbia is dat ze in een zin bij een naamwoord, een werkwoord of een deelwoord kunnen worden gevoegd ('by Naem- of Werk- of Deelwoorden in eene rede gevoegt'). De adverbia hebben hun naam te danken aan het feit dat zij 'by eene rede' (1706: 245) worden gevoegd. In de woordgroep 'by eene rede' doet het voorzetsel 'by' trouwens enigszins geforceerd aan, aangezien bijwoorden niet '*bij* een rede', maar - zoals Moonen in zijn definitie wèl heeft laten uitkomen - '*in* eene rede' opgenomen worden.[43] Wat het derde, semantische, aspect betreft, heeft Moonen opgemerkt dat het bijwoord zelf geen 'Werk, Bedryf, Lyden, Naem of Persoon' aanduidt, maar uitsluitend 'de toevallige omstandigheden en hoedaenigheden der dingen'. In dat opzicht stemmen

42 De term *bijwoord* komt in elk geval al in de vijftiende eeuw voor. Aanvankelijk betekende het tweede deel van de samenstelling behalve 'woord' in de nu nog gangbare algemene zin ook 'werkwoord'. Hoewel het voor de hand gelegen zou hebben de benaming *bijwoord* te vervangen door *bijwerkwoord* op het moment dat *woord* nog uitsluitend de eerste betekenis had, is dat in het algemeen niet gebeurd (Dibbets 1974: 125-126).

43 Het kan ook zijn dat Moonen hier al onderscheid maakt tussen twee niveaus: het woordgroepsniveau en het zinsniveau.

adverbia overeen met adjectiva, die immers ‘de hoedanigheit en gedaente eener zaeke, niet de zaek zelve, uitdrukken’ (1706: 49; zie 7.3.3.1).

Zowel het morfologische, het syntactische als het semantische aspect uit de omschrijving die Moonen van het adverbium heeft gegeven, komt terug in de bondige definitie van Sewel:

> Een *Bywoord* is een onveranderlyk Spraakdeel, dat by een Naamwoord óf Werkwoord gevoegd wordt, om de hoedaanigheyd óf omstandigheyd van een bedryf te kennen te geeven.
> (1708: 180)

Aan het slot van het hoofdstuk over de bijwoorden heeft Sewel aangegeven dat ‘Etlyke Bywoorden [...] aan de trappen der *Vergelykinge* onderworpen’ zijn (1708: 182). Daaruit kunnen we afleiden dat de vorm van deze woorden kan veranderen, wat in strijd is met het

morfologisch kenmerk uit Sewels definitie dat adverbia 'onveranderlyk' zijn. Deze discrepantie kwam ook voor in de *Nederduitsche spraekkunst* van Moonen, maar in tegenstelling tot Sewel heeft Moonen hiervan rekenschap gegeven met de opmerking: 'Het is *Onveranderlyk*, als gezegt is, uitgezondert somtyt; in de *Trappen* der *Vergelykinge*' (1706: 245-246). Syntactisch en semantisch gezien kan een bijwoord volgens Sewel zowel bij een naamwoord als bij een werkwoord horen; in tegenstelling tot Moonen heeft Sewel niet vermeld dat adverbia betrekking kunnen hebben op deelwoorden.[44] De semantische waarde van het bijwoord bestaat uit het uitdrukken van 'de hoedaanigheyd óf omstandigheyd' van een naam- of werkwoord. Met dezelfde substantiva is bij Moonen de semantische functie aangeduid.

In de op 'een *Philosophische* scheiding onzer Denkbeelden' (1723, I: 321) gefundeerde woordsoortenleer van Ten Kate behoort het adverbium samen met het nomen, het verbum en het adjectivum tot de 'natuerlijke Deelen' van een taal (zie 7.1). In zijn visie konden bijwoorden geen nadere informatie verstrekken over zelfstandige naamwoorden, want deze functie was voorbehouden aan bijvoeglijke naamwoorden; Ten Kate zag het bijwoord uitsluitend - en daarmee ging hij nog een stap verder dan Sewel - als bepaling bij werkwoorden, wat hij onder meer tot uitdrukking heeft gebracht in de door hem gebruikte benaming voor deze woordsoort: 'Bij-werk-woorden'.[45] Dat de relatie tussen het nomen adjectivum en het nomen substantivum te vergelijken is met die tussen het adverbium en het verbum, is reeds door Priscianus aangeduid; bij de Nederlandse triviumgrammatici is de opmerking voor het eerst aangetroffen in Peeter Heyns' *Cort onderwijs, van de acht deelen der Fransoischer talen* uit 1605 (Dibbets 1995: 292). Werkwoorden drukken volgens Ten Kate 'beweging' uit, terwijl bijwoorden de 'Hoedanigheid, naemlijk den Aert, de Hoeveelheid, Tijd, en Plaets der Beweginge of Daedelijkheid' te kennen geven (1723, I: 322). Een definitie van de bijwoorden heeft Ten Kate niet gegeven.

In de onderstaande tabel is weergegeven bij welke woordsoort(en) bijwoorden volgens de drie besproken grammatici als bepaling kunnen optreden:

auteur	**benaming**	**bepaling bij**
Moonen	Bywoort	Naem- of Werk- of Deelwoorden
Sewel	Bywoord	Naamwoord óf Werkwoord
Ten Kate	By-werk-woord	Werkwoorden

Om het Latijnse woord *adverbium* in het Nederlands weer te geven, heeft Huydecoper zich niet bediend van de vertaling die hij in het door hem bewonderde taalkundige werk van Ten Kate had aangetroffen, maar heeft hij zich aangesloten bij de Nederlandse grammaticale traditie door te spreken van *Bywoord*. Deze term komt in de *Proeve* slechts eenmaal voor: '*Adverbialiter*, of, gelyk een Bywoord' (1730: 525); de Latijnse technische term *adverbium* heeft Huydecoper nergens gebruikt.

44 De hypothese dat Sewel de deelwoorden niet genoemd heeft omdat ze een onderafdeling van de werkwoorden zouden vormen, wordt gefalsifieerd door de lijst van negen woordsoorten die hij op pagina 37 van zijn grammatica heeft opgesomd.

45 De technische term 'Bywerkwoordt' heeft Dibbets (1995: 291) voor het eerst aangetroffen in de *Italiaansche Spraakkonst* (1672) van Lodewijk Meyer.

Naar een definitie van de bijwoorden zal men in de *Proeve* tevergeefs zoeken, evenals naar algemene uitspraken over deze woordsoort.

7.8.2 Eigenschappen

In de vorige paragraaf is bij de bespreking van Moonens definitie van de bijwoorden gebleken dat er voor enkele daarvan ‘Trappen der Vergelykinge’ (1706: 250) opgesteld kunnen worden, waarop ook door Sewel (1708: 182) is gewezen. Maar in tegenstelling tot Moonen heeft Sewel niet aangegeven op welke adverbia de eigenschap ‘Vergrootinge’ (1706: 250) betrekking heeft. Daarnaast heeft Moonen, hierbij duidelijk geïnspireerd door Kóks uit 1649 daterende *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* (Schaars 1988: 328), in het begin van het hoofdstuk over de bijwoorden drie accidentia genoemd die wèl op alle leden van die woordsoort van toepassing zijn: ‘Gedaente’ (*accidens species*), ‘Gestalte’ (*accidens figura*) en ‘Betekenis’ (*accidens significatio*). Ten aanzien van het accidens species heeft Moonen drie groepen adverbia onderscheiden: de kleinste categorie wordt gevormd door de zogeheten ‘Zelfspruitelingen’, de niet-afgeleide bijwoorden, als *ja, straks, morgen*. Daarnaast zijn er bijwoorden die van andere woorden - zoals bijvoeglijke of zelfstandige naamwoorden - zijn afgeleid (bijvoorbeeld *lichtelyk, daegelyks*). Er bestaan tevens woorden die bijwoorden genoemd of als zodanig gebruikt worden, maar in feite tot een andere woordsoort behoren: *gevaerlyk* (bijvoeglijk naamwoord), *gestelt* (deelwoord), *zie* (werkwoord). De term ‘Gestalte’ heeft Moonen in het vervolg van het hoofdstuk over de bijwoorden - expliciet althans - niet meer genoemd, vermoedelijk omdat ook zijn grote voorbeeld Kók dat verzuimd had (Schaars 1988: 328). Moonen heeft met betrekking tot dit accidens verschillende woordvormingsprocédés aangegeven, die zich als volgt schematisch laten weergeven:[46]

	eerste lid	**tweede lid**	**voorbeeld**
1.	Byvoeglyk Naemwoort	Zelfstandig Naemwoort	geenszins
2.	Voorzetsel	Voorzetsel	van boven
3.	Voorzetsel	[Zelfstandig] Naemwoort	by dagh
4.	Bywoort	Voorzetsel	waer door
5.	Bywoort	[Zelfstandig] Naemwoort	eertyts
6.	Bywoort	Bywoort	eergisteren
7.	Bywoort	Voorzetsel	overmorgen

De bijwoorden die eindigen op *-wijze* (*vraegswyze, schimpswyze*) vormen een geval apart. Het zijn volgens Moonen zelfstandige naamwoorden ‘by uitlaeting

46 De eerste drie regels heeft Schaars (1988: 328) behandeld bij zijn bespreking van het accidens derivatio, dat in nauwe relatie staat met het accidens species. In zijn interpretatie van Moonens tekst vormen alleen de laatste vier regels uit het overzicht een uitwerking van het accidens figura; Schaars is van mening dat Moonen evenals Kók ‘Gedaente’ als accidens in de betekenis van figura slechts vermeld heeft ten behoeve van het accidens compositio (1988: 328). Vgl. Dibbets 1995: 300.

gebruikt voor, *Op, naer, volgens eene vraegswyze, schimpswyze*' (1706: 250). Deze uitspraak vormt een illustratie van Moonens ellipsomanie.[47]

Het hoofdstuk uit Sewels grammatica dat de bijwoorden tot onderwerp heeft, bevat afgezien van een definitie en een opmerking over 'de trappen der *Vergelykinge*' (zie 7.3.4) alleen nog een indeling van de bijwoorden, 'die onder zekere Hoofddeelen betrekkelyk zyn'. Ten Kate heeft op pagina 322 van het eerste deel van de *Aenleiding* bij de bespreking

47 Deze term is afkomstig van Van Ginneken. Er wordt mee bedoeld dat taalkundigen de structuur van (opvallende) woorden, woordgroepen of zinnen proberen te verklaren door ervan uit te gaan dat er sprake is van een weglating of ellips (vgl. Schaars 1988: 361).

van de bijwoorden alleen gesproken over hun ‘Hoedanigheid’, een term die overeen lijkt te stemmen met de eigenschap waarvoor Moonen ‘Betekenis’ gebruikt heeft:

Moonen 1706	**Sewel 1708**	**Ten Kate 1723**
Betekenis	[betekenis]	Hoedanigheid
Gedaente	-	-
Gestalte	-	-
Vergrooting	Vergelykinge	

Op grond van de betekenis heeft Moonen negentien categorieën bijwoorden onderscheiden, mits we voorbijgaan aan de onderverdeling in vieren die hij gemaakt heeft bij de bijwoorden van ‘Plaetse’ en van ‘Tyt’. Sewel is tot een totaal van zestien categorieën gekomen. Uitgaande van de voorbeelden die Moonen en Sewel in hun respectieve grammatica's gegeven hebben, is in de hiernavolgende tabel na elke betekeniscategorie van Moonen vermeld met welke categorie bijwoorden uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* zij - geheel of gedeeltelijk - correspondeert. Ten Kate heeft ten aanzien van de bijwoorden vier ‘Hoedanigheden’ onderscheiden. Omdat hij er bij de bespreking van de woordsoortenleer geen enkel voorbeeld van heeft verstrekt, is zijn indeling in de onderstaande tabel niet verwerkt; het probleem ligt niet zozeer bij ‘Plaets’ en ‘Tijd’ - die categorieën kunnen op basis van hun naam zelfs zonder voorbeelden veilig ingepast worden - als wel bij ‘Hoeveelheid’ en ‘Aert’. Het zou kunnen zijn dat Ten Kate bij de eigenschap ‘Hoeveelheid’ heeft gedacht aan bijwoorden die door Moonen en Sewel bijwoorden van ‘Hoegrootheit’ en bijwoorden van ‘Hoegrootheid’ of ‘Besték’ (Sewel) genoemd zijn. Met de eigenschap ‘Aert’ heeft Ten Kate wellicht gedoeld op bijwoorden van ‘Hoedaenigheit’ (Moonen) of ‘Hoedaanigheyd’ (Sewel). Bij gebrek aan voorbeelden kan hierover echter niets met zekerheid worden gezegd.

De volgende tabel lijkt te suggereren dat in Sewels grammatica geen enkel voorbeeld te vinden is van Moonens bijwoorden van ‘Vergrootinge’. Dit is echter niet het geval: het door Moonen als bijwoord van ‘Vergrootinge’ aangeduide bijwoord *zeer* wordt door Sewel gerekend tot de bijwoorden van ‘Hoegrootheyd *óf* Besték’. Het zou te ver voeren de genoemde categorieën alleen op grond van dit voorbeeld gelijk te stellen. Anders ligt dat bij de bijwoorden van ‘Verminderinge’. Twee van de drie voorbeelden die door Moonen als representanten van deze klasse genoemd worden (*naulyks, schier*), worden door Sewel aangemerkt als bijwoorden van ‘Hoegrootheyd *óf* Besték’.

Zoals gezegd heeft Huydecoper in de *Proeve* slechts één keer het begrip *bijwoord* gebezigd. De versregels 596-597 uit het dertiende boek van Vondels *Herscheppinge*:

> De noortwint en maetroos vermaent hen op 't getyde
> Te passen, en voorwint te zeilen zeewaert aen.

gaven Huydecoper gelegenheid tot de opmerking:

> *voorwint* is hier één woord, *Adverbialiter*, of, gelyk een Bywoord, genomen.
> (1730: 525)

Uit de deelwoordconstructie '*Adverbialiter* [...] genomen' kunnen we opmaken dat *voorwint* volgens Huydecoper niet een bijwoord is, maar door Vondel als een bijwoord is aangewend. Wanneer *voor* en *wint* aan elkaar geschreven zijn, is het woord naar de mening van Huydecoper oneigenlijk gebruikt. De betekenis van *voorwint* luidt dan 'gelukkiglyk, voorspoediglyk', 'doch alsmen van *zeilen* spreekt,' - waarbij de eigenlijke zin in het geding is -

Moonen 1706	**Sewel 1708**
Hoegrootheit	Hoegrootheid, Besték
Plaetse	Plaatse
- In eene Plaetse	
- Tot eene Plaetse	
- Van eene Plaetse	
- Door eene Plaetse	
Tyt	Tyd
- Tegenwoordige Tyt	
- Verleedene Tyt	
- Toekoomende Tyt	
- Onbepaelde Tyt	
Orde	Orde
Getal	Getal
Hoedaenigheit	Hoedaanigheyd
Bevestiginge	Bevestiginge, nader verklaaringe
Loocheninge	Ontkenninge
Aenwyzinge	Aantooninge
Aenporringe	Aanmaaninge
Verzamelinge	Verzamelinge
Afzonderinge	Afzonderinge, Uytsluytinge
Gelykenisse	Gelykenisse
Twyfelinge	Twyfelinge
Verkiezinge	Verkiezinge
Vergrootinge	-
Ondervraeginge	Vraaginge
Toegeevinge	-
Verminderinge	Hoegrootheyd, Besték

‘zoude ik liever schryven *voor wind*’ (1730: 525). Huydecoper wil het verschil in betekenis dus tot uitdrukking laten komen door een verschil in schrijfwijze, al zal hij van het onderscheid geen halszaak maken: ‘dit is een kleinigheid’ (1730: 525). Het bovenstaande citaat geeft geen antwoord op de vraag of ook *voor wind*

‘Adverbialiter’ beschouwd moet worden. Het feit dat er bij de eigenlijke betekenis sprake is van twee woorden hoeft hiervoor niet een belemmering te zijn.[48]

Opvallend is dat Huydecoper de betekenis van *voorwint* omschreven heeft met twee woorden die allebei uitgaan op *-lyk*: ‘gelukkiglyk’ en ‘voorspoediglyk’. Moonen had er bij de bespreking van het accidens species (‘Gedaente’) al op gewezen dat het plaatsen van het suffix *-lyk* achter een bijvoeglijk naamwoord een bijwoord opleverde (1706: 249), waarop later tevens Ten Kate de aandacht gevestigd heeft.[49] Maar terwijl Moonen de uitgang *-lyk* alleen geplaatst heeft achter niet-afgeleide adjectieven (*lichtelyk, heuschelyk, byzonderlyk*), heeft Ten Kate vermeld dat we dit suffix ook achter afgeleide bijvoeglijke naamwoorden plaatsen om er bijwoorden van te vormen:

48 Vgl. Moonen (1706: 250), die *by dagh* - een ‘samenzetting’ van een voorzetsel en een zelfstandig naamwoord - als een bijwoord opnam.

49 In de zeventiende eeuw hebben verschillende grammatici, met name zij die zich met het vreemde-talenonderwijs bezighielden, erop gewezen dat *-lijk* gebruikt werd als een - wat wij nu noemen - bijwoordelijk suffix (Dibbets 1995: 296).

> Agter ons ZAEM of SAEM, voegt men te mets, voornaemlijk om een *Adverbium* te maken, ons LYK, als VREEDZAEMLYK, enz.
> (1723, II: 88)

De vormen *gelukkiglyk* en *voorspoediglyk* die we op bladzijde 525 van de *Proeve* hebben aangetroffen, tonen aan dat Huydecoper dezelfde mening was toegedaan als Ten Kate.

Hoewel de term *bijwoord* in de *Proeve* alleen voorkomt in de hierboven besproken passage, herbergt dat boek meer gegevens over woorden die Huydecoper beschouwd zal hebben als bijwoorden, waarbij wordt uitgegaan van de informatie die in de grammatica's van Moonen en Sewel over de bijwoorden is geboden.

In vers 749 van het eerste boek van de *Herscheppinge* - 'En vraeght, als wist zy 't niet, waerher deze is gekomen' - heeft Vondel aan het begin van een bijzin *waerher* geschreven. Voor dit woord, dat volgens Huydecoper 'vanwaar' betekent, heeft hij bij Spiegel de vorm *waan*[50] aangetroffen (1730: 68). Vervolgens heeft Huydecoper de 'uitdrukkingen' *waarvandaan, hiervandaan, daarvandaan* onder de loep genomen, waartoe het lemma *daan* in Tuinmans *Fakkel der Nederduitsche taale* (1722) hem aanleiding gegeven had.[51] Het oordeel dat Huydecoper velt over deze woorden, die in de achttiende eeuw '[z]eer gemeen' waren, is niet onverdeeld gunstig:

> deeze uitdrukkingen schynen my een mengelmoes van oud en nieuw Duitsch te zyn: ja eenigszins belagchelyk, alsmen haaren oorsprong naargaat. ook vindtmenze niet by Vondel, ten minste in dit werk niet, en ik geloof ook niet by Hooft[52]
> (1730: 68)

In de geschriften van de Ouden heeft Huydecoper *van daar* noch *daar van daan*, maar uitsluitend *van daen* en - slechts eenmaal - *van danen* gevonden.[53] Door het niet consistente gebruik van deze vormen in één oude tekst en door het gebruik in verschillende oude teksten te vergelijken, heeft Huydecoper zijn lezers ervan proberen te overtuigen dat de 'verwisseling van R in N' niets is om vreemd van op te kijken.[54] Zo is *daan* hetzelfde als *daar*, is *danof / daenof* niets anders dan *daer af*,[55] is *waen* (in *van waen*)[56] gelijk aan *waer*,[57] en zijn *hen / van heen* nevenvormen van *her / van her / van hier*.[58] Op grond van deze gegevens is Huydecoper tot de slotsom gekomen dat de - nu niet aaneengeschreven - woorden *daar van daan, waar van daan, hier van daan* 'in hunnen oorsprong' identiek zijn aan *daar van daar, waar van daar,*

50 Vgl. Tuinman 1722: 58: 'DAAN en *waen* was zeer gemeen by de ouden; maar alleen het eerste hebben wy behouden'.
51 Vgl. Tuinman 1722: 59: 'Nu zeggen wy *hier van daan, daar van daan, waar van daan*, maar voegen geen *van* by heen, of heenen'.
52 Vgl. echter Van Lelyveld 1782: 168-169.
53 Vgl. Tuinman 1722: 58: 'Zy [t.w. de ouden, RdB] zeiden, *van daen*, en *van waen*' en 'Ook zeiden zy, *van danen*, en *van wanen*'.
54 Vgl. Tuinman 1722: 58: 'Zo wierden *n* en *r* meer verwisselt'.
55 Vgl. Tuinman 1722: 58: 'Dus is *dan of*, daar af, *wan of*, waar af".
56 Vgl. Tuinman 1722: 58: '*Van* wierd ook wel achter gelaten, b.v. *Waen comdi?* van waar komt gy'.
57 Vgl. Tuinman 1722: 58: '*Daen* is daer, *waen* waer'.
58 Vgl. Tuinman 1722: 58: 'Van heen is van hier'.

hier van daar (1730: 69).[59] Aangezien de eerste drie genoemde vormen pas gangbaar geworden zijn 'in dien tyd, toen onze taal meest verward was' - te weten aan het eind van de zestiende eeuw - en men de laatste drie - gereconstrueerde, maar nooit bestaan hebbende - vormen 'zonder lagchen kwaalyk kan leezen', wilde Huydecoper deze zes vormen uitbannen. Naar zijn oordeel behoorde men ze allemaal:

59 Van Lelyveld heeft erop gewezen dat Joan Fortman *waar van daan, hier van daan, daar van daan* heeft trachten te verdedigen 'door aan te toonen, dat DAAN niet eene verbastering zy van DAAR, maar het zelfde met AAN: DAAR VAN AAN' (1782: 169).

> weder terug te zenden, *van waar* zy gekomen zyn, en zich te genoegen, met de eenvoudigen en zuiveren, *van waar, van daar, van hier*; die ook dit voordeel hebben, datze een derdedeel korter zyn, dan de anderen. (1730: 69)

De 'eenvoudige en zuivere' vormen waarvan sprake is in het bovenstaande taaladvies, zijn in Moonens *Nederduitsche spraekkunst* bij de zogenoemde 'Bywoorden der *Plaetse*' ondergebracht, meer in het bijzonder bij de categorie 'Van eene Plaetse' (1706: 246-247). Sewel (1708: 180-181), die het niet nodig gevonden heeft de bijwoorden 'Van Plaatse' verder uit te splitsen, heeft gewag gemaakt van de adverbia '*Vanwaar, vandaar*', twee vormen die later - zij het met een spatie ertussen - door Huydecoper worden aanbevolen. In Sewels 33 leden tellende opsomming treffen we verder de woorden '*Hiervandaan, daarvandaan*' aan, twee vormen die Moonen niet vermeld heeft als bijwoorden van plaats, en door Huydecoper in de *Proeve* als 'belagchelyk' van de hand gewezen zijn.

7.8.3 Tot besluit

Voor de woordsoort die in de Latijnse grammatica *adverbium* wordt genoemd, heeft Huydecoper de Nederlandse term *Bywoord* gebezigd.

Een definitie van bijwoorden komen we in de *Proeve* niet tegen. Algemene uitspraken over de accidentia die op deze woordsoort van toepassing zijn, komen daarin evenmin voor. Huydecoper heeft zich beperkt tot het maken van enkele losse opmerkingen over bijwoorden, waarbij met name de aandacht die hij geschonken heeft aan (de afleiding van) bijwoorden van het type *waarvandaan* en *hiervandaan* in het oog springt.

7.9 Voorzetsel

7.9.1 Definitie - omschrijving

Nadat Moonen in het twee- en drieëndertigste kapittel van zijn *Nederduitsche spraekkunst* de 'Onveranderlyke' categorieën bijwoorden en voegwoorden besproken had, is hij overgestapt op de 'Voorzetsels'.[60] Deze woordsoort wordt in de eerste alinea van het vierendertigste hoofdstuk als volgt gedefinieerd:

> De *Voorzetsels* zyn Onbuigzaeme Woorden, die, voor of ook somtyts achter Naemwoorden gestelt, die [t.w. Naemwoorden, RdB] in hunne Naemvallen beheerschen, en eene Oirzaek, Plaets, Tyt, Samenvoeging of Ontbeering betekenen.

60 De technische term *voorzetsel* is in deze schrijfwijze voor het eerst gebruikt door Peeter Heyns in zijn *Cort onderwijs, van de acht deelen der Fransoischer talen* (1605), aldus Dibbets (1995: 305). Hij suggereert op dezelfde pagina dat het woord *voorzetsel* in de achttiende eeuw gangbaar is geworden, doordat Moonen zich er in zijn spraakkunst van bediend had.

(1706: 253)

Een morfologische eigenschap die voorzetsels gemeen hebben met enkele andere woordsoorten, is dat ze niet verbogen worden. Het belangrijkste verschil tussen ‘Onveranderlyke’ en ‘Veranderlyke’ woorden lijkt voor Moonen niet zozeer te liggen in de af- en aanwezigheid van de accidentia geslacht en/of naamval, maar in die van getal. Op pagina 305 van zijn spraakkunst noemt hij voorzetsels namelijk ‘Woorden, die met andere geen Getal onderworpen zyn’. Preposities worden volgens Moonen ‘voor of ook somtyts achter Naemwoorden’ geplaatst. Een andere syntactische eigenschap van preposities die Moonen in zijn omschrijving heeft vermeld, is dat ze de naamwoorden waarbij ze geplaatst worden,

'in hunne Naemvallen beheerschen'. Daaraan heeft hij een apart hoofdstuk gewijd, het tweeënveertigste. Op grond van de vijf betekenissen die het voorzetsel volgens Moonens definitie kan hebben (accidens significatio of soort; zie Schaars 1988: 342), heeft hij ten aanzien van deze woordsoort eenzelfde aantal groepen onderscheiden: 'Tydelyke', 'Oirzaeklyke', 'Ontbeerende', 'Samenvoegende' en 'Plaetselyke' voorzetsels. De laatste categorie heeft Moonen nog onderverdeeld in preposities 'die In, Tot, Door, en Van eene Plaetse zyn' (1706: 253). Dezelfde vierdeling zijn we in de *Nederduitsche spraekkunst* ook tegengekomen bij de 'Bywoorden der *Plaetse*' (zie 7.8.2).

De omschrijving die Sewel van de preposities heeft gegeven, komt in hoofdlijnen overeen met die van Moonen:

> Een *Voorzetsel*[61] is een onbuygelyk Spraakdeel, dat voor andere woorden gezét wordt, om de plaats, oorzaak, óf tyd te betékenen
> (1708: 184)

Had Moonen de woordsoort waar een prepositie vóór geplaatst kan worden, tamelijk nauwkeurig aangegeven ('Naemwoorden'), Sewel heeft zich in algemene bewoordingen uitgelaten: 'andere woorden'. Uit voorbeelden die te vinden zijn in het hoofdstuk '*Van de* WOORDSCHIKKINGE', blijkt dat daaronder niet alleen naamwoorden, maar ook voornaamwoorden verstaan moeten worden.[62] Sewel heeft in zijn definitie niet vermeld dat sommige voorzetsels ook àchter woorden geplaatst kunnen worden, maar op de volgende pagina heeft hij dat wel aan de orde gesteld: '*Af* wordt zo wel achter als voor gesteld, als *Af komen*, en *Kom af, daar af*' (1708: 185). Aan de syntactische eigenschap van preposities om woorden 'in hunne Naemvallen [te] beheerschen' (Moonen 1706: 253) is Sewel - in tegenstelling tot Moonen - in het hoofdstuk over de voorzetsels voorbijgegaan. Dit kenmerk heeft hij wel besproken bij het grammaticaonderdeel syntaxis.[63]

Van de vijf betekeniscategorieën die Moonen ten aanzien van de voorzetsels onderscheiden had - *Oirzaek, Plaets, Tyt, Samenvoeging, Ontbeering* -, vinden we in Sewels grammatica slechts terug: *plaats, oorzaak, tyd* (1708: 184). Evenals Moonen heeft Sewel erop gewezen dat preposities onverbogen blijven.

De informatie die Ten Kate in zijn *Aenleiding* geboden heeft over de preposities, verschilt hemelsbreed met die van de hierboven besproken grammatici. Bij monde van 'L.' heeft hij over deze woordsoort het volgende opgemerkt:

> De *Praepositiones* (ofte Voorzetsels) zijn een zeker slag van plaetselijke *Adverbia*, die ook dikwijls hunnen opzigt hebben op het Einde, het Middel, de Oorzaek, en Plaets der bewerkte zaken, als wanneer ze ook bij de *Nomina* of bij de *Pronomina* geschikt worden, en van die eene verbuiging' van *Casus* begeeren (als, ONDER DEN DUIM, BINNEN'S HUIS, MET HEM, enz:), terwijle de andere *Adverbia* gemeenlijk op geene verandering van *Casus* zien.

61 Het Latijnse equivalent heeft Sewel in een voetnoot vermeld: 'Praepositio' (1708: 184).

62 Vgl. Sewel 1708: 197: '*Aan den muur*; *Achter den boom*; *By hem*'.

63 Vgl. Sewel 1708: 197: 'De VOORZETSELS neemen gemeenlyk eenen *Accusativus* óf *Ablativus* by zich'.

(1723, I: 323)

Het is opmerkenswaard dat Ten Kate de voorzetsels beschouwd heeft als een onderklasse van de bijwoorden. Waar hij dit op heeft gebaseerd, is onduidelijk. Het citaat roept nogal wat vragen op en de interpretatie ervan is daarom verre van eenvoudig. Wat verstaat Ten Kate bijvoorbeeld onder de ‘plaetselijke *Adverbia*’ waarvan hij de voorzetsels als een onderklasse beschouwt? Verwijst hij daarmee misschien naar de bijwoorden die de ‘Plaets der Beweginge of Daedelijkheid’ van werkwoorden aanduiden (Ten Kate 1723, I: 322)? Als dat laatste inderdaad het geval is, dan ligt het niet voor de hand het woord ‘Adverbia’

op te vatten als antecedent van de bijzin ‘die ook... bewerkte zaken’. Immers ‘plaetselijke Adverbia’ zouden dan niet alleen betrekking hebben op de ‘Plaets der bewerkte zaken’, maar ook op ‘het Einde, het Middel, de Oorzaek’ ervan. Een consequentie van dit alles is dat het stuk ‘die ook... bewerkte zaken’ dus bij ‘Praepositiones’ of ‘Voorzetsels’ moet horen. Maar daarmee blijft het zojuist geopperde bezwaar van kracht: als voorzetsels betrekking hebben op ‘het Einde, het Middel, de Oorzaek, en Plaets der bewerkte zaken’, waarom heeft Ten Kate ze dan ingedeeld bij de ‘*plaetselijke* Adverbia’? Er zijn twee conclusies mogelijk. In de eerste plaats kan Ten Kate zich onnauwkeurig hebben uitgedrukt, in de tweede plaats zou ‘Plaetselijke’ hier geïnterpreteerd moeten worden als ‘vast gepositioneerde’ of iets dergelijks.

Een tweede moeilijkheid bij de interpretatie van het bovenstaande citaat wordt veroorzaakt door *als wanneer*.[64] Moeten deze woorden opgevat worden als ‘wanneer’ of als ‘omdat alsdan’? Gelet op het zinsverband lijkt van deze door het *WNT*[65] opgegeven betekenissen de laatste het meest in aanmerking te komen. Maar hoe moet het tweede ‘ook’ uit het bovenstaande citaat dan geïnterpreteerd worden? In het kader van een vergelijking tussen preposities en adverbia is dit woord niet op zijn plaats, aangezien Ten Kate een bladzijde eerder aangegeven heeft dat bijwoorden geen bepalingen vormen bij naamwoorden of voornaamwoorden, maar bij werkwoorden.[66]

Over de volgende punten laat de gegeven aanhaling in elk geval géén twijfel bestaan:

> voorzetsels zijn een soort bijwoorden;
> voorzetsels worden geplaatst bij naamwoorden of voornaamwoorden;
> voorzetsels veroorzaken verbuiging.

Op bladzijde 324 van het eerste deel van de *Aenleiding* heeft Ten Kate vermeld dat voorzetsels morfologisch beschouwd ‘Onverbuiglijk’ zijn. Deze eigenschap hebben zij gemeenschappelijk met bijwoorden, voegwoorden en tussenwerpsels.

Huydecoper heeft op pagina 412 van de *Proeve* drie ‘Kunstwoorden der *Grammatica*, of Letterkunst’ genoemd die eindigen op het suffix *-sel*. Eén van die technische termen is *Voorzetsel*, waarvan hij op bladzijde 391 het Latijnse equivalent ‘Praepositio’ vermeldt. De uitgang *-sel* geeft het ‘einde’, dat wil zeggen het oogmerk, van een bepaald zelfstandig naamwoord aan, ‘en wel zulk een einde, waartoe zy alleen dienen, en niet eenmaal, maar geduurig, of van tyd tot tyd, gebezigd worden’ (1730: 412). Als gevolg daarvan worden ‘Voorzetsels’ door Huydecoper omschreven als:

> Ledekens [...], alleen gebruikelyk om *voor* [...] andere woorden *gezet* [...] te worden: en tot dat einde *dikwils* gebruikt worden.
> (1730: 412)

64 Over de betekenis en de functie van deze woordcombinatie, zie Damsteegt 1968 en de daar vermelde literatuur.

65 *WNT* II, 263, s.v. als, vii, 2.

66 Vgl. echter Dibbets 1995: 309, waar opgemerkt wordt dat Van Heule in *De Nederduytsche spraec-konst ofte tael-beschrijvinghe* (1633) de ‘voorzettingen’ tot de ‘help-woorden’ rekent; zij verduidelijken als gevolg daarvan een ‘omstandigheyt’ van het werkwoord.

Deze omschrijving is beduidend minder uitvoerig dan die van Moonen, Sewel of Ten Kate. Noch over de morfologische noch over de semantische kenmerken van de voorzetsels worden we in de aanhaling ingelicht. Huydecoper heeft alleen gewezen op de syntactische eigenschap van deze klasse om aan andere woorden vooraf te gaan. Uit welke categorie die 'andere woorden' afkomstig zijn, heeft hij onvermeld gelaten. Vreemd in Huydecopers omschrijving zijn de slotwoorden 'tot dat einde *dikwils* gebruikt'. Ze vallen alleen te

begrijpen in het licht van de opmerking die Huydecoper even tevoren heeft gemaakt. Hij meende namelijk dat er ‘zo geen volkomen, ten minste eenige overeenkomst’ in betekenis bestond tussen het suffix *-sel* en de werkwoordsuitgang *-elen*. Doordat het laatstgenoemde suffix ‘een geduurige herhaaling’ van het betreffende woord te kennen geeft, moet die betekenis ook toegekend worden aan woorden die uitgaan op *-sel*.

In het voorgaande is de indruk gewekt dat in taalkundige geschriften uit het begin van de achttiende eeuw onder de term *voorzetsels* nagenoeg hetzelfde verstaan werd als tegenwoordig. Dit is slechts ten dele waar. Over het algemeen rekenden grammatici uit de gemelde periode namelijk ook de woorddelen die bij ons bekend staan als prefixen, tot de preposities. Deze opvatting dateert al uit de klassieke oudheid: Thrax zag het voorzetsel als ‘een onveranderlijk woord [...] dat vóór andere woorden kan worden geplaatst in een syntactische verbinding of als deel van een samenstelling of afleiding’. Hij werd hierin nagevolgd door Priscianus, die overigens vond dat men in het laatste geval ten onrechte van een prepositie sprak (Dibbets 1995: 306). Uitgaande van hun gebruiksmogelijkheden heeft Donatus de praepositiones in drie groepen verdeeld. In de derde kolom van het volgende, aan Dibbets (1995: 306) ontleende schema staan de woordsoorten die volgens huidige maatstaven corresponderen met de door Donatus onderscheiden categorieën:

	gebruiksmogelijkheid	**hedendaagse categorie**
	1. alleen verbonden	(voorvoegsels)
praepositiones	2. alleen los	(voorzetsels)
	3. soms verbonden, soms los	(bijwoorden/voorzetsels)

Op pagina 254 van zijn spraakkunst heeft Moonen opgemerkt dat grammatici doorgaans onderscheid maken tussen voorzetsels die ‘*Los* en *Scheidbaer*’ genoemd worden en voorzetsels die met de termen ‘*Vast* of *Onscheidbaer*’ aangeduid worden.[67] De eerste groep ontleent haar naam aan het feit dat ‘zy, of zommige uit hun getal, in de Samenzettinge voor Naem- of Werkwoorden gestelt om een nieu Naem- of Werkwoort te maeken, gescheiden kunnen worden en op zich zelfs bestaen’ (1706: 254).[68] De tweede groep wordt ‘Vast’ of ‘Onscheidbaer’ genoemd, ‘om dat zy eigentlyk geene Voorzetsels zyn, noch byzondere Woorden of Gedeelten der rede, maer eerste leden van Woorden’ (1706: 254).[69] De negen leden waaruit deze laatste

67 Een vraag die opgeroepen wordt, is of Moonen bewust of onbewust in het eerste geval het voegwoord *en* en in het tweede geval de conjunctie *of* gebruikt heeft.

68 Een dergelijke opvatting is ook te vinden bij Van den Toorn (1982: 205): ‘Veel voorkomend is de vorming van werkwoorden met een prefix (voorvoegsel), dat, indien zelfstandig voorkomend, als bijwoord of voorzetsel bekend is’.

69 Laten we uit deze zin weg wat deze voorzetsels nïet zijn, dan staat er dat ‘vaste’ of ‘onscheidbaere’ voorzetsels zo heten, ‘omdat ze eerste leden van woorden zijn’. Aangezien er ook ‘losse’ en ‘scheidbaere’ voorzetsels zijn die daaraan voldoen, had Moonen aan de geciteerde zin eigenlijk nog moeten toevoegen: ‘en niet gescheiden kunnen worden en niet op zich zelfs bestaen’. Schaars (1988: 342) heeft aangegeven dat Moonen met de bovenstaande uitspraak een aanzet heeft gegeven ‘om de voorzetsels scherper als woordsoort te omlijnen ten opzichte van de voor*voegsels*’.

groep bestaat - '*Be, Ge, Her, Er, On, Ont, Ant, Ver, Wan*' (1706: 254) -, kunnen volgens Moonen nooit als zelfstandige eenheid voorkomen.[70] Eén van de redenen zal zijn dat ze 'ten meesten deele niet ter werelt <helemaal niets>' betekenen (1706: 255).

70 De enige uitzondering hierop vormt *Her* dat in enkele nauw omschreven gevallen volgens Moonen wèl op zichzelf kan bestaan. De vraag is in hoeverre men dan nog kan spreken van een 'Onscheidbaer' voorzetsel.

Op het eerste oog lijkt Donatus' driedeling door Moonen gereduceerd te zijn tot de tweedeling ‘Los/Vast’ of ‘Scheidbaer/Onscheidbaer’. Maar de zinsnede ‘of zommige uit hun getal’ bij de categorie ‘losse’ of ‘scheidbaere’ voorzetsels toont aan dat niet alle preposities hieruit een woorddeel van een zelfstandig naamwoord of een werkwoord kunnen zijn. Deze bevindingen laten zich zo weergeven:

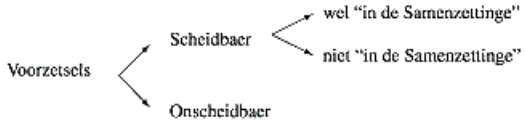

Sewel heeft de laatste alinea van het hoofdstuk over de voorzetsels geopend met de zin: ‘Eenige Voorzetsels zyn onscheydelyk, wordende nooit alleen, maar voor Naamwoorden en Werkwoorden gezét, en daar aan gehecht’. Uit het woord ‘Eenige’ volgt dat er ook ‘scheydelyke’ preposities zijn, hoewel Sewel dat niet met zoveel woorden gezegd heeft. De volgende voorzetsels zijn door hem ‘onscheydelyk’ genoemd: ‘*Ant, Aal, Be, Ge, Er, Her, On, Ont, Toe, Ver, Wan*’ (1708: 185). Van deze elf leden tellende groep komen er twee niet voor in de spraakkunst van Moonen, te weten: *aal* (als in *aaloud*) en *toe*. Op basis van de gegevens die Sewel verstrekt heeft in het hoofdstuk over de voorzetsels, kunnen we niet anders dan tot deze tweedeling besluiten:[71]

Ten Kate zegt op bladzijde 406 van het eerste deel van zijn *Aenleiding* dat er in het Nederlands samengestelde woorden bestaan waarvan het eerste deel gevormd wordt door een ‘*Praepositie*’. Hij veronderstelt het bekend dat de ‘Voorzetsels’ onderverdeeld kunnen worden in twee groepen: de ‘Onafscheidelijke’ en de ‘*Afscheidelijke Voorzetsels*’ (1723, I: 536). Tot de eerste groep - de zogenaamde (praepositiones) ‘*Inseparabiles*’ (1723, I: 407) - behoren volgens Ten Kate de voorzetsels *be-, ge-, ver-, ont-* (1723, I: 407) en *on-, her-* (1723, II: 52; 1723, I: 535). Bij de ‘voorzetsels’ *be-, ge-, her-, ver-* en *ont-* heeft Ten Kate opgemerkt dat ze ‘opzig zelf buiten gebruik zijn’ (1723, I: 535), wat ook voor *on-* zal gelden. Deze voorzetsels zijn ‘Altoos-Onafscheidelijk’, dit in tegenstelling tot *onder-, over-, vol-*[72] en *mis-*,[73] die getypeerd worden als ‘Toevallig-Onafscheidelijk’ (1723, I: 408). In welk geval de laatste vier voorzetsels ‘onafscheidelijk’ en in welk geval ze ‘afscheidelijk’ zijn, heeft Ten Kate duidelijk geformuleerd:

> Wanneer ze in een nadrukkelijke Tegenstelling komen, als ONDER in tegenst: van BOVEN; IN tegen UIT; OVER tegen NIET OVER; enz. zo blijven ze *Separabiles*; dog niet in Tegenstelling komende, worden ze door Overdragt als *Onafscheidelijk* en volgen dan ook den trant en eigenschap van de *Onafscheidelijken*.
> (1723,I: 407)

71 Als we tenminste de opmerking buiten beschouwing laten dat *toe* ‘somtyds op zichzelven gebruykt’ wordt (1708: 185). De vraag is dan echter wel in hoeverre er nog sprake is van een ‘onscheydelyk’ voorzetsel.

72 Vgl. Ten Kate 1723, I: 408: ‘wanneer ons woordtje VOL als een Voorzetsel dient’.

73 Vgl. Ten Kate 1723, I: 535 waar *misdoen* vermeld staat in het rijtje werkwoorden ‘Met *Praepos: Inseparabiles*’.

Werkwoorden die samengesteld zijn uit een ‘Afscheidelijk’ voorzetsel en een werkwoord, onderscheiden zich volgens Ten Kate op drie punten van werkwoorden waarvan het eerste

deel door een ‘Onafscheidelijke’ prepositie gevormd wordt. Zo blijkt het ‘*Accént*’ bij de de eerste groep op het voorzetsel te liggen (*óverleggen*, in het Latijn ‘transponere’), bij de tweede op het werkwoord (*overléggen*, in het Latijn ‘mente ponderare’).[74] Ook ten aanzien van de zogeheten ‘Infinitivus Obliquus’ - de onbepaalde wijs met *te* - bestaat er verschil tussen beide groepen werkwoorden. Bij werkwoorden die bestaan uit een werkwoord en een (‘Altoos-’ of ‘Toevallig-’)‘Onafscheidelijk’ voorzetsel, zal *te* nooit tussen de samenstellende delen geplaatst kunnen worden: *te overleggen*, ‘mente ponderare’. Dat is wel mogelijk bij verba met een praepositio separabilis als eerste lid: *over te leggen*, ‘transponere’ (Ten Kate 1723, I: 408; vgl. 1723, I: 534). Een derde verschil tussen werkwoorden met een scheidbaar en werkwoorden met een niet-scheidbaar voorzetsel is dat werkwoorden die beginnen met een van de (‘Altoos-’ of ‘Toevallig-’)‘Onafscheidelijke’ voorzetsels, in het verleden deelwoord *ge-* achterwege laten: *verkregen, overlégt*, terwijl deze werkwoordsvorm bij verba met een praepositio separabilis tussen de samenstellende delen wèl *ge* verschijnt: *óvergelegt* (Ten Kate 1723, I: 407-408).

Evenals Moonen heeft Ten Kate ten aanzien van de voorzetsels een driedeling gemaakt. Maar in tegenstelling tot de eerste heeft Ten Kate niet de scheidbare maar de onscheidbare voorzetsels in twee categorieën onderverdeeld. Dat levert het volgende beeld op:

De onderstaande tabel bestaat uit woord(del)en die door Moonen, Sewel en Ten Kate expliciet zijn aangemerkt als onscheidbare voorzetsels:

Moonen 1706	**Sewel 1708**	**Ten Kate 1723**
	Aal	
Ant	Ant	
Be	Be	Be-
Er	Er	
Ge	Ge	Ge-
Her	Her	Her-
		In-
		Mis-
On	On	On-
		Onder-
Ont	Ont	Ont-
		Over-
	Toe	

74 Vgl. *ANS* 1984: 488-489.

Ver	Ver	Ver-
		Vol-
Wan	Wan	

7.9.2 Eigenschappen

Voordat ik in de onderstaande paragraaf enkele eigenschappen van het voorzetsel bespreek, geef ik eerst een lijst met woorden die in de onderzochte taalkundige geschriften van Moonen, Sewel, Ten Kate en Huydecoper als afzonderlijk woord - dus niet als voorvoegsel - worden opgesomd:

Moonen 1706	**Sewel 1708**	**Ten Kate 1723**	**Huydecoper 1730**
achter	achter	agter	
aen	aan	aen	aan
(af)	af	af	
behalve	behalve		behalve
beneden	beneden	beneden	
benevens / beneffens			
binnen	binnen	binnen	
boven	boven	boven	boven
		boven op	
buiten	buyten	buiten	buiten
by	by	by/bij	by
	dicht by		
door	door	door/deur	door
		door heen	
halve			
in	in	in	in
langs			
		mede	mêe
met	met	met	met
	na toe		
na	naa	na/nae	na/naa
		nabij	
naer	naar		naar
		naest	
nevens / neffens			
om	om	om	om
omtrent	ontrent	omtrent	

onder	onder	onder	onder
op	op	op	op
		open	open
over	over	over	over
rontom	rondom	rontom	
sedert	sederd		
sint	sint		
	te		
tegen(s)	tegen	tegen	
		tegen aen	

	tegen-over		
	ten		
	ter		
(toe)			toe
tot	tót	tot	
tusschen	tusschen	tussen	
uit		uit	uit
van	van		van
	van wege	van wegen	
volgens	vólgens		
voor	voor	voor/veur	voor
voorby	voorby		
		weg	
	wegens		
zonder	zonder		zonder

Het leeuwendeel van de woorden uit dit overzicht wordt ook tegenwoordig als voorzetsel beschouwd.[75] Daarentegen worden *af, mee* en *toe* - ook in Sewels combinatie *na toe* - nu gerekend tot de bijwoorden. Op de vraag tot welke woordsoort *behalve* behoort, bestaat nog altijd geen eensluidend antwoord: sommigen zien dit woord als een voorzetsel, anderen als een voegwoord.[76] Bij Moonen (1706: 309) staat *halve* bekend als voorzetsel, vandaag de dag wordt het gerangschikt onder de achtervoegsels (*ANS* 1984: 381). Sewel is de enige van de onderzochte grammatici die *ten* en *ter* heeft aangemerkt als voorzetsels.[77] Mogelijk is hij hiertoe geïnspireerd door Moonen. Nadat deze in het tweeënveertigste kapittel van zijn spraakkunst de 'Beheersching' van de voorzetsels aan de orde gesteld had, achtte hij het nodig de volgende opmerking te maken:

> In de plaetse der Voorzetselen *Aen, By, Naer, Op, Tot*, alle den vierden Naemval in de drie Geslachten beheerschende, worden in het Manlyke en Onzydige Geslachte en in beide Getallen *Ten*, gelyk in het Vroulyke *Ter*, met Zelfstandige Naemwoorden van den derden of zesten Naemval, want die is by de Nederduitschen, als by de Grieken, de zelve, gestelt. (1706: 316)

Uit het gegeven citaat blijkt dat het geslacht van het zelfstandig naamwoord bepaalt of voor het betreffende naamwoord *ten* danwel *ter* gebruikt moet worden. Dat de derde of zesde naamval van het substantivum veroorzaakt wordt door *ten* of *ter*,

75 Vergelijk Dibbets 1995: 310.
76 Over de status van *behalve*, zie Komen 1994: 200-217.
77 Vgl. Koenen 1984: 1375: '**ten** *vz*. (*uit* te + den)' en 1984: 1377: '**ter** *vz*. (*uit* te + der)'.

wordt door Moonen niet met zoveel woorden beweerd. Enkele bladzijden tevoren had hij gezegd dat '*Ten* en *Ter* voor *Tot den* en *Tot het* en *Tot de* in de rede' voorkomen (1706: 313). Op grond daarvan kunnen we opmaken dat *ten* en *ter* wat hun betekenis betreft overeenstemmen met de genoemde drie combinaties van voorzetsel en lidwoord. Mijns inziens mogen we uit die zinsnede niet concluderen dat Moonen *ten* en *ter* heeft doorzien als enclitische vormen.[78]

Zoals gebruikelijk is Sewel in zijn *Nederduytsche spraakkonst* korter van stof dan zijn voorganger:

> Wyders staat aan te merken, dat *Te* en *Ten* by Onzydige óf Manlyke, en *Ter* by Vrouwelyke Naamwoorden gevoegd worden
> (1708: 198)

Vier van de vijf voorbeelden die Sewel gegeven heeft van het voorzetsel *te* met een zelfstandig naamwoord, zijn ook te vinden in Moonens *Nederduitsche spraekkunst*, die wellicht als

78 Vgl. Dibbets 1995: 312.

bron gediend heeft. De opmerking dat *te* voorbehouden is aan mannelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden, kan Sewel in elk geval nïet aan dat boek ontleend hebben. Moonen had namelijk geschreven dat *te* dikwijls in plaats van *ten* en *ter* gebruikt wordt (1706: 317).

Volgens Ten Kate zijn *ten* en *ter* ontstaan door samensmelting van het voorzetsel *tot* en een vorm van het bepaald lidwoord:

> in steê van den *Articul*: *Definit*: zet men TEN in *Masc*: & *Neutr*: en TER in *Foem*: voor de inkorting van TOT DEN, en TOT DER.
> (1723, I: 340)

Wat Huydecoper op pagina 455 van de *Proeve* over *ten* geschreven heeft, stemt in hoge mate overeen met de informatie die Moonen ruim twee decennia eerder geboden had:

> *Ten* is zo veel als *tot den*, of *tot eenen;* gebruikelyk voor Zelfst. woorden van het Manl. en Onz. geslachte; doch meer voor zaaken, dan voor persoonen. schoon het inderdaad beide even goed is.
> (1730: 455)

Door de woorden ‘is zo veel als’ heeft Huydecoper naar mijn mening nïet willen aangeven dat *ten* ontbonden kan worden in *tot den / tot eenen*, maar dat *ten* nagenoeg dezelfde betekenis had als *tot den / tot eenen*. Over het gebruik van *ten* vóór een zelfstandig naamwoord dat een mannelijk persoon aanduidt, zoals in ‘ten Bruigom uitgekoren’ en ‘ten Raedt der stadt verheven’, heeft Huydecoper het volgende opgemerkt:

> voor 't welke men nu doorgaands zegt *tot:* doch ons dunkt, dat *ten*, daar alzo keurelyk luidt; en vry beter aan de betekenis voldoet.
> (1730: 455)

De vrouwelijke tegenhanger bezit minder gebruiksmogelijkheden: in Vondels *Herscheppinge* komt ‘*ter*, dat het Vrouwl. is, noit voor den naam van een' Persoon’ (1730: 455).[79]

In een eerdere aantekening heeft Huydecoper er zijn verbazing over uitgesproken dat Moonen in een van zijn gedichten ‘ten wederzyde’ heeft geschreven in plaats van het correcte ‘ter wederzyde’:

> daar tusschen TEN en TER, het zelfde onderscheid is, als tusschen DES of DEN, en DER
> (1730: 273)

Het verschil tussen *des / den* aan de ene kant en *der* aan de andere kant is gelegen in het geslacht: *des* en *den* zijn de tweede respectievelijk derde naamval enkelvoud mannelijk en onzijdig van het bepaald lidwoord *de*, terwijl *der* daarvan de tweede en derde naamval enkelvoud vrouwelijk is (zie de paradigmata in 7.2.5). Hierin

79 Huydecoper bedoelt dus dat hij woordgroepen als *ter moeder* en *ter bruid* in Vondels *Herscheppinge* niet is tegengekomen.

onderscheidt zich dus ook *ten* van *ter*, wat Huydecoper op bladzijde 455 van de *Proeve* expliciet heeft verwoord. Ogenschijnlijk is *ter harte* in strijd met de regel dat *ter* slechts voor vrouwelijke zelfstandige naamwoorden geplaatst wordt. Het woord *hart* is immers onzijdig. Uit een aantekening die Huydecoper gemaakt heeft ten behoeve van een heruitgave van de *Proeve*, blijkt hij zich hiervan bewust geweest te zijn:

> Men zegt *ter harte:* is dan ook *hart* vrouwelijk? Ik antwoorde, by de ouden, van wien wy *ter harte* hebben overgenomen, is het doorgaands onzydig, doch ook dikwils, dewijl 't een woord is dat dikwils voorkomt, vrouwelijk. (1784: 158)

De vergelijking met *des / den / der* en de opmerking dat *ten* zoiets is als *tot den*[80] / *tot eenen* wijzen erop dat *ten* alleen voorkomt bij enkelvoudige zelfstandige naamwoorden. De voorbeelden die Huydecoper van het gebruik van *ten* gegeven heeft bij vers 129 van het tiende boek - ‘Ten godtstolk, zette zich hier neder. hier vergaeren’ -, leggen daarvan

80 Volgens Huydecopers paradigma's van het lidwoord kan *den* hier ook een derde naamval meervoud zijn. Gezien de nevenschikking ‘of *tot eenen*’ lijkt die interpretatie minder voor de hand liggend.

getuigenis af. Hierin verschilt hij van Moonen die - zoals we hierboven al hebben gezien - gesteld had dat *ten* zowel voor enkelvoudige als voor meervoudige mannelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden geplaatst kon worden.

In zijn definitie van de voorzetsels heeft Moonen erop gewezen dat ze geplaatst worden 'voor of ook somtyts achter Naemwoorden' die ze beheersen (accidens ordo (Schaars 1988: 342)). In het vierendertigste hoofdstuk wordt van de - volgens Moonen exhaustieve - lijst van 32 voorzetsels ('Alle worden zy in dit getal begreepen' [1706: 253])[81] alleen *aen* als 'Nazetsel' aangemerkt.[82] Maar in kapittel 42 blijkt dat ook '*Door, In, Langs, Over, Tegen, Uit, Voorby*'[83] soms 'den Naemval, dien zy anders voorgaende beheerschen' volgen, zoals '*het gansche jaer Door*' (1706: 308). '*Halve*' (1706: 309) - blijkens bladzijde 254 een 'Onscheidbaer woordeken'! - en '*Hene*', dat alleen als eerste deel van samengestelde werkwoorden voorkomt (1706: 313), lijken altijd de zelfstandige naamwoorden die ze beheersen, te volgen. Op bladzijde 254 van de *Nederduitsche spraekkunst* heeft Moonen nog twee andere woorden genoemd die achter naamwoorden gezet worden: *toe* en *af*. Het eerste 'Nazetsel' kan in drie gevallen gebruikt worden. Ten eerste samen met het voorzetsel *tot* - '*Tot deezen tyt toe*' (1706: 254)[84] -, ten tweede in combinatie met *Ten* en *Ter* - '*Ten wortel Toe uitgerukt*' (1706: 313) - en ten slotte, evenals '*Af*' en '*Mede*' (1706: 311), na de woorden '*Waer, Hier, Daer*, en het verkorte *'Er*' (1706: 312).[85] Het 'Nazetsel' *Af* kan daarnaast ook bij het voorzetsel *van* voorkomen: '*Van die uure af*' (1706: 254).

Uit het woord *andere* in de zinsnede '*Toe* en *Af*, die, gelyk de andere Voorzetsels, in de Samenzettinge van zommige Werkwoorden worden gebruikt' (1706: 254) kan worden opgemaakt dat *toe* en *af* voor Moonen eveneens voorzetsels zijn.[86] Dat Moonen niet goed wist tot welke woordsoort hij *af* en *toe* moest rekenen, blijkt op de bladzijden 311-312 van de *Nederduitsche spraekkunst*, waar hij schreef: '*Af, Mede, Toe*, wel geene Voorzetselen, maer in de plaetse der Voorzetselen, *Van, Met, Tot*'. Het feit dat *toe* en *af* nooit vóór naamwoorden verschijnen en daarom moeilijk *voor*zetsels genoemd kunnen worden, heeft er vermoedelijk toe bijgedragen dat ze ontbreken in de uitputtende opsomming van voorzetsels op pagina 253.

Donatus heeft er in zijn *Ars Major* op gewezen dat preposities gepaard gaan met naamvallen (Dibbets 1995: 306). Ook Moonen heeft in zijn definitie van deze

81 Toch heeft Moonen niet alle woorden die hij in zijn grammatica als voorzetsel erkend heeft, in deze lijst opgenomen. De opsomming kan aangevuld worden met *beneden, volgens*, de nevenvormen *beneffens, neffens* (1706: 306) en *halve* (1706: 309).

82 Als 'Nazetsel' komt het voor in combinatie met een voorzetsel - '*Van moeders lichaeme aen*' (1706: 254) -, achter woorden als *herwaert, derwaert, stêwaert, strandewaert* en na de bijwoorden van plaats *achter, boven, onder, voor* (bijvoorbeeld '*Ida* [...] *staet Achter Aen*' (1706: 309).

83 Het woord *Voorby* toont aan dat niet alleen 'Enkele' - zoals Schaars (1988: 342) beweerd heeft - maar ook 'Samengezette' voorzetsels als nazetsels kunnen optreden.

84 Vgl. Moonen 1706: 307: 'het Voorzetsel *Tot*, dikwyls gepaert met het Nazetsel *Toe*'. Vgl. Sewel 1708: 197: '*Tót den grond toe*'.

85 Vgl. Sewel 1708: 185: 'Evenwel wordt het woordtje *Toe* somtyds op zichzelven gebruykt, als *Hy bewoog 'er my toe*'.

86 Vgl. Moonen 1706: 254: 'door byeenvoeging der twee Voor- en Nazetselen *Af* en *Aen*'. Omdat hij *aen* eerder expliciet heeft aangeduid als voorzetsel en als nazetsel, kan op basis van het bovenstaande mijns inziens alleen geconcludeerd worden dat ook *af* én voor- én nazetsel is.

woordsoort opgemerkt dat voorzetsels de naamwoorden waar ze voor - of soms achter - geplaatst worden ‘in hunne Naemvallen beheerschen’. In deze eigenschap, die hij heeft uitgewerkt in het tweeënveertigste hoofdstuk van zijn spraakkunst, lijkt voor Moonen het onderscheid tus-

sen voorzetsel en bijwoord te liggen.[87] De zogeheten ‘Beheersching der Voorzetselen’ kan drieërlei zijn:

> eenige beheerschen den Neemer of zesden Naemval; andere den Aenklaeger; en zommige weder beide Naemvallen.
> (1706: 305)

De daaropvolgende voorbeelden laten zien dat de overgrote meerderheid ‘den Aenklaeger’ of vierde naamval regeert. Vier voorzetsels beheersen ‘den Neemer’ of zesde naamval (*met, van, uit, zonder*), terwijl *in* en *voor* naargelang de betekenis een naamwoord in de vierde of zesde naamval bij zich hebben.[88] Een vreemde eend in de bijt is *halve*. Niet zozeer omdat dit woord volgt op het substantivum dat het regeert, als wel omdat dat zelfstandig naamwoord ‘in het Tweede Geval des Eenvouwigen Getals’ staat (*ouderdoms halve, lofs halve*). En dat is een casus die ‘geenen Voorzetselen eigen is’ (1706: 309).

Aan het gegeven dat voorzetsels naamvallen regeren, heeft Sewel niet veel aandacht geschonken. Het enige wat hij erover heeft meegedeeld, is: ‘De VOORZETSELS neemen gemeenlyk eenen *Accusativus* óf *Ablativus* by zich’, waarna zestien voorbeelden volgen (1708: 197). Welke preposities een vierde naamval, welke een zesde en welke eventueel beide naamvallen regeren, heeft Sewel niet expliciet vermeld.

Zoals we hierboven gezien hebben, heeft Ten Kate er in zijn definitie van de voorzetsels op gewezen dat preposities ‘eene verbuiging' van *Casus* begeeren’ van de naamwoorden of voornaamwoorden waar ze bij geplaatst worden (1723, I: 323). Binnen de bespreking ‘Van de Verbuigsaemheid der Naemwoorden’ blijkt uit de gegeven voorbeelden dat voorzetsels de ablativus, de accusativus - de grootste groep - of beide regeren. Ten Kate heeft gesignaleerd dat het ‘eertijds’ gangbaar was bij de voorzetsels ‘*Binnen*[89] en *Buiten*’[90] en *Buiten*’ een genitivus te plaatsen (‘als toebehoorende’). Vandaar dat er nog gesproken wordt van ‘BINNEN en BUITEN 'S HUIS’ (Ten Kate 1723, I: 326).

Op pagina 512 van de *Proeve* heeft Huydecoper duidelijk gemaakt dat voor hem *behalve ik* absoluut niet door de beugel kon: het is ‘volkomen strydig met alle de gronden der Letterkunst, konnende noit een *Praepositio*, of Voorzetsel, geschikt worden met een' *Casus Nominativus*, of Eersten Naamval, in Duitsch zo weinig als in Latyn’. De vraag rijst nu welke naamval(len) preposities dan wèl regeren. Uit het feit dat Huydecoper ten aanzien van *behalve* met instemming verwijst naar Moonens spraakkunst, waarin dat woord bij de voorzetsels ingedeeld wordt die een accusativus vereisen, mogen we afleiden dat preposities voor Huydecoper in ieder geval de vierde naamval beheersen.

87 Vgl. Moonen 1706: 308: ‘Wanneer de Voorzetsels *Achter, Boven, Onder, Voor*, zonder eenen Beheerschten Naemval, of liever als Bywoorden van Plaetse in eene rede gestelt worden’. Vgl. Dibbets 1995: 311.

88 Vgl. Moonen 1706: 306-307: ‘*In* eischt den Neemer, wanneer het de rust in eene plaetse te kennen geeft; den Aenklaeger, wanneer het de beweeging en komste tot eene plaets en zaek, of ook tot eenen staet uitdrukt. [...] *Voor* eischt den Aenklaeger, wanneer de eerderheit van tyt of voorgang in eene plaetse daer door wordt uitgedrukt; anderszins altyt den Neemer’.

89 Vgl. *MHW*, p. 99: ‘Voorz. met dat. en gen.’.

90 Vgl. *MHW*, p. 122: ‘Voorz. met den dat. en acc., soms met den gen.’.

Een van de indelingscriteria die Moonen gehanteerd heeft ten aanzien van de voorzetsels, is het accidens figura. De meeste prepositie zijn '*Enkel*', enkele zijn '*Samengezet*' (1706: 253). Moonens voorbeelden wijzen uit dat het onderscheid niet gestoeld is op het aantal lettergrepen: *omtrent, nevens, sedert* maken namelijk ook deel uit van de '*Enkele*' voorzetsels (1706: 253-254). Tot de '*Samengezette*' voorzetsels behoren zeven woorden: *rontom, voorby, behalve, benevens, boven, binnen, buiten*. Bij de laatste vijf bestaat het eer-

ste deel van de ‘Samenzetting’ volgens Moonen uit het ‘Onscheidbaere woordeken’ *be-*. Dat is duidelijk te zien bij *behalve* en *benevens*, maar minder goed bij de drie andere. Volgens Moonen zijn de voorzetsels *boven, binnen, buiten* ‘als uit het onscheidbaere *Be* en het Hoogduitsche *Oben*, en *In* en *Uit* samengesmolten’ (1706: 254).

Ten Kate heeft de ‘*Afscheidelijke Voorzetsels*’ (1723, I: 536) onderverdeeld in voorzetsels die ‘tweesilbig’ (‘tweelettergrepig’) zijn, en ‘Enkelsilbige, die ook allermeest te pas komen’ (1723, I: 537). Deze indeling is in tegenstelling tot die van Moonen wèl gebaseerd op het aantal lettergrepen waaruit een voorzetsel bestaat. Een ander verschil met Moonens verdeling is dat Ten Kates onderscheid alleen betrekking heeft op de ‘Separabiles’, terwijl Moonens classificatie voor alle voorzetsels geldt.

7.9.3 Afzonderlijke voorzetsels

In verspreide aantekeningen van de *Proeve* is Huydecoper ingegaan op het gebruik en/of de betekenis van wat hij voorzetsels noemt; zij worden hieronder in alfabetische volgorde besproken. Het zal opvallen dat de omvang van deze bespreking van voorzetsel tot voorzetsel verschilt. Soms heeft Huydecoper uitgebreid stilgestaan bij de gebruiksmogelijkheden van een voorzetsel, dan weer komen we op basis van gegevens uit de *Proeve* slechts te weten dat een bepaald woord tot de woordsoort ‘voorzetsels’ gerekend moet worden. In voetnoten is steeds aangegeven waar relevante informatie over de betreffende voorzetsels kan worden gevonden in de grammaticale geschriften van Moonen, Sewel en Ten Kate.

1. **aan**[91]

Al op grond van de aantekening die Huydecoper op bladzijde 19 heeft gemaakt bij vers 168 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘En aen zyn' eigen haert niet veiligh van den gast’ -, kunnen we gevoeglijk aannemen dat *aan* voor hem een ‘Voorzetsel’ is.[92] Expliciet heeft Huydecoper daarvan pas blijk gegeven op bladzijde 392: ‘het Voortzetsel [sic] AEN’. Op deze en op de volgende pagina van de *Proeve* heeft hij voorbeelden gegeven van voorzetsels die zodanig geplaatst zijn ‘dat 'er in de gansche redeneering geen woord te vinden is, waarmede het vereenigd en te saamen gevoegd kan worden’. Uit de voorbeelden (*waarin, daarvan*) blijkt dat Huydecoper hier het oog had op wat wij tegenwoordig voornaamwoordelijke bijwoorden noemen. Voor hem bestonden dergelijke woorden uit een combinatie van een ‘Voornaamwoord’ en een ‘Voorzetsel’ (vgl. 1730: 469). Vandaar dat ik de ‘voornaamwoordelijke bijwoorden’ behandeld heb bij de pronomina (zie 7.4.8.12 e.v.).

Verderop in de *Proeve* wordt *aan* nogmaals ter sprake gebracht:

> Dit Voorzetsel komt overeen met het Latynsche AD, *Naar, Tot*, of *Aan:* doch wordt, aan het hoofd van een Werkwoord, zelden *Aan*, doorgaands *Toe* verduitscht.

91 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184.

92 Vgl. 1730: 19: ‘aanmerkelyk is deeze verwisseling van het Voorzetsel *veiligh* VAN, en VOOR. zo spreekt hy ook’, waarna voorbeelden volgen van een verwisseling tussen *met* en *aen*, en tussen *aan* en *op*.

(1730: 546)

Als voorbeelden van de zeldzame gevallen waarbij het Latijnse *ad* in het Nederlands niet door het gebruikelijke *toe* wordt weergegeven, heeft Huydecoper '*aan-schouwen, aan-spreeken, aan-bidden*' genoemd. Het zijn equivalenten van de Latijnse werkwoorden '*Ad-spicere, Ad-loqui, Ad-orare*: dat is eigelyk, *zien* NAAR, en *spreeken, bidden* TOT *iemand*'.

Het zal uit deze voorbeelden duidelijk geworden zijn dat ‘Voorzetsel’ in de gegeven aanhaling niet de huidige betekenis heeft, maar moet worden opgevat als ‘voorvoegsel’.[93]

Analoog aan werkwoorden als *aanschouwen* hebben de belangrijkste Nederlandse dichters het gebruik van *aan* uitgebreid tot:

> alle Werkwoorden, aanduidende een werk, dat geschiedt, met de *Oogen* op iemand gevestigd. want het zyn de Oogen, met de welken men *Aanschouwt, Aanziet;* waarvan ook dit voorzetsel volstandig gebleeven is in *Aangezigt* en *Aanschyn:* want *tot* dat gedeelte wendtmen zyn oogen, alsmen iemand *Aanschouwt*.
> (1730: 546)

Om die reden is een werkwoord dat begint met het ‘Voorzetsel’ *aan* te verkiezen boven de variant waarbij *toe* ‘aan het hoofd’ staat (1730: 546). Met name in het werk van Vondel heeft Huydecoper talrijke voorbeelden gevonden van *aan* als prefix.[94]

Huydecopers kritiek op regel 974 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘O goon, aenschoutge om hoogh alle onze elenden aen’ - bestaat hierin dat in dit vers ‘zekerlyk eens *aen* overvloedig’ is (1730: 561).[95] Toch is het dubbel uitdrukken van een ‘Voorzetsel’ - in de tweede druk spreekt Huydecoper, onder verwijzing naar Reizius' *Belga Graecissans*, van ‘*Pleonasmus*’ (1788: 293)[96] - niet te allen tijde af te keuren; het kan als stijlmiddel aangewend worden om een zaak ‘krachtiger’ uit te drukken:

> Wanneer het Voorzetsel van een' byzonderen nadruk is, wordt het zeer wel tweemaalen uitgedrukt, te weeten, eens voor het Naamwoord, en eens aan het hoofd van 't Werkwoord
> (1730: 562)

De op deze wijze door Huydecoper verbeterde versie van vers 760 van het zesde boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘AEN *'t lichaem* AEN-*hechten*’ - laat zien dat volgens onze huidige opvattingen ‘Voorzetsel’ hier op twee verschillende manieren benoemd zou moeten worden: de eerste keer als ‘voorzetsel’, de tweede maal als ‘voorvoegsel’.[97] Of, om in Ten Kates termen te spreken, eerst als ‘Scheidelijk’ en vervolgens als ‘Toevallig-Onafscheidelijk’ voorzetsel.

93 Indien een dergelijk prefix zelfstandig voorkomt, spreken we tegenwoordig van een bijwoord of voorzetsel (vgl. Van den Toorn 1982: 205).

94 Vgl. 1730: 546: ‘Vondel maakt doorgaands een keurelyk gebruik van dit Voorzetsel AAN; plaatsende het zelve op eene zonderlinge wyze aan het hoofd van verscheidene werkwoorden’ en 1730: 547: ‘Niemand onzer Dichteren heeft de kracht van dit *Aan* beter begreepen, en 'er zich meer van gediend, dan Vondel’. Voorbeelden van het werkwoord ‘*Aanlachen* in plaatse van het gemeene *Toelachen*’ zijn te vinden op bladzijde 576 en 577 van de *Proeve*.

95 Over de versregel ‘*Waer*-IN *men ommetrek en zweemssel* IN *ziet zwieren*’ is hij evenmin verrukt: ‘dit laatste komt dikwils voor by dichters van minder rang’ (1730: 561).

96 Michels (1935: 111) zegt dat er sprake is van een contaminatie van *aenschoutge* en *schoutge aen*.

97 Dit geldt ook voor de andere voorbeelden die Huydecoper gegeven heeft van een correcte herhaling van het ‘Voorzetsel’: ‘UIT-*gewischt* UIT *het boek des Levens*’ (Vollenhove), ‘*ende*

2. **behalve**[98]

In de eerste gedrukte spraakkunst van het Nederlands, de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584: 66), wordt *behalven* tot de voorzetsels (‘Voorzettinghen’) gerekend. Tot in het begin van de achttiende eeuw bestaat over de status van dit woord tussen de taalkundigen geen verschil van mening. Sewel (1708: 183) is de eerste die in zijn spraakkunst *behalve* niet alleen beschouwd heeft als een voorzetsel, maar het woord ook ingedeeld heeft bij de (‘UYTZONDERENDE’) ‘Tzamenvoegselen’ (Komen 1994: 201).

Huydecoper vond het ‘zeer kwaalyk’ dat Vondel in vers 707 van het twaalfde boek van de *Herscheppinge behalve ik* had geschreven. Dit kon bij hem geen genade vinden omdat

ick sal zenuwen op *u leggen, ende vleesch* OP *u doen* OP-*komen*’ en ‘*die gestadigh* DOOR *'t lant* DOOR-*gaen*’ (Statenvertaling).

98 Vgl. Moonen 1706: 253-254; Sewel 1708: 184.

het volgens hem in het Nederlands niet mogelijk is dat een voorzetsel gevolgd wordt door een woord in de eerste naamval. Het uitgangspunt vormde voor Huydecoper dus de taalwet en niet het gebruik. Interessant is het dat hij naar aanleiding van het onderhavige vers een parallel heeft getrokken met het Latijn:

> in 't Latyn zegtmen altyd *praeter* ME, noit *praeter* EGO: ook in het Duitsch altyd *buiten* MY, en *boven* MY; noit *buiten* IK, of *boven* IK: enz. om wat reden dan *behalve* IK, en niet *behalve* MY? Om kort te gaan*;* wy houden dit laatste alleen voor goed; het andere, *behalve ik*, volkomen strydig met alle de gronden der Letterkunst, konnende noit een *Praepositio*, of Voorzetsel, geschikt worden met een' *Casus Nominativus*, of Eersten Naamval, in Duitsch zo weinig als in Latyn.
> (1730: 512)

Om zijn bewering te staven heeft Huydecoper uit het werk van geachte schrijvers (‘de geleerde J. van Broekhuizen’, ‘de Taalkundige J. Vollenhove’ en ‘de Rederykers van Loo 1539’, als vertegenwoordigers van de ‘Ouden’) drie voorbeelden gegeven van *behalve(n)* met een andere dan de eerste naamval: ‘Behalven U’, ‘behalve MY’, ‘behalven MY’. Tot slot heeft Huydecoper zich nog beroepen op Moonen, die in zijn spraakkunst *behalve* gerekend heeft tot de voorzetsels ‘die den Vierden Naamval beheerschen’ (1730: 512).[99]

In een voetnoot bij de tweede druk van de *Proeve* heeft Nicolaas Hinlópen met voorbeelden uit de Ouden aangetekend dat het voorzetsel *zonder* met een eerste naamval voorkomt en dat *behalve* in de Statenvertaling zowel de eerste als de vierde naamval regeert. Aan het eind van deze noot blijkt Hinlópen in tegenstelling tot Huydecoper het gebruik van *behalve* met een eerste naamval niet af te keuren. Dat *behalve* vrijwel uitsluitend een vierde naamval bij zich heeft, is volgens Hinlópen toe te schrijven aan de invloed van enkele ‘taalkundigen <grammatici, mensen die hun taal goed beheersen>’ die omstreeks het midden van de zestiende eeuw leefden:

> *Behalven* wordt ook voor *uitgenomen* gebruikt, en misschien heeft het gebruik van *behalven*, met een eersten naamval, de taalkundigen van KILIAANS tijd daartoe gebragt, om *behalven* te myden, en *uitgenomen*, ingevalle daar geen vierde naamval kon vallen, te gebruiken[100]
> (1788: 162)

3. **boven**[101]

De verzen 71-72 van het zevende boek van Vondels *Herscheppinge* bevatten onder meer de volgende tekst:

> en kan hy andren meer // Beminnen boven my?

De betekenis van ‘het Voorzetsel *boven*’ in het bovenstaande citaat is volgens Huydecoper afhankelijk van het woord waarmee *meer* in de zin verbonden wordt.

99 Moonen (1706: 306) schreef: ‘Deeze volgende beheerschen den Aenklaeger; [...] *Behalve*’.
100 Vgl. Komen 1994: 220.
101 Vgl. Moonen 1706: 254; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723, I: 326.

Als *meer* bij *anderen* behoort ‘dan is 't volgende *boven* zo veel als *behalve*’ (1730: 337). Vondels tekst moet dan geïnterpreteerd worden als:

> kan hy, behalve my, meer anderen beminnen?[102]
> (1730: 337)

Daarnaast kan *meer* ook beschouwd worden als een bepaling bij *beminnen*. In dat geval ‘schynt *boven* zo veel te zyn als *dan*’:

> en kan hy anderen beminnen meer dan my?
> (1730: 337)

De constructie waarbij een comparativus gevolgd werd door *boven*, was ‘voorheenen’ niet ongebruikelijk, wat Huydecoper illustreert met één voorbeeld uit een manuscript uit 1476.[103] Desondanks blijkt hij er de voorkeur aan te geven *boven* vooraf te laten gaan door

102 Deze interpretatie wordt door Michels (1934: 622) verworpen.
103 In de tweede druk is het aantal voorbeelden van het gebruik van *boven* aanzienlijk uitgebreid.

een stellende trap: ‘nu zegtmen beter ZOET *boven honig*’ in plaats van *zoeter boven honig* (1730: 337).[104]

Zie ook het eerste citaat in 2. **behalve**

4. **buiten**[105]

Zie de eerste aanhaling in 2. **behalve**

5. **door**[106]

Zie 1. **aan**.

6. **in**[107]

Naar aanleiding van vers 902 van het tiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘En gy waert d'eenige, waermede ik wensch te trouwen’ - heeft Huydecoper aandacht geschonken aan woorden die tegenwoordig voornaamwoordelijke bijwoorden genoemd worden. Tot voorbeeld van ‘Voorzetsels’ die het tweede lid daarvan vormen, strekken onder andere *in, meê, om* (1730: 469). Op pagina 604 van de *Proeve* spreekt Huydecoper eveneens van ‘het voorzetsel IN’.

Zie ook 1. **aan** en 16. **toe**.

7. **mede**[108]

Moonen heeft erop gewezen dat na de woorden ‘*Waer, Hier, Daer*, en het verkorte *'Er*’ niet de voorzetsels *van, met, tot*, maar ‘*Af, Mede, Toe*’ gevoegd worden, waarbij hij opgemerkt heeft dat de laatste drie ‘wel geene Voorzetselen’ zijn (1706: 311-312).

Anders dan Moonen heeft Huydecoper *mede* wel als een voorzetsel opgevat: ‘de Voorzetsels *om, meê, in*’ (1730: 469; zie ook 6. **in**).

8. **met**[109]

Uit de onderstaande passage blijkt dat Huydecoper *met* als een voorzetsel beschouwde:[110]

> na een *Praepositio*, of Voorzetsel, mag het *Demonstrativum* worden verzweegen, als 'er het *Relativum* aanstonds op volgt. zo zegtmen, *ik lach met die my haat*, d.i. *met hem*, of, *met den geenen, die my haat*.[111]

104 Vgl. *WNT* III, i, 828, s.v. boven, 20 c, β waar naar deze aantekening - in de tweede druk - verwezen wordt, waarna men vermeldt: ‘Vooral in de 16de eeuw werd eene eigenschap die in hoogen graad aanwezig is uitgedrukt door bij het bnw. eene bepaling te voegen, bestaande uit *boven*, gevolgd door den naam van iets dat die eigenschap in hooge mate bezit’.

105 Vgl. Moonen 1706: 254; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723,I: 326.

106 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723,I: 326.

107 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723,I: 491.

108 Noch in Moonen 1706 noch in Sewel 1708 is *mede* te vinden in het hoofdstuk over de voorzetsels; Ten Kate 1723,I: 491.

109 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184.

110 Vgl. 1. **aan**.

111 Vgl. 1730: 542 waar Huydecoper naar aanleiding van de versregels 227-228 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘[...] vaere ik niet veel liever door de vloeden // Met helt Eneas dan Ulisses [...]’ - heeft gesteld: ‘Het uitlaaten der

(1730: 391)

9. **na / naar**[112]

Over het gebruik van de voorzetsels *na* en *naar* bestond in het zeventiende-eeuwse taalgebruik geen uniformiteit. Ook de grammatici verschilden op dit punt onderling van mening (zie Dibbets 1991a: 58-59). In de *Nederduitsche spraekkunst* heeft Moonen (1706: 253)

Voorzetsels, t.w. voor een *tweede* Naamwoord, is vry gemeen, en dikwils eene oorzaak van dubbelzinnigheid'.

112 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723,I: 326.

na bij de ‘Tydelyke’ en *naer* bij de ‘Oirzaeklyke’ voorzetsels ingedeeld.[113] Afgezien van een definitie bevat het hoofdstuk ‘*Van de* VOORZETSELEN’ uit Sewels *Nederduytsche spraakkonst* weinig meer dan een opsomming van woorden die van deze woordsoort deel uitmaken. In tegenstelling tot Moonen heeft Sewel ten aanzien van de preposities geen betekeniscategorieën onderscheiden. Wel heeft hij aan het slot van het grammaticaonderdeel spelling door middel van voorbeeldzinnen onder andere het verschil in gebruik tussen *naa, naar, na (toe)* proberen duidelijk te maken.[114] Om aan te geven dat iets in de tijd volgt op een bepaalde periode of gebeurtenis, schrijft Sewel *naa* voor: ‘Naa *verloop van jaaren*’. Het voorzetsel *Naar* betekent ‘volgens, overeenkomstig’: ‘naar *myn oordeel*’, terwijl *na (toe)* een zekere richting uitdrukt: ‘na *de stad toe*’ (1708: 33).[115] Dat het onderscheid tussen *na - naa - naar* geschoeid is op de leest van de Latijnse trits *ad - post - secundum*, lijkt mij niet onaannemelijk.

Op bladzijde 10 van de *Proeve* heeft Huydecoper naar aanleiding van vers 104 van het eerste boek van de *Herscheppinge* - ‘Dewyl een ieder dier na d'aerde ziet in 't slyk’ - opgemerkt dat Vondel in die regel niet ‘na’ maar ‘naer’ had moeten schrijven: ‘zulks eischt de taal, en Vondel zelf, die hier zich zelven moet verbeteren’.[116] In het treurspel *Lucifer* had de zeventiende-eeuwse dichter namelijk ‘NAER *hunne voeten zien*’ gebezigd (1730: 10).[117] Bij het doorlezen van de drukproeven zal Huydecoper beseft hebben dat uit deze woorden voor lang niet iedereen duidelijk zal zijn geworden waarin *na* van *naer* verschilt, want in de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ heeft hij het onderscheid tussen beide voorzetsels opnieuw aan de orde gesteld, waarbij hij het Latijn te hulp geroepen heeft: ‘NAAR, is in 't Latyn *Ad*[118] en *Secundum*: NA, of zo anderen willen, NAA,[119] is *Post* en *Propè*’ (1730: 619). Dit onderscheid, aldus De Jager (1835: 63), ‘schijnt het eerst ingevoerd door HUYDECOPER, die wel meer voor zulke onderscheidingen was’.[120]

113 Vgl. de voorbeelden in het tweeënveertigste hoofdstuk: ‘*Na eenen dagh*; *Naer zyne kroon*’ (1706: 306) en ‘*luistert nu hier Na*; voor, *Na deeze rede*; *dat 'er het bosch Naer luistere*; voor, *Naer het zingen*; *waer Naer gy verlangde*; voor, *Naer welke zegestaetsi*’ (1706: 310). Gelet op de daaropvolgende voorbeelden zal het voorzetsel *na* in ‘luistert nu hier Na’ een temporeel aspect uitdrukken.

114 Vgl. Sewel 1708: 33: ‘Hoewel nu de eygenschap der Letteren overal behoort waargenomen te worden, evenwel zyn 'er gevallen, daar men tót onderscheydinge van de betékenisse der woorden, wel een letter in de spellinge mag, ja, om de eygenschap van 't woord, moet veranderen’.

115 Sewel heeft daarnaast voorbeelden gegeven van het gebruik van *nâ*: ‘*nergens* nâ *zo veel*; *op verre* nâ *niet*; *Zy neemt die zaak heel* nâ; *Hy komt 'er* nâ *aan toe*’ (1708: 33). Vermoedelijk heeft Sewel met de circumflex een onderscheid willen aanbrengen tussen het voorzetsel *na (toe)* en het bijwoord *na* (vgl. 1708: 182).

116 Vondels handschrift blijkt Huydecoper hierin gelijk te geven (Michels 1934: 407).

117 Vgl. 1730: 243: ‘*Naer* heb ik hier doen drukken voor *Na*, gelyk 'er te vooren geleezen werdt, volkomen tegens Vondels gewoonte’. Inderdaad blijkt het handschrift van Vondel ook op deze plaats *naer* te hebben (Van Lelyveld 1784: 75).

118 Vgl. 1730: 546: ‘Dit Voorzetsel komt overeen met het Latynsche AD, *Naar, Tot*’. Vgl. 1. **aan**.

119 Sewel 1708: 33 & 184; vgl. Ten Kate 1723,I: 326: ‘*nae* HEM’.

120 Vgl. *WNT* IX, 1309, s.v. na en *WNT* IX, 1380, s.v. naar (II).

Van Lelyveld heeft zich niet onvoorwaardelijk op het gezag van Huydecoper verlaten, maar zelf een onderzoek ingesteld naar het onderscheid tussen *na* en *naar*. De bevindingen daarvan heeft hij in een noot gepubliceerd in de tweede druk van de *Proeve*:

> By alle de ouden vinden wy *naar* en *na*, door elkander gebezigd, hebbende alleen de welluidendheid of hun dialect daarin gevolgd.[121] [...]. De overzetters van den *Staten Bybel* gebruiken NA

121 Ook De Jager (1835: 61) is tot de bevinding gekomen dat het tegenwoordige onderscheid tussen *na* en *naar* 'geheel willekeurig [is], en noch op de afleiding, noch op het eenparige gebruik der schrijveren gegrond'. Vgl. *MNW* IV, 2046, s.v. na: 'In dezelfde beteekenissen als n a komt mnl. n a e r voor', *MNW* IV, 2096, s.v. naer en Heestermans 1979: 34-43, m.n. 35 en 37.

> voor *post*, en veelal NAE voor *ad* en *secundum*, doch nergens NAER [...]. VONDEL schijnt de eerste geweest te zijn, die het boven opgegeven onderscheid tussen NA en NAAR, doorgaands, in acht genomen heeft; 't welk tegenwoordig by onze naauwkeurigste Schryvers gevolgd wordt. (1782: 29)

Vreemd genoeg lijken *na* en *naar* voor Hinlópen twee varianten van één voorzetsel te zijn. Dit kan althans worden afgeleid uit de woorden: 'Men verwarre hier niet mede een ander gebruik, daar 't zelfde voorzetsel wel herhaald wordt, maar tot onderscheidene woorden gebracht moet worden' en de daaropvolgende voorbeeldzin '*En volgt* NAER *Ostie Lucijn, de Raetsvrouw*, NA' (1788: 291). Voor Hinlópen vormen *na* en *naer* ''t zelfde voorzetsel'; *naer* en *na* hebben in de voorbeeldzin betrekking op twee verschillende woorden: *naer* op *Ostie* en *na* - als deel van het werkwoord *navolgen* - op *Lucijn*.

10. **om**[122]
zie 6. **in**.

11. **onder**[123]
In een aanmerking over de zogenaamde 'Rust' in zesvoetige verzen (1730: 610-618) heeft Huydecoper geschreven dat deze rust weggenomen kan worden door 'de Voorzetsels ONDER, ZONDER, OVER, enz.' (1730: 612).

12. **op**[124]
Op bladzijde 450 van de *Proeve* heeft Huydecoper *op* uitdrukkelijk aangemerkt als een prepositie: 'het Voorzetsel *Op*', dat volgens hem het eerste deel is van het werkwoord *offeren*. Zie ook 1. **aan**.

13. **open**
Zie 6. **in**.
Bij vers 559 van het veertiende boek van de vertaalde *Herscheppinge* - 'Den boezem openkrabt: zy gaet zich noch versteeken' - heeft Huydecoper aangetekend dat Vondel '*open*, gevoegd voor een werkwoord, dikwils verkort tot *op*' (1730: 549). Hinlópen heeft hiervan in het oeuvre van Vondel nog andere voorbeelden opgespoord (1788: 258-259).[125]

14. **over**[126]
zie 11. **onder**.

15. **te**
Zie 7.9.2.

122 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184; Ten Kate 1723,I: 326.
123 Vgl. Moonen 1706: 254; Sewel 1708: 184.
124 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 184.
125 Vgl. *WNT* XI, 529, s.v. open (I), II: 'Naast vele ww. met *Open-* vindt men in gebruik samenstellingen met *Op-* in dezelfde beteekenis'. Zie ook *WNT* XI, 329, s.v. op III, II, D, ii.
126 Vgl. Moonen 1706: 254; Sewel 1708: 184.

16. **toe**
Zie 7.9.2 en 6. **in**.

17. **tot**
Zie 7.9.2.

18. **uit**[127]

127 Vgl. Moonen 1706: 253; Ten Kate 1723,I: 491.

In de *Proeve* heeft Huydecoper op diverse plaatsen *uit* als een voorzetsel bestempeld.[128]

Op bladzijde 113 van de *Proeve* lezen we: ‘Vondel gebruikt dit voorzetzel *uit* veelmaalen *absolute*, om den oorsprong of herkomst van iets te kennen te geeven’, waaraan Huydecoper in de ‘Byvoegsels en verbeteringen’ toegevoegd heeft dat ‘de Latynen’ op deze wijze ‘het Voorzetsel *ab*’ gebruiken (1730: 622). Wat heeft Huydecoper bedoeld met ‘*absolute*’? Uit de gegeven voorbeelden - ‘uit dat geweste’, ‘uit Kolchos landen’, ‘uit goddelyken stam’, ‘uit 's hemels trans’, ‘uit Meonie’ (1730: 113-114) - zouden we kunnen besluiten dat hij met de term ‘absoluut’ heeft willen aangeven dat *uit* geen deel uitmaakt van een samengesteld werkwoord.

Vergelijk 1. **aan** en 6. **in**.

19. **van**[129]

Zowel op pagina 19 (‘het Voorzetsel [...] VAN’) als pagina 181 (‘de voorzetsels *uit* en *van*’) van de *Proeve* wordt *van* expliciet bij de preposities geteld.

Over dit voorzetsel heeft Huydecoper op bladzijde 169 van de *Proeve* terloops opgemerkt, ‘dat in de tegenwoordige taal, *van* niet anders dan een' *Ablativus* schynt te beheerschen’.

20. **voor**[130]

Huydecoper heeft *voor* op bladzijde 19 met de technische term ‘Voorzetsel’ benoemd.

21. **zonder**[131]

zie 11. **onder**.

7.9.4 Tot besluit

Aan het begin van de achttiende eeuw verstond men onder de term ‘voorzetsel’ niet precies hetzelfde als tegenwoordig. De grammatici rekenden er niet alleen de woorden toe die wij nog steeds aanduiden met ‘voorzetsels’, ook ‘voorvoegsels’ begrepen zij daaronder. Deze opvatting, die al uit de klassieke oudheid dateert, komen we ook bij Huydecoper tegen.

Op diverse plaatsen in de *Proeve* is Huydecoper ingegaan op het gebruik van voorzetsels, in beide hierboven genoemde betekenissen. De meeste van deze aantekeningen hebben geen betrekking op wat in de grammatica's uit die tijd werd behandeld bij de bespreking van de voorzetsels. Een enkele maal blijkt dit wel het geval te zijn. Zo is het volgens Huydecoper volkomen in strijd met de regels van de grammatica dat voorzetsels werden gevolgd door een woord in de eerste naamval, wat hij naar aanleiding van de door Vondel gebruikte woordcombinatie *behalve ik*

128 Vgl. 1730: 84: ‘dat eene voorzetsel UIT’, 1730: 181: ‘de Voorzetsels *uit* en *van*’ en 1730: 542 waar Huydecoper na de opmerking ‘Het uitlaaten der Voorzetsels, t.w. voor een *tweede* Naamwoord, is vry gemeen’ een voorbeeld gegeven heeft van het weglaten van *uit* (vgl. 9. **met**).

129 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 185; Ten Kate 1723,I: 491.

130 Vgl. Moonen 1706: 253; Sewel 1708: 185; Ten Kate 1723,I: 491.

131 Vgl. Moonen 1706: 253-254; Sewel 1708: 185; Ten Kate 1723,I: 491.

heeft verwoord. Het onderscheid tussen de voorzetsels *na* en *naar* was een onderwerp waar Huydecoper aandacht voor heeft gevraagd omdat de overeenkomst in klank en vorm ervoor zorgde dat veel taalgebruikers bij het gebruik van deze voorzetsels fouten maakten.

7.10 Tussenwerpsel

7.10.1 Definitie - omschrijving

Moonen heeft in zijn *Nederduitsche spraekkunst* de volgende definitie gegeven van interjecties, die door hem 'Tusschenwerpingen' genoemd zijn:[132]

> De *Tusschenwerpingen* zyn Onbuigzaeme Woorden, die, eigentlyk de rede niet te hulpe koomende, eenen vollen zin door zich zelfs uitmaeken; en worden dus genoemt, om dat zy, tusschen en in eene rede geworpen, tot de uitdrukking der hartstoghten van den spreekenden dienen.
> (1706: 255)

Bij het definiëren van deze woordsoort heeft Moonen zich bediend van drie criteria. Een morfologisch kenmerk van de tussenwerpsels is dat ze 'Onbuigzaeme Woorden' zijn; een syntactische karakteristiek is dat ze 'tusschen en in eene rede geworpen' worden; semantisch gezien vormen ze 'de uitdrukking der hartstoghten van den spreekenden'. De opmerking dat ze 'eigentlyk de rede niet te hulpe koomende, eenen vollen zin door zich zelfs uitmaeken', kan zowel syntactisch als semantisch zijn. Moonens definitie lijkt, met enkele kleine wijzigingen, overgenomen te zijn uit het *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* (1649) van Allardus Kók (Schaars 1988: 346).[133]

Sewel heeft het hoofdstuk over het 'Tusschenwerpsel'[134] - of de 'Interjectio' (1708: 37) - geopend met de volgende woorden:

> Een *Tusschenwerpsel* is een onbuygelyk woord dat uyt zich zelven eenen zin uytmaakt, en zo genoemd wordt omdat men het tusschen de reede inwerpt, tót uytdrukkinge eener hartstógt
> (1708: 185)

Wat woordkeus betreft zijn er kleine verschillen aan te wijzen tussen Moonen en Sewel, maar inhoudelijk stemmen de definities van de twee grammatici - Moonens 'eigentlyk de rede niet te hulpe koomende' daargelaten - volledig overeen.

132 In Plantijns *Thesaurus Teutonicae linguae* (1573) is het woord *tusschenwerpinge* al opgetekend; in de Nederlandse grammatica is de term pas aangetroffen in Henry Hexhams 'An English grammar - Een Engelsche grammatica', opgenomen in zijn *A copious English and Netherduytch dictionarie* uit 1647 (Dibbets 1995: 325).

133 In Kóks triviumgrammatica wordt de volgende definitie gegeven: '*In-wurpsels* zijn on-ver-anderlijke Woorden, welke door zich een zin maaken: en zy worden zo ghe-noemt, om-dat zy ghe-meenlijk in een Reden in-ghe-worpen worden om de harts-tóghten te verklaaren' [geciteerd naar Dibbets 1981: 59]. Dibbets (1981: lix) heeft erop gewezen dat Kók hier een nagenoeg woordelijke vertaling van Vossius' *Latina grammatica* (^{4}1648) presenteert.

134 Hoewel de term *Tusschenwerpsel* al vermeld wordt in de *Thesaurus Teutonicae linguae* (1573) van Plantijn, heeft het tot 1661 geduurd voordat Willem Beyer het woord in zijn *La vraye instruction des trois langues - The right instruction of three languages - De rechte onderwyzinge van de Fransche, Engelsche en Nederduitsche talen* in een Nederlandse grammatica gebezigd heeft (Dibbets 1995: 325).

Van geheel andere aard is de informatie die Ten Kate over de ‘Tusschenwerpsels’ of ‘Interjectiones’ heeft geboden:

> De *Interjectiones* (ofte Tusschenwerpsels) zijn in zig zelf een soort van *Adverbia*, die, als bij Uitgalming, de Ontroeringe des Gemoeds uitdrukken. (1723,I: 323)

Evenals de twee eerder besproken grammatici heeft Ten Kate erop gewezen dat de taalgebruiker door middel van tussenwerpsels uiting kan geven aan emoties, maar in tegenstelling tot Moonen en Sewel heeft hij geen aandacht geschonken aan morfologische kenmerken van deze woordsoort. Deze leemte wordt gevuld op de volgende pagina, waar Ten Kate meedeelt dat ‘Tusschenwerpsels’ een categorie woorden omvat die ‘Onverbuiglijk’ zijn (Ten Kate 1723, I: 324). Aan de syntactische valentie van interjecties wordt voorbijgegaan.

Opvallend is dat Ten Kate tussenwerpsels ‘in zig zelf’ beschouwt als ‘een soort van *Adverbia*’, waarmee hij de status van die woordsoort als zelfstandige categorie in twijfel lijkt te trekken. Dat interjecties geen afzonderlijke klasse vormen maar een onderdeel zijn van de bijwoorden, is een opvatting die al voorkomt bij de Griekse grammatici. Deze waren namelijk van mening dat tussenwerpsels ‘(semantisch) boven- of ondergeschikt kunnen zijn aan het werkwoord (“gezegde”) van de zin’ (Dibbets 1995: 325). Ten Kate zou zijn visie ontleend kunnen hebben aan de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584), waar op de bladzijden 67-68 over de interjecties opgemerkt wordt dat:

> die al <allemaal> onder bywóórd wel <zeker> moghen begrepen worden, alzó <zoals; omdat?> die by den Grieken daar onder vervat zyn[135]

Huydecoper heeft bij de voorbeelden van de ‘Kunstwoorden der *Grammatica*, of Letterkunst’ die eindigen op *-sel*, behalve het ‘Voorzetsel’ en het ‘Voorvoegsel’ ook het ‘Tusschenwerpsel’ vermeld (1730: 412). Vanwege de betekenis die in dat suffix besloten ligt (zie 7.3.10.3), worden de ‘Tusschenwerpsels’ door hem bestempeld als:

> Ledekens[136] [...], alleen gebruikelyk om [...] *tusschen* andere woorden [...] *geworpen* te worden: en tot dat einde *dikwils* gebruikt worden.
> (1730: 412)

Met het cursiveren van de woorden ‘tusschen’ en ‘geworpen’ heeft Huydecoper niet alleen de naam ‘Tusschenwerpsel’ verklaard, maar ook een syntactisch kenmerk van de onderhavige woordsoort gegeven, waarin onder anderen Moonen en Sewel hem voorgegaan waren. Een toelichting op het merkwaardige slot van deze omschrijving is gegeven bij de behandeling van het voorzetsel (zie 7.9.1).

Aan het ‘Tusschenwerpsel’ heeft Huydecoper in de *Proeve* amper aandacht besteed. Afgezien van het bovenstaande heeft hij alleen naar aanleiding van ‘ô wee, ô wach!’ opgemerkt: ‘deeze uitroeping was gemeener by de Ouden, danze by de Nieuwen is’ (1730: 381).[137] Deze bewering heeft Huydecoper kracht bijgezet door te verwijzen naar zes voorbeelden die hij opgetekend had uit drie teksten; twee ervan vallen volgens zijn definitie onder de Ouden, één ervan - uit 1607 - behoort tot de Nieuwen.

7.10.2 Eigenschappen - betekenissen

Zowel Moonen als Sewel hebben in hun respectieve spraakkunsten de tussenwerpsels ingedeeld naar betekenis. Moonen heeft in het vijfendertigste hoofdstuk van zijn grammatica twaalf categorieën (‘hoofden’) onderscheiden, Sewel is gekomen tot een indeling van in totaal dertien soorten interjecties. Nieuw bij laatstgenoemde is het ‘Tusschenwerpsel van goedkeuringe’ (‘Braaf’). Beide taalkundigen hebben van elke klasse één of meer voorbeelden gegeven.

135 Geciteerd naar Dibbets 1995: 39.
136 Het woord *Ledekens* moet hier opgevat worden als ‘kleine woorden’. Het *WNT* vermeldt deze betekenis niet.
137 Vgl. Van Helten 1883: nr. 162.

In het onderstaande overzicht zijn de semantische categorieën opgenomen die te vinden zijn in Moonens *Nederduitsche spraekkunst* en in Sewels *Nederduytsche spraakkonst*. De getallen tussen ronde haken geven aan in welke volgorde de betreffende betekenissen genoemd worden.

interjecties

Moonen 1706	**Sewel 1708**
Tot de Verwondering (1)	Van Verwonderinge (3)
Tot het Smeeken (2)	Van Smeekinge (6)
Tot het Wenschen (3)	Van Wenschinge (5)
Tot het Dreigement (4)	Van Bedreyginge (4)
In de Droefheit (5)	Van Bedroefdheyd (1)
In de Blydschap (6)	Van Blydschap (2)
In het Bespotten (7)	Van Bespóttinge (9)
Tot het Lachen (8)	Van Gelach (11)
Tot het Versmaeden (9)	Van Versmaadinge (8)
Tot het Roepen (10)	Van Geroep (10)
Tot het Gehuil (11)	Van Gehuyl (12)
Tot het Gebot van Stilzwygen (12)	Om te doen zwygen (13)
	Van Goedkeuringe (7)

In het taalkundige werk van Ten Kate en van Huydecoper is van een dergelijke indeling geen spoor te bekennen.

7.10.3 Tot besluit

Aan de interiectio heeft Huydecoper in de *Proeve* amper aandacht geschonken. Behalve een korte opmerking over de uitdrukking ‘ô wee, ô wach!’, heeft hij - bij de bespreking van het achtervoegsel -*sel* - over de tussenwerpsels slechts meegedeeld dat ze ‘tusschen andere woorden geworpen’ worden en vaak gebruikt worden. Anders dan Moonen en Sewel heeft Huydecoper de tussenwerpsels niet onderverdeeld in betekeniscategorieën.

8 Syntaxis

8.1 Inleiding

Bij de bespreking van de woordsoorten zijn al verschillende taalkundige kwesties van syntactische aard aan de orde gesteld. In de onderstaande paragrafen zullen aantekeningen uit de *Proeve* worden besproken, waarin Huydecoper ingaat op verschijnselen als samentrekking, woordorde en congruentie.

8.1.1 Samentrekking

De verzen 152-155 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* luiden als volgt:

> Toen nu de vader zagh hoe hemel, aerde en lucht
> Begon te bloozen, en d'afgaende maen, ter vlught
> Haer horens kortende, verdween, en neêr ging daelen,
> Beval al d'Uuren flux de paerden voort te haelen,
> Ten spannen voor de koets.

Naar aanleiding van dit citaat merkt Huydecoper op dat Vondel in vers 154 na *beval* vergeten heeft om *hy* te schrijven. Hoewel hij niet nader op deze constructie is ingegaan, is goed te begrijpen waarom Huydecoper kritiek had op Vondels woorden. Bij *Beval*, de persoonsvorm van de hoofdzin, heeft Vondel geen subject uitgedrukt. Het onderwerp van de hoofdzin is door hem samengetrokken op het onderwerp van de bijzin: *de vader* (Dibbets & Klein 1990: 326).

In dezelfde aantekening geeft Huydecoper vervolgens nog een aantal, onderling niet gelijke, voorbeelden uit de *Herscheppinge* waarin Vondel het woord *hy* heeft weggelaten, waar dat ‘noodzaakelyk vereischt’ werd (1730: 107). Zo schrijft Vondel in de verzen 889 en 890 van het vierde boek:

> By graeuwen blyft het niet: maer dreight, zoo hy niet ryze,
> Met opgeheve vuist dien onbeleefden gast

Na ‘maer’ had Vondel ‘hy’ moeten schrijven, waarvoor Huydecoper het volgende argument aandraagt:

> *maer dreight*, dat op zich zelf gebrekkelyk is, moet aangevuld worden met den naastvoorgaanden persoon of zaak. doch daar vinden wy *het*, 't welk niet past by *dreight:* want die dreigde, was Atlas. moest dan weezen, *maar hy dreight*.
> (1730: 107)

Dat het antecedent van een niet-uitgedrukt onderwerp ‘links’ ervan moet worden gezocht, blijkt in het bovenstaande citaat uit de woorden *den naastvoorgaanden persoon of zaak* (Dibbets & Klein 1990: 327).

Een derde voorbeeld van het onjuist weglaten van *hy* is volgens Huydecoper te vinden in het vijfde boek van Vondels *Herscheppinge* waaruit hij de volgende passage citeert:

De helsche Dwingelant (Pluto) -
-- *liep langs den gront van 't eilant door*
Sicilie, en vindende geen plaetsen die bezweeken,
Verging zyn vrees, *en* * wert *gezien, langs deeze streeken*,
In 't ommerennen van nicht Ericyn -
(1730: 108)

De door een asterisk aangeduide plaats mag - zoals we hierboven hebben gezien - volgens Huydecoper alleen gevuld worden met de aan het gezegde voorafgaande persoon of zaak, in dit geval *zyn vrees*. Deze zin keurt Huydecoper dus niet af vanwege zijn ongrammaticaliteit, maar omdat hij semantisch onwelgevormd is (Dibbets & Klein 1990: 327). Vondel bedoelde namelijk te zeggen dat *De helsche Dwingelant* Pluto werd gezien. Om dit tot uitdrukking te brengen had Vondel naar de mening van Huydecoper vóór *wert gezien* het woord *hy* dienen te schrijven; hiervoor voert hij het volgende argument aan:

> Dat dit *hy* hier herhaald moet worden, spruit uit de tusschenkomst van het woord *vrees*, het welk de volgende werkwoorden noodzaakelyk moet beheerschen, tenzy daartoe weder een andere persoon of zaak benoemd werde. indienmen nu hier, voor *Verging zyn vrees*, wilde leezen, *Herstelde zich;* zoo zou, *en wert*, ook volstaan konnen, omdatmen dan noodzaakelyk moet opklimmen tot het eerstgenoemde Zelfstandig woord, *De helsche dwingelant*, dat alle de volgende werkwoorden beheerscht, zonder dat 'er eenige herhaaling van *hy* noodig is
> (1730: 108)

Uit dit citaat volgt dat Huydecoper heeft gezien dat het samengetrokken deel onmiddellijk moet volgen op het antecedent, met andere woorden ‘dat samentrekking niet kan plaatsvinden over een tussenliggende zin heen zonder dat de zin ongrammaticaal wordt’ (Dibbets & Klein 1990: 327).

Een vierde voorbeeld uit de *Herscheppinge* waar Vondel *hy* is vergeten, komt volgens Huydecoper voor in de verzen 519-521 van het zevende boek:

> Men *meende* dat hy *viel van boven neer, maar* * bleef
> *Gelyk een zwaen, die op haer witte vleugels dreef,*
> *Noch hangen in de lucht*.
> (1730: 108)

Het is volgens Huydecoper verbazingwekkend dat Vondel niet gemerkt heeft dat deze zin niet goed loopt:

> 't is waar, alsmen hier naarboven klimt, vinden wy aanstonds *hy:* maar die *hy* heeft een groot blok aan 't been, te weeten het voorgaande *dat; dat hy:* want dit *hy* kan niet herhaald worden, noch geen tweede werkwoord beheerschen, of *dat* moet mede herhaald worden; en dus zou *bleef* mede, gelyk *viel*, afhangen van *men meende dat hy* - doch dit kan niet weezen. zoo moetmen dan, verder opklimmende, komen tot *men. Men meende, dat hy viel, maer* men *bleef* - doch dit is noch ongerymder dan 't ander. bygevolg moet men noch hooger gaan, om dien te vinden, die *bleef:* doch eerwe daartoe konnen komen, zynwe den draad der redeneeringe kwyt, en voelen onze gedachten in 't war geholpen: waarvan zich een goed schryver voor alle dingen behoort te wachten.
> (1730: 108-109)

Als we de versregels van Vondel aan een nader onderzoek onderwerpen, dan valt op dat bij *bleef* geen onderwerp is uitgedrukt, waardoor het tweede deel van de

nevenschikking onwelgevormd is: zonder twijfel wilde Vondel namelijk dat men niet *men* maar *hy* opvatte als het antecedent van het niet-uitgedrukte onderwerp. Omdat *hy* deel uitmaakt van de bijzin en zich niet op dezelfde hoogte bevindt als de zin waarin de lege subjectsplaats zit, kan *hy* niet dienen als het antecedent van de lege plaats achter *maer* (Dibbets & Klein 1990: 324).

Overspannen samentrekkingen worden door Huydecoper ook aan de orde gesteld op de pagina's 386-393 van de *Proeve*. Naar aanleiding van versregel 828 van het achtste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘wien dit deerde, en niet verduwde’ - merkt Huydecoper op dat de interpretatie van dit vers weinig problemen zal opleveren, ondanks het feit dat de zin grammaticaal gezien niet geheel correct is:

> een verstandig Leezer ziet wel, dat Vondel dacht, WIEN *dit deerde, en* DIE DIT *niet verduwde*. maar die zich stiptelyk aan de letter houdt, zal zeggen, datmen 't niet anders kan neemen, dan of 'er stond, WIEN *dit deerde, en* WIEN DIT *niet verduwde*. en het is, met één woord, de schuld des

> Dichters, die niet alleen den *Nominativus* DIE, maar ook den *Accusat*. DIT, voor het Werkwoord *verduwde*, hadt moeten uitdrukken.
> (1730: 386)

Huydecoper constateert dat Vondel het 'Betrekkelyke Voornaamwoord DIE [*Qui*]' vaak 'kwaalyk' weglaat, waarna hij hiervan als voorbeeld uit Vondels vertaling van Vergilius het volgende voorbeeld geeft:

> *Ghy*, WIEN *het nootlot, van wegen uwe oude en afkomst, dit toelaet, en * van goden wordt aangezocht:* eveneens als boven; voor *en* DIE *van goden*, enz. omdat de voorgaande *Dativus*, WIEN, in 't vervolg de plaats van den *Nominativus*, DIE, geenszins kan bekleeden.
> (1730: 387)

Deze en andere syntactisch onwelgevormdheden zullen naar de stellige overtuiging van Huydecoper niet nagevolgd worden door een schrijver die het belangrijker vindt 'om zynen styl zuiver en eenvoudig te doen voorkomen, dan om alles na te doen, wat beroemde mannen hebben voorgedaan' (1730: 387).

Na een drie pagina's tellend intermezzo over het weglaten van betrekkelijke voornaamwoorden in het Latijn,[1] keert Huydecoper terug tot Nederlandse voorbeelden van zinnen die niet in de haak zijn omdat de voornaamwoorden 'of kwaalyk verzweegen, of niet wel uitgedrukt zyn' (1730: 390). Een duidelijk voorbeeld hiervan heeft Huydecoper gevonden bij Geeraert Brandt, die in *Het leven van Michiel Adriaensz. de Ruiter* schreef:

> *hy kreeg een kleene Turksche roofbark in 't gezigt*, DIE *hy najoeg, en hem ontroeide:*
> (1730: 390)

Huydecoper stelt dat het door Brandt uitgedrukte *die* in 'de Vierde Naamval' en het vóór het woord *hem* verzwegen *die* in 'de Eerste Naamval' staat.[2] Hij verbindt aan het voorbeeld uit het werk van Brandt de les

> dat, wanneer de Naamvallen verschillen, het Voornaamwoord, schoon uit de zelfde letters bestaande, ook tweemaalen moet uitgedrukt worden.
> (1730: 390)

Huydecoper wijst erop dat Ten Kate 'in zyne oordeelkundige Aenmerkingen' bij de twintigste van Hoofts *Waernemingen op de Hollandsche tael* al had laten weten dat het ten enenmale 'verwerpelyk' is om een voornaamwoord dat in een zin twee verschillende naamvallen heeft, samen te trekken. Dit leidt er volgens Ten Kate

1 Aanleiding hiertoe vormde een passage uit Vossius' *De arte grammatica*, die Huydecoper als volgt in het Nederlands heeft vertaald: '*somtyds* [...] *wordt het* Betrekkelyke *Voornaamwoord, wanneer 't eens uitgedrukt is, naderhand verzweegen; en wel zo verzweegen, dat het in een'* ANDEREN *Naamval moet aangevuld worden*' (1730: 387).

2 In de tekst van de *Proeve* zegt Huydecoper dat het uitgedrukte *die* in de eerste en het verzwegen *die* in de vierde naamval staat. Dat dit een vergissing is, kunnen we afleiden uit de eropvolgende voorbeeldzin. Bovendien blijkt het uit de tweede druk van de *Proeve*, waar deze fout is hersteld (1784: 429-430).

namelijk toe dat de gedachten worden verward, een mening die door Huydecoper wordt gedeeld (1730: 390; vgl. Dibbets & Klein 1990: 328).

Voor Huydecoper staat het buiten kijf dat het woordje *te* vóór werkwoorden in een nevenschikking met *en* niet samengetrokken mag worden:

> het is zeker, ten minste by my, dat dit [t.w. te zwelgen en verslinden, RdB] behoorde te weezen, *te zwelgen en* TE *verslinden*.
> (1730: 238)

8.1.2 Weglaten van voorzetsel

Op pagina 107 van de *Proeve* merkt Huydecoper op dat als wij de geschriften van de Nederlandse dichters, 'ja ook van de Besten', nauwkeurig doorlezen, we zien dat deze auteurs vaak een woord weglaten dat er volgens de regels van de grammatica 'noodzaakelyk' had

dienen te staan ‘tot volmaaking van den zin’ (1730: 107). Hierop laat hij enkele voorbeelden daarvan volgen.

Huydecoper vraagt in twee verschillende aantekeningen aandacht voor het weglaten van voorzetsels ‘voor een *tweede* Naamwoord’. Naar zijn zeggen is dit verschijnsel tamelijk algemeen en veroorzaakt het vaak dubbelzinnigheid. Zo is het in de verzen ‘vaere ik niet veel liever door de vloeden met helt Eneas dan Ulisses’ volgens Huydecoper niet zonder meer duidelijk of men deze regels dient te interpreteren als ‘*Vaere IK niet* LIEVER *met Eneas*, DAN *Ulisses met Eneas vaert:* Of, *Vaere ik niet* LIEVER *MET ENEAS*, DAN *ik vaere MET ULISSES*’ (1730: 542).

Op pagina 401 van de *Proeve* geeft Huydecoper uit het werk van Brandt een ander voorbeeld van het weglaten van een voorzetsel ‘voor een tweede naamwoord’. In het onderhavige geval is het voorzetsel *van* naar de mening van Huydecoper ten onrechte niet uitgedrukt:

> *Koenraadt van Heemskerk*, EEN ZOON *van wylen den geleerden Raadsheere van Heemskerk*, EN EEN ZUSTER *van den Burgermeester Koenraadt van Beuningen*. Hoe? was K.v. Heemskerk een *zuster* van den Burgerm. K.v. Beuningen? dat luidt te kluchtig: en 't ligt echter in de woorden van Brandt. maar neen; *hy was een* ZOON VAN DEN *Raadsheer J.v.H. en* VAN EEN *zuster des Burgermeesters K.v.B.* dees misslag, spruitende uit het achterlaaten van een Voorzetsel, het welk tweemaalen moest uitgedrukt worden, is by veelen onzer Schryveren zeer gemeen.

De interpretatie van deze zin levert ook voor de hedendaagse lezer problemen op. Aanvankelijk is men geneigd om de bijstelling *een zoon* [...] *Koenraadt van Beuningen* door middel van het nevenschikkende voegwoord *en* te verbinden met *een zuster* [...] *Beuningen*. Hoewel op deze zin syntactisch gezien niets valt aan te merken, moet deze uitleg om semantische redenen van de hand worden gewezen.[3]

In een van de gedichten van Arnold Moonen komt het vers ‘[...] wisch af de traenen op zyn wangen’ voor. Huydecoper keurt het gebruik van *op* niet af, maar hij acht het beter om in plaats daarvan *van* te schrijven. Als verklaring en tevens verdediging van het voorkomen van het voorzetsel *op* voert Huydecoper aan dat hier sprake is van een ‘*Ellipsis*’. Achter het woord *traanen* is in zijn visie namelijk het deelwoord *leggende* weggelaten (1730: 532). Volledig zou Moonens versregel derhalve luiden: ‘[...] wisch af de traanen, leggende op zyn wangen’.

8.1.3 Facultatief *om*

Het woord *het* in vers 287 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* - ‘Verzwoeren van het quaet tot erger voort te slaen’ - bestempelt Huydecoper als ‘een stopwoord’. Het gebruik van dit stopwoord kan vermeden worden door *om* toe te voegen: ‘Verzwoeren om van quaet tot erger voort te slaen’. Uit dit voorstel tot wijziging blijkt dat het woord *om* voor Huydecoper in dit vers facultatief is.[4]

3 Hier is sprake van een verschijnsel dat in de moderne taalkunde bekend staat als het ‘garden path’-effect. Met dank aan drs. E.M.R. van der Heijden.

4 Vgl. *ANS* 1984: 790, nummer 3.

8.1.4 Woordvolgorde

De regels 570 en 571 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* luiden in de editie van Huydecoper als volgt:

> Gy zult het uit den brant verdelghde Pergamom
> Met u vervoeren [...]
> (1730: 580)

Als we Vondels woordkeus willen behouden is het volgens Huydecoper noodzakelijk om in de 'schikking' van deze woorden enige verandering aan te brengen. Handhaving van de door Vondel gekozen woordvolgorde zou namelijk betekenen dat de woordgroep *uit den brant* hoort bij Pergamom. Het maakt voor Huydecoper geen verschil

> 't zymen leeze, *uit den brant het verdelghde --:* of, *het verdelghde Pergamum uit den brant*. behoorende deeze laatste woorden, *uit den brant*, alleen tot de volgenden, *met u vervoeren*.
> (1730: 580)

Syntactisch (en semantisch) gezien vormen Huydecopers voorstellen tot verandering zeker een verbetering van Vondels vertaling. Geven we acht op het metrum, dan is de door Vondel gekozen volgorde verreweg de beste. Hoewel dichters zich niet altijd strikt aan de regels van de grammatica hoefden te houden, voerde de plaats van de woordgroep *uit den brant* Huydecoper een tikkeltje te ver.

In een aantekening bij vers 454 en 455 van het eerste boek van Vondels *Herscheppinge* merkt Huydecoper op dat de zin 'het outer zonder assen Lagh zonder offervier' geen goede 'woordschikking' heeft, omdat de woorden *zonder assen* en *zonder offervier* 'niet wel bestaan, alsze gescheiden zyn, [...] wel alsze saamen gevoegd worden' (1730: 46). Vondel had de twee bij elkaar horende voorzetselgroepen volgens Huydecoper door middel van het nevenschikkend voegwoord *en* als bepaling tussen het onderwerp *het outer* en de persoonsvorm *lagh* kunnen plaatsen (*het outer, zonder assen En offervier, lagh dootsch*.) of op het onderwerp en de persoonsvorm kunnen laten volgen (*'t altaer lagh zonder assen En zonder offervier*.)

Een soortgelijk geval komen we tegen op pagina 82 van de *Proeve* waar Huydecoper opmerkt dat de woordvolgorde in de zinsnede 'door dezen toon bevangen en nieuwe pypkunst' zijn goedkeuring niet kan wegdragen, 'want *Toon* en *Pypkunst* behoorden hier hand aan hand te gaan, terwyl *Bevangen*, een woord van minder karakter, of als bode vooruitloopen, of als lakkei volgen moest'. Huydecoper voelt zich ten aanzien van deze kwestie, 'die de zuiverheid onzer taale en Poëzye zeer ontluistert', niet bezwaard om Vondel te kritiseren. Vondel heeft namelijk zelf in de *Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst* te kennen gegeven dat men een onnatuurlijke woordvolgorde ten zeerste dient te vermijden, aldus Huydecoper (1730: 83).[5]

Dat er het een en ander schort aan Vondels woordvolgorde, probeert Huydecoper met behulp van de volgende vergelijking aanschouwelijk te maken:

> Indien de Telkunst plaats hadt omtrent de schikking en orde der woorden [...]: ik zou zeggen dat Vondel hier schryft, eveneens of hy in het tellen, om van 1. tot 4. op te klimmen, aldus te werk ging: 1. 3. 2. 4. waarin door ééne verplaatsing twee misslagen begaan worden; dewyl 1. 2. die

5 Vondel schrijft in dat werk: 'Men vermijde, gelijck een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen; een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franschen oock van zieck zijn' (*WB* V: 485).

> onmiddelyk op elkanderen moesten volgen, gescheiden worden door 3. en van gelyken, 3. 4. door 2. en zo is 't gelegen met de aangehaalde woorden.
> (1730: 82-83)

Overigens was Huydecoper niet de enige achttiende-eeuwse taalkundige die een beroep deed op cijfers bij het verduidelijken van taalkundige verschijnselen. Eerder al had Verwer in zijn *Idea* met behulp van getallen aangetoond dat er in de woordvolgorde van een zin

variaties mogelijk zijn (1708: 81-88). Sewel (1708: 199) was vol lof over deze methode van Verwer.

De verzen 321 en 322 van het tweede boek van Vondels *Herscheppinge* luiden als volgt:

> Nu laet de stroomgodin het haer in 't wilde spreien,
> En om 't verlies van bronne en beeke valt aen 't schreien.

Huydecoper meent dat er in de tweede versregel sprake is van 'een verplaatsing van de orde der woorden, die niet overeenkomt met die van het voorgaande vaars' (1730: 118).[6] Om de woordvolgorde van het tweede vers aan te laten sluiten bij de eerste dichtregel, is het volgens Huydecoper noodzakelijk om de voorzetselgroep 'om [...] beeke' te laten volgen op 'valt'.

In dezelfde aantekening geeft Huydecoper twee citaten waarin volgens hem een onjuiste woordvolgorde wordt aangetroffen, waaronder de volgende versregels uit Hoogvliets *Ovidius Feestdagen*:

> *Terwyl men stil lag, en de vyant* dorst zich niet
> *In 't slagveldt waagen*.
> (1730: 118)

In dit citaat wilde Huydecoper *dorst zich niet* veranderen in *zich niet dorst*. Hieruit kunnen we afleiden dat Huydecoper bezwaar maakt tegen het gebruik van een hoofdzinsvolgorde in een zin die door middel van het nevengeschikte voegwoord *en* is verbonden met een bijzin. Huydecopers wijziging laat zien dat er naar zijn mening inversie moet plaatsvinden.[7]

Op pagina 170 van de *Proeve* citeert Huydecoper uit Aldegondes *Biencorf* de volgende zin: '*De Papen, die Missen singhen om ghelt, doen effen alsoo veele*, ALS *sy met Judas seyden: Wat wilt ghy my gheven, dat ik u den man levere?*'. In deze zin signaleert Huydecoper ten aanzien van de woordvolgorde een verschil in vergelijking met het tegenwoordige gebruik 'want nu zoumen dit zeggen: *als zeiden zy met Judas*' (1730: 170).[8] Het is Huydecoper verder opgevallen dat bijwoordelijke bijzinnen van vergelijking in vroeger tijden niet alleen werden ingeleid door *als* maar ook door *al*:[9]

> Op deeze laatste wyze [t.w. als + pv.] gebruikte men ook AL, ten tyde zelfs van Aldegonde
> (1730: 170-171)

6 Het is niet geheel duidelijk of Huydecoper met het tweede *die* verwijst naar 'de orde der woorden' of naar 'de verplaatsing van de orde der woorden' in de eerste versregel.

7 Op pagina 498 van de *Proeve* wil Huydecoper in de versregels '[...] wanneer de klingen blincken, En Trom en Tromp laet haer Taratantare klincken' het laatste vers veranderen in 'En Trom en Tromp haer Taratantara laet klincken'. Als reden hiervoor geeft hij op dat 'de orden der woordschikkinge, daarwe nu niet op zien, zulks eischte'.

8 Hermkens & Van de Ketterij (1980: 153) wijzen erop dat de bijwoordelijke bijzin van vergelijking, die wordt ingeleid door *als*, in het zeventiende-eeuws de woordschikking van de hoofdzin vertoont.

9 Dit verschijnsel wordt ook besproken in Stoett 1977: 223 (§ 315, opm. 1).

8.1.5 Negatie: *geen* versus *niet*

Vers 107 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* luidt: ‘Ook vint men liefelyk en geen onheilzaem kruit’. Naar de mening van Huydecoper is *geen onheilzaem* afkeurenswaardig: ‘zo spreekt de gemeene man: doch wy behooren zo niet te schryven’ (1730: 569). Doet men dit wel, dan is het volgens Huydecoper mogelijk om Vondels versregel op te vatten als ‘Ook vindtmen kruid, dat liefelyk is, en geen [kruid] dat onheilzaam is’. Deze interpretatie is echter in strijd met de waarheid omdat er in de natuur zowel heelzame als onheilzame kruiden te vinden zijn.

Om dubbelzinnigheden te vermijden geeft Huydecoper aan het eind van de bewuste aantekening het volgende advies:

> *niet* moet onscheidbaar vereenigd blyven met het Bynaamwoord *onheilzaam;* dat *geen*, het welk eigelyk *niet een*, of *een niet*, betekent, niet doen kan, zoras 'er eenige verschikking in de woorden gemaakt wordt.
> (1730: 569)

8.1.6 Genitivus versus omschrijving met *van*

Er bestaan volgens Huydecoper twee manieren om een genitivus uit te drukken. Men kan kiezen voor een bijzondere tweede-naamvalsvorm of voor een omschrijving met *van*, waarbij Huydecoper - zeker in dichterlijke taal - aan de eerste wijze de voorkeur geeft (zie 7.2.5).

In elk geval is het niet toegestaan om de genoemde manieren na elkaar te gebruiken in twee door het voegwoord *en* verbonden woordgroepen. Zo is volgens Huydecoper ‘de eer des ommegangs en van haer feestgenooten’ niet juist: men moet of *des ommegangs* veranderen in *van den ommegang*, of - en dat zal hij prefereren - *van haer* vervangen door *haerer*:

> zulks eischt, dunkt my, de orde eener natuurelyke en eenvoudige woordschikkinge.
> (1730: 170)

8.1.7 Bijstelling

In het twaalfde boek van de *Herscheppinge* schrijft Vondel dat de Griekse held Achilles is overwonnen ‘door een blooden schaekers hant, den schaeker van Heleen’, met wie Paris is bedoeld. Huydecoper is het niet eens met de naamval waarin de bijstelling ‘den schaeker van Heleen’ is gesteld:

> Noodzaakelyker diendemen, voor *Den schaeker*, te leezen, *Des schaekers;* dewyl het eene enkele herhaaling is van het voorgaande *schaekers*, in den tweeden naamval[10]
> (1730: 514)

Met het signaleren en het verbeteren van deze fout stelt Huydecoper zich tevreden. Hij beseft dat er naar deze taalkundige kwestie nog wel ‘wat onderzoeks’ verricht dient te worden, maar in verband met de ruimte ziet hij hier op dit moment van af.

10 Om dezelfde reden dient in de opdracht van Vondels toneelstuk *Koning David herstelt* in plaats van ‘*het* LUSTE *Plutarchus, de* DOORZICHTIGE *zedekenner, en* UITNEEMENDE *Zedevormer, beknopt deze stof te behandelen*’ volgens Huydecoper ‘noodzaakelyk’ te staan ‘*den doorzichtigen* -- en *uitneemenden*’ (1730: 534).

Wel geeft hij te kennen over dit onderwerp bij gelegenheid een verhandeling te willen schrijven. Hierbij zal Huydecoper de uitspraken die Hooft en Ten Kate hebben gedaan over de naamval waarin een bijstelling hoort te staan, aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen en zijn eigen uitspraken bevestigen met voorbeelden uit de Ouden en de Nieuwen.

In de *Waernemingen op de Hollandsche tael* vraagt Hooft zich af of een zelfstandig naamwoord in een bijstelling eenzelfde verbuiging krijgt als het zelfstandig naamwoord waar het betrekking op heeft, of dat het onverbogen blijft (§12). Hooft blijkt het tweede zelfstandig naamwoord in de genitief beslist niet te willen declineren, en in de datief en ablatief liever ook niet (§85, 86). Ten Kate (1723, I: 737) tekent in een noot bij de vijfenzeventigste 'Waerneming op de Hollandsche tael' van Hooft aan dat zelfstandige naamwoorden in een bijstelling niet verbogen worden wanneer deze strekken 'tot beschrijving van een toegepaste eigenschap van de voorgenoemde persoon of zaek'. Dient de bijstelling echter alleen om in andere bewoordingen 'een beschrijving van den voorgenoemden Persoon ofte zaek'

te geven, dan behoort het achterstaande substantief naar de mening van Ten Kate wel gedeclineerd worden: ‘want het eerste en het laetste is dan niet anders als een herhaling van een zelve ding; en staen alzo onder gelijk regt van 't gene haere verbuiging regeert’ (1723, I: 737).[11]

Hinlópen deelt in de tweede druk van de *Proeve* mede dat Huydecoper geen tijd heeft gevonden voor het schrijven van de betreffende verhandeling (1788: 166). Bij de bespreking van deze kwestie beantwoordt Hinlópen achtereenvolgens de volgende twee vragen: ‘waarmede moet het lidwoord *een* in de uitdrukkinge *een blooden schakers hand* over een komen? het andere: moet in de *appositio, den* of *de schaker*, of *des schakers*, gezet worden?’.

Als antwoord op de eerste vraag zegt Hinlópen dat in het voorbeeld de verbogen vorm *eens* wordt vereist wanneer het verbonden dient te worden met *schakers*, maar *een* als het lidwoord betrekking heeft op *hand*:

> ook wanneer men in acht neemt dat de *S* van *schakers* ZIJN is,[12] en dus *door een bloode schaker* ZIJN *hand*, wanneer ook *de schaker* volgen moet, en dit dus naar den aart onzer tale, omdat die in haar oorsprong geene *declinatie* kent. maar behoort *een* of *de* tot beide, als *door een hand van een schaker, door de hand van den schaker*, en wordt dit in een konstige stellinge overgebracht, dan is het volkomen vry, waar men het toe brengen wil.
> (1788: 173)

8.1.8 Ablativus absolutus

Bij vers 219 van het vijftiende boek van Vondels *Herscheppinge* tekent Huydecoper aan dat hij het voorbeeld van een ablativus absolutus in deze versregel - ‘geduurende den stryt’ - aanmerkenswaardig vindt. Het is hem namelijk gebleken dat Vondel en alle andere schrijvers die in aanzien staan, in vergelijkbare gevallen gewoon zijn ‘den Eersten, in plaats van den Zesden Naamval’ te gebruiken. Huydecoper geeft hiervan enkele voorbeelden die volgens hem duidelijk maken dat de Nederlandse schrijvers ‘tegen alle gronden, wetten en regelen’ van hun moedertaal de ablativus absolutus veranderen in een nominativus absolutus. Tot zijn grote verbazing ziet Huydecoper dan ook dat de ‘treffelyke’ Ten Kate de stelling poneert dat niet - zoals Huydecoper beweerde - de nominativus absolutus maar juist de ablativus absolutus geheel in strijd is met het taaleigen van het Nederlands.[13]

11 Om deze reden blijft de bijstelling in het voorbeeld ‘onder 't beleidt van desdiguieres, een trots overste’ volgens Ten Kate onverbogen maar wordt de bijstelling in het voorbeeld ‘de beloftenissen Abrahams, des vaders der geloovigen’ gedeclineerd.

12 De genitivus wordt [bij mannelijke zelfstandige naamwoorden, RdB] in het Nederlands volgens Hinlópen tot uitdrukking gebracht door *-s* (‘de mans rok’) of *-en* (‘'s prinsen rok’), waaraan in beide gevallen *sijn* ten grondslag ligt: ‘de man zijn rok’ respectievelijk ‘de prins zijn rok’ (1788: 168).

13 Huydecoper wijst erop dat Ten Kate met betrekking tot de zin ‘dat doende, overviel hem’ ten onrechte spreekt over een ablativus absolutus: ‘*doende* is daar een *Accusativus*, afhangende (het tegendeel van Volstrekt, of *absolutus*) van het Voornaamwoord *Hem*, aldus HEM,

Om te bepalen of een woord al dan niet moet worden verbogen, raadt Ten Kate aan het woord in kwestie te vervangen door een persoonlijk voornaamwoord, ‘om dat deze *Pronomina* zeer onderscheiden zijn in de veranderingen der *Casus*, zelf in de daeglijkse Spreektael’.[14] Op basis van deze richtlijn komt Ten Kate tot de conclusie dat de ablativus

DOENDE DAT, *overviel* - zodat in deeze woorden de *Ablativus absolutus* volstrektelyk geen plaats kan hebben’. Met andere woorden in het door Ten Kate gegeven voorbeeld is geen sprake van een absolute maar van een conjuncte deelwoordconstructie.

14 Vgl. Ten Kate 1723, I: 381: ‘Twijffelt men dan of eenige *Casus* verbogen of regt moet gezet worden, men heeft slegts IK of HY of ZY in 't zelfde geval te plaetsen, 't zal ons terstond uit de zwarigheid konnen redden’.

absolutus niet tot ‘den Oudduitschen grond’ behoort. Men zegt namelijk niet ‘Hem gestorven zijnde, verkoos men een ander’ maar ‘Hij gestorven zijnde, verkoos men een ander’. Hieruit volgt dat wanneer het persoonlijk voornaamwoord *hij* wordt vervangen door een woordgroep als *de koning*, deze in de eerste naamval komt te staan: ‘De koning gestorven zijnde, verkoos men een ander’.

Huydecoper, die het hiermee niet eens is, begint zijn betoog ter verdediging van de ablativus absolutus als volgt:

> Men weet, denk ik, dat *Absolutus* zo veel zegt als *Volstrekt, Voleindigd*, of *Volmaakt*, dat op zich zelf bestaat, en waaraan niets gebreekt. Volgens den naam van *Ablat. Absol*. moet alleen dees Naamval, zonder hulp van een Werkwoord, eenen volstrekten zin uitleveren; als in 't Latyn, *Rege mortuo*, in het Duitsch, *Den Koning overleeden zynde:* welke woorden niet minder zeggen, dan of 'er stondt, *Toen*, of *Nadat de Koning overleeden was*.[15] Stel nu die zelfde woorden in den *Nominativus*, als, *Rex Mortuus;* d.i. *de overleeden Koning;* zo zeggen zy niets, en daar gebreekt altyd iets om den zin te voltooien: t.w. een Werkwoord, zonder 't welke een *Nominativus* geen rede van volstrekten zin kan uitmaaken; als, *de Koning IS overleeden*, of, *de Koning, overleeden zynde*, onvolmaakt, zonder de volgenden, *werdt gebalsemd*. maar als ik zegge *DEN Koning overleeden zynde, verkoosmen een' andren*, dan bestaan die zelfde woorden, alleen door de verandering van den *Nominat*. in den *Ablat*. op zich zelfs, en voleindigen, of *absolveeren* [...] den zin dien zy begonnen hadden.
> (1730: 573-574)

Huydecoper merkt op dat de ablativus absolutus of ‘Volstrekte Ablativus’ lang niet altijd bestaat uit een deelwoord en een zelfstandig naamwoord, maar vaak uitsluitend een deelwoord omvat, waarbij hij als voorbeelden *gesteld, ondersteld* en *genomen* noemt:

> Dat nu *Gesteld, Genomen*, enz. moeten aangemerkt worden als staande in den *Ablativus*, schynen zy zelfs te weeten, die hunne moedertaal met basterdwoorden stoffeeren; gelykmen, daarvoor dagelyks hoort zeggen, POSITO; ook wel, ten overvloede *Posito genomen*. welk *Posito* niet anders is, dan de *Ablativus* van het Latynsche Deelwoord *Positus*, d.i. *gesteld*, en afhangt van 't niet uitgedrukte Naamwoord *Casu*.
> (1730: 574)

De deelwoorden *gesteld, ondersteld* en *genomen* staan volgens Huydecoper dus in de zesde naamval omdat het aan het Latijn ontleende deelwoord *posito*, dat de plaats kan innemen van de gemelde deelwoorden of erachter kan worden geplaatst, in de zesde naamval staat.

Verderop merkt Huydecoper op dat er ook bij de woorden *gemerkt, aangezien, toegestaan, staande, niettegenstaande, onaangezien, gehoord* en *gezien* (1730: 574)

15 Ten Kate bestempelde de ablativus absolutus in de *Aenleiding* als een latinisme, waarmee Huydecoper het niet eens was: ‘Ik zie hier met leedwezen onder de *Latinismata* geteld, het geen niet meer een *Latinismus* dan een *Teutonismus* geweest is en noch is’ (1730: 576).

sprake is van een ablativus absolutus. Bij deze zonder (voor)naamwoord voorkomende deelwoorden stelt Huydecoper wel als voorwaarde dat er ‘ZYNDE bykomt, of by verstaan wordt’. Wordt een deelwoord gevolgd door *hebbende* dan kan er volgens Huydecoper nooit - zoals Ten Kate volgens hem onjuist beweert - sprake zijn van een ablativus absolutus, omdat dan de persoon die de handeling verricht ontbreekt (1730: 575).

Met voorbeelden uit de Ouden probeert Huydecoper de lezers van de *Proeve* ervan te overtuigen dat ‘de *Ablativus Absolutus* geenszins strydig, maar alleszins overeenkomende is met den grond onzer Taale’ (1730: 576). Huydecoper is het volledig met Ten Kate eens dat men tegenwoordig ‘HY GESTORVEN ZYNDE, verkoosmen een ander; *doch niet*, HEM GESTORVEN’ zegt, maar dit vormt voor Huydecoper - evenmin als de voorbeelden die hij zelf uit het werk van Vondel, Hooft en anderen heeft bijeengebracht - geen doorslaggevend bewijs, want:

> de Ouden, ja de Ouden alleen, zyn 't, die ons konnen leeren wat Duitsch zy, en hoe wy behooren te spreeken en te schryven.
> (1730: 576)

Deze aantekening uit de *Proeve* lokte van verschillende zijde kritische reacties uit. Aan deze achttiende-eeuwse pennetwist over de ablativus absolutus wordt uitvoerig aandacht besteed door Komen (1994: 115-143).

8.1.9 Congruentie

Op de vraag of Vondel overeenkomstig de uit 1515 daterende *Historie van Alexander* in plaats van *Het was dry nachten* had moeten schrijven *Het waren dry nachten*, antwoordt Huydecoper ontkennend. Hij is van mening dat de door Vondel gebruikte constructie correct Nederlands is:[16]

> *Het was dry nachten*, moet genomen worden als *Het leedt zeven jaaren:* alwaar *het* de betekenis heeft van *daar* [...]. *het leedt*, en *het was*, is zo veel als *daar leeden*, d.i. verliepen, 7 jaaren; en *daar waaren*, t.w. verloopen, 3 nachten.
> (1730: 345)

Huydecoper zegt dat dit overeenkomt met de uitdrukking 'DAAR IS *'er, die meenen*, enz. voor, DAAR ZYN *'er*' (1730: 345). Met voorbeelden uit geschriften van de Ouden toont Huydecoper aan dat deze constructie in het Nederlands van oudsher voorkomt en niet, zoals Van Hoogstraten en Van Broekhuizen beweren, is ingevoerd door Hooft.[17]

Huydecoper gaat in een aantekening bij vers 1032 van het tiende boek van Vondels *Herscheppinge* in op de daarin gebezigde 'spreekwyze' *Het leedt zeven Jaaren*. Hij merkt op dat deze zin overeenkomst vertoont met de zojuist besproken constructie:

> het Meervoud. JAAREN geplaatst by het Eenvoud. LEEDT, komt overeen met, *het* WAS DRY *nachten*
> (1730: 473)

Elders in de *Proeve* merkt Huydecoper op dat het omgekeerde hiervan, dat wil zeggen 'een Naamwoord in 't Meerv. [...] en een Werkwoord in het Eenv. Getal' zich ook

16 Vgl. Sewel 1708: 193: 'De Ledekens *Het* en *Dat* worden dikwils in 't meervoudig getal gebruykt, als, *Het waare vroome luyden. Dat zyn sterke paerden*'.

17 Michels wijst erop dat een enkelvoudige werkwoordsvorm bij *veel*, waarvan Huydecoper een groot aantal voorbeelden geeft, zijn verklaring vindt in de oorspronkelijk zelfstandige en enkelvoudige waarde van *veel*. De zinsnede *daar isser veel* heeft volgens Michels (1934: 629) beslist bijgedragen tot een ruimer gebruik van een werkwoord in het enkelvoud na het woord *daar*.

voordoet (1730: 579).[18] Vervolgens geeft hij te kennen dat hij deze ‘woordschikking’ niet begrijpt.[19]

Vers 840 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* luidt in de aanhaling van Huydecoper:

> DIT 'S AL POMOONS VERMAEK; DIT ZYN HAERE OEFENINGEN
> (1730: 554)

Huydecoper merkt op dat deze zin weliswaar in overeenstemming is met het dagelijks taalgebruik, maar in strijd is met ‘de sierelykheid en tevens de zuiverheid der taale’. Volgens de regels van de grammatica zou Vondel

> DIT *'s al Pomoons vermaak; DEEZ' zyn haere oefeningen*.
> (1730: 554)

18 Vgl. 1730: 580: ‘Het tegendeel hiervan, t.w. een Eenv. Naamwoord, met een Meerv. Werkwoord, lazenwe boven B.IV. v.938’.

19 Hinlópen (1788: 336-337) noemt verschillende gevallen waarin ‘verwarringe van een- en meervoudig’ plaatsheeft. Na *men*, na een collectivum, na als collectiva gebruikte zelfstandige naamwoorden en na het voornaamwoord ‘een ygelyk’ volgt soms een werkwoord in het meervoud.

hebben moeten schrijven. In het vers van Vondel zijn naar de mening van Huydecoper namelijk twee zelfstandige naamwoorden weggelaten. Als we de zin vervolledigen, ontstaat de volgende zin:

> *Dit vermaak is Pomoons vermaak; deeze oefeningen zyn haare oefeningen*.
> (1730: 554)

Deze zin is volgens Huydecoper beter, omdat er door het gebruik van *dit* respectievelijk *deeze* acht wordt gegeven op het geslacht en het getal van het naar zijn opvatting weggelaten naamwoord.[20]

Huydecoper merkt zonder nadere toelichting op dat in de verzen 43 en 44 van het veertiende boek van Vondels *Herscheppinge* 'een godt als gy zyt waerdigh, eer gy' en veranderd dient te worden in 'een godt, als gy, is waerdigh, eer hy' (1730: 540). Gezien het eraan voorafgaande *gy* lijkt de tweede persoon enkelvoud *zyt* correct. Het onderwerp bij deze persoonsvorm is echter niet *gy* maar *een god als gy* en dit onderwerp vereist volgens Huydecoper een werkwoordsvorm in de derde persoon.

8.1.10 *Heb komen* versus *heb gekomen*

Op pagina 557 van de *Proeve* wijst Huydecoper erop dat het aanmerkelijk is dat bij het 'saamenvoegen' van twee werkwoorden waarvan de laatste 'beheerscht' wordt door en 'afhangt' van het eerste werkwoord

> het eerste, wanneer 'er de Hulpwoorden des Verleeden Tyds, *Heb, Had, Is* of *Was*, bykomen, somtyds wordt uitgedrukt, in den Verleeden Tyd, *Gekomen* [...] somtyds in de Onbepaalende Wyze, *Komen*
> (1730: 557)

Na een hulpwerkwoord van de verleden tijd kiest Huydecoper niet voor de onbepaalde wijs maar voor het voltooid deelwoord, waarbij hij verwijst naar de adviezen die Hooft[21] en Sewel[22] ten aanzien van dit probleem hebben gegeven. Tot ongenoegen van Huydecoper hebben Hooft en Sewel niet vermeld op welke grond zij tot hun respectieve voorschriften zijn gekomen. Hij is namelijk de mening toegedaan dat grammatici de plicht hebben hun beweringen met argumenten te onderbouwen. Op basis van onderzoek komt Huydecoper tot de volgende uitspraak:

20 Michels (1934: 105) houdt deze aantekening van Huydecoper voor 'een zuiver staal van zijn (schijnbaar) logiese, klassicistiese taalopvatting'.

21 Hooft schrijft in de drieëntwintigste van de in totaal 126 *Waernemingen op de Hollandsche tael* 'HADDE IK BEGINNEN TE GAEN oft BEGEEREN TE GAEN, deught niet; en men moet zeggen HADDE IK BEGONNEN of BEGOST TE GAEN, ende HADDE IK BEGEERT TE GAEN' (Ten Kate 1723, I: 719).

22 Sewel (1708: 158-159) schrijft 'dat onze taal zekere bewoordingen, óf tzamenvoeging van twee *Infinitivi* heeft, welke andere taalen niet toelaaten, als *Ik heb hem zien sterven. Ik heb hooren zeggen*. [...] want in dien zin te gebruyken de Deelwoorden *Gezien, Gehoord*, [...] laat de eygenschap onzer taale niet toe. Maar des niettegenstaande zegt men evenwel, *Ik heb 't begonnen te doen. Ik heb gevreesd te zien*'.

> Wanneer het Ledeken *Te*, dat het merk is van den *Infinitivus Obliquus*, voor het laatste Werkwoord niet uitgedrukt staaat, moet het eerste, zonder eenige uitzonderinge, als 'er *Had, Heb*, enz. voorgaat, in de Onbepaalende Wyze gesteld worden.
> (1730: 558)

Overeenkomstig deze regel wordt *ik wil doen* 'in den Verleeden Tyd' *ik heb willen doen*, maar *ik begin te doen* wordt *ik heb begonnen te doen* (1730: 559). Deze regel heeft Huydecoper ontleend aan Ten Kate.[23] Voor nadere informatie over het al dan niet gebruiken van

23 Vgl. Ten Kate 1723, I: 519: 'Bij deze gelegentheid is het ook al te gewigtig om over te slaen de bijzondere eigenschap, die 'er in 't behandelen van de *Praeterita Perf: & Plusquamperf:*, wanneer deeze Voorloopers bij de *Verba* komen, vereischt word; want de Toestrekkende, die voor den *Infinit: Obliquus* met TE gebruikt worden, verbuigen zig op den gewoonen trant bij de *Praeterita*'.

te voor een infinitivus verwijst Huydecoper naar de *Aenleiding* van Ten Kate, die ‘met veel oordeel’ daarover ‘iets fraais’ heeft geschreven.[24]

8.1.11 Deelwoordconstructie

De tussenzin ‘Toen hy alree bejaert, Kaprea, het ryck der Theleboon bezittende’, die Vondel in een vertaling van een tekst van Vergilius heeft geschreven, is volgens Huydecoper niet correct. Hij acht het ‘noodzaakelyk’ dat hierin ofwel de woorden *toen hy* worden weggelaten ofwel dat *bezittende* wordt gewijzigd in *bezat*.

8.2 Tot besluit

De bovenstaande paragrafen laten zien dat Huydecoper in de *Proeve* een aantal interessante waarnemingen heeft gedaan op het terrein van de syntaxis. Gemarkeerde vormen van het Nederlands trokken zijn aandacht en hij liet de gelegenheid niet onbenut om ze onder de aandacht van zijn lezers te brengen. Huydecoper hield zich niet alleen bezig met het signaleren en het verbeteren van zinnen die in strijd zijn met de grammatica, ook zinnen die grammaticaal wel correct zijn, maar onduidelijkheid kunnnen veroorzaken worden door hem in de *Proeve* aan de orde gesteld.

24 Op de aangewezen plaats maakt Ten Kate onderscheid tussen een ‘Infinitivus Obliquus’ (*te loopen*) en een ‘Infinitivus Rectus’ (*loopen*). Na een werkwoord dat ‘eenige aennadering, geneigtheid, voorbereiding, of toestrekking’ tot het erop volgende werkwoord heeft - *begeeren, believen, gelieven, hopen, meenen, tragten, denken, zig gewennen, gewoon zyn, verbonden, schuldig of verpligt zyn, weten, beginnen, zien, komen (‘gebeuren’), hebben (‘schuldig/verpligt zyn’), staen, dreigen, zijn (‘moeten, kunnen’)* - wordt het laatste werkwoord voorafgegaan door *te* (1723, I: 515-517). Bij de werkwoorden *voelen, doen, durven, willen, mogen, moeten, konnen, leeren, hooren, blyven, laten, zullen, helpen, zien (‘videre’), komen (‘mits naderende beweging’), gaen (‘mits afwijking’)* wordt volgens Ten Kate voor het tweede werkwoord echter geen *te* vereist.

9 Een taaldespoot uit de pruikentijd?

De *Proeve van Taal- en Dichtkunde* uit 1730 van Balthazar Huydecoper (1695-1778) is van grote invloed geweest op de beoefening van de taalkunde van het Nederlands in de achttiende eeuw. Het werk werd zeer bewonderd en werd druk bestudeerd, in het bijzonder bij leden van de talrijke letterkundige genootschappen die in de tweede helft van die eeuw waren opgericht en waarbinnen men zich ook met de taalkunde van de moedertaal inliet. De belangstelling voor dit werk nam in de negentiende eeuw geleidelijkaan af, onder andere vanwege de opkomst van de historisch-vergelijkende taalwetenschap, waardoor de aandacht werd afgeleid van een 'stilistisch' werk als de *Proeve* was. De verschijning van het artikel 'Een taaldespoot uit de pruiketijd' aan het begin van de twintigste eeuw, waarin R.A. Kollewijn zich in negatieve zin uitlaat over Huydecopers taalbeschouwing, heeft vermoedelijk zelfs een zekere aversie tegen Huydecoper als taalkundige in de hand gewerkt. Nadat Henri A. Ett in de zomer van 1945 het persoonlijk archief van Huydecoper had teruggevonden, zag in de jaren vijftig en zestig een grote stroom aan publicaties over Huydecoper het licht. In enkele van deze geschriften wordt opgeroepen aandacht te schenken aan Huydecopers opvattingen over taal. Men dringt erop aan een 'Spraakkunst van Huydecoper' te vervaardigen op basis van gegevens die Huydecoper in de *Proeve* heeft neergelegd.

Huydecoper heeft zijn opvattingen in de *Proeve* over taalkundige kwesties niet systematisch gepresenteerd; het boek vormt een bonte verzameling van aantekeningen over de Nederlandse taal en de dichtkunst die hij had gemaakt tijdens het voorbereiden van een nieuwe editie van Vondels *Herscheppinge*, een Nederlandse vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*. Huydecoper stelde in deze aantekeningen onder andere de fouten aan de orde die Vondel naar de mening van Huydecoper had begaan, zowel tegen de taal als tegen de dichtkunst. Hij deed dit met opzet omdat hij ervan overtuigd was dat het aanwijzen van een paar fouten in het werk van meer en minder bekende auteurs meer effect sorteert dan het voorschrijven van een groot aantal regels. Daarnaast vond hij het zinvoller te wijzen op fouten in het taalgebruik van een gevierd schrijver dan in dat van een minder aanzienlijke auteur. Door kanttekeningen te plaatsen bij de vertaling die Vondel had gemaakt van Ovidius' *Metamorphosen* wilde Huydecoper laten zien dat zelfs Vondel niet geheel vrij was van fouten. Daarom was het niet verstandig hem in alles wat hij had geschreven, na te volgen maar moest men zijn werk steeds met een kritisch oog bekijken. Wat de toets der kritiek doorstond, kon men met een gerust hart navolgen; wat niet correct was, diende verbeterd te worden.

De meeste aantekeningen uit de *Proeve* zijn opgebouwd volgens hetzelfde patroon. Nadat Huydecoper heeft aangegeven bij welke passage uit Vondels *Herscheppinge* de aantekening is geschreven, heeft hij commentaar geleverd op het betreffende fragment. Daarnaast heeft Huydecoper af en toe gewezen op overeenkomstige dan wel afwijkende opvattingen van andere taalkundigen. Dit 'theoretische' gedeelte wordt altijd gevolgd door voorbeelden uit de 'praktijk'. Bij het weergeven van deze citaten is Huydecoper zorgvuldig tewerkgegaan. Nauwgezet vermeldt hij niet alleen

de naam van de auteur en de titel van het boek waaruit het geciteerde afkomstig is, maar ook bladzijde, boek, vers, bedrijf, scene, blad, kolom en regel. Citaten moeten volgens hem volledig en correct zijn. Om deze reden citeert Huyde-

coper zoveel mogelijk uit de originele teksten.

Dat Huydecoper zijn taalkundige en dichtkunstige aantekeningen plaatste bij een letterkundig werk, geeft aan hoezeer taalkunde en letterkunde aan het begin van de achttiende eeuw nog met elkaar waren verweven. De verbondenheid tussen beide disciplines komt ook duidelijk naar voren in Joannes Vollenhoves leerdicht *Aan de Nederduitsche schryvers* (1686) en Andries Pels' *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst op onze tijden en zeden gepast* (1677), twee geschriften die primair de dichtkunst tot onderwerp hadden maar waarin ook taalkundige onderwerpen aan de orde worden gesteld.

Het voornaamste doel van mijn studie was het construeren van een 'Spraakkunst van Huydecoper' en het plaatsen van die spraakkunst binnen de Nederlandse taalkunde van de achttiende eeuw. Op basis van de gegevens uit de eerste druk van de *Proeve* heb ik een beeld geschetst van Huydecopers ideeën over *orthographia* (spelling), *etymologia* (woordsoortenleer) en *syntaxis* (zinsleer). Aan de *prosodia* of versleer, die van oudsher als een onderdeel van de grammatica werd beschouwd, ben ik hier voorbijgegaan, omdat ze in de loop van de achttiende eeuw een zeer marginale rol ging spelen en omdat prosodie volgens hedendaagse inzichten niet in de grammatica thuishoort.

Huydecopers opvattingen over *orthographia, etymologia* en *syntaxis* zijn geplaatst naast gegevens uit de *Nederduitsche spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen, de *Nederduytsche spraakkonst* (1708) van Willem Sewel en Lambert ten Kates *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723). Voor het taalkundig werk van deze auteurs is gekozen omdat Huydecoper ze in de *Proeve* heeft gekarakteriseerd als 'onze Nederduitsche Spraakkunstschryvers'. Bovendien zijn zij wat invloed betreft stellig de belangrijkste Nederlandse grammatici uit de achttiende eeuw geweest.

Naast de zojuist genoemde werken heeft Huydecoper bij het schrijven van de *Proeve* andere taalkundige werken bestudeerd die aan het begin van de achttiende eeuw waren verschenen, bijvoorbeeld de *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* ([1]1700) van David van Hoogstraten en de *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* ([1]1703) van Jacobus Nylöe. Ook van niet-Nederlandstalige en van uit het buitenland afkomstige taalkundige werken heeft Huydecoper kennis genomen, zoals van Adriaen Verwers *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707) en het *Glossarium germanicum* (1727) van de Duitse taalgeleerde J.G. Wachter.

Huydecoper hechtte zeker waarde aan wat andere taalkundigen over talen in het algemeen en het Nederlands hadden geschreven, maar hij nam hun opvattingen niet zonder meer over. Hij toetste de door hen opgestelde taalkundige regels aan teksten van Vondel en andere schrijvers uit heden en verleden. Kwamen de regels die Huydecoper in grammatica's had aangetroffen niet overeen met hun taalgebruik, dan werden ze afgewezen; bleek het wel het geval te zijn, dan onderschreef hij ze.

Naar eigen zeggen was het Huydecoper er niet om te doen zijn mening over een taalkundige kwestie aan anderen op te dringen. Het stond aan eenieder vrij om zelf te beslissen wat goed en wat incorrect Nederlands was. Bij controversiële taalkundige kwesties hakte Huydecoper na een uitgebreid onderzoek de knoop vaak door. Dichters

en taalkundigen kregen via het register toegang tot Huydecopers ideeën. Zijn direct toepasbare taalkundige aanwijzingen oogstten veel waardering.

Het belangrijkste doel van taalkundigen uit de achttiende eeuw was het nader reglementeren van het Nederlands. Zij waren van mening dat de moedertaal voor geen enkele andere taal hoefde onder te doen, zelfs niet voor het Latijn of het Grieks. Om aan te tonen dat het Nederlands zich met elke taal kon meten wees men in de achttiende eeuw - zoals in de zestiende en de zeventiende - onophoudelijk op het vermogen om in het Nederlands samenstellingen en afleidingen te vormen en op de rijkdom van de woordenschat. Doordat de moedertaal een groot aantal woorden bezit, zagen sommigen taalgebruikers de opmars van - met name Franse - leenwoorden met lede ogen aan. Nederlandse taalkundigen waren het roerend met elkaar eens dat het noodzakelijk was de moedertaal te beschaven. De onachtzaamheid waarmee Nederlanders zich van die taal bedienden, was velen een doorn in het oog. Over het antwoord op de vraag welke criteria men moest hanteren bij het verbeteren en reglementeren van de moedertaal, bestond - zeker in de eerste decennia van de achttiende eeuw - nog geen overeenstemming. Globaal genomen treffen we in de taalkundige geschriften uit deze periode vier criteria aan: *ratio* (taalsystematiek), *vetustas* (verleden), *auctoritas* (taalgebruik van gezaghebbende auteurs) en *consuetudo* (taalgebruik van ontwikkelde mensen). Deze vier normen zien we in meerdere of mindere mate ook gehanteerd in de *Proeve*.

Huydecoper was van mening dat de ‘gronden’ (natura) van het Nederlands aan de ene kant en het taalgebruik aan de andere kant in de loop der tijden uit elkaar zijn gegroeid, een proces dat tegen het eind van de zestiende eeuw zijn intrede deed en aan het begin van de zeventiende eeuw zijn beslag heeft gekregen. Als gevolg hiervan wordt het zuiverste Nederlands volgens hem gevonden bij auteurs uit de middeleeuwen; deze zogeheten Ouden bevinden zich immers het dichtst bij de oorsprong van het Nederlands en het verst van het bedorven taalgebruik.

De dagelijkse taal kon in gesproken vorm naar Huydecopers opvatting beslist geen rol spelen bij de opbouw van de moedertaal omdat zij zich niets aantrekt van grammaticale regels; daar komt bij dat er een grote variatie bestaat aan gesproken taal, zowel tussen gewesten en steden als tussen inwoners van één stad. Huydecoper vond dat alleen voorbeelden van geschreven taalgebruik in staat zijn om taalkundige regels kracht bij te zetten.

Voor diegenen die ernaar streven een grammaticaal goed en zuiver gebruik van de moedertaal te maken, stelde Huydecoper in de *Proeve* voornamelijk Vondel ten voorbeeld. Dat hij grote bewondering had voor het werk van Vondel, met name voor diens vroege werk, neemt niet weg dat Vondel af en toe fouten maakt tegen het Nederlands. Zijn taalgebruik mocht daarom naar de mening van Huydecoper niet klakkeloos worden nagevolgd.

Bij het opstellen van taalregels beriep Huydecoper zich veelvuldig op de *vetustas*. Dit hangt samen met zijn inzicht omtrent het veranderen van taal. Binnen zijn taalbeschouwing stond taalverandering gelijk aan taalverbastering. Huydecoper was van mening dat de inval van Spanjaarden aan het eind van de zestiende eeuw ertoe heeft geleid dat de taal in verval is geraakt; het was in deze periode dat de verbastering in de moedertaal volgens Huydecoper haar intrede heeft gedaan. Het zuiverste Nederlands is naar zijn mening daarom te vinden bij de zogenaamde Ouden, onder wie hij auteurs verstond die vóór of kort na de komst van de Spanjaarden werkzaam waren. Door middel van regels en voorschriften waarvan volgens hem niet mocht worden afgeweken, probeerde hij het verval van de moedertaal tot stilstand te brengen

en de oude, in zijn ogen regelmatige en zuivere taal te herstellen. Om vast te kunnen stellen wat - in zijn ogen - correct Nederlands was, maakte Huydecoper uitgebreid studie van het taalgebruik van de hierboven genoemde Ouden. Niet alleen had

hij - overigens louter vanuit taalkundig oogpunt - waardering voor deze variant van het Nederlands, maar hij had er ook een - zeker voor die dagen - grondige kennis van.

Was bij de Ouden de zuiverste vorm van het Nederlands te vinden, het fraaiste Nederlands kon men aantreffen in de geschriften van de Nieuwen. Bij hen blijkt welke woorden en uitdrukkingen door belangrijke schrijvers welbewust zijn uitgezocht en welke door het gewone volk worden gebruikt.

Het (geschreven) taalgebruik van Ouden en Nieuwen, tot welke laatste categorie Huydecoper onder anderen Hooft, Vondel en Vollenhove rekende, vormde samen met de rede de criteria waardoor hij zich heeft laten leiden om de juistheid van een taalregel te bewijzen. Als de voorbeelden uit het taalgebruik van Ouden en Nieuwen overeenkomen met de eisen die de rede aan de moedertaal stelt, dan behoeft er volgens Huydecoper niet te worden getwijfeld aan de juistheid van die regel. Bestond er een discrepantie tussen het gebruik aan de ene kant en de rede aan de andere kant, dan heeft hij opvallend genoeg de voorkeur gegeven aan de rede.

Omdat taalregels en -adviezen volgens Huydecoper uitsluitend geldig als ze zijn gebaseerd op het taalgebruik, was het zijns inziens uit den boze taalregels zelf te bedenken. Overigens is hij er een enkele maal niet in geslaagd deze stelregel in praktijk te brengen. Soms trok hij zich niets aan van het taalgebruik omdat het niet in overeenstemming was met zijn gewoonte of omdat het taalgebruik strijdig was met de door hem nagestreefde regelmaat in een taal.

Huydecoper beschouwde, evenals twee andere belangrijke taalkundigen uit de achttiende eeuw - Adriaen Verwer en Lambert ten Kate -, spelling zeker niet als een belangrijk onderdeel van de grammatica. Dat blijkt niet alleen uit het geringe aantal aantekeningen in de *Proeve* dat betrekking heeft op spelling, maar ook uit de toon die spreekt uit deze schaarse opmerkingen. Huydecoper laat weten dat een incorrecte spelling zijn waardering voor een boek of gedicht niet nadelig beïnvloedt. Hoe het ook zij, door de status die Huydecoper zich als taalkundige had weten te verwerven, zijn verschillende denkbeelden van Huydecoper over spelling door bekende en invloedrijke achttiende- en vroeg-negentiende-eeuwse taalkundigen - onder wie Adriaan Kluit, Kornelis Elzevier, Pieter Weiland en Matthijs Siegenbeek - overgenomen.

Huydecoper schreef in de *Proeve* dat de spelling van woorden werd bepaald door hun oorsprong. Dit spellingprincipe had hij ontleend aan de Duitse taalkundige Wachterus, die in zijn uit 1727 daterende *Glossarium Germanicum* schreef: ‘Orthographia pendet ab Etymologia’. We hebben gezien dat Huydecoper zich bij het bepalen van de juiste spelling van verschillende woorden heeft laten leiden door dit beginsel dat vanaf het midden van de achttiende eeuw - de opkomst van de historische taalwetenschap - tot halverwege de negentiende een belangrijke positie innam in het grammaticaonderdeel spelling. Het is interessant dat voor Huydecoper etymologia niet langer woordsoortenleer betekent - in deze betekenis komen we het woord nog tegen in de grammatica's van Moonen en Sewel -, maar woordafleidkunde.

Een afzonderlijke studie over de beoefening van de etymologie van het Nederlands in de achttiende eeuw behoort tot de desiderata van de historiografie van de Nederlandse taalwetenschap. Daarbij dient de invloed van Duitse etymologen als Wachterus en Leibnitz, en van Franse etymologen als Casaneuve, Du Cange en Ménage niet buiten beschouwing te blijven.

Omdat Huydecoper de oorsprong van een woord neemt als uitgangspunt voor de spelling, richt hij zich noodzakelijkerwijs op geschreven taal. De klank van een woord was voor hem dan ook minder belangrijk dan de tekens waarmee het woord werd geschreven. Overigens houdt dit niet in dat Huydecoper gesproken taal als spellingprincipe geheel verwerpt: hij wil hem als richtlijn aanhouden, mits hij zich onderwerpt aan regels. Bij het weergeven van buitenlandse eigennamen kan men zich volgens Huydecoper het best richten naar de uitspraak van die namen. In dat verband merkt hij ook op dat men er over het algemeen verstandig aan doet om zich aan te sluiten bij het algemene gebruik.

Twee andere spellingprincipes die Huydecoper in de *Proeve* heeft toegepast en die vaak lijnrecht indruisen tegen de regel van de etymologie, zijn het principe van differentiatie - *één* (telwoord) en *een* (lidwoord) - en dat van de welluidendheid - *leven-d-ig*.

In de Nederlandstalige spraakkunstige traditie is de *etymologia* - de woordsoortenleer - doorgaans het omvangrijkste onderdeel van een grammatica. Wat de *Proeve* betreft, het merendeel van de aantekeningen waarin taalkundige kwesties centraal staan, heeft betrekking op de woordsoortenleer. Om inzicht te krijgen in Huydecopers taalkundige opvattingen op het gebied van de etymologia is uit de grammaticale geschriften van Arnold Moonen, Willem Sewel en Lambert ten Kate informatie bijeengebracht tegen de achtergrond van wat Huydecoper over de verschillende woordsoorten heeft medegedeeld. Het betreft in totaal negen woordsoorten - lidwoord, naamwoord, voornaamwoord, werkwoord, deelwoord, voegwoord, bijwoord, voorzetsel en tussenwerpsel - die in evenzovele paragrafen worden besproken. Elke paragraaf bestaat doorgaans uit een gedeelte waarin een definitie en een omschrijving van de betreffende woordsoort wordt gegeven. In de daaropvolgende subparagrafen worden verschillende eigenschappen of - met een Latijnse term - *accidentia* van de behandelde woordsoort aan de orde gesteld. Op basis van de overeenkomsten en verschillen tussen de gegevens die Moonen, Sewel en Ten Kate enerzijds en Huydecoper anderzijds hebben geboden, konden er conclusies getrokken worden over traditionele en vernieuwende elementen in Huydecopers opmerkingen omtrent *etymologia* ten opzichte van de gemelde drie voorgangers. De bespreking van iedere woordsoort wordt afgesloten met een korte paragraaf waarin de belangrijkste bevindingen worden samengevat.

Na de behandeling van de woordsoortenleer wordt in hoofdstuk acht aandacht gevraagd voor een aantal opmerkingen op het terrein van het grammaticaonderdeel syntaxis, zoals samentrekking, congruentie en woordvolgorde. Overigens zijn opmerkingen van syntactische aard ook al ter sprake gebracht bij de bespreking van de woordsoortenleer.

Eén van de belangrijkste bevindingen van dit onderzoek naar de taalkundige ideeën die Huydecoper in de *Proeve* heeft neergelegd, is dat de door mij geconstrueerde ‘Spraakkunst van Huydecoper’ vergeleken met Moonens *Nederduitsche spraekkunst* en Sewels *Nederduytsche spraakkonst* op tal van plaatsen lacunes vertoont; zijn werk is in hoge mate fragmentarisch. Huydecoper beperkt zich tot het bespreken van dïe aspecten van het Nederlands waarover in de door hem geraadpleegde taalkundige geschriften of in het taalgebruik onenigheid en/of onduidelijkheid bestond en waartoe de tekst van Vondel hem mogelijkheden bood. Dit kan zowel betrekking hebben op de spelling, de woordsoortenleer als de syntaxis. Hij houdt zich door de bank genomen

niet bezig met diepgravende theoretische en/of filosofische bespiegelingen maar richt zich op het geven van praktische taaladviezen, die hij op basis van het door hem verrichte taalkundig onderzoek met grote stelligheid presenteert.

Hoewel de *Proeve* als grammatica bij lange na niet volledig is en Huydecoper de behandelde stof niet systematisch heeft gerangschikt, genoot het boek in brede kring grote

populariteit en kende men aan het oordeel van de auteur groot gezag toe. Aan het einde van de achttiende eeuw was de *Proeve* in de letterkundige genootschappen - net als het taalkundig werk van Verwer en Ten Kate - daarom onderwerp van gesprek. Kennelijk sprak de manier waarop Huydecoper een bijdrage wilde leveren aan de opbouw van 'zuivere Taal- en eerelyke Dicht-kunde', een grote groep mensen aan. De vraag dient zich aan waarom de *Proeve* zo populair was. Voor de populariteit van dit boek is naar mijn mening een aantal redenen aan te voeren.

In tegenstelling tot de spraakkunsten van Moonen en Sewel bevat de *Proeve* geen paginalange en daardoor gortdroge overzichten met de verbuiging van lidwoorden, naamwoorden, deelwoorden en voornaamwoorden en de vervoeging van werkwoorden. Huydecoper schreef geen grammatica maar veeleer een poëtica in de vorm van een taalkundig en letterkundig commentaar. De kracht van de *Proeve* zit niet alleen in de erin opgenomen theorie, maar ook - en dat verklaart mijns inziens voor een belangrijk deel het succes van het boek - in de toepassing van die kennis in de praktijk. In onzekerheid verkerende dichters en andere schrijvers doet Huydecoper een grote hoeveelheid praktische wenken en waarschuwingen aan de hand waarvan hij vond dat men er rekening mee moest houden. Herhaalde malen benadrukt Huydecoper dat dichters zich echter niet altijd strikt aan de regels van de grammatica hoefden te houden: zij mogen zich omwille van het rijm en het metrum enige dichterlijke vrijheden - *metaplasmus* - veroorloven. De *Proeve* was bijzonder geschikt voor degenen die amper vertrouwd waren met de (op de Latijnse grammatica gebaseerde) grammaticale terminologie; zij konden de taalkundige opmerkingen uit de *Proeve* zonder veel moeite begrijpen, omdat Huydecoper weinig gebruikmaakt van jargon.

Huydecoper was geen grammaticus pur sang maar eerder een filoloog. De opzet van de *Proeve* past in een lange traditie om teksten, aanvankelijk teksten uit de klassieke oudheid maar later ook geschriften in de volkstaal, van kritische kanttekeningen te voorzien. Met de vorm waarin Huydecoper zijn commentaar heeft gegoten, zullen vele lezers van de *Proeve* dan ook vertrouwd zijn geweest. Ook dit zal hebben bijgedragen aan het succes van het werk.

Men kan zich afvragen waaraan Huydecoper zijn gezag als taalkundige ontleende. Net als bij de beantwoording van de vraag naar de populariteit van de *Proeve* zijn ook nu verschillende redenen te bedenken. Dat Huydecoper een telg was uit een aanzienlijk, kunstminnend Amsterdams regentengeslacht, zal naar mijn mening zeker van invloed zijn geweest. Bovendien had hij zich op het moment dat de *Proeve* verscheen als literator al bekendheid verworven met succesvolle Frans-classicistische treurspelen en met een vertaling van de *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* (1726). Het oordeel van iemand die in staat is zelf in de smaak vallende stukken te schrijven, weegt waarschijnlijk zwaarder dan de mening van een auteur die alleen kritiek levert.

De stijl die Huydecoper in de *Proeve* bezigt, zal ook van invloed zijn geweest op het gezag dat men hem heeft toegekend. Hij schreef zonder veel omhaal van woorden en hij wist zijn standpunt op stellige en heldere wijze uiteen te zetten. Het gebruik van de nodige humor om zijn ideeën ingang te doen vinden, schuwde hij niet.

Naar mijn mening heeft Huydecoper zijn gezag als taalkundige echter voornamelijk ontleend aan de door hem gevolgde (inductieve) methode. In de achttiende eeuw bestond grote bewondering voor de methode die hij heeft gevolgd bij het schrijven

van de *Proeve*. Met het aanwijzen van fouten die niet in overeenstemming waren met de volgens hem geldende regels van het Nederlands, stelde Huydecoper zich niet tevreden. Hij wilde niet alleen la-

ten zien wát er onjuist was maar ook uiteenzetten waaróm hij bepaalde gebruiken in de taal afkeurde. Om te kunnen bepalen of iets goed of fout is, mocht men volgens Huydecoper overigens geen blind vertrouwen stellen in wat anderen over taalkundige kwesties hadden geschreven. Men diende een taalkundige kwestie zelf te onderzoeken en zich niet te verlaten op wat grammatici daarover hadden geschreven. Aan uitspraken over taal- en dichtkunst werd door Huydecoper alleen belang gehecht wanneer ze het resultaat waren van stevig gefundeerd onderzoek. Uitspraken die voor de vuist weg werden gedaan, konden zijn goedkeuring niet wegdragen; zij moesten worden gestaafd met voorbeelden uit het taalgebruik. De talrijke citaten die Huydecoper in de *Proeve* heeft opgenomen, zullen er zeker toe bijgedragen hebben dat men hem - terecht - zag als een erudiet man, als iemand die weet waar hij het over heeft.

Nadat ik hierboven de voornaamste bevindingen van mijn onderzoek kort heb samengevat, geef ik tot slot enige suggesties voor verder onderzoek.

In deze studie staan de taalkundige opmerkingen uit de *Proeve* centraal; ik heb me beperkt tot het bestuderen van wat de *Proeve van Taalkunde* genoemd zou kunnen worden. Om de *Proeve* volledig op waarde te kunnen schatten, is het wenselijk dat er eveneens onderzoek wordt verricht naar de dichtkunstige opvattingen die Huydecoper in de *Proeve* verkondigt. Enkele aanzetten tot deze 'Proeve van Dichtkunde' zijn al gegeven door onder anderen Kossmann en Schenkeveld-van der Dussen.

De *Proeve* zou ook goede diensten kunnen bewijzen aan literatuurhistorici. Door na te gaan aan welke letterkundige werken Huydecoper zijn voorbeelden heeft ontleend, krijgt men inzicht in auteurs die aan het begin van de achttiende eeuw - door Huydecoper althans - werden gelezen en in aanzien stonden, zoals nu lang vergeten maar door Huydecoper als dichters zeer gewaardeerde Hendrik Schim en Everhard Kraeyvanger.

Op Huydecopers verdiensten als lexicograaf is in het verleden al gewezen door Kruyskamp en Van Schaik. Naar opmerkingen uit de *Proeve* waarin Huydecoper ingaat op de juiste betekenis van woorden en op de gebruiksmogelijkheden van woorden, is amper onderzoek gedaan. Hetzelfde kan gezegd worden van de aantekeningen die betrekking hebben op de etymologie van woorden. Een beschouwing over Huydecopers opvatting omtrent *etymologia* als woordafleidkunde en de plaats van het Nederlands onder de West-Europese talen zal een interessante aanvulling kunnen vormen op deze studie. Een grondige studie over de beoefening van de etymologie in de achttiende eeuw behoort eveneens tot de desiderata van de geschiedenis van de taalwetenschap.

Uit deze studie zal duidelijk geworden dat Huydecoper trekken vertoont op grond waarvan we hem 'een taaldespoot uit de pruikentijd' kunnen noemen, maar ook dat hij met evenveel recht kan worden bestempeld als 'een taalkundig initiator'. Maar het toepasselijkst lijkt mij de benaming die Lucas Pater in een lofdicht aan Huydecoper heeft gegeven; hij noemde hem: de Aristarch van 't Y.

10 Bibliografie

[AARTS 1994.] F.G.A.M. Aarts, *Bewakers van de taal*. Over de rol van puristen en prescriptivisten in de geschiedenis van het Engels. Afscheidscollege ter gelegenheid van het aftreden als hoogleraar in de Engelse Taalkunde in de Faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit Nijmegen op vrijdag 9 september 1994. Nijmegen, 1994.

[VAN ABKOUDE 1743.] J. van Abkoude, *Naam register of verzaameling van Nederduytsche boeken, die zedert de Jaaren 1640. tot 1741. zyn uytgekomen*. Leiden, 1743.

[VAN ABKOUDE & ARRENBERG 1788.] J. van Abkoude & R. Arrenberg, *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduytsche boeken, welke sedert het jaar 1600 tot het jaar 1761 zyn uytgekomen*. Rotterdam, 1788.

[VON ALBRECHT 1979.] Michael von Albrecht, 'Vondels niederländischer Ovid - ein poetisches Testament'. In: *Lampas* 12 (1979), pp. 154-172.

[ALBUM ACADEMICUM 1882.] *Album academicum van het Athenaeum Illustre en van de Universiteit van Amsterdam*, bevattende de namen der hoogleeraren en leeraren van 1632 tot 1882 en der studenten van 1799 tot 1882. Amsterdam, 1882.

[ALBUM PROMOTORUM 1936.] *Album Promotorum, qui inde ab anno MDCXXXVI^{o} usque ad annum MDCCCXV^{um} in Academia Rheno-Trajectina gradum doctoratus adepti sunt, Societas cui nomen 'Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen' componendum edendumque curavit, atque Academiae Rheno-Trajectinae trecesimo die natali donum obtulit*. Traiecti ad Rhenum, 1936.

[ALBUM STUDIOSORUM 1886.] *Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI*. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Ultraiecti, *MDCCCLXXXVI*.

[ALEWIJN 1774.] Zacharias Henric Alewijn, 'Verdediging van de voornaamste dichterlyke vryheden'. In: *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*. Tweede deel. Leyden, 1774, pp. 89-155.

[VAN ALKEMADE 1699.] Cornelis van Alkemade, *Hollandse jaar-boeken of rijm-kronijk van Melis Stoke* [...]. Alles met noodige uitleggingen opgehelderd door -. Leyden, 1699.

[ALTENA 1986.] Peter Altena, 'Het *Journal litéraire* en de poëtenoorlog in de Nederlandse literatuur'. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 18/2 (1986), pp. 267-285.

[AMPZING 1628.] Samuel Ampzing, *Nederlandsch Tael-bericht*. In: Zwaan 1939, pp. 133-191.

[ANS 1984.] *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van G. Geerts et al. Groningen; Leuven, 1984.

[ARENS 1962.] J.C. Arens, 'Waardering voor Revius in de achttiende eeuw'. In: *De Nieuwe Taalgids* 55 (1962), p. 100.

[ARENS 1963.] J.C. Arens, 'Ovidius om te zingen'. In: *De Nieuwe Taalgids* 56 (1963), pp. 220-222.

[ARPOTS 1987.] R. Arpots, *Vondel in Nijmegen*. Catalogus van Vondel-drukken tot en met 1855, aanwezig in de Bibliotheek van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Samengesteld door Robert Arpots in samenwerking met Geert Dibbets, Wim Hüsken en Ben Salemans. Nijmegen, 1987.
[ARPOTS 1991.] R. Arpots, *Toneel in Nijmegen*. Catalogus van Nederlandstalige toneelwerken gedrukt in de Republiek in de 18e eeuw en aanwezig in de Bibliotheek van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Nijmegen, 1991.
[BAKKER & DIBBETS 1977.] D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets, *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch, 1977.
[BARTELINK 1969.] G.J.M. Bartelink, *Mythologisch woordenboek*. Utrecht/Antwerpen, 1969.
[BEDAUX 1983.] J.B. Bedaux, 'Beelden van "leersucht" en tucht. Opvoedingsmetaforen in de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw'. In: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. Bus-

sum, 1983, pp. 49-74.
[BEEKMAN 1912.] A. Beekman, *Influence de Du Bartas sur la litterature neerlandaise*. Poitiers, 1912.
[VAN DEN BERG 1975.] B. van den Berg, 'Lambert ten Kate's "Gemeenlandsche Dialect"'. In: *Spel van zinnen. Album A. van Loey*. Samengesteld door R. Janssen-Sieben, S. de Vriendt, R. Willemyns. Brussel, 1975, pp. 299-304.
[VAN DER BIJLL 1946.] H. van der Bijll, 'Balthasar Huydecoper'. In: *Amstelodamum*. Maandblad voor de kennis van Amsterdam 33 (1946), p. 37.
[BODDAERT 1738.] Pieter Boddaert, *Stichtelyke gedichten*. Derde deel. Middelburg, 1738.
[DE BONTH 1993.] R. de Bonth, 'Een oud man of een jonge bedrieger. Balthazar Huydecoper en de rijmkroniek van Klaas Kolijn'. In: *Madoc* 7 (1993), pp. 36-46.
[DE BONTH 1994.] R. de Bonth, 'Grasduinen in Carolus Tuinmans (1659-1728) *Oud en Nieuw*'. In: *Voortgang*. Jaarboek voor de Neerlandistiek 14 (1993/1994), pp. 21-59.
[DE BONTH 1995.] Roland de Bonth, 'A Black Sheep and a White Crow. Carolus Tuinman (1659-1728) and Lambert ten Kate (1674-1731) on Etymology'. In: Klaus D. Dutz & Kjell-Åke Forsgren (Eds.), *History and Rationality*. The Skövde Papers in the Historiography of Linguistics. Münster, 1995, pp. 107-132.
[DE BONTH 1996A.] Roland de Bonth, 'On Second Thoughts. The Reprint of Balthazar Huydecoper's *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1782-1791)'. In: De Bonth & Noordegraaf 1996, pp. 91-119.
[DE BONTH 1996B.] Roland de Bonth, '"Wanneer toch komt de Nederduitsche Spraakkunst van den Heer Tollius te voorschijn?" Een onuitgegeven spraakkunst uit de achttiende eeuw (II)'. In: *Meesterwerk* 7, september 1996, pp. 26-43.
[DE BONTH & DIBBETS 1995.] R.J.G. de Bonth & G.R.W. Dibbets, *Voor rede vatbaar*. Tien voorredes uit het grammaticale werk van Van Hoogstraten, Nylöe, Moonen, Sewel, Ten Kate, Huydecoper (1700-1730). Amsterdam; Münster, 1995.
[DE BONTH & NOORDEGRAAF 1996.] Roland de Bonth & Jan Noordegraaf, *Linguistics in the Low Countries*. The eighteenth century. Amsterdam; Münster, 1996.
[BOSTOEN 1985.] K. Bostoen, *Kaars en bril: de oudste Nederlandse grammatica*. S.l., 1985.
[VAN DEN BRANDEN 1956.] L. van den Branden, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*. Antwerpen, 1956.
[BREEUWSMA 1990.] José Breeuwsma met medewerking van H.W. de Kooker, *Leidse Vondeliana*. Catalogus van werken van en over Vondel, in druk verschenen voor 1856, aanwezig in de collecties van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit, de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Bibliotheca Thysiana te Leiden. Leiden, 1990. [Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, nr. 7].
[BROM 1926.] G. Brom, 'Het Middelnederlands' In: *Romantiek en katholicisme in Nederland*. Tweede deel. Wetenschap en staatkunde. Groningen; Den Haag, 1926, pp. 3-44.
[BRUCH 1990.] H. Bruch, 'De kroniek van Melis Stoke'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 106 (1990), pp. 85-106.

[BRUGMANS 1932A.] H. Brugmans, ‘Inleiding’. In: *Gedenkboek van het Athenaeum en de universiteit van Amsterdam 1632-1932*. Amsterdam, 1932, pp. 1-9.
[BRUGMANS 1932B.] H. Brugmans, ‘Algemeene geschiedenis van universiteit en athenaeum’. In: *Gedenkboek van het Athenaeum en de universiteit van Amsterdam 1632-1932*. Amsterdam, 1932, pp. 11-105.
[BUCHWALD, HOHLWEG & PRINZ 1982.] Wolfgang Buchwald, Armin Hohlweg & Otto Prinz, *Tusculum-lexikon*. Griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters. Dritte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. München; Zürich, 1982.
[DE BUCK 1930.] H. de Buck, *De studie van het Middelnederlandsch tot in het midden der negentiende eeuw*. Groningen; Den Haag, 1930.
[DE BUCK 1952.] H. de Buck, ‘De Nederlandse taalkunde tijdens de eerste levensjaren van de maatschappij’. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. 1950-1951*.

Leiden, 1952, pp. 21-32.
[BUIJNSTERS 1984.] P.J. Buijnsters, *Wolff & Deken*, een biografie. Leiden, 1984.
[BUIJNSTERS 1984A.] P.J. Buijnsters, 'Kennis en waardering voor Middelnederlandse literatuur in de 18de eeuw'. In: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* 16 (1984), pp. 39-58.
[BUIJNSTERS 1992.] P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735); Leven en Werk*. Utrecht, 1992.
[BULLINGA [1994].] M. Bullinga, 'Vragen rond Johanna Corleva (1698-1752). Een vergeten Nederlandse lexicografe'. In: *Trefwoord* 7, pp. 25-31.
[BURGERS 1993.] J.W.J. Burgers, 'De loopbaan van de klerk Melis Stoke'. In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 108 (1993), pp. 20-27.
[VAN BUUREN 1979.] A.M.J. van Buuren, *Der minnen loep van Dirc Potter*. Studies over een Middelnederlandse Ars amandi. Utrecht, 1979.
[CARON 1953A.] W.J.H. Caron, C. van Heule, *De Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door -. Groningen; Djakarta, 1953 [Trivium: I, 1].
[CARON 1953B.] W.J.H. Caron, C. van Heule, *De Nederduytsche spraec-konst ofte tael-beschrijvinghe*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door -. Groningen; Djakarta, 1953 [Trivium: I, 2].
[CARON 1958.] W.J.H. Caron, P. Leupenius, *Aenmerkingen op de Neederduitsche taale en naaberecht*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door -. Groningen, 1958 [Trivium: IV; zie Leupenius 1653].
[CARON 1972.] W.J.H. Caron, *Klank en teken. Verzamelde taalkundige studies*. Groningen, 1972.
[CHASSANT & TAUSIN 1978.] Alph. Chassant & Henri Tausin, *Dictionnaire des devises historiques et héraldiques*. Genève, 1978.
[CORNEILLE 1971.] Corneille, *Théâtre complet*; Tome Premier. éd. G. Couton. Paris, 1971.
[DAAN 1992.] Jo Daan, 'The relation between dialect and standard language in the Netherlands in the past as a key to the present'. In: *Dialect and Standard Language. Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Seventeen Studies in English or German. Edited by J.A. van Leuvensteijn and J.B. Berns [Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen Verhandelingen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 150]. Amsterdam, etc., 1992, pp. 147-161.
[VAN DALEN 1992.] M. van Dalen, 'Huydecopers samentrekkingsproblemen en de taalbeschouwing in de 18de eeuw'. In: *Nieuwe Taalgids* 85 (1992), pp. 136-146.
[VAN DAM 1963.] C.F.A. van Dam, 'Balthazar Huydecoper en de Spaanse letterkunde'. In: *De Nieuwe Taalgids* 56 (1963), pp. 143-145.
[DAMSTEEGT 1968.] B.C. Damsteegt, 'Betekenis en functie van "als wanneer"'. In: *De Nieuwe Taalgids* 61 (1968), pp. 109-115.
[DESCHAMPS 1963.] J. Deschamps, 'De Middelnederlandse handschriften van de grote en de kleine "Der sielen troest"'. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* XVII (1963), pp. 111-167.

[DESCHAMPS 1970.] J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*; [Catalogus van de] Tentoonstelling ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 24 okt. - 24 dec. 1970.
[DIBBETS 1968.] G.R.W. Dibbets, *Nederduitse orthographie van Pontus de Heuiter (1581). Een inleiding*. Assen, 1968.
[DIBBETS 1974.] G.R.W. Dibbets, 'De benamingen van de woordsoorten in oude Nederlandse grammatica's tot 1805'. In: *Leuvense Bijdragen* 63 (1974), pp. 113-136.
[DIBBETS 1977A.] G.R.W. Dibbets, 'Inleiding'. In: Bakker & Dibbets 1977, pp. 23-37.
[DIBBETS 1977B.] G.R.W. Dibbets, 'Grammaticale geschriften uit de zeventiende eeuw'. In: Bakker & Dibbets 1977, pp. 39-63.
[DIBBETS 1981.] G.R.W. Dibbets, A.L. Kók, *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst*. Uitgegeven, ingeleid en van kommentaar voorzien door -. Assen, 1981 [zie Kók 1649].
[DIBBETS 1985.] G.R.W. Dibbets, *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst (1584)*. Ingeleid, ge-

ïnterpreteerd, van kommentaar voorzien en uitgegeven door -. Assen; Maastricht, 1985 [zie Twe-spraack 1584].
[DIBBETS 1989.] G.R.W. Dibbets, 'GEBRUYC en REDEN in De Nederduytsche Spraeckonst (1633) van Christiaen van Heule'. In: *Gramma* 13 (1989), pp. 33-56.
[DIBBETS 1991A.] G.R.W. Dibbets, *Vondels zoon en Vondels taal*. Joannes Vollenhove en het Nederlands. Amsterdam, 1991.
[DIBBETS 1991B.] G.R.W. Dibbets, 'Jeremias de Decker als taalkundige'. In: *Voortgang*. Jaarboek voor de Neerlandistiek, 12 (1991), pp. 231-240.
[DIBBETS 1992.] Geert R.W. Dibbets, 'Rederijkers en grammatica in de 16de eeuw'. In: *Nieuwe Eskapades in de Neerlandistiek*. Een bundel opstellen voor M.C. van den Toorn. Onder redactie van Maarten Klein. Groningen, 1992, pp. 47-69.
[DIBBETS [1993].] Geert Dibbets, 'Joachim Oudaan en de taalvoorschriften'. In: *Zin dat het heeft*. Een liber amicorum voor Jan van Bakel. Onder redactie van Bas van Bakel, Peter-Arno Coppen en Piet Rolf. Nijmegen, z.j., pp. 145-157.
[DIBBETS 1994.] G.R.W. Dibbets, 'Een nieuw spoor van de Port-Royalgrammatica in Nederland'. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 1994, afl. 2-3, pp. 250-278.
[DIBBETS 1995.] G.R.W. Dibbets, *De woordsoorten in de Nederlandse triviumgrammatica*. Amsterdam; Münster, 1995.
[DIBBETS 1995A.] G.R.W. Dibbets, 'Petrus Francius' *Voorrede* (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid'. In: *Voortgang*. Jaarboek voor de Neerlandistiek 15 (1995), pp. 149-187.
[DIBBETS 1995B.] G.R.W. Dibbets, 'Books in the background. A peep in the library of the reverend Arnold Moonen, 1713'. In: *Lias* 22 (1995), pp. 197-241.
[DIBBETS 1995C.] G.R.W. Dibbets, 'Van vervoegingen tot rangen'. In: *Neerlandica Wratislaviensia VIII*. Wroclaw, 1995, pp. 111-140.
[DIBBETS 1996.] Geert R.W. Dibbets, 'De strijd om het genus in de achttiende-eeuwse grammatica van het Nederlands'. In: De Bonth & Noordegraaf 1996, pp. 57-90.
[DIBBETS & KLEIN 1990.] G.R.W. Dibbets & M. Klein, 'Huydecopers samentrekkingsproblemen'. In: *Nieuwe Taalgids* 83 (1990), pp. 323-336.
[DIBBETS & KLEIN 1991.] G.R.W. Dibbets & M. Klein, 'Naschrift' [reactie op Kerstens 1991]. In: *Nieuwe Taalgids* 84 (1991), p. 121.
[DIBBETS & WACKERS 1989.] *Wat duikers vent is dit!* Opstellen voor W.M.H. Hummelen. Onder redactie van G.R.W. Dibbets & P.W.M. Wackers. Wijhe, 1989.
[VAN DIJCK 1958.] J.J.E. van Dijck, 'Balthazar Huydecoper en Vondel. Een hoofdstuk uit de geschiedenis der achttiende-eeuwse Vondelwaardering'. In: *Uit de school van Michels*. Opstellen aangeboden aan prof. dr. L.C. Michels bij zijn afscheid als hoogleraar te Nijmegen op 30 mei 1958. Nijmegen, 1958, pp. 76-116.
[DONGELMANS 1982.] B.P.M. Dongelmans, *Nil volentibus arduum: documenten en bronnen*. Een uitgave van Balthazar Huydecopers aantekeningen uit de originele notulen van het genootschap. Utrecht, 1982.

[DONGELMANS 1991.] B.P.M. Dongelmans, ‘Op pad voor Verwer: wegen en richtingen, omwegen en valkuilen’. In: Noordegraaf & Zemel 1991, pp. 21-25.
[VAN DRIEL 1992.] L.F. van Driel, ‘“Eene geauctoriseerde tale”; Adriaen Verwer, koopman, jurist en taalliefhebber’. In: *Voortgang*. Jaarboek voor de Neerlandistiek XIII (1992), pp. 121-143.
[VAN DRIEL & NOORDEGRAAF 1982.] L. van Driel & J. Noordegraaf (red.), *Studies op het gebied van de geschiedenis van de taalkunde*. Kloosterzande, 1982.
[DROIXHE ET AL.] 1989. Daniel Droixhe, Jean-Claude Muller, Pierre Swiggers, ‘Les correspondances de linguistes: Projet d'inventaire systématique’. In: Klaus D. Dutz, *Speculum historiographiae linguisticae*. Kurzbeiträge der IV. Internationalen Konferenz zur Geschichte der Sprachwissenschaften (ICHoLS IV) Trier, 24.-27. August 1987. Münster, 1989, pp. 347-357.

[VAN EEGHEN 1960-1978.] I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. [V delen]. Amsterdam, 1960-1978.
[ELIAS 1903-1905.] J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*. [Twee delen]. Haarlem, 1903-1905.
[ETT 1946.] H.A. Ett, *Balthazar Huydecoper*. Een Hollandsch geleerde uit de achttiende eeuw. Amsterdam, [1946].
[ETT 1948.] H.A. Ett, 'De briefwisseling Balthazar Huydecoper - Gerard Meerman en Huydecoper's ontvoltooide voorrede tot de Rijmkroniek van Melis Stoke. Medegedeeld door -'. In: *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap* 66 (1948), pp. 93-189.
[ETT 1949.] Henri A. Ett, 'Balthazar Huydecoper. Journaal van het gepasseerde tusschen de regenten van den schouwburg; raakende de Fransche comedianten, A°. 1727 en Memorie van het gepasseerde tusschen de regenten van den schouwburg en den dichter Sybrand Feytama, wegens het recht onzer privilegie. Met een Inleiding en Aanteekeningen door -'. In: *Jaarboek Amstelodamum* 43 (1949), pp. 25-79.
[ETT 1950A.] Henri A. Ett, 'Huydecoper's correspondentie over de rijmkronieken van Melis Stoke en Jan van Heelu'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 67 (1950), pp. 143-155.
[ETT 1950B.] Henri A. Ett, 'De briefwisseling tussen Willem van Haren en Balthazar Huydecoper'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 67 (1950), pp. 271-304.
[ETT 1954.] H.A. Ett, 'Balthazar Huydecoper en zijn kring'. In: *Tijdschrift van levende talen* 1954, pp. 104-115.
[ETT 1956.] H.A. Ett, *Verjaard briefgeheim*. Amsterdam; Antwerpen, 1956.
[ETT 1985.] Henri A. Ett, 'Reinier Boitet en zijn tijd'. In: *Facetten van Delft: gedenkboek van het Genootschap Delfia Batavorum 1935-1985*; onder red. v. H.L. Houtzager et al. Amsterdam, 1985, pp. 95-112.
[DE LA FONTAINE VERWEY.] E. de la Fontaine Verwey, *De illustratie van letterkundige werken in de XVIIIe eeuw*. Bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandsche boek. Amsterdam, 1934.
[FRANCIUS 1699.] Petrus Francius, *Gregorius Nazianzenus Van de mededeelzaamheidt*. Amsterdam, 1699.
[FREDERIKSE Z.J.] *Dat kaetspel ghemoralizeert*. Uitgegeven door Jacobus A. Roetert Frederikse. Leiden, z.j.
[VAN GALEN 1970.] H.M.J. van Galen, *De grote bijbelse gedichten van Joan de Haes (1685-1723)*. S.l., 1970.
[GEERAERTS 1986.] Dirk Geeraerts, 'Lexicografische vernieuwing in de vroege achttiende eeuw'. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* (1986), pp. 1-14.
[GEERARS 1964-1965.] C.M. Geerars, [boekbespreking van Van Schaik 1962]. In: *Spiegel der Letteren* 8 (1964-1965), pp. 158-160.
[GEERARS 1979.] C.M. Geerars, *Hubert Korneliszoon Poot*. Groningen; Castricum, 1979 [ongewijzigde herdruk van de editie Assen, 1954].
[GEEREBAERT 1924.] A. Geerebaert, *Lijst van de gedrukte Nederlandsche vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers*. Gent, 1924.

[GEERTS 1966.] G. Geerts, *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw*. S.l., 1966.
[GELDERBLOM 1984.] A.J. Gelderblom, ‘Een ereplaats voor een versleten jurk; de interpretatie van de titelgravure in Coornherts *Werken* van 1630’. In: H. Vekeman & J. Müller Hofstede, *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erftstadt, 1984, pp. 145-150.
[GERRETZEN 1940.] J.G. Gerretzen, *Schola Hemsterhusiana*. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer. Nijmegen; Utrecht, 1940.
[VAN GIJSEN 1993.] Annelies van Gijsen, ‘17 juni 1514: Thomas van der Noot publiceert Tscep vol wonders. De drukker-uitgever als verspreider van artes-teksten’. In: Schenkeveld-van der Dussen

1993, pp. 131-136.
[VAN GINNEKEN 1930.] J. van Ginneken, *De oorzaken der taalveranderingen*. 3e, omgewerkte druk. Amsterdam, 1930 [Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde; deel 69, serie A, No. 1].
[GLEDHILL 1973.] J. Gledhill, *Aspects of the development of Dutch consonantal spelling*. London, 1973. [typoscript].
[GONDRIE 1981.] *Bartholomeus Engelsman; Van de werelt ende van de materialike lichamen des hemels*. Het achtste boek van Bartholomaeus Anglicus' De proprietatibus rerum in een Middelnederlandse vertaling. Uitgegeven naar de druk van Jacob Bellaert, Haarlem, 24 dec. 1485 door I.M. Gondrie. [2 delen]. Utrecht, 1981 [Ruygh-Bewerp XI].
[GORIS & WISSINK 1995.] Mariken Goris & Wilma Wissink, '*A priori*: Een leeseditie van de Gentse Boethius'. In: *Madoc*. Tijdschrift over de Middeleeuwen 9 (1995), pp. 43-45.
[GRUYS 1997.] J.A. Gruys, 'Aanvullingen op J.A. Gruys & C. de Wolf, *Thesaurus 1473-1800*'. In: *Neder-L*. Elektronisch tijdschrift voor de neerlandistiek. Bulletin 9705.a, artikel 9705.05.
[GRUYS & DE WOLF 1989.] J.A. Gruys & C. de Wolf, *Thesaurus 1473-1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers*. Nieuwkoop, 1989 [Bibliotheca Bibliographica Neerlandica XXVIII].
[GWP.] *Grote Winkler Prins Encyclopedie*. [20 delen; zevende geheel nieuwe druk]. Amsterdam; Brussel, 1975-1976.
[HAGE 1994.] A.L.H. Hage, 'Lodewijk van Velthem: pastoor tussen kerk en wereld'. In: *Nieuwe Taalgids* 87 (1994), pp. 210-216.
[HARMSEN 1989.] A.J.E. Harmsen, *Onderwys in de tooneel-poezy: de opvattingen over toneel van het Kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum*. Rotterdam, 1989.
[HARRIS & TAYLOR 1989.] Roy Harris & Talbot J. Taylor, *Landmarks in Linguistic Thought*: the Western tradition from Socrates to Saussure. London [etc.], 1989.
[HEESTERMANS 1979.] J.L.A. Heestermans, *'Naar', 'naast', 'langs' en 'in'*. Een onomasiologisch-semasiologische studie over enige voorzetsels met een locaal betekeniskenmerk in de Nederlandse dialecten en in het Fries. Den Haag, 1979.
[HELLINGA 1968.] W. Hellinga, *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur*. Anastatische herdruk van de opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands met aansluitende opstellen. Voor de herdruk gereedgemaakt en van registers voorzien door P. Tuynman. Arnhem, 1968.
[VAN HELTEN 1882.] W.L. van Helten, *Bijdrage tot een pragmatische geschiedenis der vaderlandsche-taalstudie in Nederland*. Groningen, 1882.
[VAN HELTEN 1883.] W.L. van Helten, *Vondel's taal*. Grammatica van het Nederlandsch der zeventiende eeuw. Groningen, 1883.
[HENDRIKS 1892.] A. Hendriks, *Joost van den Vondel en G. de Saluste Sr. du Bartas*. S.l., 1892.

[HENKEL 1921.] M.D. Henkel, ‘Nederlandsche Ovidius-Illustraties van de 15e tot de 18e eeuw'. In: *Oud-Holland* 39 (1921), pp. 149-187.
[HENKEL & SCHÖNE 1967.] *Emblemata*. Handbuch zur Sinnbildkuknst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Herausgegeben von Arthur Henkel und Albrecht Schöne. Stuttgart, 1967.
[HERMKENS 1969.] H.M. Hermkens, *Spelling en interpunctie*. 's-Hertogenbosch, 1969.
[HERMKENS 1973.] H.M. Hermkens, *Inleiding tot het zeventiende-eeuws*. 's-Hertogenbosch, 1973.
[HERMKENS & VAN DE KETTERIJ 1980.] H.M. Hermkens & C. van de Ketterij, *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten*. Instructiegrammatica. Groningen, 1980.
[DE HEUITER 1581.] Zie Dibbets 1968.
[VAN HEULE 1625.] Zie Caron 1953a.
[VAN HEULE 1633.] Zie Caron 1953b.
[HINLÓPEN 1788.] = Huydecoper 1782-1791, derde deel.
[HINLÓPEN 1791.] = Huydecoper 1782-1791, vierde deel.
[HOEK 1943.] Jacobus Martinus Hoek, *De Middelnederlandse vertalingen van Boethius' De consola-*

tione philosophiae: met een overzicht van de andere Nederlandse en niet-Nederlandse vertalingen. Harderwijk, 1943.
[VAN DER HOEVEN 1896.] A. van der Hoeven, *Lambert ten Kate*; de 'Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche' en zijne onuitgegeven geschriften over klankkunde en versbouw. 's-Gravenhage, 1896.
[HOOFT Z.J.] P.C. Hooft, *Waernemingen op de Hollandsche Tael*. In: Zwaan 1939, pp. 235- 256.
[VAN HOOGSTRATEN 1700.] David van Hoogstraten, *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*. Amsterdam, 1700.
[VAN HOOGSTRATEN 1703.] [David van Hoogstraten], *Pub. Ovidius Nazoos Herscheppinge, in Nederduitsch dicht vertaelt door J.V. Vondel*. Verrijkt met de historische, zede- en staetkundige aenmerkingen van den heere Pieter Du-Ryer, lidt der Fransche Akademie. [...] Amsterdam, M DCC III.
[VAN HOOGSTRATEN 1710.] David van Hoogstraten, *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*. Amsterdam, 1710.
[VAN DER HORST 1985.] J.M. van der Horst, 'Verkenning van onpersoonlijke constructies'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 101 (1985), pp. 34-63, 81-92 [ook verschenen in Van der Horst 1986: 55-98].
[VAN DER HORST 1986.] J.M. van der Horst, *Historische grammatica en taaltekens*. Studies over de plaats van de persoonsvorm, samentrekking en de onpersoonlijke constructie in de geschiedenis van het Nederlands. Alblasserdam, 1986.
[VAN DER HORST 1992.] J.M. van der Horst, 'Splitsen of niet-splitsen van voornaamwoordelijke bijwoorden'. In: *Forum der letteren* 33 (1992), pp. 127-147.
[VAN DER HORST & STORM 1991.] J.M. van der Horst & R. Storm, 'Over de geschiedenis van het betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoord'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 107 (1991), pp. 105-119.
[VAN DER HORST & MARSCHALL 1992.] Joop van der Horst & Fred Storm, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam, 1992.
[HUYDECOPER 1717.] B.H., *De triompheerende standvastigheid, of verydelde wraakzucht*. Amsterdam, 1717.
[HUYDECOPER 1720A.] [B. Huydecoper], *Edipus, treurspel*. Uit het Fransch van P. Corneille. T'Amsterdam, 1720.
[HUYDECOPER 1720B.] B. Huydecoper, *Corneille verdedigd*. Behelzende een dichtkundig onderzoek van het byverdichtsel van Theseus en Dirce in het treurspel van Edipus van den heer P. Corneille; benevens een onderzoek en wederlegging van verscheidene beschuldigingen, tegen dat zelfde Spel opgemaakt door den heer Arouet de Voltaire en anderen. Te Amsterdam, 1720.
[HUYDECOPER 1726.] B. Huydecoper, *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus*. Uit Latynsch Dicht in Nederduitsch Ondicht overgebragt door B. Huydecoper. T'Amsterdam, 1726.
[HUYDECOPER 1730.] B. Huydecoper, *Proeve van Taal- en Dichtkunde; in Vrijmoedige Aanmerkingen op Vondels Vertaalde Herscheppingen van Ovidius, voorgesteld door B. Huydecoper*. T'Amsterdam, MDCCXXX.

[HUYDECOPER 1772A.] [Balthazar Huydecoper], ‘Brief van Balthazar Huydecoper, wegens den ablativus absolutus’. In: *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* 1 (1772), pp. 1-55.
[HUYDECOPER 1779.] *Bibliotheca Huydecoperiana* sive catalogus librorum. in omni scientiarum genere et variis linguis praestantium. Amstelodami, [1779].
[HUYDECOPER 1788.] *Gedichten van Balthazar Huydecoper*. Amsteldam, MDCCLXXXVIII.
[HUYDECOPER 1782-1791.] B. Huydecoper, *Proeve van Taal- en Dichtkunde; in vrymoedige aanmerkingen op Vondels Vertaalde Herscheppingen van Ovidius; voorgesteld door B. Huydecoper*. Tweede uitgave door F. van Lelyveld en N. Hinlópen. [4 delen]. Te Leiden, 1782-1791.
[IANSEN 1971.] S.A.P.J.H. Jansen, *Verkenningen in Matthijs Casteleins ‘Const van Rhetoriken’*. As-

sen, 1971.
[IDL 1983.] *Incunabula in Dutch Libraries*. A census of fifteenth-century printed books in Dutch public collections. [2 vols]. Nieuwkoop, 1983.
[De Jager 1835.] A. de Jager, 'Gemengde opmerkingen, betreffende de Nederduitsche taal'. In: *Taalkundig magazijn, of gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal*; bijeenverzameld door A. de Jager. Eerste deel. Te Rotterdam, 1835, pp. 35-64.
[De Jager 1875-1878.] A. de Jager, *Woordenboek der frequentatieven in het Nederlandsch*. [2 delen.] Gouda, 1875-1878.
[Jansma 1959.] T. Jansma, *Oost-westelijke verkenningen in de dertiende eeuw*. De reizen van de Franciscaan Willem van Rubroek naar Mongolië in de jaren 1253-1255 en van de Nestoriaanse prelaat Barsauma naar Europa in de jaren 1287-1288. Leiden, 1959 [Mededelingen en verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch genootschap 'Ex Oriente Lux', nr. 13].
[Janssen 1982.] F.A. Janssen, *Zetten en drukken in de achttiende eeuw*. David Wardenaar's Beschrijving der boekdrukkunst (1801). Haarlem, 1982.
[Jongeneelen 1992.] Gerrit H. Jongeneelen, 'Lambert ten Kate and the Origin of 19th-century Historical Linguistics'. In: *The History of Linguistics in the Low Countries*. Edited by Jan Noordegraaf, Kees Versteegh & Konrad Koerner. Amsterdam; Philadelphia, 1992, pp. 201-219.
[Jongeneelen 1996.] Gerrit H. Jongeneelen, 'Huydecoper's Reception of ten Kate's Linguistic Theory'. In: De Bonth & Noordegraaf 1996, pp. 121-132.
[Kalff 1910.] G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Vijfde Deel. Groningen, 1910.
[Van Kampen 1821-1826.] N.G. van Kampen, *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*. [3 delen]. 's Gravenhage, 1821-1826.
[Kampinga 1917.] H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw*. 's-Gravenhage, 1917.
[Ten Kate 1710.] [L. ten Kate], *Gemeenschap tusschen de Gottische spraeke en de Nederduitsche*. Amsterdam, 1710.
[Ten Kate 1723.] L. ten Kate Hermansz., *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. [2 delen]. Te Amsterdam, MDCCXXIII.
[Keil 1889.] H. Keil, *Grammatici Latini*. Ex recensione Henrici Keilii. III. Lipsiae, Anno MDCCCLVIIII.
[Kerstens 1991.] J. Kerstens, 'Problemen met samentrekking' [reactie op Dibbets & Klein 1990]. In: *Nieuwe Taalgids* 84 (1991), pp. 118-120.
[Kiliaen 1599.] [Cornelis Kiliaen], *Etymologicum Teutonicae Linguae* [...]. Antverpiae, 1599.
[Kleerkooper & Van Stockum 1914-1916.] M.M. Kleerkooper & W.P. van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw*. Biographische en Geschiedkundige Aanteekeningen. [2 delen]. 's-Gravenhage, 1914-1916.

[KLIFMAN 1983.] H. Klifman, *Studies op het gebied van de vroegnieuwnederlandse triviumtraditie (ca. 1550 - ca. 1650)*. Dordrecht; Cinnaminson, 1983.
[KNOL 1971.] J. Knol, 'Van De Vooys naar de school van Wille. De spraakkonstenaren'. In: *Handelingen van het eenendertigste Nederlands filologencongres*. Groningen, 1971, pp. 137-140.
[KNOL 1977.] J. Knol, 'De grammatica in de achttiende eeuw'. In: Bakker & Dibbets 1977, pp. 64-112.
[KNOL 1996.] J. Knol, *Adriaen Verwer; Schets van de Nederlandse taal, grammatica, poëtica en retorica*. Naar de editie van E. van Driel vertaald door J. Knol. Met een fotomechanische herdruk van Anonymus Batavus' *Idea Linguae Belgicae grammatica, poetica et retorica* bezorgd door Everhardus van Driel, Leiden 1783. Bezorgd door Th.A.J.M. Janssen en J. Noordegraaf met medewerking van A.J. Burger, L.F. van Driel, A.J. Kleywegt en H. Stouthart. Amsterdam; Münster, 1996.
[KNOL & MAAS 1977.] J. Knol & M. Maas, *Bibliografie van de geschriften op het gebied van de Nederlandse taalkunde uit de periode 1691-1804*. Amsterdam; Nijmegen, 1977.

[KNUVELDER 1978.] G. Knuvelder, *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. [Achtste druk]. Den Bosch, 1978.
[KOBUS & DE RIVECOURT 1886.] J.C. Kobus & W. de Rivecourt, *Biographisch Woordenboek van Nederland*. Nieuwe uitgave. Derde deel T-Z. Arnhem; Nijmegen, 1886.
[KOENEN 1984.] M.J. Koenen - J.B. Drewes, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*. Zeventwintigste druk. Groningen, 1984.
[KÖGEL 1884.] R. Kögel, 'Kero'. In: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*; in alphabetischer Folge von genannten Schriftstellern bearbeitet und herausgegeben von J.S. Ersch und J.G. Gruber. Zweite Section. H-N. Herausgegeben von August Leskien. Fünfunddreissigster Theil. Leipzig, 1884, pp. 276-277 [Photomechanischer Nachdruk; Graz, 1983].
[KÓK 1649.] Zie Dibbets 1981.
[KOLLEWIJN 1906.] R.A. Kollewijn, 'Een taaldespoot uit de pruiketijd'. In: *Taal en letteren* 16 (1906), pp. 1-29.
[KOLLEWIJN 1932.] R.A. Kollewijn, 'De geschiedenis van de geslachten der zelfstandige naamwoorden in het Nederlands'. In: *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*. Een bundel opstellen van J.H. van den Bosch et al. Groningen; Den Haag; Batavia, 1932, pp. 52-91 [Oorspronkelijk verschenen onder de afwijkende titel 'De geslachten der zelfstandige naamwoorden in het Nederlandsch', in: *Taal en Letteren* 2 (1892), pp. 22-50].
[KOMEN 1991.] J.A.M. Komen, 'Huydecoper en de *ablativus absolutus*. Een achttiende-eeuwse pennestrijd over de zogenaamde *volstrekte derver* of *losse neemer*'. In: *Gramma* 15 (1991), pp. 95-125.
[KOMEN 1992.] J.A.M. Komen, 'Het is allesbehalve duidelijk. Over de grammaticale status van *behalve*'. In: *De kunst van de grammatica*. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst bij haar afscheid als hoogleraar Taalkunde van het hedendaags Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Onder redactie van E.C. Schermer-Vermeer, W.G. Klooster, A.F. Florijn. Amsterdam, 1992, pp. 139-156.
[KOMEN 1994.] J.A.M. Komen, *Over de ontwikkeling van absolute constructies*. Amsterdam, 1994.
[KOMEN & DUINHOVEN 1993.] J.A.M. Komen & A.M. Duinhoven, '*Gesteld* en *toegegeven* als markering van hypothese en concessie'. In: *Forum der Letteren* 34 (1993), nr. 3 (sept.), pp. 161-183.
[KONST 1993.] Jan Konst, '15 september 1714: François Halma herdenkt in zijn voorbericht voor Rotgans' Poëzy diens "donderende en luidruchtige uitspraake" van toneelteksten. Het Frans-classicistische toneel van Rotgans en Huydecoper'. In: Schenkeveld-van der Dussen 1993, pp. 308-313.
[KOSSMANN 1915.] E.F. Kossmann, *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel in de 17e en 18e eeuw*. 's-Gravenhage, 1915.
[KOSSMANN 1922.] Fr. Kossmann, *Nederlandsch versrythme*. De versbouwtheorieën in Nederland en de rythmische grondslag van het Nederlandsche vers. 's-Gravenhage, 1922.
[KRONENBERG 1875.] A.J. Kronenberg, *Het kunstgenootschap 'Nil Volentibus Arduum'*. Deventer, 1875.

[KRUYSKAMP 1957.] C. Kruyskamp, ‘Huydecoper als lexicograaf’. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 75 (1957), pp. 50-55.
[KRUYSKAMP 1962.] C. Kruyskamp, *Het Antwerpse landjuweel van 1561*. Een keuze uit de vertoonde stukken. Ingeleid en toegelicht door C. Kruyskamp. Antwerpen, 1962.
[LABARRE 1952.] E.J. Labarre, *Dictionary and encyclopaedia of paper and paper-making*. [Second edition, revised and enlarged]. Amsterdam, 1952.
[LEEMAN & BRAET 1987.] A.D. Leeman & A.C. Braet. *Klassieke retorica*. Haar inhoud, functie en betekenis. Groningen, 1987.
[VAN LELYVELD 1782]. = Huydecoper 1782-1791, eerste deel.
[VAN LELYVELD 1784]. = Huydecoper 1782-1791, tweede deel.
[VAN LELYVELD 1788]. = Huydecoper 1782-1791, derde deel.

[LEUPENIUS 1653.] Zie Caron 1958.
[VAN LIEBURG 1977.] M.J. van Lieburg, ‘Reinier de Graaf (1674-1717) en de rijmkroniek van Klaas Kolijn’. In: *Dokumentatieblad Werkgroep Achttiende eeuw*, nr. 37, november 1977, pp. 4-24.
[LIEFTINCK 1948.] G.I. Lieftinck, *Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in bibliotheca universitatis asservantur*. Lugduni Batavorum, 1948.
[LO CASCIO 1995.] [Lodewijk Meijer], *Italiaansche spraakkonst*. Amsterdam, 1672 [fotomechanische herdruk met inleiding].
[LODEWICK 1977.] H. Lodewick, *Literaire kunst*. Den Bosch, [43]1977.
[VAN LOEY 1968.] A. van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst*. II. Klankleer. Groningen, 1968.
[VAN LOEY 1976.] A. van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst*. I. Vormleer. [Achtste verbeterde druk.] Groningen, 1976.
[MAAS 1977.] M. Maas, *Bibliografie van Nederlandse geschriften op taalkundig gebied uit de periode 1550 tot 1690*. Nijmegen, 1977.
[MALJAARS 1979.] A. Maljaars, *Bijdrage tot de kennis van genus en geslacht in de achttiende eeuw*. Met een uitweiding over de pronominale aanduiding in het moderne Nederlands. Utrecht, 1979 [Ruygh-bewerp IX].
[DE MAN 1992.] J. de Man, ‘Zinnelijkheid en beschaving. Achttiende-eeuwse opvattingen over het Nederlands als literaire taal’. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 24 (1992), pp. 105-120.
[VAN MANEN 1913.] Charlotte Aleida van Manen, *Armenpflege in Amsterdam in ihrer historischen Entwicklung*. Leiden, 1913.
[VAN DER MEER 1927.] M.J. van der Meer, *Historische Grammatik der Niederländischen Sprache*. I. Band: Einleitung und Lautlehre. Heidelberg, 1927.
[MEW.] *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur*. 1980-1984. [10 delen, tweede, geheel herziene uitgave]. Haarlem; Antwerpen, 1980-1984.
[MHW.] *Middelnederlandsch handwoordenboek*. Bewerkt door J. Verdam. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door C.H. Ebbinge Wubben. 's-Gravenhage, 1932.
[MICHELS 1933.] L.C. Michels, ‘Over een proefdruk van Vondel's Herscheppinge’. In: *Vondelkroniek* 4 (1933), pp. 78-80.
[MICHELS 1934.] ‘Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge. Vertaelt door J.V. Vondel. Bewerkt door L.C. Michels’. In: *WB* VII, pp. 372-890.
[MICHELS 1934A.] L.C. Michels, ‘Van Lennep en het handschrift der Herscheppinge’. In: *Vondelkroniek* 5 (1934), pp. 199-202.
[MICHELS 1935.] ‘De boeken XIII, XIV en XV in “Publius Ovidius Nazoos Herscheppinge, vertaelt door J.v. Vondel.” Toegelicht door L.C. Michels’. In: *WB* VIII, pp. 21-178.
[MICHELS 1953.] L.C. Michels, ‘Van Lennep, Huydecoper, Vondel en de latinisten’. In: *Nieuwe Taalgids* 46 (1953), pp. 197-200.
[MICHELS 1957.] L.C. Michels, ‘De studie van het Middelnederlands’. In: *Filologische opstellen*; deel 1; stoffen uit de Middeleeuwen. Zwolle, 1957, pp. 238-246.

[MIDDELNEDERLANDSE HANDSCHRIFTEN 1994.] *Middelnederlandse handschriften in de Leidse Universiteitsbibliotheek*. Tentoonstellingscatalogus. Tentoonstelling in het kader van het NLCM-symposium *Grote lijnen. Syntheses over Middelnederlandse letterkunde* Universiteitsbibliotheek Leiden 26 augustus - 7 september 1994.
[MIEDEMA 1972.] Hessel Miedema, *Karel van Mander (1548-1606). Het bio-bibliografisch materiaal*. Amsterdam, 1972.
[MNW.] E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*. [Elf delen]. 's-Gravenhage, 1885-1952.
[MOLLER 1908.] H.W.E. Moller, 'Vondel's spelling'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 27 (1908), pp. 106-144.
[MOONEN 1706.] A. Moonen, *Nederduitsche Spraekkunst*. T'Amsteldam, 1706.

[MULLER 1944.] H.C.A. Muller, *Voorloopers en navolgers van Marco Polo: Johannes de Plano Carpini, Willem van Rubroek, Ibn Battuta, Odoric van Pordenone*. Leiden, 1944.
[NIEMEIJER 1973.] J.W. Niemeijer, *Cornelis Troost. 1696-1750*. Assen, 1973.
[NIJHOFF & KRONENBERG 1923.] Wouter Nijhoff & M.E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540*. 's-Gravenhage, 1923.
[NNBW.] *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. 1911-1937. [10 delen]. Onder redactie van P.C. Molhuysen et al. Leiden, 1911-1937.
[NIL VOLENTIBUS ARDUUM.] 1728. *Verhandelingen van der Letteren Affinitas of verwantschap: Van het Gebruik der Accentus of Toonen In de Nederduitsche Vaerzen: En van de Metaplasmus of Woordvervorming*. Te Amsterdam, 1728.
[NOLEN 1886.] Th. Nolen, *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd*. Rotterdam, 1886.
[NOORDEGRAAF 1985.] J. Noordegraaf, *Norm, geest en geschiedenis*. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw. Dordrecht; Cinnaminson, 1985.
[NOORDEGRAAF 1987.] J. Noordegraaf, 'Nationalistische tendensen in de Nederlandse taalkunde'. In: *Handelingen van het 39ste Nederlands Filologencongres. (Eigen en vreemd. Identiteit en ontlening in taal, literatuur en beeldende kunst)*. Amsterdam, 1987, pp. 121-134.
[NOORDEGRAAF 1989.] Jan Nordegraaf, 'De droom der rede: Willem Bilderdijk en de taalkundige traditie'. In: *Bilderdijks boekenwijsheid*: Symposium 28-29 april 1988: Bijdragen over de veilingcatalogi van Bilderdijks bibliotheek. Uitgegeven door M. van Hattum en J. Zwaan. Amsterdam, 1989, pp. 83-96.
[NOORDEGRAAF 1994.] Jan Noordegraaf, 'Women and grammar: the case of Johanna Corleva'. In: *Histoire Epistémologie Langage* 16 (1994), pp. 169-190 [Ook verschenen in: J. Noordegraaf, *The Dutch pendulum*: linguistics in the Netherlands 1740-1900. Münster, 1996, pp. 1-22].
[NOORDEGRAAF 1994B.] Jan Noordegraaf, 'Dutch Linguistics around 1800. Between France and Germany'. In: Brigitte Schlieben-Lange et al., *Europäische Sprachwissenschaft um 1800*. Band 4. Münster, 1994, pp. 223-244.
[NOORDEGRAAF 1996.] Jan Noordegraaf, 'From Greek to Dutch. The Schola Hemsterhusiana and the Study of the Mother Tongue. A Few Remarks'. In: De Bonth & Noordegraaf 1996, pp. 33-56.
[NOORDEGRAAF 1996B.] Jan Noordegraaf, 'Bij de herdruk van de *Italiaansche Spraakkonst* (1672)'. In: *Dokumentaal*. Informatie- en communicatiebulletin voor neerlandici 25 (1996), pp. 2-3.
[NOORDEGRAAF & ZEMEL 1991.] *Accidentia*. Taal- en letteroefeningen voor Jan Knol. Onder redactie van Jan Noordegraaf en Roel Zemel. Amsterdam, 1991.
[NYLÖE 1703.] J. Nylöe, *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. t'Amsterdam, 1703.
[NYLÖE 1707.] J. Nylöe, *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. [Tweede druk]. Te Leeuwarden, MDCCVII.
[NYLÖE 1711.] J. Nylöe, *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. [Derde druk]. Te Leeuwarden, 1711..
[ORNÉE Z.J.] Pieter Langendijk, *Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetemaal, kluchtig blyspel*. Ed. W.A. Ornée. Zutphen, z.j.

[OUDE DRUKKEN.] *Oude drukken uit de Nederlanden*. Boeken uit de collectie Arenberg thans in de verzameling Lessing J. Rosenwald. Tentoonstelling Den Haag, museum Meermanno-Westreenianum 29 augustus tot 9 oktober 1960; Brussel, Albert I - bibliotheek 21 oktober tot 31 december 1960. Den Haag, z.j.
[PAUL 1891.] H. Paul (hrsg.), *Grundriss der germanischen Philologie*, unter mitwirkung von K. von Amira et al. I. Band. Strassburg, 1891.
[PEETERS [1990].] L. Peeters, *Taalopbouw als renaissance-ideaal*. Studies over taalopvattingen en taalpraktijk in de zestiende en zeventiende eeuw. Onder redactie van G.R.W. Dibbets, J. Noordegraaf & M.J. van der Wal. Amsterdam, [1990].
[PEETERS [1990A].] L. Peeters, 'Historiografische problemen van het Vroegnieuwnederlands'. In: Peeters [1990], pp. 141-159 [Eerder verschenen in *Gramma* 12 (1988), pp. 187-204].

[PEETERS [1990b].] L. Peeters, ‘Standaardisering in het Vroegnieuwnederlands’. In: Peeters [1990], pp. 119-124.
[PEETERS [1990c].] L. Peeters, ‘Taalcultuur en stadscultuur in de zeventiende eeuw: sociolinguïstische aspecten van Vroegnieuwnederlandse taalideologie’. In: Peeters [1990], pp. 160-178.
[PELS 1677.] Zie Schenkeveld-Van der Dussen 1973.
[PLANTIN 1573.] [Christoffel Plantin], *Thesaurus Theutonicae Linguae. Schat der Neder-duytscher spraken*. [...]. Antverpiae, 1573.
[POLAK 1987.] M.S. Polak, *Inventaris van het archief van familie Huydecoper 1459-1956*. Utrecht, 1987.
[POST 1995.] S.D. Post, *Pieter Boddaert en Rutger Schutte*. Piëtistische dichters in de achttiende eeuw. Houten, 1995.
[POTTER 1983.] Dirc Potter, *Der Minnen Loep. Derde Boek*. Uitgegeven en toegelicht door een werkgroep van Utrechtse Neerlandici. Utrecht, 1983 [Ruygh-bewerp XIII].
[QUINTILIANUS.] *The Institutio Oratoria of Quintilian*. With an english translation by H.E. Butler [IV volumes]. London, Cambridge, Massachusettes, 1953 [The Loeb Classical Library 124-127].
[VON RAUMER 1870.] R. von Raumer, *Geschichte der Germanischen Philologie*; vorzugsweise in Deutschland. München, 1870.
[DE ROEVER 1882.] N. de Roever, ‘Voorwoord’. In: Album academicum 1882, pp. i-xi.
[ROSCAM ABBING 1987.] M. Roscam Abbing, *Van Hoogstraten. Iconografie van een familie*. S.l., 1987.
[RUIJSENDAAL 1989.] E. Ruijsendaal, *Terminografische index op de oudste Nederlandse grammaticale werken*. Amsterdam, 1989.
[RUIJSENDAAL 1991.] E. Ruijsendaal, *Letterkonst*; het klassieke grammaticamodel en de oudste Nederlandse grammatica's. Amsterdam, 1991.
[RUIJSENDAAL 1993.] E. Ruijsendaal, ‘Een klassieke grammatica voor moderne talen’. In: *Nieuwe wegen in taal- en literatuurwetenschap*. Handelingen van het Eenenveertigste Filologencongres. Onder redactie van J. Goedegebuure. Tilburg, 1993, pp. 119-128.
[M.S. 1711.] M.S., *De voornaamste verschillen over de spellinge kortlyk aangewesen. En de bekentmakingen van Klaas Najer, aangaande syn letter, en spelkonstige bewysen verdedigt, tegens den schryver van de Haagse Mercurius*. Amsterdam; Alkmaar; Hoorn, 1711.
[SALEMANS & SCHAARS 1987A.] B.J.P. Salemans & F.A.M. Schaars, *Alfabetische concordantie van Vroegnieuwnederlandse grammaticale geschriften*. (Deel I: *Nederduitsche Spraekkunst* (1706) van Arnold Moonen (1644-1711)). Wijhe, 1987.
[SALEMANS & SCHAARS 1987B.] B.J.P. Salemans & F.A.M. Schaars, *Alfabetische concordantie van Vroegnieuwnederlandse grammaticale geschriften*. (Deel II: *Nederduitsche spraekkonst* (1761) van Kornelis Elzevier (1714-1761)). Wijhe, 1987.
[SALEMANS & SCHAARS 1987C.] B.J.P. Salemans & F.A.M. Schaars, *Alfabetische concordantie van Vroegnieuwnederlandse grammaticale*

geschriften. (Deel III: *Aanleiding tot de Nederduitsche taal* (1703) van (Jacobus Nylöe, 1640-1714)). Wijhe, 1987.
[SALEMANS & SCHAARS 1987D.] B.J.P. Salemans & F.A.M. Schaars, *Alfabetische concordantie van Vroegnieuwnederlandse grammaticale geschriften*. (Deel IV: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584)). Wijhe, 1987.
[SALEMANS & SCHAARS 1990.] B.J.P. Salemans & F.A.M. Schaars, *Concordantie van het dramatisch werk van Joost van den Vondel (1587-1679)*. (5 banden). Assen, 1990.
[SANCTIUS 1714.] *Francisci Sanctii Minerva, seu de causis linguae latinae commentarius* [...]. Amstelaedami, 1714.
[SASSEN 1980.] A. Sassen, 'De spelling en de uitspraak van honi(n)g'. In: *Nieuwe Taalgids* 73 (1980), p. 239.
[SCHAARS 1988.] F.A.M. Schaars, *De Nederduitsche Spraekkunst (1706) van Arnold Moonen (1644-1711)*. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandstalige spraakkunst. Wijhe, 1988.

[SCHAARS & TE WILT 1989.] F.A.M. Schaars & M. te Wilt, 'Jacobus Nylöe (1670-1714) en zijn *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*'. In: Dibbets & Wackers. Wijhe, 1989, pp. 267-294.
[VAN SCHAIK 1962.] C.J.J. van Schaik, *Balthazar Huydecoper*. Een taalkundig, letterkundig en geschiedkundig initiator. Assen, 1962.
[VAN SCHAIK 1964.] C.J.J. van Schaik, Balthazar Huydecoper, *Achilles*. Met een inleiding en aantekeningen door -. Zwolle, 1964.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1963.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Dan en als bij vergelijkingen'. In: *De Nieuwe Taalgids* 56 (1963), pp. 259-268.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1969.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Snede, rust en enjambement bij Huydecoper en Pels'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 85 (1969), pp. 120-133.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1972.] Maria A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Bestudering en waardering van de rederijkers in de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw'. In: *De Nieuwe Taalgids* 65 (1972), pp. 460-470.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1973.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *A. Pels Q. Horatius Flaccus Dichtkunst op onze tijden en zeden gepast*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1973.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1978.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *A. Pels Gebruik én misbruik des tooneels*. Met inleiding en commentaar door -. Culemborg, 1978.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1979.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Balthasar Huydecopers Arzases, of 't Edelmoedig verraad (1722)'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 95 (1979), pp. 129-148.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1982.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *B. Huydecoper, Arzases of 't edelmoedig verraad*. Met inleiding en aantekeningen -. 's-Gravenhage, 1982.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1993.] *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Onder hoofdredactie van M.A. Schenkeveld-van der Dussen. Groningen, 1993.
[SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN 1995.] M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Pers, Poot en Ouwens'. In: *De Zeventiende Eeuw* 11 (1995), pp. 76-81.
[SCHONEVELD 1992A.] C.H. Schoneveld, 'Iets des nazaats waardig'. De vertaalarbeid van Pieter le Clercq (1693-1759)'. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 24 (1992), pp. 217-256.
[SCHONEVELD 1992B.] C.W. Schoneveld, *'t word grooter plas: maar niet zo 't was*. Nederlandse beschouwingen over vertalen. 1670-1760. [= Vertaalhistorie 3]. 's-Gravenhage, 1992.
[SCHOTEL 1830.] Gillesii Dionysii Jacobi Schotel [...], *Commentatio de Balthazaris Huydecoperi in linguam literasque Belgicas meritis, in certamine literario civium academiarum Belgicarum*. Lugduni Batavorum, MDCCCXXX.
[SCHULTINK 1988.] H. Schultink, 'The Historiography of Dutch Linguistics. A Diachronic Introduction'. In: *Historiographia Linguistica* XV (1988), no. 1/2, pp. 1-11 [Ook verschenen in: *The History of Linguistics in the Low Countries*. Edited by Jan Noordegraaf, Kees Versteegh and Konrad Koerner. Amsterdam, 1992, pp. 1-15].

[SCHUYTVLOT 1987.] A.C. Schuytvlot, *Catalogus van werken van en over Vondel gedrukt vóór 1801 en aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*. Met een inleiding van Prof.dr. Johan Gerritsen. Nieuwkoop, 1987. [Bibliotheca Bibliographica Neerlandica XXV].
[SEWEL 1708.] W. Sewel, *Nederduytsche Spraakkonst*. Te Amsterdam, 1708.
[SEZNEC 1972.] Jean Seznec, *The Survival of the Pagan Gods*. The Mythological Tradition and Its Place in Renaissance Humanism and Art. Translated from the French by Barbara F. Session. Princeton, N.J., 1972 [Bollingen Series XXXVIII].
[SIEGENBEEK 1804.] M. Siegenbeek, 'Antwoord op de vraag, in hoe ver behoort de spelling der Nederduitsche taal geregeld te worden naar welluidendheid en gemakkelijkheid der uitspraak?'. In: *Werken der Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde*. Eerste deel. Te Amsterdam, MDCCCIV, pp. 1-108.
[SINGELING 1991.] C.B.F. Singeling, *Gezellige schrijvers*. Aspecten van letterkundige genootschap-

pelijkheid in Nederland, 1750-1800. Amsterdam, 1991.
[SLUITER 1993.] Ineke Sluiter, 'Antieke grammatica: autonoom of instrument?'. In: *Nieuwe wegen in taal- en literatuurwetenschap*. Handelingen van het Eenenveertigste Filologencongres. Onder redactie van J. Goedegebuure. Tilburg, 1993, pp. 129-141.
[SMEYERS 1959.] J. Smeyers, *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw*. Gent, 1959 [Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Reeks VI. Nr. 83].
[SNYDER 1982.] James Snyder, 'The Bellaert master and *De proprietatibus rerum*'. In: *The Early illustrated book*. Essays in honor of Lessing J. Rosenwald. Edited by Sandra Hindman. Washington, 1982, pp. 41-62.
[VAN STERKENBURG 1992.] P.G.J. van Sterkenburg, *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Portret van een Taalmonument. 's-Gravenhage, 1992.
[STOETT 1977.] F.A. Stoett, *Middelnederlandse Spraakkunst*. Syntaxis. Derde herziene druk, vijfde oplage. 's-Gravenhage, 1977.
[STRENG 1990.] Jean C. Streng, 'The Leiden engraver Frans van Bleyswyck (1671-1746)'. In: *Quaerendo* 20 (1990), pp. 111-136.
[VAN STRIEN 1991.] Ton van Strien, '"Want *Leeren* is het wit van onze Zangeres". Over de *Proeve van Dichtoeffening* van A.L.F. en A.P.S. (1731). In: Noordegraaf & Zemel 1991, pp. 207-216.
[STROH 1969.] Wilfried Stroh, *Ovid im Urteil der Nachwelt*. Eine Testimoniensammlung. Darmstadt, 1969.
[STUTTERHEIM 1971.] C.F.P. Stutterheim, 'Taalbeschrijving en taalwaardering'. In: *Uit de verstrooiing*; gesproken en geschreven taalkundige beschouwingen. Bundel aangeboden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de rijksuniversiteit te Leiden. Leiden, 1971, pp. 157-171. [Eerder verschenen als zelfstandige publicatie: Stutterheim, C.F.P., *Taalbeschrijving en taalwaardering*. Tilliburgis. Publikaties van de Katholieke Leergangen, nummer 5. 's-Hertogenbosch, 1958].
[TILMANS 1989.] Karin Tilmans, '"Autentijck ende warachtig". Stedenstichtingen in de Hollandse geschiedschrijving: van Beke tot Aurelius'. In: *Holland* 21 (1989), pp. 68-87.
[TIMMERS 1947.] J.J.M. Timmers, *Symboliek en iconografie der christelijke kunst*. Roermond; Maaseik, 1947.
[DE TOLLENAERE 1977.] F. de Tollenaere, 'De lexicografie in de zeventiende en achttiende eeuw'. In: Bakker & Dibbets 1977, pp. 219-227.
[VAN DEN TOORN 1980.] M.C. van den Toorn, *Nederlandse taalkunde*. [Zesde verbeterde druk]. Utrecht; Antwerpen, 1980.
[VAN DEN TOORN 1982.] M.C. van den Toorn, *Nederlandse grammatica*. Achtste, herziene druk. Groningen, 1982.
[TOT LERING EN VERMAAK 1976.] *Tot lering en vermaak*. Betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw [tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum Amsterdam 16 september t/m 5 december 1976].
[TUINMAN 1722.] Carolus Tuinman, *Fakkel der Nederduitsche taale*. Leyden, 1722.
[TWE-SPRAACK 1584.] Zie Dibbets 1985.

[UBINK 1943.] Jan Ubink, ‘Balthasar Huydecoper. Een vergeten tooneelschrijver’. In: *Haagsch Maandblad* 1943, pp. 172-179.
[UNGER 1888.] J.H.W. Unger, *Bibliographie van Vondels werken*. Amsterdam, 1888.
[VANDERHEYDEN 1957.] J.F. Vanderheyden, ‘Adriaan Verwer. Verwer in de geschiedschrijving en over de geschiedenis van het Nederlands, Verwer en Zuid-Nederland’. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde* 1957, pp. 617-671.
[VANDERHEYDEN 1964.] J.F. Vanderheyden, ‘De vertaling van Sir Philip Sidney's Defence of Poesie door Joan de Haes (1712)’. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*. Nieuwe Reeks. 1964, pp. 315-351.

[VANDERHEYDEN 1985.] J.F. Vanderheyden, '"Vadzige monniken in morsige holen" en de tekstoverlevering'. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Nieuwe Reeks. 1985, pp. 1-77.
[VEDER 1906.] W.R. Veder, 'Register van namen van kerkmeesters der gereformeerde Nederduitsche, Engelsche en Walen kerken, benevens van die der regenten en regentessen der godshuizen en stedelijke gestichten, met de jaren hunner ambtsvervulling sedert 1682'. In: *Vierde Jaarboek der vereeniging Amstelodamum*. Amsterdam, 1906, pp. 77-111.
[VERWER 1707.] A. Verwer, *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica*; Amstelaedami, MDCCVII. [Zie Knol 1996.]
[VOLLENHOVE 1686.] J. Vollenhove, *Poëzy*. Te Amsterdam, MDCLXXXVI.
[VONDEL 1716.] J. vanden Vondel, *Publius Ovidius Nasoos Heldinnebrieven*. Vertaelt door -. T'Amsterdam, 1716.
[VOORN 1985.] H. Voorn, *De papiermolens in de provincie Zuid-Holland, alsmede in Overijssel en Limburg*. Haarlem, 1985 [De Geschiedenis der Nederlandse Papierindustrie III].
[DE VOOYS 1924.] C.G.N. de Vooys, 'Achttiende-eeuwse spraakkunstbeschouwing'. In: *Verzamelde Taalkundige Opstellen* I. Groningen, 1924, pp. 354-373.
[DE VOOYS 1940-1941.] C.G.N. de Vooys, 'De Middelnederlandse Boëthius-vertaling van Jacob Vilt'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 60 (1940-1941), pp. 1-25.
[DE VOOYS 1947.] C.G.N. de Vooys, *Nederlandse spraakkunst*. Met medewerking van M. Schönfeld. Groningen; Batavia, 1947.
[DE VOOYS 1947B.] C.G.N. de Vooys, 'De lotgevallen van het pronomen dezelve'. In: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Derde bundel. Groningen; Batavia, 1947, pp. 332-340.
[DE VOOYS 1947C.] C.G.N. de Vooys, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde: van Ten Kate tot Siegenbeek'. In: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Derde bundel. Groningen; Batavia, 1947, pp. 11-22.
[DE VOOYS 1970.] C.G.N. de Vooys, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. [Fotomechanische herdruk van 1952[5]]. Groningen, 1970.
[VOSSIUS 1695.] *Gerardi Joannis Vossii aristarchus, sive de arte grammatica libri septem*. Amstelodami, 1695.
[DE VRIES 1957.] B.W. de Vries, *De Nederlandse papiernijverheid in de negentiende eeuw*. 's-Gravenhage, 1957.
[DE VRIES 1849.] M. de Vries, *De Nederlandsche taalkunde, beschouwd in hare vroegere geschiedenis, tegenwoordigen toestand en eischen voor de toekomst*. Haarlem, 1849.
[DE VRIES, WILLEMYNS & BURGER 1993.] Jan W. de Vries, Roland Willemyns & Peter Burger, *Het verhaal van een taal*. Negen eeuwen Nederlands. Amsterdam, 1993.
[WACHTERUS 1727.] J.G. Wachterus, *Glossarium Germanicum*. Lipsiae, 1727.
[WAGENAAR 1765.] Jan Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen,*

schutterye, gilden en regeeringe, beschreeven door Jan Wagenaar, historieschryver der stad. Tweede stuk. Te Amsterdam, 1765.
[WAGENAAR 1767.] Jan Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterye, gilden en regeeringe, beschreeven door Jan Wagenaar, historieschryver der stad*. Derde stuk. Te Amsterdam, 1767.
[VAN DER WAL 1982.] M.J. van der Wal, 'Opvattingen over het werkwoord en meer in het bijzonder over het passief in de Nederlandse grammatikale traditie van de 17de t/m de 19de eeuw'. In: Van Driel & Noordegraaf 1982, pp. 52-80.
[VAN DER WAL 1988.] M.J. van der Wal, 'De drieledige vormen in taal en taalbeschouwing'. In: *Nieuwe Taalgids* 81 (1988), pp. 383-400.
[VAN DER WAL 1992.] M.J. van der Wal, in samenwerking met Cor van Bree. *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht, 1992.
[VAN DER WAL 1992A.] M.J. van der Wal, 'Dialect and standard language in the past: The rise of the

Dutch standard language in the sixteenth and seventeenth centuries'. In: *Dialect and Standard Language. Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Seventeen Studies in English or German. Edited by J.A. van Leuvensteijn and J.B. Berns [Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen Verhandelingen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 150]. Amsterdam, etc., 1992, pp. 119-129.
[VAN DER WAL 1994.] Marijke J. van der Wal, 'Straattaal en slechte woorden: sociolinguïstische onderscheidingen in observaties en taalbeschouwing vóór 1800'. In: *Wat oars as mei in echte taal*. Fryske Stúdzjes ta gelegenheid fan it ôfskie fan prof.dr. A. Feitsma als heechlearaar Fryske Taal en Letterkunde. Under redaksje fan Ph.H. Breuker, H.D. Meijering en J. Noordegraaf. Ljouwert, 1994, pp. 231-244.
[VAN DER WAL 1995.] M.J. van der Wal, *De moedertaal centraal*. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650. Den Haag, 1995.
[WALCH 1925.] J. Walch, 'Balthazar Huydecoper (1695-1778) - Achttiende eeuwers'. In: *Groot-Nederland* 1925, I, pp. 75-92.
[WALLER 1938.] F.G. Waller, *Biographisch woordenboek van Noord Nederlandsche graveurs*. 's-Gravenhage, 1938.
[VAN DE WATERING 1965.] C.W. van de Watering, 'Een onbekend schrijver onbekend'. In: *Nieuwe Taalgids* 58 (1965), p. 301.
[WEIJNEN 1968.] A.A. Weijnen, *Het schema van de klankwetten*. Assen, 1968.
[WB.] *De Werken van Vondel*. 1927-1940. (11 delen). Amsterdam, 1927-1940.
[WILLE 1924.] J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring*. Studiën over de tweede helft der achttiende eeuw. Eerste deel, eerste stuk. Zutphen, 1924.
[WILLE 1991.] J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring*. Studiën over de achttiende eeuw. Tweede deel. Bezorgd door P. van der Vliet. Amsterdam, 1991.
[WILLEMS 1922.] L. Willems, 'Het leven van Johannes Florianus, vertaler van den Reinaert'. In: *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde* febr. 1922, pp. 1211-1233.
[TE WINKEL 1863.] L.A. te Winkel, *Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling*. Leiden, 1863.
[TE WINKEL 1922-1927.] J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. [7 delen, tweede druk]. Haarlem, 1922-1927.
[DE WINTER 1987.] Jan de Winter, '"Dwingen mit bescheidenheit". Het leiderschap van abten in de grote "Der Sielen Troest"'. In: *Mayolica*. Mediëvistische opstellen aangeboden aan dr Mayke de Jong bij haar afscheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Nijmegen, 1987, pp. 121-132.
[WITSTEIN 1980.] S.F. Witstein, 'Met het oog op de doctrine - het Frans classicisme in Huydecopers Achilles'. In: *Witstein, S.F. Een Wett-steen van de Ieught: verzamelde artikelen*. Bijeengebracht door Ton Harmsen en Ellen Krol, met een inleiding van E.K. Grootes. Groningen, 1980, pp. 139-152.
[WNT.] *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 1882-heden. Bew. door M. de Vries, L.A. te Winkel e.a. 's-Gravenhage enz., 1882-1998.
[WOELDERINK 1970.] B. Woelderink, *Inventaris van het familiearchief Van der Pot 1620-1968*. Rotterdam, 1970.

[WORP Z.J.] J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. [2 delen]. Rotterdam, z.j.
[WORP 1920.] J.A. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg. 1496-1772*, uitgegeven met aanvulling tot 1872 door J.F.M. Sterck. Amsterdam, 1920.
[YPEIJ 1812-1832.] A. Ypeij, *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*. [2 delen]. Utrecht; Groningen, 1812-1832.
[ZAALBERG 1963.] C.A. Zaalberg, [boekbespreking van Van Schaik 1962]. In: *Levende Talen*, nr. 220 (1963), pp. 409-411.
[ZWAAN 1939.] F.L. Zwaan, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*. Groningen; Batavia,

1939.
[ZWAAN 1964.] F.L. Zwaan, [boekbespreking van Van Schaik 1962]. In: *De Nieuwe Taalgids* 57 (1964), pp. 44-46.

Lijst van afbeeldingen

[p. 22:]
portret van Balthazar Huydecoper; uit: B. Huydecoper, *Hekeldichten, brieven en dichtkunst van Q. Horatius Flaccus* (Amsterdam: erven J. Ratelband en compagnie, en Hermanus Uitwerf, 1737). Particuliere collectie. Foto: afdeling fotografie universiteitsbibliotheek Nijmegen.

[p. 30:]
De regenten en de binnenvader van het Oudezijds Huiszittenhuis door Cornelis Troost. [Van links naar rechts zijn zittend afgebeeld: mr. Daniel van der Lip, Jan van Marselis, Jacob Elias Michielsz en Wijbrand Wiltens. Links staand op de achtergrond staat de binnenvader De Somville.] Amsterdams Historisch Museum (inv.nr. A 986). Foto: Amsterdams Historisch Museum.

[p. 58:]
gegraveerde titelprent van de *Proeve van Taal- en Dichtkunde*. Particuliere collectie. Foto: afdeling fotografie universiteitsbibliotheek Nijmegen.

Register van persoonsnamen

Het hiernavolgende register van persoonsnamen heeft geen betrekking op het woord vooraf, de samenvatting en de bibliografie.

[A.L.F.] *zie* Snakenburg, Th.
[A.P.S.] *zie* Elias Michielsz, J.
[Aa, A.J. van der] 9
[Aarts, F.G.A.M.] 5
[Abkoude, J. van] 37-38
[Alberti, J.] 27, 190
[Albrecht, M. von] 36
[Aldegonde] *zie* Marnix van St.-Aldegonde, Ph.
[Alewijn, Z.H.A.] 27-28, 251, 269
[Alkemade, C. van] 46, 101, 104, 106-107
[Altena, P.] 14
[Alva] 101, 182
[Ampzing, S.] 90, 109, 121, 128, 232, 315, 333
[Anglicus, Bartholomaeus] 53-54
[Anonymus Batavus] *zie* Verwer, A.
[Anslo, R.] 83
[Antonides van der Goes, J.] 18-19, 53, 67, 76, 83, 276
[Arens, J.C.] 32, 83
[Aristarchus] 12, 79, 260
[Aristoteles] 69
[Arnauld, A.] 16, 63
[Arpots, R.] 32-33, 59
[Arrenberg, R.] 38
[Augustus] 31
[B.H.] *zie* Huydecoper, B.
[Baak, L.] *zie* Bake, L.
[Bake, L.] 18-19, 83, 317
[Barents, W.] 43, 45, 70
[Bartas, Du] 36
[Becanus, J.G.] 11, 86, 151
[Bedaux, J.B.] 50
[Beekman, A.] 36
[Bellaert, J.] 54
[Bempden, E. van der] 24, 70
[Berghe, J. van den] 54
[Beuningen, K. van] 370
[Beyer, W.] 363
[Bijns, A.] *zie* Byns, A.
[Boddaert, P.] 6-7, 83, 148
[Boëtius] 53-54, 209, 317
[Boileau-Despréaux, N.] 50, 61, 67, 73
[Bolhuis, L. van] 154, 168

[Bonth, R.J.G. de] 8, 13, 15, 19, 21, 42, 46, 81, 105, 108, 195, 275, 293, 294
[Boon van Engelant, K.] 24, 46
[Bostoen, K.J.S.] 81, 89
[Bourgondië, M. van] 21
[Boxhornius, M.Z.] 101
[Braam, J. van] 44, 83
[Braet, A.C.] 84
[Brandt, C.] 18, 320
[Brandt sr, G.] 17-19, 53, 83, 97, 183, 219, 243, 369, 370
[Brandt, J.] 18-19
[Bredero, G.A.] 12, 53, 83, 148, 151
[Breemer, C.] 83
[Breeuwsma, J.] 32-33, 37
[Brink, J. ten] 10
[Brink, S.A. ten] 6
[Brit, G.] 83
[Brjus, J.V.] *zie* Bruce, J.D.
[Broek, L. van den] 79
[Broekhuizen, J. van] 15, 52-53, 83, 358, 376
[Broen, J. de] 46
[Brom, G.] 105
[Brouërius van Nidek, M.] 18
[Bruce, J.D.] 21
[Bruch, H.] 55
[Brugmans, H.] 24
[Bruno, H.] 217
[Buchwald, W.] 54
[Buck, H. de] 12, 15, 78, 104-106
[Buijnsters, P.J.] 39, 41, 79, 102, 105-107
[Buitenrust Hettema, F.] 4
[Bullinga, M.] 63
[Burg, J. vander] 83
[Burger, P.] 1
[Burgers, J.W.J.] 55
[Burman, F.] 8
[Burman, P.] 64
[Burmannus, P.] *zie* Burman, P.
[Burmannus Secundus, P.] 64
[Buuren, A.M.J. van] 55
[Byns, A.] 44
[Caesar, Gaius Julius] 31, 144

[Calkoen, H.] 27
[Calkoen, N.] 27
[Calprenede, G. de Coste de la] 59-60
[Cange, Du] 382
[Canterus, G.] 36
[Caron, W.J.H.] 118, 121-122, 145
[Casaneuve] 382
[Charisius, Sosipater] 323
[Chassant, A.] 50
[Cicero] 84, 93
[Clercq, P. le] 67, 83
[Cnippingius] 48
[Columna, G. de] 54
[Comenius, J.A.] 334
[Coornhert, D.V.] 12, 75, 136
[Corleva, J.] 7, 63-64
[Corneille, P.] 15, 59-60, 62, 64-67, 74, 97, 178
[Coymans, C.] 69
[Coymans, M.] 23
[Coymans, S.] 23
[Cras, H.C.] 24
[Crates] 12
[Cuper, G.] 26
[Daan, J.] 4, 75, 127
[Dacier] 66
[Dale, J. van den] 147
[Dalen, M. van] 4-5
[Damme, P.B. van] 27
[Damsteegt, B.C.] 347
[Danckerts, C.] 49
[Davies, J.] 101
[Decker, J. de] 18, 53, 83, 100, 188, 250
[Deken, A.] 79
[Derham, W.] 44
[Deschamps, J.] 26-27, 54
[Dibbets, G.R.W.] 4-5, 11, 13, 16-19, 21, 26, 49, 77, 79, 81, 89-90, 93, 99, 113, 117-118, 121-123, 138, 140, 142, 155-158, 166, 170-171, 174, 176, 184, 190, 193, 232-233, 240, 272-275, 279-280, 283-284, 290, 292-294, 309, 315, 325-326, 332-334 339-341, 343, 345, 347-348, 352, 354-355, 359, 363-364, 367-369
[Dijck, J.J.E. van] 2, 4, 14, 32, 35, 37-38, 44
[Dohmen, C.L.M.] 67
[Donatus] 113, 309, 348-349, 354
[Dongelmans, B.P.M.] 26, 40, 60
[Dousa, J.] 104, 107
[Driel, E. van] 20
[Driel, L.F. van] 20
[Droixhe, D.] 17

[Duircant, A.] 100
[Dullaert, H.] 83
[Dumbar, G.] 26, 105
[E.C.P.] *zie* De Witte, G.
[Ebersberg, W. von] *zie* Willeramus
[Eeghen, I.H. van] 26, 37, 43, 45-46
[Effen, J. van] 40
[Eggericx, G.] 92, 286
[Elias Michielsz, J.] 6, 39-42, 48, 79
[Elias, J.E.] 40
[Elzevier, K.] 6, 154, 382
[Ett, H.A.] 7, 10, 23-25, 27, 40-41, 46, 60, 64, 72, 79, 86, 106-107, 379
[Feitama, S.] 7, 83
[Fénelon] 7
[Florianus, J.] 31-32
[Fontaine Verwey, E. de la] 48, 51
[Fonteyn, B.] 100
[Fortman, J.] 344
[Francius, P.] 11-13, 18-19, 52-53
[Frederikse, J.A.R.] 54
[Galen, H.M.J. van] 61
[Geeraerts, D.] 17
[Geerars, C.M.] 4, 48-49
[Geerebaert, A.] 32
[Gelderblom, A.J.] 50
[Gerretzen, J.G.] 78, 82
[Ginneken, Jac. van] 4, 341
[Goens, R.M. van] 8
[Gondrie, I.M.] 54
[Goris, M.] 54
[Graaf, R. de] 105
[Grave, C. de] 55
[s'Gravensande, M.] 27
['s Gravenweert, J. de] 9
[Gruys, J.A.] 26, 37, 43-44
[Haecht, W. van] 147
[Haes, J. de] 18, 61, 83
[Hage, A.L.H.] 55
[Halma, F.] 18, 20, 188
[Harmsen, A.J.E.] 60
[Harris, R.] 13
[Heemskerk, K. van] 370
[Heestermans, J.L.A.] 361
[Heinsius, D.] 83
[Heijden, E.M.R. van der] 370

[Hellinga, W.] 121, 134, 137
[Helten, W.L. van] 9-10, 196, 199, 213, 229, 240, 244, 253, 257, 263, 267, 278, 281, 318-319, 322, 329, 364
[Hemelaer, J. de] 101
[Hendriks, A.] 36
[Henkel, A.] 52
[Henkel, M.D.] 31
[Herennius] 93
[Hermkens, H.M.] 11-12, 90, 124, 126, 372
[Heuiter, P. de] 118, 121-122
[Heule, Chr. van] 12, 90, 93, 109, 123, 145, 170, 193, 273, 280, 283, 293, 325, 334, 347
[Hexham, H.] 363
[Heyns, P.] 147, 272, 340, 345
[Heyns, Z.] 36
[Hilarides, J.] 16, 157
[Hinlópen, N.] 27, 42, 115, 135, 140, 205, 219, 225, 257, 271, 287-288, 301, 304, 358, 361, 374, 376
[Hispalensis, Isidorus] *zie* Isidorus
[Hoek, J.M.] 54
[Hohlweg, A.] 54
[Homerus] 61, 79
[Homoet, B.] 6
[Hooft, P.C.] 5, 10, 12, 14-15, 17-19, 52, 63, 71-73, 75-76, 81, 83, 97, 99, 103, 136, 138, 149, 159, 169, 174, 184, 187-190, 197-200, 205, 208, 210-216, 229, 244, 253, 260, 265, 269, 278, 287, 328, 344, 369, 373, 375-377, 382
[Hoogstraten, D. van] 14-15, 17-21, 23, 32-33, 35, 37, 40, 42, 52-53, 62-63, 70-71, 79, 83, 86, 97, 99, 103-105, 156, 158, 184-193, 196, 198-200, 208, 213, 253, 275-276, 328-329, 376, 380
[Hoogstraten, F. van] 83
[Hoogstraten, S. van] 100
[Hoogvliet, A.] 44, 52, 76, 83, 206, 287, 372
[Horatius] 7, 24, 43, 45-47, 50, 64, 69-72, 78, 81, 93, 97-98, 100, 197, 300
[Horst, J.M. van der] 1, 268, 274
[Houbraken, An.] 45, 47
[Houbraken, Ar.] 47
[Houbraken, J.] 47
[Hove, N. ten] 28
[Hubert, A. de] 90, 174, 210
[Huydecoper, B.] 1-11, 15-16, 20, 23, 25-27, 29, 31-57, 59-111, 115, 117-119, 122-154, 156, 158-161, 166-169, 171-184, 188-214, 216-233, 236, 239-254, 256-272, 276-282, 285-289, 297-305, 309, 311-314, 316-324, 326, 328-331, 334-338, 340, 342-345, 347-348, 351, 353, 355-362, 364-365, 367-385
[Huydecoper, dr. B.] 124
[Huydecoper, E.] 59
[Huydecoper, J.E.] 25
[Huydecoper, J. (1599-1661)] 23

[Huydecoper, J. (1625-1704)] 23
[Huydecoper, J. (1656-1703)] 23
[Huydecoper, S.] 61
[Huygens, C.] 53, 83, 265, 286-287, 317
[Iansen, S.A.P.J.H.] 49
[Isidorus] 55, 233
[Jager, A. de] 150, 360
[Jansma, T.] 54-55
[Janssen, F.A.] 46-47
[Jemans, D.] 64
[Jongeneelen, G.H.] 80
[Jonktijs, D.] 83, 100, 317
[Jonktys, D.] *zie* Jonktijs, D.
[Kalff, G.] 74
[Kampen, N.G. van] 8-9
[Kamphuizen, D.R.] 83
[Kampinga, H.] 105
[Karel III] 55
[Karel V] 50
[Kate, L. ten] 5, 7-11, 13-15, 17, 21, 53, 75, 77-78, 81, 84, 90, 94-96, 99, 103, 105, 108-109, 115, 117, 119, 123, 125-127, 130, 136-139, 144, 146, 148, 151-158, 160-161, 163-167, 169-173, 175-177, 180, 183-188, 190-193, 195-196, 198-204, 208-212, 215-221, 223-236, 238-247, 250-251, 255-258, 260-268, 270-274, 276, 280-282, 284-285, 288-289, 294-304, 308-309, 311, 313-314, 316-318, 320-322, 324-329, 331-334, 338, 340-344, 347, 349-351, 353, 355-365, 369, 373-375, 377-378, 380, 382-384
[Keil, H.] 263
[Kero] 55, 140
[Kerstens, J.] 4
[Ketel, P.C.] 83
[Ketterij, C. van de] 372
[Keysere, A. de] 54
[Kiliaan, C.] *zie* Kiliaen, C.
[Kiliaen, C.] 53, 86, 100-101, 134, 139-140, 146, 149, 151, 181, 197, 337, 358
[Kleerkooper, M.M.] 37, 43
[Klein, M.] 4, 5, 367-369

[Klifman, H.] 17, 81, 90
[Kluit, A.] 6, 75, 190, 382
[Knol, J.] 13, 17, 19-21, 97, 103, 113-115, 117, 125, 155
[Knuvelder, G.P.M.] 10
[Koenen, M.J.] 352
[Kögel, R.] 55
[Kók, A.] 17-18, 90, 118-119, 121-122, 193, 332, 334-335, 339, 341, 363
[Kolijn, K.] 46, 105-106
[Kollewijn, R.A.] 1, 3-4, 16, 379
[Komen, J.A.M.] 5, 7, 91, 352, 357-358, 376
[Konst, J.] 5
[Kossmann, E.F.] 14
[Kossmann, Fr.] 5, 178, 385
[Kraeyvanger, E.] 52-53, 83, 385
[Kriek, K.] 44
[Kronenberg, A.J.] 60
[Kronenberg, M.E.] 55
[Kruyskamp, C.] 100, 385
[Labarre, E.J.] 47
[Lancelot, C.] 16, 63
[Langendijk, P.] 5-7
[Leeman, A.D.] 84
[Leeu, G.] 54
[Leeuwarden, M. van] 6
[Leeuwen, S. van] 12
[Leibnitz, G.W.] 382
[Lelyveld, F. van] 24, 27, 35, 42, 44-45, 75, 82, 87, 91, 93-94, 98, 115, 134-136, 139, 143, 147-148, 151-152, 182-183, 190-191, 205, 216, 220-221, 227, 231, 244-245, 251, 265, 269-271, 278, 287, 298, 300-302, 304, 316, 319-321, 336, 344, 360
[Lennep, C. van] 35
[Lescailje, J.] 59-60, 63, 69, 72
[Lescailje, K.] 45, 83
[Leupenius, P.] 121
[Lieburg, M.J. van] 46, 105
[Lieftinck, G.I.] 26
[Linde, A. van der] 124
[Lip, D. van der] 39-42, 189
[Lipsius, J.] 101
[Lithocomus] 284
[Lo Cascio, V.] 18
[Lodewick, H.] 336
[Loey, A. van] 132, 253, 304
[Long, I. le] 28, 39, 106-107, 148
[Longinus] 98
[Loon, A. van] 44
[Loon, G. van] 83, 105, 107

[Luchtmans, J.] 2
[Luchtmans, S.] 2
[Lulofs, B.H.] 67
[M.S.] 16
[Maerlant, J. van] 28, 55
[Mair, J. le] 106
[Maljaars, A.] 62
[Man, J. de] 11, 14, 17, 50, 75, 94
[Mander, C. van] 36
[Manen, C.A. van] 40
[Marcus, J.] 27
[Marnix van St.-Aldegonde, Ph.] 101, 147, 199, 319, 372
[Marschall, F.] 1
[Marselis, J. van] 40
[Mediolanensis, Magninus] 55
[Meer, M.J. van der] 16
[Meerman, G.] 86, 107
[Ménage, G.] 132, 382
[Menander] 34
[Meyer, L(aevinus) de] 44, 83
[Meyer, L(odewijk)] 16, 18, 60, 65, 151, 340
[Michels, L.C.] 33, 35, 150, 166, 178, 199, 263, 282, 319, 322, 329, 336, 357-358, 360, 376-377
[Miedema, H.] 36
[Moerman] 147
[Moller, H.W.E.] 117, 124-125, 127, 138, 147
[Moonen, A.] 14, 17-20, 26, 37, 52-53, 62-63, 68-69, 74-75, 77, 79, 81, 83, 88, 95, 97, 104, 109, 113-115, 117-123, 126-127, 129-131, 133, 135-137, 142-147, 151, 153-154, 156-157, 159-162, 167, 170-177, 179-180, 183-189, 191-204, 206-209, 211-212, 214-218, 220-250, 252-258, 260-262, 264, 266-267, 269-277, 279-285, 288-292, 294, 297, 299, 301, 303-304, 307-310, 313-315, 317-318, 320-322, 324-327, 329-365, 370, 380, 382-384
[Morian, A.] 83
[Mostaert, D.] 83
[Muelen, W. vander] 61
[Muller, H.C.A.] 54, 55
[Muller, J.W.] 10
[Mylius, A.] 140
[Naeldwijk, J. van] 54
[Niemeijer, J.W.] 40

[Nijhoff, W.] 55
[Nolen, Th.] 97
[Noordegraaf, J.] 3-4, 11-12, 16, 18-19, 26, 63-64, 124
[Noot, Th. van der] 55
[Notker Balbulus] *zie* Notkerus
[Notkerus] 55, 108, 144, 303
[Nylöe, J.] 15, 18, 37, 63, 75, 79, 88, 128, 137, 151, 204, 250, 260-262, 380
[Oosterdijk, N.G.] 27
[Ornée, W.A.] 7
[Otfridus] 55, 108, 141, 144, 303-304, 319
[Oudaen, J.] 18, 83
[Ouwens, R.] 48
[Ouzeel, J.] 267
[Ovidius Naso, Publius] 1, 3, 7-9, 31-33, 35-38, 42-43, 45-48, 52, 56, 76, 88, 98, 110, 127, 166, 178, 207, 270, 276, 379
[Passau, O. van] 54
[Pater, L.] 79, 385
[Paul, H.] 10
[Peeters, L.] 5, 17-19, 68
[Pels, A.] 50, 60, 65, 76-77, 82, 91, 93, 97-99, 169, 380
[Perizonius, J.] 82, 278
[Pers, D.P.] 48
[Peter de Grote] 21
[Philips, J.C.] 42, 47-48, 52-53
[Philips II] 101
[Pieterson, H.] 19
[Plantijn, C.] 100-101, 134, 139-140, 147, 150-151, 197, 265, 363
[Plantin] *zie* Plantijn, C.
[Plantyn] *zie* Plantijn, C.
[Plato] 80
[Pluimer, J.] 83
[Plutarchus] 373
[Poeraet, P.] 16
[Polak, M.S.] 23
[Poot, H.K.] 5, 46, 48, 52, 81, 83, 110, 269, 320
[Post, S.D.] 6, 124, 148
[Pot, K. vander] 44
[Potter, D(avid) de] 83, 199
[Potter, D(irc)] 55
[Prinz, O.] 54
[Priscianus] 113, 118, 122, 263-264, 309, 340, 348
[Questiers, C.] 83, 199
[Quintilianus] 13-14, 50, 84, 113, 263
[Racine, J.] 15, 178
[Radermacher, J.] 81, 89-90
[Rank, D.] 59-60, 63, 69, 72
[Raumer, R. von] 10

[Reitz, W.O.] 6, 7, 357
[Reizius, G.O.] *zie* Reitz, W.O.
[Reland, A.] 104, 260, 262
[Rendorp, J.] 27
[Revius, J.] 83, 100
[Richardson, E.] 293
[Ripa, C.] 48-51
[Roever, N. de] 24
[Roger, E.] 63
[Rolevinck, W.] 54
[Roscam Abbing, M.] 70
[Rotgans, L.] 67
[Röver, M.] 27
[Ruarus, D.] 45
[Rubroek, W.] *zie* Ruysbroek, W. van
[Ruë, P. de la] 6, 15, 83
[Ruijsendaal, E.] 62, 113, 174, 280
[Ruiter, M.A. de] *zie* Ruyter, M.A. de
[Ruychrock, P.] *zie* Ruysbroek, W. van
[Ruysbroek, W. van] 53-54, 108
[Ruyter, M.A. de] 183
[du-Ryer, P.] 32-33
[Salemans, B.J.P.] 147
[Sallustius] 86
[Sanctius, F.] 82, 261, 263-264, 278
[Sassen, A.] 151
[Schaars, F.A.M.] 19, 23, 113-115, 117, 121, 123, 129-131, 135-137, 145, 147, 153, 171, 179, 214, 216, 232, 237, 241, 275, 290, 307, 326, 332-335, 339, 341, 346, 348, 354, 363
[Schaik, C.J.J. van] 3-5, 8, 23-26, 40-41, 59, 60, 72-73, 77, 107, 385
[Schelling, P. van der] 46, 78, 84, 95-97, 100
[Schenkeveld-van der Dussen, M.A.] 5, 48, 50, 60, 65, 69, 73, 76-77, 82, 93, 97-99, 101-102, 130, 169, 181-182, 385
[Schilterus, J.] 52, 108
[Schim, H.] 7, 52-53, 83, 385
[Schoneveld, C.H.] 67
[Schoneveld, C.W.] 7, 64, 70
[Schöne, A.] 52
[Schotel, G.D.J.] 2-3
[Schottel, J.G.] 20, 114, 157, 216, 241, 272, 292, 332, 339
[Schottelius] *zie* Schottel, J.G.

[Schouten, P.] 26, 28-29
[Schreverius] 44
[Schuytvlot, A.C.] 32-33, 37
[Schynvoet, S.] 44
[Scioppius] 132
[Scott, B.] 69
[Scriverius, P.] 54
[Selm, B. van] 26, 44
[Sewel, W.] 17, 21, 37, 63, 68-69, 74-75, 81-82, 88, 110, 114-115, 117-120, 122-123, 125-130, 133, 135-138, 140, 142, 144-146, 149, 151-158, 160-163, 167, 169-177, 180-181, 183-196, 198-209, 211-212, 214-218, 220-221, 223-229, 231-235, 237-250, 252-258, 260-261, 263-264, 266-267, 269-277, 280-286, 288-289, 292-294, 297, 299, 301-304, 307-310, 313-315, 318, 321-322, 324-327, 329-347, 349-365, 372, 376-377, 380, 382-384
[Seznec, J.] 31
[Sidney, Ph.] 61
[Siegenbeek, M.] 9, 382
[Silvius] 223
[Singeling, C.B.F.] 2
[Six van Chandelier, J.] 83, 317, 320
[Sluiter, I.] 17
[Smids, L.] 32, 36
[Snakenburg, Th. van] 6, 41
[Snyder, J.] 54
[Socrates] 80
[Somville, De] 40
[Spiegel, H.L.] 53, 75, 83, 104, 136, 169, 344
[Staden, E. van] 67
[Sterkenburg, P.G.J. van] 10
[Stevin, S.] 11
[Stijl, K.] 154, 168, 234
[Stockum, W.P. van] 37, 43
[Stoett, F.A.] 182, 253, 372
[Stoke, M.] 3, 10, 21, 27-28, 46, 55, 79, 84, 104-108, 182-183, 193, 211, 235, 269, 314
[Storm, J.] 83
[Storm, R.] 268
[Streng, J.C.] 47, 49
[Strien, T. van] 7, 37, 41
[Stroh, W.] 31
[Stutterheim, C.F.P.] 3, 62-63
[Tatiaan] 229
[Taussin, H.] 50
[Taylor, T.J.] 13
[Temminck, M.] 23
[Thrax, D.] 309, 333, 348
[Tilmans, K.] 105

[Timmers, J.J.M.] 51
[Tirion, I.] 37, 42, 46-47, 57
[Tollius, H.] 8, 18
[Toorn, M.C. van den] 142, 159, 265, 279, 336, 348, 357
[Trommius, A.] 188
[Troost, C.] 40
[Tuinman, C.] 11-13, 17, 108, 139, 195-196, 344
[Tydeman, M.] 75
[Unger, J.H.W.] 32-33, 37
[Valentyn, A.] 32, 36, 48
[Valla, L.] 236, 259
[Vanderheyden, J.F.] 21, 61, 103, 106, 123
[Varro] 157
[Veldener, J.] 54
[Velthem, L. van] 39, 55, 106, 269
[Verbiest] 228
[Verdam, J.] 182
[Vergilius] 31, 369, 378
[Verheyk, H. of (J.) H.] 27
[Verhoek, P.] 83
[Verwer, A.] 14-15, 20-21, 63, 75, 78, 80, 91, 93, 103-104, 106, 123, 126, 187-188, 222, 260-262, 294, 314, 320-321, 371-372, 380, 382, 384
[Villanova, A. de] 55
[Vilt, J.] 54
[Visscher, E.] 37, 42, 46-47, 57
[Visscher, L.G.] 9
[Visscher, R.] 83
[Visser, J.] 106
[Vlaming, P.] 86
[Vollenhove, B.] 83
[Vollenhove, J.] 14, 18-19, 52, 77, 83, 97, 128, 130, 176, 357-358, 380, 382
[Voltaire, A. de] 65, 66
[Vondel, J. van den] 1, 3-5, 8-12, 14-15, 18-20, 31-38, 40, 42-48, 50, 52, 56-57, 62-63, 67, 70, 72-73, 76-81, 83, 88, 95, 97-99, 102-103, 109-111, 115, 117, 119, 124-125, 127, 129-134, 136, 138, 140-141, 143-144, 147, 150-151, 159-160, 166-169, 174-176, 178, 181, 183-185, 187, 189-191, 193, 195-200, 203-209, 211-214, 217, 219-220, 222, 225, 227, 229, 233, 239-242, 244-245, 253, 256-258, 262-265, 268-272, 276, 278-282, 286-

287, 298-302, 304-305, 312-313, 316, 318-322, 328-329, 332, 334, 336, 338, 342, 344, 353, 356-362, 367-383
[Voragine, J. de] 54
[Voorn, H.] 47
[Voort, J. van der] 147
[Vooys, C.G.N. de] 1, 5, 13, 15, 20, 54, 197, 260
[Vos, J.] 83, 97
[Voskuyl, M.] 287
[Vossius, G.J.] 50, 76, 79, 86, 132, 261, 267, 363, 369
[Vries, B.W. de] 47
[Vries, J.W. de] 1
[Wachterus, J.G.] 44, 124-126, 153-154, 221, 380, 382
[Wagenaar, J.] 24-25, 37
[Wal, M.J. van der] 11, 13, 16, 109, 244, 276, 278, 280, 283-284, 286
[Walch, J.L.] 10
[Waller, F.G.] 47
[Wees, A. de] 32
[Weijnen, A.A.] 132
[Weiland, P.] 168, 325, 382
[Weissenburg, O. von] *zie* Otfridus
[Wellekens, J.B.] 83
[Westerbaen, J. van] 83
[Wetstein, G.] 239
[Wille, J.] 244
[Willems, L.] 32
[Willemsz, C.] 55, 108
[Willemsz, G.M.] 108
[Willemyns, R.] 1
[Willeramus] 55, 108, 126, 141, 151, 196, 229, 303-304, 319
[Wiltens, W.] 40
[Winkel, J. te] 10
[Winkel, L.A. te] 127
[Winschoten, W. à] 140
[Winter, J. de] 54
[Wissink, W.] 54
[Wit, J. de] 251
[Witsen, J.] 33
[Witsen, N.] 28
[Witsen Geysbeek, P.G.] 9
[Witte, G. De] 16
[Woelderink, B.] 44
[Wolf, C. de] 37, 43
[Ypeij, A.] 8
[Zeeus, J.] 67, 83, 320
[Zwaan, F.L.] 4, 14, 71-72, 90, 136, 211, 213-214, 216, 319
[Zweerts, Ph.] 6, 35, 37, 46, 79, 83

Summary

Scholars active in Dutch linguistics in the eighteenth century attached great importance to a work called *Proeve van taal- en dichtkunde; in vrijmoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde Herschepppingen van Ovidius* (1730) by Balthazar Huydecopoer (1695-1778). This particular book, which was diligently studied and often quoted, gave Huydecoper great prestige as a linguist in the eighteenth century.

Available literature about the liguistic problems dealt with in this book so far fail to provide a clear picture of the notions about language that Huydecoper established in his *Proeve*. Huydecoper is mostly regarded as *the* characteristic example of a linguist who wanted to force the language into a particular shape by setting up rules, like those about the use of *hun* and *hen*, of *als* and *dan* and of *waarmee* and *met wie*. As a result of this, many scholars still see Huydecoper as 'the language dictator from the age of reason' ('de taaldespoot uit de pruiketijd'), as R.A. Kollewijn characterized him in 1906. This paper will try to show that a slightly more balanced approach than that of Kollewijn might be desirable.

While Huydecoper was preparing a new edition of Vondel's translation of Ovid's *Metamorphoses*, he kept making notes about the use of the Dutch language and poetry, relevant to Vondel's text. These notes were published under the title of *Proeve van taal- en dichtkunde*. In this book, Huydecoper pointed out the mistakes that Vondel had made, both with regard to the language and to the art of poetry. He did this very consciously, because he was convinced that pointing out certain errors in the work of well-known authors would be more effective than setting up a large number of rules. Also he believed it was more appropriate to point out the errors of a famous writer than to target a less prestigious artist. By commenting on Vondel's translation of the *Metamorphoses*, Huydecoper wanted to show that even Vondel's work was not entirely flawless. As a result, it was not recommended to follow his example in everything he had written. It was better to look at his work critically. Whatever withstood the touchstone of criticism, could confidently be followed, what did not, ought to be improved upon.

Most notes in the *Proeve* show the same pattern of construction. After having indicated which passage from Vondel the note refers to, Huydecoper offered his comments on the relevant text. In addition, Huydecoper occasionally pointed out similar or dissimilar conceptions of other linguists. This 'theoretical' part is always followed by 'practical' examples. Huydecoper is always very careful in giving his quotations. Not only the name of the author and the title of the book which is the source of the quotation are given, but also page, book, act, scene, column and line. He felt that quotations had to be complete and accurate. For this reason, Huydecoper quoted as much as possible from original texts.

As these observations show, Huydecoper did not present his ideas about linguistic matters in the *Proeve* in a systematic way. The book is a varied collection of notes that he had taken while preparing the third edition of Vondel's *Herscheppinge*, a Dutch rendering of Ovid's *Metamorphoses*.

The main purpose of this paper has been the construction of a 'Spraakkunst van Huydecoper', a 'Huydecoper's Grammar' and placing it within the framework of

eighteenth century Dutch linguistics. Using elements from the *Proeve*, I have outlined Huydecoper's

ideas about *orthographia* (spelling), *etymologia* (classification of words) and *syntaxis* (syntax). *Prosodia*, or prosody, though it was considered as a part of grammar in the past, has been disregarded, because it was gradually marginalized in grammatical texts during the eighteenth century and because prosody is not a part of grammar according to modern concepts.

Huydecoper's notions about *orthographia, etymologia* and *syntaxis*, have been juxtaposed with items from *Nederduitsche spraekkunst* (1706) by Arnold Moonen, *Nederduytsche spraakkonst* (1708) by Willem Sewel and the *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) by Lambert ten Kate. The linguistic works of these authors have been selected because Huydecoper characterized them in the *Proeve* as 'onze Nederduitsche Spraakkunstschryvers'. Moreover, they certainly were the most influential eighteenth century Dutch grammarians.

The main purpose of linguists in the eighteenth century was to provide additional rules for the Dutch language. They believed that the vernacular was not inferior to any other language, not even to Latin or classical Greek. The carelessness with which many people used the Dutch language greatly irritated them. Consequently, they all agreed that it was necessary to civilize the vernacular. However, the answer to the question which criteria should be set to improve and regulate the vernacular was - certainly in the first few decades of the eighteenth century - not agreed on. In general, we find four criteria in linguistic texts from this period: *ratio* (the system of language), *vetustas* (the past), *auctoritas* (use of language by prestigious authors) and *consuetudo* (use of language by educated people). These four criteria also appear, to a higher or lower degree, at work in the *Proeve*.

Huydecoper believed that the 'gronden' or the *natura* of the Dutch language and its actual usage had grown apart in the course of time. This process had started at the end of the sixteenth century and been consolidated by the early seventeenth. Consequently, Huydecoper believed the purest form of Dutch was found among the medieval authors; these so-called *Ouden* (Ancients) were, after all, closest to the origins of the language and farthest removed from its corrupted use.

Daily speech could not play any role in constructing the vernacular in Huydecoper's view, because of its disregard for the rules of grammar. Moreover, there is much variation in spoken language, both between various districts and towns and between individual inhabitants of a particular town. Huydecoper thought that only examples from the written language could support linguistic rules.

In the *Proeve*, Huydecoper mostly proposed Vondel as an example for those who wished to use the vernacular in a grammatically correct and pure way. Even though he greatly admired Vondel's writing, especially his early work, he did not try to deny that Vondel occasionally committed errors against the Dutch language. Therefore his usage was not to be copied just like that.

While setting up his linguistic rules, Huydecoper frequently refers to *vetustas*, the past. This is connected with his views regarding the changes in the language. In Huydecoper's view changes in the language equalled degeneration of the language. He believed that the Spanish invasion at the end of the sixteenth century had started a process of decay for the language, the start of its degeneration. The purest form of Dutch is therefore to be found among the Ancients, he believed, i.e. authors who wrote before or shortly after the arrival of the Spaniards. By means of rules and

directions that were not to be deviated from, Huydecoper tried to stop the decay of the vernacular and to restore what he regarded as

the correct and pure language. Huydecoper extensively studied the use of language by the aforementioned Ancients to be able to determine what was - in his eyes - correct Dutch. He combined a - purely linguistic - appreciation of this variant of the Dutch language with a - particularly for his age - thorough knowledge of it.

Although the Ancients had the purest form of Dutch, the Moderns provided examples of the most elegant forms of the language. They show which words and expressions are carefully chosen by important writers and which ones are used by the common people.

The - written - language of Ancients and Moderns - Huydecoper counted i.a. Hooft and Vondel among the latter - together with reason provided him with the criteria that mostly guided, him to prove the validity of one of his linguistic rules. Whenever examples from the language used by Ancients and Moderns complied with the demands of reason, there need not be any doubt as to the validity of the rule. Whenever there was a discrepancy between the two, Huydecoper curiously enough preferred reason.

Because linguistic rules and directions were only valid if based on actual use of the language, Huydecoper believed it was absolutely out of the question to think up rules independent of it. However, he sometimes failed to put this notion into practice. Sometimes he disregarded actual use of the language, because it did not correspond with his own usage, or because it was contradictory to the regularity he looked for in the language.

Huydecoper certainly did not regard spelling as an important part of grammar. This is shown not only by the small number of notes referring to spelling in the *Proeve*, but also by the tone of these few notes. Anyway, the status Huydecoper had earned for himself as a linguist meant that several of his notions about spelling were adopted by well-known and influential linguists in the eighteenth and early nineteenth centuries.

In the *Proeve*, Huydecoper wrote that the spelling of words was determined by their origin. He had derived this principle from the work of the German linguist Wachterus, who, in his *Glossarium Germanicum* (1727), claimed that ‘Orthographia pendet ab Etymologia’. In determining the right spelling of several words Huydecoper was guided by this principle, which played an important role in that part of grammar that was devoted to spelling from the mid-eighteenth century - the beginning of historical linguistics - until the middle of the nineteenth century.

Because Huydecoper based the spelling of a word on its origin, he necessarily focused on the written language. The sounds of a word were to him of less importance than the signs with which it was written. This does not, however, imply that Huydecoper completely rejects the spoken language as a principle for spelling: he was willing to use it as a guideline, provided it was subjected to rules. In rendering foreign proper names, Huydecoper thought it best to be guided by pronunciation. In this context, he also remarks that it is usually a sound idea to follow general practice.

Two other principles of spelling that Huydecoper uses in the *Proeve* and that often clash with the rules of etymology are those of differentiation and sonority.

Etymologia, or the classification of words, is usually the most extensive part of a grammar in the Dutch linguistic tradition. Most of the notes concentrating on linguistic matters in the *Proeve* relate to the classification of words. To gain an insight into Huydecoper's linguistic notions with regard to *etymologia*, information from the

grammatical works of Moonen, Sewel and Ten Kate has been collected in relationship with what Huydecoper wrote about the several classes of words. There is a total of nine classes: articles, nouns, pronouns, verbs, participles, conjunctions, adverbs, prepositions and interjections, which

are dealt with in as many sections. Each section generally consists of a part in which a definition and a description of the relevant category are given. In subsequent subsections several characteristics, or - to use the Latin term - *accidentia* of the class in question are proposed. Correspondences and differences between the information given by, on the one hand, Moonen, Sewel and Ten Kate and, on the other hand, Huydecoper, have made it possible to draw conclusions about traditional and innovative elements in Huydecoper's notes on *etymologia* in relationship with his three aforementioned predecessors. The discussion of each word class is ended by a short section in which the main findings are summarized.

Finally, after this discussion of the classification of words, attention is directed towards a number of observations in the field of *syntaxis*, such as contraction, concord and word order. Remarks of a syntactic nature had, incidentally, sometimes also been made in the discussion of the classification of words.

One of the main findings of this enquiry into the linguistic ideas expressed by Huydecoper in the *Proeve* is that the 'Spraakkunst van Huydecoper' that was constructed shows lacunae in several areas when compared with Moonen's *Nederduitsche spraekkunst* and Sewel's *Nederduytsche spraakkonst*. Huydecoper's work is often fragmented: he restricts himself to a discussion of those aspects of the Dutch language about which the linguistic sources he consulted, or practical use of the language showed contradictions and/or obscurity and where his treatment of Vondel's *Herscheppinge* offered him the possibility. Huydecopers generally does not go in for profound theoretical reflections, but aims at practical linguistic advice, which he offers with great confidence, based on his own linguistic research.

Even though the *Proeve* is not nearly a complete grammar and Huydecoper has not arranged his matter systematically, the book appealed to many people in the eighteenth century. There are a number of reasons for the popularity of this work, I believe.

In contrast to the grammars proposed by Moonen and Sewel, the *Proeve* does not contain many pages of necessarily bone dry outlines of the declensions of articles, nouns, pronouns and participles and conjugations of verbs. After all, Huydecoper did not write a grammar, but rather a *poetica* in the shape of a linguistic and literary comment. The force of the *Proeve* lies not only in its theoretical contents, but also in the practical application of that knowledge. Huydecoper offers a large body of practical suggestions and warnings which he thought relevant and which uncertain poets and other writers could use to their advantage. Huydecoper stresses on several occasions that poets do not always have to observe the grammatical rules to the letter: they could claim some poetical licence for the sake of rime and metre. The *Proeve* was particularly useful for those who were not very familiar with grammatical terminology, based as it was on Latin grammar. They could easily understand linguistic observations from the *Proeve*, because Huydecoper tends to avoid jargon.

Huydecoper himself claimed that he was not trying to impose his opinions about a linguistic question on others. Everyone was free to decide for himself what was good and what was incorrect Dutch. In controversial matters Huydecoper often reaches a clear decision after extensive investigations. Poets and linguists could easily use the register to get access to Huydecoper's ideas. His readily applicable linguistic instructions were widely appreciated.

Huydecoper was not a grammarian *pur sang*, but rather a philologist. The approach of the *Proeve* fits in a long tradition of providing critical notes to texts that were originally from classical antiquity, but later also in the vernacular. Many readers will have been familiar with the form in which Huydecoper presented his commentary. This, too, will have

contributed to its success.

One might wonder what gave Huydecoper his authority as a linguist. Just like the question about the popularity of the *Proeve*, this problem allows several solutions. Huydecoper's position as a member of a respected, art-loving, patrician family from Amsterdam will have had some influence. Moreover, when the *Proeve* appeared, he had already earned a reputation as a literary writer with successful French-classicist tragedies and a translation of the *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus* (1726). The opinion of a man who could write popular plays obviously outweighed that of a writer who only criticized others.

Also, Huydecoper's style in the *Proeve* will have had some influence on the authority he was allowed. He wrote without wasting words and made his point confidently and clearly. He did not avoid the use of some humour to promote his ideas.

Still, to my opinion Huydecoper's authority as a linguist was mostly the result of his use of his (inductive) method. This process, which he used in writing the *Proeve*, was greatly admired in the eighteenth century. Huydecoper was not contented just pointing out errors that did not conform to the rules of the Dutch language as he saw them. He wanted not only to show *what* was wrong, but also to indicate *why* he disapproved of certain usages. According to Huydecoper, one should not blindly trust what others had written about linguistic problems to determine if something was right or wrong. One should make one's own investigations into a problem and not rely on what grammarians had written about it. Huydecoper thought comments on linguistics (and poetry) were only relevant when based on sound investigations. Comments that were given off the cuff were not approved of; they had to be supported by examples from the practical use of the language. The many quotations Huydecoper incorporated in the *Proeve* bear witness to this principle.

This paper has shown that Huydecoper does have certain characteristics that justify calling him ‘a language dictator from the age of reason’ (‘een taaldespoot uit de pruiketijd’). However, he could just as well be described as ‘a linguistic initiator’. The most fitting epithet seems to me what a contemporary called him in a panegyric: ‘de Aristarch van 't Y’, or - very roughly translated - ‘the Aristarch from old Amsterdam’.

Translation by A.C. Breedveld

Curriculum vitae

Rolandus Johannes Godefridus de Bonth werd op 20 april 1967 te Drunen geboren. In juni 1985 behaalde hij het eindexamen atheneum-alfa aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk. In augustus 1991 slaagde hij cum laude aan de faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit Nijmegen voor het doctoraalexamen Nederlandse taal- en letterkunde. Bij deze vakgroep was hij van 1992 tot 1996 werkzaam als assistent-in-opleiding en van 1997 tot 1998 als junior-docent. In 1997 was hij tevens als docent taalvaardigheid verbonden aan de HEAO-Arnhem. Tussen de bedrijven door volgde hij aan de Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg de lerarenopleiding voor docent Nederlands. De tweede- en de eerste-graadslesbevoegdheid behaalde hij beide cum laude in 1997. Vanaf september 1997 is hij als docent Nederlands verbonden aan het Emmauscollege in Rotterdam.